

BURCU TÜTAK

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
ANABİLİM DALI

DOKTORA
TEZİ

TÜRK KADIN ROMAN YAZARLARINDA
GÖÇ KAYNAKLI TOPLUMSAL SORUNLAR

BURCU TÜTAK

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
ANABİLİM DALI

HAZİRAN 2024

HAZİRAN 2024

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK KADIN ROMAN YAZARLARINDA
GÖÇ KAYNAKLI TOPLUMSAL SORUNLAR

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
BURCU TÜTAK

DANIŞMAN
PROF. DR. ZEKİ TAŞTAN

VAN - 2024

KABUL VE ONAY

Burcu TTAK tarafından hazırlanan ‘‘Türk Kadın Roman Yazarlarında Gç Kaynaklı Toplumsal Sorunlar’’ adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Jüri yeleri	İmza
Danışman: Prof. Dr. Zeki TAşTAN Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Başkan : Prof. Dr. Zeki TAşTAN Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.	
ye : Prof. Dr. Selma BAş Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.	
ye : Prof. Dr. Nurullah ULUTAş Bitlis Eren Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.	
ye : Doç. Dr. Gülşen TORUSDAĞ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Dil Bilimi Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.	
ye : Doç. Dr. şener şükrü YİĞİTLER Bitlis Eren Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Tez Savunma Tarihi:	12/06/2024
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum. Prof. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. (12/06/2024)

(İmza)

Burcu TÜTAK

Doktora Tezi
Burcu TTAK
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Haziran, 2024
TÜRK KADIN ROMAN YAZARLARINDA GÇ
KAYNAKLI TOPLUMSAL SORUNLAR
ÖZET

Gç, tarih öncesi çağlardan günümüze kadar birey ve toplumların hayatını derinden etkileyen; sosyal, psikolojik, ekonomik ve kültürel boyutları olan karmaşık bir olgudur. Birey ve toplum yaşamında bu kadar etkili bir faktör olmasından ötürü gç, sosyolojiden eğitime, psikolojiden sanata, hukuktan siyaset bilimine birçok disiplinin üzerinde önemle durduğu bir konudur. Bu olgunun en çok ele alındığı alanlardan biri de hiç şüphesiz edebiyat olmuştur. Jeopolitik, jeostratejik konumu ve sosyo-tarihsel geçmişinden ötürü tarih boyunca sayısız gç akınına sahne olan Anadolu coğrafyası, büyük oranda gç hareketlerinin yol açtığı değişimlere bağlı olarak şekillenmiştir. Gç olgusu, varlığını i göçler, Balkan ve Kafkas gçleri, nüfus mübadeleleri, yurt dışına yapılan iş gücü gçleri ile daima sürdürmüştür. Yazarlar da birey ve toplum yaşamında sosyal bir gerçeklik olarak hep var olan bu göçlere duyarsız kalmamış romanlarında bu göçlerin sosyo-tarihsel ve psiko-sosyal sonuçlarına, sosyo-kültürel ve iktisadi yaşam üzerindeki etkilerine yer vermişlerdir.

Cumhuriyet dönemi boyunca birçok yazar tarafından gç konusunu odağa alan çok sayıda roman kaleme alınmış. Bu yazar kadrosu içinde önemli kadın yazarlar da önemli bir yer tutmaktadır. Bu alışmada Halide Edip Adivar, Güzide Sabri (Aygün), Safiye Erol, Samiha Ayverdi, Mükerrem Kâmil Su, Peride Celal (Ynsel), Pakize Başaran, Adalet Ağaoğlu, Latife Tekin, Füruzan, Gülten Dayıoğlu, Sevgi Soysal, Afet Ilgaz (Muhteremoğlu), Ayla Kutlu, Ayşe Kulin ve Buket Uzuner gibi kadın yazarların göçü ana tema olarak işledikleri romanları, btnlk bir bakış açısıyla irdelenecektir. Ayrıca bu romancıların eserlerinde gç kaynaklı hangi sorunlara, ne lde ağırlık verdikleri ortaya konulacaktır. Bu noktada bu çalışmayla hem kadın yazarların göçe ilişkin düşüncelerinin tespit edilmesi hem de göçün ve güç kaynaklı toplumsal sorunların kadın yazarların gözünde nasıl bir anlam ifade ettiğinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı, Gç, Toplumsal Sorunlar

Sayfa Sayısı: XVI + 364

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Zeki TAşTAN

Ph. D. Thesis

Burcu TTAK

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

June, 2024

MIGRATION-RELATED SOCIAL PROBLEMS

IN TURKISH WOMEN WRITERS

ABSTRACT

Migration has profoundly affected the lives of individuals and societies from prehistoric times to the present; It is a complex phenomenon with social, psychological, economic and cultural extents. Migration has a great impact on individual and social life. For this reason, migration has been the subject of research in disciplines such as sociology, education, psychology, art, law and political science. This phenomenon has undoubtedly been one of the most researched areas in literature. The geography of Anatolia, which has witnessed numerous influxes of migration throughout history due to its geopolitical, geostrategic location and socio-historical background, has been shaped by the changes caused by migration movements. Migration has always existed with internal migrations, Balkan and Caucasian migrations, population exchanges, and international migration of labor. The authors have not remained insensitive to migration, which has always existed as a social reality in individual and social life. In their novels, authors have written about both the socio-historical and psycho-social consequences of migrations and their effects on socio-cultural and economic life.

During the Republic period, many writers wrote many novels on the subject of migration. There are also important women writers among these writers. In this study, the novels of women writers such as Halide Edip Adivar, Güzide Sabri (Aygün), Safiye Erol, Samiha Ayverdi, Mükerrem Kmil Su, Peride Celal (Ynsel), Pakize Başaran, Adalet Ağaoğlu, Latife Tekin, Füruzan, Glten Dayıoğlu, Sevgi Soysal, Afet Ilgaz (Muhteremoğlu), Ayla Kutlu, Ayşe Kulin and Buket Uzuner, in which migration is the main theme, will be examined from a holistic perspective. It will be revealed migrational problems in the works of women writers. The aim of this study is to determine the thoughts of women writers on migration and to reveal the meaning of both migrational and social problems are examined by women writers.

Key Words: Turkish Novel of the Republican Period, Migration, Social Problems

Quantity of Page: XVI + 364

Supervisor: Prof. Dr. Zeki TAşTAN

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VIII
TABLolar DİZİNİ	IX
ÖN SÖZ.....	X
GİRİŞ	1
1. GÖÇ VE GÖÇÜN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	11
1.1. Göçün Tanımı ve Kapsamı	11
1.2. Göç Kuramları	14
1.2.1. Ravenstein’ın Göç Kanunları.....	15
1.2.2. İtme Çekme Kuramı.....	16
1.2.3. Neo-Klasik Ekonomi Teorileri	18
1.2.4. Dünya Sistemleri Teorisi.....	20
1.2.5. Göç Sistemleri Teorisi.....	21
1.2.6. İlişkiler Ağı (Network) Teorisi.....	22
1.2.7. Kesişen Fırsatlar Teorisi.....	24
1.2.8. Yeni Ekonomi Teorisi.....	25
1.2.9. İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Teorisi.....	26
1.2.10. Petersen’in Beş Göç Tipi	27
1.2.11. Kurumsal Teori.....	28
1.3. Göç Türleri.....	29
1.3.1. Oluşum Nedenine Göre Göçler (İrade Esası).....	30
1.3.1.1. Gönüllü (Serbest) Göç	30
1.3.1.2. Zorunlu (Mecburi) Göç	30
1.3.2. Göç Eden Birey Sayısına Göre Göçler (Göçün Yoğunluğu Esası)	31
1.3.2.1. Bireysel Göç.....	31
1.3.2.2. Kitlesele Göç.....	32
1.3.3. Göç Edilen Mesafeye Göre Göçler (Ülke Sınırları Esası)	32
1.3.3.1. İç Göç	33
1.3.3.2. Dış (Uluslararası) Göç.....	34

1.3.4. Yerleşme Süresine Göre Göçler (Yerleşim Esası).....	35
1.3.4.1. Geçici Göç.....	35
1.3.4.2. Sürekli (Kalıcı) Göç	35
1.3.5. Göç Edenlerin Niteliğine Göre Göçler (Nüfusun Niteliği Esası).....	36
1.3.5.1. İş Gücü Göçü.....	36
1.3.5.2. Beyin Göçü	37
1.4. Göç-Edebiyat İlişkisi	38
2. TÜRKİYE’NİN GÖÇ TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ	45
2.1. Anadolu’nun Göç Tarihi.....	45
2.2. Osmanlı Devleti’nin Göç ve İskân Politikası	46
2.3. Ülke Sınırları İçine Yönelen Göçler	46
2.3.1. Kırım-Kafkas Göçleri.....	47
2.3.2. Balkan Göçleri	48
2.3.2.1. Romanya Göçleri	48
2.3.2.2. Yugoslavya Göçleri	49
2.3.2.3. Bulgaristan Göçleri	50
2.3.2.4. Yunanistan Göçleri	51
2.3.3. Irak Göçleri	53
2.3.4. Suriye Göçleri	54
2.4. Ülke Sınırları İçinde Gerçekleşen Göçler.....	55
2.5. Ülke Sınırları Dışına Yapılan Göçler.....	64
3. TÜRK KADIN ROMAN YAZARLARINDA GÖÇ KAYNAKLI TOPLUMSAL SORUNLAR.....	68
3.1. Kadın Sorunları.....	68
3.1.1. Bireysel ve Toplumsal Baskı.....	69
3.1.2. Rahatsız Edilme ve Tacize Uğrama	75
3.1.3. Kötü Yola Sürüklenme	82
3.1.4. Kadın-Erkek Eşitsizliği	88
3.1.5. İntihar	103
3.1.6. Cinayet	107
3.1.7. Geride Bırakılmışlık.....	109
3.2. Aile Kurumu İçindeki Sorunlar	115
3.2.1. Evlilik ile İlgili Sorunlar	115
3.2.1.1. Aldatma/Aldatılma	116

3.2.1.2. Terk Etme/Terk Edilme	125
3.2.1.3. Boşanma.....	126
3.2.1.4. Çokeşlilik- Kuma	132
3.2.2. Aile İçi Baskı ve Şiddet.....	138
3.2.3. Bölünmüş Aile.....	145
3.2.4. Memlekete veya Geride Kalanlara Duyulan Özlem	152
3.3. Kültür, Gelenek ve Hayata Bakış Açısından Kaynaklanan Sorunlar	159
3.3.1. Kültür Çatışması	159
3.3.2. Yozlaşma/ Değer Yitimi	168
3.3.3. Yabancılaşma.....	190
3.3.4. Sosyal Dışlanma.....	204
3.3.5. Modern Yaşam Özentisi	224
3.3.6. Geleneksel Yaşama Aşırı Bağlılık	228
3.3.7. Yalnızlık/Yabancılık	236
3.3.8. Kuşak Çatışması.....	257
3.4. Ekonomik ve Sınıfsal Sorunlar	267
3.4.1. Yoksulluk.....	268
3.4.2. Çocuk İşçiliği	276
3.4.3. İş ve Çalışma Koşulları/İşçi Sorunları	279
3.4.4. Düşük Ücretli İş Kollarında Çalışma	288
3.4.5. Suç ve Gayrı Meşru Yollara Yönelme.....	292
3.5. Kentleşmenin Getirdiği Sorunlar	298
3.5.1. Gecekondulaşma ve Çarpık Kentleşme	302
3.5.2. Kentlileşmeye Bağlı Sorunlar	308
3.6. Dil ve Eğitim Sorunları.....	320
3.7. Diğer Sorunlar.....	322
3.7.1. Kötü Alışkanlıklar	322
3.7.2. Hayal Kırıklığı	323
SONUÇ	328
KAYNAKÇA	342
ÖZGEÇMİŞ	
TEZ ORJİNALLİK RAPORU	

KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

Açıklamalar

bkz.

Bakınız

bs.

Baskı veya basım

C.

Cilt

Çev.

Çeviren

Der.

Derleyen

Ed.

Editör

Haz.

Hazırlayan

IOM

Birleşmiş Milletlere Uluslararası Göç Örgütü

ILO

Uluslararası Çalışma Örgütü

İŞKUR

Türkiye İş Kurumu

S.

Sayı

s.

Sayfa/sayfalar

TDK

Türk Dil Kurumu

TÜİK

Türkiye İstatistik Kurumu

vs.

Ve saire

vb.

Ve benzeri

Y.

Yıl

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo	Sayfa
Tablo 2.1. Türkiye’de Yıllara Göre Kırsal-Kent Nüfusu ve Nüfus İçindeki Oranları....	57
Tablo 2.2. 1975-2000 Yılları Arası Türkiye Nüfusunun Kırsal-Kent Dağılımı.....	59
Tablo 2.3. Türkiye’de Yıllara Göre Gecekondu Sayısı, Nüfusu ve Gecekondu Nüfusunun Kent Nüfusundaki Payı	61
Tablo 2.4. Türkiye’de İç Göçlerin Yıllara Dağılımı.....	62
Tablo 2.5. Göç Etme Nedenine Göre Göç Eden Nüfus ve Oranı.....	63
Tablo 2.6. Türkiye’den Batı Avrupa’ya İşçi Göçü Sayısı	66
Tablo 2.7. İŞKUR Aracılığıyla Yurtdışına İşçi Gönderilen Ülkeler.....	67

ÖN SÖZ

Tarih öncesi çağlardan günümüze sayısız medeniyete ev sahipliği yapan Anadolu'nun tarihi, büyük oranda savaş, istila, fetih ve göç dalgalarıyla şekillenmiştir. Asya, Avrupa ve Afrika'ya açılan bu coğrafyayı elinde bulunduran devletler, sadece verimli tarım arazilerine, zengin ticaret yollarına değil jeopolitik ve jeostratejik üstünlük sağlayan bir konuma da sahip olmuştur. Bu durum, dönemin en güçlü devletlerinin iştahını sürekli olarak kabartmış; Anadolu'ya hâkim olma mücadelesi tarih boyunca devam etmiştir. Binlerce yıl devam eden bu süreç boyunca değişmeyen tek gerçek, tarih sahnesinden çekilen her uygarlığın kendi yerine gelen uygarlığa adeta miras olarak bıraktığı göç gerçeğidir. Bu, üç kıtaya altı asır boyunca hükmeden Osmanlı Devleti'nden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti için de geçerli olmuştur. Toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı, demografik çehresi Kırım, Kafkas, Balkan göçleri, nüfus mübadeleleri, 1950 sonrası iç göç akını, 1960 sonrası işçi göçleri neticesinde büyük oranda değişip dönüşürken göç; bilimden spora, sanattan ekonomiye, siyasetten edebiyata toplumsal yaşamın her alanında, sürekli olarak karşımıza çıkan bir olguya dönüşür. Göç olgusunun romanlarda en çok ele alınan ana temalardan biri haline gelmesinde de bu gelişmelerin payı büyüktür. Üstelik göç teması, Cumhuriyet'in ilanından günümüze kadar popülerliğini kaybetmez. Göçü ele alan romanlar, müstakil bir roman türü olacak kadar geniş bir külliyata erişir. Yazarlar bu romanlarda göç olgusunu bütün boyutlarıyla irdelemişlerdir.

Türk edebiyatında Yaşar Kemal'den Orhan Pamuk'a, Halide Edip'ten Alev Alatlı'ya, Kemal Tahir'den Hakan Günday'a, Safiye Erol'dan Sevinç Çokum'a göç konusuna az veya çok temas etmeyen, göçün yol açtığı sosyal, kültürel, psikolojik, ekonomik veya tarihsel sorunlara değinmeyen, göçmenlerin yaşadıkları acı ve ızdıraplara dikkat çekmeyen; göç kaynaklı yoksulluk, işsizlik, yalnızlık, sosyal dışlanma, yabancılaşıma, ötekileştirilme gibi konulardan bahsetmeyen yazar yok gibidir.

Türk edebiyatında göçün böylesine rağbet görmesi ve göç konusunda hatırı sayılır bir külliyatın oluşması, araştırmacıların da dikkatlerini bu alana yöneltmiş; bu eserlerin bilimsel yöntemlerle incelenmesi sonucunda ortaya ciddi bir literatür çıkmıştır. Zira Ulusal Tez Merkezi verilerinden 2019 yılına kadar göç konusuyla

bağlantılı 882'si yüksek lisans, 242'si doktora olmak üzere 1124 tezin hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bu tezlerden 47'si yüksek lisans, 21 doktora olmak üzere 68'i de sanat ve edebiyat alanında hazırlanmıştır.

Göç-edebiyat ilişkisi üzerine hazırlanan yüksek lisans tezlerinde Türk edebiyatının yanı sıra dünya edebiyatından da roman, hikâye ve tiyatro eserleri incelenmiştir. Nabokov, Monica Ali, Radva Âşûr, Delmore Schwartz, John Steinbeck, Martin Dressler, Paul Auster, Patrick McCabe, Jeffrey Eugenides, Hanif Kureishi, Caryl Phillips, Moris Farhi, Beki L. Bahar, Mircevat Ahıskalı, Eyvaz Zeynelov, Orhan Kemal, Latife Tekin, Orhan Pamuk, Gülten Dayıoğlu, Güney Dal, Selim Özdoğan, Zafer Şenocak, Yaşar Kemal, Fakir Baykurt, Saliha Scheinhardt, Osman Engin gibi yazarlardan seçilen eserler; göç olgusu, göçmen edebiyatı, göç ve insan, göç ve sürgün, köyden kente göç ve yoksulluk, dış göç, göçmenlik, göçmen psikolojisi, göçmen sorunları, ırkçılık, var olma biçimleri, modernleşme, sosyal drama, transformasyon, göçmen kadın imgesi, göçmen kimliği, göçebelik, gecekondü, kimlik bunalımı ve öznellik gibi konu başlıklarına göre analiz edilmiştir. Bunların dışında göçmen ağzı ve halk kültürü ürünleri ve göçmenlerin müzik pratiklerine ilişkin tezler de bu konu başlığı altında değerlendirilebilecek diğer çalışmalardır.

Büyük bir bölümü roman türüne yönelen doktora tezleri ise 'savaş sonrası Anadolu'ya zorunlu göçler', 'Anadolu'dan İstanbul'a göç', 'iç göç', 'Türk-Yunan mübadelesi' veya 'Lozan mübadelesi' gibi konular etrafında teşekkül etmiştir. 1950-1980, 1963-2010, 1923-2000, 1990 sonrası gibi ifadelerle belirli bir dönemi ele alan bu tezler tarihsel bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Yüksek lisans tezlerinde olduğu gibi doktora tezlerinde de dünya edebiyatından yazar ve eserler araştırma konusu edilmiştir. Bu tezlerde II. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'deki göçmenlerin kültürel entegrasyon sorunları, Amerikan göçmen edebiyatında ideoloji, söylem ve kimlik arayışı, göçmenliğe bağlı kimlik sorunsalı gibi konular ele alınmıştır. Göçmen edebiyatı konusunda ise Alman-Türk göçmen edebiyatı bağlamında Aras Ören, Emine Sevgi Özdamar ve Yade Kara'nın eserlerinde mekân ve kimlik; Rus göçmen edebiyatında ise İstanbul imgesi ve nesir gibi konular ele alınmıştır.¹

¹ Göç-Edebiyat ilişkisini ele alan bu yüksek lisans ve doktora tezleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Taştan, Z., Tütak, B. & Tütak, M. (2019). *Göç Bibliyografyası Göç Hakkında Başyurulabilecek Kaynaklar ve Bu Kaynaklara İlişkin Genel Bir Değerlendirme 1*. İstanbul: Hiper Yayın.

Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edilen veriler ışığında kadın yazarların göç konulu romanlarının bütünlükçü bir bakış açısıyla araştırılmadığı tespit edilmiştir. Bırakılan boşluğun doldurulması, önemli bir eksikliğin giderilmesi amacıyla “Türk Kadın Roman Yazarlarında Göç Kaynaklı Toplumsal Sorunlar” isimli bu çalışmaya karar verilmiştir.

Bu çalışmaya sadece kadın yazarların dâhil edilmesinin iki açıdan önemli olduğu düşünülmektedir. Bunlardan birincisi son dönem göç çalışmalarında göç olgusu ve göçün yol açtığı sorunlar, çoğunlukla göç eden kadınların deneyimleri üzerinden anlamlandırmaya çalışılmaktadır. Bu noktada kadın yazarların göçe ilişkin düşüncelerinin tespit edilmesi, göç kaynaklı toplumsal sorunlara ne ölçüde ağırlık verdiklerinin belirlenmesi; göçün kadın yazarların gözünde nasıl bir anlam ifade ettiğinin ortaya çıkarılması üzerinde durulmayı gerektiren önemli bir konudur. İkinci husus da edebiyat alanında bazı araştırmacılar, sadece kadın yazarların eserlerini çeşitli açılardan incelemişlerdir. Doktora tezi olarak hazırlanan çalışmalar şunlardır:

Merve Esra Özgürbüz (2020) *Polisiye Edebiyatın Geleneksel Yapısını Bozan Kadın Yazarların Romanları Üzerine Postyapısalcı Yaklaşım (1985-2015)*, Ayşegül Utku Günaydın (2020) *Cumhuriyet Öncesi Kadın Yazarların Romanlarında Toplumsal Cinsiyet ve Kimlik Sorunsalı: 1877-1923*, Zehra Güven Kılıçarslan (2018) *Türk Kadın Yazarların Romanlarında Kadın Temsillerinin Eleştirel Analizi*, Göksu Çiçekli Koç (2014) *Türk Kadın Yazarların Romanlarında (1960-1980) İşledikleri Konular ve Eğitim Kavramına Yaklaşımları*, Evren Karataş (2009) *Türk Kadın Yazarların Romanlarında İşledikleri (1980-2000) Konular ve Eğitim Kavramına Yaklaşımları*.

Yüksek lisans tezleri ise şu şekilde sıralanabilir: Saliha Bayrambey (2024) *Meşrutiyet Dönemi Kadın Yazarların Romanlarında Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Kimliği*, Sümeyye Topkara (2023) *Evlilik, Ekonomi, Özgürlük: Tanzimat Dönemi Kadın Yazarların Eserlerinde Evlilik Olay Örgüsü*, Ekin Köklü (2022) *Türk Edebiyatındaki Kadın Yazarların Romanlarında Annelik Temsillerinin Feminist Kuramlarla Analizi*, Banu Özsay (2022) *Kadın Yazarların Biyografik Romanlarında Kadın Kahramanlar*, Aslıhan Güçlü (2021) *Kadın Yazarların Kaleminden Osmanlı Kadın Hareketinin İzini Sürmek: Söylemler, Talepler*, Bahar Palabıyık (2019) *1980 Sonrası Kadın Yazarların Romanlarında Çevreci Feminizm*, Semra Altunal (2018)

Kadın Yazarların Polisiye Romanlarında Suç Kavramı (1936-2010), Özlem Sezer (2014) *Türk Kadın Yazarların 2000 Sonrası Romanlarında Çocuk ve Eğitim*, Gamze Serttaş (2009) *Türk Kadın Yazarların Öykülerinde Çocuk ve Çocuk Eğitimi (1950-1970)*.

Bu çalışma, bu tezlere katkı sunarak tesis edilen literatürün daha da genişlemesini sağlayacaktır.

“Türk Kadın Roman Yazarlarında Göç Kaynaklı Toplumsal Sorunlar” isimli bu çalışma ‘Giriş’ ve ‘Sonuç’ hariç olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. ‘Giriş’te çalışmanın amacı, konusu, yöntemi, kaynakları ve çalışmanın başlığında bulunan ‘göç kaynaklı’, ‘toplumsal sorun’ kavramları ile çalışmada neden sadece kadın yazarların eserlerinin odağa alındığı açıklanmaya çalışılmıştır.

‘Göç ve Göçün Kavramsal Çerçevesi’ başlıklı birinci bölümde öncelikle göçün tanımı yapılarak göçün kapsamına ilişkin bir çerçeve çizilmiştir. Daha sonra göç kuramları ve göç türleri üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda göçler oluşum nedenine (gönüllü-zorunlu), göç eden birey sayısına (bireysel-kitlesel), göç edilen mesafeye (iç-dış), yerleşme süresine (geçici-kalıcı) ve göç edenlerin niteliğine (iş gücü-beyin göçü) göre ayrıca detaylandırılmıştır. Devamında göç-edebiyat ilişkisi temelinde göçün edebiyata etkisi üzerinde durularak bu iki olgu arasındaki ilişkisellik ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ‘Türkiye’nin Göç Tarihine Genel Bir Bakış’ adlı ikinci bölümünde öncelikle Anadolu’nun göç tarihine kısaca değinilmiştir. Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde yaşanan göçlerin önemli bir kısmı, Osmanlı Devleti’nden miras olarak devralındığından konunun daha iyi anlaşılması adına bu bölümde Osmanlı Devleti’nin göç ve iskân politikasına da yer verilmiştir. Daha sonra romanlarda sıklıkla işlendikleri için Türkiye’nin göç tarihi üç alt başlıkta irdelenmiştir. Bunlardan birincisi ‘ülke sınırları içine yönelen göçler’dir. Bu kapsamda Kırım-Kafkas, Balkan, Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan, Yunanistan, Irak ve Suriye’den Türkiye’ye yönelen göçlere yer verilmiştir. İkinci alt başlıkta ülke sınırları içinde gerçekleşen göçler hakkında bilgi verilerek iç göçlerin tarihsel seyrine, toplumsal yapıda neden olduğu değişimlere değinilmiştir. Son alt başlıkta ise Türkiye’den yurtdışına yapılan işçi göçleri merkeze

alınarak ülke sınırları dışına yapılan göçlerin siyasi, sosyal ve ekonomik arka planı aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın esasını teşkil eden ve ‘Türk Kadın Roman Yazarlarında G Kaynaklı Toplumsal Sorunlar’ adını taşıyan üçüncü bölümde çalışmanın örneklem evrenini oluşturan romanlar detaylı bir şekilde tahlil edilmiştir. Bu kapsamda tespit edilen çok sayıdaki toplumsal sorun; ‘Kadın Sorunları’, ‘Aile Kurumu İçindeki Sorunlar’, ‘Kültür, Gelenek ve Hayata Bakış Açısından Kaynaklanan Sorunlar’, ‘Ekonomik ve Sınıfsal Sorunlar’, ‘Kentleşmenin Getirdiği Sorunlar’, ‘Dil ve Eğitim Sorunları’, ‘Diğer Sorunlar’ olarak sıralanacak şekilde yedi ana alt başlık etrafında kategorize edilmiştir. Yine bu ana alt başlıklar da ayrıntılı bir tasnife tabi tutulmuştur, kendi içinde ayrı alt başlıklara ayrılmıştır. Bu alt başlıklar yazılırken konunun somutlaştırılması adına romanlardan çeşitli alıntılar yapılmıştır, yazarların konuya ilişkin düşüncelerine yer verilmeye çalışılmıştır.

‘Sonuç’ta araştırmaya konu edilen kadın yazarların romanlarında yer verdikleri toplumsal sorunlar hakkında ulaşılan sonuçlar aktarılmıştır. Çalışmaya esas teşkil eden romanlar ve yararlanılan diğer eserler ise ‘Kaynakça’ kısmında listelenmiştir.

Bu çalışmada yabancı özel isim ve kelimelerin orijinal imlları korunmuş, romanlardan doğrudan alınan alıntılarda yazarların kullanım biçimlerine müdahale edilmemiştir. Türkçe kelimelerin yazımı konusunda TDK’nin *Yazım Kılavuzu*, kısaltmalarda ise Bilal N. şimşir’in *Türkçe Kısaltmalar Sözlüğü*’nden yararlanılmıştır.

Doktora ve tez sürecinde bana yol gösteren, beni her daim çalışmaya ve üretmeye sevk eden danışmanım, saygıdeğer hocam Prof. Dr. Zeki TAşTAN’a teşekkür ederim. ğrencisi olduğum ve derslerini dinleme fırsatını yakalayabildiğim için kendimi şanslı hissettiğim, akademik duruşu ve kadın kimliğine büyük hayranlık beslediğim, kendisini her zaman örnek aldığım, saygıdeğer hocam Prof. Dr. Selma BAş’a teşekkür ederim. Lisans eğitimimden bu yana üzerimde emeği olan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Hasan BOYNUKARA’ya teşekkür ederim. Öte yandan tez yazım sürecime değerli katkılar sunan kıymetli hocam Doç. Dr. Gülşen TORUSDAğ’a teşekkür ederim. İimde yeşeren bahara aydınlık fikirleriyle tohumlar eken, umutsuz ve karanlık günlerde yolumu aydınlatan, hayata karşı ilkeli ve onurlu duruşuyla ilham kaynağım olan ve bildiğim tüm güzel kelimelerle ne kadar çok cümle kursam da

kendisini ve bendeki yerini anlatmakta eksik kalacağım çok kıymetli öğretmenim Belkıs TURUL’a teşekkürü bir borç bilirim. Manevi desteğini her daim yanımda hissettiğim Cemil TÛTAK’a, verdiğim her kararda kayıtsız şartsız yanımda olarak beni destekleyen ailem ve eşime teşekkür ederim. Tezin bitmesini dört gözle bekleyen, masum bakışlarına dünyaları sığdıran, güzel gözlü kızıma bu süreçte gösterdiği sabır ve anlayış için ayrıca teşekkür ederim. Ayrıca 2211-A Yurt İçi Lisansüstü Burs Programı kapsamında doktora eğitimimi destekleyen TÛBİTAK Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı (BİDEB)’e teşekkürü bir borç bilirim.

Bu çalışmayı adil bir dünya ve eşit bir yaşamı hak eden kızıma ve tüm kız çocuklarına ithaf ediyorum...

Burcu TÛTAK

VAN-2024

“Daha çok kız kardeşimin yükseslere kanat çırpmasını istiyorum. Zira özgürlük,
hiçbir zaman kadınların kolay kolay elde edebildiği bir şey olmadı.”

Ursula K. Le Guin

GİRİŞ

İnsanoğlu tarihin başlangıcından bu yana hep bir yerden başka bir yere gitme ihtiyacı hissetmiştir. Tarihin yazılmaya başlandığı en eski devirlerden ve en ilkel kabilelerden günümüz modern topluluklarına kadar yeni bölgeleri keşfetme ve yerleşik sınırların ötesine geçme dürtüsü, insan ruhunun derinliklerine yerleşmiştir. İnsanlık ve medeniyet tarihini şekillendiren bu dürtü, sayısız faktörün şekillendirdiği oldukça karmaşık bir sürecin ürünüdür.

İnsan hareketliliğinin en temel nedenlerinden biri hayatta kalma dürtüsüdür. Prehistorik topluluklar, binlerce yıl boyunca yiyecek, su ve barınak bulmak için hayvanların göç yollarını takip ederek ve değişen çevre koşullarına uyum sağlayarak dolaşmışlardır. Avcı ve toplayıcılığa dayalı bir yaşam tarzı sürdüren bu topluluklar, oldukça ağır koşullar altında hayatta kalabilmek için belli konularda iş birliği yapmak durumunda kalmıştır. Yeni toplumsal örgütlenmelerin doğmasını sağlayan bu paradigma değişimi, insan uygarlığının da temeli olarak kabul edilir. Daha sonraki süreçte bu topluluklar gelişip tarım toplumlarına dönüştükçe uzak bölgeleri birbirine bağlayan ve kültürel alışverişi teşvik eden ticaret yolları ortaya çıkmıştır (Narbat, 2023: 34). Ancak insanoğlunun göç etme güdüsü, temel ihtiyaçları giderme arzusunun çok ötesine geçmektedir. İnsanoğlu etrafındaki dünyayı anlama, yeni yerler keşfetme, farklı kültürleri deneyimleme konusunda tabii bir eğilimle doğar. Bu nedenle merak, keşif, macera ve bilgi arayışı; bilinmeyeni keşfetme ve arama arzusu insan doğasına içkin olduğu gibi insanları hareket etmeye sevk eden itici güçlerdir. Tarih boyunca kâşif ve maceracıların çıktıkları destansı yolculuklar, bu arzunun bir ürünüdür. Marco Polo'nun İpek Yolu boyunca yaptığı seyahatlerden, Kristof Kolomb ve Macellan gibi isimlerin önderlik ettiği Keşif Çağı'na kadar insanların yeni keşifler yapma; yeni topraklar, yeni zenginlikler bulma arayışı içinde coğrafi bilginin sınırlarını zorlamaları (Jackson, 1998: 94) bu duruma verilebilecek en güzel örneklerin başında gelir.

İnsanoğlu, bilinmeyeni keşfetme ve arama arzusu gibi istemli nedenlerin dışında sosyal, kültürel, politik ve ekonomik nedenlerden ötürü de göç eder. Tarih boyunca savaşlar, şiddet olayları, çatışmalar ve zulüm milyonlarca insanın güvenli endişesiyle evlerinden uzaklaşmasına yol açmıştır. Bu zorunlu göçler, toplumların ve insanlık tarihinin yeniden şekillenmesinde hayati bir rol oynamıştır. Antik çağlardan

modern çağa kadar yerinden edilme ve sürgüne ilişkin anlatılar, savaşın ve zulmün yarattığı tahribattan kaçmak zorunda kalanların sesleriyle yankılanır (Taştan, 2019: 7). Bütün bunlara rağmen göç olgusu, insanların kendileri ve aileleri için daha iyi fırsatlar ve daha parlak bir gelecek arayışıyla küresel demografiyi şekillendirmeye devam eder. “Bireysel tercihler söz konusu olduğunda, bazı bireylerin macera arama, değişik bir yerde ve kültürde yaşama isteği, yaşadığı yerden çeşitli nedenlerle duyulan bıkkınlık gibi sebeplerle yer değiştirme kararı verdikleri ve bunu uyguladıkları görülmektedir” (Yalçın, 2004: 15). Tek bir faktöre indirgenemeyecek kadar karmaşık bir olgu olan göç, çoğunlukla insanoğlunun itici ve çekici faktörler arasındaki dolaşımı ile karakterize edilir. “Çekici faktörler kariyer yapma hevesi ve düzenli çalışma şartları, yüksek ücret isteği, sağlık, eğitim gibi sosyal hizmetlerden daha iyi yararlanma isteği, kişisel özgürlük ve inançları daha iyi yaşama hevesi olarak sıralanabilir. (...) İtici faktörler ise yetenekten çok kıdemi önemseyen idari düzen, iş ortamındaki huzursuzluklar, düşük ücret düzeyi, siyasal haklara karşı yapılan baskılar, siyasal belirsizliklerdir” (Çayan, 2018: 13).

Hangi faktöre bağlı olarak gerçekleşirse gerçekleşsin insanların göç etme isteği, hiçbir zaman ortadan kaybolmamıştır. Tarihsel süreçte ortaya çıkan kimi koşullar, göç etme oran ve biçimleri üzerinde olumsuz bir etki yaratırken bazı gelişmeler, göçün yaygın bir davranış biçimi haline gelmesine katkı sağlamıştır. Sözelimi küreselleşme çağında ulaşım ve iletişimdeki gelişmeler, mesafeleri önemli ölçüde kısaltırken toplumları birbirine daha fazla yaklaştırmış; hareketin önündeki engelleri de büyük oranda ortadan kaldırmıştır. Ticari havacılık alanında, yüksek hızlı demiryolu ağlarında ve deniz taşımacılığında gerçekleştirilen atılımlar, benzer şekilde sınır ötesi iletişime olanak sağlayan teknoloji temelli bilişim platformlarının yükselişi, insanların hareket etme biçimi üzerinde de devrim niteliğinde bir etki oluşturmuştur.

Göç olgusunun dönemsel değişkenliklerinin dışında her ulusun kendine özgü bir göç tarihi bulunur ve bu tarihin oluşumunda o toplumun kendi sosyal, ekonomik, kültürel ve tarihsel dinamikleri etkili olur. Asya, Avrupa ve Afrika gibi eski dünyayı teşkil eden üç kıtanın kesişim noktasında yer alan Anadolu coğrafyası, tarih boyunca büyük medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bu nedenle de bu bölgede kurulan medeniyetlerin sosyo-tarihsel yapısı, göç hareketlerinin yol açtığı değişimlere bağlı olarak şekillenmiştir.

Anadolu coğrafyası; jeopolitik önemi, verimli tarım alanları, tarihi ticaret yolları sayesinde insanlığın en erken dönemlerinden itibaren Hitit, Urartu, Frigler başta olmak üzere birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Anadolu'nun coğrafi potansiyelinden daha fazla yararlanmak amacıyla verilen bu yoğun mücadeleler, yapılan savaş ve istilalar kitlesel göç hareketlerini de tetikleyerek ortaya son derece dinamik bir nüfus coğrafyası çıkarmıştır. Türklerin Anadolu'ya yaptıkları akınlar da bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu akınların neticesi olarak Anadolu'da Anadolu Selçuklu Devleti ile başlayan süreç, Osmanlı Devleti'nin kurulması ve bütün Anadolu coğrafyasına hâkim olmasıyla neticelenir. Bu dönemde özellikle Osmanlı'nın fethettiği toprakları 'Türk-İslamlaştırma' amacıyla izlediği iskân politikası, sadece Anadolu'da değil Balkan ve Kafkas bölgesinde de ciddi demografik hareketlerin yaşanmasına neden olur. Asırlar boyunca oldukça başarılı bir şekilde uygulanan ve Osmanlı'nın fethettiği toprakları elinde tutmasını sağlayan bu politika, devletin toprak kaybetmeye başladığı duraklama döneminden sonra büyük sorunlara yol açar. Özellikle gerileme ve dağılma dönemlerinde çok büyük toprak kayıpları yaşanmasından sonra bu topraklarda yaşayan Müslüman halk, tarihte görülmüş en büyük çaplı tersine göç akınlarından birini başlatarak Anadolu'ya geri dönmeye başlar. Bu göç akını, 18. asrın sonlarına doğru Kırım'ın Rus İmparatorluğu tarafından ilhak edilmesinin ardından başlar.

Yaklaşık bir asır sonra gerçekleşen ve büyük bir mağlubiyetle sonlanan 93 Harbi'nden itibaren yeni bir boyut kazanır. Osmanlı'nın yaşadığı bu yenilgi, Rumeli'de daha önce başlayan göçleri hızlandırdığı gibi Kafkaslarda da büyük bir göç hareketinin başlamasına yol açar. Son olarak Balkan Savaşlarında da art arda yaşanan yenilgiler sonucunda bu bölgede yaşayan yüz binlerce kişi güvenli bir liman olarak gördükleri Anadolu'ya akın eder (Oğuz, 2019: 2709).

I. Cihan Harbi boyunca devam eden bu göçler, Cumhuriyet'in ilanından sonra da hız kesmez. Kurtuluş Savaşının kazanılmasından sonra imzalanan Lozan Barış Antlaşmasına ek olarak 'Türk ve Yunan Mübadelesi' konusunda bir anlaşmaya varılır. Yapılan sözleşme ile 1923'ten 1930'lu yıllara kadar süren (Toprak, 2015: 253) "mübadele sırasında yaklaşık olarak 350.000 Müslüman Türk ile 200.000 Hristiyan Rum yaşadıkları yerleri terk etmek durumunda kalmışlardır" (Kayam, 1993: 581). Bu göçleri değerlendiren Kemal Karpat, 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı, Kırım Savaşı,

Şeyh Şamil'in Rusya'ya direnişinin 1859'da sona ermesi, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Tesalya ve Girit'in kaybı, 1912-13 Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı sonrasında gelen göçmenlerin sayısını 7 milyon olarak verir (2013: 94-96). Ayrıca bu sayıya II. Dünya Savaşı'ndan itibaren Yugoslavya ve Bulgaristan'dan gelen 2 milyon kişinin daha eklenerek 9 milyona ulaştığını iddia eder. Türkiye göç tarihinin önemli bir kısmını teşkil eden bu göçlerin yanı sıra Türkiye'nin ekonomik, sosyo-kültürel ve demografik yapısını derinden etkileyen diğer bir göç akını, 1950'li yıllardan sonra yaşanır. Bu tarihte yaşanan hızlı sanayileşme sürecine paralel olarak köyden kentlere yoğun bir iç göç hareketi başlar (Güreşçi, 2012: 151). Büyük kentlerin sosyal, ekonomik ve demografik çehresini değiştiren bu göçler, yoksulluk, işsizlik, eşitsizlik, çarpık kentleşme ve gecekondulaşma, ulaşım ve altyapı yetersizliği, sosyal dışlanma, ötekileştirilme, yalnızlık, yabancılık gibi birçok sorunu da beraberinde getirir. Kırsal bölgelerden sanayileşme sürecini tamamlayamamış kentlere yönelen yoğun göçler, bu kentlerin emme kapasitesini aştığından sanayileşmeyle desteklenmeyen bir kentleşmeye; 'kent köylüleri ve yarı kentleşme' kavramlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Karpas, 2013: 45).

Türkiye göç tarihinin diğer önemli bir aşamasını, 1961 yılından itibaren Türkiye'den Almanya başta olmak üzere Fransa, İngiltere, İsveç gibi Avrupa ülkelerine yapılan iş gücü göçleri oluşturur. Bu göçler sonucunda sosyal uyum ve entegrasyon, kültür çatışması, yabancılaşıma, yozlaşma, ötekileştirilme, ayrımcılık, ırkçılık, kimlik ve aidiyet gibi konularda birçok sorun ortaya çıkmıştır.

1990'lı yıllardan itibaren Doğu ve Güneydoğu'da başlayan terör olaylarının tetiklediği iç göçler, bu sürecin daha da hızlanmasına; işsizlik, yoksulluk, çarpık kentleşme ve gecekondulaşma gibi sorunların daha da derinleşmesine yol açmıştır. 2000'li yıllardan itibaren Türkiye'nin sınır komşusu olduğu devletlerden başlayarak Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Güney Asya'da yaşanan kargaşa, iç çatışma veya savaşlar nedeniyle hem transit hem de hedef ülke konumunda olan Türkiye'ye yoğun göç akınları yaşanmıştır. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak Türkiye, son yıllarda sayıları milyonlarla ifade edilen Afganistan, Suriye, Irak, İran, Pakistan, Filistin vb. uyruklu göçmen ve sığınmacıya ev sahipliği yapmaya başlar (Gülerce & Demir, 2021: 196).

Türkiye'nin göç tarihi boyunca yaşanan bütün bu göçler toplumun sosyo-demografik yapısını değiştirmekle kalmayarak sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi ve tarihsel açıdan büyük değişimlerin yaşanmasına yol açmıştır.

Birey ve toplumlar üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahip olan göç olgusunun ekonomik, sosyal ve kültürel yapılar üzerinde makro ve mikro ölçekte hem olumlu hem de olumsuz etkiler yarattığı bilinmektedir. Göçün neden olduğu sorunları, kısaca özetlemek gerekirse ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

1. Kadınlara Özgü Sorunlar (Bireysel ve toplumsal baskı, rahatsız edilme ve tacize uğrama, kötü yola sürüklenme, çalışma hayatına katılımın engellenmesi, kadın-erkek eşitsizliği, mutsuz evlilik, yaşam kalitesi ve psikolojik sorunlar, intihar, cinayet, geride bırakılmışlık vb.) 2. Aile Kurumu İçindeki Sorunlar [a) Evlilik ile ilgili sorunlar (Aldatma/aldatılma, terk etme/terk edilme, boşanma, görücü usulü evlilik, akraba evliliği, çocuk yaşta evlilik, çokeşlilik/kuma, başlık parası, kız kaçırma/evden kaçma). b) İletişim sorunları (Karı-koca iletişim sorunları, ana-baba ve çocuk ilişkisindeki sorunlar, gelin-kaynana iletişim sorunları). c) Aile içi baskı ve şiddet (Bireyin sosyalizasyonuna dönük aile baskısı, gençlerin evlendirilmesinde aile baskısı, otoriter baba- anne veya eşin aile üzerindeki baskısı, psikolojik veya fiziksel şiddet). d) Diğer (Bölünmüş aile, memlekete veya geride kalanlara duyulan özlem vb.)] 3. Kültür, Gelenek ve Hayata Bakış Açısından Kaynaklanan Sorunlar (Kültür çatışması, yozlaşma/ değer yitimi, yabancılaşma, sosyal dışlanma, modern yaşam özentisi, geleneksel yaşama aşırı bağlılık, gelenek ve modernlik çatışması, batıl inanç, töre, namus cinayetleri, marjinalleşme, yalnızlık/yabancılık, ön yargı ve ayrımcılık, kuşak çatışması vb.) 4. Ekonomik ve Sınıfsal Sorunlar (İşsizlik, yoksulluk, çocuk işçiliği, gelir dağılımında eşitsizlik, ezme/ezilme, iş ve çalışma koşulları/işçi sorunları, sosyal yardımlardan yoksunluk, düşük ücretli iş kollarında çalışma, suç ve gayri meşru yollara yönelme, kaçakçılık, hırsızlık, dolandırıcılık, madde ticareti vb.) 5. Kentleşmenin Getirdiği Sorunlar (Gecekondulaşma ve çarpık kentleşme, kentlileşmeye bağlı sorunlar, altyapı sorunları, kamu hizmetlerine ulaşamama; hava, su, toprak ve gürültü kirliliği vb.) 6. Dil ve Eğitim Sorunları (Öğrenilemeyen yabancı dil/unutulan dil, ağız farklılıkları, yöresel ifadeler, eğitim sistemindeki farklılık, öğretmenlerin tutumu, başarısızlık vb.) 7. Diğer Sorunlar (Kötü alışkanlıklar, suç)

karışma eğilimi, geri dönüşlerde yaşanan sorunlar, hayal kırıklığı, kendi ülkesinde yabancı olmak vb.)

Sınırlı bir bakış açısıyla çizilen bu çerçeve, ortaya konulabilecek birçok konfigürasyondan sadece birini teşkil eder. Ancak sadece bu sınıflandırma bile edebiyatın göç ile nasıl bir ilişki içerisinde olduğuna dair önemli ipuçları verir. Asıl anlamını insanın hikâyesinde bulan edebiyatın, yaşamın bütün alanlarına sızan bu olguya gözünü dikmesi edebiyatın doğasının bir gereğidir (Alver, 2009: 74). Bu, edebiyatın kurgusal olmasına karşın gerçek dünyadan kopuk olmamasıyla ilgilidir. Edward Said'in ifadesiyle ister edebî ister eleştirel olsun bütün metinler dünyevîdir; toplumsal dünyanın, insan yaşamının ve elbette içinde bulundukları tarihsel anların bir parçasıdır (1983: 4). Diğer bir ifadeyle kurgu dünyasını gerçek hayattan ödünç aldığı malzemeyle tesis eden edebiyat için “göç, önemli bir malzemedir. İlk anlatılardan itibaren edebiyatın göç ile münasebete girdiği ve bu münasebetin zamanla daha da derinleştiği rahatlıkla söylenebilir” (Ayata, 2015: 21). Bu nedenle göç, Türk edebiyatı tarihi boyunca en çok işlenen temaların başında gelmektedir. Kendi kişisel tarihinde göç deneyimi bulunan ya da göçün yol açtığı psikolojik, ekonomik, kültürel ve sosyal olgulara ilgi duyan birçok yazar bu konuyla ilgili önemli bir literatür oluşturmuştur.

Yazarlar tarafından kaleme alınan edebi metinler, ülkemizde göç konusunda tesis edilen literatürün sadece bir ayağını teşkil eder. Ülkemizin önemli bir gerçeği olan “göç konusunda hatırı sayılır bir çalışma yürütülmüş, üniversiteler başta olmak üzere çeşitli kuruluş ve örgütlerin öncülük ettiği sayısız konferans, sempozyum ve panel düzenlenmiş; konuya ilişkin çok sayıda tez, bilimsel makale ve kitap kaleme alınmıştır” (Taştan, Tütak & Tütak, 2019: 25). Yapılan çalışmalar, Türkiye’de bilim çevrelerinin göç konusuna ciddi manada rağbet gösterdiği; 882’si yüksek lisans, 242’si doktora olmak üzere 1124 tezin hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bu tezlerden 47’si yüksek lisans 21 doktora olmak üzere 68’i edebiyat alanında, göç konusunu odağa alan eserlerin çeşitli yönlerden incelenmesi amacıyla hazırlandığı görülmektedir². Bu noktada “Türk Kadın Roman Yazarlarında Göç Kaynaklı Toplumsal Sorunlar” isimli bu çalışma, bu literatüre yeni bir halka eklemek suretiyle yapılan çalışmalara katkıda

² Bu tezlere ilişkin detaylı bilgi için bkz. Taştan, Z., Tütak, B. & Tütak, M. (2019). *Göç Bibliyografyası Göç Hakkında Başvurulabilecek Kaynaklar ve Bu Kaynaklara İlişkin Genel Bir Değerlendirme 1*. İstanbul: Hiper Yayın.

bulunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca *Göç Bibliyografyası* adlı çalışmadan elde edilen veriler ışığında göçün yol açtığı toplumsal sorunlara yönelik bazı müstakil çalışmaların yapıldığı ancak kadın yazarların eserlerinin bütünlükçü bir bakış açısıyla ele alınmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle bu çalışma, önemli bir boşluğu da doldurmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmaya konu olan yazarlarla ilgili çok sayıda akademik tez, makale ve kitap yayımlanmasına karşın bütün yazarları ortak bir şekilde değerlendiren bir çalışmanın yapılmamış olması, çalışmanın önem ve değerini arttırdığı gibi çalışmanın özgün bir çalışma vasfına sahip olduğunu da ortaya koymaktadır.

Çalışmanın örneklem evreni oluşturulurken sadece kadın yazarlar ve bu yazarların göç konusunu ele aldıkları romanları odağa alınmıştır. Bu aşamada oldukça zengin bir göç literatürü içinden kadın yazarların göçü, belirgin bir tema olarak işledikleri romanları tespit etmek birtakım zorlukları da beraberinde getirmiştir. Yapılan taramalarda ilk kriterlere (kadın yazar ve göç konulu roman) uyan çok sayıda eser tespit edilmiştir. Ancak araştırmanın temel iddiası gereği, çalışmaya sadece göç kaynaklı toplumsal sorunlar dâhil edilmiştir. Çalışma evrenini sınırlandıran bu zorunluluk hem çok sayıda romanın elenmesine hem de daha sınırlı sayıda alt başlığın oluşturulmasına neden olmuştur. Bu durum, aynı zamanda çalışmanın belirli bir dönemle sınırlandırılmasına da engel teşkil etmiştir. Bu nedenle çalışma evreni, Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak 2010'lu yıllara kadar uzanan oldukça geniş bir zaman aralığından oluşturulmuştur. Roman incelemeleri ve elde edilen verilerin alt başlıklarda tematik bir tasnifle işlenmesi, romanların basım tarihi göz önünde bulundurularak kronolojik bir sıralama ile yapılmıştır.

Bu çalışmada incelenen romanların önemli bir bölümünün kişisel tarihinde göç hikâyesi bulunan yazarlar tarafından kaleme alındığı görülmüştür. Otobiyografik unsurların ağır bastığı, kişisel arşivlerden yararlanıldığı bu romanlar, çoğunlukla aile büyüklerinin anlatıları etrafında teşekkül etmiştir. Diğer bir ifadeyle Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan gelen göçmen, muhacir ve mübadillerin yaşadıkları, ikinci ve üçüncü kuşak torunları aracılığıyla edebi mecraya aktarılmıştır. Adalet Ağaoğlu, Alev Alatl, Ayşe Kulin, Füzûzan, Mükerrrem Kâmil Su, Nermin Bezmen, Pakize Başara, Saba Altınsay, Sevgi Soysal, Sevim Asımgil bu yazarların başında gelir. Bu durum,

Avrupa'ya işçi göçü ile gidenler için de geçerlidir. “Birinci kuşak yazarların öncülük ederek başlattığı, ikinci kuşak yazarların geliştirdiği Göçmen Edebiyatı üçüncü kuşak yazarları ile renklenmiş ve çeşitlenmiştir. Alman edebiyatında yeni bir tür olarak görülen Göçmen Edebiyatı 1961 yılında başlayan işçi göçünden günümüze kadar gelişmeye devam etmiş ve hala devam etmektedir” (Cesur Yaşar, 2019: 91). Bu gruba mensup yazarlar arasında Oya Baydar, Aysel Özakin, Emine Sevgi Özdamar, Renan Demirkan, Menekşe Toprak, Yade Kara gibi yazarlar sayılabilir.

Çalışmanın başlığında yer alan ‘göç kaynaklı’ ve ‘toplumsal sorun’ ifadeleri çalışmanın çerçevesini belirlemekle kalmayıp çalışmanın yöntemine dair ipuçları sunmaktadır. Romanlarda tespit edilen toplumsal bir sorunun çalışmaya dâhil edilebilmesi iki koşula bağlanmıştır. Buna göre tespit edilen sorunun gerçekleşme nedeni ne olursa olsun (gönüllü-zorunlu, geçici-kalıcı, iç-dış) mutlaka göç hadisesinden sonra gerçekleşmiş olması; göçün doğrudan veya dolaylı bir sonucu olarak ortaya çıkması gerekmektedir. Toplumsal sorun kavramının mahiyeti ve kapsamı ise sosyal bilimlerin kavrama ilişkin epistemolojik temellendirmelerine göre belirlenmiştir.

Toplumsal sorunlar, esas itibarıyla insanların topluluk olarak yaşamaya başlamalarından itibaren var olan olgulardır. İnsanoğlu, tarihsel gelişim süreci boyunca sosyo-tarihsel (örf ve adetleri, kültürleri, inançları, yaşayışları vb.) anlamda önemli değişim ve dönüşümler geçirdikçe toplumsal sorunlar da gelişip daha karmaşık hale gelmiştir. “Günümüz dünyasında dünya toplumlarınca tecrübe edilen ve kamuoyunun gerek yerel gerekse küresel düzlemlerinde ön plana çıkan belli başlı sosyal sorunlara örnek olarak fakirlik, kıtlık, zorunlu göç, işsizlik, her türlü bağımlılık, suçluluk, cinsiyet eşitsizliği, toplumsal şiddet, cinsel taciz, her türlü ayrımcılık, çocuk evlilikleri, ergen hamileliği, çocuk işçiliği, terör, eğitim eşitsizliği, engellilerin sosyalleşmesi, intiharlar, aşırı nüfus artışı, obezite, insan hakları ihlalleri ve trafik sorunları verilebilir” (Çoban, 2021: 114). Ancak toplumsal sorunlar, büyük oranda kültür, tarih, politika ve ekonomik koşullara bağlı olarak geliştiğinden bu sorunların türleri ve yaygınlığı toplumdan topluma değişiklik gösterir. Söz gelimi bazı toplumlar yoksulluk, işsizlik, sosyal ve ekonomik eşitsizlik gibi sorunlarla mücadele ederken istihdam oranı ve milli gelir seviyesinin oldukça yüksek olduğu bir toplumda hava, toprak veya su kirliliği ya da küresel ısınma en önemli toplumsal sorun olabilir. Bu

farklılıklara rağmen toplumsal sorunların genel bazı ilkeler etrafında şekillendiğine dair bir uzlaşısı söz konusudur. Buna göre toplumsal sorunlar, “doğal değil bizzat toplum tarafından inşa edilen, nesnel, evrensel, topluma zarar veren, çok sayıda insanı etkileyen, zaman geçtikçe daha da birikerek büyüyen, çözümünü için kolektif seferberlik ve eylem gerektiren ve de çözümünü mümkün olan durumlardır” (Çoban, 2021: 114). Doğası gereği göreceli bir yapıya sahip olan toplumsal sorunlar, anlamını sadece bağlamsallıktan değil karşıt olgularla olan ilişkilerinden de alır. Söz gelimi bir toplumda hanehalkı gelir düzeyinin oldukça düşük olması, yoksulluğa neden olabilir ancak yoksulluğun toplumsal bir sorun olarak algılanabilmesi için o toplumda yoksulluğa karşı kutup oluşturacak bir zenginliğin bulunması ve toplumdaki eşitsizliği öne çıkarması gerekmektedir.

Toplumsal sorun kavramıyla ilgili en büyük tartışma, ‘bir durumun toplumsal sorun olarak ele alınmasına kimin ve hangi ölçütlere göre karar vereceği’ etrafında gelişir. Bu aşamada ‘niceliksel değer’, yani söz konusu edilen olumsuzluğun belli sayıda insan tarafından sorun olarak algılanması, önemli bir kriter olarak öne çıkar.

Toplumsal sorunlar üzerine önemli çalışmalar yapan Amerikalı sosyolog C. Wright Mills’e göre (1959) bireysel sorunlar ile toplumsal sorunlar arasında kesin bir ayırım yapmanın yolu, sorunun niceliksel anlamda ne kadar kişiyi etkilediği ve toplumun sosyo-kültürel yapısından ötürü kamusal bir niteliğe erişip erişmediğini tespit etmekten geçer. Mills bu ayrımı, yeme bozukluğuna bağlı ruhsal sorunlardan hareketle somutlamaya çalışır. Buna göre kişinin yeme bozukluğuna bağlı sorunlar yaşaması; düşük benlik saygısı, yetersizlik, kontrol eksikliği gibi bireysel nedenlere bağlanabilir ancak bu durum, medya ve reklam endüstrisi tarafından yaratılan mükemmel ve ince vücut idealine uyma yönündeki toplumsal baskıdan kaynaklanmışsa ve birçok kadın bundan muzdarip ise bu, artık bireysel değil toplumsal bir sorundur. Bu genel kabule göre bir çocuğun hafta sonları yardım etmek amacıyla babasının iş yerine gidip çalışması herhangi bir sorun teşkil etmezken binlerce çocuğun yoksulluktan ötürü temel eğitimlerini dahi alamadan çalışmak zorunda olması toplumsal bir sorundur.

Bir toplumda bir kişinin münzevi bir yaşam gayesiyle yerleşimin olmadığı bir yere taşınması, bireysel bir tercihken kalabalık içinde yalnız hisseden yığınların

bulunması toplumsal bir sorundan başka bir şey değildir. Bu çalışmada hem romanlar analiz edilirken hem de alt başlıklar belirlenirken bu yaklaşım esas alınmıştır.

1. GÖÇ VE GÖÇÜN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Bu bölümde öncelikle göçün tanımı yapılarak göçün kapsamına ilişkin bir çerçeve çizilmiştir. Daha sonra göç kuramları ve göç türleri üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda göçler oluşum nedenine (gönüllü-zorunlu), göç eden birey sayısına (bireysel-kitlesel), göç edilen mesafeye (iç-dış), yerleşme süresine (geçici-kalıcı) ve göç edenlerin niteliğine (iş gücü-beyin göçü) göre ayrıca detaylandırılmıştır. Devamında göç-edebiyat ilişkisi temelinde göçün edebiyata etkisi üzerinde durularak bu iki olgu arasındaki ilişkisellik ortaya konmaya çalışılmıştır.

1.1. Göçün Tanımı ve Kapsamı

Göçler, tarih öncesi dönemlerden günümüze, insanoğlunun yer yüzündeki varlığı, konumlanması ve gelişimi üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Göçlerin sebep olduğu bu etkinin yansımalarını, insanlık tarihine ışık tutan kil tabletlerden prehistorik dönemlere ait mağara resimlerine, dini metinlerden edebi metinlere kadar birçok alanda görmek mümkündür. Bunlar, göçün insanlık tarihiyle koşut olduğuna dair en önemli kanıtlardır.

Dini metinler, insanlığın yeryüzündeki ilk serüvenlerinin bir göç hadisesiyle başladığını belirtirken bilim insanları, insanoğlunun yaklaşık 20 milyon yılı bulan serüvenini, en eskisi günümüzden 30.000 yıl öncesine tarihlendirilen mağara resimleri üzerinden okumaya ve anlamaya çalışmaktadır (Özcan, 2013: 55). Mağara resimlerinin “en yoğun olarak bulunduğu bölgeler son buzul çağıının güney eteklerinde yer alan Orta ve Kuzey İspanya, Güney Fransa, Kuzey İtalya, Ural Dağları ve Doğu Avrupa’ya uzanır” (Tanyol 2000: 131).

İnsan neslinin yeryüzüne ne şekilde yayıldığını ortaya koymaya çalışan bilim insanları arasında yaygın kabul gören teoriye göre ilk insan toplulukları 300 bin yıl önce Afrika kıtasında yaşamış ve dünyaya buradan yayılmışlardır. Bu teoriyi göz önünde bulundurduğumuzda geniş bir coğrafyada varlık gösteren resimler, taşlara işlenmiş figürler insanoğlunun prehistorik göç serüveninin bir kanıtı olarak karşımıza çıkar. Bu kanıtlar, göçün sadece prehistorik toplumların yaşam alanları, yaşayış biçimi ve uygarlık düzeyi üzerinde etkili olduğu anlamını taşımamaktadır. Bilakis küreselleşmenin adeta küçük bir köye çevirdiği günümüz dünyasında göç, siyasetten

sanata, ekonomiden eğitime, spordan müziğe gündelik yaşamın her alanına nüfuz etmeye başlamıştır. Bu nedenle göç, çeşitli bilim dallarınca odağa alınarak açıklanmaya ve anlamlandırılmaya çalışılmaktadır. Ancak ekonomik, siyasi, tarihsel, kültürel, sosyal ve psikolojik boyutları olan göçün tek bir tarifinin yapılması da oldukça zorlaşmıştır. Başka bir ifadeyle “göç durağan bir olgu değil, nedenleri ve sonuçları ile birlikte algılanan bir süreçtir.

Zaman ve mekân, neden ve sonuç unsurları; durağan bir olgu olmaktan daha çok bir süreç olması, göçün tanımlanma, ölçülme, çözümlenme, açıklanma ve yorumlanmasını hem teorik hem de ampirik anlamda karmaşık bir hale getirmektedir” (İçduygu ve Sirkeci, 1999: 249-250). Bu sebeptendir ki göç kavramına kapsayıcı ve genel bir tanımlama yapmaktansa farklı boyutlarıyla ortaya koymaya çalışan açıklamalar geliştirilmeye çalışılmıştır.

Göç, Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük’te (2015) “ekonomik, toplumsal veya siyasi sebeplerle bireyler ile toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret” olarak yer alır. Uluslararası Göç Örgütünün *Göç Terimleri Sözlüğü*’nde ise göç, bir devlet içerisinde ya da uluslararası sınır geçilerek gerçekleşen yer değiştirme olarak tanımlanır. Bu tanımlamaya göre Uluslararası Göç Örgütü nedeni, süresi ve gerçekleşme şekli ne olursa olsun bütün nüfus hareketlerini göç olarak kabul etmektedir. “Buna, mültecilerin, yerinden edilmiş kişilerin, ekonomik göçmenlerin, aile birleşimi gibi farklı amaçlarla hareket eden kişilerin göçü de dâhildir” (2009: 22).

En genel tanımıyla göç, bireylerin yaşadığı şehirlerden, alışık oldukları sosyal çevrelerden, uzaklaşarak ya da uzaklaştırılarak yeni yaşam alanlarına açtığı kapıdır. Bu uzaklaşma bireylerin çoğunlukla farklı bir çevre, sosyal ortam ve ekonomik düzeye geçmesiyle sonuçlanır (Toros, 2008: 9). Başka bir ifade ile gerçekleşmiş her göç, kalıcı veya geçici yer değiştirme durumudur (Samuel & Susan, 2002: 31). Benzer şekilde Joseph Fichter de kişilerin zaman, mekân ve sosyal yapıdaki her tür devinimini göç kapsamında değerlendirmektedir (1994: 154). Göçün birey ve toplum üzerindeki etkisine odaklanan Michael Kearney ise göçün mekânsal bir yer değişikliğine indirgenemeyeceğini, göçle birlikte coğrafi, sosyal ve hatta kültürel dinamiklerin yeniden şekillendiğini öne sürer (1996: 374). Everett S. Lee’ye göre göç, nüfusun

kalıcı veya yarı kalıcı olarak yer değiştirmesidir. Lee, ayrıca itici ve çekici faktörlere dikkat çekerek göçün altında yatan sebeplerin ancak bu iki faktör arasındaki etkileşimin anlaşılmasıyla analiz edilebileceğini iddia eder (1996: 16). Zai Liang (2007: 488)’a göre ise göç ister istemez coğrafyanın alanına girmektir. Çünkü göç özünde bir yer değiştirme hareketi, mekânsal dağılım ve değişimdir. Liang, insan hareketliliğinin coğrafi boyutunu vurgularken göçü kentleşme, bölgesel kalkınma ve çevresel değişim gibi coğrafi süreçler bağlamında anlamının önemine de dikkat çeker.

Eisenstadt (1954) ve Jackson (1986) göçün sosyal boyutunu öne çıkaran bir yaklaşım sergileyerek göçün her şeyden önce bir toplumdan başka bir topluma yapıldığını kaydeder. Eisenstadt ve Jackson bu ifadeyle göçlerin sadece ülke ve şehir içinde değil küçük ölçekli yerleşim birimlerinde bile farklılaşan sosyal ve kültürel dinamiklere dikkat çekmişlerdir. Onlara göre mikro ölçekten makro ölçeğe bütün coğrafi mekânların kendine özgü sosyo-kültürel dinamikleri bulunduğundan her göç deneyimi, alışılmış bir ortamdan yabancı bir ortama geçişi ifade eder (Akt. Biçim, 2012: 36). Göç ile sosyal değişim arasındaki dinamik ilişkinin altını çizen Martin Cadwallader ise göçün çok boyutlu yapısından ötürü sosyal değişim için itici güç olabileceği gibi sosyal değişimin bir sonucu olarak da gerçekleşebileceğini ifade eder. (1992:3).

Günümüzdeki hareketlilik insanla sınırlanamayacak kadar çeşitlenmiş; hizmet, sermaye ve kurumları dolaşım ağına birer parçası haline getirmiştir. Bu durum, göç olgusunun da farklı şekillerde gelişmesine olanak vermiştir. Sanayileşmenin başladığı ve gelişim gösterdiği yıllarda daha çok sanayileşmiş merkezlere yönelen göçler, farklı boyut ve derinliklerde gerçekleşmeye başlamış; köyden köye, köyden kente, kentten köye, kentten kente veya gelişmiş bir ülkeden başka gelişmiş bir ülkeye olacak şekilde çeşitlenmiştir. Günümüzde “dünya nüfusunun büyük çoğunluğu doğduğu ülkede yaşamakla birlikte, yaşamlarının bir bölümünü çalışmak, eğitim görmek ve hatta emekliliğini geçirmek için farklı bir ülkede yerleşenlerin sayısı hızla artmaktadır” (Mumcu, 2017: 287).

Uluslararası göçe ait veriler de bu türdeki göç oranlarının artış hızını açıkça ortaya koymaktadır. Birleşmiş Milletlere Uluslararası Göç Örgütü (IOM)’nün yaptığı çalışmalara göre 2000 yılında 174 milyon civarında olan göçmen sayısını 2022’ye

gelindiğinde % 61,49 oranında artarak 281 milyona ulaştığını göstermektedir. Bu veri, yaklaşık 8 milyar olan dünya nüfusunun % 3,6'ya yakınının doğduğu ülke dışında başka bir ülkede yaşadığını ortaya koymaktadır. Göçmen sayılarında görülen bu istikrarlı artış, göçü küresel bir sorun olma noktasına getirmiştir. Bununla paralel olarak da göç alanında pek çok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalar göç olgusu, göçün tarihsel gelişimi, göçün türleri ve göçün neden-sonuçları üzerine yoğunlaşarak göç kuramlarının oluşturulmasına zemin hazırlamıştır (Bakırtaş, 2012: 242).

1.2. Göç Kuramları

Güncel verilere göre göç eden kişilerin sayısı yüz milyonlarla ifade edilmektedir. Bu, sadece göçe katılan bireyleri değil kaynak ve hedef ülkede yaşayan milyonlarca insanı sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda etkileyen bir durumdur. Bu nedenle göç üzerine 19. yüzyıldan bu yana pek çok teorik model ortaya atılmış, birbirinden farklı kavramlar, varsayımlar ve referans çerçeveleri ışığında göçün nedenleri ortaya konulmaya çalışılmıştır (Massey vd, 1993: 432).

Göç teorilerinin ortaya çıkış nedenleri ve bu teorilerle ulaşılmaya çalışılan hedefler kısaca şu şekilde sıralanabilir: 1. Göç teorileri, araştırmacıların farklı bölge ve zaman dilimleri arasındaki göçlerin dinamiklerini anlamalarına yardımcı olur. Göç süreçleri arasındaki benzerlik ve farklılıkların belirlenmesi ve analiz edilebilmesi için bir çerçeve sağlar. 2. İnsanların neden göç ettiğini açıklamayı amaçlar. Göçler ekonomik fırsatlar, siyasi istikrarsızlık, çevresel değişiklikler, çatışma ve aile birleşimi gibi çeşitli faktörlerden kaynaklanabilir. Göç teorileri, bu hareketlerin ardındaki temel etkenleri belirlemeye çalışır. 3. Göçün hem kaynak hem de hedef ülkeler için önemli sosyal, ekonomik ve politik sonuçları vardır. Teoriler, göçün işgücü piyasaları, kültürel dinamikler, sosyal yapılar ve kamu politikaları üzerindeki etkilerini analiz ederek bu sonuçların tahmin edilmesine yardımcı olur. 4. Göç teorileri, göç politikalarının geliştirilmesi için gerekli olan verileri sağlar. Hükümet ve politika yapıcılar, demografik hareketleri düzenleyen, göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılayan ve göçün toplumsal etkilerini yöneten politikaları tasarlamak için kendilerine sunulan bu bilgilerden yararlanır. 5. Göç, küresel etkileri olan, kültür ve toplumları şekillendiren, insanlık tarihinin temel bir yönü olmuştur. Göç teorileri, geçmiş göç kalıplarını ve

bunların çağdaş göç dinamikleri üzerindeki etkilerini inceleyerek tarihsel bir bağlam sağlar.

Genel olarak göç teorileri, araştırmacı ve politika yapıcılarının demografik hareketlerin karmaşık boyutlarını anlayıp analiz edebilmelerine olanak tanıyan bir mercek görevi görür.

1.2.1. Ravenstein'in Göç Kanunları

Göç teorileri üzerine çalışma yapan ilk bilim insanı, Ernst Georg Ravenstein'dır. Ravenstein, 1871 ve 1881 yılına ait İngiliz nüfus sayımı verilerinden hareketle 1885 yılında yayımladığı "*Göç Kanunları (The Laws of Migration)*" adlı çalışmasında göçün çeşitli kanunlara göre gerçekleştiğini ve yedi göç kanunun varlığını savunur. Bu kanunlar şu şekilde sıralanır:

1. Göç ve mesafe: Hareketlilik yasası olarak da bilinen bu ilkeye göre göçmenlerin çoğunluğu kısa mesafeler kat etme eğilimindedir. Bu ilke, göçün çoğunlukla ekonomik fırsatlar veya sosyal ağlar gibi daha yerel faktörler tarafından yönlendirildiğini ima etmektedir. Diğer bir deyişle göç etmeye karar veren bireyler için öncelikli seçenekler kendilerine en yakın sanayi ve ticaret merkezleridir. Ayrıca Ravenstein, mekânsal faktörlerin göç davranışlarını şekillendirmedeki rolüne dikkat çekerken ulaşım maliyetleri, kültürel farklılık ve coğrafi engellerin de göç kararlarını etkilediğini öne sürer.

2. Göç ve basamakları: Göçün bir süreç olduğunu öne süren bu yasaya göre göçmenler, nihai hedefe bir anda gitmek yerine kademeli bir stratejisi ile ilerleme yolunu seçer. Kırsal bölgeden daha iyi ekonomik fırsatlar sunan bir metropole taşınmak isteyen bireyler önce yakındaki kasaba veya şehirlere taşınırlar. Bu ara durakların olanaklarından bir süre yararlandıktan, göçün zorluklarına uyum sağladıktan sonra yavaş yavaş daha büyük kent merkezlerine yönelirler.

3. Yayılma ve emme süreci: Ravenstein'a göre kişiler, gelişmiş kentlere kentin sunduğu olanaklardan kendi payına düşeni almak için göç eder. Ravenstein bu süreci, göçmenlerin kentsel alana ve kentlerin sunduğu imkânlarla yayılması olarak niteler. Kentler de özellikle ağır sanayi ve hizmet sektörü kollarında çalıştırmak üzere

gereksinim duyduğu iç gücünü göçmenlerden karşılar. Bu, iki tarafı da memnun eden bir süreçtir.

4. Göç zincirleri: Ravenstein’ın ileri sürdüğü bu yasaya göre göç hadisesinde bireyler, kendilerinden önceki göçmenler tarafından oluşturulan yolları takip etmektedirler. Bu nedenle göçler, bir akış veya zincir halinde gerçekleşir. Bu yasaya göre göçmenler genellikle belirli bir yere göç etmiş olan aile, arkadaş veya tanıdıklardan oluşan ağlardan etkilenir. İlk göçmenler, öncü olarak hizmet ederek diğerlerinin de takip edeceği yolu açmaktadır. Bu göç zincirleri, insanların bir bölgeden diğerine hareketini kolaylaştıran yollar yaratır.

5. Doğrudan göç: İlk göç yasalarında göçün aşamalı yapısına vurgu yapan Ravenstein, bu yasa ile göçmenlerin uygun fırsatlar yakalamaları durumunda ara duraklara uğramaksızın nihai varış noktalarına doğru hareket edebildiklerine dikkat çeker.

6. Kır kent ayrımı: Ravenstein’a göre göç faaliyetlerinin asli oyuncularını kırsal bölgelerde yaşayanlardır. Kentlerde ikamet edenler, önemli bir gelişme olmadan göç etme düşüncesi taşımazlar. Ancak kırsal bölgelerde yaşayanlar, ilk fırsatta aşamalı göç prensibine göre en yakın merkeze doğru hareket eder.

7. Cinsiyet farkı: Bu yasa, göç davranışlarında cinsiyet farklılıkları olduğunu, erkek ve kadınların göçe ilişkin farklı eğilimler sergilediğini öne sürer. Göç ve toplumsal cinsiyet dinamiklerinin sosyal, ekonomik, kültürel ve politik faktörlerden etkilendiğini iddia eden Ravenstein, yaptığı çalışmalarla kadınların uzun mesafeli göçlere sıcak bakmadığını ortaya koyar (Ravenstein, 1889; akt. Yalçın, 2004: 25).

Gelişmişlik ve sanayileşme düzeyinin, mesafenin, kır-kent yaşamının kendine özgü dinamiklerinin göç etme niyeti üzerindeki etkisine ilk olarak Ravenstein dikkat çekmiştir (Biçim, 2012: 57-58). Bu çalışması, yaşadığı dönemin koşullarına ve iç göç hareketliliğine yönelik olsa da konuyu açıklamak üzere teoriler geliştirme yoluna başvurması, sonraki dönemlerde yapılacak çalışmalara ilham kaynağı olmuştur.

1.2.2. İtme Çekme Kuramı

Amerikalı sosyolog Everett S. Lee, 20. yüzyılın ortalarında ‘İtme-Çekme Teorisi’ veya ‘Lee’nin Göç Teorisi’ olarak da bilinen ufuk açıcı bir teori geliştirmiştir.

Lee'nin teorisi, insanları ikamet ettikleri yerleri terk etmeye zorlayan itici faktörler ile onları bir varış noktasına çeken çekici faktörler arasındaki etkileşimi incelemeye bu yolla da göçü, özellikle de uluslararası göçü yönlendiren faktörleri açıklamaya dayanır.

Teoriye göre itici faktörler, göçe kaynak oluşturan yerlerde birey veya topluluklar için elverişsiz koşullar yaratan çok çeşitli ekonomik, sosyal, politik ve çevresel koşulları kapsar. Ekonomik itici faktörler arasında yoksulluk, işsizlik, düşük ücret, istihdam eksikliği veya ekonomik krizler sayılabilir. Sosyal itici faktörler ayrımcılık, zulüm, sosyal huzursuzluk, dışlanma veya eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim eksikliği olarak sıralanabilir. Siyasi itici faktörler siyasi istikrarsızlığı, çatışmayı, insan hakları ihlallerini veya etnik kökene, dine ya da siyasi inançlara dayalı zulüm ve baskı kaynaklı olabilir. Çevresel itici faktörleri ise doğal afetler, elverişsiz iklim koşulları, çevresel bozulma veya kaynak kıtlığı oluşturabilir.

Çekici faktörler ise hedef ülkenin göçmenleri cezbeden ve kendine çeken fırsat ve olanakları ile karakterize edilir. Buna göre ekonomik çekici faktörler arasında daha yüksek ücret, daha iyi iş olanakları, çeşitli mali ve sosyal haklara erişim ve ekonomik refah vaadi yer alır. Sosyal çekici faktörler aile birleşimi, sosyal ve kültürel faaliyetlere erişim veya kişisel ve mesleki gelişim fırsatlarıyla ilişkilidir. Siyasi çekici faktörler arasında siyasi istikrar, demokratik yönetim, insan haklarına saygı veya hukukun üstünlüğü sayılabilir. Çevresel çekici faktörler ise uygun iklim koşulları ve doğal kaynaklara erişim ile ilgilidir.

Lee, bu teorisinde göç kararlarının bu itici ve çekici faktörler arasındaki ilişki tarafından şekillendiğini, bireylerin yeni bir yere taşınmanın risk ve faydalarını bu faktörler etrafında değerlendirdiğini vurgular. Ayrıca bu teoriye göre gerek kaynak gerek hedef ülkeler, kendine özgü itme ve çekme faktörleri barındırabilir. Ancak iticilik veya çekicilik kişiden kişiye değişebildiğinden göç için avantaj ve dezavantaja neden olan yaş, cinsiyet, eğitim, ırk vb. gibi demografik faktörler öne çıkar.

İtme-çekme faktörlerinin doğası gereği göreceli bir yapıya sahip olması, teorinin nesnellik ve ölçülebilirlik ilkelerini zayıflatmasına rağmen bu teori, özellikle küreselleşme, ekonomik entegrasyon, iklim değişikliği, jeopolitik değişim ve çağdaş göç modellerini anlama konusunda geçerliliğini korumaya devam etmektedir.

1.2.3. Neo-Klasik Ekonomi Teorileri

Ravenstein'ın Göç Kanunları isimli öncü çalışmasında göçü, düşük gelirli bölgelerden daha yüksek gelirli bölgelere doğru gerçekleştiğini ifade etmesi ve göçün en önemli sebebi olarak iktisadi şartları işaret etmesinden sonra ortaya ekonomik temelli çok sayıda teori atılmıştır. Bu çalışmalar arasında en çok bilinen ve kabul görenlerden biri neo-klasik ekonomi teorileridir. Bu teoriye göre göçün asıl nedeni iş gücü, istihdam ve ücret konusundaki arz-talep dengesizlikleri ve bölgesel farklılıklardır. Düşük gelirli insanlar, daha yüksek ücretler için emeğin yoğunlaştığı bölgelere doğru göç etmektedir. Bu demografik hareketlerin neticesinde “emek zengini ülkelerde emek piyasası daralmakta, dolayısıyla ücretler yükselmekte, buna karşılık sermaye zengini ülkelerde ücretler düşmektedir ve böylece bir denge oluşmaktadır” (Güllüpinar, 2012: 57-58). Bunun dışında neo-klasik teori, göçmenleri makro seviyede bireysel ve rasyonel aktör olarak görür. Bu teoride göçmenlerin hareket kararlarını ücret-yarar hesaplamasına göre verdikleri iddia edilir. “Özgür seçim yapan bireyler olarak, onların umdukları şey daha çok üretim yapabilmek ve daha yüksek gelir elde etmektir. Bu kapasite açıkça onların yeteneklere sahip olmalarına ve emeğin satış yapısına bağlıdır” (De Haas, 2008: akt. Biçim, 2012: 58-59).

Neo-klasik ekonomi kuramının öncülerinden Arthur Lewis'e göre uluslararası göçler, fakir ve zengin ülke arasındaki sermaye kaynaklı eşitsizliklerden kaynaklanmaktadır. Teoriye göre “ücretlerin, kaynak ve hedef ülkeler arasında eşit düzeyde süreklilik göstermesi durumunda, kuramsal olarak uluslararası göç hareketinin azalması ve durması ön görülmüştür” (Bozdağ ve Atan, 2009: 164). Nermin Abadan Unat ise bu kuramın varsayımlarını sıralarken şu hususlara dikkat çeker:

1. Ülkeler arasındaki ücret farklılıkları uluslararası göçe sebep olmaktadır.
2. Ücret farklılıklarının giderilmesi uluslararası göçü durduracaktır.
3. Ücret farklılığının olmadığı yerde uluslararası göç olmayacaktır.
4. Uluslararası göç akımının birinci mekanizması emek piyasasıdır.
5. Yüksek nitelikli işçilerin göç etmesi niteliksiz işçilerin göç etmesinden farklı niteliğe sahiptir.
6. Devletlere düşen görev, kaynak ve hedef ülkelerin emek piyasalarını incelemektir (2002: 22).

İktisat temelli bu teori, öne sürdüğü bazı kavramlarla hem göçün ardındaki dinamiklerin anlamlandırılmasına hem de göçe neden olan temel motivasyon kaynaklarına ilişkin önemli bilgiler sunar. Teorinin ortaya attığı ve göç literatüründe önemli yere sahip olan kavramlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir:

1. Fayda Maksimizasyonu: Bireylerin faydalarını maksimize etmeye dayalı rasyonel kararlar verdikleri varsayılır. Göç, bireylerin daha yüksek ücretler, daha iyi iş fırsatları veya daha iyi yaşam koşulları arayarak ekonomik beklentilerini iyileştirmek için yaptıkları bir seçim olarak görülür.

2. Ücret Farklılıkları: Göç, bölge veya ülkeler arasındaki ücret farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Bireyler, ücretlerin düşük olduğu alanlardan, beceri ve emeklerinin daha fazla değer gördüğü, ücretlerin yüksek olduğu alanlara gitme eğilimine sahiptir.

3. Faktör Hareketliliği: Neo-klasik teori, emek de dahil olmak üzere üretim faktörlerinin hareket halinde olduğunu iddia eder. Bu noktada göç de bölgeler arası iktisat temelli farklılıkların doğal bir sonucu, ekonomik temelli bir akışkanlık olarak değerlendirilir. Buna göre emek piyasasının daha iyi işlediği, iş imkanlarının daha yaygın olduğu, iş gücüne talebin yoğunlaştığı yerler; yarattığı iktisadi cazibe ve fırsatlardan ötürü daha fazla kişiyi çeker.

4. Piyasa Dengesi: Göç, bölgeler arası ücret ve istihdam oranlarını eşitleme eğilimine sahiptir. İşçiler, ücretlerin daha yüksek olduğu bölgelere göç ettikçe artan işgücü arzı bu bölgelerdeki ücretler üzerinde aşağı yönlü bir baskı oluşturur. Göç ettikleri yerlerde ise azalan işgücü arzı, ücretlerin yukarı yönlü hareket etmesine neden olur. Bu süreç ücret farklılıkları azalınca ve denge sağlanana kadar devam eder.

5. İtici ve Çekici Faktörler: Neo-klasik teori, itici ve çekici faktörleri iktisadi bir temele oturtarak düşük ücret, işsizlik, ekonomik kriz, finansal piyasaların bozulması ve makro-ekonomik dengesizlikleri itici faktör olarak niteler. Yüksek ücretli iş olanakları, yüksek istihdam ve üretim oranları, ekonomik büyüme ve verimliliği çekici faktörler olarak sıralar.

6. İnsan Sermayesi Teorisi: Bireylerin sahip olduğu beceriler, eğitim düzeyi ve iş deneyimlerinin toplamı olan insan sermayesi, göç etme niyeti üzerinde belirleyici bir rol üstlenir. Buna göre beşerî sermaye düzeyi daha yüksek olan bireylerin yüksek

ücret ve istihdam olanağı sunan yerlere göç etme olasılıkları, herhangi bir vasfa sahip olmayan niteliksiz kişilerden daha yüksektir.

Genel olarak neo-klasik ekonomi teorisi, göçü ekonomik teşviklere verilen rasyonel bir tepki olarak görür. Bu teorinin temel iddiası da bireylerin becerileri ve emeklerine daha fazla değer verilen yerlere taşınarak ekonomik refahlarını iyileştirme eğiliminde olduklarıdır.

1.2.4. Dünya Sistemleri Teorisi

Merkez-çevre kuramı olarak da bilinen bu teori, göç olgusunu göç veren-gelişmemiş (çevre) ve göç alan-gelişmiş (merkez) ülkelerin çıkar odaklı ekonomik ilişkileri etrafında inceler. Teoriye göre göç, toplumlar üzerinde değişim ve dönüşüm yapan bir olgu olmaktan çok, çevre ülkelerin iş gücü ve insan sermayesinin gelişmiş ülkelerin çıkarlarına koşulmasına olanak sağlayan; az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin sosyo-ekonomik ilerleyişine engel oluşturan bir olgudur (Turhanoğlu vd., 2013: 113). Teorinin öncü isimlerinden Immanuel Wallerstein'e göre bu teorinin temel hareket noktası kapitalist sistemlerin diğer sistemler üzerinde kurduğu hegemonik baskı süreçleridir: "Dünya ekonomik sistemi içerisinde kapitalist yapıya sahip olan ülkeler, diğer ülkelerden ucuz iş gücü ithal ederek maliyetleri düşürmeyi amaçlamaktadırlar. Ucuz ve kalifiyeli iş gücü ile kârlarını maksimize etme düşüncesi egemendir. Bu hareket iş gücü için göç olgusunu oluşturmaktadır" (1976: 229-233).

Gelişmiş ülkeler, ekonomik kalkınmalarını sürdürmek ve daha da geliştirmek için genellikle az gelişmiş ülkeleri iş gücü ve vasıflı çalışan ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir kaynak olarak görür. İş gücü veya beyin göçü yoluyla vasıflı insan gücünü kendine çeken gelişmiş ülkeler, bu bireylerin beceri ve emeklerinden yararlanarak ekonomik büyümelerini teminat altına almış olur. Asimetrik bir niteliğe sahip olan bu göçlerin tek kazananı, sömürü düzeninin kurucuları olan kapitalist ülkelerdir. Sadece kendi kazançlarını temele alarak yarattıkları bu göç dinamiği küresel ekonomik eşitsizliklerin daha da derinleşmesine neden olur. Bu noktada kapitalizm ürünü ekonomik eşitsizliklerin ve kapitalist ekonomik sömürü modelinin eleştirisi, bu teorinin odağını oluşturur. Teorinin önemli isimleri, yüksek düzeyli kâr ve piyasa güçlerini önceleyen kapitalist sistemin, vasıflı işçilerin az gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere göçünü teşvik eden koşullar yaratarak bu sömürüyü

yönlendirdiğini iddia etmişlerdir. Ayrıca bu teoriye göre “uluslararası göç, kapitalist gelişmenin neden olduğu kopma ve yer değiştirmelerinin doğal sonucudur. Kapitalist ekonomi Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya’daki merkezlerden giderek daha geniş halkalar hâlinde yayıldıkça dünya nüfusunun giderek büyüyen kısmı dünya pazar ekonomisine dâhil edilmektedir. Çevre bölgelerdeki toprak, hammadde ve emek dünya pazarlarının denetimi altına girdikçe göç akımları oluşmakta, bunların önemli bir kısmı dış ülkelere doğru yönelmektedir” (Unat, 2002, 15). Portes’e göre, yerleşik bir kapitalist düzenin hâkim olduğu bir dünyada göç, iki ana nedenden dolayı çok önemli bir rol oynar. Buna göre piyasa güçlerinin ekonomik faaliyetleri yönlendirdiği küresel kapitalist sistemde göç, farklı bölge veya çeşitli sektörlerdeki iş gücü arzını taleple eşleştirmek için bir mekanizma görevi görür. İşçiler, piyasa dinamiklerinin yarattığı ekonomik teşviklere yanıt olarak daha iyi iş fırsatları, daha yüksek ücretler veya daha iyi yaşam standartları bulabilecekleri yerlere göç eder. Böylece göç, emeğin en çok ihtiyaç duyulan yerde bulunmasını sağlayarak kapitalist ekonomilerin işleyişine ve verimliliğine katkıda bulunur. Ancak Portes, bütün bu olumsuzluklarına rağmen göçün çevre ülkelere mensup kişilerin bölgesel ekonomik eşitsizliklerin üstesinden gelmeleri için bir çıkış yolu sağladığını da belirtir. Ona göre istihdam beklentilerinde ortaya çıkan bu eşitsizlikler, kapitalist sistemi tarafından kendi hedeflerine ulaşabilmek için bilinçli olarak yaratılmıştır (Portes, 1999: Akt. Kaygalak, 2009: 17).

1.2.5. Göç Sistemleri Teorisi

Göç sistemleri teorisi, göçü uluslararası ilişkiler çerçevesinde değerlendirmek, ekonomik ve politik temelli bir çerçeveye yerleştirmek amacıyla geliştirilmiştir. Bu yaklaşım, göçün basit demografik bir süreç olmadığını ülkeler arasında gelişen ekonomik, sosyal, politik ve tarihsel faktörlerle derin bir ilişki içinde olduğunu iddia eder. Bu teoriye göre ülkeler arası göç sistemleri, çoğunlukla karşılıklı anlaşmalara, tarihsel bağlara, ekonomik bağımlılıklara veya göç hareketini teşvik eden diğer faktörlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Göç sistemleri teorisinin temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Göç sistemleri, iki ülke arasındaki ikili ilişkileri veya ikiden fazla ülkeyi kapsayan çok taraflı ilişkileri kapsayabilir. Bu sistemler içerisinde kurulan ilişkiler, ilgili ülkeler arasındaki göçmen akışını yönetmektedir.

2. Göç ile coğrafi yakınlık arasındaki ilişkiyi sıklıkla vurgulayan geleneksel göç modellerinden farklı olarak göç sistemleri teorisi; göçün sosyal, ekonomik ve politik faktörler tarafından yönlendirildiği için coğrafi sınırları aşan bir olgu olduğunu iddia eder.

3. Göç sistemleri, ülkeler arasında gelişen resmi veya gayri resmi ilişkilere dayanmaktadır. Bu ilişkiler tarihsel bağlar, sömürge mirası/kolonyal bağlar, işgücü piyasası talepleri, siyasi anlaşmalar veya göç kalıplarını etkileyen diğer faktörler tarafından şekillendirilir.

4. Göç amaçlı kurulan bir sistemde göçmenler, kaynak ve hedef ülke arasında sürekli bir hareketlilik sergiler. Bu hareketlilikler geçici, mevsimsel veya döngüsel olabileceği gibi kalıcı da olabilir.

Göç sistemleri teorisi, ülkeler arasında kurulan ilişki ve ağların, yapılan anlaşmaların göç modellerini şekillendirmede üstlendiği önemli rolü vurgular. Diğer bir ifadeyle bu teori; “göç akımı, göç alan ve veren iki ülke arasındaki göçten önceki mikro ve makro düzeydeki ilişkiler esasına dayanmaktadır” (Aktaş, 2015: 207). Oldukça uzun zamandan bu yana Meksika’dan ABD’ye Afrika ülkelerinden Fransa’ya ve Türkiye’den Almanya’ya yönelen göçler, bu göç ilişkisinin en bilinen örnekleri arasındadır.

1.2.6. İlişkiler Ağı (Network) Teorisi

Göçmen ilişkiler ağı “geldikleri ülke ile yeni yerleştikleri ülkelerde eski göçmenler, yeni göçmenler ve göçmen olmayan kişiler arasında köken, soydaşlık ve dostluk bağlarından oluşan kişiler arası bağlantılardır” (Abadan-Unat, 2002: 18). Caroline Wilpert’e göre öncü göçmenler, kaynak ve hedef ülkeleri birbirine bağlayan bir altyapının kurulmasında çok önemli bir rol oynar. Bu altyapı, kaynak ülkede süreç içerisinde göç eden bireyler için bir yol görevi görür. Öncülerin oluşturduğu bu temelden yararlananlar, göç süreçlerini daha sorunsuz bir şekilde atlatır. Öncü göçmenlerin kurduğu bağlantıların sağlamlığı, sonraki her göç dalgalarıyla sınılandıkça daha da güçlenir. Böylece kurulan bu ağ üzerinden ciddi bir göç döngüsü başlar (Wilpert, 1992: 179). Göç hareketlerinin akışını büyük oranda düzenleyen bu ağlar hem kaynak hem de hedef ülke açısından olumlu ve olumsuz birçok etkiyi de beraberinde getirir. Jeff Crisp bu etkileri birkaç başlık etrafında şu şekilde ele alır. Ona

göre bu ağların olumlu yönlerinden ikisi özellikle ön plana çıkmaktadır Bunlardan birincisi göç ilişkileri ağlarının yeni gelenlere sosyal ve kültürel destek sağlamasıdır. Bu destek, barınmadan iş bulmaya ev sahibi toplumun geleneklerini anlatmaktan entegrasyona kadar oldukça geniş bir yelpazede farklı konu başlıklarıyla ilgili olabilir. İkincisi de göç ağlarının sunduğu ekonomik fırsatlarla ilgilidir. Hedef ülkeye yeni gelen göçmenler iş fırsatlarına, istihdam ağlarına ve işgücü piyasası koşullarına ilişkin önemli bilgilere erişim sağlayabilirler. Bu, yeni göçmenlerin önceki göçmenlerin bilgi ve deneyimlerinden yararlanarak istihdam gibi önemli bir sorunun üstesinden kolaylıkla gelmelerini ve ekonomik beklentilerini daha kısa sürede gerçekleştirmelerini sağlar.

Crisp, göç ağlarının potansiyel faydalarının yanı sıra barındırdığı bazı risklere de dikkat çekmiştir. Ona göre göç ilişkileri ağlarının neden olduğu en yaygın olumsuzluk, yeni göçmenlerin kendilerinden önce aynı yolu kullanan kötü niyetli kişiler tarafından yanlış yönlendirilip çeşitli açılardan suistimal edilmesidir. Diğer bir olumsuzluk da uzun zaman boyunca kullanılan bazı ağlarda hedef topluma rağmen aidiyet ve duygudaşlık temelinde kurulan göçmen diasporalarının, entegrasyona karşı direnç göstermeleridir. Bu durum, bu diasporalara mensup göçmenlerin dışlanmasına ve çoğunlukla ayrımcılığa maruz kalmalarına neden olur (Crisp, 2006: 6-7).

Göç temelinde tesis edilen ilişki ağlarının ulusötesi göçlerin temel dinamiği olduğunu iddia eden Fuat Güllüoğlu (2012: 76) bu teorinin ana ilkelerini şu şekilde sıralar:

1. *Göçmen ilişkiler ağları, göç hareketini özendirmek yoluyla göç etme isteğini sürekli olarak canlı tutmakta ve yaygınlaştırmaktadır.*

2. *Ücret farklılığı önemini kaybetmektedir çünkü göçmen ilişkiler ağı göçün yol açtığı masrafları ve içerdiği riskleri azaltmaktadır. Göçmen ağları, göçmenleri, göçün verdiği rahatsızlıktan ve masraflardan önemli ölçüde rahatlatırlar. Göçmenlerin gittikleri yerlerde uyumları için kolaylık sağlarlar.*

3. *Kendi anayurtlarındaki potansiyel göçmenler ve ağa yeni katılanlar için yabancı toplumdaki fırsatlar ve resmi yapılanmalar hakkında haber kanalları gibi hizmet verirler.*

4. *Göçmenler arasında ilişkiler ağı bir kez kurulduğunda, hükümetlerin bunu denetlemesi ve kontrol etmesi oldukça zordur. Göç alan ülkenin benimsediği göç politikaları ne olursa olsun, göçmen ilişkileri ve örüntüleri oluşmaya devam etmektedir.*

5. Göçmen ilişkiler ağı, gönderen ülke topluluğunu daha fazla temsil eder hale gelebilmektedir. Göçmen ilişkiler ağı pekiştikçe, göçün sosyo-ekonomik nedenleri belirsizleşmeye başlamaktadır.

6. Göçmenlerin aile birleşmeleri yoluyla bir araya gelmesini hedefleyen politikalar göçmen ilişki ağlarını gittikçe daha da güçlendirmektedir. Çünkü belli bir ilişkiler ağına ya da göçmen ailesine mensup olan bireylere özel giriş hakkı tanınmaktadır.

7. Ağlar, göçmenleri, yeni gittikleri toplumdan yalıtırlar ve onların kendi yurtlarıyla ilişkilerinin devamını sağlarlar.

8. Ağlar, göçün başlangıcını ve hedef yerini etkileyerek önemli ölçüde kimlerin göçeceğini belirlerler. Bu anlamda göçün hızını ve büyüklüğünü önemli oranda belirlemektedir.

1.2.7. Kesişen Fırsatlar Teorisi

Göçmenlerin göç kararlarına etki eden faktörlere odaklanan bu teoriyi Samuel A. Stouffer ortaya atmıştır. Stouffer, Cleveland'ın demografik verilerini kullanılarak "göç edilecek mesafe, göç edilecek yerdeki imkânlar ve bu imkânların miktarı" (Çağlayan, 2006: 77) olmak üzere üç temel ilke belirler. Mesafeyi diğer ilkelerden daha çok öne alarak analiz nesnesine dönüştürür. Ancak geleneksel mesafe anlayışının yerine 'algılanan sosyal mesafe' kavramını öne çıkarır. Stouffer, bu kavramla kişilerin göçle ilgili kararlarında kendileriyle potansiyel varış yerleri arasındaki sosyal, ekonomik ve kültürel mesafeye ilişkin algılarının daha çok etkili olduğunu iddia eder. Bu algılar göç edilecek yerde dil engelinin, kültürel farklılıkların olup olmadığı; hedef ülke toplumunun göçmenlere bakış açısı, ayrımcılık veya ırkçılıkla karşılaşma olasılığı; ülkenin ekonomik refah durumu, iş ve çalışma koşulları gibi faktörler etrafında şekillenir.

Stouffer'ın kesişen fırsatlar teorisi, göç kararlarının hem gerçek hem de algılanan çeşitli fırsat ve kısıtlamaların kesişimiyle şekillendiğini öne sürer. Bu kesişim, bireylerin kendileri ile potansiyel varış noktaları arasındaki mesafeye ilişkin subjektif değerlendirmelerine dayanarak farklı göç seçeneklerinin avantaj ve dezavantajlarını ölçüp tarttıkları bir süreci ifade eder. Bu nedenle teoriye göre göç kalıplarını şekillendiren temel husus, öznel faktörlerdir. Göç dinamikleri analiz edilirken bireylerin algı ve deneyimlerinin dikkate alınması ihtiyaçtan öte bir zorunluluktur. Stouffer'ın üzerinde durduğu diğer bir husus çekim etkisidir. Ona göre iki farklı merkezdeki çekim etkileri, göç edilecek yerle çekim merkezi arasındaki mesafe dikkate alınarak analiz edilmelidir (Stouffer, 1940: 846). Bu düşünceye göre

bir yerleşim biriminin sahip olduğu olanakların yarattığı cazibe ile aldığı göç arasında doğru bir orantı bulunur. Cezbedici özelliklerinin yanında göç mesafesinin kısalığı da bu orana etki eden önemli bir faktör olarak kabul edilir çünkü göçmenler kısa mesafelerde sosyal, ekonomik ve kültürel unsurların dramatik ölçülerde değişmeyeceğini bildiklerinden göç etme kararı almakta zorlanmazlar (Jansen, 1970: 11).

1.2.8. Yeni Ekonomi Teorisi

Yeni ekonomi kuramının temel ilkeleri, 1990'lı yıllarda Oded Stark tarafından ortaya konulmuştur. Bu teori “göç kararının sadece bireyler tarafından değil, gruplar tarafından verildiğini, özellikle aile ve hane halkının etkili olduğunu, göçün bir aile stratejisi olduğunu öne sürmektedir” (Güllüoğlu, 2012: 62). Göçün hem ekonomik refah için bir strateji hem de aileler için bir risk yönetimi aracı olduğunu savunan bu teoriye göre aile bireylerinden sağlıklı ve çalışabilecek durumda olanlar, tüm hane halkının sosyo-ekonomik durumunu iyileştirme arzusuyla göç eder. Bu stratejiye özellikle az gelişmiş ülkelerde yoksul ve kalabalık hanelerde ekonomik zorlukları yönetmek ve gelir kaynaklarını en üst düzeye çıkarmak amacıyla sıklıkla başvurulur (Stark & Bloom, 1985). Yeni ekonomi kuramının göç ile ilgili varsayım ve tespitleri kısaca şu şekilde özetlenebilir:

1. Göç etme kararı, aile tarafından, tüm üyelerinin ihtiyaçları, istekleri ve kaynakları dikkate alınarak toplu olarak alınır. Buna göre, göç olgusu analiz edilirken sadece göç eden bireyin değil daha geniş bir perspektifte aile bağlamı ve dinamiklerinin dikkate alınması gerekmektedir.

2. Aileler, çoğunlukla genel mali refahlarını artırabilecek daha iyi ekonomik fırsat arayışı için göç etmeye karar verirler.

3. Uluslararası göç, aile için bir tür stratejik yatırım kararı olarak görülmektedir. Aile göç ederek gelir kaynaklarını çeşitlendirmeyi, genel mali istikrarını ve güvenliğini artırmayı amaçlar.

4. Göçün temel motivasyonu, genellikle ailenin maddi ihtiyaçlarını karşılayacak düzenli bir gelire ulaşmaktır. Ailenin ekonomik hedeflerine katkıda bulunmak için hem erkekler hem de kadınlar göç sürecine aktif olarak katılabilir.

5. Göç söz konusu olduğunda aile ve akraba toplulukları, finansal güvenlik ve refahla ilgili ortak hedeflere ulaşmak için birlikte çalışır.

6. Ulusötesi göçlerde esas olan istihdam ve ücret oranları veya üretim durumu değil hane halklarının beklenti ve göçe ilişkin düşünceleridir. Bu noktada uluslararası göçün ana aktörü hane halklarıdır (Stark, 1991: 855-866; Massey vd.1993: 439-440).

1.2.9. İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Teorisi

Kuramın ilkelerini ortaya atan Micheal Piore, özellikle iş gücü ihtiyacının sürekli değiştiği sektörlerde ve sanayi toplumlarının iş gücü taleplerinin karşılanmasında ulusötesi göçün hayati bir rol üstlendiğini savunur. Ona göre bu sektörler değişen üretim taleplerine ve pazar koşullarına hızla uyum sağlayabilecek esnek bir iş gücüne ihtiyaç duyar. Bu iş gücü ihtiyacı da büyük oranda ulusötesi göçler üzerinden karşılanır.

Sanayileşmiş toplumların veya çok uluslu şirketlerin çeşitli alanlarda gereksinim duyduğu iş gücü talebi, süreklilik arz eder. Ancak üretim döngülerindeki dalgalanmalar veya mevsimsel değişiklikler nedeniyle işverenler çoğunlukla uzun vadeli iş sözleşmeleri taahhüt etmekten kaçınır, iş gücünü dalgalanan talebe göre ayarlamak amacıyla geçici veya sözleşmeli işçilere ağırlık verirler. Bu durum, ulusötesi göçmen işçilerin endüstriyel toplumlarda esnek bir işgücü oluşturmalarına yol açar. Piore'un dikkat çektiği diğer husus, emek yoğun piyasalar ile uluslararası göç ilişkisidir. Ona göre endüstrileşmiş toplumlarda vasıflı, bilgi ve beceri düzeyi yüksek bireylerin ikincil işgücü piyasasındaki işleri yapmakta isteksiz davranması, bu alanlarda büyük boşlukların oluşmasına neden olmaktadır. Belli başlı sektörlerde oluşan bu iş gücü boşlukları, uluslararası göçmenler için önemli fırsatlar yaratır (Piore, 1979: 3; Massey vd. 1993: 441).

Birincil ve ikincil sektörleri statü, itibar, ücret, sosyal haklar, iş ve çalışma koşulları gibi çeşitli açılardan inceleyen Piore, iş gücü piyasalarının eşitliklilik temelinde iki bölüme veya katmana bölünebileceğini öne sürer. Buna göre birincil sektör genellikle daha yüksek ücretler, daha iyi çalışma koşulları, işte ilerleme fırsatları ve daha fazla iş güvenliği sunar. Bu sektördeki işçilerin genellikle resmi sözleşmeleri vardır ve istihdamları istikrarlıdır. Terfiler, daha liyakat esaslı bir yaklaşımla yapılır. Buna karşılık, ikincil sektörde daha düşük ücretler, daha kötü çalışma koşulları, sınırlı

ilerleme fırsatları ve daha yüksek iş güvensizliği söz konusudur. Bu sektördeki işçiler çoğunlukla yarı zamanlı çalışma, geçici sözleşmeler veya taşeronluk gibi güvencesiz istihdam düzenlemeleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Kişisel ilişkiler ve kayırmacılık bu sektördeki istihdam kararlarında önemli bir rol oynar. Bunun yanı sıra ikincil sektörde çoğu zaman iş gücü arzı ile talebi arasında bir uyumsuzluk vardır ve bu durum ya birçok işçinin işsiz kalmasına ya da bir işçinin birden çok kişinin işini aynı anda yapmasına neden olur (Piore, 1972: 1-2).

1.2.10. Petersen'in Beş Göç Tipi

Göçleri tarihsel bir perspektifte ele alan William Petersen, daha önceki göç kuramlarının yöntem ve teorik esaslarından yararlanarak teorisini beş göç tipi üzerine inşa eder. Dönemine göre oldukça kapsamlı bir sınıflama yapan Petersen'in kullandığı tipleştirme kriterleri, sadece göç tarihine ilişkin kronolojik bir bakış açısı getirmekle kalmaz “özellikle bireysel ve toplumsal motivasyonu kapsadığı için, göç sosyolojisi içerisinde anlamlı bir yer teşkil etmektedir” (Çağlayan, 2006: 76-77). Petersen (1958: 259-263)'in itme-çekme faktörlerini temel alarak yaptığı bu sınıflama şu şekildedir:

1. İlkel Göçler: Bu göçler basit sosyal yapıların belirli bölgeler içinde doğa ve coğrafi koşulların yarattığı itme ve çekme faktörleri etrafında gerçekleştirilen küçük ölçekli hareketlerdir. Avcı ve toplayıcı toplumların göçebe yaşam tarzına bağlı olarak oluşan bu göçler, sadece insanlığın tarihsel hareketini değil toplumların zaman içindeki gelişimini de anlamak için temel oluşturur.

2. Zoraki ve yönlendirilmiş göçler: İlkel göçleri doğa ve coğrafi koşullar etrafında temellendiren Petersen, zoraki ve yönlendirilen göçleri anlamlandırmak için sosyal baskı ilkesine yer verir. Bu tip göçlerde birey veya gruplar, kendi kontrolleri dışında gelişen çeşitli baskı ve sosyal koşullardan ötürü göçe sürüklenirler. Zorunlu göçler, genellikle insanların taşınma kararlarını etkileyen itici faktörlerden kaynaklanır. Yönlendirilmiş göçlerde itici faktörlere rağmen kişilerin göç edip etmeme konusunda az da olsa inisiyatif kullanma hakkı bulunurken zoraki göçlerde irade kullanmaları söz konusu değildir.

3. Serbest Göçler: Herhangi itici bir faktörün veya baskı unsurunun bulunmadığı; bireylerin kendi iradeleri ile gönüllü olarak gerçekleştirdikleri göçlerdir. Serbest göçler, kişilerin tipik olarak önemli engel veya kısıtlamalarla karşılaşmadan

daha iyi iş, eğitim ve yaşam koşullarına erişmek gibi çekici faktörlere bağlı olarak sergiledikleri hareketlilikleri ifade eder.

4. Kitlesele Göçler: Petersen'e göre bu göç tipi teknolojik gelişmelere bağılı olarak ortaya çıkan değışim ve olanaklarla bağılantılıdır. Ona göre ulaştırma sektörünün büyüyüp gelişmesi ile çeşitlenen ulaşım olanakları sayesinde göçler hem küresel hem de kitlesele bir boyuta evrilmiştir. Teknolojik gelişmeler sayesinde yaygınlaşan kolektif hareketler, yerleşik göç ağlarının kurulmasını sağlarken yeni göçmenleri de hareket etmeye teşvik eder. Bu durum, kitlesele göçlerin artmasını sağlayan temel faktörlerden biridir (Petersen, 1958, 259-263).

1.2.11. Kurumsal Teori

Kuramın teorik temellerini atan Gregory Brown sosyal yapı ve kurumların göçü nasıl şekillendirdiğini anlamak amacıyla bireysel etkileşimlerin ötesine geçerek makro ölçekte gerçekleşen hareketlilik dinamiklerine odaklanır. Brown'ın teorisinde sıkça kullandığı kurum kavramıyla birey ve toplum yaşamında önemli bir yere sahip olan sosyal yapıları kastettiğı anlaşılmaktadır. Birbirleriyle bağılantılı olan bu kurumlar, toplumsal değıer ve normların oluşturulmasından sosyal düzen ve istikrarın sürdürülmesine kadar oldukça etkili, çeşitli işlevleri üstelenen yapılardır (Brown, 2004: 3). Bu yapıların toplumsal yaşamın önemli bir unsuru haline geliş, kurumsallaşma süreçleriyle büyük oranda paralellik gösterir. Kurumsallaşma, sosyal yapı, norm ve çeşitli sosyal uygulamaların toplum veya kuruluşlar içine yerleştiğı ve kökleştiğı süreci ifade eder (Tolbert & Zucker, 1999: 176). Bu süreç, toplumsal değışim ve gelişimi anlamak için gereklidir.

Kurumsallaşma, yasa ve yönetmeliklerin oluşturulması, sosyal uygulama ve normların benimsenmesi, teknolojik gelişmeler ve işgücü piyasasındaki değışiklikler dahil olmak üzere çeşitli mekanizmalar yoluyla gerçekleşir. Bu unsurlar birbirleriyle etkileşime girer ve birbirlerini etkiler, toplumun zaman içinde işleyişini ve gelişmesini şekillendirir. Bu noktada "uluslararası göçün oluşumunda birçok sosyal kurumun etkisi olduğunu savunan Kurumlar Teorisi, işgücü piyasasının talep ettiğı işgücü ihtiyacı, aile birleşimleri, göçmenlere danışmanlık hizmeti veren kurumlar, insani yardım kurumları, ulaşım ve telekomünikasyon alanında meydana gelen teknolojik ve bilgi işlem gelişmelerin sosyal hareketlilik sürecini kolaylaştırdığını içermektedir"

(Demir, 2023: 1420). Bu teoriye Brown'dan sonra önemli katkılar sunan Guilomoto ve Sandron, kurumsallaşma ile ilgili pürüzlerin büyük çapta sorunlara yol açtığını vurgulamışlardır. Resmi kurumlar bu sorunların üstesinden gelmek üzere çeşitli çalışmalar yaparken gayriresmi odaklar, bu sorunları sahte belgeler düzenlemek, kâğıt üzerinde evlilikler gerçekleştirmek, göçmenleri borç sarmalına sokacak krediler temin etmek gibi yasadışı yollardan çözerek göçmenler üzerinden para kazanmaya çalışır (Akyıldız, 2016: 165). Bu nedenle kurumsal teorinin ortaya koyduğu ilkeler, yoğun göç alan ve göç veren ülkeler arasında gelişen yasadışı göç dinamiklerinin anlaşılmasına önemli katkılar sunar. Bu ilkeler kısaca şu şekilde sıralanabilir:

1. Kurumsal Teori, yasadışı göç bağlamında göç yasaları, sınır kontrolleri ve uluslararası anlaşmalar gibi kurumların çok önemli bir rol oynadığını vurgular. Bu kurumlar, göçle ilgili kabul edilebilir davranışların sınırlarını belirler ve bu normların ihlalinin sonuçlarını tanımlar. Bu anlamda göçü düzenleyen kurumsal çerçeveyi anlamanın yasadışı göçün neden ve nasıl gerçekleştiğinin anlaşılmasına da yardımcı olacağı iddia edilir.

2. Kurumsal Teori, aynı zamanda toplumsal beklenti ve normların neden olduğu baskıları da dikkate alır. Yasadışı göç durumunda kurumsal baskıların kaynak ve hedef ülkeler arasındaki ekonomik eşitsizlikler, siyasi istikrarsızlık veya göçü kolaylaştıran sosyal ağlar gibi faktörlerden kaynaklanabileceğine işaret edilir. Bu kurumsal baskı ve kısıtlamalar bireylerin yasadışı göç kararını etkileyebilir.

3. Tarih boyunca değişmeyen bir olgu olan göçe karşılık hiçbir kurumun sabit kalmadığına dikkat çekilir. Kurumlar, değişen koşullara bağlı olarak zaman içinde gelişir ve değişirken göç olgusu; sosyal bir gerçeklik olarak varlığını sürdürür. Yasadışı göçün dinamiklerinde, göç politikalarında, sınır güvenliği önlemlerinde veya uluslararası iş birliği anlaşmalarında yaşanan en ufak değişikliğin göçe yönelik ortaya konulan kurumsal tepkilerde de değişikliklere yol açabileceği vurgulanmıştır.

1.3. Göç Türleri

İnan Özer'e göre bireyler, zorunlu haller dışında göç etmekten kaçınır. Bu nedenle Özer, her göç kararının arka planında mutlaka ekonomik, toplumsal veya siyasal bir zorunluluğun aranması gerektiğini iddia eder (2004: 11). Özer'in hem göç

kavramının hem de göçün sebep ve sonuçlarının daha iyi anlaşılması adına ortaya attığı bu iddia, göç konusunda belli bir standartlaşma ve normatifleşmeye duyulan ihtiyacı da dile getirir. Bu ihtiyaca binaen göç çalışmalarında göçün kapsamı, niteliği, içeriği ve türü ile ilgili belli başlı sınıflandırmalar ortaya çıkmıştır. Yaygın olarak kabul gören sınıflandırmalarda ‘neden’, ‘birey sayısı’, ‘süre’, ‘mesafe’ ve ‘nitelik’ gibi ölçütler kullanılarak göçler daha iyi anlamlandırılma çalışılmıştır.

1.3.1. Oluşum Nedenine Göre Göçler (İrade Esası)

Göçlerin sınıflandırılmasında en çok başvurulan kriterlerden biri irade esasıdır. Diğer bir ifade ile göçün gerçekleşmesine zemin hazırlayan sebeplerdir. Bu yaklaşımı benimseyen araştırmacılar, göçleri gönüllü ve zorunlu olmak üzere iki temel ölçüt üzerinden anlamlandırmaya çalışır.

1.3.1.1. Gönüllü (Serbest) Göç

İnsanlar birçok nedenden dolayı göç eder ve motivasyonları birbirlerinden farklı olabilir. “Bireysel tercihler söz konusu olduğunda, bazı bireylerin macera arama, değişik bir yerde ve kültürde yaşama isteği, yaşadığı yerden çeşitli nedenlerle duyulan bıkkınlık gibi sebeplerle yer değiştirme kararı verdikleri ve bunu uyguladıkları görülmektedir” (Yalçın, 2004: 15). Gönüllü göçlerde göç etme kararı göç eden bireyin kendi iradesiyle aldığı karar sonucu gerçekleşir. Farklı sebeplerle gerçekleşmiş olsa da gönüllü göçlerde kaynak ülkenin itici, hedef ülkenin ise çekici etkisi göç kararının alınmasında son derece etkili ve belirleyici bir role sahiptir. “Gönüllü göçe neden olan çekici faktörler kariyer yapma hevesi ve düzenli çalışma şartları, yüksek ücret isteği, sağlık, eğitim gibi sosyal hizmetlerden daha iyi yararlanma isteği, kişisel özgürlük ve inançları daha iyi yaşama hevesi olarak sıralanabilir. Gönüllü göçe neden olan itici faktörler ise yetenekten çok kıdemi önemseyen idari düzen, iş ortamındaki huzursuzluklar, düşük ücret düzeyi, siyasal haklara karşı yapılan baskılar, siyasal belirsizliklerdir” (Çayan, 2018: 13).

1.3.1.2. Zorunlu (Mecburi) Göç

Gönüllü olarak gerçekleşen göçlerin aksine zorunlu göçlerde, bireyi göç etmeye mecbur kılan faktörler ön plandadır. Bu tür göçlerin hem nedeni hem de sonucu dramatik bir nitelik taşıyabilir. Savaşlar, çatışmalar, doğal afet ve felaketler, kıtlık,

salgın hastalıklar, küresel ekonomik krizler tarih boyunca insanları yaşadıkları yerden etme potansiyeli taşımıştır. Yasemin Naz'a göre insanoğlu, tarih boyunca zorunlu göçlerin pençesinde kıvranmıştır ancak 20. yüzyıldan itibaren iyice belirginleşen dini ve etnik çatışmalar, savaş ve iç karışıklıklar zorunlu göç akımının her geçen gün daha da artmasına yol açmaktadır (2015: 21).

Zorunlu göçler hem göç eden hem de göç edilen yerdeki bireyler için travmalar yaratan; ayrımcılık, sosyal dışlanma, ötekileştirilme, yabancılaştırma, yalnızlık sorunlarını körükleyen oldukça zorlu bir süreçtir. Bu nedenle bu tip göçler, sadece hukuki veya sosyo-ekonomik sonuçlar doğurmaz, bireylerin beden ve ruh sağlığını da etkilediğinden psiko-sosyal sorunlara da yol açar (Ökten, 2012: 172). Zorunlu göçler, zaman zaman iki ülkenin kendi etnik kökenlerinden oluşan kitleleri değiş-tokuş etmeleri şeklinde de gerçekleşmiştir (Hess, Markson & Stein, 1988: 505). Bu yönüyle tarihsel gelişimine bakıldığında daha çok mübadele kavramıyla örtüşen zorunlu göç hareketleri, günümüzde varlığını daha çok göçmen ve mülteci sorunları üzerinden sürdürmektedir.

1.3.2. Göç Eden Birey Sayısına Göre Göçler (Göçün Yoğunluğu Esası)

Göç sınıflandırılmasında kullanılan ölçütlerden biri de göçe iştirak eden birey sayısıdır. Göç yoğunluğunun esas alındığı bu kriterde göçün bireysel mi yoksa kitlesel mi olduğuna bakılır.

1.3.2.1. Bireysel Göç

Çeşitli faktörlerin tetiklediği göçlerin bir kısmı kitlesel, bir kısmı da tekil olarak gerçekleşir. Kişisel göçler, gönüllü veya zorunlu sebeplerden kaynaklanabilir. Bireysel göçler, daha iyi ekonomik koşullara erişme çabasından eğitim ve kariyer gelişimine, çatışma veya zulümden kaçmaktan aile birliğini sağlamaya kadar oldukça farklı gerekçeler etrafında gerçekleşebilir (Bayraklı, 2007: 18). Bu göçler, ülke sınırları içinde olabileceği gibi ulusötesi sınırları aşacak şekilde; geçici veya kalıcı olabilir. Bireysel göçlerin en belirgin özelliklerinden biri failliktir. Diğer bir ifadeyle bireylerin kendi arzu, ihtiyaç ve koşullarına bağlı olarak hareketlilikleri hakkında karar verebilme yetisine sahip olabilmesidir. Ancak bu durum, bireysel göç deneyimi yaşayanların sosyal, ekonomik ve kültürel risklerden bütünüyle kurtulduğu anlamına da gelmemektedir.

Göçün istemli veya bireysel olarak gerçekleştirilmiş olması yeni bir çevreye uyum sağlama, iş bulma, sosyal bağlantılar kurma, kültürel farklılıklarla baş etme gibi zorlukları ve göç eylemine bağlı olarak gelişebilen yalnızlık, yabancılık, ayrımcılık, sosyal dışlanma veya kimlik karmaşası gibi riskleri ortadan kaldırmaz. Bu zorluklara rağmen bireysel göçler, bireylere kendilerini yeniden keşfetme, yeni bağlantılar kurma ve kendi ülkelerinde ulaşamayacakları sosyal, kültürel ve ekonomik olanaklara erişmelerini de sağlayabilir (Hagerstrand, 1992: 35).

1.3.2.2. Kitlesele Göç

Halim Çavuşoğlu kitlesele göçleri, ülkeler arasında herhangi bir anlaşma olmaksızın kişilerin gruplar halinde gerçekleştirdiği yer değıştirme hareketi olarak tanımlar ve bu göçlerin çoğunlukla baskı, iç karışıklık, çatışma veya savaş nedeniyle gerçekleştiğini ifade eder (2006: 2). Çavuşoğlu'nun da ifade ettiğı üzere hem kaynak hem de hedef ülkenin demografik yapısı üzerinde önemli etkileri olan kitlesele göçlerde bireysel tercihler değil daha çok sosyal, ekonomik, politik, çevresel ve kültürel faktörler etkili olur. Bu tür göçlerin yaşandığı kaynak ülkeler incelendiğinde “yapısal faktörlerin öznel tercihlere oranla daha baskın olduğı” (Koçancı & Namal, 2017: 232) görülür. Buna bağılı olarak da bu ülkelerde uzun zaman dilimlerine yayılmış savaş, çatışma ve huzursuzluk ortamı, eşitsizlik, can ve mal güvenliğini tehdit eden uygulamalar, insan hakları ihlalleri, beslenme ve barınma sorunu, düşük alım gücü, yüksek enflasyon düzeyi, yoksulluk, işsizlik gibi yapısal sorunlar dikkat çeker. Kalabalık grupların ani ve plansız hareketleri, hedef ülkelerce çoğunlukla kriz durumu olarak değerlendirilir. Toplu göçlerin sebep olduğı bu kaos ortamı, ciddi toplumsal travmaların neden olur. Göç eden kitlenin beslenme, barınma, güvenlik, sağlığa erişim gibi temel insani ihtiyaçlarının karşılanması; daha sonraki süreçte uyum-entegrasyon ve dil öğrenme süreçlerinin organize edilmesi, emek piyasasına erişim ve katılımının sağlanması ciddi bir planlama ve yönetim becerisi gerektiren, hedef ülkeye büyük mali yükler getiren süreçlerdir (Özgüler, 2018: 77).

1.3.3. Göç Edilen Mesafeye Göre Göçler (Ülke Sınırları Esası)

Göç sınıflandırılmasında en çok başvuru lan ölçütlerden biri, göç eden birey veya grupların ülke sınırlarını aşp aşmadığıdır. Ülke sınırları esasına göre göçler, iç ve dış göç olmak üzere iki kategoride incelenir. Göç hareketlerinde ülke sınırlarının

önemli bir ölçüt olarak kabul edilmesinin nedeni, ulusötesine yapılan göç hareketlerinin sınır ihlalleri, insan ticareti, transit göç, sınır güvenliği, iltica hukuku gibi kavramlardan ötürü uluslararası hukuk kapsamında da bir karşılığının bulunması ve sınır komşusu olan ülkeler arasında zaman zaman krizlerin yaşanmasına sebep olmasıdır.

1.3.3.1. İç Göç

İç göç, ülke sınırları içerisinde gerçekleşen sürekli ya da geçici yer değiştirme hareketleridir. Bu hareketlilik şehirden şehre, şehirden kırsal kesime, kırsal kesimden kırsal kesime, kırsal kesimden şehre olmak üzere çok yönlü olarak gerçekleşebilir. İç göçler, ülkenin genel nüfusunu değil ama kır-kent nüfus oranını sayısal olarak etkileme gücüne sahiptir. “Genellikle, gelişmiş şehirlere doğru, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanmak, sanayinin geliştiği yerlere doğru iş imkânlarından yararlanmak için yapılan (iç göçler), mevsimlik ya da sürekli yerleşim amaçlı olabilir” (Gürler, 2017: 7).

İç göçler sosyal, kültürel veya siyasal sebepler başta olmak üzere birçok nedenden ötürü gerçekleşebilir. Bu göç hareketinde nüfus akını, az gelişmiş yerlerden gelişmiş yerlere doğru olmakla birlikte bunun tersi de söz konusu olabilir. Hatta aynı gelişmişlik düzeyine sahip yerler arasında da olabilmektedir. Bu nedenle iç göçler, kendi içinde tasnif edilirken gerçekleşme amacı ve nedeni temel alınır. Bu kapsamda iç göçler sürekli, mevsimlik, emek, zorunlu ve gönüllü göçler olmak üzere sınıflandırılmaktadır.

Sürekli göçlerde göç eden bireylerin, sürekli olarak ikamet ettikleri yerlerden başka yerlere daimî olarak yerleşmesi söz konusudur. Mevsimlik göçler ise geçici olarak, belirli bir zaman dilimini kapsayan; temelli yerleşim amacı taşımayan genellikle yaz mevsimlerinde çalışma ya da gezme amaçlı yapılan hareketliliklerdir. Tayin gibi sebeplerin yanı sıra daha iyi ekonomik olanaklar sunan yerlere çalışma amaçlı yapılan göçler emek göçleri olarak kaydedilir. Burada sayılan göçlerden farklı olarak zorunlu ve gönüllü iç göçlerde hareketlilik farklı dinamiklerle gerçekleşmektedir. Gönüllü iç göçler, bireyin kendi isteği sonucunda gerçekleşir. Zorunlu iç göçler ise genellikle doğal afetler veya terör olayları gibi güvenlik sorunlarının yaşandığı, can ve mal güvenliğinin tehlikeye düştüğü durumlarda çözüm

yolu olarak sunulur ya da gerçekleştirilir. Bireyin isteği dışında yapılan göçler ise kriz potansiyeli taşımaktadır (Sayıl vd., 2000: 30).

1.3.3.2. Dış (Uluslararası) Göç

Dış göçler, “savaş, etnik çatışmalar, ekonomik yetersizlikler, doğal afetler, daha kaliteli eğitim fırsatları, uluslararası anlaşmalarla sağlanan nüfus değişimleri gibi sebeplerden bir ülkeden başka bir ülkeye yapılan nüfus hareketlikleri” (Gürler, 2017: 7) olarak tanımlanır. Birleşmiş Milletler Göç Örgütü’ne göre ise “kişilerin geçici veya daimî olarak başka bir ülkeye yerleşmek üzere menşe ülkelerinden veya mutad olarak ikamet ettikleri ülkeden ayrılmalarıdır. Dolayısıyla, uluslararası bir sınırın geçilmesi söz konusudur” (IOM, 2009: 59). Göçü, toplumsal dönüşüm süreçlerinin önemli bir parçası olarak gören Stephen Castles’a göre dış göç, dünyayı yaklaşık 200 ülkeye ayıran sınırları aşma çabasıdır (2000: 269).

Ulusötesi göçlerin “emek ve sermayenin coğrafi dağılımdaki dengesizliğin bir sonucu” (Arango, 2000: 285) olarak gerçekleştiği söylenebilir. Koşullarını iyileştirmek isteyen bireylerin ulusötesi hareketlilikleri, tarih boyunca tekrarlanan bir olgu olmuştur. Antik çağlardan günümüze insanlar daha iyi fırsatlara ve daha iyi yaşam koşullarına erişmek için sınırlar ve kıtalar arasında göç etmişlerdir. Tarihsel olarak ticaret, sömürgeleştirme ve fetih gibi faktörler insanların uzak mesafelere hareketini kolaylaştırmış, farklı bölgeler ve medeniyetler arasında mal, fikir ve kültür alışverişine olanak sağlamıştır. Daha yakın zamanlarda küreselleşme, ekonomik entegrasyon, teknolojik ilerlemeler ve jeopolitik değişiklikler gibi faktörlerin etkisiyle ulusötesi göçler oldukça yaygın bir olgu haline gelmiştir.

Bireylerin sahip olduğu bilgi, beceri ve deneyimleri ekonomik bir değer olarak gören günümüz ekonomi sistemleri için göç, “insan sermayesi yatırımının bir şekli(dir)” (Sjaastad, 1962: 80). Bu nedenle insan sermayesinin farklı coğrafi bölgelere aktarılması, uzun bir zaman boyunca kapitalist ekonomilerin daha fazla büyümesi için gereken kaynağın da teminatı olarak görülmüştür. 20. asır boyunca hız kesmeden devam eden sanayileşme hamleleriyle iyiden iyiye artan üretim iştahını karşılamak üzere gereksinim duyulan iş gücü ihtiyacı, hukuki temellere dayandırılarak giderilmeye çalışılmıştır (Choucri, 1978; akt. Güreşçi, 2016: 1061). Bu durum, dış göç akınlarının gelişmemiş ülkelere gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere doğru

gerçekleşmesine neden olmuştur. Ancak 21. yüzyıla gelindiğinde savaş, iç çatışma, ekonomik kaygılar veya çevresel etkenlerin etkisiyle dış göçün temel dinamikleri farklılaşmıştır. İkili anlaşmalar, hukuki düzenlemeler ya da gümrük muafiyetleri sürdürülemez bir noktaya gelmiştir. Kitlemel göçlerle sınırlara yığılan yasadışı göçmenler, ulusötesi göçün küresel bir krize dönüşmesine sebebiyet vermiştir.

1.3.4. Yerleşme Süresine Göre Göçler (Yerleşim Esası)

Göç sınıflandırılmasında başvurulana diğere bir ölçüt, göç eden bireylerin ikamet durumlarında yaşanan değişimin süresidir. Yerleşim esasına dayanan bu kritere göre göçler geçici ve kalıcı olmak üzere iki alt başlıkta incelenir.

1.3.4.1. Geçici Göç

Geçici göçün en genel tanımı, kişi veya grupların bulundukları ikametlerden eğitim, sağlık, toplantı, gezi veya ziyaret gibi nedenlerle belirli bir süre boyunca ayrılmalarna neden olacak göç eylemi olarak yapılabilir. Mevsimlik tarım ve inşaat işçilerinin gerçekleştirdikleri hareketlilik, öğrencilerin ülke içi veya yurtdışı eğitim hareketlilikleri, askerlik görevi için yapılan yer değişiklikleri geçici göç kapsamında değerlendirilmektedir. Bu göç türünde önemli olan husus, göçe iştirak eden bireylerin göç sürelerinin tahmin edilebilir olmasıdır. Bir başka deyişle işçi, asker veya öğrencilerin gittikleri yerde geçirecekleri sürenin yaklaşık olarak bilinmesidir (Bayraklı, 2007: 20). Sürekli veya geçici göç kavramının kapsamının belirlendiğı 1932 Cenevre Kongresi'ne göre "süresi bir yıl ve daha fazla olan göç hareketleri sürekli göç olarak tanımlanırken, süresi bir yıldan daha az olan göçler ise geçici göç olarak kabul edilmiştir" (Kılıçaslan, 2005: 12).

1.3.4.2. Sürekli (Kalıcı) Göç

Kişi veya grupların bulundukları ikametlerden başka yerlere sürekli yerleşim amacıyla terk etmesi, sürekli (kalıcı) göç olarak tanımlanır. Bu göç türünde gerçekleştirilen hareketin ne şekilde gerçekleştiğı önemli değildir. Bireylerin göç eylemi, gönüllü ya da zorunlu olabilir. Burada belirleyici olan husus, yerleşim süresinin kalıcı olması ya da herhangi bir dönüş planının bulunmamasıdır. Ancak irade esaslı göz önünde bulundurulduğunda gönüllü olarak gerçekleştirilen göçlerde geri dönüş oranlarının daha yüksek olduğu söylenebilir çünkü savaş, terör, doğal

afetler, mübadele, sürgün gibi nedenlerle yerinden edilme kapsamında yapılan zorunlu göçlerde dönüşler çoğu zaman imkânsız olmaktadır. Bu nedenle zorunlu sebeplerden ötürü göç eden kişiler, çoğunlukla daimî ikametlerinden bir daha dönmek üzere, hedef yerlerde kalıcı bir yerleşim gerçekleştireceklerinin farkında olarak ayrılırlar.

1.3.5. Göç Edenlerin Niteliğine Göre Göçler (Nüfusun Niteliği Esası)

Bilim ve teknolojiadaki gelişmelere bağlı olarak nitelikli, alanında uzmanlaşmış insan gücüne duyulan ihtiyacın günden güne arttığı günümüz dünyasında göç eden kişilerin sahip olduğu nitelikler, göç sınıflandırmalarında en çok başvurulan kriterler haline gelmiştir. Nüfusun niteliğine göre yapılan bu sınıflandırmada iş gücü göçü ve beyin göçü olmak üzere iki temel alt başlık üzerinde durulur.

1.3.5.1. İş Gücü Göçü

Bireylerin sosyal ve ekonomik koşullarını iyileştirmek, daha iyi yaşam şartlarına erişmek amacıyla gerçekleştirdikleri iş gücü göçleri, ülke sınırları içerisinde gerçekleşebileceği gibi ulusötesine de uzanabilir. Bu göçler, ulusal sınırlar içinde yer alan iki yerleşim birimi arasında gerçekleşmişse ‘ülke içi’; iki ülke arasında gerçekleşmişse ‘uluslararası’ iş gücü göçü söz konusu olur (İçduygu vd. 1998; akt. Kılıçaslan, 2005: 13). İş gücü göçünde bireylerin temel motivasyon kaynağı hiç şüphesiz sahip olunandan daha fazla, daha iyi nitelikte kazanım sağlamaktır. Daha yüksek ücret almak, daha iyi eğitim ve sağlık olanaklarına erişmek gibi beklentiler, iş gücü göçlerinin önemli bir bölümünün az gelişmiş ülkelere, gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere doğru yapılmasına neden olur.

İş gücü göçü kavramı, 19. yüzyılın başlarında, sanayinin gelişmesi ile gündeme gelmiştir. Bu tarihten itibaren daha iyi koşullara ulaşmak isteyen çalışanlar, sanayileşmenin geliştiği ülkelere göç etmeye başlamıştır. Sanayileşme düzeyleri göz önünde bulundurulduğunda bu göçlerin Batı Avrupa, Kanada, Amerika gibi ülkelere yoğunlaştığı söylenebilir. “Ekonomik olarak kalkınmış ülkelerin, nüfus artışının yeterli olmayışı, emeğin ise katılma oranının düşük oluşu, ülke içi işçi hareketlerinin yetersiz oluşu gibi nedenler bu ülkelerdeki iş gücü kıtlığının sebebi olmaktadır ve bu ülkeler açıklarını uluslararası piyasadan işçi talep ederek karşılamaktadır” (Bayraklı, 2007: 21).

1.3.5.2. Beyin Göçü

Bilim ve teknolojinin baş döndürücü bir hızla geliştiği günümüz dünyasında klasik üretim sistemleri yerini büyük oranda otonom ve robotik üretim sistemlerine bırakmış, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişin temelleri atılmıştır. İş, istihdam, iş gücüne katılım, üretim, mesleki deneyim ve kalifikasyon gibi kavramlara dair bütün ezberleri temelden sarsan bu süreç, birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Teknolojik gelişmeler, robotik dönüşümler, ileri metot üretim kapasitesinin kullanıma alınması gibi etkenler hem ulusal hem de uluslararası rekabeti tetiklemiş; yeni bir insan ve toplum tipini ortaya çıkarmıştır. Özellikle 60'lı yıllardan itibaren niteliği değişen üretim süreçleri, iş gücü göçlerinin de farklılaşmasına yol açmış, niteliksiz emek gücüne olan talep azalırken yüksek vasıflı çalışan ihtiyacı artmıştır. Nitelikli insan sermayesine duyulan bu ihtiyaç, beyin göçü olarak nitelenen yeni bir göç türünü tetiklemiştir. Beyin göçü “iyi eğitim görmüş, kalifiye, nitelikli, seçkin, uzman ve yetenekli iş gücünün yetiştirdiği az gelişmiş/gelişmekte olan bir ülkeden gelişmiş bir ülkeye en verimli olduğu dönemde çalışmak/araştırma yapmak için akışı/göçü olarak tanımlanabilir” (Bayraklı, 2007: 25).

Niteliksiz işgücü göçlerinin aksine beyin göçü hem kaynak ülke hem de hedef ülke toplumları açısından önemli etkiler doğuran göçlerdir. “Kıt ve sınırlı kaynakları ile yetiştirilen vasıflı iş gücünü kaybeden az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin beyin göçü nedeni ile gelişmeleri yavaşlamakta, diğer taraftan, gelişmiş ülkelerin yetişmiş beyinlere daha yüksek ücret ve daha iyi olanaklar sağlaması ile gelişmeleri daha da hızlanmaktadır. Bu itibarla, beyin göçünün ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının daha da artmasına neden olduğunu söylemek yerinde olacaktır” (Yıldırımoglu, 2005: 133). Diğer bir deyişle eğitilmiş ve nitelikli göçmenler, göç ettiği ülkenin gelişmişlik düzeyine katkı sunarken göçün kaynağı olan ülke açısından durum kayıp olarak değerlendirilir. “1990-2000 yılları arasında OECD ülkelerine olan göçler içerisinde, niteliksiz olarak değerlendirilen göçmenlerin payı % 28 artarken, nitelikli iş gücünün göçü %70 oranında artış sergilemiştir” (Docquier & Marfouk, 2004; Akt. Gökbayrak, 2008: 72-73). Bunun yanı sıra 2013 ve 2015 verilerine göre bu ülkelerde doktora yapan öğrencilerin % 24'ü uluslararası öğrencilerden oluşmaktadır. Avustralya, Kanada, Fransa, Almanya, Japonya, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri dünya genelindeki tüm yabancı öğrencilerin % 50'sinden fazlasına ev

sahipliği yapmaktadır. 2013 yılında her iki yabancı öğrencinin birden fazlası bu ülkelerde öğrenim görmektedir (Kaçar, 2016: 14-15).

1.4. Göç-Edebiyat İlişkisi

İnsanlık tarihinin ve toplumların şekillenmesinde büyük bir role sahip olan göç olgusu, çeşitli faktörlerden etkilenen karmaşık bir olgudur. İnsanların yeni bir yerde daha iyi iş fırsatları, daha yüksek ücret veya daha iyi yaşam standartları arayışında olmaları nedeniyle ekonomik nedenler, genellikle insan hareketliliğinde önemli bir rol oynamaktadır. Ekonomik nedenlerin yanı sıra aile bağları, belli topluluklarla kurulan bağlantılar veya farklı bir kültürel çevreye duyulan istek gibi sosyal faktörler de göçü tetikleyebilir. Daha iyi okullara, üniversitelere veya özel eğitim programlarına erişmek isteyen bireyler için eğitim de önemli motivasyon kaynağıdır. Öte yandan zulüm, çatışma, savaş veya istikrarsızlık gibi siyasi nedenler, ortaya zorunlu göçleri veya daha güvenli bölgelere sığınma ihtiyacını çıkarır. Ayrıca doğal afetler, iklim değişikliği veya çevresel bozulma gibi çevresel faktörler de insanları yer değiştirmeye sevk edebilir. Bu nedenle göç, ekonomik, sosyal, psikolojik, eğitimsel, politik ve çevresel faktörlerin birleşimiyle şekillenen çok yönlü bir olgudur. İster gönüllü ister zorunlu sebeplerden gerçekleşsin insan hareketliliğinde nihai hedef bir yere yerleşmek, oraya yeniden kök salmak; sosyal bir uzamın, sosyal bir sermayenin parçası olmaktır (Aydemir, 2011: 162). Göç eden insanlar, bu yeni yerlerde birçok zorlukla karşı karşıya kalır. Bu zorluklar kültürel farklılıklar, dil engelleri, yasal gereklilikler, kaynaklara erişim gibi faktörlere bağlı olarak değişebilmektedir. Bu süreçte göçmenlerin önündeki en büyük engellerden biri, kültürel uyum ve entegrasyondur. Kısaca kişilerin göç nedeniyle yaşadıkları coğrafi, politik, tarihi ve sosyo-ekonomik değişikliklere kademeli olarak uyumu olan kültürel uyum; yeni sosyal normlara, gelenek ve göreneklere uyum sağlamayı gerektirdiğinden çoğu kişi için oldukça zorlayıcı bir süreç olabilmektedir. Yeni bir kültürün parçası olmak heyecan verici olsa da buna ayak uyduramayan kişiler, ciddi entegrasyon ve uyum sorunları yaşar.

Göç sonucu yaşanan diğer bir sorun dil engelidir. Hedef ülkenin dilini bilmemek, gündelik sosyal ilişkilerden temel hizmetlere erişime kadar birçok alanda soruna yol açar. Ayrıca barınma, sağlık hizmeti, eğitim ve istihdam gibi kaynaklara erişim de göç eden bireyler açısından zorlayıcı faktörler arasındadır. Asimilasyon,

ayrımcılık veya yabancı düşmanlığı da hedef topluma entegrasyonunu daha da zorlaştırırken kişileri göç sonrası süreçte yalnızlık, yabancılık ve değersizlik duygularıyla baş etmek zorunda bırakabilir. Bütün bu faktörler göz önünde bulundurulduğunda göç, göçmenlerin ya yerleştikleri toplumlarda yeni bir kültür ve kimlik sentezi yapmalarına ya da reddedilmiş ve ötekileştirilmiş bireyler olarak kendi kültürel kimlik ve değerlerine çekilip kapanmalarına neden olur.

Göç kaynaklı zorluklara dikkat çeken Sirkeci ve Cohen, göçü güvensizlik ortamından nispeten güvenli bir ortama doğru hareket olarak tanımlamaktadır. Onlara göre “güvenlik ve güvensizlik algısıyla birlikte bireylerin ve hane halklarının var olan kaynaklara erişimi göçün temellerini oluşturur” (2015: 12). Göç ve çatışma modeline dayanan bu düşünce, öncelikle her göçün şu ya da bu şekilde güvensizlik algısına neden olan bir çatışmadan kaynaklandığını varsayar. Dolayısıyla zorunlu ve gönüllü göç ayrımını reddeder ve bu çatışma, gerginlik, zorluk ve anlaşmazlıkların güvensizliğe neden olduğunu ve göçle sonuçlanabileceğini savunur. Dolayısıyla tüm göçler bir dereceye kadar ‘zorunludur’ (Tilbe & Sirkeci, 2015: 1).

Sirkeci’ye (2009) göre insani güvensizlik, çatışmaların bir yansıması olduğu kadar belirli bir yerdeki belirli bir grup insan veya birey için yoksunluk ve yoksulluk duygusuna yol açabilen bir durumdur. Ona göre kişiler, hareket edebilmeleri halinde bu durumdan uzaklaşmak ve güvende hissedebilmek için başka bir yere göç edebilirler (Sirkeci, Utku & Yüceşahin, 2019). Sirkeci ve Cohen, güvenlik ve güvensizlik ortamlarının bireylerin ve onların ailelerinin göç kararları üzerinde etkili olmasına rağmen insanın mücadeleci ruhunun ön plana çıktığını belirtir:

Maddi ve maddi olmayan faktörlerle şekillenen insani güvenlik ve güvensizlik ortamları bireylerin ve onların ailelerinin göç kararları üzerinde etkilidir. Ancak bireyler, hareketli ya da hareketsiz, bulundukları ortamın pasif mazlumlara değildir. Karşılaştıkları zorluklara, uzlaşmazlıklara, çatışmalara tepki verirler ve yaratıcı ve etkin biçimlerde bunlarla karşılık verirler; stratejiler geliştirirler. Dolayısıyla kararları sadece bir defalık kullandıkları tercihleri değil dinamik ve değişken durumlarda verdikleri ve çoğu zaman vermek zorunda hissettikleri yanıtlar ve tepkilerdir. Hareketliler ve hareketsizler içinde bulundukları çevre değiştikçe durumlarını yeniden ve yeniden değerlendirirler. Çünkü bu süreçte sadece etraflarında değişiklikler olması değil aynı zaman kendi güvenlik-güvensizlik algılarında da değişiklikler olabilir (2015: 13).

Sirkeci ve Cohen’in dikkat çektikleri çevresel değişim, günümüz dünyasıyla çok uyumlu bir kavramdır çünkü “dünya ölçüsünde toplumlar, önce geleneksellikten

‘modern sanayi toplumu’, sonra da ‘sanayileşme sonrası’ veya ‘ötesi’ denilen yepyeni bir ‘ultra-modern’ veya ‘post-modern’ yahut bir başka adlandırma ile ‘bilgi toplumu’ ya da ‘iletişim toplumu’ şeklinde adlandırılan yeni bir tipe yönelmiş bulunuyorlar ve böylece modernleşmenin ve hatta post-modernizmin beraberinde sürüklediği değişim olgusu ve mecburiyetleri dünya ölçüsünde her geçen gün yeni bilimsel ve teknolojik buluşlar ve gelişmeler, bunların beraberinde getirdiği oluşum, değişim ve gelişmelerle sürekli ivme kazanmaktadır” (Günay, 2011: 24-34).

Ulaşım, bilişim ve iletişim teknolojileri alanında yaşanan olağanüstü gelişmeler ve modern ulaşım araçlarının ardından dünya ekonomisinin küreselleşmesi, çağımızın hareketlilik ve sınırsızlık çağı haline gelmesinde etkili faktörlerdir. Bu noktada gerek toplumsal değişim gerek bilimsel ve teknolojik gelişmeler toplumları daha ileri taşıırken geleneksel yerleşimci yaşam biçimi, yerini yeni göçebe yaşam biçimine bırakmış ve göç alışılmış bir akım haline gelmiştir.

Sten Pultz Moslund, 20. ve 21. yüzyılda yaşanan bu hızlı değişim ve dönüşümü göç çerçevesinde “görünüşe göre birey ve toplumları belirli bir bölgeye sabitleyen ve kısıtlayan bütün çekim etkilerinin mutlak yenilgisine, köken ve aidiyetin büyük bir kopuşuna, ulusal sınırlarda yaşanan yer değişikliklerine tanık oluyoruz. Bu durum, tüm çatışmaları, buluşmaları, dünya genelindeki ülke ve şehirlerin kültürel manzarasını yeniden şekillendiriyor” (2011: 2) sözleriyle tasvir eder.

Görüldüğü üzere göç olgusu, toplumsal yaşamı en çok etkileyen faktörlerden biridir. Bu olgunun yansıdığı en önemli alanlardan biri de hiç şüphesiz edebiyat alanıdır. İnsanlığın ilk sözlü edebi ürünlerinden günümüze kadar göçün izdüşümleri edebiyatın ana malzemelerinden olmuştur.

İnsan hareketliliğinin kökenleri, insanoğlunun Afrika’dan göç etmeye ve dünyaya yayılmaya başladığı tarih öncesi çağlara kadar uzanır. İklim ve çevresel faktörlerin yönlendirdiği bu kadim göçler, dünyadaki çeşitli sosyal ve kültürel dokuların temelini atmıştır. Bu aşamada sözlü gelenekler, göç eden bu halkların kolektif deneyimlerini korumanın ve aktarmanın bir aracı olarak ortaya çıkmıştır. Mit, efsane ve destanlar aracılığıyla göçün beraberinde getirdiği çeşitli deneyimleri, sosyal ve ekonomik dönüşümleri yakalayan sözlü edebiyat ürünleri, kolektif hafızanın bir parçası olarak bütün bu edinimleri sonraki nesillere aktarma işlevini üstlenmiştir.

Medeniyetler geliştikçe göç temaları; edebi eserlerdeki varlığını boyut değiştirerek, farklı işlevler üstelenerek sürdürmeye devam etmiştir. Ortaçağ edebiyatında hac motifi, ruhun kurtuluşa doğru yolculuğunu simgeleyen manevi göçün bir metaforu olarak hizmet ederken Rönesans dönemindeki keşif ve sömürgeleştirme faaliyetleri, edebiyatta göç temasına yeni boyutlar kazandırmıştır. Modern çağda ise milyonlarca insanın savaş, zulüm, ekonomik zorluk ve çevresel faktörlerden ötürü yerinden edilmesiyle giderek daha acil ve karmaşık bir sorun haline gelen göç, çağdaş edebi eserlerde dönemin önemli bir gerçekliği olarak yerini almıştır. Bu süreçte yazarların bazen göçü müstakil bir tema olarak kullandıkları bazen de göçün, göçmen kökenli temsilciler aracılığıyla bağımsız edebi bir ortam yarattığı anlaşılmaktadır. Böylece edebiyat ve göç arasında kurulan karşılıklı ilişkinin bu aşamada daha da belirginleştiği söylenebilir.

Göç denince akla doğrudan insan ve toplum gelir. Bu noktada edebiyat, toplumun en etkili ifade araçlarından biri olduğu için göç olgusuna duyarsız kalmamıştır. Zira tarih boyunca yazar, şair ve sanatçılar, göç deneyimleriyle şekillenen toplumsal hafızayı ve kollektif bilinci hem kendi sanatlarını, müziklerini ve edebiyatlarını yaratmak hem de bunları sanat nesnesi olarak kullanmaktan geri durmamışlardır. Bu ilişki, dünya göç literatüründe sayıları her geçen gün artan göç romanlarının ve göç şiirlerinin üretilmesine önayak olmuştur (Tilbe & Khalil, 2019: 2).

Toplumu tanımlayıcı ve tamamlayıcı bir yöne sahip olan edebiyat, üretildiği ve tüketildiği kültürün ürünüdür. Edebiyatın kurgusal dünyası her ne kadar sosyal gerçekliği tam olarak yansıtmasa da bu gerçektikten büsbütün bağımsız değildir. Hikâye ve romanlarda ortaya konulan olay, durum, davranış veya duyumların gerçekte yaşam deneyimleriyle örtüşmesi ya da bir noktada çatışması, edebi gerçektik ile yaşamın sosyal, felsefi, bireysel ya da evrensel gerçektikleri arasında bir bağlantı sağlar. (Tilbe, 2015). Bu bağlantı, göç edebiyatı olarak nitelenen (kültürel bir üretim olarak insan huzursuzluğuna yaslanan) müstakil bir edebi türün ortaya çıkmasına aracılık etmiştir. Ancak hem bu edebi türün hem edebiyat göç ilişkisinin hem de bu ilişkinin bir sonucu olarak ortaya çıkan edebi ürünlerin ne olarak niteleneceğine dair uzun soluklu tartışmalar yaşanmıştır. Örneğin Agnes Woolley, edebiyat ve kültür eleştirmenlerinin göç terminolojisine yeteri kadar hâkim olmadıklarını ve göç türleri

arasında çoğunlukla ayırım yapma gereği duymadıklarını belirtir (2014: 14). Corina Stan (2018) diaspora, sürgün ve mülteci edebiyatını birbirinden ayırır. Diaspora terimi etrafında gelişen tartışmalardan sonra diaspora; göçmen, gurbetçi, mülteci, sürgün ve etnik topluluk dahil olmak üzere birçok anlamı kapsamaya başlar. Diaspora kavramının yanı sıra göçle ilişkili olabileceği düşünülen ‘seyahat’, ‘kozmopolit’, ‘mülteci’ ve ‘sürgün’ edebiyatları arasında da belli tartışmalar yaşanmış ancak bu tartışmalar net bir eleştirel ayırım sağlama konusunda başarılı sonuçlar vermemiştir. Bunun üzerine Elien Declercq (2011: 310) yazarın etnik kökenine vurgu yaptığı için mülteci veya göçmen edebiyatı şeklindeki bir nitelemenin göç literatürünün ulusal edebiyatla ilişkisini bozduğunu iddia ederek göçmen edebiyatı yerine daha kapsayıcı bir terim olarak ‘göç edebiyatı’ önerisinde bulunur. Declercq, bu öneriyle metin ve bağlam arasında net bir ayırım yapmakla kalmaz teması göç olan metinler ile yazarının biyografisi arasında kurulmak istenen yanlış çağrışımı bozar. Böylece göç edebiyatı kapsamında değerlendirilecek edebi ürünlerde yazarın göçmen olması şartı ortadan kaldırılmış ve göçü yansıtan bütün edebi eserler, göç edebiyatı kapsamına alınmış olur.

Son yüzyıllardaki pek çok büyük ölçekli göç hareketi çok sayıda yazara göç deneyimi yaşatmakla kalmamış aynı zamanda yazarları psikolojik, sosyal, ekonomik ve kültürel etkileri ile yetiştirmiştir. Bu tür hareketler, birçok ulusun edebiyatını şekillendirirken kimi sürgün edilmiş kimi de zorunlu sebeplerle göç etmiş; Heinrich Mann, Bertold Brecht, Thomas Mann, Robert Musil, Julio Costazar, Gertrude Stein, Ernest Hemingway, Franz Kafka, James Joyce, Samuel Beckett, Günter Grass, Milan Kundera, Joseph Conrad, Alexander Nabokov, E. M. Cioran, V. S. Naipaul, Salman Rushdie, Edouard Glissant, Chinua Achebe, Ngugi wa Thiongo gibi birçok yazarın göç edebiyatı kapsamında büyük şaheserler yaratmalarını ve evrensel üne kavuşmalarını sağlamıştır. Bu konunun bariz önemine rağmen göç ve göç ile ilgili kavramlar edebiyat araştırmalarında ancak son zamanlarda tartışılmaya değer bir kavram haline gelmiştir.

19. yüzyılda ulus inşa etme çabalarının yoğunlaştığı dönemlerde başlayan edebiyat çalışmaları, doğal olarak edebiyata ulusal bir perspektiften bakmaya, ulusal kanonlar oluşturmaya ve ulusal edebiyat tarihleri yazmaya odaklanmıştır. Göç tartışmaları çoğunlukla uyum, entegrasyon, asimilasyon ve ulusallaştırma gibi kavramlar etrafında şekillenmiştir. Bilim insanları ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında

çeviri ve göç gibi olgulara yönelerek bu alanın sıkı sıkıya kapatılmış kapılarını aralayabilmiştir. İlk olarak Bertolt Brecht ve Stefan Zweig gibi sürgün edilmiş yazarların odağa alındığı çalışmalar, ulusalcı bakış açısını, ulus devletlerin sınırlarının ötesine genişletmiştir. 1970 ve 1980’ler boyunca yapılan çalışmalar sayesinde edebiyat çalışmalarının temelini oluşturan ulusal ve küresel çevrelerin radikal bir şekilde sorgulanmasının yolu açılmıştır (Sievers, 2013: 2081). Bu çalışmaların öne çıkmasında postkolonyal eleştirinin de önemli bir role sahip olduğu söylenebilir. Postkolonyalizmin önde gelen kuramcıları hem tematik hem de biçimsel ilkelerini belirlemeye çalıştıkları göç edebiyatına büyük ölçüde katkıda bulunmuşlardır.

Sömürge imparatorluklarının ortadan kalkmasıyla yeni ulus devletlerin kendi kaderini tayin etmelerinin önündeki en büyük engel ortadan kalkmış ancak sömürgeciliğin mirası, küresel bir güç dinamiği olarak bu ulusların sosyo-politik yapısını, ekonomik sistemini ve siyasi yönetim biçimini etkilemeye devam etmiştir. Bu aşamada devreye girerek sömürgecilik mirasının ulusal kimlikler üzerindeki etkisini vurgulayan postkolonyalist eleştiri, sömürge döneminde dayatılan kültürel normları, dil politikalarını ve tarih anlatılarını reddetme ve alternatif bir ulusal kimlik inşa etme yolunu açmıştır.

Postkolonyalizmin ‘göç çağı’ olarak kabul edilen yirminci yüzyılın genel imajının önemli bir unsuru olduğunu iddia eden Soren Frank (2008: 11) aynı zamanda sömürgecilik mirasının bu dönemde göç, yerinden edilme ve diaspora kalıplarını şekillendirmede çok önemli bir rol oynadığını öne sürer. Ayrıca sömürgecilik sonrası ulus inşası süreçlerinin göç, kimlik, aidiyet, eşitsizlik, kültürel melezlik, sürgün ve yerinden edilme dinamikleriyle nasıl kesiştiğini, dünya genelinde birey ve toplulukların deneyimlerini nasıl şekillendirdiğini vurgular. Bu aşamadan sonra ötekilik, ayrımcılık, yabancılık, yalıtılmışlık, yalnızlık ve kültürel kimlik gibi temaların yanı sıra göçmenlerin yeni yaşam alanlarıyla baş etme biçimleri, yaşadıkları belirsizlikler ve güvensizlikler, iletişim sorunları göç çalışmalarının ana temaları haline gelir. Ancak burada dikkat çeken önemli nokta göç yazınında kendini durmadan yaratan eser kişilerinin geride bıraktıkları vatana ve geçmiş yaşamlarına dair yaşadıkları özlemin çok daha az vurgulanmaya başlamasıdır. İçinde bulunduğu kültürel karmaşa, çok dilli ortam ve azınlıklar arasında olmanın getirdiği ayrımcı

deneyim nedeniyle bireysel/etnik kimlik anlayışı, nostaljik bir özlemin ötesine geçerek göçün olgusal gerçekliği tarafından kuşatılır.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız ve hacim kazanan kitlesel göçlerin arkasında birçok tarihi olay bulunmaktadır. Ancak Salman Rushdie'nin (2002: 425) kitlesel göç, sürgün, küreselleşmiş finans ve endüstrilerle karakterize olduğunu iddia ettiği modern gelenek, postkolonyal eleştirinin göçe ilişkin nitelermelerini görmezden gelir ve göçü bireylerin daha maddi kazanç veya sosyal koşullarını daha iyi hale getirme umuduyla hareket etme eğilimi olarak ifade etmeyi tercih eder. Bu 'yumuşatılmış' niteleme, pek çok ulusun sadece göç tarihinin değil göç edebiyatının da arka planında sayısız acı, yıkım ve parçalanmışlığın; birçok sosyo-tarihsel deneyimin olduğu gerçeğini değıştirmmez. Bu, Türkiye göç tarihi ve göç edebiyatı için de geçerli bir durumdur. Ne var ki Türkiye'nin jeopolitik konumundan ötürü çok kültürlü bir yapıya sahip olması, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden başlayarak Cumhuriyet sonrasında da devam eden göçlerin önemli bir bölümünün dindaşlık ve soydaşlık olguları çerçevesinde gerçekleşmesi hem toplumun hem de sanatçıların göç olgusuna daha farklı yaklaşmasına neden olmuştur.

Türk edebiyatı, özellikle de Türk romancılığı göç edebiyatı açısından değerlendirildiğinde ele alınan konular ile Türkiye'nin göç tarihi ve tarihsel gelişmeleri arasında dikkat çekici bir paralellik olduğu söylenebilir. Bu nedenle Türkiye göç tarihinin önemli aşamalarını oluşturan kırdan kente yaşanan göç akınları, Balkan ve Kafkas göçleri, nüfus mübadeleleri, yurt dışına yapılan iş gücü göçleri göç edebiyatının da temelini oluşturur.

2. TÜRKİYE’NİN GÖÇ TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Bu bölümde öncelikle Anadolu’nun göç tarihine kısaca değinilmiştir. Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde yaşanan göçlerin önemli bir kısmı, Osmanlı Devleti’nden miras olarak devralındığından konunun daha iyi anlaşılması adına bu bölümde Osmanlı Devleti’nin göç ve iskân politikasına da yer verilmiştir. Daha sonra bu göçlerden bazıları, romanlarda sıklıkla işlendikleri için Türkiye’nin göç tarihi üç alt başlıkta irdelenmiştir. Bunlardan birincisi ‘ülke sınırları içine yönelen göçler’dir. Bu kapsamda Kırım-Kafkas, Balkan, Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan, Yunanistan, Irak ve Suriye’den Türkiye’ye yönelen göçlere yer verilmiştir. İkinci alt başlıkta ülke sınırları içinde gerçekleşen göçler hakkında bilgi verilerek iç göçlerin tarihsel seyrine, toplumsal yapıda neden olduğu değişimlere değinilmiştir. Son alt başlıkta ise Türkiye’den yurtdışına yapılan işçi göçleri merkeze alınarak ülke sınırları dışına yapılan göçlerin siyasi, sosyal ve ekonomik arka planı aydınlatılmaya çalışılmıştır.

2.1. Anadolu’nun Göç Tarihi

Anadolu, jeopolitik konumunun sağladığı avantajlarla tarih boyunca cazip bir yaşam alanı olarak görülmüştür. Tarihi ticaret yollarının güzergahında bir yarımada olmasının yanında zengin yer altı kaynaklarına ve verimli tarım arazilerine sahip olmasından ötürü tarih boyunca göçlere sahne olur (Metin & Lamba, 2016: 156). Milattan önce, farklı asırlar boyunca Anadolu, pek çok uygarlığın egemen olmak istediği bir coğrafya olmuş ve bu topraklar için çeşitli mücadeleler verilir. Bu mücadeleler savaşların ve dolayısıyla da toplu göç hareketlerinin tetikleyicisi olur. Türklerin Anadolu’ya yaptıkları akınlar da bu açıdan değerlendirilebilir.

İlk olarak M.S. 395-398 tarihleri arasında Basık ve Kursık komutasındaki Hun Türklerince yapılan öncü akınları Sabarlar ve Abbasiler sürdürür. Bu dönemde Türkistan ve Horasan üzerinden gelen akınlar, 11. asra kadar devam eder. “Bu akınlar neticeleri itibariyle, fetih amacı ön plânda tutulmayan akın ve keşif hareketleri olarak nitelenebilir” (Yılmaz, 2019: 2).

Tarih boyunca hareket halinde olmuş bir toplum olan Türkler için göç gündelik yaşamın önemli bir parçasını oluşturur. İlk dönemlerde Çin, Hindistan ve Kafkas bölgelerini kapsayan Türk göçleri, oldukça geniş bir coğrafyada yayılmıştır. Ancak

Dandanakan ve Malazgirt zaferlerinden sonra Anadolu coğrafyasına ciddi bir göç hareketi başlar. Anadolu Selçuklu Devleti ve beylikler döneminde Anadolu ile sınırlı kalan göçler, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren daha sistematik bir şekilde yürütülerek Kuzey Afrika'dan Avrupa kıtasının ortalarına değin uzanır.

2.2. Osmanlı Devleti'nin Göç ve İskân Politikası

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan on yedinci yüzyıla kadar fethettiği toprakları Türkleştirmek ve İslamlaştırmak amacıyla yürüttüğü iskân politikası, göç hareketliliğine büyük oranda etki etmiştir. Bu politika, fethedilen bölgelere Anadolu'da yaşayan halkın yerleştirilmesi esasına dayanır. Bu doğrultuda “ehl-i zürradan ve diğer mesleklerden olan insanlardan (esnaf, amele vs.) aktarımlar yapılmıştır. Ancak kurulan ekonomik yapı ve askeri teşkilatlanma nüfusun belirli bölgelere yığılmasına izin vermeyen bir nitelikte olduğundan nüfus yığılmalarına da izin verilmemiştir. Bu nedenle nüfusun hareketi sürekli olarak denetime tabi tutulmuş, coğrafi yer değiştirmeler yanında iktisadi faaliyetlerdeki değişime de sınırlamalar getirilmiştir” (Çelik, 1999: 70).

Osmanlı Devleti'nin güç kazandığı, imparatorluk haline geldiği yıllar arasında iskân politikası başarılı bir şekilde uygulanır. Ancak duraklama, gerileme ve dağılma dönemlerinde bu politika beraberinde ciddi sorunları getirir. Balkanlardan Kafkasya'ya, Türkistan'dan Azerbaycan'a ve Kıbrıs'a kadar geniş bir alanı kapsayan bu politik göç, tarihin kaydettiği en büyük tersine göçün de temel sebep olur. Osmanlı'ya gerçekleşen ilk tersine göç hareketlerinin başlangıç noktası, Kırım-Kafkas coğrafyasıdır.

2.3. Ülke Sınırları İçine Yönelen Göçler

Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesişim noktasında yer alan Anadolu coğrafyası, tarih boyunca çeşitli göçlere sahne olur. Osmanlı Devleti'nin duraklama, gerileme ve yıkılma dönemlerinde önemli bir sorun haline gelen göçler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra da uzun bir süre boyunca devam eder. Ancak ülke sınırları içine yönelen göçler, Osmanlı'dan miras kalan göçlerle sınırlı kalmaz. Türkiye'nin sınır komşusu olduğu devletlerden başlayarak Ortadoğu, Kuzey Afrika ve

Güney Asya’da yaşanan iç karışıklık ve savaşlar nedeniyle Afganistan, Suriye, Irak, İran, Pakistan, Filistin gibi ülkelerden Türkiye’ye yoğun göç akınları yaşanır.³

2.3.1. Kırım-Kafkas Göçleri

1768-1774 yılları arasında yaşanan Osmanlı-Rus Savaşı, Küçük Kaynarca Antlaşması ile sona erer. Bu anlaşma neticesinde toprak kaybeden taraf Osmanlı Devleti olur. Osmanlı’nın toprak kaybetmesinin sonucunda da büyük çaplı ilk tersine göç hareketi başlar. Rusya elde ettiği bu başarının ardından daha fazla toprak kazanmak için Osmanlı ile sürekli savaşı. 1787, 1807, 1828, 1853, 1887, 1914 yıllarında karşı karşıya gelen iki devletten galip ayrılan çoğunlukla Rusya olur. Mağlubiyet, Osmanlı Devleti’ne toprak kaybettirirken yüz binlerce kişiyi bulundukları topraklardan ayrılarak Anadolu’ya geri dönmeye iter. Bu dönem göçlerine ilişkin yapılan çalışmalarda 1783-1922 yılları arasında Anadolu’ya göç eden kişi sayısının yaklaşık olarak 1.800.000 kişi olduğu belirtilmektedir (Karpat, 2013: 163).

Rusya-Osmanlı mücadeleleri Kırım ile sınırlı kalmayıp Batı Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki Kafkasya’ya kadar sirayet eder. Rusya, bu süre zarfında Müslüman nüfusun göç ettirilmesini bir politika haline getirerek politikayı sistematik bir biçimde uygular. Osmanlı’nın 1829 yılında imzaladığı Edirne Antlaşması’yla Kafkasya’daki hakimiyetinin son bulmasıyla Rusya’nın Kafkasya’da gerçekleştirmek istediği politikaların da önü açılmış olur. Rusya’nın yürüttüğü Hristiyanlaştırma ve sürgün politikalarına Çerkes ve Kuzey Kafkas halkları yıllar boyu direniş gösterir. Ruslara karşı 1829’dan 1859 yılına kadar verilen bağımsızlık mücadelesi başarısızlıkla sonuçlanır. Bu durum, Çerkes ve Kuzey Kafkas halklarının göç akınına büyük bir ivme

³ Bu bölümde belli başlı göçler ayrı alt başlık oluşturulacak şekilde ele alınmış olup çalışmanın amacı ve kapsamı göz önünde bulundurularak Makedonya, Bosna Hersek, Kosova, Doğu Türkistan, Azerbaycan ve Kıbrıs Türklerinin yaptığı göçler kapsam dışı bırakılmıştır. Türkiye Bosna (1992-1995) ve Kosova (1998-1999) savaşları döneminde de kapılarını göçmenlere açmıştır. Türkiye’ye gelen 20.000 Bosna ve 17.746 Kosova mültecisine “refuge en mass” (geri göndermeme) ilkesi bağlamında geçici sığınma hakkı tanımış ve Türkiye’ye yerleşme imkânı sağlamıştır (Detaylı bilgi için bkz. Erdoğan, M. ve Kaya, A. (2015). Türkiye’nin Göç Tarihi 14.Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.197.) Kosova’dan ise sadece 1918-1941 yılları arası dönemde 276.489 kişinin geldiği bilinmektedir. (Detaylı bilgi için bkz. Türbedar, E. (2003). Balkan Türkleri: Balkanlar’da Türk Varlığı. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları. s. 74.) Makedonya’dan Türkiye’ye ilk göçler, Cumhuriyet’in ilanını takiben 1924 yılında başlamıştır. Cumhuriyet’in ilanından 1997 yılına kadar gelen göçmen sayısı 305.158 olarak kaydedilmiştir. (Detaylı bilgi için bkz. Çavuşoğlu, H. (2007). Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye’ye Göçler ve Nedenleri. Bilig, (41), 123-154.)

kazandırır. Bu artış, sayısal verilerle de desteklenmektedir. 1780-1800 yılları arasında Anadolu'ya 30.000 kişi göç ederken 1855-1863 yılları arasında bu rakam, 295.000 kişi olarak kayda geçer. 1864 yılı itibariyle ise bir milyondan fazla kişi, yerlerinden edilerek göç yolculuğuna çıkmak zorunda bırakılır (Dikici, 1998). Daha sonraki süreçte 93 Harbi olarak bilinen 1877-78 yılları arasında süren Osmanlı-Rus Savaşları da Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan göçleri önemli ölçüde etkiler. 93 Harbi sonrasında imzalanan Berlin Anlaşmasıyla Osmanlı Devleti, büyük toprak kayıpları yaşar. Bu toprak kayıpları neticesinde Kafkasya'da yaşayan Müslüman halkın göç etmekten başka bir seçeneği kalmaz. 93 Harbi sebebiyle göç eden kişi sayısının en az 500.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir (Berber, 2011: 18-19).

2.3.2. Balkan Göçleri

Osmanlı Devleti 18. yüzyıldan başlayarak I. Dünya Savaşı'na kadar Rusya ile birçok savaşa girişmiş ve bu savaşların çoğundan mağlup olarak ayrılmıştır. Osmanlı'nın büyük toprak kayıpları yaşamasına yol açan bu mağlubiyetlerin etkisi Kırım ve Kafkas coğrafyasıyla sınırlı kalmayarak Rusya'nın tarih boyunca büyük emellerinin olduğu Balkanlarda da önemli ölçüde yankı bulur. Özellikle kaybettiği savaşların neticesinde siyasi, ekonomik ve askerî açıdan güçsüz düşen Osmanlı'nın Balkanlardaki mutlak hakimiyeti de sarsılır. Rusya'nın bütün Slavları birleştirme hayaline dayanan Panslavizm “daha çok Osmanlı Balkanlarını hedef almış ve Balkanların Osmanlı egemenliğinden çıkışında büyük rol oynamıştır” (Aydın, 2004: 107). Hırvat, Macar, Romen, Sırp, Bulgar ve Yunanlar başta olmak üzere Balkan ulusları hem Osmanlı'nın içine düştüğü kötü durumu hem de Rusya'nın kışkırtıcı politikalarını fırsata çevirir. Bu uluslar, bağımsızlıklarını elde etmek ve Müslümanların bölgeden çıkarılması amacıyla Türklerin yoğun olarak yaşadıkları köy ve kasabaları yakıp yıkmaya başlamışlardır. Balkan uluslarının ayrılıkçı hareketlerinin yol açtığı göçler, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'yla iyice yoğunlaşır. Cumhuriyet'in ilanından sonra da devam eden bu göçler, yirminci yüzyılın sonuna kadar belli aralıklarla sürer.

2.3.2.1. Romanya Göçleri

Osmanlı Devleti'nin Romanya bölgesindeki hâkimiyeti 15. yüzyılda Eflak ve Boğdan'ı alarak kendisine bağlamasından sonra gerçekleşir. Osmanlı'nın bu

üstünlüğü, Rusya ile yoğun savaşların yapıldığı 19. yüzyıla kadar sürer. Bu savaşlara bağlı olarak Romanya'dan Anadolu'ya gerçekleşen göçler oldukça uzun bir zaman dilimine yayılır. Bu bölgeden Anadolu'ya gerçekleşen ilk göç akını da Rusların 1806-1812 savaşında Tuna'yı geçmesinden sonra yaşanır. 200 bine yakın kişinin yerinden edilmesine neden olan bu olaydan sonraki ikinci büyük göç dalgası, 93 Harbi'nden sonra gerçekleşir. Bu savaşın büyük bir mağlubiyetle sonuçlanmasıyla yaklaşık 90 bin kişi, Dobruca'dan Anadolu'ya göç eder. Romanya'dan yaşanan göçler, 20. yüzyılda da hız kesmeden devam eder. “Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Romanya hükümetleri azınlıklara yönelik asimilasyon politikası takip edince 1923-1933 yılları arasında 33.852 kişi Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır” (Metin, 2011: 168). Bu göç hareketleri, 1934-1960 yılları arasında da devam eder. Bu tarihler arasında 87.476 kişinin Romanya'dan ayrılarak Türkiye'ye yerleştiği belirtilmiştir (Sağır & Aktaş, 2019: 149).

2.3.2.2. Yugoslavya Göçleri

Küçük Kaynarca anlaşması sayesinde Osmanlı coğrafyasında bulunan Ortodoksların hamiliğini üstlenen Rusya benzer bir yaklaşımı Balkanlarda da hayata geçirmeye, Balkan uluslarını Panortodoksluk ve Panslavizm ile kendi kontrolü altına almaya çalışır. Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda iyice zayıflamasını fırsat bilen Rusya, Avrupa'nın muhtelif yerlerinde bulunan Slavları bir çatı altında toplayarak büyük bir Slav devleti kurma hayalini gerçekleştirmeye girişir. Bu uğurda Osmanlı'ya karşı kışkırttığı Sırp'ların 1804'te ayaklanmasıyla ilk başarısını elde eder. Rusya'nın burada başarılı olmasının temel sebeplerinden biri de Fransız Devrimi'nden sonra Avrupa'da pek çok ulusun milliyetçilik düşüncesiyle kendi bağımsızlıkları için mücadeleye girişmiş olmalarıdır. Dönemin en etkili doktrinine dönüşen milliyetçilik dalgası, Sırp ve Bulgarların öncülüğünde Çek, Slovak, Karadağ, Sloven ve Hırvat halkları arasında yaygınlaşmaya başlamıştır.

Din ve ırk olgusuyla başlayan isyan dalgasında Hristiyan ve Slav olmayanların hedef alınması, bölgede büyük karışık, huzursuzluk ve çatışmaların fitilini ateşler. İlk olarak Müslüman halkın hedef alındığı bu süreçte yoğun demografik hareketliliklerle Balkan coğrafyası yeniden şekillenir. Sırp isyanlarında ilk etapta baskı, zulüm ve çatışmadan kaçan Türklerin bir bölümü Rumeli coğrafyasına yayılır, kimi yerleşmek

için özellikle Bosna'yı seçer. Ancak Sırp isyanları genişleyerek ulusal bir eyleme dönüşür. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Rusya ile birçok tavizler verdiği Akkerman Antlaşmasını (1826) imzalamak zorunda kalır. Bu antlaşmadaki bazı hükümleri kendi lehine çeviren Sırp'lar büyük bir zafer elde eder. Bunun üzerine Müslüman halk kitleleri halinde göç eder. 150.000'e yakın Türk'ün iştirak ettiği bu göçten sonra Sırp'lar, demografik anlamda üstünlüğü ele geçirir. Müslümanları hedef alan bu süpürme hareketi, daha sonraki süreçte de şiddetlenerek devam eder. Sadece Rusya'nın değil Batılı devletlerin de desteğini arkasına alan Sırp'lar, 93 Harbi sonrasında imzalanan Ayestefanos ve Berlin Antlaşmaları ile bağımsızlığını elde eder. Bu süreçte on binlerce kişi, Anadolu'ya zorunlu olarak göç eder. Daha sonraki süreçte Balkan Savaşlarının da etkisiyle yeniden büyük çaplı bir göç hareketi başlar.

Yugoslavya'dan Anadolu'ya yönelen göçler, Cumhuriyet'tin ilanından sonra da devam eder. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığının takip ettiği etnik ve dini politikalar nedeniyle bölgede kalan birçok Türk çareyi, göç etmekte bulur. Bütün bu olumsuzlukların sonucu olarak Yugoslavya'dan 1923-1960 yılları arasında 269.101 ve 1960-1970 arasında da 43.753 kişi ülkemize göç eder (Köksal, 2004: 16).

2.3.2.3. Bulgaristan Göçleri

Bulgaristan'dan Anadolu'ya yönelen göçler, Romanya ve Yugoslavya göçlerinde olduğu gibi yüz yılı aşkın bir süre boyunca devam eder. Osmanlı'nın 93 Harbi sonrasında imzaladığı antlaşmalar gereği Bulgaristan'da prenslik dönemi başlar. Özerk bir yönetim biçimine geçmesinden sonra Osmanlı'nın anlaşma hükümleri uyarınca bölgede asker bulunduramamasından da yararlanan Bulgarlar, Rusya'nın da kışkırtmalarıyla bu durumu kendi lehine çevirmeye çalışır. Bu süreçte Türklerin bölgeden uzaklaştırılması, temel politika haline gelir. Bu kapsamda 93 Harbi'nden Balkan Savaşlarına kadar Bulgaristan'daki Türk nüfusu % 50 azalarak aşağı yukarı 600 bin civarına düşer (Turani, 2003: 21). "Doksan üç Muhacereti" olarak da nitelenen bu göç olayı, Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelen ilk büyük göç akımıdır.

Bulgar prensliğinin kurulduğu 1878 yılından Balkan Savaşlarına kadar Türkiye'ye yönelen göçlerin çeyrek asır boyunca sistematik bir biçimde sürmesi, bu göçlerin belirli bir plan çerçevesinde yürütüldüğünü ortaya koyan önemli bir göstergedir (Şimşir, 1986: 206). Makro ölçüde Türklerin yalnızca Bulgaristan'dan

değil bütün Balkan coğrafyasından sürülmesini amaçlayan ve 93 Harbi ile tatbik edilmeye çalışılan plan, nihai amaca ulaşmak üzere Balkan Savaşları ile bir kez daha devreye sokulur. 93 Harbi'nde görülen göç akınının bir benzeri, Balkan Savaşları esnasında ve sonrasında gerçekleşir. Bulgaristan Türkleri, Balkan savaşlarıyla beraber ikinci büyük göç dalgasını yaşar ve 200.000 kadar kişi topraklarını bırakıp göç etmek zorunda kalır (Çolak, 2013: 116). Bu göçler Osmanlı Devleti'nin gerileme ve yıkılma dönemiyle de sınırlı kalmayarak Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçte de devam eder. Cumhuriyet'in kurulmasından sonraki ilk on yılda Türkiye'ye 101.507 göçmen gelir. Sonraki on yıllık periyotlarda da gelen göçmen sayısının yüz binin altına hiç düşmediği görülür. 1934-1944 yılları arasında 115.288 ve 1945-1960 yıllarında 160.766 göçmen ülkemize giriş yapar. 1969-1980 yılları arasında ise Türkiye ile Bulgaristan arasında imzalanan 'Yakın Akraba Göç' protokolü çerçevesinde yaklaşık olarak 130.000 kişi daha Türkiye'ye gelir (Öksüz, 2000: 178-179).

1980 tarihinden sonra Bulgaristan'da yaşanan rejim değişikliği, sosyal ve siyasi ortamın yeniden bozulmasına neden olur. Bu süreçte sürekli bir asimilasyon politikası izlenir. Önce Türkçe isimleri Bulgar isimleri ile değiştirilmeye başlanır. Daha sonra Türkçe konuşmak yasaklanarak bu yasağa uymayanlar cezalandırılır. Cenaze merasimlerinde dini uygulamalara izin verilmez. Türklere ait yayın ve basın faaliyetlerine son verilerek okullar kapatılır. Bütün bu baskı ve asimilasyon çabalarının sonucunda 1985-1989 yılları arasında yeni bir göç dalgası başlar. Türk ve Bulgar hükümetleri arasında yapılan müzakereler sonucunda 310.000 kadar Bulgaristan Türk'ü ellerindeki tüm mallarını bırakarak Türkiye Cumhuriyeti'ne göç etmek zorunda kalır (İnaç, 2018: 89).

2.3.2.4. Yunanistan Göçleri

Balkanlardan Türkiye'ye yönelen kitlesel göçlerin önemli bir kısmı da Yunanistan'dan gerçekleşir. Bu bölgeden ilk göçler, 1821 Mora Ayaklanması'ndan sonra gerçekleşir. Bu süreç, Yunanistan'ın Edirne Antlaşması'yla bağımsızlığını kazanmasından sonra iyice hızlanır. Özellikle 93 Harbinden sonra Teselya'nın Yunanistan'a bırakılması ve 1896-1897 Girit Ayaklanması'na izleyen yıllarda bu bölgelerden Anadolu'ya 60.000 kişi göç eder. Bölgenin Müslüman nüfusundan arındırılması politikasına Balkan Savaşı esnasında ve sonrasında daha da ağırlık veren

Yunan Devleti, Türk nüfusunun ağırlıklı olarak ikamet ettiği Selanik, Makedonya ve adaları ele geçirdikten sonra buralarda yaşayan Müslümanları göç etmeye zorlar.

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasının üstünden bir asır geçmesine rağmen bölgenin zorunlu göç sorunu hız kesmeden devam etmiştir. Bunun üzerine Kuruluş Savaşı Mücadelesiyle mağlup edilen Yunanistan'la Lozan'da 30 Ocak 1923'te Nüfus Mübadele Antlaşması imzalanarak bu sorun çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Anlaşma gereği Türk topraklarında yerleşmiş Rumlar ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman Türklerin 1 Mayıs 1923 tarihinden başlanarak zorunlu olarak mübadelesine girişilmesine karar verilir (Özcan, 2017: 56). Dönemin mübadele konusunda yetkilendirilen kurum ve 1927 Nüfus sayımı verilerine göre bu anlaşmayla birlikte Türkiye'nin farklı bölgelerine 462.876 mübadil yerleştirilmiştir (Erdal, 2006: 343-354). Türk-Yunan mübadelesinin zorunlu olması, sadece din kriterinin göz önünde bulundurulması ve geriye dönük bir şekilde işletilmesi hem Rum hem de Türk göçmenler açısından sosyal, psikolojik ve ekonomik birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olur. Her şeyden önce yüz binlerce insanın doğup büyüdüğü toprakları, oldukça kısa bir süre zarfında zorunlu olarak terk etmek durumunda kalması, ciddi psikolojik travmalara yol açar. Bu döneme ilişkin yapılan çalışmalarda her iki devletin de bu göçler için yeteri kadar hazırlık yapmadığı anlaşılmaktadır. Raoul Blanchard'a göre göçmenler, herhangi bir planlama olmaksızın gelişigüzel yerleştirilmeye çalışılmıştır:

Yüzbinlerce insanın göç hareketini kontrol etmek zaten başlı başına bir sorun oluşturmaktaydı. Göç işiyle ilgili olarak oluşturulan Bakanlığın yetersizliği de ortaya çıkmıştı. Hiçbir hazırlık yapılmamış ve (bu yüzden de) göçmenlerin yerleştirme işlemleri gelişigüzel halledilmeye çalışılmıştır. Bazı kafilelerin göç istikametleri defalarca değiştirilmiş ve göçmenler gidecekleri yerlerin kesin olarak belirlenmesi için aylarca beklemek zorunda kalmışlardır. Kimi göçmenler bu durumu Doğu kaderciliği ile kabullenirken diğerlerinde öfke gözlemlenmektedir (Blanchard, 1925: 453).

Mübadelenin yükünü karşılayamayan hükümetlerin işini zorlaştıran bir konu da yer değişikliğine tabi tutulan kişilerin meslek durumu, sosyo-ekonomik durum ve yaşayış biçimi bakımından birbirine denk olmamasıdır. Lozan Barış Konferansı'na danışman sıfatıyla katılan ve o dönemde iktisat vekili olan Celal Bayar, mecliste yaptığı bir konuşmada bu duruma şu sözlerle dikkat çeker:

İtiraf ediyorum ki; gidenlerle gelenlerin hayat şartları eşit değildir. Gidenler ekseriyet itibariyle esnaf ve tüccar, gelenler ekseriyet itibariyle rençberdirler. Efendiler gelenlerin büyük çoğunluğu köylüdür, gidenlerin büyük çoğunluğu şehirlidir. Böyle eşitsiz oranlar arasında iskân yapmak imkânını yüksek anlayışınıza bırakıyorum (Sezer, 2012: 23).

Mübadele kapsamından yer değiştiren kişilerin gittikleri yerlerde sosyal uyum sorunu yaşadıkları, dışlandıkları ve yoksulluk çektikleri ile ilgili çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların önemli bir bölümünde “Rumların Yunanistan’daki sosyal ve kültürel hayata uyum sağlamada, Türkiye’ye gelenlerden çok daha fazla sorunla karşılaştığını belirtmektedir. Yunanistan’a göç edenler Yunan toplumundan ayrı bir kimlik oluşturmuş, uyum sağlayamayanların bir kısmı, yukarıda değinildiği üzere, Avrupa ya da Amerika’ya göç etmişlerdir” (Bozdağlıoğlu, 2014: 28).

Lozan’da imzalanan bu mübadele protokolünde Batı Trakya’da yaşayan Müslüman Türkler, zorunlu göç kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu durumdan rahatsız olan Yunan hükümetleri, sonraki dönemlerde burada yaşayan Türklere sistematik bir şekilde baskı, zorlama ve asimilasyon politikası uygular. Etnik kimlik ve aidiyet, vatandaşlık, eğitim ve din, yasak bölge uygulaması, ifade özgürlüğü gibi uygulamalardan ötürü bu bölgeden yeni göçler yaşanır. 1934-1960 arasında 23.788 ve 1960-1970 arasında 2.081 kişi Türkiye’ye göç eder (Alioğlu, 2018: 150).

2.3.3. Irak Göçleri

2000’li yılların başlarına kadar komşu ülkelerden Türkiye’ye en yoğun göç akını, Irak’tan gerçekleşmiştir. Bu göçlerin en yoğun yaşandığı dönem, 1980-2003 yıllarını kapsar. Saddam Hüseyin yönetiminin sürdüğü ve 1980-88 İran-İrak Savaşı, 1988 Halepçe Katliamı, 1990 Kuveyt’in işgali ve 1991 Körfez Savaşı’nın yaşandığı bu kaotik dönemde dört milyondan fazla kişi Suriye, Ürdün, İran, Türkiye başta olmak üzere komşu ülkelere sığınmak zorunda kalır. Bu kapsamda ilk göç hareketi, 1986-1988 tarihleri arasında El Enfal Harekâtı ve Halepçe Katliamı sonrasında gerçekleşir. Kimyasal silahların kullanıldığı bu olayların ardından 100 bin Kuzey Iraklı Kürt, Türkiye’ye sığınır (Danış, 2009: 16-22). Bu olaydan iki yıl sonra Irak’ın Kuveyt’e saldırmasıyla patlak veren Körfez Krizi sürecinde ikinci bir göç dalgası daha yaşanır (Kaynak, 1992: 23). Ancak bu tarihlerde gerçekleşen en önemli göç hareketi, 1990-1991 tarihli Birinci Körfez Savaşı sonrasında söz konusu olur.

Irak'ın gerçekleştirdiği işgal hareketine karşılık vermek üzere ABD önderliğindeki koalisyon güçlerinin başlattığı saldırılardan ötürü 460 bin Irak vatandaşı Türkiye'ye sığınmak durumunda kalır (Deniz, 2011: 95). 2003 yılına gelindiğinde aynı koalisyonun bu sefer, Baas iktidarına son vermek ve Saddam Hüseyin'i tamamen ortadan kaldırmak üzere yeni bir savaş başlatması üzerine Irak uzun yıllar sürecektir derin bir belirsizliğe sürüklenir. Özellikle ABD ordusunun bölgeden çekilmesinden sonra iç çatışmaların derinleşmesiyle bölgenin demografik yapısını yeniden şekillendirecek birçok göç dalgası yaşanır.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Ofisi verilerine göre 1994-2008 yılları arasında Türkiye'de sığınma talebinde bulunan 81.590 kişinin 31.223'ü Irak vatandaşıdır. Ayrıca Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün yıllık göç raporlarına göre 2014-2019 yılları arasında Türkiye'de 77.336 Iraklı düzensiz göçmen yakalanmıştır.

2.3.4. Suriye Göçleri

2010 yılında Tunus'ta yaşanan bir dizi olaydan sonra başlayan Arap Baharı, kısa bir süre sonra Suriye'de de etkisini göstermiştir. 2011'de Suriye'nin güneyinde başlayan gösterilerin 2012'nin ortalarında yerini silahlı çatışmalara bırakmasıyla ülke, yıllar sürecektir derin bir kaosu içine sürüklenir. Suriye'de yaşanan ve günden güne daha da şiddetlenen çatışmalardan ötürü milyonlarca kişi göç etmek zorunda kalır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (UNHCR) 2020 tarihli verilerine göre sadece beş komşu ülkeye sığınan ve kayıt altına alınan Suriyeli mültecilerin sayısı 5.553.896'dır. Bu kitlesel göçlerin en fazla etkilediği ülkelerin başında Suriye ile 911 km kara sınırı bulunan Türkiye gelmektedir. Ülkelerinden ayrılan Suriyelilerin % 65'ine ev sahipliği yapan Türkiye, 2014'ten bu yana dünyanın en fazla mülteci barındıran ülkesi haline gelmiştir.

2000'li yıllardan sonra Türkiye'ye yönelen göçler, sadece Irak ve Suriye'yle sınırlı değildir. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verilerine göre Ortadoğu, Kuzey/Doğu Afrika, Güney Asya'dan yoğun göçlerin yaşandığı anlaşılmaktadır. 2005-2018 yılları arasında yakalanan 1.278.015 düzensiz göçmenin önemli bir bölümünün Afganistan uyruklu olduğu görülmektedir. Afganlardan sonra ikinci sırada Suriyeliler gelirken üçüncü sırada Pakistanlı göçmenler bulunmaktadır. 2017 yılından itibaren her yıl bir

önceki yıla göre iki kat arttığı görülen düzensiz göçmenlerin sadece Türkiye'nin sınır komşusu olduğu ülkelerden olmadığı, transit ülke konumundan ötürü Bangladeş, Myanmar, Moritanya, Somali, Moldova gibi coğrafi açıdan uzak bölgelerden de çok sayıda düzensiz göçmeni çektiği anlaşılmaktadır.

2.4. Ülke Sınırları İçinde Gerçekleşen Göçler

İç göçler, bir ülke sınırları içinde bir kentten başka bir kente, köy ya da kasabadan kent merkezine veya kentlerden kırsal alanlara yapılan; ülkenin genel nüfusunda herhangi bir değişiklik yaratmayan ancak kır ve kent nüfus oranlarını farklılaştıran her türlü demografik hareketliliği ifade eder. Her ülkenin kendine özgü bir göç dinamiği bulunur. Türkiye'nin göç dinamikleri de büyük oranda Osmanlı'dan miras olarak devraldığı göçler etrafında şekillenmiştir (Akyıldız, 2022: 3). Osmanlı Devleti'nin ilk toprak kaybını yaşadığı Karlofça Antlaşması'ndan (1699) Cumhuriyet'in kuruluşuna kadarki süreçte gerçekleşen göçler, sadece o dönemin Osmanlı toplumunu veya Türkiye göç tarihini değil günümüz Türkiye'sinin de sosyo-tarihsel, kültürel, ekonomik ve demografik yapısının oluşmasında etkili olur. Bu nedenle Türkiye'de tarihsel süreçte gerçekleşen iç göçleri doğru anlamak ve analiz edebilmek için Osmanlı'nın göç politikasını ve Osmanlı'da son iki asırda gerçekleşen göçleri iyi anlamak gerekir.

Göç, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren önem verilen bir konu olmuştur. Orhan Bey döneminden başlayarak fetih yoluyla genişletilen topraklarda kalıcı olabilmek adına iskân politikası geliştirilmiştir. Fethedilen yerlere Anadolu'dan alınan Türklerin yerleştirilmesi esasına dayanan bu politikanın yanı sıra Anadolu'da göçebe yaşam tarzı sürdüren toplulukların yerleşik hayata geçirilmesine ağırlık verilmiş, ülke içindeki hareketliliğin denetim altına alınması adına bir nevi seyahat izin veya geçiş belgesi olan mürur tezkeresi uygulaması hayata geçirilmiştir. Bu uygulamaların dışında üretimin ana omurgasını oluşturan köylerden kasaba ve şehirlere yaşanabilecek düzensiz göçlerin önüne geçmek amacıyla toprağını terk eden köylülerden çeşitli vergiler alınmış, sipahilere tapu tahrir defterlerine kayıtlı köylüleri geri getirme yetkisi verilmiştir.

Duraklama dönemine sorunsuz bir şekilde işleyen bu sistem sayesinde Osmanlı Devleti hem kırsal nüfusunu dengede tutarak kırsal üretimin kesintisiz bir şekilde devam etmesini sağlar hem de üç kıtaya yayılan topraklarda kalıcı olmayı başarır. Ancak duraklama ve gerileme dönemlerinde merkez ve taşra teşkilatlarında yaşanan bozulma ve yozlaşma, devleti ayakta tutan bütün sistemlere sirayet ettiği gibi iskân, nüfus ve göç politikalarının da bozulmasına neden olur. Bu konular, özellikle dağılma döneminde Osmanlı'yı ve sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni en çok uğraştıran sorunlardan biri olur.

Osmanlı'nın bu politikalara bağlı olarak Balkanlardan Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya, Kafkaslardan Arap Yarımadasına; oldukça geniş bir coğrafyaya yaydığı tebaanın büyük toprak kayıplarının yaşanmasından sonra Anadolu'ya geri dönüşü, insanlık tarihinin en büyük, en kapsamlı ve en uzun yer değiştirme hareketlerinden birini teşkil eder. Bu nedenle 1768'den başlayarak yirminci yüzyılın sonlarına kadar devam eden bu göçler, Türkiye'nin sadece demografik yapısı üzerinde değil iç göç hareketleri üzerinde de etkili olur. 1923-1990 yılları arasında sadece Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya ve Romanya'dan 1.750.000 civarında göçmenin geldiği ve bu göçmenlerin ağırlıklı olarak Marmara, Ege ve Orta Anadolu bölgelerine yerleştirildiği bilinmektedir (Sarıay, 2011: 386). Sadece bu göçlerin dahi başlı başına ülke demografik yapının bozulmasına neden olabilecek kadar büyük olduğu düşünüldüğünde Türkiye'ye yönelen milyonlarca kişilik göç akınlarının etkisi daha iyi anlaşılacaktır. Ancak Türkiye'de gerçekleşen iç göçlerin sadece bu kitlesel göçlerin yol açtığı hareketliliklerle sınırlı olmadığı, nüfus yapısı ve dağılımının fiziki (yer şekilleri, iklim ve toprak özellikleri vb.) ve beşeri (tarım, yeraltı kaynakları, sanayileşme, kentleşme, turizm, ulaşım vb.) faktörlerden de etkilendiği görülür. Türkiye'de 1927'de yapılan ilk nüfus sayımında ülke nüfusu, 13.648.270 olarak belirlenirken nüfusun önemli bir kısmının (% 75,78) kırsal bölgelerde yaşadığı, kent nüfusunun oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun verilerine göre bu durum, 1950 yılına kadar devam etmiş; ülkede yaşayan dört kişiden sadece biri, yaşamını kentlerde sürdürmüştür. Ekonominin büyük oranda tarım ve hayvancılığa dayalı olduğu bu yıllarda cılız ve etkisiz olarak gerçekleşen göç hareketleri, çoğunlukla evlilik, eğitim veya memur tayinlerine bağlı olarak gerçekleşmiştir (Güneş, 2012: 59). Aşağıda Türkiye İstatistik Kurumu'nun göç

verilerinden hareketle oluşturulan tablo incelendiğinde Türkiye’de iç göç hareketlerinin esas olarak 1950 yıllardan itibaren söz konusu olmaya başladığı görülecektir:

Türkiye’de Yıllara Göre Kır-Kent Nüfusu ve Nüfus İçindeki Oranları					
Sayım Yılı	Kentsel Nüfus (milyon)	Oran %	Kırsal Nüfus (milyon)	Oran %	Toplam Nüfus
1927	3.305	24,22	10.342	75,78	13.648.270
1935	3.802	23,53	12.355	76,47	16.158.018
1940	4.346	24,39	13.474	75,61	17.820.950
1945	4.687	24,94	14.103	75,06	18.790.174
1950	5.244	25,04	15.702	74,96	20.947.188
1955	6.927	28,79	17.137	71,21	24.064.763
1960	8.859	31,92	18.895	68,08	27.754.820
1965	10.805	34,42	20.585	65,58	31.391.421
1970	13.691	38,45	21.914	61,55	35.605.176
1975	16.869	41,81	23.478	58,19	40.347.719
1980	19.645	43,91	25.091	56,09	44.347.719
1985	26.865	53,03	23.798	46,97	50.664.465
1990	33.326	59,01	23.146	40,99	56.473.035
2000	44.006	64,9	23.797	35,1	67.803.927
2007	49.747	70	20.838	30	70.586.256
2008	53.611	74,8	17.905	25,2	71.517.100
2009	54.807	75,5	17.754	24,5	72.561.312
2010	56.251	76,3	17.474	23,7	73.722.988
2011	57.388	76,8	17.336	23,2	74.724.269
2012	58.448	77,3	17.178	22,7	75.627.384
2013	70.034	91,3	6.633	8,7	76.667.864
2014	71.286	91,8	6.409	8,2	77.695.904
2015	72.523	92,1	6.217	7,9	78.741.053
2016	73.671	92,3	6.143	7,7	79.814.871
2017	74.761	92,5	6.049	7,5	80.810.525
2018	75.666	92,3	6.337	7,7	82.003.882
2019	77.151	92,8	6.003	7,2	83.154.997

Tablo 2.1. Türkiye’de Yıllara Göre Kır-Kent Nüfusu ve Nüfus İçindeki Oranları⁴

Tabloda da görüldüğü üzere 1950’li yılların başlarında kırdaki yaşayan kişi sayısı, toplam nüfusun % 74,96’sını oluştururken 1980’e gelindiğinde kır-kent nüfusu neredeyse eşitlenmiştir. Otuz yıl gibi kısa bir sürede milyonlarca kişinin kırsal bölgeleri terk ederek kentlere akın etmesinin oldukça ciddi sosyal, ekonomik ve kültürel sonuçları olmakla birlikte bu demografik hareketlerin altında yatan sebepler de büyük önem arz etmektedir. Bu sebeplerin ortaya çıkarılması için çok sayıda çalışmaya imza atılmış, göçleri tetikleyen itici ve çekici faktörler tespit edilmeye çalışılmıştır.

⁴ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Türkiye Ticaret, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliğinin hazırladığı 1975 tarihli iktisadi rapora göre “1950-1975 yılları arasında tarım arazisinde ekilebilir toprakların sınırına varılması, tarımda daha az işgücü kullanımına yol açan makineleşmenin yaygınlaşması ve ülke imkânlarının gelişmesi sonucu, Türkiye’de kırsal alanlardan sanayileşmekte olan alanlara doğru hızlı nüfus hareketleri ortaya çıkmıştır” (İktisadi Rapor, 1975: 81). İktisadi raporda dikkat çekilen hususların yanında “kırsal kesimde hızlı nüfus artışı ve bunun sonucunda meydana gelen işgücü fonları tarımda makineleşme ve bunun sonucunda toprak kutuplaşmasının ve mülksüzleşme sürecinin başlaması gibi köyün itici faktörleri, sanayileşme ve bunun sonucunda tarım dışı iş imkanlarının doğması, eğitim ve sağlık hizmetlerinin şehirlerde toplanması gibi şehrin çekici faktörleri(nin)” (Merter, 1990: 93) iç göçlere yol açtığına dair genel bir kabul söz konusudur. Bu genel kabulün yanı sıra dönemin önemli sosyologları konuya duyarsız kalmayarak çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Örneğin dönemin önemli bilim insanlarından biri olan Cavit Orhan Tütengil’e göre köyden kente hareketi tetikleyen temel faktör, köylerde doğum oranlarının ölüm oranlarından daha yüksek olmasıdır (1985: 66). İşsizlik oranlarının Devlet Planlama Teşkilatının beyan ettiği rakamların çok üzerinde olduğunu iddia eden Mübeccel Kıray’a göre iç göçlerdeki artışın ilk nedeni, gizli işsizlik oranlarının yükselmesidir (1982: 138). İkinci neden de toprak mülkiyetinde yaşanan çatışmalar veya ekilebilir toprakların çok küçük parçalara bölünmesinden ötürü kırsal nüfusun bir bölümünün topraksız kalması ya da geçim sıkıntısı yaşamaya başlamasıdır. Tütengil ve Kıray’ın dikkat çektiği hususlar dışında a) tarımsal üretimde yaşanan hızlı makineleşme sürecinin yanı sıra kent ve büyük kasaba gibi yerleşim alanlarının artan cazibesi (Türkdoğan, 1977: 300) b) meraların tarımsal alanlara dönüştürülmesi nedeniyle hayvancılığın zarar görmesi (Kurtkan, 1988: 29-31) c) sadece sanayi tesislerinin değil tarıma dayalı işletmelerin de kentsel alanlarda yoğunlaşması (Tümertekin, 1973: 3) d) “1948’de Marshall Yardımı çerçevesinde kırsal üretimde gerçekleşen modernleşme süreci” (Yalçın, 2010: 225) iç göçlere neden olan diğer faktörler arasında sıralanabilir.

Kişilerin eğitim düzeyi ile göç arasında önemli bir ilişki bulunduğunu belirten Melih Ersoy, bu durumu iç göçleri arttıran bir faktör olarak görür. Ona göre “kişilerin eğitim düzeyi arttıkça kente göç etme eğiliminde de belirgin bir artış olmaktadır. Bu ilişkiyi açıklayan bir dizi neden arasında nitelikli yüksek eğitim kurumlarının

kentlerde yer alması, eğitim sisteminin yarattığı yüksek gelirli işlerin kentlerde daha fazla oluşudur” (Ersoy, 1985: 31).

Sabri Çakır da “Türkiye’de Göç, Kentleşme/Gecekondu Sorunu ve Üretilen Politikalar” isimli çalışmasında iç göçlerin nedenlerini kapsamlı bir şekilde ele alarak şöyle bir sıralama yapmıştır:

- Nüfusun hızla artması.
- Tarımın büyük ölçüde makineleşmesiyle işgücünün kırsal bölgelerden kentlere kayması.
- Sanayileşmenin plansızlığı.
- Toprağın bölünmesi, verimin azalması ve yetersizliği.
- Ölçülü toprak reformunun yapılmaması.
- Hazine arazilerinin iyi değerlendirilmemesi.
- Doğal olayların sıklığı, bunlara karşı önceden önlem alma olanağının bulunmayışı.
- Konut sorununa bütüncül bir yaklaşımla çözüm getirilememesi; konut kiralalarının yasal bir düzene sokulamaması..
- Doğu ve Güneydoğu’da çözümlenemeyen siyasal içerikli anarşik olaylar, psikolojik baskı, şiddet, yoksulluk, mesleksizlik, eğitimsizlik vb. gecekondu sorunun doğmasına, gelişmesine yol açan temel sorunlarımızdır (2011: 2014).

Yine Türkiye İstatistik Kurumu’ndan elde edilen verilere göre Türkiye’nin iç göç dinamikleri, 1970’lerden sonraki süreçte farklı bir boyut kazanmıştır. Aşağıdaki tabloda iç göçlerin yerleşim yerlerine göre dağılımını gösteren veriler incelendiğinde 1975 yılından itibaren köyden kente yapılan göçlerin oranında ciddi bir düşüş yaşandığı ve iç göçlerin büyük oranda kentler arası hareketlilikler üzerinden gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Yerleşim Yerleri	1975-1980		1980-1985		1985-1990		1995-2000	
	Göç Eden Nüfus	Yüzde Pay	Göç Eden Nüfus	Yüzde Pay	Göç Eden Nüfus	Yüzde Pay	Göç Eden Nüfus	Yüzde Pay
Şehirden Şehre Göç	1.752.817	48,9	2.146.110	56,18	3.359.357	62,18	3.867.979	57,8
Köyden Şehre Göç	610.067	17,02	860.438	22,53	969.871	17,95	1.168.285	17,46
Şehirden Köye Göç	692.828	19,33	490.653	12,84	680.527	12,6	1.342.518	20,06
Köyden Köye Göç	528.709	14,75	322.709	8,45	392.935	7,27	313.481	4,68
Toplam	3.584.421	100	3.819.910	100	5.402.690	100	6.692.263	100

Tablo 2.2. 1975-2000 Yılları Arası Türkiye Nüfusunun Kır-Kent Dağılımı⁵

⁵ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

İç göç dinamiklerinde yaşanan bu değişime dikkat çeken İçduygu ve Sirkeci'ye göre 1960-1970 arasında gerçekleşen iç göçlerin en belirgin özelliği, göç eden nüfusun kırsal alanlardan şehirlere yönelmesidir. Ancak 1970'lerin orta ve sonlarından itibaren kent-kent göç türü, başat göç olmaya ve bu dönemde metropoller harici göç alan iller artık göç vermeye başlamışlardır (1999: 252).

Bu durum, göçün aşamalı bir süreç olduğunu ileri süren Ravenstein'in 'göç basamakları' teorisiyle de örtüşmektedir. Ona göre göç eden kişiler, asıl gitmek istedikleri hedefe değil öncelikle yakın kasaba ve şehir merkezlerine yerleşir. Bu ara duraklardan bir süre yararlandıktan sonra nihai hedeflere doğru hareket etmeye başlar. Bu teori, Türkiye'deki iç göçlere uyarlandığında ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır. 1950-1970 yılları arasında kırsal bölgelerden en yakındaki şehirlere yoğun göçler yaşanmıştır; bu kentler, iç göç açısından belli bir doygunluğa erişmiştir. 1975'ten sonraki süreçte bu şehirlerden daha büyük metropollere başka bir göç akını söz konusu olmuştur.

İç göçlerin bu şekilde yoğunlaştığı dönemlerde kentleşme hızı ve oranları da oldukça yüksek seyrederek. Bu dönemlerde görülen yoğun göç hareketlerine karşılık kentlerin aynı ölçüde sanayileşememesi diğer bir ifadeyle iş gücünü emme kapasitesinin göçlerin hızına ulaşamaması; istihdam, barınma ve geçim başta olmak üzere bir hayli sorunu da beraberinde getirmiştir (Koyuncu, 2015: 33-35). Bu sürecin ortaya çıkardığı en önemli sorunlar birçok sosyal bilimciye göre hızlı kentleşme ve gecekondulaşmadır. Göç temelli birer sosyal olgu olan hızlı kentleşme ve gecekondulaşmanın da yol açtığı birçok sorundan söz edilebilir. Örneğin hızlı kentleşmeyle birlikte metropollerde eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, ekonomik durum, hizmet kalitesi, kamu olanaklarından yararlanma, tarımsal üretim ve verimlilik, hayvancılık, gelir dağılımı, istihdam, kamu yönetimi, sosyal planlama, ulaşım, alt ve üst yapı hizmetleri, işgücü ve istihdam dengesi, konut gereksinimi, mülkiyet, konut dağılımı, kentsel yerleşim düzeni; toplumsal ve kültürel uyum, yaşam biçimi, kentsel bilinç, hava kalitesi, gürültü, erozyon, suç oranları, kayıtdışı ekonomi başta olmak üzere birey ve toplum yaşamını ilgilendiren pek çok alanda ciddi sorunlar baş göstermiştir. İç göçlerin ivme kazandığı 1950'lerden sonra önemli bir kentsel soruna dönüşen gecekondulaşma ise hızlı kentleşmenin ortaya çıkardığı bir yerleşim tarzıdır:

Kırdan kente göç eden birinci kuşak göçmenler kentsel mekân içinde sınırlı sayıdaki arsa ve konutta yerleşerek kent yaşamına adapte olmaya çalışmıştır. İkinci kuşak göçmenler ise, kent içindeki arsa ve konut stokunun sınırlı olması ve kent içindeki mevcut konutlarda yaşamak için gerekli maddi imkânâna sahip olamamaları nedeniyle kent çeperinde boş buldukları araziler üzerinde gecekondu inşâ edip ya da inşâ edilmiş gecekondu kiralayıp kentte tutunmaya çalışmışlardır (Sarı, 2017: 60).

Aşağıda gecekondu ve gecekonduarda yaşayan kişi sayısını, bu kişilerin kent nüfusundaki payını gösteren tabloda gecekondu sayılarının iç göçlerin başladığı 1950’lerden sonra hızlı bir tırmanışa geçtiğini göstermektedir.

Yıllar	Gecekondu Sayısı	Gecekonduarda Yaşayan Kişi Sayısı	(%)
1955	50.000	250.000	4,7
1960	240.000	1.200.000	16,4
1965	430.000	2.150.000	22,9
1970	600.000	3.000.000	23,6
1980	1.150.000	5.750.000	26,1
1990	1.750.000	8.750.000	33,9
1995	2.000.000	10.000.000	35
2002	2.200.000	11.000.000	27
2011	4.000.000	20.000.000	40

Tablo 2.3. Türkiye’de Yıllara Göre Gecekondu Sayısı, Nüfusu ve Gecekondu Nüfusunun Kent Nüfusundaki Payı (Tunç, 2018: 73).

Tabloya göre 1955 yılında kentlere göç eden ve gecekonduarda yaşayanların kent nüfusuna oranı, sadece % 4,7’dir. Bu oran, beş yıl içerisinde dört kata yakın artış kaydederken gecekondu sayısı da hızla artar. Bu süreçte gecekondulaşmanın önüne geçmek amacıyla birçok yasal düzenleme yapılmış olmasına rağmen olumlu bir sonuç elde edilemez. 2000’li yıllardan itibaren gecekonduarda yaşayan kişi sayısının 10 milyonun üzerine çıkmasıyla sosyo-ekonomik durumu düşük kişi veya grupların barındığı bu alanlar; yoksulluk, eşitsizlik, sosyal ve ekonomik dışlanma ile karakterize edilen mekânlara dönüşür. 1980-1990 dönemine gelindiğinde “bir yandan özelleştirme ve modernleşme yolunda çaba gösterilirken, diğer taraftan Türkiye siyasi olarak belirsizliğin yüksek olduğu dönemlerden geçmiştir. Bu dönemde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nde siyasi çalkantılar ve terör sebebiyle zorunlu iç göçler meydana gelmiştir” (Şantaş, 2019: 901). Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Merkezi’nin yaptığı bir çalışmaya göre Türkiye’de 1986-2005 yılları arasında bir milyondan fazla kişi, güvenlik gerekçesiyle kırsal bölgelerden göç etmiştir (2006: 106-107).

Türkiye İstatistik Kurumu'nun 1970-2000 yılları arasında Türkiye'de net göç hızı en yüksek olduğu on kente bakıldığında İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya ve Bursa'nın 70'li yıllardan itibaren gerçekleşen göçlerin çekim merkezleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, 2008-2019 yılları arasını kapsayan dönemde de değişmemiştir. Yine TÜİK'in bu döneme ilişkin verileri incelendiğinde bu beş ilin en çok göç çeken iller olduğu ve hatta listenin ilk üç sırasında yer alan İstanbul, Ankara ve İzmir'in bu yıllar aralığında Türkiye'de gerçekleşen iç göçlerin % 28,2'sini çektiği görülmektedir. Ahmet Koyuncu'ya göre 2000'li yıllardan itibaren göç edenlerin demografik ve sosyo-ekonomik özelliklerinde önemli değişiklikler olmuştur. Bu dönemde göç eden kişiler çoğunlukla ücretli işlerde çalışan işçi ve memurlardır. Ona göre eğitilmiş insanların nitelikli iş gücüne yönelik göçler gerçekleştirmesi, salt yoksulluk ve işsizlik kaynaklı iç göçlerin oranını düşürmüştür (Koyuncu, 2015: 49).

Türkiye'nin iç göç dinamiklerine ilişkin güncel verilerin alınabildiği diğer önemli kaynak, kişilerin ikametgâh bilgilerinin sürekli güncellendiği Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'dir. 2007'de hayata geçirilen bu uygulama sayesinde iç göçler, yıllık bazda izlenebilmektedir. Bu sistemden hareketle Türkiye'de 2008-2019 yılları arasında gerçekleşen iç göç hareketleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

İç Göçlerin Yıllık Dağılımı	
2018-2019	2.806.123
2017-2018	3.057.606
2016-2017	2.684.820
2015-2016	2.619.403
2014-2015	2.720.438
2013-2014	2.681.275
2012-2013	2.534.279
2011-2012	2.317.814
2010-2011	2.420.181
2009-2010	2.360.079
2008-2009	2.236.981
2007-2008	2.273.492
Toplam	30.712.491

Tablo 2.4. Türkiye'de İç Göçlerin Yıllara Dağılımı⁶

⁶ Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Tabloya göre 2008-2019 yılları arasında toplamda 30.712.491 kişi yer değiştirmiştir. Ayrıca bu dönemi kapsayan 12 yıllık süre zarfında her yıl ortalama 2.559.374 kişinin bir sebepten ötürü iç göç hareketi gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Bu göçlerin neden yapıldığına dair çalışmalar da mevcuttur. Türkiye İstatistik Kurumu'nun göçe yol açan faktörlerin etki oranını tespit etmek amacıyla 2011'de yaptığı çalışmanın sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Göç Etme Nedeni	Göç Eden Nüfus	Göç Eden Nüfus Oranı (%)
Hane Fertlerine Bağımlı Göç	916.761	41,5
Eğitim	498.137	22,6
Tayin/İş Değişikliği	295.906	13,4
İş Aramak/Bulmak	268.400	12,2
Evlilik/Boşanma	166.284	7,5
Diğer	39.115	1,8
Sağlık	22.649	1

Tablo 2.5. Göç Etme Nedenine Göre Göç Eden Nüfus ve Oranı⁷

2011 yılında göç eden 2.207.844 kişinin incelendiği bu çalışmaya göre göçlerin yarısına yakını, 'Göçmen İlişkiler Ağı (Network) teorisinde bahsedilen ilkeler çerçevesinde gerçekleşmiştir. Teoriye göre göçmenler arasında kurulan bağlar, (buna köken, akrabalık ve dostluk da dâhil olmak üzere) göç hareketlerini özendirmek suretiyle göç oranlarını arttırmaktadır. Bu noktada göç eden bir milyona yakın kişinin göç etme nedenini hane fertlerinden biri olarak göstermesi oldukça anlamlıdır. Bu göçlere (hanedeki fertlerden birine bağımlı olarak gerçekleştiğinden) evlilik ve boşanma kaynaklı göçler de dâhil edildiğinde oran oldukça yükselmektedir. Eğitim nedeniyle yapılan göçlerin % 23'lük payla ikinci sırada yer alması da Türkiye'nin göç sosyolojisi adına önemli bir gelişmedir. Bu tabloda en çok dikkat çeken oran ise iş arama nedeniyle gerçekleşen göçlerdir. Daha önceki yıllarda iç göçlerin en önemli nedeni olarak gösterilen 'iş arama' faktörünün listenin ilk üç sırasında yer almaması, köyden kente veya kentten kente gerçekleşen göçlerin iş bulmak amacıyla

⁷ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Nüfus ve Konut Araştırması, 2011.

gerçekleştiğine yönelik genel kanının ya yanlış olduğunu ya da değişmeye başladığını açıkça ortaya koymaktadır.

2.5. Ülke Sınırları Dışına Yapılan Göçler

Türkiye göç tarihinin önemli bir kesiti de yurt dışına yapılan göçlerden oluşmaktadır. Bu göçler, genel olarak yoğunluk, nitelik ve gerçekleşme nedeni olmak üzere üç döneme ayrılarak ele alınmaktadır. Bu dönemlerden ilki 1961-1974 yılları arasında gerçekleşen göçleri kapsamaktadır. Ulusötesi arz-talep ilişkisi ve uluslararası anlaşmaların belirleyici olduğu bu dönem, dünya genelinde gelişen iş gücü hareketliliğinin Türkiye ayağını teşkil eder.

İkinci Dünya Savaşı, Batılı devletlerin ekonomileri üzerinde yıkıcı etkiler yaratmıştır. Bu nedenle savaşın sona ermesinden sonra Almanya başta olmak üzere savaştan en çok etkilenen ülkeler, ekonomilerini toparlamanın yollarını aramışlardır. Yeniden kurulan büyük ölçekli sanayi tesisleri, üretim kapasitelerini her geçen gün daha çok genişletirken 1960'lı yıllardan itibaren bu alanlarda yoğun bir iş gücü ihtiyacı açığa çıkmıştır (Genel, 2014: 309). Almanya, Avusturya, Danimarka, Fransa, Hollanda ve İsviçre gibi ülkelerin ortaya çıkan bu ihtiyaca yanıt vermemelerinin iki temel sebebi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi bu ülkelerde savaş nedeniyle erkek nüfusunun önemli ölçüde azalmış olması, ikincisi de aktif nüfusun yoğun fiziksel çaba gerektiren iş kollarında çalışmak istememeleridir. Bu iki engeli aşamayan ancak üretim kapasitelerini de düşürmek, ekonomik kalkınma hedeflerinden vazgeçmek istemeyen Batılı devletler, özellikle ağır sanayide açığa çıkan iş gücü açığını kapatmak için birçok ülke ile işçi göçü anlaşmaları imzalamışlardır. Bu ülkelerin iş gücü sözleşmesi imzaladığı ve işçi talebinde bulunduğu ülkelere biri de Türkiye'dir.

Avrupa ülkeleri bozulan ekonomilerini tekrar ayağa kaldırmak için ciddi bir dönüşüm yaşarken Türkiye'de tarımda makineleşmenin kırsal bölgelerde işsizliği körüklemesi, sanayi ve ticaret alanlarında atılımların yetersiz olması, hızlı nüfus artışı, niteliksiz kırsal nüfusun istihdam edilememesi gibi sebeplerden ötürü ciddi bir işgücü fazlası oluşmuştur. Bu sebeple Avrupa'nın gereksinim duyduğu işgücü açığının karşılanmasında Türkiye, önemli bir rol oynamıştır (Bilir, 2014: 88). Türkiye'ye bu dönemde öncelikle Almanya (1961) ile daha sonra da Avusturya, Belçika ve Hollanda

(1964), Fransa (1965) ve Avustralya (1967) ile iş gücü anlaşmaları imzalamıştır (Ulucak, 2017: 5). Bu işçi sözleşmelerini imzalarken Türk tarafının ulaşmak istediği üç hedef vardır. Bunlar “birinci olarak, ekonomik kaynakların yetersiz olması nedeniyle âtil kalan nüfusun etkin ve verimli biçimde yönlendirilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca, göçmen işçilerin gönderecekleri döviz gelirleri ile ülkenin sanayileşmesi için gerekli dış alımların finanse edilmesi, dolayısıyla dış ticaret açığının kapatılması ve makroekonomik istikrarın sağlanması ikinci hedefi oluşturmuştur. Son olarak, göçmen işçilerin Avrupa gibi gelişmiş bölgelerde bulunarak bilgi ve becerilerini artırmaları; geri dönüşlerine müteakip ülkenin nitelikli işgücüne olan ihtiyacını karşılamaları amaçlanmıştır. Bu çerçevede Türkiye, 1960’lı yıllardan beri işgücünün bir kısmını dünya işgücü piyasasına sunmakta, kalkınma çabalarına destek olmaktadır” (Onuncu Kalkınma Planı, 2014: 9).

Türkiye’den yurt dışına yapılan göçlerin ikinci dönemi, 1975-1980 yılları arasındaki beş yıllık süreyi kapsamaktadır. 1973’te petrol fiyatlarının bir anda aşırı derecede yükselmesi, küresel çapta ekonomik krize yol açması, ulusötesi göçler üzerinde de derin etkiler yaratmıştır. Ekonomilerde iş döngüsünün büyük oranda daralması ve yüksek enflasyon ülkelerin göç politikalarını gözden geçirmesine neden olmuştur. Bu süreçte iş gücü göçlerine ilişkin anlaşmaları askıya alan Avrupa ülkeleri, ülkelerinde misafir işçi statüsündeki göçmenlerin geri dönmesi için çeşitli düzenlemeleri de hayata geçirmişlerdir. Ancak Türk göçmen işçiler, Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik tabloyu iyi bildiklerinden her türlü zorluğa rağmen dönmek istememişlerdir.

İkili anlaşmaların 1973 yılından itibaren yürürlükten kaldırılmasından sonra Avrupa ülkelerine yapılan göçlerde ciddi düşüşler yaşanmıştır. Bu durum, aşağıda Batı Avrupa’ya yapılan işçi göçü sayısını gösteren tabloda da görülmektedir. Tabloda da görüldüğü üzere 1973 yılında 135.820 olan göçmen işçi sayısı, sonraki yıllarda tek haneye kadar düşmüştür. Ayrıca düzenli göçe ciddi kısıtlamaların getirilmesine karşın göçlerin aile birleşmeleri, evlilikler ve düzensiz göçmen akınları gibi nedenlerle tamamen bitmediği de görülmektedir:

Türkiye’den Batı Avrupa’ya İşçi Göçü Sayısı			
Yıllar	Giden İşçi	Yıllar	Giden İşçi
1961	1.476	1972	85.229
1962	11.185	1973	135.820
1963	30.328	1974	20.211
1964	66.186	1975	4.419
1965	51.520	1976	10.558
1966	34.410	1977	19.084
1967	8.947	1978	18.582
1968	43.204	1979	23.630
1969	103.975	1980	28.503
1970	129.575	1981	39.521
1971	88.440	1982	955.065

Tablo 2.6. Türkiye’den Batı Avrupa’ya İşçi Göçü Sayısı (Talas, 1997; akt. Erdem, 2019: 49).

1980 sonrası işgücü verimliliği, yeni üretim stratejileri, finansal serbestleşme, ileri teknoloji kullanımı ve üretim sisteminin esnekleşmesine bağlı olarak yaşanan ekonomik ve politik dönüşüm, ulusötesi göçlerin de farklı bir boyut kazanmasına ve başka bir noktaya evrilmesine neden olur. Bu gelişmelerin etkilerinin görüldüğü 1990 sonrası dönem, yurt dışına yapılan göçlerin üçüncü dönemini teşkil eder. Bu dönemde daha önceki dönemlerle kıyaslanmayacak ölçüde büyük ve önemli gelişmeler yaşanır. “Dünya üretim hacminin gittikçe daha büyük bir oranının uluslararası ticarete tabi olması, dolaysız yabancı sermaye yatırımlarındaki artış ve küresel üretim ağlarının varlığı, uluslararası ekonomik ilişkiler ile işgücü piyasalarını birbirine dolaysız olarak bağlanması, sosyalist bloğa ait ülkelerin birer geçiş ekonomisi haline gelmesi, Çin ve Hindistan gibi büyük nüfuslu ülkelerin dünya ekonomisine entegrasyonu sermaye-emek arasındaki küresel dengede kaymalara neden olmuştur” (Özkaplan, 2010: 302).

Yeni küresel döngünün ortaya çıkardığı yeni olanakların iş gücü ihtiyacı ve bu çerçevede yapılan emek göçlerini farklı bir boyuta taşıması, bu dönem göçlerinin daha küresel bir perspektif kazanmasını ve Avrupa ülkeleri ile sınırlı ilk dönem göçlerinin aksine geniş bir coğrafyaya yayılmasını sağlamıştır. Bu itibarla Avrupa ülkelerine yönelen Türk iş gücü hareketlerinin yeni istikameti, başta Rusya Federasyonu olmak üzere Kuzey Afrika, Orta Doğu, Orta Asya ve Körfez ülkelerine olmuştur. Bu durum, aşağıda Türkiye İş Kurumu’nun 1980-2023 yılları arasında yurt dışına gönderilen işçi

sayısı ve işçilerin gönderildiği ülkelere ilişkin tabloda da açık bir şekilde görülmektedir.

İŞKUR Aracılığıyla 1980-2023 Yılları Arasında Yurt Dışına Gönderilen İşçi Sayısı ve Gönderilen Ülkeler			
Ülke	Erkek	Kadın	Toplam
Almanya	60.620	1.720	62.340
Avustralya	2.278	2.173	4.451
Avusturya	2.617	330	2.947
Belçika	237	83	320
Fransa	3.482	598	4.080
Hollanda	1.014	225	1.239
Irak	142.093	221	142.314
İsviçre	12.593	295	12.888
Kuveyt	8.228	51	8.279
Libya	244.609	223	244.832
S. Arabistan	542.064	580	542.644
Ürdün	12.478	48	12.526
Yemen	2.972	4	2.976
Diğer	784.219	4.356	788.575
TOPLAM	1.819.504	10.907	1.830.411

Tablo 2.7. İŞKUR Aracılığıyla Yurtdışına İşçi Gönderilen Ülkeler⁸

Tabloda Suudi Arabistan, Libya ve Irak gibi ülkelere gönderilen işçi sayısının Avrupa ülkelerine giden işçi sayısından çok daha fazla olduğu görülmektedir. Hatta diğer başlığı altında verilen ancak ismi zikredilmeyen Rusya, Kazakistan, Katar, Afganistan, Ukrayna, Birleşik Arap Emirlikleri, Türkmenistan, Cezayir, Azerbaycan gibi ülkelere gönderilen işçi sayısının da diğer Avrupa ülkelerine gönderilenlerden fazla olduğu da anlaşılmaktadır.

⁸ Veriler Türkiye İş Kurumu'ndan alınmıştır.

3. TÜRK KADIN ROMAN YAZARLARINDA GÖÇ KAYNAKLI TOPLUMSAL SORUNLAR

Çalışmanın bu bölümünde çalışmanın örneklem evrenini oluşturan romanlar detaylı bir şekilde tahlil edilecektir. Bu kapsamda tespit edilen çok sayıdaki toplumsal sorun; ‘Kadın Sorunları’, ‘Aile Kurumu İçindeki Sorunlar’, ‘Kültür, Gelenek ve Hayata Bakış Açısından Kaynaklanan Sorunlar’, ‘Ekonomik ve Sınıfsal Sorunlar’, ‘Kentleşmenin Getirdiği Sorunlar’, ‘Dil ve Eğitim Sorunları’, ‘Diğer Sorunlar’ olarak yedi ana alt başlık etrafında kategorize edilecektir. Yine bu ana alt başlıklar da ayrıntılı bir tasnife tabi tutularak kendi içinde ayrı alt başlıklara ayrılacaktır. Bu alt başlıklar yazılırken konunun somutlaştırılması adına romanlardan çeşitli alıntılar yapılacaktır ve yazarların konuya ilişkin düşüncelerine yer verilmeye çalışılacaktır.

3.1. Kadın Sorunları

Küreselleşmenin yanı sıra sosyal, ekonomik, kültürel, tarihsel birçok etkenin de etkisiyle göç, artık uluslararası bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Ancak uzun yıllar boyunca kadınlar, göç sürecinde erkeğin aldığı karara göre hareket eden pasif birey olarak ele alınmıştır (Şeker & Uçan, 2016: 205). 1970’lerden sonra iş gücü piyasalarında yaşanan değişimden sonra çeşitli sektörlerdeki göçmen kadınların istihdam oranlarında görülen artış, bu bakış açısının değişmesini, kadının göç konusunda daha fazla rol üstlenmesini sağlamıştır. Ancak bu durum, kadınların göç sürecinin olumsuz etkilerine daha açık olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Kadınların göç sürecine dâhil olma oranları yükseldikçe karşı karşıya kaldıkları sorunların sayısı da artmaktadır. Göçün kadın üzerindeki etkilerine ilişkin çok sayıda çalışma yapılmıştır (Kömürcü vd., 2011; Tuzcu & Bademli, 2014; Taş & Özcan, 2018; Ünlütürk Ulutaş & Kalfa, 2009). Bu çalışmalarda göçün kadınlar açısından barındırdığı potansiyel riskler şu şekilde sıralanmıştır:

- *Kadınların göç öncesinde, sırasında ve sonrasında istismara maruz kalmaları,*
- *Göç sebebiyle yaşadıkları travmatik deneyimlerin etkisinde kalmaları ve ruh sağlığı sorunları yaşamaları,*
- *Sosyal çevre yoksunluğunun sorunlarını artırması, sosyal dışlanma ve ötekileştirmeye maruz kalmaları,*

- Göçle beraber aile içi rollerde değişim yaşanması,
- Çalışma hayatında hem kadın olmanın hem de göçmen olmanın dezavantajlarını bir arada yaşamaları (Toprak & Çamur, 2022: 79).

Çalışmanın bu kısmında göçün kadın bağlamında neden olduğu toplumsal sorunların hangilerinden bahsedildiği, yazarların bunlara ne ölçüde ve nasıl yer verdiği gösterilmeye çalışılacaktır.

3.1.1. Bireysel ve Toplumsal Baskı

Baskı, en basit anlamda “bir kişi ya da grubun diğer bir kişi ya da grup üzerinde adil olmayan ve eziyet içeren, insan onuruna yakışmayacak şekilde olumsuz ve küçük düşürecek şekilde davranması olarak tanımlanabilmektedir” (Kalkıncı, 2021: 19). Baskıyı tarihsel bir fenomen olarak addeden Sigmund Freud, insanın tarihini baskılanmasının tarihi ile koşut tutar. Baskının gelişimini ise bireyin içgüdüsel yapısında izler. Ona göre insan özgürlüğünün yazgısı, içgüdülerin savaşımında karara bağlanır. Bu savaşımın tarafları da beden, ruh, doğa, uygarlık ve toplumdur (Marcuse, 1998: 21). Bu anlamda toplum, iradeyi yok sayarak baskı/zoru dayatan etkin bir araca dönüşebilir.

Yaygın ve etkili bir sosyal güç unsuru olarak karşımıza çıkan toplumsal baskı, bireyin toplumdaki davranışlarını şekillendirme gayesi taşır. Dahası bireyi genel kabul görmüş norm, beklenti ve değerleri karşılayan bir şekle sokmayı hedefler. Bireylerarası etkileşimin ayrılmaz bir parçası olduğundan bireysel tercihlerden grup dinamiklerine kadar etkisi her alanda gözlemlenebilir.

Toplumsal baskı, genel olarak toplumda kabul gören norm ve değerlere uyulması için ortaya çıkan etkiyi ifade eder. Bu etki; siyasi, tarihsel, kültürel ve toplumsal kaynaklı olabileceği gibi açık ya da gizli bir şekilde de gerçekleşebilir. Bütün bu unsurların dışında akran etkisi, aile beklentileri de bireyin uyum ya da itaat noktasında bireyi yönlendirme ve şekillendirme etkisine sahiptir.

Türü, adlandırılışı veya uygulanma biçimi ne olursa olsun baskı, özünde temel hak ve özgürlüklerin ihlal edilmesidir. Bu noktada aynı madalyonun birer yüzü olarak baskı ve özgürlük “birey ve toplumun maddi/manevi varoluş ve yaşam kalitesini belirleyen iki temel etkendir” (Gürbüz, 2016: 61). Birey ve toplum yaşamı incelendiğinde baskının ön planda olduğu dönemlerin korku, panik, stres, travma,

bunalım ve yıkım ile anıldığı buna karşılık özgürlüğün söz konusu olduğu ortamlarda huzur, refah ve umudun yeşerdiği görülmektedir.

Bireylerin gündelik yaşamında pek çok sosyal olgu bir baskı aracına dönüşebilir. Toplumsal duyarlılığa sahip olan çoğu yazar, bu durumu eserlerinde ele almışlardır. Sözgelimi Güzide Sabri, *Yaban Gülü*⁹ adlı romanında kocası Celal Bey ile Mısır'a gitmek ve buraya yerleşmek durumunda kalan Leyla için göç ve göçün ortaya çıkardığı bazı koşulları, başlı başına bir baskı unsuru olarak değerlendirir.

Mısır'ın en saygın ailelerinden birine mensup olan Celal Bey, feci bir kazadan ötürü bir kolu ile bir bacağını kaybettikten sonra “hayattan artık hiç lezzet duymayarak daimî bir hüzne mahkûm, içtimaî hayattan uzak, cihana küskün yaşamaktan müteneffir bir halde münzevi bir ömür” (s. 53) yaşarken Leyla'yı görüp âşık olur. Bütün hayatını oğlunun bir tebessümüne adayan annesi, bu durumu öğrenince Leyla'ya birkaç sefer görücü gönderir ama her seferinde ret cevabı alır. Ancak Leyla, ilk görüşte âşık olduğu Feridun'un annesi tarafından aşağılanınca Celal Bey'le hiç düşünmeden, kendini ateşe atarcasına evlenir. Celal Bey bir süre sonra Feridun'un varlığından rahatsız olur ve Leyla'yı İstanbul'dan uzaklaştırmak için İtalya, İsviçre ve Mısır'a uzanan bir seyahat tertip eder. Bu, Leyla için seyahatten çok zorunlu bir göçtür. Kıskançlığın körüklediği bu seyahatten sonra Mısır'a temelli yerleşilir. Bu süreçten sonra Leyla, tam manasıyla mahpus hayatı yaşamaya başlar. Anne yerine koyduğu büyük kalfaya yazdığı bir mektupta kocasının onu elinde tutabilmek için her türlü yola başvurduğunu belirtir:

Artık Mısırdaki oturmağa karar verildi. Hayatımın, tamamen burada geçeceğine eminim. Zira zevcim kat'iyen İstanbul'a gitmek istemiyor. Sanki kalbimde sakladığım elemelerimin sebebini keşfetmiş gibi, bu yaldızlı sarayların duvarları içinde bana bir mahpus cezası çektiriyor.. Bir an hulyalarımın yalnız kalmak saadetinden bile mahrumum. Maddiyatımı rencide etmiyor, fakat maneviyatımı çok hırpalıyor. Birtakım resmiyetler içinde bunalıyorum. Ben hiç böyle düşünmemiştim. Hayatımı ona hasretmekle beraber, sakın ve münzevi bir ömür geçireceğimi sanmışım. Tiyatrolar, balolar, eğlenceler.. Of, bunlar benim hazin hayatımla ne kadar zıt değil mi? Sanki beni böyle oyalayıp ta mahpusiyet müddetimi uzatmak istiyor. Hayatımda tekrar seni görmek, bir anne kucağı kadar sıcak ve himayekâr olan kollarının arasına girip doya doya yanaklarını öpmek iştiağıyla ağlıyorum (s. 94).

Mısır'da kaldığı yedi yıllık süre zarfında İstanbul'a bir kere olsun gidemeyen Leyla'nın esareti ancak kocasının ölümüyle son bulur.

⁹ Aygün, G. S. (1926). *Yabangülü*. İstanbul: Semih Lûtfi Kitabevi. [İlk baskı 1926].

Halide Edip Adıvar'ın *Zeyno'nun Oğlu*¹⁰ adlı romanında Zeyno, evlenmek zorunda kaldığı Ramazan'la K. Köyü'ne taşındıktan sonra her türlü baskıyla karşı karşıya kalır. Gennadiy Pospelov, “bir ülke ya da bir dönem için karakteristik olan boyutların, yazarın gerçekliği nasıl değerlendirdiğinde dile geleceğini ve yazarın her zaman belli bir toplumsal katmanın kişisi olarak toplumsal olaylarda ya katılarak ya da hatta yönlendirici olarak eserlerinde dile getirdiği toplumsal idealler için saf tutacağını söyler” (2014: 28). Tam da bu noktada Zeyno'nun yaptığı zorunlu evlilik için “Zeyno, Haso'nun olacaktı: Haso'nun malı; seveceği, öldüreceği, yaşatacağı; hulâsa istediğini yapabileceği, bir koyun gibi, inek gibi mukadderatına sahip olduğu malı!” (s. 64) sözlerine yer veren Halide Edip romanını kaleme aldığı dönemin önemli bir realitesine, erkek egemen zihniyete, dikkat çeker ve bu zihniyeti, Zeyno'nun maruz kaldığı baskının tek faili olarak gösterir.

Zeyno'nun mutlak sahibi gibi davranan Ramazan, onu çocuğundan koparacak kadar zalim biridir. Haso'ya her türlü eziyeti ederek evden kaçırdıktan sonra Zeyno'yu tarlada adeta köle gibi çalıştırır, bir dakika olsun durmasına müsaade etmez; ona adeta bir hayvan muamelesi yapar:

Şaban, Zeyno'nun halini en çok tarlada acınacak buluyor, içini yakıyordu. Artık Ramazan hemen her gün, Zeyno ile beraber tarlaya geliyordu. Fakat her geldiği zaman, tarlanın öbür tarafındaki hendeğin başında, arkasını bir ağaca verip oturuyor; çubuk içiyor; kadın durdukça söverek, bağırarak, bazan da üzerine yürüyüp tekmeleyerek, hatta öküzleri dürttüğü övendiye Zeyno'nun elinden alıp sivri ucunu kadının sırtına batırarak işe sürüyordu. Bazan Zeyno, işine devam ediyor, bazan anlamayan gözlerle oturuyor, kudurmuş gibi bağırarak Ramazan'ın yüzüne bel bel bakıyordu. En çok bu Şaban'ın gözlerini yaşartıyor, içi altüst oluyordu. Ramazan'ın zulmünden ziyade Zeyno'nun bu biçare hali ona dokunuyordu. Şaban'a öyle geliyordu ki, Zeyno köhnemiş, hırızması çıkmış hayvanlar gibi bir gün duracak, canı gitmiş olan gözleri gibi vücudunun da hayatı sönecek, toprakların üstüne düşüp ruhunu teslim edecekti (s. 105-106).

Bu kadar özverili çalışmasına rağmen Ramazan'a yaranamayan Zeyno, oğlunu Ramazan'ın hiddetinden korumaya çalıştığı bir esnada köy meydanında öldürmesiye dayak yer. Bu duruma şahit olan köy halkı, bu durumu oldukça olağan sayar, hiç kimse bir caninin elinde can çekişmekte olan zavallı bir kadını kurtarmaya teşebbüs etmez.

¹⁰ Adıvar, H. E. (2019). *Zeyno'nun Oğlu*. İstanbul: Can Yayınları. [İlk Basım 1928].

Halide Edip Adivar'ın diğerk bir romanı *Sonsuz Panayır*¹¹'da Safinaz, annesini kaybettikten sonra babası bütün servetlerini tüketince büyük bir yokluk ve sefalet içerisinde hayatını idame ettirmeye çalışır fakat babası afyon müptelası olduğundan durumları her geçen gün daha da kötüye gider. Büyükbabası hayattayken onun eğitimiyle ilgilenmesi, İngilizcenin yanı sıra Fransızca eğitimi aldırması Safinaz'ın içerisinde bulunduğu kötü koşullardan kurtulmasına dair umut taşımasını sağlar. Kendisi için tek kurtuluşun 'köprü'nün öte tarafına' geçmek olduğunu iyi bilmektedir. Bu nedenle varlık, zenginlik ve güzel bir yaşamla özdeşleştirdiği 'öte taraf'ta iş aramaya başlar. Kısa bir süre sonra Şişli taraflarında bulunan Tramara şirketinde işe girer. Hatta o muhitten biriyle de evlenir. Safinaz, yaptığı evlilik sayesinde yaşamının değişeceğini düşünür ancak bu umudu zaman içerisinde yitip gider. Safinaz, kocasının yanında bir süs eşyası gibi taşıyarak girdiği zümrenin içinde bulunduğu ahlaki çöküntü ve yozlaşmayı acı tecrübelerle kısa sürede öğrenir. Safinaz, kendisini "hayatı camekânda yaşayan, dünyayı kendi sınıflarının galiz ve açgözlü zevklerinin bir panayırı telakki eden" (s. 167) bu zümrenin içinde hiçbir zaman rahat hissedemez. Üstelik kocası da "gözü doymayan nefisleri, mütemadiyen tabii veya gayritabii iptilalar icat eden" (s. 90) bu zümrenin bir parçasıdır. Bu nedenle Safinaz'ın cemiyet hayatında karşı karşıya kaldığı baskı daha artar. Onu yokluk ve sefaletten kurtardığı için bu durumu sürekli başına kakan kocasının gözleri daima onun üzerindedir. Yüksek sosyetenin boy gösterdiği danslı, içkili balolara; müzikli, eğlenceli gazinolara alışkın olmayan Safinaz, katılmak zorunda kaldığı bu ortamlarda üzerinde büyük bir baskı hisseder.

Peride Celal'in *Evli Bir Kadının Günlüğünden*¹² adlı romanda Selma'nın bütün yaşamı baskı altında geçmiş, kişiliği büyük oranda bu baskının yarattığı etki ile şekillenmiştir. Selma evlilik çağına gelene kadar oldukça tutucu bir anne ve babanın elinde büyümüş olmanın bütün sıkıntılarını çeker. Selma'nın yaşamı ve kişiliği üzerinde büyük tesiri bulunan babası, sadece hastaları için yaşayan bir adamdır:

Babam yalnız hastaları için yaşayan bir kişi. En çok ilgilendiği hastalar amansız dertlere düşmüş, avucunda kukla gibi oynattıkları. Aralarında kendisine tutsakçasına bağlı olanlar var. O da onlara başka bir biçimde bağlı. Bizimle olduğu zamanlar bile onların gölgelerini görürdüm. (...) Bir yabancı, öbürleri gibi biri, önemsiz bir kişidir sağlıklı adam onun için... bir kurtarıcı büyüksemesi ile kendini

¹¹ Adivar, H. E. (2016). *Sonsuz Panayır*. İstanbul: Can Yayınları. [İlk Basım 1946].

¹² Celâl, P. (1971). *Evli Bir Kadının Günlüğünden*. İstanbul: Milliyet Yayınları. [İlk Basım 1971].

yüceltmek, en büyük mutluluğu bu olmalı babamın! Her şeye bilim açısından baktığından yaşantımızın bir bitkiden başkalığı yok onun gözünde. Bizler o bitkilerden bir parça ayrılıyorsak, daha yakından izlediği, daha çok hoşlandığı bitki çeşidinden olduğumuzdan belki de... (...) Babam, bizim yüreğimizle, düşüncelerimiz, duygularımızla da yaşadığımızı, yalnız et, barsak, sinir, kan, kemik, doku, protoplazmadan meydana gelmiş yaratıklar olmadığımızı düşünür mü sırasında? Düşünse bile çok az düşünür... (s. 39)

Selma'nın ifadesiyle babası "bireycinin teki(dir). İnsanların doğuştan eşitliğini kabullenmez hiçbir zaman. (...) Kendi büyüklüğüne vurgun, kendini beğenmiş bir adam(dır). Muayenehanesi, evi, hastahanesi, plâkları, kitapları arasında, yapıyalnız yaşayan bir bencil(dir)" (s. 192). Bu nedenle Selma'yla aralarında herhangi bir sevgi bağı söz konusu değildir. Selma'ya karşı yaklaşımlarında oldukça ilgisiz ama despotça tavırlar sergiler. Onun üzerinde kurduğu mutlak otorite nedeniyle fikirlerini sormaz, herhangi bir konuda tercih yapmasına müsaade etmez. Ressam olmak isteyen Selma'ya izin vermez. Onu tıp fakültesine yerleşmesi için zorlar.

Selma'nın annesiyle olan ilişkisi daha da sorunludur. Babasının bu otoriter tavırlarına karşılık annesinin sevgi ve merhametine her sığınmak istediğinde annesinden umut ettiği karşılığı bulamaz. Lüks yaşam ve gösteriş meraklısı olan annesinin tek gayesi, kendi evliliğiyle gerçekleştiremediği bu emeline kızı üzerinden ulaşmaktır. Bu durum, Selma'nın annesiyle yaşadığı çatışmaları daha da derinleştirir. Selma annesiyle arasındaki uçuruma şu sözlerle dikkat çeker: "Ne geride kalmış kadın annem! Düşünceleri, konuşması, davranışları her şeyiyle yüz yıl öteden sesleniyor bana. Onu sevmiyorum, acıyorum daha çok. O kadar birbirimizden ayrıyız ki! (...) Annem kendi takımından birçokları gibi parazit bir kadın" (s. 11) Selma, üniversite okuduğu esnada annesinin onu ziyaret etmesi üzerine annesinin geleneksel değerleri hiç sorgulamadan ona dayattığı günleri yeniden hatırlar. Özellikle annesinin babasıyla birlikte Selma'yı adam edebilmek için katlandıkları zorluklardan dem vurmaya başlaması üzerine Selma belki de hayatında ilk kez isyan eder:

Çocukluğumdan beri kaşık kaşık verdiği bütün nimetleri kırmak geldi içimden önüne. Kaçıp odama kilitlenmek? Ama bu kez, o benim evimdeydi. Kendi evimde kaçıp saklanmak gülünç olurdu. Yavaş ve öfkeli: Kokmuş şeyler bunlar! dedim. Sınırlar koydunuz önüme bir sürü, birini atlasam öbürü çıkıyordu. Durmadan ayağım takılıyordu sizin eskimiş kurallarınız, yargılarınız yüzünden... Resim yapmak istersin, doktor olacaksın derler, Üniversite'ye gidersin, kuşku baslar kötü arkadaşlar kötü huylar edindi diye... Hiç mutlu olmadım sizinle... (s. 67).

Anne ve babasından gördüğü baskı yüzünden hiçbir zaman mutlu olmadığını dile getiren Selma, evliliği bir kurtuluş olarak görür. Ne var ki evleneceği kişiyle dahi annesinin düzenlediği bir kaza sonucu tanışır. Selma'nın evlendiği kişi (Mehmet), burjuva sınıfına mensup bir kişidir. Bu nedenle tamamen yabancı olduğu bir dünyaya adım atan Selma evliliği boyunca hem annesinin hem de kocasının ailesinin baskı ve müdahalelerine maruz kalır. “Evinin düzeninden, evinde çalıştırılacak hizmetçiye, giyeceği elbiseye varıncaya kadar her şeye müdahalede bulunulur. Mehmet’in ailesi her tavrıyla kendilerine yaraşır bir gelin, anne her yönüyle örnek bir evlat olması için baskı kurarlar. Her iki tarafın da amacı, Selma'nın mutluluğu değil, kendi itibarları, çıkarlarıdır” (Zorkul, 2006: 259). Bu nedenle Selma'nın evlilik sonucunda yaşadığı göç deneyimi, sorunlarını daha da derinleştirir.

Aslı Erdoğan'ın *Kabuk Adam*¹³ adlı romanın ana karakteri genç kadın sahip olduğu her şeyi büyük mücadelelerden sonra elde edebilmiş, ortaya koyduğu her çaba ondan bir şeylerin eksilmesine yol açmıştır. Henüz yirmi beş yaşında olmasına karşın kendisini yüreği nasır bağlamış bir kadın olarak hisseder. Bu şekilde hissetmesinin temel sebeplerinden biri de oldukça yalnız bir kadın olmasıdır. Yalnızlığını ise bir keresinde “yalnızlığa öyle alışmışım ki, bir başkasının ilgisini ancak bir tehdit olarak algılayabiliyordum” (s. 38) diyerek ifade eden genç kadının yaşamı, Karayipler'e yaptığı kısa süreli bir seyahatten sonra tamamen değişir. Genç kadın, bilimsel bir seminer için gittiği bu adadan aşk mı dostluk mu olduğunu tam olarak kestiremediği adını tam olarak koyamadığı bir yaşamışlıkla döner.

Genç kadının yaşadığı bu deneyimi, tam olarak adlandıramamasının temel sebeplerinden biri, kadının kendi özbenlik algısı ve kendi iç dünyasında ördüğü duvarlardan kaynaklanır. Uzun yıllar boyunca bilimle uğraşan, başarıdan başarıya koşan, kendini tek bir bulgu için günlerce hatta haftalarca laboratuvara kapatan bu kadın, sadece kendi iç sesini değil dış dünyadan gelen bütün uyaranları bir baskı unsuru olarak algılamaya başlamıştır. Bir noktada iletişim olgusunun kendisi genç kadının tedirgin olmasına, huzursuzluk duymasına yol açan olumsuz bir uyarana dönüşmüştür. Bu nedenle hayatında ilk defa tattığı sevgiyi tam olarak somut olmadığı, üzerinde deneyler yapamadığı, laboratuvarında analiz edemediği bir olgu olarak görür

¹³ Erdoğan, A. (1999). *Kabuk Adam*. İstanbul: Adam Yayınları. [İlk Basım 1994].

ve anlamlandırmakta zorlanır. Bilge tavrını cömertçe sergileyen Tony'den öğrendikleri karşısında vermekte borçlu hissettiği sevgi ile ilgili şunları düşünür:

Emekleme çağımdan beri, sadece zeki ve başarılı olduğum sürece sevgi- ya da 'sevgi' diye adlandırılan bir şeyi göreceğimi öğretmişlerdi bana, ama hiç kimse, sevmeyi nasıl başaracağımı öğretmemişti. Hayatıma girenler de, bir yandan beni pohpohlarken, bir yandan da burnumu alabildiğine sürtmeyi görev edinmişlerdi. (Sonraları, bunun, erkeklerin kadınlara karşı genel bir tavrı olduğuna karar verdim.) (s.9)

Sevme duygusunun ona hissettirdiklerini anlamlandırma çabasının yanında genç kadın iletişim konusunda da kendi elleriyle yarattığı tabuları yıkmaya başlar. Hayatında ilk kez konuşmaya yeni başlayan bir çocuk gibi hisseder: “Aramızdaki konuşmalar ne kadar kısa ve basit olursa olsun, asla sıradan değildi ve açıklanamaz bir biçimde doyurucuydu. Bir çocuk konuşmayı nasıl öğrenirse ben de öyle öğreniyordum iletişimi, kendimi ifade etmeyi” (s. 57). Genç kadının bu durumu öznel iyi oluş ve özerklik duygusu ile ilişkilendirilebilir. Kişilerarası ilişkileri, kimlik duygusunu, psikolojik uyumu ve psikopatolojiyi etkileyebilen özerklik büyük oranda bireyselleşme, bağımsızlığın öznel duygusu, kendilik yönetimi, kendine güven ile ilişkilidir (Steinberg & Silverberg, 1986). Özerlik aynı zamanda belli bir düzeyde eylemlilik de gerektirir. Genç kadının kendi iç alanında yarattığı içsel baskı onun bireyselleşmesine, kendilik yönetimini ele almasına engel olmuştur. Tony ile yaşadığı kısa süreli ilişkiden bu kadar etkilenmesinin temel sebebi de budur. Tony'nin genç kadında bıraktığı etki ve bu etkinin yol açtığı değişim dönüşüm şöyle dile getirilir: “Yaşadığım dönüşümün belirtileri ortaya çıkmaya başladı. Farkında olmaksızın, başka biri olup çıkmıştım. Eski benliğimi, kurumuş bir kabuk gibi geride bırakmıştım ama yeni benliğime de bütünüyle sahip çıkamamıştım. Bir geçiş döneminde iki ayrı varlığı bünyesinde barındıran, melez bir yaratık gibiydim” (s. 139).

3.1.2. Rahatsız Edilme ve Tacize Uğrama

Göç, “ekonomik, sosyal, siyasi, çevreyle ilgili ya da bireysel nedenlerle, bir yerden başka bir yere yapılan, bazen geri dönüşü olabilen, bazen de sürekli kalmak koşuluyla coğrafi, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketidir” (Yalçın, 2004:13). Dolayısıyla göç hareketi, sadece yerleşim yerlerinde nüfus dalgalanmalarına neden olmakla kalmayarak sosyal yapıyı oluşturan bütün katmanlar üzerinde etkili olur. Dahası sosyal dönüşümün en etkili bileşeni olması yönüyle farklı kültür, inanış

ve dile sahip olan birey ve grupların bir arada yaşamalarına ve bu sayede karşılıklı etkileşim içerisinde olmalarına yol açar (Karpat, 2013: 9). Bu yönüyle kişilerin parçası olduğu fiziksel, sosyal, kültürel alanlardan ayrılarak yeni bir çevreye eklenmesi göçün önemli bir boyutu teşkil eder (Durugönül, 1997: 95).

Göç, insan yaşamında derin bir öneme sahiptir ve dünya genelinde toplum ve kültürlerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Göçün önemi, birey veya grupları bir yerden başka bir yere taşınmaya iten çok sayıda faktörün karmaşık etkileşiminden kaynaklanmaktadır. Bu faktörler ekonomik fırsatlardan siyasi istikrarsızlığa, çevresel değişikliklerden sosyal ağlara ve aile bağlarına kadar değişebilir.

Göç sonucunda hem bireysel hem de kolektif değişimler söz konusu olur. Üstelik bu değişimler sadece göç eden birey ve gruplarla sınırlı kalmayarak hem kaynak hem de hedef toplumda yankı bulur. Kaynak ülkede demografik değişimlere yol açarak toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel dokusunu değiştirirken hedef toplumu da doğrudan etkilemektedir (Uğuz ve diğerleri 2004: 387).

Göçün çoğunlukla daha iyi yaşam koşullarına erişmek; beslenme, barınma, eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçları temin etmek ve en önemlisi de daha iyi iş bulabilmek amacıyla gerçekleştiği görülmektedir. Ancak hangi gerekçe ile gerçekleşirse gerçekleşsin göç edenlerin yaşamlarında büyük sosyal, ekonomik, politik ve psikolojik sonuçlar ortaya çıkmıştır (Castles ve Miller, 2008: 39). Özellikle göçün kontrolsüz, kitlesel bir akına dönüştüğü durumlarda bu nüfus hareketleri beraberinde “gecekondulaşma, işsizlik, kente uyum sağlayamamanın yanında suça bulaşma, radikal gruplara üye olma, uyuşturucu kullanımı gibi sorunları da getirmiştir” (Köknel, 1983: 710).

Türkiye özelinde değerlendirildiğinde özellikle 1950’lerden sonra yaşanan iç göçlerin yoğun bir nüfus akınına dönüştüğü, “kentsel sistematığı bozduğu, sosyal dengeleri büyük oranda etkilediği ve çoğunlukla olumsuz sonuçlara yol açtığı bilinmektedir” (Özdemir, 2012: 14). Bu dönemde ortaya çıkan sorunların başında kültürel, dini, etnik ve politik ve suç oranında artış; yoksulluk, işsizlik, gecekondulaşma, uyum sorunları, alt yapı yetersizliği, çevre kirliliği gelmektedir (Koçak ve Terzi, 2012: 110). Özellikle göçlerin yoğun olarak yaşandığı bölgelerde

tekinsiz, huzursuz ve güvensiz ortamların oluşması; görece daha savunmasız, sosyal destekten yoksun kadınların rahatsız edilmelerine hatta tacize uğramalarına neden olur.

Göçe bağlı olarak önemli bir toplumsal sorun olan rahatsız edilme ve tacize uğrama konusu, yazarlar aracılığıyla kurgusal dünyaya da taşınmıştır. Bu yazarlardan biri de Halide Edip'tir.

Halide Edip'in *Sonsuz Panayır* adlı romanında Safinaz ve Ayşe, yaşadıkları göç sonrasında hem sosyal hem de fiziksel anlamda tacize uğrayan iki kadın karakterdir. Yaşam öyküleri birbirine benzeyen bu iki kadın karakter, Cerrahpaşa'nın arka sokaklarında yoksulluk ve sefaletle boğuşurken 'köprünün karşı tarafına' geçmenin hayalini kurmuş ve önlerine gelen fırsatları değerlendirerek bu hayallerini gerçekleştirmişlerdir. Verdikleri mücadelelerin sonucunda sosyo-ekonomik statülerini yükseltmeyi başarmışlarsa da bu uğurda birçok fedakârlık yapmak, birçok zorluğa göğüs germek durumunda kalmışlar; girdikleri iş ve sosyal ortamlarda baskı görmüş ve hatta tacize uğramışlardır. Bu iki karakterden Safinaz küçük yaşlarda annesini daha sonra da ona kol kanat geren, eğitimini üstlenen büyükbabasını kaybeder. Büyükbabasının ölümünden sonra içki, kumar ve afyona düşen babası yüzünden bütün mal varlıklarını yitirdiklerinden yokluk ve sefaletle mahkûm olurlar.

Safinaz içine düştüğü durumdan kurtulmak için 'köprünün öte tarafında' bulunan Tramara şirketinde iş bulunca hem sefil yaşamından hem de babasından büsbütün uzaklaşır. Safinaz şirkette çalışmaya başladıktan sonra kendisini "gözü doymayan nefisleri, mütemadiyen tabii veya gayritabii iptilalar icat eden" (s. 90) yozlaşmış bir zümrenin içinde buluverir. Üstelik gerçek yüzünü bilmediği için şirketin müdürü Nihat Ok'un ilgisine karşılık verir. Nihat onu her türlü zevkin sınırsızca yaşandığı bir stüdyo daireye götürür. Orası Nihat gibilerin ağına düşürdükleri savunmasız kızların iki binlerin zevkini tatmin için bir meta olarak pazarlandığı bir yerdir. Safinaz orada Samet Şaşırtmaç'ın tacizine uğrar. Safinaz oradan kaçmasına rağmen yakasını Şaşırtmaç'tan kurtaramaz. İlerleyen süreçte evlenmesine rağmen tekrar karşısına çıkan ve onu dans etmeye zorlayan Şaşırtmaç, onu yeniden taciz eder. Üstelik nüfuzunu da kullanarak Safinaz'ı tekrar o stüdyo daireye getirtir. Safinaz,

kendisini Samet Şaşırtmaç'ın pençesinden karısıyla kurduğu yakın dostluk sayesinde kurtarır.

Safnaz gibi Ayşe'nin de yolu Tramara Şirket'inden ve hatta Nihat Ok'un odasından geçer. Ayşe, Safnaz'a kıyasla daha dirayetli olduğundan kendisini Nihat'ın tacizlerinden kurtarır ancak şirkette üst yönetici olan Uzman Safitürk'e karşı zor durumda kalır. Safitürk onu hem şirkete almış hem de kızlarına ders verme bahanesiyle ona oldukça lüks apartmanlarının bodrum katını vermiştir. Bu nedenle Ayşe, Safitürk'e aşırı tepki vermesi durumunda hem şirketten kovulacağını hem de yıllardır hayalini kurduğu muhitten olacağını bilir. Ayşe'nin bu durumunu fark eden Safitürk onu köşeye sıkıştırarak taciz eder: “Kolu belini sarmış, kendine doğru çekiyordu. Ayşe'ye cinsî bir iştihayla bu kadar yaklaşan ilk erkek bu patlak gözlü, şişman herifti. Sigara kokuyordu, kart ve iğrençti. Ayşe'nin içinde, kusturacak kadar bir istikrah, bütün erkek cinsine haykıra haykıra lanet ettiren bir isyan... Ve... Ve şuurunun altında daha başka acayip şeyler de uyanmıştı” (s. 296).

Halide Edip Adıvar'ın *Yolpalas Cinayeti*¹⁴ adlı romanında Nadire, Sivrihisar'ın küçük bir köyünde yaşarken önce babasını daha sonra da annesini kaybedince kimsesiz kalır. Önce Bursa'da bir süre beslemelik yaptıktan sonra İstanbul'da Sallabaş ailesinin yanına giderek çocuklarına dadılık yapar. Evde İstanbul sosyetesine davet verildiği bir gün evin şoförü Mükerrerem, Nadire'nin odasına giderek ahlaksız teklifte bulunur:

Ziyafet akşamı odama geldi. Çocuğu yine yatırmıştım. Sarhoştı. Çirkin çirkin tekliflerde bulundu. Çocuk olmasa mutlaka o gece gebertirdim. Cebinden birçok para çıkardı:

— *Bak zengin kadınlar bana bayılıyor, para veriyor, benim gözümde değil. Benim bilmem nem olursan bu paraların hepsi senin, dedi*

— *Paran başında parçalansın, defol, çocuğu uyandıracaksın, dedim.*

— *Beni bu topal piç için mi odandan kovuyorsun... Şimdi tutar bacaklarından ikiye ayırırım, dedi.*

Gözüm döndü. Elimde bir silah olaydı o gece sahiden bağırsaklarını akıtacaktım.

— *Anamın öküz parasını aldın, yüreğine indirdin, öldürdün, Sırma'nın canına kıydın. Ben şimdi gidip baya (Murat Sallabaş) haber vereceğim. Diye kapıya yürüdüm.*

Zannederim hemen o dakika tanıdı.

— *Aşağıda misafir var bayı göremezsin. Fakat ben seni bayana yarın erkenden kovduracağım. Kadınlar elimde balmumu gibi. Sen bir defa git, gelen dedi*

¹⁴ Adıvar, H. E. (2020). *Yolpalas Cinayeti*. İstanbul: Can Yayınları. [İlk Basım 1937].

derhal emrime girer; o vakit ben senin bu topal piçe, kaz palazına yaptığımı yaparım, dedi ve kapıyı kapadı çıktı (s.48-49).

Nadire'nin köylüsü olduğunu anlayan Mükerrerrem istediğini elde edemeyince onu evin hanımına şikâyet ederek apartmandan kovulmasını sağlar. Mükerrerrem'in Bülent'e zarar vereceğini düşünen Nadire onu boğazından bıçaklayarak öldürür.

Pakize Başaran'ın *Köye Dönen Yosma*¹⁵ adlı romanında Ayşe, altmış hanelik bir köyde her türlü kaygıdan uzak bir yaşam sürdürmektedir. Babasının ani ölümüyle yaşamı büsbütün değişir. On beş yaşında yeni girmiş olmasına karşın yirmisinde gösteren, güzelliğiyle köyün delikanlılarının kalbini çalan Ayşe'nin annesi ahlaki sorunları olan bir kadındır. Annesinin en büyük hayali, İstanbul'a yerleşmek ve orada serbestçe yaşayacağı bir yaşam sürdürmektir. Bu uğurda ilk olarak bu hayallerine ulaşmasına engel olarak gördüğü kocasını zehirleyerek ortadan kaldırır. Daha sonra da Ayşe'yi İstanbul'daki pavyonlardan tanıdığı Müzeyyen'e teslim eder. Kendisi de köydeki varını yoğunu sattıktan sonra İstanbul'a gitmeyi planlamaktadır. Bu süreçte hesaba katmadığı bir şey olur. Köyün gençleri, canlarından çok sevdikleri, 'köyün namusu' olarak gördükleri Ayşe'nin "kahpe yatağına" (s. 9) atıldığını öğrenir öğrenmez Ayşe'nin annesini köyün meydanında öldüresiye döverler. Annesi yediği dayaktan sonraki gün ölünce Ayşe, Müzeyyen'in elinde kimsesiz bir şekilde kalakalır. Müzeyyen ise Ayşe'nin kimsesizliğine merhamet gösterecek bir kadın değildir. Müzeyyen diğer adıyla Bigi, köylerden güzel, masum ve kimsesiz kızları, İstanbul'daki batakhanelere düşürerek para kazanan adi bir kadındır.

Müzeyyen, İstanbul'a gittikleri günün ertesi, Ayşe'yi pavyon tarzı bir bara götürerek patrona teslim eder. Ayşe'nin bara girmesiyle müşterilerinin onun için birbirleriyle kavgaya tutuştuklarını gören patron bu durumdan çok memnun olur. Bunun üzerine odasına götürdüğü Ayşe'yi kandırmak için her türlü yalan ve hile başvurur.

Ayşe, köyüne dönebilmek için para kazanması gerektiğinin farkındadır. Bu nedenle patronun söylediği yalanların da etkisiyle bir haftalık olduğunu zannettiği kontratı imzalamayı kabul eder. Kontrat gereği işe hemen başlamak zorunda kalır. Barda onu görür görmez kendinden geçen yaşlı ve zengin bir müşterinin masasına

¹⁵ Başaran, P. (1955). *Köye Dönen Yosma*. İstanbul: Yeni Matbaa. [İlk Basım 1955].

gönderilince Ayşe neye uğradığını şaşırır. Ayşe'nin içine düşürülmek istenen rezil durumu görüp haline acıyan Meliha, onu gizlice bardan kaçırır ve evine götürür. Meliha, kötü talihinden ötürü bu yola sürüklenen ancak vicdanını muhafaza etmeyi başarmış bir kadındır. Ayşe'nin de aynı kaderi yaşamasına vicdanı el vermediğinden böyle bir risk almıştır. Meliha'nın bu hamlesi, Ayşe'yi pavyona düşürmekten kurtarmıştır ancak yaşadıkları muhit, onlara rahat vermez. Meliha'nın işte olduğu bir gün siparişleri getiren bakkalın çırağı, zorla içeri girerek Ayşe'ye saldırır. O civarda yaşayan insanlar sadece Meliha'ya değil Ayşe'ye de iyi gözle bakmamaktadır. Onlara göre Ayşe, namuslu bir kız olsa bir bar kadını ile düşüp kalmaz. Hatta bakkalın çırağı Mustafa bile Meliha'nın kendisine “utanmıyor musun sen? Elin namuslu kızına ne hakla tecavüze kalkıyorsun?” (s. 68) dediği zaman Mustafa pişkin pişkin gülererek “Namuslu kadının senin yanında işi ne? Hadi çek arabanı” (s. 68) demiştir. Bu olaydan sonra Ayşe, Meliha'dan namusuyla çalışabileceği bir iş bulmasını ister. Bunun üzerine Meliha tanıdığı birinin vasıtasıyla Ayşe'ye bir giyim mağazasında kasiyer olarak çalışacağı bir iş bulur. Üstelik Meliha, mağazanın sahibine Ayşe'nin namuslu bir köy kızı olduğunu, kendisinin yanında barındığını ve onu pavyondan nasıl kurtarıp eve getirdiğini de anlatmıştır. Bu anlatılanlardan sonra mağaza sahibinin merak etmemelerini, onu koruyup kollayacağını söylemesi üzerine Ayşe rahat bir nefes alır ve işe hemen başlar ama işin ilk günü hava kararıp mağazanın kapanma saati gelince mağaza sahibi, eve gitmek üzere kapıya yönelen Ayşe'nin önünü keser ve “zengin olacaksın, istediğin gibi giyineceksin... Yeter ki sen bana peki de. Yaşayacaksın be kız...” (s. 69) der. Bunun üzerine Ayşe ona kollarını dolayan mağaza sahibini iterek kurtulmaya çalışır. Mağaza sahibi ise onu bir yandan öpmeye çalışırken bir yandan da ikna edebileceğini düşünerek dil döker: “Meli ile birlikte oturan bir kız, bana bu kadar namuslu rolü yapsın. Doğrusu inanılır şey değil bu be! Gel metresim ol.. Yaşayalım beraber.. Çekeriz kafaları seninle.. Dünya bizim olur be..! Güzel karısın. Bak geldiğinden beri müşteri çoğaldı dükkanda..” (s. 70). Ayşe, bu hadisenin yaşandığı gece hiç uyuyamaz. İyiden iyiye umutsuzluğa düşer. Meliha ile kaldığı müddetçe namusuyla çalışabileceği bir iş bulamayacağından emin olur ancak gidebileceği, sığınabileceği kimi kimsesi de yoktur.

Ayla Kutlu'nun *Yedinci Bayrak*¹⁶ adlı romanında Hasret, kocası Ali Sabir, kızı Sacide ve oğlu Alemdar Bosna'nın beklenmedik bir anda işgal edilmesinden sonra Üsküp'e göç etmişlerdir. Üsküp'e yaşadıkları zorunlu göçün üzerinden bir süre geçtikten sonra varını yoğunu Bosna'da bırakan aile, burada hayata tutunmaya çalışır. Bu süre zarfında derme çatma bir ev alan Ali Sabir, küçük bir dükkân kiralayarak ailesinin geçimini temin eder. Ali Sabir, zamanla Üsküp'ü tanımaya başlar. Şehrin değişik mekânlarına girip çıkar; kahvelerde, kıraathanelerde, camilerde yeni insanlarla tanışır. Bosna vilayetinin elden çıkmasının ardından, birçok yerleşim yerinden göç kabileleri Üsküp'e gelip açıklık yerlere yığılmışlardır. "Göçe koyulan her kabile; yokluk, acılar ve hastalıklarla geliyor, çoğu barınamıyor, daha ötelere gitmeyi göze aldıklarında yeniden yola koyuluyorlardı. Bugün Bosna, yarın kim bilir neresi, bir başka gün Üsküp..." (s. 84) Bu nedenle bütün Rumeli diken üstünde, halk umutsuz ve tedirgindir. Şehirde nüfusun neredeyse yarısının Osmanlı nüfusunun canına susamış olduğunu anlayan, çete ve komitacıların günden güne artan faaliyetlerini gözlemleyen Ali Sabir Bosna'da başlayan ve Üsküp'te huzursuzluğu derinden besleyen bu durumun daha da kötüleşeceğini tahmin eder. Ali Sabir, yaptığı tespitlerde ne kadar haklı olduğunu anlar. Yapılan anlaşmalarda kendilerine haksızlık yapıldığını iddia eden Arnavutlar bir gün ansızın şehri istila eder:

Olaylar öyle hızlı gelişti ki, yalnız Ali Sabir'in işini, ev yaşamını yerinden oynatmadı. Hayatlarının da sarp bir uçurumun başında her an yok olmaya yakın olduğunu öğretti. Üsküp'le birlikte, yakın şehir, kasaba ve köyler hiç beklenmeyen bir saldırıyı yaşamak zorunda kaldılar. Üsküp halkının başına gelenler, hayatı ve hayata duyulan güveni tümünden değiştirdi. Şehrin yıldızı yere inerken, her bir insanına da dokundu, yaktı (s. 186-187).

Şehirde nüfusun çoğunluğunu oluşturan Arnavut'lar şehri kuşatırken istilacı uluslardan gördükleri gibi davranır. Saldırgan tavırlarından ötürü Müslüman halk özellikle de genç kızlar evlerinden dışarı çıkamaz hale gelir. Bütün bunlar yaşanırken Ali Sabir güzel kızı Sacide için çok kaygılıdır çünkü bu istila gerçekleşmeden önce serseri bir Arnavut genci (Kâzım) kızına musallat olmuştur. Kızının peşinden ayrılması için Ali Sabir'den dayak yiyen bu genç, ona olacakları haber verecek mahiyette tehditler savurmuştur. Soydaşlarının şehri ele geçirmelerinden sonra iyice pervasızlaşan Kâzım, Sacide'ye yönelik tacizlerini arttırır. Bununla da yetinmeyerek

¹⁶ Kutlu, A. (2017). *Yedinci Bayrak*. Ankara: Bilgi Yayınevi. [İlk Basım 2016].

Sacide’yi elde etmesinin önündeki tek engeli de ortadan kaldırır. Kâzım, yine taşkınlık yaptığı bir gün Ali Sabir’i vurarak öldürür. Kocasının ölümü üzerine yıkılan Hasret, kızının başına gelebileceklerden korktuğu için ailesini gizlice Üsküp’ten kaçırır.

3.1.3. Kötü Yola Sürüklenme

Göçler, gerçekleşme nedenine bağlı olarak birey veya gruplar üzerinde farklı etkilere yol açar. Göç literatüründe erkeklere oranla daha güçsüz grupta kabul edilen kadınlar hem cinsiyetlerinden hem de toplumsal cinsiyet rollerinden ötürü olumsuz birçok sorunla karşı karşıya kalır. Bu durum özellikle zorunlu göçe maruz kalan kadınların karşı karşıya kaldıkları bir tablodur. Bu tip göçler yaşayan kadınların sosyal, ekonomik ve kültürel sorunların yanı sıra cinsiyet temelli zorluklara karşı karşıya kaldıkları görülmektedir (Topak & Çamur, 2022: 78).

Yol ayrımları, dönemeçler, karar alma süreçleri; her birey için olduğu kadar kadınların da yaşamları boyunca karşı karşıya kaldıkları birer gerçeklik, zorlayıcı birer süreçtir. Ancak kader olgusu ya da kötü talih, toplumda kadın kimliğiyle var olma mücadelesi veren bireyleri bazen istenmeyen veya yıkıcı bir yola sürüklemektedir. Sosyal düşüş olarak nitelenen ve bireylerin kötü bir yola yönelmesiyle devam eden sürecin sebep ve dinamikleri çeşitli şekillerde karşımıza çıkabilir.

Çoğunlukla yoksulluk, yetersiz eğitim düzeyi, cehalet gibi sorunların yanı sıra toplum veya aile baskısıyla yetersizlik hissine kapılan kadınlar, kendini hoş olmayan durum ve yaşam tarzı içerisinde bulabilmektedir. Ayrıca geçmiş travmalar, zorlu yaşam süreçleri, istismar gibi kalıcı ve tamiri her zaman mümkün olmayan durumlar da kadının kötü yola sürüklenmesindeki faktörler olarak karşımıza çıkar. Bu sebeplerden bağımsız olarak bireyin ruh sağlığı da önemli bir etkidir. Depresyon, zihinsel sağlık sorunları, anksiyete, madde kullanımı ve alkol bağımlılığı da kadının refahını olumsuz etkiler. Destek alma noktasında eksiklik yaşayan diğer bir ifadeyle sosyal destekten yoksun kadınlar bu hususta tehlikeye daha açık hale gelebilmektedir. Tam da bu noktada göçün olumsuz etkilerinden söz etmek mümkündür. Göç “bireyin bulunduğu ortamdan yalnızca fiziki bir ayrılış olmamakta aynı zamanda alıştığı bir dizi haklardan, kurallardan ve sosyal etkileşim örüntülerinden ayrılması anlamına da gelmektedir. Kişinin alıştığı ortamdan ayrılması onun yalnızlık, yabancılaşma ve kendini değersiz hissetme gibi duygulara kapılmasına neden olmaktadır. Göç eden bireylerin yeni

ortama uyum sağlayamamaları, sosyal destek eksikliği, dil problemi ve negatif yaşam olayları deneyimlemeleri, sosyal rollerindeki kayıpları yoğun stres yaşamalarına, stresle baş edemediklerinde ise ruh sağlıklarının bozulmasına neden olmaktadır” (Solgun & Durat, 2017: 141). Bütün bu faktörler de kadınların sağlıklı ilişkilere açık hale gelmesine, istenmeyen durumlar yaşamasına ve toplum tarafından hoş karşılanmayan kimi yollara yönelmesine ya da sürüklenmesine sebep olabilir. Birey, aile ve toplum yaşamında önemli bir sorun olan bu durum, göç konulu romanlarda ele alınmıştır.

Pakize Başaran’ın *Köye Dönen Yosma* adlı romanında Ayşe, altmış hanelik şirin ve küçük bir köyde doğup büyür. On beş yaşına geldiği vakit, güzelliğiyle köyün delikanlılarının yüreğinde yer edinmiş, çoğunu kendine âşık eder. Bütün köy halkının çok saygı duyduğu Hacı Emin Ağa’nın torunu, Hasan Ağa’nın kızıdır. Ne var ki köyde Ayşe’nin annesi Fadime hakkında bir sürü kötü dedikodu dolaşmaktadır. Hasan Ağa gibi asil bir adamın hakkında bunca kötü dedikodunun bulunduğu bir kadınla evlenmesine anlam veremeyen köylüler, Fadime’nin gerçek yüzünü Hasan Ağa öldükten sonra görmeye başlar.

Kocası öldükten sonra zıvanadan çıkan sık sık İstanbul’a gidip gelmeye başlayan Fadime, İstanbul’dan gelen bazı kadınları da ağırlamaya başlar. Daha sonradan Fadime’nin İstanbul’da gittiği pavyondan arkadaşları olduğu anlaşılan bu kadınlar, bütün delikanlıların toplandığı kahvenin önünden çıril çıplak denecek derecede uygunsuz kıyafetlerle geçer. Bu kadınların dudakları boyalı, bacakları çıplaktır. Üzerlerindeki elbiseler o kadar kısadır ki kolları o kadar çıplaktır ki köyün namuslu delikanlıları onlar geçerken başlarını başka taraflara çevirir.

Fadime, köy yaşantısından kurtulup İstanbul’a yerleşme hayalleri kurmaktadır. Arkadaşlarını köye çağırmasının sebebi de iyiden iyiye büyüüp serpilen, güzelliğiyle herkesin gönlüne taht kuran Ayşe’yi onlarla İstanbul’a göndermek istemesidir. Fadime’nin yaptığı plana göre önce Ayşe İstanbul’a gidecek, orada pavyonda çalışmaya başlayarak para kazanacak; daha sonra kendi de köydeki varını yoğunu satarak kızının yanına gidecek ve aynı şekilde o da pavyonda çalışacaktır. Fadime yaptığı planın ilk aşamasını devreye sokarak Ayşe’yi İstanbul’a gönderir ancak bu haber köyde kısa bir sürede yayılır:

— Ayşe İstanbul'a mı gitti? Diye tekrarladı Ayşe İstanbul'a mı gitti? Neden? Nicin? Ne yapacaktı orada?

Muhtarın oğlu üzgün üzgün başını sallıyarak konuştu:

— Ayşe'nin çok güzel kız olduğunu söyleyen İstanbul karıları, onu orada yetiştireceklermiş... Orada bar mıdır, zar mıdır? Nedir bir yerler varmış. Orada çalıştıracaklarmış Ayşe'yi... Zaten onlar da oralarda iş görürlermiş...

Osman, elindeki kazmayı toprağa hırsıyla saplıyarak cevap verdi:

— Kahpe yatağı be orası Ahmet, dedi.. Kahpe yatağı... Sen hiç işitmedin miydi?

— İyi bir yer olmadığını biliyordum Osman, diye konuştu. Demek köyün göz bebeği, köyün namusu Ayşe'yi kahpe yatağına atacaklar. Ayşe'yi kahpe yapacaklar ha! (s. 8-9).

Ayşe'nin İstanbul'a zorla gönderildiği haberinin köyde yayılmasından sonra köyün delikanlıları köyün namusunu ayaklar altına aldığı için Fadime'nin evini basarak onu köy meydanına getirir ve öldüresiye döverler. Fadime aldığı darbelerin tesiriyle bir sonraki gün yatağında ölü olarak bulunur.

Ayşe, İstanbul Beyoğlu'nda bir apartman dairesine götürülür. Gözlerini kendisini tamamen yabancı olduğu bir ortama açınca ertesi gün köyüne dönmek ister. Annesinin onu emanet ettiği Müzeyyen'e onu köyüne götürmesi için yalvarır ancak Müzeyyen acıma duygusundan yoksun, vicdansız ve adi bir kadındır. İstanbul'a geldikleri günün ertesi Ayşe'nin örgülü saçlarını kestirip ona yeni kıyafetler giydirdikten sonra onu çalıştıkları pavyona götürürler. Pavyona girdikleri an sarhoş birkaç erkeğin laf atmaya başlamasıyla Ayşe neye uğradığını şaşırır. Anadolu'dan gelen varlıklı bir ihtiyar onu çekiştirir, masasına gönderilmesi durumunda yüklü para vereceğini söyler. Bunun üzerine patron Ayşe'yi odasına götürerek uzunca bir konuşma yapar. "Herkes böyle genç ve körpeçik olsa senin gibi alimallah milyonlar sahibi olurlar milyonlar... Ama, kendini satmasını, kendini harcamasını bileceksin. Öyle bazı sersem kadınlar, kızlar vardır. Şaşıyorum doğrusu, vallahi şaşıyorum" (s. 29) der. Patron Ayşe'nin ne kadar saf ve acemi olduğunu görünce onu kandırır. Barda çalışan kadınların memur olduğunu söyler. Patronun muhasebat işlerine bakacağını zanneden Ayşe, burada bir haftalığına çalışarak hem İstanbul'u gezmek hem de köyüne dönmek için gerekli olan parayı kazanabileceğini düşünür. Bunun üzerine patronun hazırladığı kontratı imzalar. Kontratı imzaladıktan sonra yapacağı işin hesapla bir ilgisinin olmadığını anlar. Patron ona "sen artık köyden çıktın. İstanbullu oldun. Hatta İstanbullu olmakla beraber bir bar artisti sayılırsın" (s. 35). Ayrıca Ayşe ismini de demode bulduğunu söyleyerek ona Cihan ismini verdikten sonra dilinin altındaki

baklayı çıkarır. Ayşe'nin bara girdiği esnada ona 'yosma' diyerek heyecandan kendinden geçen ihtiyarın masasına gitmesini, onu eğlendirmesini ve bol bol içki ısmarlamasını ister. Bunun üzerine Ayşe neye uğradığını şaşırır:

— Ne ise? Dedi. Bunların da mânalarını pek anlamış değilim ama... Her ne ise, şimdi siz bana ne iş yapacağımı diyiverin de?

Patron çıplak başını kaşıdı. Sırtarak: — Kolay şekerim, dedi. Çok kolay yapacağın is. İhtiyarın yanına oturup, onunla şakalaşacaksın... Meselâ ona: 'Ne güzel bıyıkların var? Yakışıklı ihtiyarsın.' Falan filân, diyeceksin... (...) Canım bol istiyor, bana bir Bol ısmarlasana dersin.

— Bol mu? Ne bolu? Anlayamadım.

— Bol veya votka. Şarap. Bira. Viski, Rakı ne bileyim ben aklına gelen içkilerden isteyeceksin.

— Nedir bunlar amca? Dedi. Ne içkisi? Sarhoşların içtikleri şeyler mi?

— Evet... Fakat burada en pahalısı Votka ve Boldür. Hepsi iyidir ya. Artık sen idare edeceksin...

— Ben ne yapacağım onları? Ben mi içeceğim

— Elbette sen içeceksin...

Ayşe tirtir titriyor, nefesi daralacakmış gibi oluyordu. Yapamam! Yapamam bunları ben; yapamam...

— Çok kolay, yapılmıyacak, yapılamıyacak bir şey yok ki!

— Nasıl yok? Ben onları içersem sonra sarhoş olmaz mıyım? Günah değil mi? Ayıp değil mi?

Ellerini yüzüne kapayıp ağlamağa başladı: — Ah, ne ettim de geldim buralara? Anamın gözü kör olsun. Hep o yaptı bunları, yoksa ben İstanbul'a gelmeyi hayalimden bile geçirmiyordum (s. 38-39).

Çaresiz bir şekilde masaya gidip oturduğunda ihtiyar adam şişkin bir cüzdanı göstererek bütün bunları onun için harcayacağını, ömrü boyunca onun kadar güzel bir 'yosma' görmediğini söyler. Ayşe öylesine yabancı olduğu bir alemin içine atılmıştır ki ne yapması, nasıl davranması gerektiğini bilmez. Patron ona göndereceği içeceklerin meyve suyu olacağını söylemiştir ancak Ayşe bunlardan birini kafaya dikince içtiği şeyin meyve suyu olmadığını anlar. Hayatı boyunca alkol almayan Ayşe'nin başı dönmeye, kulakları uğuldamaya başlar. İhtiyar onun dans etmesini ister. Birlikte dans pistine geçtiklerinde her şeyin üzerine üzerine geldiğini hisseder. Bu esnada iyice sarhoş olan ihtiyar elindeki cüzdanı ona verir. Ayşe o kadar saf ve toydur ki ihtiyarın tiksindirici maksadını anlamak bir yana bu davranışlarını onun iyiliğine yorar: "Bir an düşündü... Gözleri fal taşı gibi büyüdü... Dizleri titredi. Şakaklarından, yanaklarına doğru sular süzülmeğe başladı... Öyle ya, bir hafta ne diye buralarda sürüneklenecek, bu havası pis yerin kahrını çekecekti. İşte, bu ihtiyarcık ona acımış ve cüzdanını ısrarla vermek istiyordu" (s. 44). Ayşe bunları düşündüğü esnada pavyonda

alışan başka bir kadın onun haline üzüldüğü için onu bardan gizlice uzaklaştırıp evine götürür.

Onu kurtaran kişi, Meliha adında bir kadındır. Meliha'nın yaşamı ile Ayşe'ninki birbirine çok benzer. Küçük yaşlarda babasını kaybeden Meliha'nın annesi de başka bir adamla evlenmiştir. Ancak ikisinin de ahlaki sorunları vardır. Evli oldukları halde annesi ve üvey babası başkalarıyla düşüp kalkmaya devam eder. Meliha genç bir kız olduktan sonra annesi, "kendi zevkleri için bütün kötülüklerine göz yuman üvey babasına kendi elleriyle teslim eder" (s. 60). Üvey babası Meliha'yı istismar etmeye başlayınca Meliha vey babasını öldürür ve üç ay akıl hastanesinde kalır. Hastaneden çıkar çıkmaz da bir katil olarak ceza evine girer. Burada kaldığı üç yıllık süre zarfında çok sıkıntı çeker. Cezası bitip dışarı çıktığı zaman hayatın zorluklarıyla bir kez daha yüzleşir. Gidebileceği, sığınabileceği hiçbir yer yoktur. Annesi de bir dostu tarafından öldürülmüştür. Hayatta kimsesi olmayan, on sekiz yaşında, üvey babasının istismarına uğramış ve barlarda çalışmak durumunda kalmıştır.

Meliha'nın hikâyesini dinleyen Ayşe ne yapıp edip köye dönmesi gerektiğini bir kere daha anlar ancak bu esnada annesinin öldürüldüğünü öğrenir. Bunun zerine akıbetinin Meliha gibi olmaması için tutunabileceğine, sığına bileceğine inandığı tek sığınağını da yitirir.

Ayşe, Meliha ile oturduğu için civarda yaşayanlar Ayşe'ye iyi gözle bakmaz. Herkes "yle ya namuslu bir kız olsa bir bar kadınıyla düşüp kalkar mı?" (s. 67) diye düşünür. Bu nedenle önce bakkal çırağının saldırısına uğrar. Ayşe kendini ondan zorlukla kurtarır. Daha sonra kasiyer olarak çalışmaya başladığı mağazanın sahibi sarkıntılık yaparak Ayşe'den metresi olmasını ister. Ayşe, kendini mağazadan sokağa zar zor atar. Kaldıkları mevkide Ayşe'ye namusuyla çalışabileceği bir iş bulamayacaklarını anlayan Meliha, radyoda alınan bir şarkıya göbek atarak eşlik eden Ayşe'yi görür ve onun dansöz olabileceğini düşünür. Bu fikrini Ayşe'ye atığında Ayşe, bar ve pavyonlarda "nne gelen erkeğe fikirdeyen" (s. 65) bir yosma olacağına dansöz olmanın kendisi için daha iyi olacağını düşünür. Bunun zerine dansöz olmayı kabul eden Ayşe, Meliha'nın aħbaplarından bir süre dans dersi aldıktan sonra nihayet sahneye çıkmaya hazırdır. "Belden aşağı. Dizlerinin kapağına kadar pembe tlden

eteğimsi bir elbise giymişti. Aynı renk ve aynı tül den sadece göğüslerini kapayacak kadar bir sütyen vardı üzerinde... Saçlarını omuzlarına kadar dökmüş, yüzüne mükemmel bir makyaj yaptırmıştı” (s. 73). Ayşe dansöz olduktan kısa bir süre sonra sahnelerin yıldızı olur. İstanbul’da tanınmış büyük bir gazino sahibi ile altı ay müddetli ve oldukça dolgun bir ücret karşılığında kontrat imzalar. Bu sözleşmeden sonra Ayşe’nin yaşamı büsbütün değişir. Eşsiz güzelliği ile birçok erkeğin aklını başından alır. Onun etrafında pervane olan sayısız gençten kimisi canını ortaya koyar, kimisi babasından kalan bütün servetini bağışlar; kimisi kalbini kimisi otomobilini... Özellikle etrafında dolanan ihtiyar aşıkların sayısı belli değildir.

Aradan yıllar geçtikten sonra tesadüf eseri köyden Osman’la karşılaşır. Osman, köyde bulunduğu esnada Ayşe’ye âşık olan delikanlılardan biridir. Ayşe köyden ayrıldıktan sonra onu bir daha unutmamış, aşkını kalbine gömüp evlenmeyi hiçbir zaman düşünmemiştir. Osman, bütün iyi niyeti ve saf kalbiyle şunları söyler:

Vaz gey Ayşem! dedi. Vaz geç bu sevdadan. Gel köyümüze dönelim, yine köyümüzün biricik Ayşe’si ol... Herkes seni sevecek... Herkes seni affedecek... Karım ol... Evlenelim seninle... Eviniz öylece duruyor, istersen orada, istersen bizim evde otururuz... Yine pembe güllü bir şalvar giyersin Ayşem... Yine saçlarını uzatır, başına oyalı yemeni bağlarsın. Bu berbat ettiğin uzun turnaklı boyalı ellerine kınalar yakarsın... Bahçemin güllü olursun... Gel benimle... Gel köye dön... (s. 121).

Dizlerinin dibine çökerek hıçkırıklara boğulan Osman’ın bu haline içi acıyan Ayşe “ben artık köyüme, sana layık bir insan değilim. Ben artık sizin bildiğiniz köyün biricik Ayşe’si olamam. Köye bir yosma olarak dönemem” (s. 122) der.

Sevgi Soysal’ın “bireyselliği aşır sorunlara toplumsal açıdan bakan, birey-toplum diyalektiğini yakalamış, gerçekliği bütünselliği içinde yansıtan” (Özkırımlı, 1994: 229) romanı *Şafak*¹⁷’ta Güllü, kocası Avusturya’ya gittikten sonra birçok sorun yaşar. Önce kuması ve kocasının ailesi tarafından dışlanır, bebeği Menderes ile sokağa atılır. Güllü bir süre sonra önüne gelen bir fırsatı değerlendirerek Almanya’ya işçi olarak gider. Çalıştığı fabrikanın ustabaşına ilgi duyar ancak hislerine karşılık bulamadığı gibi aşağılanır. Bunun üzerine Güllü onu yaralar, önce altı ay süre ile ceza evinde kalır, cezası bittikten sonra sınır dışı edilir. Türkiye’ye döndükten sonra da kötü talihi peşini bırakmaz. Bu süreçte Güllü’nün gidebileceği bir yer bulunmadığı için parkta karşısına çıkan Abdullah ile gitmekten başka çıkar yol görmez. Abdullah ise

¹⁷ Sosyal. S. (2018). *Şafak*. İstanbul: İletişim Yayınları. [İlk Basım 1975].

gayrimeşru işlerle uğraşan karanlık bir tiptir. Güllü'yü geneleve götürerek onun üzerinden para kazanmaya başlar. Kötü yola sürüklenen ve bedeni üzerinden kazandığı paranın bir kısmını Abdullah'a veren Güllü, bütün bu fedakârlıklarına rağmen Abdullah'a yaranamaz. Başka kadınlarla düşüp kalktığını anlayınca onu vurur ve Güllü'nün ikinci cezaevi macerası başlar.

Kocasının onu ortada bırakmasından sonra ötekileştirilen, görmezden gelinen ve kötü yollara sürüklenen Güllü, hayata tutunma çabasını kaybeder. Onun cezaevindeyken yaktığı ağıt, bin bir zorluk ve sıkıntı ile geçen yaşamının bir özeti gibidir:

*Avusturya'da ana
Yârimi attın
Giyecek köy derler
Çok işsiz yattım.*

*Gün açmadı bu yıl felek kışladı
Evlendi yârim beni boşladı
Zalim kaynım kapımızı taşladı
Irak yollarımız yakın olur mu?*

*Avusturya dağları aşıp gitmedi
Giderken hiç emanet etmedi
Zalim kaynım bostan ne ekmedi.*

*Kayın da adama mühim mi olur
Yoğurdu harçlığını tiftiği sattım.
Sıkı bağla iskarpinin bağını
Dolan da Avusturya dağını
Kardeşin gayreti bu kadar olur
Zalim kaynım hazan koydu bağımı*

*Avusturya dağları uzak diyorlar,
Uzattım saçımı tuzak diyorlar,
Altı ay gidene yazık diyorlar,
Sene ile giden sılaya döndü.*

*Giyeceğin suyu ne pek kuşular
Ayağında sarı çizme ışılar,
Sen niye ağlıyon Menderes oğlum
Avusturya'da seni baban karşılar (s. 112-113).*

3.1.4. Kadın-Erkek Eşitsizliği

Cinsiyet temelli eşitsizliğin kökeni; tarih, kültür ve din ekseninde yüzyıllar öncesinde şekillenmiş en eski toplumsal sorunlardan biridir. Toplumlar, bazı normların

etrafında kadın ve erkeğe çeşitli roller belirleyip beklentiler oluşturmuştur. Tarihsel bir önyargı olarak da niteleyebileceğimiz bu sorun, varlığını geleneksel toplumlardan günümüz modern toplumlarına değin neredeyse her toplum üzerinde bir gölge olarak sürdürmüştür. Çok yönlü dinamiklerle şekillenmiş olan eşitsizlik, sayısız bireyin yaşamında olumsuz sonuçlara sebep olmuştur. Toplumsal beklentiler, kültürel kodlar, geleneksel yaklaşımlarla içi doldurulmuş kadın-erkek rolleri; kadının toplumsal hayata katılımını engelleyen bir faktördür. Bunun yanı sıra kadının toplum içindeki yeri ve toplumun ona bakışını olumsuz etkilemiş, eğitim ve çalışma ortamlarında karşılaştığı fırsat eşitsizliğini beraberinde getirmiştir.

Bireylerin “cinsiyetlerine uygun olarak sergileyeceği davranışlar toplum tarafından belirlenir. Toplumsal cinsiyet terimi kadın ya da erkek olmaya toplum ve kültürün yüklediği anlam, beklentiler, sorumluluklar ve rolleri ifade etmektedir (Saraç, 2013: 27). Bu durum, kadınlara biçilen cinsiyet rollerinin göç öncesi ve sonrasında bulundukları topluma göre farklılaşacağı anlamına gelmektedir. Göçün gerçekleştirildiği yerde toplumun kadına bakış açısı, geleneksel yaşam tarzının hâkim olup olmadığı, kadın rollerine ilişkin sosyal norm ve değerlerin yapısı, kadına yönelik iş olanakları, kadının kamusal alanda görünüm düzeyi bu farklılaşmanın boyutu üzerinde önemli bir belirleyiciliğe sahip olacaktır. Ayrıca göçün gerçekleştiği toplumun ataerkil bir yapıya sahip olup olmaması da büyük önem arz etmektedir. “Ataerkil toplumsal yapı, kadınların erkek egemen düzenin şekillendirdiği toplumsal kurumlar tarafından ezilmesine ve ikincilleştirilmesine neden olur” (Bozok, 2011: 27). Bu, toplumsal cinsiyet eşitsizliği üreten bir durumdur. “Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınların politik, ekonomik, sosyal, kültürel ve medeni alanlardaki insan hakları ve temel özgürlüklerinin tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanılmasını engelleyen veya ortadan kaldıran veya bunu amaçlayan ve cinsiyete bağlı olarak yapılan herhangi bir ayırım, mahrumiyet veya kısıtlama anlamına gelmektedir” (Demirgöz Bal, 2016: 16).

Göçün neden olduğu kadın-erkek eşitsizliği yazarların da dikkatini çekmiştir. Yazarlar bu toplumsal sorunu eserlerinde odağa almışlardır. Söz gelimi Afet (Muhteremoğlu) Ilgaz’ın *Eşiktekiler*¹⁸ adlı romanının asli karakteri Fikret, iyi eğitim

¹⁸ Muhteremoğlu, A. (1960). *Eşiktekiler*. İstanbul: Hatipoğlu Yayınları. [İlk Basım 1960].

almış; piyano çalabilen güzel bir kadındır. Romanın diğer aslı karakteri Dilara'dan farklı olarak aile ve evlilik kurumuna inanan ve evlenebileceği doğru insanı bulmak için çaba harcayan biridir. Bu uğurda zaman zaman yanlış tercihler de yapan Fikret son ilişkisinden sonra duygularıyla hareket etmek yerine mantığının sesini dinlemeye karar verir.

Afet Ilgaz, kadının kamusal alanda daha görünür olması gerektiğini düşünen yazarlardan biridir. Bu nedenle Fikret, toplumsal cinsiyet eşitliğine dair görüşlerinden ötürü ataerkil toplum yapısıyla çatışma halindedir. Ayrıca hem Fikret hem de kuzeni Dilara, bu ve buna benzer sosyal sorunlara kafa yordukları için erkek egemen bir zihniyete sahip olan sosyal çevreleri tarafından benimsenmezler:

Biz, yâni belki sen de; duygularımızı, kafamızı fazla geliştirdik. Bir kadını daha da güzelleştirmeyecek, sevimlileştirmeyecek haller bunlar. Ee, biz böyle sığıntı mı olacağız hep? Büyük kızlar, yalnız kızlar, sığıntı kızlar olarak dörtbir yana dert anlatmakla mı vakit tüketeceğiz? (s. 89).

Dilara, evliliğe karşı olduğundan bu durumu çok önemsemez ancak Fikret, yirmi yaşını doldurduğundan evlenme zamanının gelip geçtiğini düşünür. Fikret'in evliliği bir mecburiyet olarak görmeye başlaması, evlilik ile müzik kariyeri arasında tercih bunalımı yaşaması, onun bir noktadan sonra kendi kendisiyle çelişmesine neden olur. Fikret'in yaşadığı bu çatışma, anneannesinin yaşadığı kasabaya gitmesinden ve Baytar'a âşık olmasından sonra daha da derinleşir.

İstanbul'a beş saat uzaklıktaki bir kasabanın parkında hâlâ hanımların bir tarafa, kocalarının da öbür tarafa toplanıp oturmakta oldukları; doğulunun aşk anlayışının bir kısmını, yahut bir yönünü gösterebilir, düşüncesindeyiz. Burada söz konusu olan kişilerin sevgileri değil, erkeklerle kadınların birbirlerine duydukları hafif tertip ve tadına doyumlayacak kadar hoş olduğunu tahmin ettiğimiz ayrılıkları, düşmanlıklarıdır. Sonradan birleşmek üzere yaratılan ayrılıklar. Sonra barışmak için körüklenen düşmanlıklar (s. 128).

Sadece kasaba halkının değil sevdiği adamın da kadın-erkek ilişkileriyle ilgili düşünceleri Fikret'in bu konudaki düşünceleriyle uyuşmamaktadır. Baytar'a göre en büyük mutluluk; iyi bir evde, iyi eşyaların içerisinde yaşamaktır. Hatta bir kadının en önemli işi evindedir. Evdeki işlerini bitirdiği sürece diğer kadınlarla bir araya gelmek suretiyle dışarı çıkmasında hiçbir sakınca yoktur. Fikret evlenmeye o kadar odaklanmış ki sosyal çevresinde olup bitenlerle ilgili uzun uzadıya kafa yormak yerine uyumlu olma yolunu seçer. Fikret'in bu aşamada yaşadığı kafa karışıklığı bir

süre boyunca “Benim özgürlüğüm, Baytarın elime bir yüzük geçirmesine, beni eş olarak kabul ettiğini gösterir imzayı nikâh defterine atmasına bakar” (s. 73) diye düşünmesine neden olur. Dilara’ya göre Fikret’in yaşadığı çatışmanın temel sebebi, toplumsal cinsiyet kodlarının kadın cinsine atfettiği olumsuz sıfatlar ve toplumsal olarak üretilen dengesizliklerdir:

Ablamın en büyük talihsizliği, kendindeki sanat yeteneğini tanıdığı içindir, ilk bakışta. İkincisi, bununla birlikte kadın olduğu için. Üçüncüsü de kadın olmaktan artık hoşlanmamağa başladığı için. Kadın olmak demek, saf anlamiyle, baskı altına girmek için zindancasına yılmak demek. Büyük bir cinsten olmak kabahatmiş gibi, ille de köleliklere vurulmak demek. Dünyanın düzeni uğruna numaralar yapmak, dolaplar çevirmek kolay mı? O kadar sevgi çokluğunu, yönetmeliklere tüzüklere, -insanlığın yönetmelik ve tüzükleri- sığdırmak, ömrünün sonuna kadar da, burada belirtilenlerden başkasını sevmiyormuş gibi görünmek? (s. 45).

Baytar’la ilişkileri derinleştikçe kendini yeniden tanımaya ve aydınlanmaya başlayan Fikret kadere tatlı tatlı boyun eğen, baş kaldırmak için alelâde kavgalar çıkarmaktan başka bir şey yapamayacağını sanan bir kadın olamayacağını; birileri sırf mutlu olsun diye kaderin karşısında olanca güzelliğiyle olanca analık rolüyle süklüm püklüm duramayacağından emin olur. Bunun üzerine Fikret, kadın-erkek eşitsizliğinin bir nesnesi haline gelmek yerine Baytar’dan ayrılmaya ve yaşamına özgür bir birey olarak devam etmeye karar verir:

Ne kadar sevinçli. «Tutsak kadın»lıktan, özgün genç kızlığa geçiş, ne kadar baş döndürücü, güzel ve birdenbire oldu. Yüzünden, bedeninden, her türlü duyusundan bir saat önceki tutsaklığın silinişini kutluyor. Bir ev, bir anne, bir baba. Her zaman bırakabileceği bir topluluk, bir yer var şimdi özleminde. Erkekler kadar özgür, onlar gibi «bırakabilen», «isteyici» (...) Kurumla, çalımla, öç alır gibi parasını çıkarıyor; biletini alıyor. (...) ödevler, görevler değişirken pek büyük sarsıntılar olmuyabilir. Yahut buna alışılabilir, bu mümkündür. Kadın çalışır, para kazanır, erkeğin yaptığı işi yapar. Ama bütünüyle doğaya aldırırsızlık edemez. Bedenini, güzelliği saklayamaz, örtbas edemez. Bunun yerine birinden nefret eder, onu sevmez olur, küçümser, düşünmeye bile değmez bulur (s. 132).

Fikret otobüsün kalabalığına sırtını dönmüş pencereden bakarken sarsıntıya karşı koymak için ama aslında genişleyen bir özgürlüğün sınırları olan bacaklarını olduğu yerde birbirinden uzaklaştırır. Dayanma yüzeyini genişletir. Bir erkek kadar sağlam, sıkı güvenli bir duruşla olduğu yerde çivilenir. Özgürlüğe doğru sarsıla sarsıla ama mutlu bir hafiflikle ilerler.

Peride Celal’in *Evli Bir Kadının Günlüğünden* adlı romanında Selma’nın çocukluk ve üniversite yılları baskı altında geçer. Kişiliği anlayışsız ve otoriter bir baba

ile lüks yaşam özentili bir anne arasında şekillenen Selma, bütün yaşamı boyunca birey olamamanın ve kendini gerçekleştirememenin sancılarını çeker. Bu durum, Selma'nın burjuva sınıfına mensup Mehmet'le evlenerek tamamen yozlaşmış bir muhite girmesinden sonra daha da derinleşir. Selma'nın varlık göstermeye çalıştığı bu yeni sosyal ortamın kendine özgü norm ve değer yargıları bulunmaktadır. Selma özellikle kadın-erkek ilişkilerinde büyük bir yozlaşmanın söz konusu olduğu, kadınların cinsel bir obje olarak görüldüğü bir ortamda büyük zorluklara göğüs germek zorunda kalır.

Evlenmeden önce arkadaşlarıyla kadının toplumdaki yerine dair sık sık fikir alışverişinde bulunan Selma, insan olmanın bilincine varan kadınların hem erkek egemen toplumla hem de bu yapının asıl öznesi olan erkeklerle uyuşmanın kolay olmadığını bilincindedir. Hatta bu konu üzerine çıkan tartışmada Türkan'ın toplumun kadınlara reva gördüğü “Bir eşya, malsın sen kocan için. Bunu bil ve kabullen. Rahata erersin o zaman ...” (s. 120) şeklindeki ifadeyi tekrar etmesi üzerine Selma şöyle bir karşılık verir: “Bizim gibi geri kalmış memleketlerde belki birkaç kadın farkında ne olduğunun, kim olduğunun. Oysa işin yolu değişti. Bir gün erkekle kadın dünyayı, dünya sorularını, ekmeği olduğu gibi, sevişmeyi de aynı eşitlikte paylaşacaklar...” (s. 124). Bu tartışmanın üzerinden epey zaman geçtikten sonra evlenen Selma, umut ettikleri şeyin hiç de kolay olmayacağını anlar. Selma, yaptığı evlilikten beklentilerini “Ben, Mehmet'le mutlu olmak istiyorum. İyi, yalansız bir dünyaya çocuklar doğurmak, kocasıyla iki adım arkadan değil, onunla yan yana yürüyen özgür bir insan olmak istiyorum...” (s. 30) şeklinde sıralar. Selma bu sözlerle kocasıyla her bakımdan eşit konumda olacağı bir yaşam kurmak istediğini ortaya koyar. Bu nedenle evde oturup kocasını bekleyen, tüketmekten başka bir işe yaramayan sıradan bir kadın olmak yerine üreten, gündelik yaşam mücadelesine aktif bir biçimde rol alan bir kadın olmak ister. Bu düşüncesini hayata geçirmek amacıyla kocasıyla birlikte bir dergi çıkarmayı tasarlar. Selma, bu dergide kaleme alacağı yazılar sayesinde kadınları kadın-erkek ilişkilerine dair bilinçlendirmeyi düşünür. Parçası olduğu sınıfın bu konudaki düşüncelerini aşmayı başaramadığı için bu planını hayata geçiremez. Selma hem kendini gerçekleştirme hem de evliliğinde olmasını umut ettiği eşitliği yakalama fırsatını değerlendiremediği için kendisini oldukça kötü hisseder: “Omuzumu kocamın elinden kurtardım yavaşça yana doğru kayıp. Bir mal olduğumu duydum ta içimden.

Anadolu’da satın alınan kızlardan bir ayrıntım olup olmadığını sordum kendi kendime” (s. 180).

Sevgi Soysal’ın *Yenişehir’de Bir Öğle Vakti*¹⁹ adlı romanında Mevhibe Hanım düşünce yapısıyla, çocuk yetiştirme tarzıyla toplumsal cinsiyet eşitsizliğine katkı sunan bir karakterdir. Ataerkil toplumda kadın “erkeğin amaçları için maddeleştirilmiş bir konumdur” (Alptekin, 2006: 22). Dahası “kadın, erkeğin bir ötekisi olarak hep dezavantajlı bir konumdayken erkekler kadınların sahip olamadığı tüm fırsatlara sahip olmaktadır” (Ağırtmış, 2023: 55). Eril bakış açısına göre baba, bütün aile bireyleri üzerinde sarsılmaz, sorgulanamaz bir otoritedir. Bu durum Mevhibe Hanım için de söz konusudur. Mevhibe’nin bütün yaşamı boyunca en çok duyduğu söz “Beybaban münasip görürse!” sözüdür:

Bu Mevhibe’ye her gün söylenen ve onun kuşkusuz kabullendiği bir cümleydi. “Vekil beybaba” neyin münasip olup olmadığını bilir. “Vekil beybaba” münasip olanı uygun görür. Çünkü hükümettir, devlettir “vekil beybaba” mevhibe de hükümetin, devletin kızıdır. Devleti, hükümeti o saymayacak da kim sayacak? Vekil beybabaya karşı çıkmak bir anlamda hükümete, devlete karşı çıkmaktır (s.130).

Mevhibe Hanım’ın kişiliği, bu ve buna benzer ataerkil sistemin kalıp yargıları ile şekillenir. Evlendikten ve anne olduktan sonra kızına hayatı zindan ederken oğluna ayrıcalıklı davranır: “Anası sofraya adam başı iki köfteden fazla koymazdı ama oğlunun doyması için hizmetçinin hakkını hep oğluna verirdi” (s. 117). Olcay yıllar sonra annesinin ağabeyine ne kadar ayrıcalıklı davrandığını düşünürken zihninde bu duruma ilişkin ne kadar çok sözün kazındığını görünce şaşırır:

‘Olcay, ağabeyinin odasına girme.’

‘O hem erkek, hem büyük, onun hakkı.’

‘Ağabeyin haklı, o erkek.’

‘O erkek, ona gerekli, o erkek, o okumalı, o erkek, o yapar, o erkek, o alır...’

Çocukluk anılarının cümleleri uzayıp gidiyordu, böyle. Olcay bu cümlelere ne kadar kızsada bunlara şartlanmıştı. Şimdi de elinde olmadan Doğan’a karşı suçluluk duyuyordu. Doğan, Olcay’a, kafasında reddettiği, ama uzun bir süredir günlük alışkanlıkları içine girmiş olan hakları elinden alınmışçasına davranıyordu çünkü (s. 188).

Mevhibe Hanım’ın küçük burjuva sınıfına mensup olmasına, yıllarca Halk Partisi içinde çeşitli görevler üstlenmesine karşın böyle bir yaklaşım benimsemesi

¹⁹ Sosyal. S. (2006). *Yenişehir’de Bir Öğle Vakti*. İstanbul: İletişim Yayınları. [İlk Basım 1973].

oldukça düşündürücüdür. Hatta Halk Partisinden milletvekili olan babası, kadın-erkek eşitliği tartışmasının alevlendiği günlerde “yeni liseyi bitiren kızını, kendisine sormaya bile gerek duymadan partiye yazdırarak, kadınların toplum hayatında yer almalarının gereği konusunda bir örnek vermişti(r)” (s. 131).

Şafak adlı romanında “12 Mart darbesinin fonu oluşturduğu bir platformda, insan ilişkilerindeki gerili ve kişilerin bireysel dönüşümlerini konu edinen Sevgi Soysal, romanın alt katmanlarına yerleştirdiği radikal feminist söylem ile önemli bir yeniliğe öncülük etmektedir” (Günday, 2001: 15). Romanda kadın-erkek eşitsizliğine özellikle dikkat çeken Soysal, kadınların sadece ataerkil toplumsal normlar veya geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri tarafından değil aynı zamanda siyasi kimliklerinden ötürü de ezildiklerini vurgular. Yazar bu hususu, romanın asli kişisi Oya ve Güler’in yaşam öyküleri üzerinden irdeler. Zorunlu göç yaşayan bu iki karakterden Oya, komünist faaliyetlere katıldığı gerekçesiyle kocası ve iki çocuğundan koparılıp Adana’ya sürgüne gönderilir.

Romanda kadın-erkek eşitsizliğine dair ilk çatışma, Oya’nın adliyede tanıştığı Hüseyin adlı avukatın daveti üzerine katıldığı bir akşam yemeği esnasında belirir. Bu yemek, siyasi nedenle tutuklu bulunan Mustafa’nın on dört aylık cezasını bitirmesi ve tahliye edilmesi üzerine verilmiştir. Hüseyin’in dayısı Ali’nin evinde verilen bu yemekte Ali’nin karısı Gülşah, Gülşah’ın kız kardeşi Ziyet ve kocası Zekeriya’nın yanı sıra Ali’nin Almanya’dan dönen komşusu Ekrem de bulunmaktadır. Yemek esnasında Gülşah ve Ziyet’in sofraya hiç oturmadığını fark eden Oya, onların erkeklerle hiç konuşmadığını ve adeta birer hizmetçi gibi sofranın etrafında dönüp durmalarını yadırgar. Sofrada kadın olarak bir tek kendisinin bulunmasından rahatsızlık duyar:

Ziyetle ikisi de oturmadılar sofraya. Ziyet’in mangalda pişirdiği köfteleri erkeklerin önüne doldurdu. Hasan’a da ayırdı köfte. Kendisiyle Ziyet’e ayırmadı. Hele bir erkekler yesin. Yemeği iştahla çiğneyen erkek avurtlarını seyretmek, görevini yapmışlık duygusu verir Gülşah’a. (...) Divanın ucuna ilişmiş oturan Oya, eviçi düzenin bozulvermesinden nerdeyse memnun. Kapı açılana dek öylesine rahatsız, eviçinin havasıyla öylesine uyumsuzdu ki, ansızın açılan kapı rahatlık getirici bir yenilik gibi göründü ona. Sofranın tek kadını olması, Gülşah’la Ziyet’in sofraya oturmayıp hizmet etmeleri sıkıyor, böylece somutlaşan ayrıcalıktan utanıyordu (s. 31).

Kadınların misafirlerini memnun etmek için canlarını dişlerine takarak didinmelerine karşın yemeğin biraz gecikmesi üzerine Ali'nin onlara ters ters baktığını fark eden Oya'nın huzursuzluğu daha da artar: "Ali deminden beri kadınlara göz atarak, yemeğin bir an önce ortaya konmasını istiyordu. (...) Konuklarını ağırlamak istiyor, o kadar. Akşam ilerledikçe bu basit isteğinin bir türlü dileğince gerçekleşmemesi üzüyor onu. Sanki bundan karısıyla baldızı suçluymuş gibi ters ters bakıyor onlara" (s.50). Oya'nın huzursuzluğunu arttıran diğer bir konu da Ekrem'in tavırlarıdır. "Sıkıcı Ekrem'in varlığı rahatsız edici. Oya'yı akşamın başından beri tedirgin eden havayı daha da boğuyor Ekrem. Oya'ya kötü kötü bakıyor. 'Bunca erkeğin arasında ne işi var' dercesine 'bundan iş çıkar mı' havasında" (s.49). Bu bakış açısı, sadece Ekrem'e özgü değildir. Yemeğin sonlarına doğru eve baskın yapıldıktan ve evin erkekleri ile birlikte göz altına alındıktan sonra sorguya çekildiği esnada benzer bir muamele ile karşılaşır.

Emniyet müdürü Oya'yı ataerkil toplumsal normlar ve cinsiyetçi bir bakış açısıyla sorgulamaya ve hatta aşağılamaya başlar. Kendisini siyasi nitelikli bir sorgulamaya hazırlayan Oya, müdürün "Evli bir kadının, hem de çocuklu bir kadının, âlemin herifleriyle içmesini nasıl açıklarsınız hanımefendi? (...) Ne işiniz var onca erkek arasında?" (s.84) diye sorması üzerine afallar ve bir süre ne cevap vereceğini şaşırır. Şaşkınlığını üzerinden attıktan sonra kendisini ancak "Kadınlar da vardı" (s. 84) diyerek savunur. Bu noktada Oya, bir kadın olduğu için yargılandığını ve karşısındaki kişinin de emniyete mensup bir yetkili olmaktan çok erkek egemen zihniyetin bir temsilcisi gibi davrandığını hisseder. Sesini biraz yükselttiği için Oya'ya tokat atan müdür "Namuslu vatandaşlara karşı sorumluyuz biz. Vatan hainlerine değil" (s. 86) sözlerini sarf ederek Oya'nın hissettiği hususta ne kadar haklı olduğunu ortaya koyar. Hatta müdürün 'orospu', 'kaltak' gibi cinsiyetçi hakaretlerde bulunması ve sürekli olarak namustan dem vurması üzerine Oya müdüre "orospulukla mücadele müdürlüğü mü burası" (s. 87) diyerek tepki gösterir.

Oya, "sol siyasi hareket içinde yer alan devrimci ve eğitimli bir kadını temsil eder. Fakat Oya'nın kendisi gibi siyasi hareketin içinde ve devrimci erkeklerden farklı olarak; cinsiyetinden dolayı küçümsenmesi, psikolojik ve fiziksel şiddete maruz kalması ve siyasi bir kadın muamelesi görememesi gibi kadın olmasından kaynaklı sorunlarla karşılaştığı görülmektedir" (Zeytin, 2018: 100). Maruz kaldığı bu cinsiyete

dayalı eşitsizlik, Oya üzerinde öylesine büyük bir baskıya neden olur ki gözaltında bulunduğu esnada regl olma ihtimali, onu başına gelebilecek birçok olumsuz durumdan daha fazla korkutur. Sorgunun başından itibaren kendisine orospu gözüyle bakanların karşısında pantolonunda kan lekesi olacak diye ansızın paniğe kapılır:

Aklını bu konuya takarak, bir şeyler yapmak, olabilecek rezilliğe karşı tedbir almak, tek düşüncesi. Belki kapının önünde nöbetçi falan vardır. İnsan hali, bir paket pamuk falan aldırırım belki. Kapıyı yumrukluyor. Nerdeyse gece yarısı olduğunu, bu saatte kimselerin, istese de, çarşıda bir şey bulamayacağını aklına bile getirmeden. Kapıyı ne kadar yumrukladığını hatırlamıyor. Yalnız kapıyı yumrukladıkça, yumrukları acıdıkça, kolları yoruldukça, pis bakışlı bir Abdullah'ın karşısına kirli bir pantolonla çıkmak korkusu, bu düşüncenin verdiği utanç duygusu (...) (s. 81).

Siyasetle uğraşma işinin erkeğe özgü bir uğraş olduğuna yönelik genel kabulle sürekli mücadele etmek durumunda kalan Oya erkek egemen toplumsal normlarla şekillenen, geleneksel düşünce yapısına sahip kadınlarla da çatışma yaşar. Cezaevinde bulunduğu süre zarfında diğer kadın mahkûmların siyasetle uğraşan kadınlara yönelik olumsuz bakışlarıyla karşı karşıya kalır. Bu kişiler, kadınları bir birey olarak değil siyasi erkeklere dostluk eden birer figür olarak görür. Hatta siyasi suç ile tevkif edilmiş kadınların bütün siyasilerin başı olduğu için Deniz Gezmiş'le dost hayatı yaşadıklarını iddia ederler. Kadının kendi iradesiyle, özgür bir birey olarak, bir erkeğin boyunduruğu altında olmadan böyle bir yaşam sürdüremeyeceğine dair kanı, bu kadınların zihinlerinde öylesine sarsılmaz bir yer edinmiştir ki Oya onları bu düşüncenin yanlış olduğuna inandıramaz.

Romanda kadın-erkek eşitsizliğinden kaynaklı çeşitli sorunlar yaşayan diğer bir karakter Güler'dir. Güler, İstanbul'da üniversite öğrencisiyken tanıştığı Mustafa ile evlenir. Evlendikten bir süre sonra Mustafa'nın tayininin Urfa'ya çıkması üzerine üniversiteden ayrılmak durumunda kalır. Tanıştıkları dönemde Güler, devrimci hareket içerisinde üzerine düşen her türlü sorumluluğu yerine getiren; özgür ruhlu, cesur bir kız olmasıyla dikkat çeker. Hatta Mustafa, Güler'in bu yönünden oldukça etkilenir. Ancak evlenip Urfa'ya yerleşmelerinden sonra Güler, Mustafa'nın farklı beklentileri ile karşı karşıya kalır. Mustafa ondan 'iyi bir eş' ve 'iyi bir anne' olmasını beklerken Mustafa'nın yakın çevresi ve akrabaları Güler'in kocasına nasıl hizmet ettiğine odaklanır. Devrimci bir kadın olan ve Urfa'ya yerleşmelerinden önce sol hareket içerisinde Mustafa'ya her türlü desteği veren Güler karşı karşıya kaldığı bu durumdan duyduğu rahatsızlığı dile getirmekten çekinmez:

Urfa'ya yerleştikten sonra, ardı ardına sökün eden, ne zaman gelip ne zaman gidecekleri hiç belli olmayan Maraşlılardan artık eskisi gibi hoşlandığı söylenemezdi Güler'in. Daha evlerini bile doğru dürüst döşemeye imkân bulamadan. Doğru dürüst tenceresi, çatalı, bıçağı-Maraşlıları hiç ilgilendirmeyen şeylerdi bunlar-yokken. Sofra düzenine hiç aldırmayan Maraşlıların önem verdiği Güler'in kocasına nasıl hizmet ettiği. Saçımlı süpürge edeyim, senin kölen olayım istiyorlar. Çok kızdığı bir gün, sen onları kullanmışsın ya, beni de aynen öyle kullanasın, sömüresin istiyorlar, bile demişti. Evet deyivermişti bunu (s. 25).

Mustafa ile farklı kişiliklere sahip olmalarına rağmen Güler evliliğini sürdürmek için elinden geleni yapar ancak Mustafa'nın akrabalarının gelinden anladıkları türden bir değişim geçirmez. Bu nedenle de kendisini kabul ettiremez. Güler, Maraşlıların onu yok saymalarına, önemsememelerine karşı mücadele verirken Mustafa yemek yapan, onu evde bekleyen; ansızın gelen akraba ve dostlarına hizmet eden Güler'den oldukça memnundur. Mustafa'nın ona toplumsal normları dayatması ve ondan geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini yerine getirmesini istemesi, Güler'in hayal kırıklığı yaşamasına neden olur. Güler fakülte zamanındaki o eski, sert tavrını takınır ve “sen de senin Maraşlıların kadar geri kafalısın, bu kafayla hiçbir şey başaramazsın!” (s. 27) diyerek Mustafa'ya tepki gösterir.

Öğrencilik yıllarında Güler'in kendi ayakları üzerinde duruşundan ve güçlü bir kadın oluşundan etkilenen Mustafa onunla evlendikten sonra ciddi bir değişim geçirmiştir. “Belki de Maraşlı akrabalarının etkisiyle de onu belli bir ev kadını sınıfına koymuş, onu neden sevdiğini onun kişilik özelliklerini unutuvermiş, ondan yalnızca toplumun belirlediği kadınlık görevlerini beklemeye başlamıştır” (Süphandağ, 2017: 87).

Romanda kadın-erkek eşitsizliğinin vurgulandığı diğer bir husus, eğitime erişim konusunda kızların karşı karşıya kaldığı uygulamalardır. Yazar, kırsal bölgeden Adana gibi kozmopolit bir kente göç eden bir ailenin ataerkil düşünce yapısını yansıtan düşünce ve uygulamalarına yer verir. Toplumun geleneksel normlara göre hareket eden önemli bir bölümünü temsil eden bu ailede eğitime erişim, evlenip aile kurma gibi temel haklar, tek umut olarak görülen erkek çocuklarına verilir. Söz gelimi Adana'da fabrika işçisi olarak çalışan ve geçimini zar zor sağlayan Ali kendi kızını okula göndermeme pahasına yeğeni Mustafa'yı okutmuş, onun her türlü ihtiyacını karşılamayı kendi üzerine almıştır:

Mustafa'nın düşüncesizce okulda yitirdiği kalemler, silgiler kim bilir ne pahasına satın alınmıştı? Bunu soranları çok düşündü Mustafa. Ali hiçbir şeyi vurmamıştı yüzüne. Evde okuyan var diye, büyük kızını ortaokula göndermemişti. O zaman Mustafa doğal karşılamıştı bunu. Okutulacaksa erkekler okutulur. Oğul sahibi olanın gücü yetmezse, amcalar, dayılar, oğlanın okuması, evlenmesi ya da askerliği için yardım ederler. Güçler birleşecek, özellikle oğullar için. Oğullar umut, tek umuttur çünkü. Mustafa da Adana'da okurken Ali'ye, 'Büyüyüp adam olunca senin ufak oğlanı, ben okutacağım,' derdi. O zamanlar bebekti Hasan (s. 29).

Buket Uzuner'in *İstanbulullar*²⁰ adlı romanında ataerkil düşünce yapısının kaynaklık ettiği sosyal ve kültürel kodlar, kadın kimliğine ilişkin toplumsal sorunların temel çıkış noktasını teşkil eder. Aile ve evlilik hayatında kadın ve erkeğin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin algılar; cinsiyet, cinsel kimlik ve cinsellik, boşanma, aldatma-aldatılma gibi kavramlar, Belgin ve Ayhan arasında gelişen aşk ilişkisi üzerinden irdelenir. Taşralı olmasından ötürü düşünce dünyası küçük yaşlardan itibaren ataerkil toplum yapısı ve geleneksel normlarla şekillenen Ayhan, bu konularda oldukça dikkat çekici yaklaşımlar sergiler.

Ayhan aldığı eğitime, sanat camiasında hatırı sayılır başarılar elde etmesine rağmen Belgin'in genetik alanında Amerika'da ders verecek kadar ilerlemiş olmasına şaşırır. Bir kadının hem hayalleri süsleyecek kadar cezbedici hem de bilim, sanat ve teknolojiye karşısındakini şaşırtacak derecede bilgili olmasına bir türlü anlam veremez:

Kadınların ancak yemek tarif ederken usta olduklarını sanan 'kıro'lardan biri olarak ben de onların bilimde, sanatta, hele teknolojiye su gibi konuşmalarına hala şaşıyorum be! (...) Yapamıyorum işte, bu kadar çok sevdiğim, bu kadar zor bulunur; hayallerimi süsleyen, rüya gibi bir kadını, zeki, bilgili, görgülü, güvenilir muhteşem bir kadını kabullenmekte zorlanıyorum (s. 143).

Ayhan'ın bu şekilde davranmasının temel sebebi, ataerkil toplum yapısının kadına yüklediği kısıtlayıcı rol ve sorumluluklardır. Kadına evlenmeyi, gündelik ev işleri yapmayı, çocuk doğurmayı, iyi bir anne ve eş olmayı öncelikli rol olarak biçen; kadının kamusal görünürlüğüne yok sayan eril-toplumsal cinsiyetçi zihniyet bir kültür unsuru olarak kuşaktan kuşağa aktarılır:

Ne olmuş ya, ha bir erkek profesör anlatıyor, ha bir kadın, değil mi? Değil, değil işte! Yook olmuyor! Görmemişim, hiç görmemişim ki alışayım; varlıklı kadının aklıyla da yüksek oluşuna... Bizim köyde, bizim evde, bizim Adana'da da görmemişim... Akademi'ye başladığımda da artık kavrayabilmek için geç kalmışım

²⁰ Uzuner, B. (2007). *İstanbulullar*. İstanbul: Everest Yayınları. [İlk Basım 2007].

demek ki... O kadar uğraşmama, kendimi eğitmeme rağmen şu kalın 'erkek adam', 'delikanlı' kafam hâlâ beni zorluyor. (...) Hele kadın bir de güzelse, kadın gibi kadınsa, ah kadın bir de senin kadınınsa iş iyice içinden çıkılmaz oluyor be Belginim! Ne yapacağım ben yav! (...) Evet be, evet, Allah kahretsin, aynen böyle! Korkuyorum ulan, korkuyorum resmen be, hay anasını satayım! Aynen İstanbul'dan korktuğum kadar korkuyorum Belgin'den! Yuh ulan bana be! Yuh ama korkuyorum işte! (s. 144).

Ataerkil zihniyetin hâkim olduğu bir ortamda büyüyen Ayhan, Belgin'le tanışmadan önce yaptığı evlilikte Belgin'le yaşadıklarına benzer şeyler yaşamıştır. Ayhan, karısının doğumdan sonra işine dönmek istemesine anlam veremez çünkü bir kadın için evlenmek ve anne olmaktan daha önemli bir şeyin olamayacağına inanır.

Kentli, meslek sahibi, yetenekli genç kuşaktan bir kadının doğum yaptıktan sonra artık dünyadan elini eteğini çekmiş, kendini yalnızca çocuğuna adayan bir kadın olmayı kabul edemeyeceği gerçeğini o ilk gençlik yıllarında kavramakta zorlanmıştı. (...) Kutsal analık duygusu bir kadına yetmiyor muydu yani? Kadınlar annelikten sonra yine eski duygusal, cinsel ihtiyaçlarına ve hırslarına sahip olabiliyorlar mıydı yani? (s. 439).

Ayhan, Belgin'le birlikte olmaya başladıktan sonra erkeği tek güç, hâkimiyetin tek sahibi olarak gören erkek egemen yapının yarattığı erkeklik kriziyle boğuşur. Ayhan'ın yaşadığı bu kriz “erkek egemen toplumların kadınlara dair fantezilerinin eseridir. Kadınları idare etme, kontrol altına alma çabası erkek kimliğinin kırılğanlığının altını çizer. Aynı zamanda, kadınlara sahip olma isteği ve bilinçaltına işleyen kadınlara karşı duyulan korku, bu kimliğin oluşumunu zorlayan tutumları, kalıpları sorgulatır niteliktedir” (Doğan, 2023: 99). Bu noktada “belki de tıpkı İstanbul gibi ona da asla tamamen sahip olamayacağımı ve bunun hep ‘farkında olarak’ seveceğimi bilmenin tedirginliği bu? Ya da Belgin’in de tıpkı İstanbul gibi tamamen elde edilemeyecek oluşunun gerginliği? Bilmiyorum... Bilmiyorum, tamamen bir erkeklik korkusu mu bu benimkisi?” (s. 144) diyen Ayhan, Belgin'le ilişkisi derinleştikçe eril düzenin zihnine yerleştirdiği kalıp düşüncelerle hesaplaşmaya, onları sorgulamaya başlar. Ayhan bu sorgulamaya ilk olarak annesinden başlar ve annesini “analık dışında bir kadın, bir birey olarak hiç düşünmediğini yüreği yanarak” (s. 336) kabul eder. “İç hesaplaşma yaşayan Ayhan, kendisini ve toplumu bu noktada kör olmakla suçlar. Ayhan'ın toplumsal cinsiyet eşitsizliğini fark edip ve yanlış düşüncelerinden kurtulmaya çalışması, Uzuner'in toplumdan ümidini kesmediğini göstermektedir” (Doğan, 2023: 84).

Ayhan'ı annesini göremeyecek kadar kör eden bu ataerkil kodlar, öylesine güçlü bir etkiye sahiptir ki bir noktadan sonra geleneksel paternalistik kültür ve değerlerle şekillenen kadınlar da bu kodların birer savunucusu haline gelir. Köyden İstanbul'a göç ettikten sonra kocası çalışmadığı için havaalanında tuvalet temizlikçiliği yapan Hasret Sefertaş, köydeyken gizlice akşam okuluna gider ancak kocasının onu boşamasından çok korktuğu için eğitimine devam etmez:

Baktım gidivermişim okuma yazma kursuna, söküvermişim okumayı beş ayda anam! Önce kocama, 'Öğretmen hanıma akşam örgü örmeye gidiyom, satıp, ek ücret alacağız' diye yalan dediydim, istemez, engel olur, ne de olsa o ilkokul bitirmiştir, benlen eşit olmak istemez diye anam, ama sonra korktum duyar, bu seferde boşar moşar diye. Yok dayağı yoktu bizim herifin bak Allah için, hiç vurmadı bana daha, ama boşarsa diye aklım çıktıydı işte. Bizim orada kocasız kalmak çok ayıptır, dula çıkar adın ki, işte ölümden beterdir bu! Yapamayız anam, alışmışsınız bir kere. Gelmişiz İstanbul'a, gelmişiz ama kafamız köydedir, İstanbullu gibi olmak çok zordur anam, öyle şehre göçmek, ev değiştirmek gibi değil ki bu işler... Bak, benim kızlar hep diyo, 'Boşan anne, bırak bu alkolik herifi, her gün içer, sigarasına, içkisine para yetiştiremezsin, bize babalık etmez, erkek doğuramadın diye hor görür, alay eder senlen.' Ama yapamam ki... Bak başörtüsüz kalmaktan korkmadım ama şehirde, hele bu zalim İstanbul'da kocasız kalmak korkutur beni anam! 'Dul karı' diye adım kötüye çıkar, çıkar ki işe mişe de gidemem sonra! (s.57)

Ataerkil toplum yapısının bütün olumsuzluklarını deneyimleyen Hasret'in aklı biraz olsun başına gelmiştir. Tuvalet temizlikçiliğini sırf kızı okuyup kocasına muhtaç olmasın diye yaptığını söyler. Hasret'in yaşadığı bu durum sadece köylü kadınlara özgü değildir. Belgin'in annesi de bir kadının ancak güçlü bir erkekle var olabileceğine inandığından, "hayatında bir erkek olmadan kendini yarım hisseden" (s. 336) bir kadın olduğundan "konser piyanisti olmak için bütün çocukluğunu ve ilk gençliğini adadığı piyanoyu kocasının 'görevi gereği' bir çeyiz olarak eve taşımış (...) önemli bir erkeğin karısı olabilmek uğruna silip atmış(tır)" (s. 111). Belgin, evlilik uğruna hayallerinden vazgeçen annesinin bu davranışını hiçbir zaman anlamlandırmamıştır. Bu nedenle Belgin, İstanbul'a dönerken annesi gibi sevdiği adam uğruna büyük fedakârlık yapan bir kadın görüntüsü sergilemek istemez. İlk evliliğinde oldukça yanlış bir tercih yaptıktan sonra Amerika'da on üç yıl kalan Belgin, İstanbul'a aydınlanmış bir kişi olarak ayak basar. Havaalanında diğer yolcularla mahsur kaldıkları esnada bütün kadınlara hitaben şunu söylemek ister:

Ey 21. yüzyılın kızları! Yok böyle bir şey, yok! Siz Sindirella veya Uyuyan Güzel masalını okuyarak bundan etkilenmesi sağlanan bir oğlan çocuğu gördünüz mü? Hayatta tek bir tane babanız var ve ancak eğer şanslıysanız, masallardaki prenslere en benzeyeni de yalnızca odur! (...) Erkeklerin bizden farklı tasarlanmış,

dünyaya bizim gibi ayrıntıları ve incelikleriyle algılayamadıklarını kabul edin ve beklentilerinizi buna göre değiştirin ey kızlar! Bu dünya binlerce yıl önce kadınları yenilgiye uğratmış olan erkeklerin dünyası ve bizler her alanda onların istedikleri gibi giyinip, davranıp, yaşamak tayız. Erkeklerden değil, onlarla ilgili hayal kurmaktan vazgeçin ey dünyanın bütün kızları! (s. 372).

Belgin, zihninde yapmayı tasarladığı uzun konuşmanın devamında insanoğlunun belki de asırlardır yanıt bulamadığı sorular sorarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğine ilişkin oldukça derin sorgulamalara girişir:

Çok genç ve safken arzulanan genç kızın, akli ve düşünceleri olgunlaşıp, kendini ve dünyayı fark ettikten sonra tehlikeli ve düşman sayılması neden? Neden akıllı kadınların ancak nine olunca saygı görebilmeleri? Nedir kadının yaratıcı ve entelektüel zekasına karşı bu kıyıcı küçümseme? Nedir, nedir dişi cinsiyette bu dayatma, bu hor görme, bu ille kontrol etme hırsı ve çok derindeki güçlü kadın-sevmelik? Yeryüzü uygarlığı, kadını kadınların çizmediği daracık bir alana hapsedmek konusunda neden hiçbir konuda olmadığı kadar kararlı ve büyük bir dayanışma içinde? Niçin bütün dinlerde negatif ve şeytan enerjileri dişil özelliklere bağlanıyor da savaşları, soykırımlarını, silahları, bombaları kadınlar yaratmıyor? Neden imparatorlar, tarihçiler, şehirciler ve peygamberler hep erkek? Kadın kime göre eksik, neye göre tehlikeli, zayıf ve duygusal? Eğer ideal kadın modelinin yalnızca bir zevk, hizmet, itaat ve üreme makinesi olarak işlev görmesi ve sonsuza dek de böyle kalması konusunda uluslararası bir konsensüs varsa, neden kadının kafasına beyin, göğsüne kalp konarak yaratılmış olduğu konusunda bir açıklama yapılamıyor?... Aslında bir adı da 'kadın korkusu' olan bu şiddet hangi yüzyıla kadar devam edecek? (s. 449).

Ayşe Kulin'in *Umut*²¹ adlı romanında Zeki Salih, Bosna'nın kurucu ailelerinden Kulinoviç ailesine mensup bir beydir. Rumeli coğrafyasının köklü gelenek ve kültürel değerleriyle büyümüştür. Aile yaşamları, kadın ve erkeğin toplum içerisinde alması gereken rol ve sorumluluklar da bu geleneksel toplumsal kodlar çerçevesinde şekillenmiştir: "Boşnak beylerinin iş yapmaları ayıp sayılırdı memleketlerinde, onlar sadece topraklarını, mahsullerinin ve iratlarının gelirini idare ederlerdi. Avlanırlardı. Hayratlar yaptırırlardı. Muhtaçlara yardım eder, para ve erzak dağıtırlardı. Evlenecek kızlara çeyiz düzerlerdi. Ramazanda iftar sofraları açarlardı. Karşılığında sadece saygı beyanı kabul ederlerdi. Travnik Ovası'nın beyi Zeki Salih'in tüm bunları yapabilecek gücü vardı" (s. 10-11). Karısı Gül Hanım da Banya Luka'da uçsuz bucaksız toprakların sahibi, Gümüşîç ailesine mensuptur. Asil ve köklü bir aileden gelmesine rağmen kocasının bu rollerini kabul eder ve ona karşı

²¹ Kulin, A. (2020). *Umut*. İstanbul: Everest Yayınları. [İlk Basım 2008].

sorumluluklarını geleneksel toplum yapısının kadın cinsine biçtiği sorumluluklar çerçevesinde yerine getirmeye çalışır.

Ayşe Kulin'in romanlarına “anneler kız çocuklarının en fazla liseye kadar okumaları gerektiğini düşündükleri için üniversiteye gitmek isteyen çocuklarıyla ters düşerler. Bu tutum toplumun tipik bir anlayışının yansımasıdır. Evlenme çağına gelen genç kızın ev işlerine ve çeyiz hazırlamasına zaman ayırması gerektiği düşünülür” (Yumru, 2016: 252). Bu nedenle Kulin'in romanlarında babalar annelere göre daha ileri görüşlü olurken kız çocukları da annelerinden ziyade babalarıyla daha iyi anlaşırılar. *Umut* romanında da bu durum değişmez. Ahmet Reşat Paşa, kızı Sabahat'ı Amerikan Koleji'ni başarıyla tamamladığı için üniversiteye de göndermek ister ancak eşi Behice Hanım'ı ikna edip edemeyeceğinden emin değildir. Behice Hanım'a göre bir kız çocuğunun lise eğitiminde edindikleri bilgiler, öğrendiği yabancı dil onun iyi bir eş ve anne olmasını sağlamaktan; daha iyi bir koca bulmaktan başka bir şeye hizmet etmez:

Reşat Bey, kızının başarısıyla iftihar ederken Behice Hanım Sabahat'ın bir yıl sonra diplomasını aldığı anda sular seller gibi konuşacağı iki lisanıyla, güzelliğiyle, terbiyesi ve iyi huyuyla mükemmel bir gelin adayı olacağını düşünüyordu. Kimler isteyecekti onu kim bilir. Behice yavaş yavaş Sabahat'ın çeyiz sandığını doldurmaya başlamıştı bile (s. 89).

Reşat Bey, karısının nasıl bir zihniyete sahip olduğunu bildiği için kızını üniversiteye göndermesi durumunda kısmetinin açılacağını, karşısına daha iyi taliplerin çıkacağını söyler:

Behice'nin Reşat Bey'le konuşması, arzu ettiği gibi geçmedi. Kocasını Arnavutköy'deki koleje yollamaya kararlıydı. Mektep, o yılların en itibarlı mektebiydi. Sabahat da iyi bir öğrenciydi. Kızı zamanının icabını yerine getirmek istiyorsa, önünü kesmek yanlış olurdu. Artık yeni bir devirdeydiler. İlim ve irfan sadece erkekler için değildi. Üstelik iyi tahsil görmüş bir kızın talipleri de ona göre olurdu, akli başında erkekler şimdi yaşı küçük kızlara değil, akli büyük kızlara talip oluyorlardı (s. 120).

Behice Hanım, kızının yatılı okulda okumasına, evinden başka bir yerde yatıp kalmasına asla razı olmadığını söyler. Ona göre bir kız çocuğunun bu koşullarda okuması uygun değildir. Bunun büyük bir sorumluluk olduğuna inanır. Hatta kızının başına bir iş gelmesi durumunda bütün sorumluluğun kocasına ait olacağını belirtir.

3.1.5. İntihar

Göç, “coğrafi bir mekân değiştirme süreci olduğu kadar; ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal boyutlarıyla toplumsal yapıda önemli değişiklikler ortaya çıkaran bir nüfus hareketidir” (Tümtaş ve Çelikkaleli, 2014: 41; Tümtaş, 2009: 113). Hangi nedenle gerçekleşirse gerçekleşsin göçün, birey ve toplum yaşamı üzerinde büyük etkileri söz konusudur. Sadece göç esnasında değil sonrasında da gerek göçe fiili olarak katılanlar gerek göçlerin yöneldiği toplumlarda ciddi sosyal, kültürel, ekonomik ve psikolojik değişimler görülür.

Her şeyden önce bireyin doğduğu ya da yaşamının önemli bir bölümünü geçirdiği yere karşı hissettiği aidiyet, kişisel kimliğinin önemli bir parçasını teşkil eder. Bu, sadece yerel mutfığa, müziğe duyulan ilgi ya da alışkanlıklarla açıklanamayacak kadar karmaşık, bir yönü kollektif hafızaya yaslanan; gelenek, görenek, kültürel kod ve toplumsal normlardan beslenen manevi boyutları da olan bir duygudur. Bu noktada kişilerin bütün bunların yanı sıra yıllar boyuncailmekilmek ördüğü bütün sosyal ağlarını, akraba, eş dost ve tanıdıklarını geride bırakarak tamamen yabancı olduğu bir yere gitmesi başlı başına zorlayıcı bir süreçtir. “Psikodinamik yazın alanında göç eden kişinin az veya çok bir şeyleri gerisinde bıraktığına, dolayısıyla kayıpları olduğuna, bu kayıpları ardından yas tuttuğuna ve süreç sonunda ortaya çıkan kimlik değişimine vurgu yapılmıştır” (Çevik, 1999: 56).

Göç, her birey için “farklı motivasyonlar, hikâyeler, riskler ve olanaklar barındırır” (Taycan, Uygun & Karabulut, 2020: 191). Göç eden bireyler, göçün ilk aşamasında pozitif duygular hissederek, geleceğe dair umut besler, geleceğe dair güzel beklentiler içerisinde olur. Bu sürecin uzun veya kısalığı bireysel, sosyal, ekonomik faktörlere bağlı olarak değişir. Sonraki dönemde geride bırakılanlara duyulan özlem, yalnızlık, uyum sağlayamama, dil engeli, gelecek kaygısı gibi sebeplerden suçluluk ve umutsuzluk duyguları açığa çıkmaya başlar. Bu dönemde gelişen duygular göç eden bireylerin psikolojileri üzerinde olumsuz bir etki yaratır (Al-Baldawi, 2002; akt. Bingöl, 2020: 7).

Yetişkin ya da çocuk ayrımı olmaksızın göçmenler arasında anksiyete, post travmatik stres bozukluğu, somatik semptomlar, düşük benlik saygısı, düşük yaşam doyumu, kişiler arası ilişkilerde duyarlılık, depresyon öne çıkan ruh sağlığı sorunları

arasındadır (Geçkil, Aldem & Kaleci 2017:172). Bu sorunların yanı sıra göçün yol açtığı önemli sosyal ve psikolojik sorunlardan biri de intihardır.

Göçün küresel bir soruna evrildiği günümüz dünyasında göçün psikolojik ve ruhsal etkilerine odaklanan birçok araştırmada göçün yol açtığı ani ve hızlı değişim nedeniyle kimlik ve aidiyet duygularını zedelediği; psiko-sosyal açıdan derin etkiler yaratarak kişileri intihara sürüklediği ortaya konmaktadır (Ratkowska & De Leo 2013:125, Colucci & Montesinos, 2013: 83). Çoğunlukla çaresizlik hissinin bir sonucu olarak ortaya çıkan intihar, göç eden bireylerin stres, kaygı, endişe başta olmak üzere çeşitli olumsuz duyguların üstesinden gelemediği; uyum ve entegrasyon konusunda başarısız olduğu durumlarda söz konusu olur (Kliwer, 1991: 111). Yeni bir çevreye taşınma, arkadaşlardan uzaklaşma, yeni bir ortama uyum sağlama, arkadaşlık kurma çabalarında başarısızlık, dışlanma ve aşağılanma gibi sorunlar travma, depresyon, kaygı bozukluklarına ve intihar girişimlerinin görülmesine sebep olabilmektedir (Bayraktar, 2015:151).

Durkheim, klasik intihar kuramında, intihar oranları ile sosyal bütünleşme arasında ciddi bir koşutluğun bulunduğuna işaret etmiştir. Bu kurama göre “bir sosyal grubun intiharı ile entegrasyon düzeyi arasında ilişki vardır. Göç sonucunda hızlı sosyal değişimin ve türbülansın meydana gelmesi ile sosyal kontrolün zayıflaması intihar oranını artırır. İntihar davranışını açıklamaya çalışan sosyal teoriler ise savaşlar, ekonomik kriz, işsizlik veya göç gibi sosyal yaşamın ritmini bozan koşulların rolüne odaklanmıştır” (Bingöl, 2020: 54). Burada sıralanan nedenlerin dışında ‘kültür şoku’ ve ‘ayrımcılık’ da göç kaynaklı intiharları tetikleyen önemli iki faktördür.

Toplumlararası hareketliliğin tarihsel süreçteki seyri incelendiğinde göçlerin 19. yüzyıldan günümüze kadar sürekli olarak arttığı ve bu durumun hem birey bazında hem de küresel çapta çeşitli problemlere neden olduğu görülür. Uluslararası göç olayları sonucunda bireylerin yaşadıkları çeşitli zorluklardan biri de kültür şokudur.

İlk kez 1960 yılında, Kalvero Oberg tarafından kullanılan kültür şoku kavramı, “genel olarak bir kültürden başka bir kültüre giden bireylerin, yeni kültüre uyum sağlamakta karşılaştıkları güçlükleri, sıkıntıları ve bunalımları, gösterdikleri tepkileri” (Güven., 2010: 121) ifade eder. Bireysel özelliklere bağlı olarak farklı düzeylerde

görülebilen bu sıkıntılı süreç, ancak bireylerin farklılıklarla baş etmeyi öğrenmeleri veya yeni kültüre uyum sağlamaları durumunda ortadan kalkmaktadır.

Göç edilen yerin kültürel özellikleriyle uyumun geciktiği ve etkileşimin başarısızlıkla sonuçlandığı durumlarda ise kültür şoku, artarak devam ettiği gibi bireyler üzerinde daha yakıcı bir etki oluşturabilmektedir. Ayrımcılık ise kişi veya grupların belli bazı özelliklerinden ötürü eşitlik ilkesine aykırı, kötü muamelelere maruz kalmalarıdır. Fırsat, kaynak ve hizmetlere erişimden sözlü ya da fiziksel müdahalelere kadar farklı şekillerde ortaya çıkabilen (Dovidio, Glick & Rudman, 2008: 8) ayrımcılık, bireyleri veya grupları çoğunlukla ırk, etnik köken, cinsiyet, din, cinsel tercih veya milliyet gibi özelliklere dayalı olarak hedef alır (Wilkes & Wu, 2019: 2). Ayrımcılık daha çok toplumdaki güç ve ayrıcalıkların eşit olmayan dağılımı, sistematik eşitsizliklerin sürdürülmesi ve belirli grupların ötekileştirilmesiyle karakterize edilir. Başkalarına karşı şekillenen tutum, davranış; önyargı ve klişelerden kaynaklanır. Ayrımcılık kişiler arası düzeyde ortaya çıkabileceği kamusal alanlarda, toplumsal yapıyı oluşturan dinamiklerde ve hatta ulusal politikalara yerleşmiş olabilir (Pettigrew, 1998: 76).

Ayrımcılık ve göç, toplum içinde çeşitli düzeylerde kesişen, karmaşık bir şekilde bağlantılı olgulardır. Göçmen veya göçmen toplulukları, ev sahibi ülkelerde göçmen statülerine, etnik kökenlerine veya uyruklarına bağlı olarak sıklıkla ayrımcılık ve düşmanlıkla karşı karşıya kalmaktadır. Bu ayrımcılık, dışlayıcı politikalarda, yabancı düşmanı tutumlarda, nefret suçlarında veya sosyal dışlamada kendini gösterebilir. Göçmenlerin istihdam, barınma, eğitim ve sağlık konularında engellerle karşılaşmalarının; kolluk kuvvetlerinin sıkı takibi altında bulunmalarının temel nedeni, hedef ülke mensuplarının göçmenlere karşı geliştirdikleri olumsuz bakıştır (Quillian, 2006: 302).

İntihar olgusu, kültür şoku ve ayrımcılık başta olmak üzere yoksulluk, işsizlik, sosyal dışlanma, ötekileştirilme, yabancılaştırılma, yalnızlık gibi göç kaynaklı toplumsal, kültürel, ekonomik ve psikolojik sorunlarla yakından ilişkilidir. Bütün bu olgularla güçlü bir ilişkiselliğe sahip olması, intihar olgusunun sosyal romanların

önemli temaları arasında yer almasına neden olmuştur. Mükerrerem Kâmil Su, bu durumu *Ateşten Damla*²² adlı romanında Emine adlı karakter aracılığıyla ele alır.

Emine, kimi kimsesi olmadığı için çocukluğunu köyde çobanlık yaparak geçirir. Genç bir kız olduğu vakit, göz alıcı güzelliğiyle köyün delikanlılarının dikkatini çeker. Ona gönül verenlerden biri de Hüseyin'dir. Hüseyin, Emine'yi köyün muhtarından ister ancak çok fakir olduğu için bu isteği kabul edilmez. Bir süre sonra Emine'nin başka bir köyün kötü ruhlu bir eşraf oğluna verileceğini öğrenince köyü terk eder. Hüseyin köyden ayrılmasına karşın kendisini Emine'yi takip etmekten alamaz. Yine sürüsünü otlatan Emine'yi gizlice izlediği bir gün o kötü ruhlu eşraf oğlunun Emine'ye saldırdığını görür. Saklandığı yerden çıkar ve Emine'yi kurtarır. Bunun üzerine Hüseyin ile Emine oracıkta evlenmeye karar verirler. Emine, bir sonraki gün Hüseyin ile şehre kaçar ancak çiftin bu ani evliliği çok uzun sürmez. Eşraf oğlu, adamları vasıtasıyla pusu kurar ve Hüseyin'i öldürtür. Hüseyin'in ölümünden sonra o kira odasında kendisini evlat gibi seven yaşlı bir kadınla beraber yaşamaya başlar. Emine bu süreçte gündeliğe, tahtaya, çamaşıra gider. Bulabildiği gündelik işlerden kazandıkları ile geçinmeye çalışır ancak hamile olduğu için oldukça zorlanır. Bir gün tarlada ağır bir şekilde hastalanınca hastaneye kaldırılır. Bu esnada bebeğini doğurur. Taburcu olduktan sonra yine eski ev sahibinin yanına döner. 'Kucağında minimini bir yavru ile çok genç ve çok güzel bir kadının çalışması oldukça zor bir iştir. Zaten uğradığı felaketin ve iş hayatının verdiği yorgunluğun tesiri ile kuvvetten düşmüştür' (s. 43).

Emine, bırakıp kaçtığı köy halkının bebeğinin bakımını üstleneceğini ümit ederek kulübesine dönmekten başka çare bulamaz. Kulübeye döndükten sonra yaşamın omuzlarına yüklediği ağır yükü daha fazla kaldıramayacağını düşünerek intihar eder.

Menekşe Toprak'ın *Temmuz Çocukları*²³ adlı romanında Süheyla, ailesiyle birlikte Almanya'da yaşar. Babasının isteği üzerine tanımadığı bir adamla evlenir. Sevmediği bir adamla yaptığı bu evlilik onu mutsuz eder. Evliliğinde birçok sorun olan Süheyla aynı radyoda çalıştığı Klaus ile ilişki yaşar. Bu ilişkinin açığa çıkmasıyla

²² Su, M. K. (1942). *Ateşten Damla*. İstanbul: Semih Lûtfi Kitabevi. [İlk Basım 1942].

²³ Toprak, M. (2011). *Temmuz Çocukları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. [İlk Basım 2011].

Süheyla'nın evliliği biter, kızından ayrılır. Aslında Süheyla sevmediği bir adamla ayrıldığına üzülmez. Bu süreçte radyoda çalışan bir Türk'ün, Türk kültür ve gelenekleri ile ilgili söyledikleri Klaus'un korkup Süheyla'dan ayrılmasına neden olur: “Bütün bedenini kasıp kavuran Süheyla sevdasından da bu bilmediği, başına ne geleceğini kestiremediği yabancı kültürden korktuğu için vazgeçmemiş miydi? Türkçe bölümünün şefi de gizli kapaklı uyarmıştı onu. Evli bir Türk kadınıyla, hele kim bilir Anadolu'nun hangi kasabasından, hangi köyünden gelmiş bir adamın karısıyla birlikte olmasının hayatına mal olabileceğini ima etmişti Suat” (s.100). Süheyla, Klaus'un onu ortada hiçbir neden yokken terk etmesine çok üzülür, psikolojik sorunlar yaşamaya başlar. Bir süre sonra Halil adında biriyle evlenir ve bu evlilikten bir çocuğu daha olur ancak Süheyla bu evlilikte de aradığı mutluluğu bulamaz. Kocasına Klaus'tan bahsetmesi üzerine kocası çocuğunu da alarak Türkiye'ye gider. Bunun üzerine Süheyla'nın psikolojik sorunları yeniden baş gösterir. İçine düştüğü ruh halinden bir türlü sıyrılamayınca da intihar ederek yaşamını sonlandırır.

3.1.6. Cinayet

Göç olgusu kültürel alışverişi, ekonomik büyümeyi ve çeşitli olanakları beraberinde getirirken aynı zamanda “fiziksel şiddetin en ağır biçimi olan cinayet suçuna” (Sayar, 2015: iv) da yol açmaktadır. Bu nedenle göç ve cinayet oranları arasındaki ilişki, kapsamlı bir çalışma ve analiz konusu olmuş, ortaya çıkan sonuçlar ise göç eden topluluklar arasında şiddet riskinin diğer toplum bireylerine kıyasla daha yüksek olduğunu göstermiştir. Göç eden bireylerin cinayet başta olmak üzere çeşitli şiddet olaylarına karışmalarının başlıca nedenlerinden biri, içinde bulundukları güvencesiz koşullardır. Parçası oldukları yerlerden çeşitli nedenlerle ayrılan ve çoğunlukla evsizlik, yoksulluk ve işsizliğin pençesinde kıvranan bireyler; cinsiyetçilik, ötekileştirilme, dışlanma, ayrımcılık, ırkçılık, aşağılanma, damgalanma, düşmanlık başta olmak üzere çeşitli sosyal problemlerle karşı karşıya kalırlar. Bu durum, bu kişilerin hem fail hem de mağdur sıfatıyla çeşitli suçlara karışmalarına neden olan etkenlerin başında gelmektedir.

Göç eden bireylerin şiddet bağlantılı olaylara karışmalarına sebebiyet veren diğer önemli faktör ise organize suçun yaygınlaşmasıdır. Sadece göç yollarında değil göçün gerçekleştiği kenar mahallelerde suç oranlarının oldukça yüksek olduğu; insan

kaçakçılığı, hırsızlık, uyuşturucu başta olmak üzere yasa dışı faaliyetlerin yoğunlaştığı bilinmektedir. Göçmenlerin bu ve buna benzer yüksek risk barındıran alanlarda ikamet etmesi; suç, şiddet ve cinayet riskini de arttırır. Bunların yanı sıra ‘kadın cinayetleri’ de göç kaynaklı cinayetlerin önemli bir ayağını oluşturur.

Namus kavramı ile özdeşleştirilen; güçsüz, korkak, yönetilmeye muhtaç, davranışlarının sonuçları nedeniyle yakınındaki erkekler tarafından cezalandırılabilir bir nesneye dönüştürülen kadınlar, kadını erkek egemen zihniyetin karşısında boyun eğdirme düşüncesiyle hareket eden erkekler tarafından işlenen cinayetlerin mağduru olmuş ve olmaya devam etmektedir (Lane, 1990). Kendini kadının sahibi olarak gören eş, kardeş, sevgili, baba, akraba yani en yakınları tarafından katledilen kadınlar, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bedelini canlarıyla ödemektedir. Kadının birey olduğunu kabullenmeyen, özgür olduğu düşüncesini sindiremeyen zihniyet hem kadına şiddeti hem de onun yaşam hakkını elinden almayı kendine hak olarak görmektedir. Çoğunlukla erkekler tarafından işlenen bu suç, sadece erkek saldırganlığının bir sonucu olarak görülemeyecek kadar karmaşık; psikolojik, sosyal, kültürel, tarihsel boyutları olan bir olgudur (Gül, 2013:19). Bu konu göç olgusu ile bir araya geldiği zaman ortaya daha da karmaşık bir tablo çıkmaktadır. Özellikle geleneksel toplum yapısına sahip bölgelerden göç eden kadınlar, şiddetin her türüne maruz kalmaktadır. Erkek egemen toplumsal normlar tarafından yetiştirilen ve kendisini kadının mutlak sahibi olarak gören erkekler, göç ettikleri bölgelerde kadına her şartta lafını geçirmenin, boyun eğdirmenin peşindedir. Zaman zaman da namus konusunu bahane ederek en yakınındaki kadınların yaşamına son vermektedirler (Şenol & Yıldız, 2013: 7).

Yazarların da göç kaynaklı önemli bir sosyal sorun olan cinayet olgusuna duyarsız kalmadıkları görülmektedir. Söz gelimi Halide Edip Adıvar’ın *Yolpalas Cinayeti* adlı romanında dönemin İstanbul’u ve yaşam tarzını, sınıf çatışmalarını, şehirlilerin Avrupa’ya ve taşraya bakışını yansıtan Halide Edip, romanın arka planında göç kaynaklı cinayet konusunu da yer vermiştir. Roman, Nadire’nin hâkim karşısında ifade vermesiyle başlar. Mahkemede Şişli’de bir konakta işlenen bir cinayetin duruşması görülmektedir. Romanın asli kişilerinden Kaz Akkız yani Nadire, işlediği cinayetten ötürü hâkim karşısına çıkarılmıştır. Nadire çocukluk yıllarından itibaren büyük zorluklar yaşamış sakin ve sessiz bir kızdır. Babasını küçük yaşlarda

kaybettiğinden köyde annesiyle birlikte yaşar. Annesini de kaybettikten sonra yapayalnız kalır. Geçimini sağlamak, kendi ayakları üzerinde durabilmek için önce Bursa’da Refika ve Nuri çiftinin yanında çalışmaya başlar. Daha sonra Refika Hanım’ın aracılığıyla oldukça zengin bir aile olan Sallabaşların oğlu Bülent’e dadılık etmek üzere İstanbul’a gider. Burada bir süre çalışmaya başladıktan sonra Sallabaşların şoförü Mükerrerem’i öldürür. Kötü bir insan olan Mükerrerem, Nadire’nin köylüsüdür. Nadire henüz küçük bir çocukken Nadire’nin annesinin öküz almak için biriktirdiği parasına el koymuş, Nadire’nin Sırma adındaki kazını kasten ezerek öldürmüştür. Apartmanda şoförlük etmeye başladıktan sonra Nadire’ye göz dikmiştir. Hatta Sallabaşların sosyete ziyafet verdikleri bir gün Nadire’nin odasına gelerek ona ahlaksız tekliflerde bulunur. Nadire onu reddederek odasından kovar. Bunun üzerine Nadire’ye onu apartmandan kovdurmakla kalmayarak Nadire’nin dadılık ettiği Bülent’i de öldüreceğini söyler. Sabah olduğunda Mükerrerem söylediğini yapmış Nadire’nin apartmandan kovulmasını sağlamıştır. Sallabaşların uşağı Etienne, Nadire’nin odasına gelir ve ona eşyalarını toplayıp evden ayrılmasını söyler. Bunun üzerine Nadire adeta aklını yitirir. Apartmandan kovulmasından ziyade Bülent için kaygılanır. Apartmandan ayrıldığında Mükerrerem’in, Bülent’i öldüreceğini bilir. Nadire hemen Bayan Sallabaş’ın odasına gider o sırada Mükerrerem de oradadır:

— *Aklım başımdan gitti. Bayana gidip ayağına kapanacak, yalvaracaktım. Ben gidersem mutlak çocuğa bir fenalık gelecek zannediyorum. Bayanın odasına girince...*

— *Sonra?*

— *Bayan tırnaklarını parlatıyor, Mükerrerem önünde diz çökmüş, bayanın yüzüne bakıyordu, ikisi de dalgındı. Benim girdiğimi duymadılar... Ve masanın üstündeki bıçağı kaptım... (s.49).*

Mükerrerem’i boğazından bıçaklayarak öldüren Nadire tutuklanarak mahkemeye çıkarılır ve mahkemede kendini savunmak istemez. Suçunu kabul eder. Nadire’nin avukata anlattıklarını, cinayet tanıklarının ve Mükerrerem’i tanıyanları da dinleyen hâkim Nadire’nin akıl hastanesinde kalma şartıyla masum olduğuna karar verir.

3.1.7. Geride Bırakılmışlık

Göç nedeniyle aile bireylerinden birinin ya da bir kısmının geride bırakılması, sadece aile bütünlüğünü değil ailenin bireylerine sağladığı sosyal destek ağını da ortadan kaldıran bir süreçtir. Aile bütünlüğünün bozulmasına yol açan bu tip göçlerde

çoğunlukla çocuk ve kadınlar geride bırakılır. Çocuk ve kadınlar için derin duygusal ve psikolojik etkiler yaratan bu durum, beraberinde kendi başınlık, izolasyon, yalnızlık, terk edilme korkusu, destekten yoksunluk, tehlikelere karşı savunmasızlık gibi birçok riskler getirir.

Göçün neden olduğu toplumsal sorunlardan biri olan geride bırakılmışlık, göç ve kadın yaşamı etrafında teşekkül eden sosyal sorunlara eğilen yazarların romanlarında sıklıkla ele alınmıştır. Örneğin Halide Edip Adıvar'ın *Zeyno'nun Oğlu* adlı romanında asli şahıs kadrosunu oluşturan kadınların tamamı, geride bırakılmış kadınlardır. Bu kişilerden biri, kocası (Miralay Muhsin Bey), Diyarbakır'a tayin edildiği için İstanbul'da kalan Zeyno'dur. Muhsin Bey'le evlenmesinin üzerinden beş ay gibi kısa bir süre geçtikten sonra gerçekleşen bu tayin, çiftin gece gündüz baş başa geçirdikleri 'ezelî balayı'nın bir anda sonlanmasına neden olur. Muhsin Bey'den ayrı kaldıkları üç ay boyunca kendi iç dünyasına yönelen Zeyno, yaşadıkları bu ilk ayrılığın olumsuz etkilerini hissetmeye başlar. Bu süreçte "hislerinde bir körlük, umumiyetle hayata karşı içinde lâkayt bir sükûn" (s. 13) hâli ortaya çıkar. Ayrılalı üç ay olduğu halde o kadar sevdiği kocasını düşünmenin bile ona artık fazla heyecan vermediğini fark eder. Halbuki, sekiz ay önce Muhsin Bey'in her vaziyeti ona heyecan verir. "Bir sene geçmeden, o kadar sevdiği bu adam bile vaktiyle büyük bir zevkle ezberlediği bir kitaba benziyordu. Hâlâ çok seviyordu; fakat cümlelerin, hatta kelimelerin birbirlerini nasıl takip ettiğini bildiği için, artık okurken heyecan duymadığı, fakat ilk mânasına vasil olduğu zamanki kendinden geçişin, sâadetin hatırasıyla muhafaza etmek istediği bir cilt eski şiir gibi telâkki ediyordu" (s. 13). Ayrılıkla geçen üç ayın sonunda Diyarbakır'a gittiğinde Muhsin Bey, Zeyno'nun yaşadığı değişimi hemen fark eder: Zeyno konuştuğu Muhsin Bey, onun her vakitten ziyade bir erkek çocuğuna benzeyen ince yüzünü arar ve vaktiyle kalplerinde birbirine akan ateşin, hararetin söndüğünü, Zeyno'nun ruhunda bir şeyin soğuduğunu, dimağından bir şeyin silindiğini hisseder (s. 146-147). Muhsin Bey'in fark ettiği bu eksikliği konuşmak üzere açtığı her konuşma teşebbüsü, Zeyno'nun konuyu değiştirmesiyle sonuçsuz kalır.

Romanda göç nedeniyle geride bırakılan diğer kadın karakter, Mesture Hanım'dır. Kocasını Diyarbakır'a kaymakam olarak atanan Mesture Hanım, bu durumdan rahatsız değildir. Kırkıdan sonra kafayı asrileşmeyle bozan Mesture, taklitçi ve gösterişçi bir tip olduğundan kocasının yokluğundan istifade ederek

partiden partiye, balodan baloya koşar; kendisinden genç erkeklerle flört eder. Zengin bir koca bulma vaadiyle kızı Mazlume'yi de peşinden sürükler. Mazlume, annesinin onu sürüklediğı yapmacık hayattan tiksindiğı için babasına bir mektup göndererek onları da Diyarbakır'a aldirmalarını ister. Mesture Hanım, ona 'asri ve medeni yaşamın bütün olanaklarını sunan' İstanbul'dan ayrılmamak için elinden geleni yapar. Hatta Mazlume'yi sağığının İstanbul'dan ayrılmaya elverişli olmadığını ispat edebilmek umuduyla doktora bile götürür. Kocasının onları tam da kızının asri hayatı öğreneceğı, sosyeteye alışacağı bir yaşta Diyarbakır'da yaşamak zorunda bırakmasını egoistlik olarak değerlendirir.

Romanda geride bırakılan ve geride bırakılmışlığın en ağır sonuçlarını yaşayan kadın karakter, Kürt Zeyno'dur. Genç bir kız olduğı vakit Diyarbakır'daki karargâhta çalışan Zeyno, gönlünü kumandanın yaveri Yüzbaşı Hasan'a kaptırmıştır. Bu durumu öğrenen nişanlısı Selman'ın, Yüzbaşı Hasan'ı öldürmeye çalışması üzerine Zeyno'nun karargâhtaki işine son verilir. Zeyno, gebe olduğunu anladığı sırada Yüzbaşı Hasan, komutanı Muhsin Bey'le savaşa katılmak üzere Çanakkale'nin yolunu tutmuştur. Hasan'ın bu zamansız gidişi, Zeyno için baskı, şiddet ve eziyetle geçireceğı bir yaşamın başlangıcı olur. Zeyno, çaresizlikten uzak akrabalarından biri olan Haso Çavuş ile evlendirilir: "Zeyno, Haso'nun olacaktı: Haso'nun malı; seveceğı, öldüreceğı, yaşatacağı; hulâsa istediğini yapabileceğı, bir koyun gibi, inek gibi mukadderatına sahip olduğı malı!" (s. 64).

Haso Çavuş, Zeyno ve Zeyno'nun annesi Perihan nineyi Diyarbakır'ın bir köyüne götürür. Köyde ticaretle uğraşmaya başlar. Ticaret için Erzurum'a gittiğı bir sırada Ruslara esir düşer. Yıllar sonra geri geldiğinde Zeyno'nun erken doğum yaptığını ve bir erkek çocuk doğurduğunu öğrenir. Çocuğun kendisine benzemediğini gören Haso hem çocuğa hem de Zeyno'ya her türlü eziyeti eder. "Asırlardan beri erkeklerin malı olmaya alışmış olan cinsin tabiî görüşüyle Haso'nun dediğine Zeyno ne itiraz eder ne cevap verir. Fakat ne ananenin ne kanunun ne de itiyadın hâkim olamadığı kadın kalbi, ebedî bir gurbete giden ince delikanlının arkasından adeta sürünür" (s. 64)

Mükerrem Kâmil Su'nun *Ateşten Damla* adlı romanının olay örgüsü Kurtuluş Savaşı mücadelesi etrafında şekillenir. Bu romanda Osman Müfit, Doktor Nafız ve

Ahmet yurt müdafaasına gözü kapalı koşarken sevdiklerini geride bırakmışlardır. Kendisine atılan iftiradan sonra öğretmenlik yaptığı köyden ayrılarak Balıkesir’e yerleşen Osman Müfit, ticaretle uğraşmaya başlamış ve şehrin tanınan, saygı duyulan iş adamlarından biri haline gelmiştir. Memleketin işgal edilmeye başlanmasından sonra her şeyi bir kenara bırakır. Kızı Serap, Darülmuallimat’ta okuduğu için ona bir mektup bırakarak Kuvayi Milliye saflarında çalışmak üzere Ayvalık cephesine gider:

Balıkesir’e döndüğün zaman beni bulamayacaksın çocuğum. Çünkü bugün kendi işlerimden daha mühim şeylere girişmek saati çalmış bulunuyor. Birkaç arkadaşımın düşman akınını durdurmak, memleketimize kadar saldırmalarını önlemek için çete teşkil etmeğe çalışıyorum. Memleketi müdafaa edeceğiz. Tutacağımız yolun, pek temin bir şey olduğunu iddia edemeyeceğim. Fakat eli kolu bağlı yaşamaktan, bir esir hayatının yüz kızartıcı icaplarına boyun eğmektense, ölmek elbet daha iyi (s. 13).

Annesini birkaç aylıkken kaybeden Serap, babasının da gidişiyle büsbütün yalnız kalır ve yaşamın bütün zorluklarına tek başına göğüs germek zorunda kalır. Başarısız olduğunu hissettiği zamanlarda onu koruyup kollayacak bir babanın yokluğunu daha fazla hisseder:

Genç kız, titredi. Gidecek kimsesi var mıydı? Savaşın, kendisinden alıp gittiği babasını bir daha yana yana düşündü. Hayatta yapayalnızdı. O kadar kimsesizdi ki, bu kocaman dünya içinde, gönlünün ve hayatının yalnızlığını barındıracak, susturacak bir tek yer düşünemiyordu. Buna rağmen gidecek, buralardan uzaklaşacak, kırılan kalbinin acılarını onlara göstermiyecek, gururunun öcünü almak için birçok şeyler yapacaktı (s. 138).

Genç ve oldukça başarılı olan Doktor Nafiz de Kuvayi Milliye saflarına katılmak üzere Soma cephesine gidince annesini geride bırakır. Doktor oğlu uzaklaşır uzaklaşmaz annesi, varlığını bir külçe haline getiren ayrılık acısı ile Serap’ın kollarına yığılır. İçli gözyaşları buruşuk yanaklarından süzülürken göğsü hıçkırıklarla dolup taşar. Onu teskin etmeye çalışan Serap’a “Ana yüreği. Dünyada hiçbir sevgi evlat muhabbetinin yerini tutmaz. İleride bir gün bunu sen de öğrenecek ve bana hak vereceksin evlâdım. (...) Onun hayatı yoluna bir ömür değil, bin bir ömrüm olsaydı bir dakika düşünmeden verirdim” (s. 74) diyen Mürşide Hanım oğlunun gidişinin onda bıraktığı derin tesiri dile getirir.

Ahmet ise Millî Mücadele başlar başlamaz mücadelenin en ön saflarında yer alarak Anzavur kuvvetlerine her türlü desteği sağlayan babasını büsbütün yok saymış, baba ocağını zihninden tamamen silmiştir. Bu nedenle baba-oğul çekişmesinde arada

kalan annesi, sükutu hayal ile geçen ömrünün tek varlığı olarak gördüğü oğlunun hasretiyle yanıp tutuşur. Babasıyla yaşadığı sorunları bildiği için de oğluna bir daha kavuşamayacağını düşünür. Ancak bir gece vakti çiftliğe gizlice giren Ahmet'i karşısında görünce "bütün sevgi ve özleyişi, ıstırap ve kuruntuları, istek ve vehimleri hep onun ismine sığınmış gibi yalnız oğlunun ismini söyl(er) ve sadece ağl(ar)" (s. 99). Ahmet'in geliş nedeninin Anzavur çetelerinin yuvalandığı çiftliği havaya uçurmak olduğunu anlayınca da "Senden ayrı mıyım ki evladım sana hak vermiyeyim? Başladığın iş de, inandığın mefkûre de senin gibi mukaddestir benim için... Ben hayatta yalnız seni kaybetmekten korkarım. Ondan ötesi, herşey ve herşey zaten çoktan yok olmuştur gözümde" (s. 99) diyerek tek korkusunun ondan ayrılmak olduğunu vurgular. Bu konuşmalar devam ederken babası Rıza Bey'in beklenmedik gelişi işlerin çıkırından çıkmasına neden olur. Ahmet'le hararetli bir tartışmaya giren Rıza Bey, kendisini öylesine kaybeder ki silahını çeker ve ateş eder. Bu esnada annesi Ahmet'in üstüne kapandığı için tam kalbinden vurulur. Karısını vurduğunu gören Rıza Bey de kalp krizi geçirir. Bu vahim hadise nedeniyle Ahmet aynı gecede hem annesini hem de babasını kaybeder.

Sevgi Soysal'ın *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* adlı romanında Doğan Bey de milletvekili olduktan sonra Trabzon'dan Ankara'ya giderken cahil ve köylü olan karısını beraberinde götürmez. Üstelik karısını çocuklarından da ayırır, çocuklarını büyük kentte okumaları için yanına alır. Kadere ve alinyazısına sonsuz inancı bulunan karısı ise bu durumu sineye çekmekten başka bir şey yapamaz. Doğan Bey Ankara'ya yerleştikten sonra balolarda kendisine eşlik etmesi amacıyla yeniden evlenir ancak eski karısıyla devam eden nikâhını da bozma gereği duymaz. Kafaları hükümet deyince yıllar yılı, padişah, nazır, paşa gibi ulaşılmaz yükseklikteki insanları düşünmeye alışık olan akrabalarının büyük değer verdiği Doğan Bey, Trabzon'da bıraktığı karısıyla bir daha ilgilenmez. Siyasi yaşamında bakanlığa kadar yükselen Doğan Bey devlet işleriyle o kadar meşgul olur ki eski karısı yokmuş gibi davranır.

Sevgi Soysal'ın *Şafak* adlı romanında Güllü, kocasının Avusturya'ya gitmesinden sonra bir başına kalır. Kocasını çalışmaya gittikten sonra Güllü için oldukça zor zamanlar başlar. Kocasının ailesi kumasından taraf olunca bir yaşındaki çocuğuyla evden ayrılmak zorunda kalır. Kimi kimsesi olmayan Güllü bir süre sokaklarda kalır. Daha sonra Almanya'da çalışma fırsatı yakalar. Almanya'ya işçi olarak gider ama

orada da fazla barınamaz. Ülkeye tekrar döndüğünde gidecek bir yeri olmadığından parkta karşılaştığı Abdullah adlı bir adama sığınır. Bu adam onu hem metresi yapar hem de genelevde çalıştırır. Yaşamına bir süre bu şekilde sürdüren Güllü Abdullah'ı yaraladığı için cezaevine girer. Böylece Güllü geride bırakılmanın bütün olumsuzluklarını en ağır biçimde yaşar.

Adalet Ağaoğlu'nun *Fikrimin İnce Güllü*²⁴ adlı romanında Ballıhisar köyünde yaşayan Bayram'ın kimi kimsesi yoktur. Küçük yaşta anne ve babasını kaybettiği için amcası tarafından büyütülür. Bayram ona çeşitli kaba sıfatlar yakıştıran köylüler tarafından sürekli alaya alınır. Bayram'ın en büyük hayali son model bir araba alarak köy meydanında herkesin kendisine saygı duymasını sağlamaktır. Bayram bu meseleyi kafasına o kadar takar ki bu uğurda her yola başvurur. Önce varını yoğunu satıp şehre göç ederek orada çeşitli işlerde çalışır. Daha sonra İbrahim'in sağlık raporunu hile ile geçersiz kılarak onun sırasını alır ve Almanya'ya gider. Bayram bütün bu süreç boyunca araba sahibi olmayı takıntıya dönüştürdüğü için sevdiği kız Kezban'ı ikinci plana iter. Onunla evlenmek için çaba harcayacağına Almanya'ya gitmeyi seçer. Bayram'ı seven ve onunla evleneceği günü iple çeken Kezban için bu duruma katlanmaktan başka çare kalmaz.

Bayram gibi yetim ve öksüz olduğu için ağabeyi ve yengisiyle birlikte kalan Kezban oldukça dirayetli ve dik başlı bir kadındır. Bayram, Ankara'ya göç ettikten sonra köyde bir göç dalgası başlamış birçok aile büyük kentlere göç etmiştir. Ağabeyi ve yengisiyle birlikte Ankara'ya yerleşen Kezban, Bayram'ın yanına gider ve ona sitem eder:

Ankara senin malın mı? Babanın malı mı? Gelirim elbet. Niye gelmeyeceğimmış? Hizmetçilik, konfeksiyonculuk... Orospuluk değil ya? Abim geldi. Ardından ben de geldim tabii. Ballıhisar'da bakanım edenim mi kaldı a Bayram? Sen mi sahap çıktın yoğsa bana? Çeken gitti, çeken gitti. Askere giderkene bir uğradın. O zaman bile nişan takmadın. Başımı bağlamadın. Sözlüsü, yavuklusu... Ağızlarda pelesenk. Ardıcın altında beklettin beklettin de, dönüp ardına bakmadın (s. 93).

Bayram, Kezban'la evlenmesi durumunda bir sürü masrafa gireceğini, bir değil iki boğaza bakmak zorunda kalacağını; böyle bir maceranın arabasına kavuşmasını geciktireceğini düşündüğü için evliliği sürekli erteler. Bu süre zarfında Kezban Almanya'ya giden ortak bir tanıdıklarına Bayram'a iletmek üzere bir plak ve mektup

²⁴ Ağaoğlu, A. (2020). *Fikrimin İnce Güllü*. İstanbul: Everest Yayınları. [İlk Basım 1976].

verir. Kezban bu mektupta bir balıkçıya varmak üzere olduğunu yazmasına rağmen Bayram hayalindeki Mercedes'i alana kadar yerinden kıpırdamaz. Ancak arabasını alıp köye gitmeye karar verdiğinde Kezban'ın bütün kızgınlığının geçeceğini ve kendisiyle gurur duyacağını düşünür:

76 Mercedes'lerin bir de şeker renklileri olacakmış... Kezban beni onun içinde görse, iyice ateşlenir. Hoş, şimdi bunun içinde görünce, "Ben boşuna kaptırmadım gönlümü bu Bayram'a. Boşuna beklemedim" diyecektir. Düşündüğümünden yiğit çıktı. Helal olsun yaptıkları... Balıkçı malıkçı laf. Yaşar dönerken onunla niye bu plağı yollasın yoksa bana? "Duydum ki unutmuşsun / Gözlerimin rengini..." diye sitemler döktürsün. Plağın içine bir de pusula kondurmuş. "Ben artık Beyşehir'in gölünde balık avlayan adamın birine yedek parça olmuşum... Sen anca bu dilden anladığından, böyle diyorum. Arayacaksan da sakın arama artık diyorum... (s. 92-93).

Bayram'ın büyük umutlarla çıktığı bu yolculuk hiç de istediği gibi sonuçlanmaz. Bayram'ın ona ihanet ederek Almanya'ya gittiğini öğrenen İbrahim, bu durumu Kezban da dâhil olmak üzere bütün köy halkına anlatır. Bayram'ın bu ihanetini öğrenen Kezban ondan umudunu keser ve Bayram'a gönderdiği mektupta evleneceğini söylediği balıkçıyla evlenir.

3.2. Aile Kurumu İçindeki Sorunlar

Göç sadece bireyleri değil ailelerini de etkileyen çok yönlü bir olgudur. Gönüllü veya zorunlu nedenlerden kaynaklansın, yeni bir ülkeye veya yeni bir bölgeye taşınmak çoğu zaman aile dinamiklerinde derin etkilere ve çeşitli zorluklara neden olur. Çalışmanın bu kısmında göçün aile ekseninde ne gibi sorunlar yarattığı, yazarların hangi sorunlara ne ölçüde yer verdikleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

3.2.1. Evlilik ile İlgili Sorunlar

Aile ve toplumun temeli olan evlilik, göçten en fazla etkilenen sosyal kurumların başında gelmektedir. Göç ister bireysel olarak ister tüm aile bireyleriyle gerçekleşsin yeni bir yere taşınmak başlı başına zor bir süreçtir. Bu sürecin evlilik dinamikleri üzerinde de aldatmaktan aldatılmaya, terk etmekten terk edilmeye, boşanmadan çokeşliliğe farklı etkileri olmaktadır. Çalışmanın bu kısmında yazarların bu sorunlardan hangilerine ne oranda yer verdiklerine değinilmeye çalışılacaktır.

3.2.1.1. Aldatma/Aldatılma

Göçle ilişkilendirilebilecek toplumsal sorunlardan biri de aldat(ıl)ma sorunudur. Bu eylem kısaca “eşler arasındaki anlaşma ve güvenin, başka bir bireyin duygusal, cinsel ya da romantik biçimde ilişkiye dâhil olmasıyla bozulması” (Hall ve Fincham, 2006, Akt. Kantarcı, 2009: 22) olarak tanımlanmaktadır. Güven ve sevgi gibi iki temel dinamik üzerine inşa edilen evliliklerde ortaya çıkabilecek en yıkıcı sorunlardan biri sadakatsizliktir. Sadakatsizlik, her evliliğin mutlak olarak içine girdiği bir süreç olmasa da pek çok birlikteliğin sınındığı önemli bir sorundur.

Sadakatsizliğin bir sonucu olarak ortaya çıkan evlilik dışı ilişkilerin “evlilik ve cinsellikle ilgili doyumsuzluk, evlilikte yalnız hissetme, duygusal özgürlük ihtiyacı, yabancılaşma, çevrede evlilik dışı ilişki yaşayan kişilerin varlığı, cinsellik ve aşkı birbirinden ayırma” (Thompson, 1983, Akt. Tortamış, 2014: 29) gibi faktörlerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Aldatma eğiliminin ardındaki karmaşık süreçleri anlamaya odaklanan Lynn Norment, kadın ve erkeklerin bu eylemi farklı gerekçelere dayandırdığını iddia eder. Ona göre “erkekler, ilişkilerinin hayal ettikleri gibi gitmemesi, yenilik arama, egolarını tatmin etme, çevrelerinde ciddi bir ilişki istemeyen kadınların varlığı, hissedecekleri anlık tatmin duygusuna yenilme, intikam duygusu gibi nedenlerle; kadınlar ise kendine güvenlerini artırma isteği, duygusal olarak ihmal edildiklerini düşünme, heyecan arayışı, romantizm ihtiyaçlarını karşılama isteği, eşlerinden ya da partnerlerinden daha zengin ve üstün statü sahibi biriyle beraber olmak arzusu, cinsel tatminsizlik ve hiç bitmeyen ev işlerinin ve sorumlulukların yükünden kurtulma isteği gibi nedenlerden ötürü eşlerini aldatmaktadırlar” (Norment, 1998, Akt. Polat, 2006: 20).

Hangi cins tarafından gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin, gerekçesi ne olursa olsun aldatılma sonucunda eşler, pek çok olumsuz duyguyla başa çıkmak zorunda kalır. Güven duygusunu temelinden yok eden bu durum, eşlerin yaşamlarında onarılamaz hasarlar bırakır. Yapılan araştırmalara göre bu sosyal sorunun en büyük etkiyi bireylerin birbirlerine besledikleri sevgi ve güven duygusunda yarattığı görülür.

İhanete uğrayan eş güvensizlik, değersizlik, yetersizlik, hayal kırıklığı, sosyal geri çekilme, şüphe, endişe, öfke, anksiyete, depresyon gibi olumsuzluklarla mücadele etmek durumunda kalır. Aldatan eş ise çoğunlukla suçluluk, pişmanlık, özsaygı kaybı

ve utanç duygusuyla sürece daha karmaşık bir boyut ekleyebilir. Aldatma eyleminin çocuklu ailelerde gerçekleşmesi durumunda sorunlar daha da derinleşir. Bu durumun yol açtığı olumsuz etkilere doğrudan veya dolaylı olarak maruz kalan çocuklarda üzüntü, korku, kaygı, öfke, travma sonrası stres bozukluğu, anksiyete, değersizlik duygusu, güvensizlik, gibi sorunlar baş gösterir. Öte taraftan olası bir boşanma durumunda anne ve baba arasında bir tercih yapmak durumunda kalan bu çocuklar için duygusal, sosyal ve psikolojik anlamda daha yıkıcı sonuçlar doğurur. Toplumsal açıdan önem arz eden bu durum, romancılar tarafından da eserlerine taşınmış; çeşitli boyutlarıyla irdelenmiştir.

Samiha Ayverdi'nin *İnsan ve Şeytan*²⁵ adlı romanında “insanın içinde saklı hâlde duran kötülük tohumlarının uygun bir zemin bulduğunda ortaya çıkması anlatılmaktadır” (Alper, 2018: 61). Romanın asli karakteri Şevket, henüz yedi yaşındayken babası tarafından köyden İstanbul'a Halim Paşa konağına götürülür. Konağa aşçı yamağı olması için götürülen Şevket'in talihi yaver gider. Çocukluk yıllarından itibaren “şöhretli, şerefli, herkes tarafından beğenilen ve itibar edilen bir kişi olma(yı)” (Kavaklı, 2022: 85) hedefleyen Şevket, bu emeline talihinin de yardımıyla Halim Paşa'nın takdirini kazanarak ulaşır. Şevket önce annesini daha sonra babasını kaybettikten sonra Halim Paşa onu adeta evlatlık edinir. İyi bir eğitim alıp tıp fakültesine yerleşmesini, yeğeni İsmet Hanım'la evlenmesi sağlar. Şevket, tıp fakültesini bitirdikten sonra yurt dışında ihtisas yapınca hayal ettiği üne kavuşur. Elde ettiği şöhreti sürdürebilmek için de büyük bir azimle işine dört elle sarılır. Mesleki başarısı için gecesini gündüzüne katar ve İstanbul'un en tanınan en saygın doktoru olmayı başarır. Şevket Bey onun adına yapılacak bir hastanenin bahçesine büstünün yerleştirileceğini öğrendiği zaman çocuk yaştan itibaren hayalini kurduğu şeyi başardığını hisseder. Bu süreçte karısı onun en yakın destekçisi olur. Şevket Bey, bütün enerjisini mesleki başarısı için sarf ederken İsmet Hanım, onun hayatını kolaylaştırmak amacıyla her türlü fedakarlığı yapar. Manevi yönü de oldukça güçlü olan İsmet Hanım, kocasının bu yönünü tamamlamak için de çok çaba sarf eder. Bütün bunların farkında olan Şevket Bey, karısını hem çok sever hem de maddi ve manevi olgunluğundan ötürü ona saygı duyar:

²⁵ Ayverdi, S. (2019). *İnsan ve Şeytan*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat. [İlk Basım 1942].

Karım, hayat sâhamın pürüzlerini temkinli ve bilgili elleriyle düzelten, hazırlayan büyük kadın, benim için bu varlık âleminde en kavîs en kutsî mesnettir. Onun asıl, dürüst ve ağırbaşlı şuûru, beni en genç yaşımdan itibâren sevk ve idare etmiştir. Karım, bir yandan temkinli, irâdeli bir zevce ve iyi bir insan vasfı ile bana ve cemiyete karşı vazîfelerini yaparken, mânevî bir temizlik ile de, kendine karşı mükellef olduğu bir takım insanlık borçları bulunduğunu söyler ve hayatın bin türlü cereyanına, zıt ve muhalif rüzgârına rağmen, etrafını, bu sığındığı kaleden seyreder ve hiçbir kuvvetle dışarı sürüklenmez (s. 11-12).

Karı-koca hayal ettikleri gibi bir hayat sürdürdükleri esnada İsmet Hanım'ın yurt dışından zorunlu olarak dönen, maddi ve manevi sıkıntı içinde olan kardeşinin ailesiyle köşke yerleşmesi, İsmet Hanım'ın aile saadetini yerle bir edecek olayların başlangıcı olur. “Davranışları, kıyâfet ve sözleri alışılmış terbiyenin dışında olan Muhtar Bey ve ailesinin köşkte yaşamaya başlaması ile huzurları kaçan Şevket Bey ve İsmet Hanım durumu idâre etmeye çalışırlar. Köşkün içinde, Muhtar Bey ve eşinin uygunsuz hareketleri, kızları Lâle'nin şımarık ve laubâli davranışları köşk sâkinlerinin düzenini bozar, âdeta kendi evlerinde yabancı ve misafir gibi hissettikleri bir ortam oluşturur” (Yağlı, 2022: 84). Şevket Bey'in odasında yalnız olduğu bir anda odasına gelen Lale uygunsuz ve laubali davranışlar sergileyince Şevket Bey ona kızar ve tokat atar. Bu davranışından ötürü Lale'den tiksinen Şevket Bey, Lale'nin kayıtsızlığı karşısında şaşkına döner:

Fakat endişeme, üzüntüme rağmen bu şımarık mahlûk, sanki hiçbir şey olmamış gibi her zamanki neşeli tavırları ile şarkı söyleyerek, ıslık çalarak geliyor. Halbuki yaptığından biraz olsun mahcup olmasını, yâhut hiddet ve asabiyet göstermesini beklerken, hislerim bu beklenmedik gamsızlığın aksülâmeli ile ne tarafa gideceğini tekrar şaşırtıyor. Sanki tokadı yiyen o değil de benmişim gibi, hicap hissetmeye başlıyorum. Hattâ hareketimden açıkça utaniyorum. Acaba, evet acaba odama gelip, yanıma sokulması ve benimle konuşmak istemesi, delice, fakat maksatsız bir hafiflik miydi de onu ben îzam etmiş, yanlış mânâda kabul etmişim? (s. 151).

Şevket Bey yaşananları karısıyla paylaşmak ister ancak bunu beceremez. Lale de onu baştan çıkarmak için her yolu dener. Akıllı, olgunluğu ve saygınlığıyla örnek gösterilen Şevket Bey şehevi arzularına yenik düşer.

Şevket Bey, Lale ile önceleri muayenehanesinde görüşür daha sonra ayrı bir evin kiralanmasıyla işler çığırından çıkar. O artık kendi kaynının kızıyla düşüp kalkan bir zavallıdır. Şevket Bey çok güvendiği akıl ve mantığını yitirmiş gibi davranır. Lale'nin adeta kölesi olur. Köşke kendi yerleşmek istediği İsmet Hanım'ı ve kızını köşkten kovmasını ister. Şevket Bey, Lale'nin bu isteğini yerine getirir. Şevket Bey'in

yıllarca gecesini gündüzüne katarak edindiği itibarı yerle yeksan olur. Şevket Bey tarif edilmeyecek bir ahlaki çöküntü içerisinde. Her köşesi aile hatıralarıyla dolu olan köşkte zevk ve eğlence içerisinde bir hayat yaşamaya başlar. Yine böyle bir eğlence tertip ettikleri bir gün Lale, Şevket Bey’den ahırdan getirttiği eşeğe ters binmesini ister. Lale’nin bu tuhaf isteğini dahi geri çeviremeyen Şevket Bey, konukların maskarası olur. Tam o esnada eşek onu dürtmeye çalışan Lale’ye çifte atar. Bayırdan yuvarlanan Lale kafasını bir taşa vurduğu için ölür. Lale’nin ölümüyle Şevket Bey biraz geç de olsa bir iç muhasebe yaparak tek suçlunun Lale olmadığını asıl suçlunun kendi olduğunu söyler:

Bütün bir ömür boyunca hayat merhalelerinin birinden ötekine atlayan ve daima yükselen, gurur şarabıyla sarhoş, uçar gibi yükselen, sonra da aynı sürat ve dehşetle baş aşağı düşen, zillet ve hakaret zehriyle ağulanan ben, acaba önümden şeytanın çekilmesiyle mi içim zevklerden, acılardan boşalarak bana kalmış, kendi kendimin fatihi olmuştum. Yok, yok... o kadın öldü, yolumdan çekildi, diye sevinmiyorum. Niçin ona intikam duyayım, niçin ondan nefret edeyim? O bana fenâlık etmedi ki... yalnız içim- deki gizli gizli yaşayan kötülük tohumlarını bulup çıkardı ve işledi (s. 268).

Samiha Ayverdi’nin *Mesihpaşa İmamı*²⁶ adlı romanında Halis Efendi, İstanbul’da Mesihpaşa Cami’nin yirmi yılı aşkın süredir imamlığını yapan sert ve aksi mizacından ötürü halk arasında ‘keskin imam’, ‘mızımız imam’ ve ‘gelin imam’ gibi sıfatlarla anılan biridir. Babası da imam olan “Hâlis Efendi’ye asırların ardından küçüle küçüle, bozula bozula yuvarlanıp gelen medrese bilgi ve tefekkürünün uçuk, silik, karmakarışık müsveddelerinden bir yaprak denebilirdi. Bu bilgiler nehri bir vakitler ne kadar geniş, kudretli, serî ve çağlıtılı bir azametle akmışsa, şimdi o kadar kör, kuvvetsiz bulanık ve sathî idi” (s. 20). Bu nedenle Halis Efendi yaşadığı çevreye örnek olmaktan, ilim edep ve irfanla aydınlatmaktan oldukça uzak; merhametten yoksun, insani ilişkilerde başarısız, cami etrafındaki esnafla sürekli didişen bir adamdır.

Yaşamını eşi, kayınvalidesi ve üç çocuğuyla sürdüren Halis Efendi, oldukça huysuz bir insan olduğundan ailesiyle arası iyi değildir. Özellikle evlendiği ilk günden beri çirkin bulduğu için karısını hiç sevmemiştir. Kahvehanede kıskançlık mevzusu açıldığında karısını ömründe bir kere dahi kıskanmadığını fark eder ve bu durumu onun güzel olmamasına bağlar: “Kıskanmak... Oh, herhalde çok tatlı, çok mahrem bir

²⁶ Ayverdi, S. (2019). *Mesihpaşa İmamı*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat. [İlk Basım 1948].

histi bu. O karısını ömründe bir kere bile kıskandığını hatırlamıyordu. İlk evlilik senelerinden beri çirkin ve hantal Gülsüm, ona bir kerecik olsun bu güzel fırsatı vermemişti. Ne olur, o da kıskananlardan olsaydı” (s. 62). Karısı ise “kocasının yıllarca amellerine düşkünlük göstererek elde edemediği manevi olgunluğa sahiptir” (Karagöz, 2020: 291). Bütün olumsuz huylarına, kendisini sevmediğinden emin olmasına rağmen onu eş olarak yanında tutmaya devam etmesine büyük minnet duyar. Bu durumu Halis Efendi’nin iyi ve merhametli bir insan olmasına yorar ve kocasına “sen mübarek bir adamsın. İyisin, doğrusun, merhametlisin, bana kıyasıya hiçbir kötü muamelen olmadı. Halbuki isteseydin kapı dışarı eder, bu eve genç, güzel bir kadın getirebilirdin” (s. 220) der.

Gülsüm Hanım, “evinde varlık gösteremeyen, çocukları üzerinde kontrolü olmayan, kocası tarafından değer verilmeyen ve sevilmeyen, hayatını çocuklarına adanmış ama bu adayışın karşılığını onlarda göremeyen bir kadındır. Geleneksel yaşamın içinde yetişmiştir. (...) Çocuklarıyla kocası arasında adeta bir duvar vazifesi görür” (Keflioğlu, 2020: 442). Samiha Ayverdi romanlarında “kadını yerlilik, millîlik, devamlı ve şuurlu bir yaratıcılık, hâl diliyle terbiye, gönül ilmine vukûfiyet, tarihî emanetin taşıyıcılığı gibi adeta medeniyet imbiğinden süzülerek oluşturulmuş terkip kavramlarla tasavvur eder” (Çağlıyan İçener, 2016: 155). Bu nedenle Gülsüm Hanım’ın en temel özelliği evliliğinin devamı, aile huzuru ve çocuklarının salâhiyeti için sergilediği olağanüstü sabrıdır.

Samiha Ayverdi, “yirmi iki yaşına gelene dek, Osmanlı coğrafyasında, Trablusgarp Savaşlarından Kurtuluş Savaşı’na kadar beş büyük savaş silsilesi görmüştür. Ayverdi, bu savaşların ailesini ve toplumu ne ölçüde etkilediğini derinden hissetmiş ve ayrıntılı bir biçimde gözlemlemiştir. Savaşların sonunda göç eden insanlar, onların çektikleri acılar ve sıkıntılı yaşamları onun zihninde silinmez izler bırakmış ve bu tarihe not düşülebilecek derecedeki önemli olay izlenimleri eserlerine yeri geldikçe yansımıştır” (Ergiydiren, 2009: 88; akt. Alper, 2018: 41). Samiha Ayverdi’nin *Mesihpaşa İmamı* adlı romanında da Türk tarihinin en önemli iki göç hadisesine değinmiştir. Bunlardan ilki, 93 Harbi’nden sonra yaşananlarla ilgilidir. Romanda Rumeli göçmeni olan büyükanne Pembe Hanım bu acı hatıraların aktarıcısı konumundadır. Büyükanne “düşmanın, boğazlanmış vatandaşların kulaklarından yapılmış gerdanlıklarla sokak sokak dolaştıklarını, mızrak ucundaki çocuk cesetlerine,

sarhoş düşman askerlerinin, emmesi için kesilmiş kadın göğsü ikram ettiklerini, ihtiyar kadınları çırılçıplak soyup porsuk derilerine, kabukları çatlatılmış cevizler sıkıştırarak dipçik tehdidiyle çifte telli oynattıklarını” (s. 72-73) anlatır. Romanda üzerinde asıl durulan ve olay örgüsünün önemli bir bölümünü teşkil eden 1912 Balkan Savaşı sonrasında yaşanan göçlerdir. Romanda bu göç akını şu şekilde tasvir edilmiştir:

Artık Selanik, Manastır, Üsküp, Serez, hulâsa bütün bir Rumeli, kan, ateş, ızdırıp, feryat ve sefalet içinde, yüzlerce koldan gelerek bir nehirde birleşen ırmaklar gibi, yaman bir akışla Edirne'den içeri dalıyordu. Fakat bu canı boğazına gelmiş göçkün selinin anlattığına göre, hemen dörtte üçü, ana nehre ulaşmadan yollarda baltalanıyor, bir avuç insan kanlarını döküp oldukları yerde canlarını veriyorlardı. Kurtulanlar ise, geçtikleri yerleri basarak daha ilerilere akıyor ve ne tarafa uğrarlarsa oradan da kendilerine katılan bir kol bularak büyüye büyüye İstanbul'a dökülüyorlardı (s. 155-156).

Ayverdi'nin sözünü ettiği bu göç akını günlük yaşam rutinlerini sürdüren eser kişilerinin de yaşamını etkiler. Kış mevsiminin başlamasıyla birlikte ortada kalan muhacirler çaresiz bir şekilde câmilere sığınmaya başlar. Bu nedenle Mesihpaşa Cami'ne de sığınan çok sayıda muhacir olur. Huysuz ve aksi bir insan olduğu için ilk etapta caminin muhacirler tarafından doldurulmasından hoşnut olmaz. Sabah namazı esnasında bir kadının şarkı söylediğini duyunca öfkeyle namazını yarıda bırakıp “sus kahpe burası câmi... yoksa kendini hovarda meclisinde mi sandın” (s. 72) diye bağırarak o sesin sahibini aramaya başlar. O esnada Hediye ile karşılaşınca adeta büyülenir.

Hâlis Efendi o gün evine döndüğü zaman, her defa olduğu gibi, teessürlerin, ibret ve ızdırapların sonunda düşmesi mütat olan hisse kapılıp karısına hoş muâmele edemedi. Hattâ koca bir evin işi ortasında çırpınıp duran Gülsüm Hanım'ın elini ayağını her zamankinden daha çirkin buldu ve kıvılcım püskürücü yarı yanmış mangalı yelpâzeleyen incecik bir el, akşama kadar karşısında yelpâze salladı; tok ve yanık bir ses, akşama kadar türkü söyledi (s. 176).

Halis Efendi, çok geçmeden Hediye'ye âşık olduğunu anlar. Eskiden, aralarından yel gibi uzaklaştığı muhacirlere sokulmak için her türlü bahaneyi fırsat olarak görür. Her fırsatta kavga ettiği Tahir'i de yanına alarak onların dertlerini dinler, hatta beceriksiz bir adam olduğu halde fiilen hizmetlerinde bulunur. Hastalara ilaç, çocuklara yemiş getirir. Hiçbir gün Hediye'ye kuşları için elinde yem külâhı olmadan gelmez. Bir zamanlar bütün bunları, iyilik etmeyi öğrenmiş bir adam sıfatıyla yaptığına kendini inandırarak rahat eder. “Ammâ ne tuhaf ki, bütün bu iyilik severlik duygusu, bir bütün olarak görüp alışveriş ettiği şu muhâcir kalabalığı, sarı saçlı bir

başta merkezîleşiyor ve kendisi de, vızıldayarak dönen bir arı gibi, hep bu sarı çiçeğin etrafında dolanmak istiyor ve dolanıyordu” (s. 184).

Pakize Başaran’ın *Köye Dönen Yosma* adlı romanında Ayşe’nin annesi Fadime, öteden beri ahlaki sorunları olan biridir. Henüz on iki yaşındayken kendinden üç yaş büyük olan komşu çocukları Burhan’a karşı şehvi duygular beslemiş, on beşine gelince de kendini ona teslim etmiştir. Köy öğretmenin oğlu olan ve İstanbul’da tahsil gören Burhan, tatilini geçirmek üzere geldiği köyde yaşadığı bu hadiseye bir anlam veremez. Bu durumu, anne ve babasıyla paylaşır. Bunun üzerine aile bir süre sonra köyden taşınır. Fadime ise Burhan’ın yerini doldurmak için kancayı köyün en yakışıklı ve varlıklı delikanlılarından biri olan Hacı Emin Ağa’nın oğlu, Hasan’a takar ve onu kandırmayı başarır. Fadime, Hasan ile evlendikten sonra da şehvi arzularını tatmin etmenin yollarını arar ancak köy halkından çekinir. Bunun üzerine İstanbul’da yaşayan akrabalarını ziyaret etme bahanesiyle sık sık İstanbul’a gidip gelir. İstanbul’a gittiği zaman da pavyona giderek kocasına ihanet ettiği, kendi zevkleri uğruna yabancı erkeklerle düşüp kalktığı anlaşılmaktadır. Fadime, hiç kimseye hesap vermeden duygularını istediği gibi tatmin edebildiği bu yaşam tarzını öylesine arzular ki onunla gayri ahlaki istekleri arasındaki tek engeli de ortadan kaldırmaya karar verir. Fadime kocasını zehirleyerek öldürür. Daha sonra henüz on beşine yeni basmış kızını pavyondan tanıdıkları dostlarıyla İstanbul’a gönderir. Kendi de köyde varını yoğunu sattıktan sonra İstanbul’a gitmeyi tasarlamaktadır. Yaptığı plana göre İstanbul’da hem kendi hem de kızı pavyonda çalışacak, kazandıkları parayla da istedikleri gibi bir hayat yaşayacaklardır. Fadime’nin bu planını anlayan gençler, köyün namusunu kurtarmak için Fadime’yi köy meydanında öldüresiye döverler. Fadime aldığı darbelerin etkisiyle bir sonraki gün yatağında ölü olarak bulunur.

Göçmen edebiyatının ikinci kuşak yazarlarından biri olan Yade Kara’nın *Selam Berlin*²⁷ adlı romanı, “Almanlar için tarihsel bir dönüm noktası olan duvarın yıkılmasına kültürler-arası bir perspektiften yaklaşan, Almanya’ya göç eden bir Türk ailesinin üzerinde yarattığı etkiyi gösteren ilk yapıttır” (Zengin, 2013: 293). Kazan ailesinin göç macerası yıllar önce romanın asli kahramanlarından Said Kazan’ın mühendislik okumak üzere Almanya’ya gitmesiyle başlar. Aile bir süre İstanbul-Berlin

²⁷ Kara, Y. (2004). *Selam Berlin*. (Çev. Nafer Ermiş). İstanbul: İnkılap Kitabevi. [İlk Basım 2004].

arasında gidip gelir ancak daha sonra Berlin'e yerleşilir. Sevda Kazan, Berlin'i fazla taşra bulduğu için beğenmez. Berlin'de bulundukları süre boyunca hep İstanbul'a dönüş hayalleri kurar: "Dolabın üzerinde hazırlanmış bir bavul duruyordu hep. Annem yerleştirmişti onu oraya. 'Biz burada sadece misafiriz,' derdi. 'Ve misafirler günün birinde gider.' Onun böyle konuşmasından nefret ederdim. O hep gitmeye ayarlamıştı kendini" (s. 65). Onun "İstanbul'a dönmek istemesi, kendini Almanya'da daima misafir hissetmesi, toplumun sosyal hayatına ayak uyduramamasından değil bilakis İstanbul'u daha modern görmesinden kaynaklanmaktadır" (Özgan, 2019: 35). Sevda, bir süre sonra İstanbul'a döner. Kocasını Said ise kuzeni Halim'le birlikte seyahat acentesi işlettikleri için Berlin'de kalır. Aile bireyleri bu süreçte İstanbul-Berlin arasında gidip gelmeye devam eder. Kazan ailesinin yemekte bir araya geldikleri bir gün, Halim'in eşi Ingrid kuzeninden duyduğu bir hadiseyi aktarır. Kuzenin bir arkadaşının bir Türk ile ilişki yaşadığından ve ondan hamile kaldığından söz eder. Adamlarla ilgili detaylar konuşuldukça bu kişinin Said olduğu anlaşılır. Bunun üzerine Sevda beyninden vurulmuşu dönerek kocasına bağırıp çağırmaya başlar:

Saiid, Saiid, Saaaiiiiiiiiiid! diye bağırdı annem ve bir gazel okur gibi uzattıkça uzattı. Bunu nasıl yaparsın?! Neden bir başkası? Neden bir çocuk? Neeeeeeeeeeeeeeeeennnn? Bu şekilde yürüyeceğini mi sandın? Karın olarak ben sana yetmedim mi? (...) Ben bunu hak etmediiiiiiiiimmmmm! Artık alarımı çalan bir siren gibi uluyordu. ... Bir şangırtı oldu. Oturma odasında bir şey devrildi. Annem tehditler savuruyordu. Bu konuda ustaydı. Sana öyle şeyler yapacağım ki, kuşaklar boyu torunların bunu konuşacak. Geberteceğim seni... Şeytan görsün yüzünü! Cehennem dibine git! (s. 132-133).

Ailenin büyük oğlu Hasan, babasının onları yıllarca kandırma konusunda gösterdiği hüneri şu şekilde anlatır:

Baba, her iki oyun için kostümlerini ve sahnelerini hazırda bulunduran bir oyuncu gibi iki sistem arasında, iki farklı sahne arasında hareket ediyordu. Bu şekilde Baba hem batı Berlin hem de doğu Berlin için hazırlıklı oluyordu. Yıllardır kullandığı sistemleri, gardırobu, çantaları, eşleri değiştiriyordu. Onun için olağan bir gündü ve duvarın verdiği güven vardı. Duvarın varlığı onun batı Berlin'deki hayatını ve ailesini yıkılmamasını sağlıyordu. Babanın iki sistemli, iki ideolojili, iki ayrı belediyeli ama aynı dile, aynı iklim ve tek duvara sahip bir şehirde iki hayatı, iki eşi, üç oğlu vardı. Bundan daha iyisi olamazdı. Böylece hepimiz birbirimizden habersiz yan yana yaşıyorduk. Onlarca yıl. Baba, her şeyi ince ayrıntısına kadar düşünmüştü. Sadece bir düşünce hatalıydı: Duvar yıkılıyordu; Anne, Ediz ve benim üzerime yıkılıyordu (s. 309)

Ayşe Kulin'in *Bir Gün*²⁸ adlı romanında Nermin Hanım, lüks ve gösteriş özentili bir kadındır. Kaymakam olan kocasıyla Anadolu'nun en ücra köşelerine gitmek zorunda kaldığı için bu hevesini giderememiştir. Kocasının tayini Güneydoğu'ya çıktıktan sonra kocası haksız yere içeri alınan birini kurtarır ve ona kefil olur. Gencin dağa çıkmasından sonra kocası gözden düşer ve vali olması engellenir. Kocasının vali olamayacağını anlayan Nermin Hanım, hayalini kurduğu yaşama hiçbir zaman erişemeyeceğinden emin olur. Bunun üzerine kocasını zengin bir adamla aldatmaya başlar. Bir süre sonra da ondan boşanır. Romanda aldatılan karakterlerden biri de Zeliha'dır. Törelere sıkı sıkıya uygulandığı bir aşirete mensup olan Zeliha, küçük yaşta kendisinden yaşça büyük bir adamla evlendirilmek istenince sevdiği adama kaçır. Kaçtıktan kısa bir süre sonra hastalanınca Alişan, onu başka bir kadınla aldatır. Kızın hamile olduğu anlaşılınca da Alişan onu Zeliha'nın üzerine kuma olarak alır.

Menekşe Toprak'ın *Temmuz Çocukları* adlı romanında Süheyla, Almanya'ya göç etmiş Sabri ve Şükriye çiftinin dört çocuğunun en büyüğüdür. Anne ve babaları, çocuklarından ikisini Türkiye'ye göndermek zorunda kaldığı sırada Süheyla ile en küçük çocukları Aziz'in Almanya'da kalmasını tercih eder. Süheyla genç yaşta evlenir ve babasının isteği üzerine tanımadığı biriyle evlenir ve evliliğinde bir sürü sorunlar yaşar. Sevmediği bir adamla evli olduğu için çok mutsuzdur. Nesime Ceyhan Akca'ya göre Menekşe Toprak'ın kadın kahramanlarının millî ve dini kimliklerini muhafaza etmeye yönelik bir kaygısı bulunmamaktadır. Bu nedenle yazar kaleme aldığı eserlerde Türk kültürü ve aile yapısında dikkat çeken bu özelliğe işaret etmekle birlikte bunun doğru veya yanlışlığı konusunda taraf tutmaz. Kadın karakteri ise bu değerleri muhafaza etme kaygısı taşımaz. Akca'ya göre Toprak bu yönüyle göçmen edebiyatı içerisinde diğer yazarlardan ayrılır: "Özellikle Türk edebiyatı içerisinde göçmen edebiyatı Almanya alt başlığında değerlendirildiğinde kültürel kodların muhafazasının ve kimlik muhafazasının öne çıkarıldığını, entegre oluşun, Almanlara benzemenin yadırganarak vurgulandığını görürüz. Oysa Menekşe Toprak, bireyin varoluşuna ve kendini inşasına odaklanmıştır (2015: 471). Süheyla da bütün yaşamını sevmediği bir adamla sürdürmek yerine kalbinin sesini dinler, çalıştığı radyoda şef olan Klaus'a âşık

²⁸ Kulin, A. (2020). *Bir Gün*. İstanbul: Everest Yayınları. [İlk Basım 2005].

olur ve onunla yasak aşk yaşar. Süheyla'nın kocasını aldattığı anlaşıncı aile alt üst olur. Süheyla'nın evliliği biter ve çocuğundan ayrılmak zorunda kalır.

3.2.1.2. Terk Etme/Terk Edilme

Eşlerden birinin ötekini terk etme suretiyle ortak hayata son vermesi, evliliklerde yaşanan en önemli sorunların başında gelir. Evlilik ve aile gibi toplumun önemli kurumlarının yanı sıra kişisel ve sosyal ilişkileri derinden etkileme potansiyeline sahip olan terk olayı; çözülememiş çatışmalar, iletişim eksikliği, yalnızlık, kırgınlık, kavgınlık, güvensizlik, sadakatsizlik, baskı ve şiddet, yetersizlik duygusu, yoksulluk, kültür farkı başta olmak üzere birçok faktöre bağlı olarak gelişebilir. Bu faktörlerden biri de göçtür.

Göç, “bireyler üzerinde önemli etkileri olan bir süreçtir” (Bülbül ve Köse, 2010: 76). İster gönüllü ister zorunlu sebeplerle gerçekleşsin “göçle birlikte sadece bireyler değil aynı zamanda kültür, gelenek, görenek ve yaşam biçimleri de hareket etmekte, böylece göç edilen yerdeki mevcut sosyo-kültürel yapı, getirilen sosyo-kültürel yapıyla genişlemekte, değişim ve dönüşüme uğramakta(dır)” (Yaşar-Ekici, 2015: 179). Kimileri, göç sonucunda yaşanan sosyal, ekonomik veya kültürel değişim ve dönüşümlere kısa sürede uyum sağlarken kimileri uyum ve entegrasyon konusunda karşı karşıya kaldığı zorlukların üstesinden gelmeyi başaramaz. Bu durum, evlilik açısından değerlendirildiğinde eşlerden birinin yeni sosyal, ekonomik, kültürel çevreye kısa bir sürede entegre olmasına karşılık ötekinin kendisini yabancı veya öteki olarak hissetmesi ciddi çatışmaların yaşanmasına neden olur. Bu çatışmaların çözülemediği evlilikler, boşanma ile sonlanabildikleri gibi eşlerden uyum sağlayamayanın ötekini terk etmesine de neden olabilmektedir.

Göçün sebep olduğu terk etme veya terk edilme göçü ele alan romanlarda başvurulmuş temalar arasında yer almaktadır. Söz gelimi bu sosyal sorun, Güzide Sabri'nin *Hüsran*²⁹ adlı romanın temel çatışma dinamiğini oluşturur. Romanda Nazima Hanım, yasak aşk yaşadığı Faruk'u elinden aldığını düşündüğü Nermin'in evine gider. Ona bütün nefretini kustduğu, hakaretler yağdırdığı bir esnada duvarda asılı olan resmi görünce donakalır. Bu resmin, Nazima Hanım'ın yıllar önce terk ettiği ilk kocası Asım'a ait olduğu, birkaç dakika önce yasak aşkı için hiddetle üstüne yürüdüğü

²⁹ Aygün, G. S. (1928). *Hüsran*. İstanbul: Semih Lûtfi Kitabevi. [İlk Basım 1928].

Nermin'in de henüz beşikteyken bırakıp gittiği öz kızı olduğu anlaşılır. Hiç beklenmedik anda gerçekleşen bu hadiseden ötürü Nazima Hanım şiddetli bir buhran geçirir. Kendine geldikten sonra Nermin'e annesi olduğunu söyler. Nermin'in onu neden Anadolu'nun ücra bir köşesinde zavallı, ihtiyar bir kadının kucağında bıraktığını sorması üzerine Nazima Hanım bütün hakikati anlatır. Nazima Hanım, Asım'ı çok sevdiği için İstanbul'dan, bütün sevdiklerinden ayrılarak uzak ve ıssız bir memleketin vahşeti içinde yaşamaya çalıştığını ancak bunu başaramadığını söyler. Konuşmasının devamında “inan kızım! Henüz çok genç ve çok ateşli bir kadının, Anadolu'nun ücra bir köşesinde geçirdiği hayatın tahammül edilmez dakikaları olacağını anlamıyan, hiç düşünmiyen dimağlar da vardır” (s. 131) diyerek onları yaşadığı göçün ağırlığını taşıyamadığı, kendisine bu konuda anlayış gösterilmediği için terk ettiğini belirtir.

3.2.1.3. Boşanma

Boşanma, evlilik birliğinin resmen sonlandırılması olarak da tanımlanan hukuki bir süreçtir (Akıntürk, 1996: 252). Alışılmış bir düzenin bozulması, çoğunlukla bireyin refahını kısa veya uzun vadede olumsuz olarak etkiler. Boşanan çiftler, boşanmanın getirdiği bazı olumsuzluklarla baş etmek durumunda kalırlar. Ancak boşanma olgusu, yalnızca çiftleri değil varsa çocukları, eşlerin aile ve arkadaş ortamları üzerinde de etkileri olan bir süreci ifade eder. “Bugün diğer toplumlarda olduğu gibi, ülkemizde de temel değerlerin zaafa uğraması, nüfusun şehirlerde toplanması, günlük hayatın karmaşıklaşması, iletişim teknolojilerinin ve kitle iletişim araçlarının yaygınlığı, tüketim kültürünün değişmesi, bireysel değerlerin ön plana çıkması ile birlikte toplumların temeli olan aileyi yıkıma götüren aile içi şiddet” (Tatlıoğlu & Demirel, 2016: 62) boşanmanın en önemli sebepleri arasında gösterilmektedir.

Daha dikkatli bir bakış açısıyla boşanmanın, hukuki ve duygusal boyutlarının ötesinde toplumsal boyutlarını da görmek mümkündür. Çiftler arasında duygusal bağın bozulması üzüntü, belirsizlik, yeni bir düzene ayak uydurmanın getirdiği tedirginlik boşanan bireyi bekleyen olumsuz duygusal ve psikolojik yüklerdir. Bu yükler, bireylerde depresyon ve anksiyete gibi psikolojik sorunların da tetikleyicisi olabilmektedir. Boşanma bireyler açısından ekonomik boyutlara da sahiptir. Yasal işlemler, varlıkların bölünmesi, ayrılan çiftlerden en az birinin yeni ev kurması bireyin

alıştığı finansal gerçeğin değişmesine sebep olabilir. Ayrıca sonlanan evlilikte bireylerin ebeveyn olma durumu, anne baba arasında nafaka, velayet, ortak ebeveynlik, çocuklarını görme süre ve sıklığı gibi sorunlarla istenmeyen bir noktaya taşınabilir. Çocukların bu duruma çoğunlukla duygusal zorluk, akademik başarısızlık, davranış değişikliği veya davranışlarda olumsuz yönelele tepki geliştirmesi boşanmanın yol açtığı ayrı bir zorluk olarak dikkat çeker.

Boşanmanın sosyal etkileri ise diğer boyutlara oranla daha karmaşık ve kişilerin parçası oldukları topluma göre farklılık gösterir. Anne-baba veya karı-koca gibi kavramlara değişmez rollerin yüklendiği geleneksel toplumlarda boşanma süreci ve sonrası daha zorlayıcı olurken modern toplumlarda boşanma çoğunlukla gündelik yaşamın olgusal bir gerçeği olarak kabul edilir.

Boşanma konusunda denkleme göç olgusu eklendiği zaman durum biraz daha farklılaşır. Özellikle kırsal bölgelerden kentlere yapılan göçler sonucunda aile birliğinin bozulması beraberinde oldukça sancılı süreçleri getirir. “Göç ile toplumsal şartları değişen ancak geleneksel baskıları yaşamaya devam eden, eğitime erişemeyen, ekonomik özgürlüğe erişemeyen ya da düşük gelirli ve zorlayıcı çalışma koşullarında çalışan kadınlar tüm bu zorluklarla birlikte boşanma sürecinin zorluklarıyla da mücadele etmek zorunda kalmaktadır” (Acar, 2022: 1). Göç kaynaklı boşanmaların ardından kadınlar kendilerini çoğunlukla sosyo-ekonomik durumlarını önemli ölçüde etkileyebilecek zorlu bir sürecin içerisinde bulur. Psikolojik sorunlardan ekonomik istikrarsızlığa uzanan süreçte kadınların karşılaştığı en büyük zorluklardan biri yalnız yaşama ihtimalidir. Geleceğe dair belirsizlik duygularını körükleyen bu durum; öfke, endişe, suçluluk, çaresizlik, korku ve stres yaratan bir faktöre dönüşebilir. Bu tip kadınların karşı karşıya kaldıkları en büyük sorunlardan biri de sosyal damgalanmadır. Özellikle eğitimsiz ve düşük gelirli sosyal grubun yoğun olarak yaşadığı gecekondu bölgelerinde ‘dul kadın’ olma damgası ciddi sosyal bir soruna dönüşebilir (İyilikçi, 2015: 12).

Göç kaynaklı sosyal sorunlardan biri olan boşanmalar, göç konusu ele alan yazarların da dikkatinden kaçmamış, eserlerinde bu konuyu çeşitli boyutlarıyla irdelemişlerdir.

Sevgi Soysal'ın “daha çok ideolojik bir bakışla ve sınıfsal farklılığın tipik örneklerine odaklanarak köşe başlarında iş bekleyen amelesinden pavyon kapatan kaçakçısına kadar değişik insan manzaraları sun(duğu)” (Korkmaz, 2016a: 505) *Şafak* adlı romanında Oya, siyasi eylemlerinden ötürü Ankara'da bir süre tutuklu kaldıktan sonra Adana'ya sürgüne gönderilir. Yaşadığı zorunlu yer değişikliğinden ötürü iki çocuğundan uzak kalan Oya, hiç tanımadığı bir kentte oldukça zor zamanlar geçirir. Günlerini otel odasına tıkları geçirdiği için yalnızlığı kaçınılmaz bir durum olarak yaşar. Sürekli polis gözetiminde olduğu, sivil polisler tarafından takip edildiği için de kendini hiçbir eyleminde özgür hissetmez. Bir gün tesadüf eseri tanıştığı avukat, onu dayısının evinde düzenlenen akşam yemeğine davet eder. Oya günlerini can sıkıntısı ile geçirdiğinden bu teklifi kabul eder. Yemek yedikleri akşam eve polis baskını olur. Oya ve beraberinde erkekler göz atına alınır. Göz altında bulunduğu esnada uzun uzun sorgulanır, her türlü hakarete uğrar, şiddet görür. Oya bir süre sonra salıverilince sürgünün haftaya biteceğini düşünür ve yapacağı şeyleri planlar. Oya'nın yapmayı düşündüğü şeylerden biri de boşanmaktır:

Üçü bir süre, ağaçlı yolun başında kalakaldılar. Sonra, yanyana, ama apayrı kişiler gibi yürüdüler. Oya'nın bacakları dizkapaklarından kırılı kırılıveriyor. Serbest kaldığını öğrenmek ipleri gevşemiş bir kuklaya döndürdü onu. Rahatladı mı? Rahatlamış görünmekten utanıyor nedense. İlk uçakla Ankara'ya dönerim. Sürgünüm haftaya bitiyor. Sonra? Denize giderim. Herhangi bir deniz kıyısına. Alanya'dan Ege'nin en güzel kıvrımlarına kadar nice manzara bir film şeridi gibi gözleri önünden akıyor. Mavi. Genişlik. Deniz. Kayalar. Orman. Peki kocası? Peki ev? Peki çocuğu? Peki daha bir yığın sorumluluk? Aslında şimdi ne mavi, ne özgürlük, ne orman var. Yakınlaşan sorumluluklar var. Dönünce yepyeni bir yaşama başlamak. Boşanmak. Boşanmak bir başlangıçmış gibi. Çocuğum peki, ona sağlamak zorunda olduğum düzen? Hiçbir şey yeniden başlamıyor benim için. Darmadağın olmuş bir ev içini yeniden düzenlemek. Beni bekleyen bu (s. 209).

Oya, sürgünde bulunduğu sürede yaşadığı onca şeyden sonra içten içe büyük bir kopuş yaşar. Ne toplum ne aile ne de sorumluluklar, hiçbir şeye ait hissetmediği bir noktaya gelmiştir. Oya tam da bu noktada “boşanmayı, sorumluluklarından bir parça eksiltmek, düzenini yıkıp yeniden kurmak için bir başlangıç olarak görmektedir. Oya'nın çektiği varoluş sancıları, sorumluluklarının önüne geçmiştir” (Süphandağ, 2017: 103).

Yade Kara'nın *Selam Berlin* adlı romanında Kazan ailesinin Almanya'ya yaptığı göç ve bu göçün neden olduğu bir dizi olay ele alınmıştır. Said Kazan, yıllar önce Almanya'ya mühendislik okumak için gitmiş, eğitimini tamamladıktan sonra da

oraya temelli yerleşmeye karar vermiştir. Bu süre zarfında kuzeni Halim Kazan ile birlikte bir seyahat acentesi açarak Almanya'daki yerleşim durumlarını daha kalıcı bir hale getirmişlerdir. Said Kazan'ın bu işinden ötürü aile Berlin-İstanbul arasında sürekli gelip gider. Bir süre sonra aile Berlin'e yerleşir ancak karısı Sevda Kazan, Berlin'i bir türlü benimseyemediği için İstanbul'a döner. O yıllarda Berlin Duvarı henüz yıkılmadığı için Said Kazan doğu ve batı Berlin arasında mekik dokur. Ailesi Said'in bunu iş dolayısıyla yaptığını zanneder ancak durum hiç de zannettikleri gibi değildir. Kazan ailesinin Berlin'de bir araya gelerek akşam yemeği yediği esnada Halim Kazan'ın eşi Ingrid bir Türk'ün duvarın öte tarafında Alman bir kadınla yaşadığı yasak aşktan bahseder. Olaya ilişkin detaylar konuşuldukça bu kişinin Said olduğu anlaşılır. Ailenin büyük oğlunun aktardığı üzere Said Kazan, yıllarca tam anlamıyla ikili bir hayat sürdürmüş, eşi Sevda başta olmak üzere çevresindeki herkesi kandırmıştır:

Baba, her iki oyun için kostümlerini ve sahnelerini hazırda bulunduran bir oyuncu gibi iki sistem arasında, iki farklı sahne arasında hareket ediyordu. Bu şekilde Baba hem batı Berlin hem de doğu Berlin için hazırlıklı oluyordu. Yıllardır kullandığı sistemleri, gardırobu, çantaları, eşleri değiştiriyordu. Onun için olağan bir gündü ve duvarın verdiği güven vardı. Duvarın varlığı onun batı Berlin'deki hayatını ve ailesini yıkılmamasını sağlıyordu. Babanın iki sistemli, iki ideolojili, iki ayrı belediyeli ama aynı dile, aynı iklime ve tek duvara sahip bir şehirde iki hayatı, iki eşi, üç oğlu vardı. Bundan daha iyisi olamazdı. Böylece hepimiz birbirimizden habersiz yan yana yaşıyorduk. Onlarca yıl. Baba, her şeyi ince ayrıntısına kadar düşünmüştü. Sadece bir düşünce hatalıydı: Duvar yıkılıyordu; Anne, Ediz ve benim üzerime yıkılıyordu (s. 309).

Ailenin alt üst olmasına neden olan bu hadise en çok Sevda Kazan'ı etkiler. Hemen İstanbul'a döner ve boşanma işlemlerini başlatır. Bu süreçte o kadar çok üzülür ki yeme içmeden kesilir: "Ah, hiçbir şey yemiyor oğlum. Hiçbir şey yemiyor, hiçbir şey içmiyor. Kendini bu şekilde bırakması tam bir rezalet. Kimseyi görmek konuşmak istemiyor. Ben her gün gelip burayı havalandırıyorum, ona çay yapıyorum" (s. 214-215). Yaşadığı olaydan sonra depresyona giren Sevda Kazan bir süre kimseyle görüşmez. Çocuklarını bile yanında istemez ancak bir süre sonra kocasından intikam alma tutkusuyla eski sevgilisiyle yeniden görüşmeye başlar.

Ayşe Kulin'in *Bir Gün* adlı romanında Zeliha, üç anneli bir aşiret kızıdır. Zeliha, küçük yaşta istemediği bir adamla evlendirilmek istenir. Zeliha'nın sonradan anlattıklarından bu adamın oldukça çirkin ve ondan oldukça büyük olduğu anlaşılır. Zeliha adamı ilk gördüğünde ondan iğrenir:

Adam benden çok büyüktü, kocaman bir burnu vardı, azıcık saçı kalmış kafasının iki yanında, onlara da ak düşmüştü. On beşime bastığım yaz, bizim çiftliğe, eli kolu hediye dolu, ziyarete geldi. Analarım kumaşlar, terlikler, bana bilezikler getirmişti. Kahve ikramını bana yaptırdılar. Kahvesini vermek için yaklaştığımda leş gibi tütün kokusu geldi burnuma, tiksindim (s. 42).

Zeliha, tiksindiği bu adamla evlenmek yerine sevdiği gence kaçmaya karar verir. Bu, aşiretin töresine göre bir anlamda ölümü seçmek anlamına gelir. Zeliha'nın Alişan'la kaçması, bütün aşireti ayağa kaldırır. Alişan ve Zeliha'nın öldürülmesi için harekete geçilir. Ancak Zeliha'nın dedesi, aşiretin önemli isimlerinden Sadık Ağa, gençlik yıllarından töre ve kan davası yüzünden birçok yakınınını kaybettiğinden sevdiği torununun öldürülmesine razı gelmez. Zeliha dedesi sayesinde hayatta kalmışsa da evlilik hayatı istediği gibi gitmez. Uğrunda ölümü göze aldığı Alişan, hastalandığı için Zeliha'nın üstüne kuma getirir. Bu durumu kabullenmeyen Zeliha, Alişan'dan ayrılmaya karar verir. Zeliha'nın aldığı ayrılık kararı bir anlamda yeniden ölümü seçmek anlamına gelir. "Genç kızın sevdiğiyle kaçması kırsal bölgelerde aileler için büyük utançtır ve cezayı gerektirir. Genç kız için en kötü durum, kaçtığı erkeğin ona sahip çıkmamasıdır" (Yumru, 2016: 110). Alişan da bunun farkındadır bu nedenle gitmesini istemez:

Ben gitmeye kalkışınca, yalvardı bana kalayım, diye. Nasılsa alıştığımız şeymiş kumayla yaşamak. 'Alişan, senin için ölümü göze aldım ben, aşiretime karşı çıktım. Bana yapacağın bu muydu?' diye sordum. Hüüngür hüüngür ağladı. Ayaklarıma kapandı, yalvardı, yakardı. Eve dönersem, akrabalarım onu vurur diye korktuğundan herhalde, gitmemi de istemiyordu (s. 63).

Zeliha bir süre evinde kalmaya devam eder ancak sevdiği adamı başka bir kadının kollarında görmeye daha fazla dayanamaz. Önce intihara teşebbüs eder. İçtiği ilaçları kusması sayesinde kurtulur. Bu süreçte Alişan ve kumasının kayıtsızlığını da görünce ayrılmaktan başka çaresinin olmadığından emin olur. Zeliha da ailesine dönmesi durumunda öldürüleceğinin farkındadır ancak bu ölümün kendisiyle sınırlı kalmayacağını, Alişan'ın da öldürüleceğini bilir. Bu yüzden biraz da öç alma duygusuyla bile isteye ölümüne gider:

Eyvah, dedim, dün ölemedim, şimdi öleceğim. Başladım dua etmeye yattığım yerde, Allah'ım beni affet, canımı köyüme varana kadar bana bağışla. Öleceksem, evimde, anamın kucagında öleyim, canımı Alişan uğruna yuttuğum haplar değil, amcalarım, yeğenlerim alsın, namuslarını temizlesinler. Beni vurduktan sonra Alişan'ı da sağ koymazlar, nasılsa. İyi ederler. Ben nasıl ödüyorsam suçumu, o da ödesin... (s. 65).

Zeliha, Alişan'dan ayrıldıktan sonra giydiği kara çarşaf sayesinde evine kadar gidebilmiştir. Evine ulaştıktan sonra yer yerinden oynar. Aşiretin namusuna sürülen lekenin temizlenmesi için harekete geçilir ancak Sadık Ağa yine devreye girer. Zeliha'yı koruması altına alır. Ona bir fenalık yapılmasın diye gözünün önünden ayırmaz hatta kendi odasının karşısındaki odada uyutur.

Romanda kocasından boşanan diğer bir karakter, Nermin Hanım'dır. Nermin Hanım, lüks ve gösterişe meraklı bir kadındır ancak kocası kaymakam olduğu için Anadolu'nun en ücra yerlerine gitmek zorunda kalır. Aşiretlerin yoğun varlık gösterdiği Güneydoğu'ya geldiklerinde terör olayları iyice tırmanışa geçmiştir. Bu esnada suçsuz yere tutuklanan ve türlü işkencelere maruz kalan, Sadık Ağa'nın torunu Cengiz'in kurtulmasına vesile olur. Cengiz'in kurtulduktan sonra içerideyken maruz kaldığı işkencelerden ötürü insan içine çıkamaz ve çareyi dağa çıkmakta bulur. Kefil olduğu bir adamın dağa çıkmasından ötürü kaymakam gözden düşer, derin güçler onun yükselmesine, vali olmasına engel olur. Bu durum, makam mevki meraklısı olan Nermin Hanım'ın kabul edebileceği bir şey değildir. Nermin Hanım'ın zengin olma hayalleri suya düşmüştür. Bunun üzerine ona bu hayallerini yaşatabilecek zengin bir adamla flört etmeye başlar. Bir süre sonra da kocasından boşanır. Nermin Hanım'ın bu davranışı, ailenin alt üst olmasına neden olur. İki çocuklarından Nevra babasının, Orhan ise annesinin yanında kalır. Ailenin dağılmasından sonra çocuklar birbirlerinden uzaklaşırlar. Yıllar sonra bir araya geldiklerinde Nevra bu boşanmanın sebep olduğu tahribata şu sözlerle dikkat çeker:

Otelin barında birer tabureye tüneyip şarabımızı içerek konuşmaya başladık. Yılların suskunluğunu unutturmak istercesine, her ikimizde hayatımızın en ince ayrıntısına girerek rapor verdik birbirimize. Arzularımızı, hayal kırıklıklarımızı ilk ve son aşklarımızı, işimizi, aşımızı, çocuklarımızı ne var ne yok hepsini her birini konuştuk. Annemle babamın boşanmasına kadar olan yaşamımıza ve boşanmanın üzerimizdeki tahribatına hiç girmedik. Onu arabada yol boyunca halletmiştik. Sessizce (s. 116-117).

Nermin Hanım'ın kocasını aldatması ve ondan boşanmasından en çok Nevra etkilenir. Yıllar sonra kocasını aldatıp ondan boşandıktan sonra "belki kocamla arama giren Ferdi dahi değildi, annemdi. Ömrüm boyunca az gördüğüm, az sevdiğim, az bulduğum ama öldüğü gün beni çok etkilemiş olduğunu anladığım annem!" (s. 97) diyen Nevra farkında olmadan annesinden ne kadar etkilendiğine dikkat çeker.

3.2.1.4. Çokeşlilik- Kuma

Evlilik, toplumun temel yapı taşı olan ailenin oluşturulmasını ve soyun devamlılığı için gereken akrabalık bağlarının geliştirilmesini sağlayan bir kurumdur (Başaran Alkan, 2001: 4). Toplumların aile kavramına bakış açısı sosyal, kültürel, dinsel ve tarihsel özelliklere göre farklılık barındırır da “antropolojik bakış açısına göre en az iki bireyin kan, evlilik veya evlat edinme aracılığı ile meydana getirdiği birime aile denilmektedir” (Ayhan & Yaman, 2021: 159).

Bir toplumun varlığını sürdürebilmesi için hayati öneme sahip olan evlilikler ister sözlü ister yazılı olsun kendine özgü belli norm ve kuralları olan bir sözleşmedir. Ailenin yapısını, aileyi oluşturan unsurların görev ve sorumluluklarını belirleyen bu norm veya kurallar toplumdan topluma değişiklik gösterir (Lundberg, 1970: 110). Bu nedenle “evlilik, toplumların tarihsel, kültürel ve sosyal yapılarına göre çeşitli biçimlerde meydana gelebilmektedir” (Ayhan & Yaman, 2021: 160). Bu evlilik biçimlerinden biri de poligami veya toplumda bilinen yaygın adıyla çok eşlilik. “Bir erkeğin evli olduğu halde ikinci bir kadınla gayriresmî olarak evlenmesi olarak tanımlanan kuma evliliği ise genel olarak poligami çok eşlilik özel olarak da polijini/çok karılık-eşlilik içinde yer almaktadır” (Şen & Gümüş, 2020: 215).

Tanınmış Amerikalı antropolog olan George Peter Murdock, kadının ikinci planda yer aldığı ataerkil toplumların çok eşliliğin uygulanması ve sürdürülmesi için elverişli ortamlar yarattığını iddia eder. Murdock’un temel iddiası, ataerkil sistemlerde kadınların hem ekonomik hem de sosyal olarak ikincil rollere itildiği fikrine dayanır. Bu durum, kadınların özerkliği üzerinde olumsuz etki yaratırken erkeklerin güç ve sosyal statüsünü artırır ve kadınların sosyal, ekonomik açıdan bağımlı hale gelmesine neden olur. Bu çerçevede çok eşlilik, karşımıza erkeğin ayrıcalık ve otoritesinin bir tezahürü olarak çıkar. Baskın cinsiyet olan erkekler, zenginlik, güç ve sosyal statülerinin bir göstergesi olarak birden fazla eş edinebilmektedirler. Böylece çok eşlilik, erkekliğin ve sosyal prestijin bir sembolü haline gelerek ataerkil toplumlarda mevcut güç dinamiklerini güçlendirir. Ayrıca Murdock, çok eşliliğin ataerkil sistemler içerisinde işlevsel bir yöne de sahip olduğunu ileri sürer. Ona göre erkeklerin birden

fazla e e sahip olmasına izin veren çok e lilik uygulaması sayesinde akrabalık a ları geni lerken aile veya klanlar arasındaki ittifaklar güçlenir (Murdock, 1964: 206-207).

Çok e lili in ülkemizde de özellikle kırsal bölgelerde benzer uygulamalarına rastlamak mümkündür. Ülkemizde kuma ve çok e lili in ortaya çıkması ve yeniden üretilmesinde yedi temel faktörün  ne çıktığı görülmektedir. Bu faktörlerden ilki ve en önemlisi kadınları belli bazı rol ve kalıpların içine hapseden ataerkil toplum yapısıdır. Kadını kamusal alanın dışına iten bu yapı, “kadının erkeğe tabi olduğu ve görevinin  ocuk doğurmak ve bakmak olduğunu kişilerin düşüncelerine kodlayarak günümüze kadar gelen bir olgu ile kadın bedenini sahip olunabilen bir meta haline getirmiştir” (Gök & Ersoy: 550). İkinci faktör, eğitim seviyesinin düşük olmasıdır. Kadınların eğitimden mahrum kalmasıyla körüklenen cehalet, aynı zamanda ataerkil zihniyetin devamlılığını sağlayan bir döngü oluşturur.    nc  faktör, “ailelerin çok fazla çocuğunun olması veya erkek çocuğa sahip olmamalarıdır” ( en & G m  , 2020: 218). Bu durum, iki önemli sorunu beraberinde getirir. Bu sorunlardan ilki kalabalık hanelerde ekonomik açıdan büyük zorluklar yaşayan kız çocuklarının evliliği bir kurtuluş olarak görmeleri, ikincisi ise erkek çocuğu olmayanların iki ve hatta daha fazla kadınla evlenmesidir. Dördüncü faktör akrabalık ili kileridir. Kırsal geniş ailelerde evlilik ya ına gelen genç kızlar çoğunlukla görücü usulü evliliklerle kuma olarak verilmektedir. Kırsal bölgelerde görülen bu uygulama akrabalık ba ları g  lendirilmeyi ve toprağın bölünmesini önlemeyi amaçlar. Beşinci faktör kırsal bölgelerde gereksinim duyulan i  gücü ihtiyacını karşılama isteğidir.  ocuk do urarak aileyi genişletme işlevinin yanında kadını ev, ba , bahçe ve tarla i lerinde  alı tırılabilen bir hizmetçi olarak gören bu düşünce çok e li evliliklerin önemli bir nedeni olarak kabul edilir (Acar-Savran, 2004: 49). Altıncı faktör, din ve inanç temellidir. Toplumda hâkim olan inanç sisteminin bu tip evliliklere meşruiyet vermesi, bu evliliklerin hoş karşılanmasına ve yaygınlık kazanmasına neden olur. Yedinci faktör ise mahalle baskısı ile ilgilidir. Birçok toplumda ya ı ilerlemiş ancak henüz evlenmemiş kızlara evlenmeleri için baskı kurulduğu bilinmektedir. Bu baskıdan ötürü ‘evde kalma’ korkusu yaşayan kızların ikinci e  olmayı kabul ettikleri düşünülmektedir. Bunların dışında çok e lili i besleyen diğer önemli bir faktör, g   olgusudur.

Göç olgusu evlilik ve aile dinamikleri üzerinde önemli bir role sahiptir. Göç, çoğu zaman geleneksel sosyal yapı ve normları bozarak evlilik uygulamalarında değişikliklere ve belirli bağlamlarda çok eşli birlikteliklerin ortaya çıkmasına yol açar. Özellikle kadın ve çocukların geride bırakıldığı, ailenin bölündüğü göçlerde yaşanan uzun süreli ayrılıklar, erkeklerin gittikleri yerlerde başka evlilikler yapmasına neden olur. Öte yandan göç dinamikleri göçmen topluluklarda çok eşliliği teşvik eden koşullar yaratır. Ekonomik eşitsizlikler, sosyal izolasyon, yoksulluk gibi faktörler; göçmenlerin evlilik uygulamalarını etkiler.

Kuma ve çok eşliliği göç bağlamında ele alan romanlardan biri, Sevgi Soysal'ın kadın olmanın bütün zorluklarını gözler önüne serdiği *Şafak* adlı romandır. Bu romanda Güllü'nün yaşamı, kuma olgusu yüzünden alt üst olur.

Aysel Ayhan ve Ömer Miraç Yaman'ın (2021) çok eşli ailelerle yaptıkları nitel araştırmada “kuma evliliklerine yönelen erkeklerin ataerkil yapının etkili olduğu ailelerde yetiştikleri; (...) kadınların ise aile ve yakın çevreleri tarafından damgalanmaya ve sosyal dışlanmaya maruz kaldıkları; psikososyal ve ekonomik sorunlar yaşadıkları dile getirilmektedir” (Yıldırım, Özcan-Elçi & Akman, 2022: 214). Romanda da hem Güllü'nün hem de Güllü'nün gelin gittiği ailenin köylü, cahil ve sosyo-ekonomik açıdan toplumun alt kesimlerine mensup oldukları anlaşılmaktadır. Kent yaşamının zorluklarına göğüs geremedikleri için de ailenin reisi, Avusturya'ya çalışmaya gitmek zorunda kalmış; Güllü'yü ve kumasını ailesinin yanında bırakmıştır. Kocasını Avusturya'ya gittikten sonra Güllü için yaşam daha da katlanılmaz bir hal alır. Kocasının ailesi Güllü'nün değil kumanın tarafını tutar. Güllü'yü bir yaşındaki oğluyla sokağa atarlar. Bebeğiyle ortada kalan ve kimi kimsesi olmayan Güllü çok büyük zorluklar çeker. Almanya'ya işçi olarak gitme fırsatı yakalar ancak orada da tutunamayarak sınır dışı edilir. Güllü, Türkiye'ye tekrar döndüğünde daha da ağır koşullar altında yaşamak zorunda olduğunu bilir. Parkta beklerken Abdullah adında bir adamla karşılaşır. Gidecek yeri olmadığından ona sığınmaktan başka çıkar yol göremez. Abdullah, kadınları kötü yola sürükleyen biridir. Böylece Güllü hem genelev kadını hem parasının bir kısmını verdiği Abdullah'ın metresi olur. Aile hayatı yok olan Güllü, içine sürüklendiği kötü yaşamın korkunç yönleriyle yüzleşir. Başka kadınları da ağına sürüklediğini görünce Abdullah'ı vurur ve cezaevine girer. “Namus temizleme meselesi ataerkil toplumda erkeğin baskın olup kadının ise itaatkâr

olmasıyla bilinir ve genellikle erkeğin güç göstereceği bir meseledir. Fakat burada Güllü namusunu temizlemek için Abdullah'ı vurmuştur” (Tatlı, 2019: 379).

Sevgi Soysal'ın *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* adlı romanında, romanın asli karakterlerinden Mevhibe Hanım'ın babası Doğan Bey de çok eşli bir evlilik gerçekleştirmiştir. Mevhibe Hanım'ın aktardığı kadarıyla babası, Trabzon'dan Ankara'ya gelip milletvekili olunca annesini Ankara'ya hiç getirmemiştir. Annesi, toprak sahibi bir çiftçinin kızıdır. Oldukça cahil olduğu anlaşılan annesi ne çocuklarına ne de Ankara'da kendini unutmuş görünen kocasına fazlaca düşkündür. Başına gelen her şeyi bir çeşit alınyazısı olarak gördüğünden yaşamını büyük bir sükûnetle sürdürür. Eğitimlerini büyük şehirde sürdürmelerini istediği için çocuklarını da yanına alan Doğan Bey, Ankara'da yeniden evlenmiş ve Medeni Kanun'a rağmen, eski karısından boşanmaya gerek görmemiştir. Yeni anneleri, kendi anneleri gibi başını örten bir köylü kadını değildir. Başı açık gezdiği gibi kocasıyla Cumhuriyet balosuna katılmayı da ihmal etmez. Ancak onun da hükmü bundan öteye geçmez. Evde onun da sözü geçmez ve babalarının onu da fazlaca taktığı yoktur. Babaları çoğu zaman arkadaşlarıyla Karpiç'te sabahlar, Ankara'ya yeni gelen konsomatrislerle eğlenir. Üvey anneleri de hıncını, elinden geldiğince çocuklardan, özellikle de Mevhibe'den çıkarır.

Mevhibe için üvey annesi sadece beybabasının ev içindeki bir uzantısı olduğundan ona saygısızlık etmeyi hiçbir zaman düşünmez. Özellikle de vekil olduktan sonra 'vekil babaya' karşı gelmek onun için vatana ihanet gibi akıl dışı bir şeydir. Bu düşünce, sadece Mevhibe'ye özgü değil Trabzon'daki akraba, ahabap ve hemşehrileri için de geçerlidir:

Trabzonlu, Karadeniz bölgesinde sözü geçer bir çiftçi olan babası, şimdi önemli işler yapıyordu, büyük işler, herkes için böyleydi bu, hepsi biliyordu Doğan Bey'in ne büyük bir adam olduğunu. Eskiden, Doğan Bey'in kendileri gibi biri olduğunu unutmuşlar, hükümete girmiş olan hemşerilerine tapar olmuşlardı. Ne demek hükümete girmek? Kafaları hükümet deyince yıllar yılı, padişah, nazır, paşa gibi ulaşılmaz yükseklikteki insanları düşünmeye alışık olduğundan, Doğan Bey'i de öyle büyütmişlerdi. Çok büyük adam olmuştu Doğan Bey yani. Ve onlar için büyük adam kısaca, yanında ayakta durulması gereken, eli öpülen, her sözü buyruk kabul edilen biriydi. Büyük adamın şiddeti de, ihsanı da Tanrı'nın lütfu gibi karşılanmalıdır. Şiddeti, doğa afetleri, seller, fırtınalar gibi sayılmalı, iyi davranışlarıysa hak edilmemiş bir ihsan gibi (s. 129).

Doğan Bey'e böylesine üstün niteliklerin atfedildiği sosyal bir ortamda Doğan Bey gibi birinin ikinci evliliği yapması kadar doğal bir şeyin olamayacağı

düşüncesinin hâkim olması şaşırtıcı değildir. Doğan Bey'in Ankara'ya gittikten sonra eski karısını orada kaderine terk edip yeni bir kadınla evlenmesini ne eski karısı ne de akrabalarından biri yadırgamıştır.

Latife Tekin'in *Berci Kristin Çöp Masalları*³⁰ romanında erkekler ataerkil düşünce yapısına göre hareket eder. Kadınlar, evlilik ve aile yaşamında oldukça pasif bir konumdadır. Bu nedenle erkekler istedikleri zaman nikahlı eşlerinin dışında başka kadınlarla da evlenebilmektedir. İkinci evliliği doğal hakları olarak gören erkekler, gecekondu mahallesinde büyük sorunlara yol açan yıkım faaliyetlerinin durdurulmasından hemen sonra evlilik arayışına girer. Ancak yapılan evlilikler, aile içi şiddetten cinayete kadar büyük sorunlara yol açar:

Birlik Çiçektepe'de yıkım tehlikesi olduğu için karılarının üstüne o taraflardan evlenmeyi ertelemek zorunda kalan üç Çiçektepe'li erkek, yıkımı atlattıktan sonra ilk solukta o tarafları gezip dolanıp karılarının üstüne karı aldı. Bunlardan birinin nikâhlı karısı üstüne kuma gelen kadını, Birlik Çiçektepe'de yolda giderken iki bıçak sallayıp öldürdü. Vakıf Çiçektepe'den kalkıp Birlik Çiçektepe'ye varan, iki güne bir ortalığı ayağa kaldıran nikâhlı karısını da bu kumacıardan biri testereyle doğradı. Öbür konducunun yeni karısı pılsını pırtısını toplayıp kaçtı. Kaçan kadın canını kurtardıysa da canını kurtaramayan kadınların ve erkeklerin sayısında gün günden artış oldu (s. 121-122).

Ayşe Kulin'in *Bir Gün* adlı romanında Zelha (Zeliha), küçük yaşta sevmediği biriyle evlendirilmekten kurulmak için sevdiği adam Alişan'la kaçır. Zeliha bir süre sonra hamile kalır ancak bebeğini düşürünce oldukça sıkıntılı bir süreç geçirir. Çok kan kaybettiği için yataklara düşer. Uzunca bir süre toparlanamaz. Bunun üzerine doktorlar ona dört hafta yataktan çıkmaması gerektiğini söyler ancak Zeliha dinlenemeyince iyileşemez: "O halimle evin işine koştum, yemek pişirdim, yer sildim, avlu suladım. Alişan'ın üstünü başını yuvup, ütiledim. Dinlenemeyince, ağrılarım, kanamalarım hep sürdü. İyileşir gibi oluyorum, on gün sürmüyor iyilik hali, haydi yine kan boşalıyor benden, zamanlı zamansız. Tekrar doktorlara taşındım. İçinde parça kalmış dediler. Kürtaj yaptılar. Uzun süre bana el süremedi Alişan" (s. 61). Zeliha bu süreçte Alişan'ın gerçek yüzünü de görmeye başlar. Kocasının sırf aşirete damat olmak için onu kaçırdığını, çocukları olması durumunda onları affederek yanlarına çağıracağını düşünmüştür. Ancak bebeğini düşürünce Alişan'ın hevesi kursağında kalır ve Zeliha'dan umudunu keser. Bunun üzerine Alişan Zeliha'ya bakması ve evin

³⁰ Tekin, L. (2018). *Berci Kristin Çöp Masalları*. Can Yayınları. [İlk Basım 1984].

işlerini görmesi bahanesiyle eve başka bir kadın getirir. Zeliha, ilkin buna inanır ancak kızın geceleri de kalacağını öğrenince Alişan'ın niyetini anlar. Alişan'a kızı derhal göndermesini söyler ancak kızın hamile olduğu anlaşılınca kız, Zeliha'nın başına kuma olarak kalır. Bunun üzerine Zeliha, Alişan'ı terk edeceğini söyler ancak oradan ayrılması durumunda aşireti tarafından öldürüleceğini de bildiğinden bir süre beklemeye karar verir:

Ne yapacağımı, nereye gideceğimi bilemediğim için dayanmaya çalıştım bu duruma. Alişan'la yattığımız döşeğe kuruldular mı bir güzel! Ben oturma odası diye kullandığımız holde, çekyatın üzerinde yatmaya başladım. Hiçbir işe elimi sürmüyorum. Tek bir kelime olsun konuşmuyorum ikisiyle de. Gündüzleri, pencereden dışarısını gözlüyorum, minderlere sırtımı dayayıp yün örüyorum, surat sarkıtıp oturuyorum. Geceleri ellerimi yumruk edip ağzıma bastırıyor, başımı yastıkların altına sokuyorum, ağladığımı duymasınlar diye... Başlarda dikkatliydiler. Benim önümde cilveleşmiyorlardı. Zaman geçtikçe saygıları azaldı (s. 63-64).

Zeliha, uğruna aşiretin töresini, ailesinin şeref ve itibarını hiçe saydığı adamı başkasının koynunda görmeye daha fazla katlanamaz ve canına kıymaya çalışır. İçtiği ilaçları kustuğu için ölmez ancak Alişan ile kumasının umursamaz tavırlarıyla karşılaşınca gitmeye karar verir. Öldürülme pahasına ailesine geri döner. Zeliha, bu olayın üzerinden uzun yıllar geçtikten, Kürt siyasetinin önemli bir figürü olduktan sonra kendisiyle röportaj yapmak için onu cezaevinde ziyarete gelen çocukluk arkadaşı Nevra'ya hayat hikâyesini anlatırken kuma konusuna tekrar döner. Ona evli birine âşık olup olmadığını soran Nevra'ya sadece kendi kişisel tarihinden bahsetmekle kalmaz kuma olgusunun yol açtığı sosyal ve psikolojik tahribatlara da dikkat çeker:

Allaha şükür başıma bir o gelmedi. Ama kuma acısı nedir bilirim. Analarım da bilir. Ninelerim de bilir. Teyzelerim, halalarım, hepsi bilir. Bakma sen onların bu işe alışmış durmalarına. Başka çareleri yoktur da ondan. Birbirleriyle iyi geçinir görünselerde, yüreklerinde bir ateş yanar her birinin. Yalnız kaldıkları akşamlar, kıskançlıktan, kederden uyku tutmaz gözlerini. Yan odada yorganın altında neler olduğunu düşünmekten helak olurlar. Tilki gibi pusuya yatar nefes sesleri dinlerler. İçleri acıdan kavrulur. Sabahı zor ederler. Gündüz oldu muydu, birbirlerinin yüzüne gülerler ama hep arkalarından birbirlerini çekiştirirler. Çok zordur Nevo, üzerine gül koklanması, çok zordur. Katil eder insanı. Katil edemediğini kıskanç eder, fitne eder, huysuz eder, mutsuz eder. (...) Kumaların arasında yaşadım ben. Benim anam, Cevahir Ana'nın üstüne gitmiş, Nevo. Beni severdi ama, anamın burnundan getirirdi Cevahir. Bir değil de iki kaynanası var gibiydi anacığımın. Anam da erkek çocuk doğuramadı diye, ninem Makbule'yi almış babama, ben üç yaşındayken. Çok canı yanmış anamın. Daha taze gelin sayılırdım, kaynanam olacak kocakarı üstüme Makbule'yi getirdiğinde, diye anlatırdı anam. (...) 'Cazgırdı ninem. Bir şey tutturmaya görsün. Neymiş, her oğlundan en az bir tane erkek torun görecekmış.' (...) Soyu sürsün diye. Bizim oralarda kan davası filan sürekli can alıyor ya... biri ölürse, öteki kalacak,

ninem soyu hiç kurumayacak. Gelinlerle uğraşmaktan kendi kurudu gitti, haberi yok (s. 98-99).

3.2.2. Aile İçi Baskı ve Şiddet

Aile, evlilik veya kan bağına dayanan; karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplumun en küçük yapı taşıdır. Aile olgusu her ne kadar sevgi, destek, bağlılık gibi kavramlarla daha çok anılsa da kimi durumlarda birey üzerindeki baskının sebebi olabilir. Bireyin yaşantısında karşılık bulmayan bazı beklenti, gelenek ve görenekler bireyde kaygı, gerginlik, stres gibi olumsuz durumlara yol açabilir. Bu olumsuzlukları aile baskısı olarak genellemek mümkündür ve bu baskı ailevi, kültürel veya toplumsal kaynaklı olabilir. Akademik beklentiler, evlilik kararları, yaşam tarzı seçimleri gibi bireyin toplumdaki yerini belirleyen kararlarla ilgili bireyin geldiği nokta aile baskısının en çok hissedildiği alanlar olmaktadır.

Çocuklarının geleceğine dair belirli bir beklenti oluşturan ebeveynler, eğitim durumu ve meslek seçimi konusunda çocuklarını yönlendirme eğilimi gösterir. Bu noktada çoğunlukla gerçeklikten uzak olan bu beklentiler çocuklar üzerinde baskı, yetersizlik hissi oluşturur. Aile ortamında baskı kültürünün oluşmasına neden olan bir diğer faktör evlilik konusudur. Yine kültürel kaynaklı sosyal bir olgu olan aile kurma baskısı, kimi toplumlarda daha yoğun gözlenebilir. Bu aşamada bireyler kendi kişisel hedefleriyle sosyal beklentiler arasında sıkışabilir. Arada kalmışlık hissi, gerginlik, suçluluk, yetersizlik veya bireyin kendi seçimi olmayan bir yaşam tarzında sıkışıp kalması; ruh sağlığını ve genel refahını olumsuz etkiler. Aşırı durumlarda kaygı, depresyon ve gergin aile bağlarına yol açar.

Aile içi baskı ve şiddeti ortaya çıkaran faktörlerden biri de göçtür. Sosyal bir hareket olan göç, “ekonomik hayattan kültüre kadar insanın her yönünü etkileyen temel bir değişim aracı” olduğu gibi kentsel alanlarda ortaya çıkan birçok sorunun da temel sebebidir. Göçler “kentlerin sosyal dokusunu yeniden şekillendirirken, aile ve çocuk üzerinde de etkiler meydana getirmiştir. En büyük etki yoksulluk, uyumsuzluk, aile içi şiddet ve eğitim üzerinde olmaktadır. Göç, aile içi şiddet ve boşanma gibi olumsuzlukların artmasına da yol açmıştır. Ailede değişim, değerler arasında çatışma da göçün etkisiyle olmuştur” (Kazım, 2009: 965).

Göç olgusunu bu açıdan ele alan yazarlar, göçün yol açtığı aile içi baskı ve şiddet konusunu da es geçmemişlerdir. Söz gelimi Halide Edip Adıvar, bu konuya *Sonsuz Panayır* adlı romanında Safinaz aracılığıyla dikkat çeker. Önce annesini daha sonra da himayesinde bulunduğu büyükbabasını kaybeden Safinaz'ın babası bütün servetini içki ve kumar alemlerinde tüketir. Bunun üzerine uzun yıllar boyunca sefalet içinde yaşadktan sonra çareyi ailesinden ayrılmakta bulan Safinaz, hariciyede çalışan Nihat Sertman'la evlenir. Yaptığı bu evlilik sayesinde kötü talihinin değişeceğini düşünür ancak hiçbir şey umduğu gibi olmaz. Safinaz, kendisini gerek kayınpederinin kurduğu kirli ilişkilerden gerekse kocasının hariciyede yükselme hayalinden ötürü yakın münasebette bulundukları iki binlerin kirli yaşamlarının içinde buluverir. Yüksek sosyetenin boy gösterdiği danslı, içkili balolara; müzikli, eğlenceli gaziinlara alışkın olmayan Safinaz, katılmak zorunda kaldığı bu ortamlarda üzerinde büyük bir baskı hisseder. Kocası güzelliğinden ötürü Safinaz'ı yanında adeta bir süs eşyası gibi taşır. Onu Taksim Gazinosu'na götürerek yüksek sosyeteğe takdim ettiğı bir günde masalarına oturan kişilere şampanya içerek eşlik etmesi için zorlar:

Şampanya kadehleri dolup herkes ayağı kalktığı zaman (...) Sertman'ın karısı, kocası kadehini doldurur doldurmaz sarardı, dudakları titredi fakat herif sert bir tavırla kadehi kadının eline sıkıştırdı. Herkes hâlâ içkiden kaçınan bir kadın mevcut olduğunu düşünerek muhabbet ve rikkatle kadına bakarken (...) kadın önüne baktı, kadehi kaldırdı, etrafına teşekkür eder gibi küçük başını eğdi, sonra son damlasına kadar bir hamlede içti.. (s. 78).

Gecenin devamında kocası tarafından dans etmek zorunda bırakıldığı Samet Şaşırtmaç'ın ölçsüz davranışlarından ötürü dansı yarıda kesmesi kocasını adeta çıldırtır. Gecenin sonunda kocasıyla göz göze geldiğinde hayatında hiç dinmeyecek bir fırtınanın başladığını hisseder. Taksiye bindiklerinde elini Safinaz'ın beline bir yılan gibi dolayan kocası ince kaburgalarını birbirine geçirecek kadar sıkarken Şaşırtmaç'a neden kötü muamele ettiğini sorar. Camiada 'aygır' olarak nam salan bu adamdan tiksinen Safinaz, onun dans esnasında bütün ölçüleri aştığını söyler. Şaşırtmaç'ın bu davranışını alafranga flörtten ileri gitmeyen bir hareket olarak gören kocası, Safinaz'ın verdiği yanıtı beğenmez ve ondan beklentilerini şu şekilde sıralar:

Bana bak, bu herif babamın dostudur. Belki elinden bir iyilik gelmez amma isterse beni yerimden edebilir, hiç olmazsa ilerlememe mâni olur. Halbuki ben yarın belki başkâtip, öbür gün elçi olacağım. Bu yerlerde insana en çok yardımı dokunan karısıdır. Bazı karılar bunu parayla yaparlar. Ben, senin için nasıl yağlı bir lokma kaçırdım biliyor musun? Ömrümün sonuna kadar beni rahat geçindirecek bir serveti,

içtimai mevkiyi ayağımla teptim... Seni sokaktan aldım diyebilirim; arkanda bir basma entariden başka bir şey yoktu... Her neyse, senden beklediğim şey, bir hariciyecî karısına yakışacak surette... (s. 147-148).

Safnaz, her şeyi bir karaborsa metası olarak gören çürük bir zihniyetin bayağı bir temsilci olan kocasının bu sözleri üzerinden tiksindir ancak elinden bir şey gelmez. Kocasını, onu öyle şartlar içindeyken almıştır ki kendinde ondan her türlü fedakârlığı isteyecek hakkı görür. Bu düşünce, öylesine kibirli bir zihniyetin ürünüdür ki Safnaz ne yaparsa yapsın, kocasının gözünde hiçbir zaman, Sertman adını taşımak şerefini ödeyemeyecektir.

Kocasının isteklerini sessizce dinleyen Safnaz, onun eve gider gitmez olanca taşkınlığıyla hücumla geçeceğini; incecik, nazik vücudunu bir paçavraya çevirecek kadar hırpalayacağını pekâlâ bilmektedir. Evlerine gider gitmez kocasının saldırısına uğrar. Kocasını tarafından öldüresiye dövülen Safnaz bir köşeye yığılıp kalır. Onu küçümseyen, değersiz bir meta olarak gören kocasının bu ve buna benzer sayısız muamelesine maruz kalan Safnaz, fakir bir aileye mensup olduğu için kendine yakın hissettiği Ayşe ile baş başa kaldıkları bir esnada sinir buhranı geçirir:

Buraya kadar, Safnaz'ın bunları içini dökmek ihtiyacıyla söylediğine emindim. Fakat lakırdının sonuna doğru biraz sapıttı, acaba çıldırıyor mu diye ürktüm. Bu kadının bana söylediklerinden daha çok korkunç şeylere maruz kaldığına eminim. Eğer bir gün tımarhaneye gittiğini işitsem hiç şaşmam. Bu akşam, gözleri birdenbire karşiki duvara daldı, yarı karanlıkta seçilmeyen bir tabloyla konuşmaya başladı. Acaba sarhoş mu diye eğildim, nefesini kokladım. Dünyada bu kadar nefesi ve teni güzel kokan insan olacağına inanmak imkânı yoktur. Herhalde alkol kokusunun zerresi yok. Dişleri adeta birbirine çarparak: "Aygır, suyun üstünde, üstümüze geliyor... Taşbebekleri yutacak... Şaşırtmaçlar, Şaşırtmaçlar... Küçükklü büyüklü... Birinden kurtulursunuz, öteki suyun yüzüne çıkar!" Duvardaki resme gözlerimi diktim. Gerçi su vardı fakat suaygırı, taşbebekler filan yoktu. Kızın eli buz olmuştu. Ovuşturmaya başladım. Boynuma sarıldı, ağlıyordu. Ben, 'Aman içeriden duymasınlar!' diye yalvarıyordum (s. 236-237).

Sevgi Soysal'ın *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* adlı romanında apartman kapıcı olan Mevlüt, apartmanın sahibi olan ve oldukça disiplinli ve titiz bir kadın olmasıyla dikkat çeken Mevhibe Hanım'dan oldukça çekinir. İşini kaybetme korkusuyla söylediklerini harfiyen yerine getirir. Onu kızdıracak davranışları yapmaktan kaçınır ancak bir türlü laf anlatamadığı karısı Hatice'nin aynı titizlikle davranmasını sağlayamaz. Mevhibe Hanım apartmanın düzen ve görünüşüne önem verdiği için birkaç sefer Mevlüt'ü karısının çamaşırları bahçedeki kavak ağacına gerdikleri ipe asmaması için uyarır. Mevlüt karısı Hatice'nin bu uyarıları dikkate almadığını ve

elbiseleri bahçedeki ipe astığını görünce sinirlenir ve onu döver. Dövdüğü esnada da “Kızılay bu Kızılay! Ama senin gibi köy ayısı, Kızılay ne, Cebeci ne, Yenimahalle ne, ne bilecek? Sen sade kapı önüne çömelip ağzını faraş gibi açarak gelen gideni seyret. Şuradan beni bir atsınlar, seni doğramayan namussuz!” (s. 268) diyerek hakaret eder.

Romanda aile içi baskıya maruz kalan diğer karakterler, Olcay ve Doğan’dır. Olcay ve Doğan çocukluklarını anneleri Mevhibe Hanım’ın sınırlarını oldukça katı kurallarla çizdiği bir dünyada geçirirler. Ancak yine de Mevhibe Hanım ataerkil bir anlayışa sahip olduğundan Olcay, cinsiyetinden ötürü aile ortamındaki baskıdan daha çok etkilenir. Mevhibe Hanım, üst düzey bir bürokratin kızı olduğu ve bütün yaşamı bürokrasinin içinde geçtiği için gündelik yaşam pratiklerinden, yeme-içmeye, eğitim hayatından, sosyal ilişkilere hemen her şey oldukça net çizgilerle belirli kurallara göre düzenlenmiştir. Mevhibe Hanım çocuklarının kendileri için çizilen bu çerçevenin, mükemmeliyetçi düzen anlayışının dışına çıkmalarına asla müsamaha göstermez. Annesi Olcay’ın koşup top oynamasını, mahalledeki çocuklarla kaynaşmasını, okuldan arkadaş edinmesini, dondurma yemesini ve hatta kitap okumasını sakıncalı bulduğu için Olcay çocukluğunu yaşayamaz. Annesinin yasakçı ve baskıcı tutumundan ötürü psikolojisi bozulmuş, önemli sağlık sorunlarıyla boğuşmak zorunda kalmıştır.

Mevhibe Hanım, anne rolünü gerçekleştirmekten oldukça uzak bir kadındır. Çocuk yetiştirme konusunu bürokratik bir görev olarak gördüğünden çocuklarına sevgi ve merhamet göstermeyi zayıflık olarak görür. Bu nedenle çocuklarına karşı her zaman katı ve soğuk bir anne olmuştur. Buna rağmen Olcay, bu sevgisizlik duvarını aşmak diğer çocuklarla iletişim kurmak annesinden göremediği sevgi ve ilgiyi görebilmek için çaba harcar. Küçük yaşlardan itibaren merhametli bir çocuk olduğu anlaşılan Olcay’ın yardımsever duygularını gördükçe sinirlenir onu azarlar:

‘Bir balon için saatlerce yalvarırdı anasına. ‘Ne olur anneciğim, bana bir balon al, ama ne olursun anneciğim bir balon al bana!’

Anası çoğu kez bu yalvarmalara kulak tıkmazdı. Ama bazen, özellikle yorgun ve sinirli olduğu zamanlar, Olcay’ın ısrarlarından kurtulmak için alırdı balon. İşte o zaman Olcay en büyük suçlarından birini işlerdi. Sokağa, elinde balonuyla çıkar, önüne gelen ilk yoksul çocuğa balonunu verirdi. Anası deli olurdu bu huyuna.

‘Niçin veriyorsun balonu’

‘Uçsun diye.’

‘Kim?’

‘O... Çocuk...’

‘Nereye akılsız?’

‘...’

Bu soruya cevap vermezdi Olcay. Çünkü yoksul çocukları, babaannesinin ona anlattığı masallardaki uçan halıya bindirir gibi, balonuyla Kafdağı’nın ardına uçurmak istiyordu. Bu çocukları Kafdağı’nın ardına uçurmak istemesinin nedeni basitti. Bu çocukların niçin yoksul olduğunu sorduğunda, bu dünyanın böyle olduğu söyleniyordu kendisine. ‘Ben büyüyünce çok zengin olacağım, bütün bu çocukları kocaman bir evin içine koyacağım.’ O zaman kaldırımın üstünde kıvrılıp yatmayacaklar...’ ‘Dünyayı değiştirmek sana mı kaldı akılsız?’ Hep böyle cevaplar verecekti anası Olcay bu cevapların nedenini anasının cimriliğine bağlayıp kızıyordu. Hangi çocuk anasının kendisini, oyuncakçı dükkânlarının, simitçilerin, dondurmaların önünden hırsla çekişini hor görebilir? Anasına, büyük, kocaman, bütün çingene çocuklarını, dilencileri içine alacak büyüklükteki, mutfağı yiyecek dolu evden söz ettiğinde, ‘Dünyayı sen mi değiştireceksin akılsız?’ dan başka cevap yoktu, cevaplarında bile cimriydi anası (s.111-112).

İçinde bulunduğu baskıcı koşullardan bir haber dünyayı daha güzel bir yer haline getirmeyi isteyecek kadar vicdanlı bir kız olan Olcay, birey olmak ve kendini gerçekleştirmek için attığı her adımda annesinin ördüğü duvarlara çarpar, ortaya koyduğu her çaba annesi tarafından baltalanır. Çaresizlik ve umutsuzluk içinde çırpınırken kitap okuma alışkanlığı edinmesi, Olcay’a başka dünyaların kapılarını aralar: “Okuduğu zamanlar, üstüne çöken korkulu karabasanlardan bir süre için kurtuluyordu. Okuduğu kitaplardaki dergilerdeki dünya, içinde yaşadığı korkulu düşlerden çok daha şendi” (s. 113-114). Olcay’ın edindiği bu alışkanlığın farkına varan Mevhibe Hanım onu eleştirmeye, kitap okumasına engel olmaya çalışır. Okumak için ayırdığı kitapları gizlice alarak sahafa satar. “Anası hep sevdiği ve hoşlandığı şeylerle arasına girmişti. Sevgiyle arasına. Sevdiği bir kitapsa, kitapla arasına. Renkli balonlarla arasına...” (s. 109).

Sevgi Soysal’ın *Şafak* adlı romanında Güler, İstanbul’da üniversite öğrencisiyken Mustafa ile evlendiği için eğitimini yarıda bırakarak onunla Urfa’ya yerleşir. Evlenmeden önce Mustafa’nın da dâhil olduğu devrimci bir grupta yer alan Güler, hayattan ne istediğini bilen ve tuttuğunu koparan bir kadındır. Mustafa da onun bu yönüne âşık olmuştur. Ancak evlendikten ve özellikle de Mustafa’nın akrabalarının bulunduğu Urfa’ya taşındıktan sonra çiftin arasında bazı anlaşmazlıklar baş gösterir. Mustafa evlilik, aile ve iyi ev kadınlığı gibi konulara Güler’den geleneksel kadın rollerini yerine getirmesini; bu kalıplara göre davranmasını ister. Bilhassa akrabaları

geldiği zaman Güler'in bu rolleri eksiksiz yapmasını bekler. Güler, karşı karşıya kaldığı bu duruma ilişkin rahatsızlığını şu sözlerle dile getirir:

Urfa'ya yerleştikten sonra, ardi ardına sökün eden, ne zaman gelip ne zaman gidecekleri hiç belli olmayan Maraşlılardan artık eskisi gibi hoşlandığı söylenemezdi Güler'in. Daha evlerini bile doğru dürüst döşemeye imkân bulamadan. Doğru dürüst tenceresi, çatalı, bıçağı-Maraşlıları hiç ilgilendirmeyen şeylerdi bunlar-yokken. Sofra düzenine hiç aldırmayan Maraşlıların önem verdiği Güler'in kocasına nasıl hizmet ettiği. Saçıma süpürge edeyim, senin kölen olayım istiyorlar. Çok kızdığı bir gün, sen onları kullanmışsın ya, beni de aynen öyle kullanasın, sömüresin istiyorlar, bile demişti. Evet deyivermişti bunu (s. 25).

Mustafa ise ne akrabalarının Güler'i yok saymalarından ne de akraba ve dostlarının önünde bir hizmetçi gibi dönmesinden rahatsızdır. Mustafa'nın kayıtsızlığı yüzünden aralarındaki gerilim günden güne artarken Mustafa'nın hiçbir şey olmamış gibi Güler'e “yarın birilerini getireceğim, bir süre bizde kalacaklar, hazırlıklı ol” (s.27) demesi üzerine aralarında şiddetli bir tartışma yaşanmıştır. Bu tartışma esnasında Mustafa'nın Güler'e kaba kuvvet kullanması çiftin arasını daha da açmıştır:

Mustafa öfkelenmiş, bağırıp çağırmıştı Güler'e 'Kocakarılığın sırası mı şimdi?' Güler dikleşivermiş, fakülte zamanındaki, o eski, sert tavrını takıvermişti. 'Burası benim de evim, kim olduğunu bilmediğim kişileri evimde barındırmam bilesin,' demişti. O zaman Mustafa oturduğu koltuktan fırlamış, Güler'in okuyup biriktirmiş olduğu foto-romanları, ah evet foto-roman okumaya başlamıştı Güler; işte Güler'in bilinci, evet hepsini parça parça etmiş, yüzüne fırlatmıştı. 'Bu adi merakı bunlardan mı öğrendin? Ağlamıştı Güler. 'Ne yapayım yani? Budalalaşmaktan başka seçim bıraktın mı bana? Tek sığınağım budalalık! (s. 27).

Latife Tekin'in *Berci Kristin Çöp Masalları* adlı romanında gecekondü bölgesinde erkek egemen bir anlayışın hâkim olmasından ötürü kadınlar, her türlü baskı, şiddet ve aşağılanmaya maruz kalır. Hatta bu durumun oldukça normal karşılandığı da anlaşılmaktadır. Söz gelimi Lado, dışarı dahi çıkmasına izin vermediği üçüncü karısına adeta hapis hayatı yaşatır. Lado'dan habersiz düğüne gittiği için de onu bir meta gibi babasının evine geri götürerek boşar: Lado bu karısına sokağa çıkmayı yasakladı. Lado'nun yasağına aylarca boyun eğen kadın dört duvarın arasında bunaldı. Lado'dan habersiz düğüne gitti. Lado, eve geldiğinde tencereleri boş bulduğunu ve o gün aç uyuduğunu ilan ederek üçüncü karısını da getirdiği gibi sessizce babasının evine götürdü. Dördüncü karısını ta kalkıp uzaklara gitti, araya taraya buldu, memleketinden aldı” (s. 104). Benzer şekilde Bakkal Ehmail de sırf başını açtığı için karısına şiddet uygular daha sonra da onu boğarak öldürür. Romanda kadına yönelik baskı ve şiddetin oldukça yaygın olduğu “Öteki konducu erkekler Ehmail kadar

diktatör çıkamadıysa da Vakıf Çiçektepe’de olup da bıçaklanmayan, şişlenmeyen, kurşunlanmayan konducu kadınlar ‘büyük marifetli’ sayıldı” (s. 121-122) sözleriyle vurgulanır.

Aslı Erdoğan’ın *Kabuk Adam* adlı romanında, Türkiye’den Avrupa’ya dünyanın en iyi fizik laboratuvarına çalışmaya giden kadın karakterin iki yılı aşkın süredir burada yaşadığı anlaşılmaktadır. Birçok kişinin gıpta edeceği bir kariyere sahiptir. Karayipler’de yapılacak bir seminere başvurur ve kabul edilir. Bir grup fizikçiyle birlikte gittiği bu seyahat onun için “Ayrı, benden çok farklı bir dünyası olan biriydi işte” (s. 28) dediği Tony ile tanışmasına vesile olur. Tony ile tanışması genç kadının kendi iç dünyasına yönelmesine neden olur. Bu iç yolculuklardan genç kadının çocukluk yıllarının ağır baskı ve şiddetin yol açtığı travmalarla dolu olduğu anlaşılmaktadır: “Ağır aile baskısı ve şiddetle dolu geçen çocukluk yıllarım, dünyayı, acı çekenler ve çektirenlerin bulunduğu bir savaş alanı gibi algılamama neden olmuştu ve sanırım haklıydım da” (s. 8). Seminerin yapıldığı adanın geçmişini öğrenince genç kadın, bu düşüncelerinde ne kadar haklı olduğunu bir kere daha anlar. Adanın tarihi kan, acı ve gözyaşı ile yazılmıştır:

Kölelikten kaçıp dağlara sığınan, gizli mağaralarda kasava zehriyle toplu halde intihar eden Arawak kabilesi, onların madenlerdeki, plantasyondaki yazgılarını tamamlamak için anayurtlarından koparılan Afrikalılar; okyanusun üzerine bir utanç bulutu gibi yayılan kamçı sesleri, çığlıklar, ağıtlar. Ayaklanmalar, köle direnişleri, cinayetler, savaşlar, korsanlar, sömürge cezaevleri (Şeytan ve Cüzzamlılar Adası), Küba devrimi, karabüyü ayinleri, voodoo ve obeah, Jamaika, samba, kalipso ve siyah isyanın müziği reggae. Kızıl ve kara insan, ilk kez bu topraklarda, beyaz insanın acımasız açgözlülüğüyle karşılaşmış ve savaşmıştı. Yüzlerce yıllık bir kin ve acıdan, özgün, melez ve çok zengin bir kültür doğmuştu. Kızılderililerin onurunu ve cesaretini, Afrikalıların yaşama bağlılığını ve direncini, Avrupalıların hırsını harmanlayan bir kültür. St. Croix, bu, alanı birkaç yüz kilometrekareyi ancak bulan ada, tarihin ilk Kızılderili-Beyaz savaşının olduğu yeri (s. 12-13).

Ayşe Kulin’in *Umut* adlı romanında Mehpare kocası Kemal’i çok sever. Hamile olduğu için Milli Mücadele saflarında savaşmak üzere Anadolu’ya geçen kocasını takip edemez. Kısa bir süre sonra kocasının ölüm haberini alınca erken doğum yapar. Oğlu Halim, Mehpare için kocasından geriye kalan tek yadigardır. Bu nedenle Mehpare oğluna karşı aşırı korumacı bir tavır takınır. Bu korumacı tavrından oğlunun yanından ayrılmasına dahi izin vermeyen Mehpare, oğlunun sosyalleşmesine engel olur. Bir noktadan sonra nefes dahi alamayacak hale gelen Halim içine kapanmaya başlar. Konakta oynadığı arkadaşlık ettiği tek kişi ilkokulu birlikte okuduğu

Sabahat'tır. Sabahat lise eğitimi için Beyoğlu'nda bulunan bir Fransız okuluna gönderilir. Dedesi Ahmet Reşat Paşa, Halim'i oldukça iyi eğitim veren bir okula göndermek ister ancak annesi okul yatılı olduğu için onu mahalle mektebine yazdırarak Halim'in istikbaliyle oynar. Annesinin manevi baskıları bununla da sınırlı değildir. Tek oyun arkadaşı Sabahat'ın gitmesinden sonra Halim'in dedesine yakınlık göstermesini de kıskanır. Bunun üzerine akla en son gelebilecek bir tedbir alır. Mehpere sırf oğlunun dedesine gösterdiği ilgiyi kırmak için Galip Bey'le anlaşmalı bir evlilik gerçekleştirerek konaktan ayrılır. Son arkadaşını da kaybeden Halim depresyona girer. Daha sonra annesini terk ederek orta yaşlı bir kadınla yaşamaya başlar.

Romanda aile baskısından ötürü hayatı alt üst olan diğer bir karakter Sabahat'tır. Amerikan Koleji'ne gittiği esnada Merzifon'dan sürgün edilen Ermeni bir aileye mensup Aram ile tanışır ve birbirlerine âşık olurlar. Bir süre sonra Aram'la evlenmek istediğinde büyük bir baskı ile karşılaşır. Onu köklü bir aileye mensup Ekmel Bey'e münasip gören annesi kızının bu niyetini duyunca sinir krizi geçirip bayılır. Kız çocuklarının babaları kimi münasip görürse onunla evlenmek zorunda olduğuna inanan babası “benim kızım, benim rızam dışında bir başka dine mensup biriyle evlilik yapmaya kalkarsa, ben onu evlatlıktan reddederim. Bu evden çıkar gidersin ve cenazeme dahi gelmezsin” (s. 268) diyerek evlatlıktan reddetmekle tehdit eder. Bu da yetmez gibi intihara teşebbüs eder. Böylesine yoğun bir baskı ile karşılaşacağına ihtimal vermeyen Sabahat ne yapacağını şaşırır. Yatakta sargılar içinde yatmakta olan babasının yanına giderek ondan af diler:

Beybabacığım. Beni affedin. Sizin bu kadar üzüleceğinizi, hayatınıza kıyabilecek kadar sarsılacağınızı beklemiyordum. Aram'la evlenmeyeceğim. Beni duyuyorsunuz, değil mi? Evlenmeyeceğim. Hiç kimseyle evlenmeyeceğim. Hayatımın sonuna kadar sadece sizin kızınız olarak kalacağım. Beni evinizden atsanız dahi, kalbinizden atmayın. Beni reddederseniz, benim için hayatın hiçbir manası kalmaz. Ölüyorum. Dün gece, yaşadığınızı öğrendikten sonra, sabaha kadar düşündüm. Eğer beni kalbinize tekrar kabul edebilekseniz, ben de bahtiyar olamadan hayatta kalmayı seçeceğim (s. 279).

3.2.3. Bölünmüş Aile

Göçün sebep olduğu toplumsal sorunlardan biri de ailenin çeşitli nedenlerden ötürü bölünmesidir. Bu konu, göç kaynaklı toplumsal sorunları odağa alan eserlere de

yansımıştır. Söz gelimi Nermin Bezmen bu sosyal soruna Kırım bölgesinden yapılan göçleri ele aldığı *Mengene Göçmenleri*³¹ adlı romanında değinmiştir.

Kırım'dan Türkiye'ye yapılan kitlesel göçler, Kırım'ın 1783'te Ruslar tarafından istila edilmesinden başlayarak II. Dünya Savaşı'na kadar oldukça geniş bir zaman dilime yayılmıştır. "Rusların Kırım üzerinde uyguladığı sistematik yok etme politikası XIX. yüzyılın ilk yarısında sürekli olarak ve bazen de kitlesel bir şekilde göçe neden olmaya devam ettiyse de en yıkıcı dalga, Kırım Savaşı'nın (1853-1856) ardından vuku bul(ur)" (Karacoşkun & Yıldırım, 2020: 1323). Bu tarihten itibaren birkaç yıl içerisinde Tatar, Çerkez ve Nogay Türklerinden müteşekkil yüz binler zorla yerlerinden edilmiştir. 1860-1861 göç dalgasından sonra belirli dönemlerde bu göç dalgaları devam etmiştir. 1874 göçünden sonra en yoğun göçler, '93 Harbi' olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra yaşanmıştır: "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinden 1890 tarihine kadar, Kırım ve havalisinden toplu göçlere rastlanmamaktadır. Ancak Ruslar tarafından askere alınan gençlerin, 1890 tarihinden itibaren Rusya içlerine gönderilmeye başlanması, uzunca bir aradan sonra Kırım'dan yeni bir göç hareketine sebep olmuştur. Daha öncekilerin aksine, bu sırada göç eden 20.000 Kırımlı (...) evlerini, mülklerini ve hayvanlarını yok pahasına satarak Anadolu'ya göç etmiştir" (Tepekaya, 2006: 471). 1890 göçünden sonra da Kırım'dan "1903'te, 1918-1922 arasında ve 1933'te ve hatta 2. Dünya Harbi'nden sonraki mültecileri de katarsak 1944'te Kırım'dan Türkiye'ye büyük çaplı göçler ol(muştur)" (Mermerci & Arı, 2003; akt. Arabacı, 2007: 230).

Nermin Bezmen'in *Mengene Göçmenleri* adlı romanında da vaka zamanı, romanın asli kişisi Mürvet henüz çocukken ailesinin 1892'de Silistre'den ayrılmasından başlayarak 1923'e kadar sürer. Bu noktada romanda ele alınan göçün, nesnel zaman anlamında 1890 göçleri ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Romanını anneannesi Mürvet Hanım'a ithaf eden yazarın önsözde ifade ettiklerinden hareketle ailesinin kişisel tarihini kaleme aldığı anlaşılmaktadır:

Tüm anımsadıkların, bana anlattıkların, paylaştıkların için sana sevgi dolu teşekkürlerimi yolluyorum. Seninle beraber geçmişe yaptığımız uzun yolculukların hikâyelerini geleceğe bırakabilmiş olmanın mutluluğu içindeyim. Senin çocukluğunun yaşanamamışlığını, genç kızlığının kırıklıklarını, olgun çağlarının aşkını, beklenti ve

³¹ Bezmen, N. (2008). *Mengene Göçmenleri*. İstanbul: PMR Yayınları. [İlk Basım 1995].

hüsrânlarını, anlaşılmaılığını ve senin anlamaktan uzak kaldığını her şeyin ardında yatan sebepleri, hülâsa tüm hayatını ve kişiliğini saygı ile selamlıyorum (s. 8).

Kurt Seyt ve Shura ile *Kurt Seyt ve Murka* adlı romanların devamı niteliğinde olan *Mengene Göçmenleri*'nde sürgün, zorluk, zamansız ayrılık ve ölümlerle parçalanen bir ailenin çeyrek asırlık var oluş mücadelesi ele alınır.

Kırım bölgesinde 1860'lı yıllardan sonra iyice şiddetlenen iç karışıklıklar herkesin huzurunu kaçırmış, gizli örgütlerin desteğiyle güçlenen isyancılar Silistre'nin içlerine sürekli saldırmaya başlamıştır. Bu esnada Hacı Yahya Paşa komutasında genç bir süvari subayı olan Bahattin karısı doğum yapmak üzereyken isyancıların peşinden giderken ağır bir şekilde yaralanmıştır. Bahattin'in yaralarının iyileşmeye başlamasına yakın bir zamanda bu sefer de 1877 Rus Harbi patlak vermiş bölgedeki bütün dengeler alt üst olmuştur. 1887'de prensliği ilan edilen Ferdinand aleyhtarları olduğundan, Ruslar başbakan olarak Stambulov'un seçilmesi konusunda büyük ağırlık koymuş ve Stambulov da onlardan aldığı güçle ülkeyi diktatör gibi idare etmeye başlamıştır. Ülkenin sınırları içinde tekrar sınır ayrılıklarının olması, herkesi huzursuz etmiştir. Rus gücünün bütün bölgelerde gittikçe ağırlık kazanması, genel olarak müthiş bir güvensizlik yaratmıştır. Hem Rus kontrolündeki Bulgar topraklarında hem de Makedonya ve Balkanlar'daki Osmanlı topraklarında sancılar başlamıştır. Dağlarda yeniden çeteler türemiştir. "Zaman zaman yakınlarındaki köylere baskın yapıp erzak toplan çete mensupları, kendilerine karşı konulunca da artlarında birkaç ölü bırakıp gitmekten çekinmiyorlardı (s. 13).

Çetelerin günden güne artan baskınlarına sakat bacağıyla karşılık veremeyeceğini düşünen Bahattin, Dobruca'daki akrabalarının sürgün edildiğini de öğrenince göç etme zamanlarının geldiğini anlamıştır. 'Anavatan' diye hiç tanımadıkları bir memlekete doğru yola çıkarlar. "Yolda başlarına neler geleceğini de bilmiyorlardı. Ne yaşı, ne aksayan bacağı, Bahattin'i korkutuyordu ama genç, güzel karısı, iki delikanlı oğlu ve henüz bebek sayılan küçük Emine'yle bilmedikleri bir maceraya yollanmak fikri bile ürkütüyordu onu" (s. 14). Aile tam da bu noktada ilk ayrılığı yaşar. Bahattin ve Ayşe çiftinin hamile kızları Mehire ve evli olan diğer kızları Adile geride kalır. Aile bin bir zorlukla anavatana ulaştıktan sonra muhacirler için tahsis edilen Mengene bölgesine yerleşir. Aile burada hayata tutunma savaşı verir. Bir süre sonra oğulları Raşit askere gider, kızları Emine Hasan adlı bir delikanlıyla evlenir.

Bu evlilikten Mürvet adında bir kızları olur. Aile uzunca bir süre kızlarından haber alamaz ancak Kırım'dan gelen her haberle daha da küçülüp parçalanır. Kızlarında Mehire'nin doğum esnasında yaşamını kaybettiğini, kocasından haber alınamadığını, Adile'nin amansız bir hastalığa yakalanıp öldüğünü, kocasının da çeteler tarafından alıkonulduğunu öğrenen Ayşe, duyduğu bu kadar acı haberden sonra sağır olur. Yaşadıkları acı ve sıkıntılara daha fazla dayanamayan Bahattin ailesinden geri kalanları alıp Bandırma'ya yerleşir:

Bahattin, altmış yedi senenin yorgunluğuyla, İstanbul'da yaşadıkları hayata daha fazla dayanamayacağını hissediyordu. Bütün çabalar, atlatılan tehlikeler, verilen kayıplardan sonra vardıkları yerde, İstanbul'da bekledikleri huzuru bulamamışlardı. Daha sakin, sessiz bir yerlere gitmeleri gerektiğinden emindi. Bir gün, yıllar önce Bandırma'ya yerleşmiş olan Kazım'ın mektubuyla kafasındaki soruya cevap buldu. Akşam yemeğinde düşüncesini açtı ve tüm aile kabul etti. Emine artık evin küçük kızı değildi o artık bir kadındı onun da artık kendi ailesi vardı. Ama içine bir hüznün doldu. Annesine ve babasına yeterince doyamadığını hissetti. Hem annesinin hem de babasının artık ruhen ve bedenen yıprandığını görebiliyordu. Özellikle geride bıraktıkları ablalarının ölüm haberi onları daha da mahvetmişti. Bandırma'ya gitmek annesine de babasına da iyi gelecekti. Öyle hissediyordu (s. 111-112).

Bandırma'ya yerleşmelerinden sonra Süleyman burada evlenir. Emine ve Hasan çiftinin Tacettin adında bir oğulları olur. Raşit, Çanakkale Savaşına gönderilir. İstanbul'un işgal edildiği yıl Hasan hastalanarak ölür. Babasının ölümünün ardından Tacettin de ölür. Aile art arda yaşadığı bu ölümlerden ötürü iyice sarsılır. Kurtuluş Savaşı mücadelesinden gelen güzel haberler dışında hiç kimse gülüp eğlenmez, sıralı ölümler ailedeki yas havasını adeta günlük yaşamlarının bir parçası haline getirmiştir.

Yade Kara'nın *Selam Berlin* adlı romanında Kazan ailesinin Almanya'ya yaptıkları göçün ardından parçalanışı, odağa alınmıştır. Ailenin büyük oğlu Hasan kendini tanıtırken yaşadıkları bu durumu kısaca şu şekilde özetlemiştir:

Benim adım Hasan Kazan. Berlin'de de bana birkaç kişi 'Hansi' diye seslenir, hâlbuki ebeveynlerim bana Hasan Selim Han gibi güzel bir isim vermiş (...) Yıllar önce İstanbul'u terk edip Batı Berlin'e göç etmişler. Ben orada dünyaya geldim. Annem ve babam Batıya inanıyorlardı, onlar için Batı ilerleme, teknik ve iş demektir. Ama ben ve kardeşim Ediz büyüyüp Batı'nın değerleriyle temasa geçmeye başlayınca bir dönüş yaptılar. Çünkü bizim Berlin'de 'uyuşturucu bağımlısı', 'hippi'ya da 'homo' olacağımıza inanıyorlardı. Bu yüzden bizi İstanbul'daki Alman okuluna gönderdiler (...) Babam Berlin'de kaldı. Orada bir seyahat acentesi vardı. Ve biz de yıllarca İstanbul-Berlin arasında mekik dokuduk (s. 5).

Kazan ailesinin dağılmasına neden olan ilk gelişme, ailenin Berlin'e taşınmasından sonra Sevda Kazan'ın Berlin'i bir türlü benimseyememesi ve İstanbul'a

dönmesidir. Sevda, İstanbul'a döndükten sonra kocası Said, işlerinden ötürü Berlin'de kalmaya devam eder. Daha sonraki süreçte ailenin gerçek anlamda dağılmasına neden olan olay gün yüzüne çıkar. Said Kazan'ın eşini aldattığı ortaya çıkar ve Sevda Kazan'ından boşanır. Ailenin alt üst olmasına neden olan bu hadiseden sonra Hasan'ın Berlin'e gidişiyle ailenin geri kalanı bir bölünme daha yaşar. Hasan, annesinin aksine İstanbul'u sevmez. Kendini Berlinli olarak gören Hasan için orada daha çok güvende hissettiğini söyler: "Karşılaştırmak gerekirse Berlin İstanbul'un yanında kuş uçmaz kervan geçmez denecek bir yerdi, ama bu duvarların çevrelediği hissedilebilir bir yerdi. Burayı istiyordum. İstanbul tamamen çıldırmıştı. Berlin ama başkaydı. Her şey daha anlaşılır, daha sakindi (...) Kendimi Berlin'de daha güvende hissediyorum" (s. 12-13).

Benzer bir durum, Handan Gökçek'in 1924 tarihinden itibaren gerçekleşen Türk-Yunan mübadelesini odağa aldığı *Ah Mana Mu*³² adlı romanında da söz konusu olur. Romanda ele alınan mübadele, devletler arasında imzalanan bir protokol uyarınca gerçekleştiği için sözleşmenin bütün hükümleri, sözleşmeye taraf olan devletlerin yurttaşları üzerinde bağlayıcı olmuştur. Mübadelenin bu özelliği, gönüllülük esasını ortadan kaldırmıştır (Zürcher, 2003: 4). Bu özelliğinden ötürü bu "mübadele göçü, çok büyük kişisel ve toplumsal yaralara, iskân sorunlarına ve ekonomik maliyetlere neden olmuş travmatik bir uygulamadır" (Tepealtı, 2019: 94). *Ah Mana Mu*'yu kendi ailesinin göç hikayesini anlatmak üzere kaleme alan yazar, bu travmatik uygulamanın yol açtığı sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik birçok soruna değinmiştir. Mübadele nedeniyle ailelerin nasıl dağılıp parçalandıklarına dikkat çekmiştir. Mübadele antlaşması gereği Yanya'dan Mersin'e zorunlu olarak göç eden Sakuş ve Rena çiftinin hayatı da bu nedenle alt üst olur. Mübadele esnasında Sakuş'un annesi Zehra Hanım hastalanıp ölür. Gemide öldüğü için onu demir bir direğe bağlayıp denize attıkları için annesinin bir mezarı dahi olmaz. Rena ise Rum olduğu için anne, baba ve kardeşlerini geride bırakmak durumunda kalır. Ailenin yaşadığı en büyük trajedilerden biri de dokuz günlük zorlu seyahat esnasında beş aylık bebekleri Alkioni'yi başka bir aileye vermek zorunda kalmalarıdır. Aile Selanik Limanı'ndan ayrılırken kendileri gibi mübadil olan Fethi ve Müzeyyen çiftiyle tanışırlar. Fethi Bey doktordur ve İstanbul'a

³² Gökçek, H. (2019). *Ah Mana Mu*. İzmir: Yakın Kitabevi. [İlk Basım 2010].

gitmektedir. Gemide yolculuk esnasında hastalanan Alkioni'yi iyileştirmeye çalışır ancak yolculuğun ağır koşulları nedeniyle durumunda bir düzelme olmaz. Mersin Limanı'na indikleri zaman mahşeri bir kalabalığın içinde kalırlar. Sakuş ailesiyle bir süre karantinada kalmaları gerektiğini öğrenir. Fethi Bey doktor olmasının avantajını kullanarak bu uygulamaya tabi olmaz. Bu esnada Alkioni'nin durumu daha da kötüye gider. Fethi Bey bebeğin burada kalması durumunda öleceğini, onu beraberinde İstanbul'a götürmesinin daha doğru olacağını söyler. Bunu kabul etmekten başka çarelerinin olmadığına inanan Sakuş, Fethi Bey'in adresini yazdığı kağıdı alır ve karısını buna ikna etmeye çalışır:

Münevver Hanım gözyaşlarını tutamamış, hıçkırıklara boğulmuştu. Rena birden bebeği ile kalabalığın içine karıştı. Sakuş, Alkioni'yi Fethi Bey'e verdi, Ervehe ve Yusuf'u beline bağlayan ipi çözdü karısının peşinden koştu. Etraftaki insanlar bir süre öylece baktılar, sonra yine kendi telaşlarına düştüler. Sakuş o kalabalığın içinde güçlkle karısını bulabildi. Sanki o an başka biriydi, aklının ve bedeninin yönetimini başka bir güç ele geçirmişti. Alkioni'yi vermese öleceğinden emindi. O kızının hayatını kurtarmaya çalışıyor; Rena bencillik yapıyordu, nasılsa geri alacaklardı bir süre sonra. Fethi Bey ve Münevver Hanım iyi insanlardı (s. 270).

Sakuş ve ailesiyle evlerine yerleşir yerleşmez hem karısına verdiği sözü yerine getirmek hem de kızlarına kavuşmak üzere İstanbul'a gider ancak Fethi Bey'in verdiği adreste kimseyi bulamaz. Bu hadiseyi, yıllar sonra çocuklarına anlatırken yarası ilk günkü gibi tazedir:

Uzun zaman gelmedi, her sabah onu uğurladığım yere, bahçe kapısına çıkıp saatlerce bekledim. Odalara sığamıyordum, evden dışarı adım atamıyordum, ya ben bahçedeyken gelirlse, ben Alkioni'mi bahçe kapısından içeri koşarak girerken göremezsem... Belki gece gelirler diye uykularım kaçıyor, koşuyordum pencereye, tam da burada oturup hava ağarana kadar uyuklayarak bekliyordum. Sakuş gelmek bilmiyor, her geçen gün umutlarım tükeniyordu. Ben biraz daha gömülüydüm sessizliğe... O ise İstanbul'da deli gibi koşturuyor, kızımızı bulmak için çalmadık kapı bırakmıyordu. Münevver Hanım ve Fethi Bey'in bize verdiği adreste oturan kimseyi bulamamış, yaşlı Ermeni bir kadın oturmuş eskiden o da ölünce de kimse gelip gitmemiş eve. Sonra göçmen bürolarına koşmuş, evin çevresindeki komşulara sormuş, hastaneleri dolaşmış. Onları tanıyan bir kişiye bile rastlamamış. Kim bilir belki isimleri bile başkaydı... (s. 280).

Aile kızlarının nerede olduğunu, başına ne geldiğini, yaşayıp yaşamadığını öğrenemez. Bu durum, hayatı boyunca Rena'nın gönlünde kapanmayan bir yara olarak kalır. Rena, yıllar sonra doğan torununa onun adını vererek içindeki acıyı bir nebze olsun hafifletmeye çalışır.

Göçmen edebiyatının ikinci kuşak yazarlarından Menekşe Toprak'ın *Temmuz Çocukları* adlı romanında Sabri ve Şükriye çifti iki çocuklarıyla kasabada yaşamaktadır. Geçim sıkıntısı nedeniyle Almanya'ya giderek daha müreffeh bir yaşam sürdürmek isterler ancak o dönemde kadın işçilere daha fazla ihtiyaç olduğu için sadece Şükriye Hanım gidebilir. Bu nedenle Şükriye Hanım, Almanya'ya eşi ve kızlarını kasabada bırakarak tek başına gitmek durumunda kalır. Bu sürecin zorluklarına “Ben erkek işçi almadıkları, baban gelemediği için kadın başıma bu memlekete geldim. Çocuklarımın geleceği için yüreğime taş basıp buralara geldim” (s. 131) diyerek dikkat çeken Şükriye Hanım hem küçük kızlarından ayrı kalmanın verdiği sıkıntıya hem de dilini dahi bilmediği bir ülkede tek başına tutunmanın yol açtığı zorluklara göğüs gerer. Bir süre sonra kocası ve çocukları da yanına gelebildiğinde aile bütünlükleri yeniden sağlanır. Bu, ailenin mutlu ve rahat olduğu dönemdir. Bu süre zarfında aile bireylerinin sayısı da artmış, Sabri ve Şükriye çiftinin iki çocukları daha olmuştur. Çocuklar biraz büyüdükten sonra aile ekonomik sebeplerle iki çocuklarını Almanya'da yanlarında tutarken Yaşar ve Aysu'yu Ankara'ya, teyzelerinin yanına gönderir. Böylece aile yeniden bölünür. Bu durum, Almanya'ya giden işçi ailelerinin çocuklarının ortak kaderidir:

Türkiye’de her sınıfta, her okulda Almanci çocuklar vardır. Yazları ailesinin gelmesini bekleyen, geldiklerinde yaşamlarının akışı değişen, kesintiye uğrayan, bir aylığına analı babalı olmanın ayrıcalığına kavuşan, ama çoğunlukla bu anne babayı nereye koyacağını bilmeyen yaz çocukları. En çok da “Temmuz Çocukları”. Analı babalı öksüz çocuklar (Baytekin, 2011: 130).

Anne ve baba böyle bir seçim yapmaktan ötürü vicdan azabı çekmişse de ellerinden bir şey gelmez. Yaşar okulunu bitirdikten sonra eşinin memleketine yerleşir. Aysu ise iyi derecede Almanca bildiği için bir gazetede işe başlar ve tek başına yaşar. Ailenin bölünmüşlüğü aile bireylerinin bir araya geldiği yaz aylarında zaman zaman tartışma konusu olur, evin en küçüğü Aziz bu tartışmalar yaşandığı zaman kendini kötü hisseder:

Öyle hafif bir çocukluk değildi bu, pürüzsüz, kaygısız bir çocukluk hiç değildi. Ankara’da yaz tatillerinde bazen şaka yollu, bazen de çok ciddi tartışmaların alevlendiği anlarda suçlananlardan biriydi o. Bu ailede anneli babalı yetişen tek kişinin o olduğu öyle sık hatırlatılırdı ki kendisine, Aziz ta küçüklüğünden beri kendisine bahşedilmiş bu ayrıcalık yüzünden vicdan azabı çekirdi. Ama hiç kimse annesinin dinmeyen kederinin bir tanığı olarak büyümüş ve bu kederin onu hep utandırmış olduğunu aklının ucuna bile getirmezdi (s. 124).

Kardeşleri Aziz'in de sıkıntılı bir çocukluk geçirdiğini bilmezler. Aziz, bu evde yıllar yılı uzaktaki çocuklarının ne yapıp ettikleri ne yiyip içtikleriyle meşgul olan anne ve babasıyla ne uzakları konuşa konuşa tüketebildikleri ne de o uzaklara yaklaşabildikleri bir ortamda büyümüştür.

3.2.4. Memlekete veya Geride Kalanlara Duyulan Özlem

Göç, “toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal bir olgu olduğu kadar aynı zamanda da bireysel bir süreçtir” (Sever, 2022: 231). Hangi nedenle gerçekleşirse gerçekleşsin her göç hadisesi hem fiziksel ve sosyal çevrenin değişimini hem de yeni bir kültüre geçişi beraberinde getirir. Bu değişim ve geçiş sürecinde bireyler, oldukça hassas bir dönem geçirir. Ulaş Sunata'ya göre bu değişim ve geçiş süreci, bireyi birlik-beraberlik halinden yabancılaştırmaya götüren bir süreçtir.

Göçmenin göç etmeden önceki durumu yabancılaştırma öncesini ve bir 'ev'e sahip olmayı temsil eden birlik halidir, daha sonra başka bir topluma göç ile birlikte yabancılaştırmaya, sıla hasreti çekmeye ve aslında aidiyet boşluğuna atıf yapan birliğin bozulması aşaması vardır. Son olarak ya tamamen birliğin bozulması ya da yeniden birleşmeye ulaşılır. İkinci aşama geçilmesi kolay olmayan yabancılaştırma aşamasıdır. Hasretlik, göç bağlamında yabancılaştırmanın ana belirtisi gibi görülmektedir. Ama daha önemlisi, sıla hasretiyle gurbette yaşam, yabancılaştırmanın temsilinden başka bir şey değildir ya da daha amiyane bir dille yabancılaştırmanın farklı bir biçimi olarak görülebilir (2013: 206).

Göçü sadece bir hareket olarak değil ev bağlarının kırılması olarak niteleyen Robert E. Park (1964: 350) ile aynı çizgiye gelen Sunata'nın iddiasına göre sıla hasreti, geride kalanlara duyulanlara özlem ve gurbetlik yabancılaştırmanın birer tezahürüdür. Kişilerin sosyal yalıtılmışlık hissettiği, sosyal bir çevre edinemediği ya da dışlandığı durumlarda daha fazla ortaya çıkan bu durum, psikolojik olarak bireyi yıpratılmaktadır. Bu duruma göç konulu romanlarda da dikkat çekilmiştir. Güzide Sabri'nin *Yabangülü* adlı romanında Leyla'nın Mısır'a göç ettikten yaşadıkları, bu duruma örnek olarak verilebilir. Leyla, kendi iradesi dışında gelişen iki göç yaşar. Leyla'nın yaşamını baştan sona değiştiren bu göçlerin ilkinde Leyla henüz iki yaşındadır. Anne ve babası öldüğü için ona bakan Nefise Nine tarafından vilayete götürülür ve oldukça zengin bir aileye (Rahmi Bey'e) evlatlık olarak verilir. Rahmi Bey'i öz babası olarak bilen Leyla, bu durumu yıllar sonra Rahmi Bey'in Pakize Hanım'la evlenmesi üzerine öğrenir. Küçük olduğu için bu göç hadisesinin sadece dolaylı etkilerini hisseder. Onu asıl etkileyen göç, evlendikten sonra gerçekleşir.

Leyla, Celal Bey’le evlenmeden önce Feridun’la birbirlerini çok sevmektedirler ama Feridun’un annesi (Süreyya Hanım) oğluna denk olmadığını, asil bir aileden gelmediğini söyleyerek Leyla’yı aşağılar. Bunun üzerine Leyla, aldığı ani bir kararla bir kolu ve bir bacağı olmayan Celal Bey’le evlenmeye karar verir. Evlenmelerine rağmen Feridun’un Leyla’dan vazgeçmediğini anlaması üzerine Celal Bey, oldukça uzun sürecek bir seyahat planlar. Kışı İtalya’da, yazı İsviçre’de geçirdikten sonra Mısır’a temelli yerleşmek durumunda kalacağını öğrenen Leyla oldukça üzülür. Bu seyahati saklamak zorunda olduğu için babası ve sevdikleriyle son kez bir araya geldiği akşamın sonunda ayrılık acısı, Leyla’nın kalbi üzerine bir kâbus gibi çöker. “Ölüm saatinde, Azrail karşısında bulunuyormuş gibi sarar(ır)” (s. 88). Sevdiklerinden belki de ebediyen ayrılacağını, kendisini bekleyen karanlık ve meçhul istikbali düşündükçe gözyaşlarına hâkim olamaz.

Leyla, kocasının planladığı seyahate çıktıktan sonra istikbali hakkında yaşadığı kaygıların ne kadar yerinde olduğunu anlar. İtalya ve İsviçre’de bir buçuk sene kaldıktan sonra Mısır’a temelli yerleşmeleri üzerine Leyla, İstanbul’a bir daha dönme, babasına ve sevdiklerine tekrar kavuşabilme umutlarını büsbütün yitirir. Babasına gönderdiği bir mektupta kayınvalidesini de kaybettikten sonra kendisini büsbütün yalnız hissettiğini belirtir:

Matemî bir hayat içindeyiz. Kayınvalidem kısa bir hastalığı müteakip vefat etti. O muhterem, yüksek kadının ölümü beni keder içinde bıraktı. Bütün saray halkı siyahlar içinde... Burada yalnız ve kimsesiz kalmış gibi oldum. Mektuplarınızla olsun puhumun tahassürünü teskin edeyim. Beni unutmayınız, babacığım... (s. 94).

Babası bu mektubu aldıktan sonra oldukça üzülerken kızını bir daha göremeyeceğini düşünür. Zavallı adam Leyla’yı görme emelinden mahrum olarak günün birinde yaşamını yitirir. Leyla, babasının ölüm haberini aldığı zaman onu son bir kez olsun göremediği, son günlerinde yanında bulunamadığı için adeta kahrolur:

Leyla, bu kara haberi aldığı zaman kendisini yerlere çarptı. Başını duvarlara vurdu. Günlerce, gecelerce ağladı. Onu kimse teselliye muvaffak olamıyordu. Artık dünyada hâmisiz, kimsesiz, yalnız kalmıştı. Son günlerinde sevgili babacığının yanında bulunmaktan bile mahrum oluşu kalbinde kapanmayan bir yara açmıştı. Seneler geçtiği halde bir türlü bu acıyı unutamıyordu (s. 94-95).

Pakize Başaran’ın *Köye Dönen Yosma* adlı romanında Ayşe, M. Köyünde mutlu mesut yaşarken babasının ölümünden sonra hayatında önemli değişiklikler olur. Annesi İstanbul’da istediği gibi yaşayabileceği bir yaşamın hayalini kurar. Ona bu

rahatlığı temin edecek şey de kendisinin ve kızının pavyonda kazanacağını umduğu paralardır. Bu nedenle kocası ölür ölmez kızı Ayşe'yi, İstanbul'a gidip geldiği esnada tanıştığı Müzeyyen ile İstanbul'a gönderir. Ayşe, İstanbul'a gittiğinde kendisini tamamen yabancı olduğu bir aleme düşmüş gibi hisseder. O, her sabah horozların sesiyle uyanmaya, alçacık penceresinden yeşermiş tarlalar arasındaki kırmızı gelincikleri görmeye; ciğerlerini köyün tertemiz, mis kokulu havasıyla şişirmeye alışkındır. Bu nedenle köyünden ayrıldığı için oldukça üzgündür:

Fakat, öyle yorgun, öyle üzgündü ki köyünden ayrıldığı için buraya geldiğinin farkında bile değil gibiydi. İçi ağlıyordu. Gözleri sanki görmüyor gibiydi. Ne ettim de anamın sözünü dinledim, diye kendi kendine hayıflandı. Benim köyümün güzelliği İstanbul'da ne arar ki? Dedi kendi kendine. Eğer İstanbul da bu oda gibi ise bir gün durmam dönerim köyüme diye söylendi... Neydi bu oda böyle, İstanbul evleri böyle karanlık mıydı? Ah, onun ne aydınlık bir odası vardı köyünde... Hiçbir zaman toprak çanak içinde çiçekleri eksik olmazdı. Beyaz patiskadan örtülü minderliklerinin dantellerini kendi elleriyle örmüştü... (s. 15).

Oysa Ayşe okuduğu kitaplarda İstanbul'u bambaşka bir şekilde tanımıştır. İstanbul'un güzelliğinin, havasının ve manzaralarının dünyanın hiçbir yerinde bulunmadığını; deniz üstünde saatlerce gittikten sonra yemyeşil çamlıklarla süslenmiş adalarının olduğunu, boğaz havasının insanın ömrünü uzattığını, insana ibret verici tiyatrolarda temsiller verildiğini okumuştur. Ayşe, İstanbul'la ilgili öğrendiği şeylerin gerçekliğini sorguladığı esnada Müzeyyen tarafından pavyona götürülür. Pavyona girer girmez de etrafı sarhoş bir sürü erkek tarafından sarılınca neye uğradığını şaşırır. Bunun üzerine Ayşe, "Ah ne ettim de geldim buralara? Anamın gözü kör olsun. Hep o yaptı bunları, yoksa İstanbul'a gelmeyi hayalimden bile geçirmiyordum" (s. 38) diyerek bir yandan annesine sitem ederken bir yandan da köyüne duyduğu hasret katmerlenir. Ayşe, tamamen yabancı olduğu bir ortamda, en zor durumda kaldığı zamanlarda bile bir gün bir şekilde köyüne dönebileceği umudunu hep korur. Ancak köy halkının annesini ahlak dışı davranışlarından ötürü öldürdüğünü öğrenince bu umudu da büsbütün yok olur: "Ayşe derin derin içini çekti. Uzun uzun düşündü. Gözleri uzaklara çok uzaklara dalmış öylece duruyordu. Artık köy yolu kapanmış, sığınacak hiçbir yeri mevcut değildi" (s. 63).

Aradan seneler geçtikten, Ayşe oldukça ünlü ve zengin bir dansöz olduktan sonra da köyünü hiçbir zaman unutmaz. Köyünün havasına, saf ve temiz yürekli halkına; orada geçirdiği dertsiz, tasasız ve mutlu zamanlara her zaman özlem duyar.

Ayşe'nin köyüne kavuşması ise ancak amansız bir hastalığın pençesinde kıvrılırken çevresindekilere onu köyüne götürmelerini istemesinden sonra mümkün olur. Ayşe köyüne götürüldükten sonra evinin penceresinden izlediği, gelinciklerle dolu tarlayı gören tepeye gömülmeyi vasiyet eder. Ölümünden sonra da vasiyeti yerine getirilir.

Sevinç Çokum'un *Çırpıntılar*³³ romanında Tekin, karısı Esra ve oğlu Korhan ile yoksulluk nedeniyle Türkiye'den Avusturalya'ya göç etmişlerdir. Uzun yıllardan beri Avusturalya'da ikamet eden Fahri Bey'in yönlendirmeleriyle göç etmeye karar veren aile, göç ettikten sonra çok sayıda Türk ve yabancı arkadaş edinirler. Bu nedenle uyum konusunda çok sorun yaşamazlar. Uyum konusunda en az sorun yaşayan kişi Korhan olmuştur çünkü oldukça küçük yaşlardayken Avusturalya'ya taşınmışlardır. Bu nedenle Korhan, tam anlamıyla Avustralyalı olarak hisseder. Aradan yıllar geçtikten sonra Tekin, kardeşi Aysun başta olmak üzere ailesini, kayınvalidesi Nebile Hanım'ı, kardeşi Reha'yı ve dostlarını özlediği için Türkiye'ye dönmek ister. Memleketinden daha fazla ayrı kalmak istemeyen Tekin, bir şekilde ailesini ikna etmeyi başarır. Tekin ailesiyle Türkiye'ye döndükten sonra aile bireylerinden kaybettiklerini görünce yaşadığı derin pişmanlığı, "Buradan gitmesem tüm bu olanları yaşamazdım. Ailemi, annemi, babamı, kardeşimi kaybetmezdim" (s. 216) diyerek ifade eder.

Tekin yaşadığı bu pişmanlığı, geride bıraktığı ve uzun yıllar boyunca görüşmediği arkadaşlarıyla karşılaştığı zaman yine dile getirir. Çocukluk arkadaşı Doktor Sulhi'yle uzun yıllardan sonra karşılaşması üzerine "Demin söylediğin gibi, daüssıla. Bir maceraydı bizimkisi. Öteler çekti. Tabii biraz da para kazanmak için...giderek burayla olan bağlarım kopuyordu. Çocuğum başka bir ülkede yetişirken bazı özelliklerinin kaybolduğunu görüyordum onda" (s. 262) diyen Tekin, tiyatro sanatçısı olan arkadaşı Ferda'ya da benzer şeyler söyler: "Toprağımı özlüyordum. Yapamadım (...) Sizleri özledim. Eski dostlarımı, yurdumu... Oğlumu kaybetmekten korktum sonra, onun vatanından uzak yetişmesine dayanamazdım. Haksızlık ediyormuşum gibi geldi" (s. 263).

Ayşe Kulin, "İstanbul'un işgal yıllarında anne tarafını anlattığı *Veda*'dan sonra beşleme serinin ikinci kitabı olan *Umut* romanını yazar. Eser, Bosna'dan göç eden baba

³³ Çokum, S. (2015). *Çırpıntılar*. İstanbul: Kapı Yayınları. [İlk Basım 1989].

tarafının yaşamı üzerine kuruludur” (Çelik, 2021: 61). “Biri, Bosna’dan göçmüş, köklerine bağlı Müslüman bir aile, diğeri *Veda*’daki Osmanlı ailesi, Merzifon’dan o kargaşa sırasında İstanbul’da savrulmuş bir Ermeni ailesi” (2009: 79) ailesi olmak üzere üç ailenin yaşam öyküsüne odaklanan romanda aileler, sadece doğup büyüdükları vatanlarını değil en sevdiklerini de geride bırakmak durumunda kalmışlardır. Romanın önemli karakterlerinden biri olan Zeki Salih, sekiz asırlık köklerinden değil belleğinde biriktirdiği ve yaşamında bir anlam ifade eden her şeyi yitirir: “Çocukluğunu, gençliğini geçirdiği konak, bağları, bostanları, Gül’ü üzerinde ilk kez görüp ona sevdalandığı köprü, anasının babasının, mezarları, neyi var neyi yoksa hepsi, birer anı olmak üzereydiler. Aniden yüreğine bir korku düşmüştü. Köklerinden sökülmenin korkusu!” (s. 8). Zeki Salih, İstanbul’a gelerek ailesinin hayatını kurtardığının farkındadır ancak İstanbul’a da bir türlü uyum sağlayamamış, geçmiş yaşamına dair her şeyin özlemini çekmektedir:

Evet, gelmekle doğru yapmışlardı. Evet, kalsalardı savaşa yakalanacak, perişan olacaktı. Gâvurun eline düşüp eziyet çekeceklerdi. Evet, doğacak çocuğunu, Allahına bin şükür, Hilafet Sancağı’nın altında büyütecekti. Bütün bunlar iyiydi ama bir derdi vardı kimselere açamadığı. Zeki Salih doğup büyüdüğü toprakları, içinde yıkandığı ırmakları, at koşturduğu yaylaları özliyordu. Anadilini özliyordu. Gençlik arkadaşlarını, tahta iskemleler üzerinde dostlarıyla sohbet oturduğu kahvehaneleri, Rumeli türkileri çıkırdığı meyhaneleri özliyordu. Bosna’nın yeşilini, Milaç’ın berrak suyunu, mahallesinin cumbalı evlere doğru kıvrıla kıvrıla tırmanan yokuşunu, yeni geliniyle geniş yüklüklerinde saklambaç oynadığı konağını, kısacası İstanbul’a gelene kadar onun olan hayatı ve toprağı özliyordu. Özlem yüreğinde giderek bir yangına dönüşüyor; bu yangını Gül’ün kucağı dahi söndüremiyordu (s. 10).

Osmanlı Devleti’nin son maliye nazırı olan Ahmet Reşat Bey de Milli Mücadele kazanılınca kabinenin diğer üyeleri gibi ansızın sürgüne gönderilir, memleketi ve biricik ailesine büyük özlem duyar:

Ahmet Reşat, doğru bir kararla Mısır’a değil, Batı’ya yönelmişti. En azından, karnını doyurabileceği bir tabak dana haşlamasının, kapısı örtülebilen iyi kötü bir helanın, temizce bir yatağın ve sıkıntısını dağıtmak için başvurabileceği erik rakısının bulunabileceği bir yerdeydi. Parasızlığına aldıracağı yoktu da, onu kemiren hasretti. Karısının sıcaklığının, çocuklarının tatlı gevezeliklerinin, ailesinin hasretinin yanı sıra, yeni çekilmiş bir fincan acı kahvenin mis kokusu, ince belli bardakta demlenmiş tavşan kanı çayın dumanı, tereyağlı pilavla kayısı hoşafı, limonlu rokayla istavrit, bahçesinin mor salkımları, şehrinin binbir renkli günbatımları, sert poyrazı, sersemletici lodosu, kısacası tüm renkleri, kokuları ve tatlarıyla İstanbul, gözünde tütüyordu (s. 39-40).

Ahmet Reşat, devlet yönetiminin en üst kademesinde bulunurken sürgüne gönderildiği için ülkenin durumunu da merak eder. Rüyalarında ada çamlarının arasında dolaşırken aklı her an memleketinde, kulağı Türkiye'ye dair haberlerdedir:

Dünyada olup bitenleri İngiliz ve Fransız gazetelerinden, ara sıra da evinden yollanan Türk gazetelerinden takip etmeye çalışıyordu. Sultan Vahdettin'in Hicaz Kralı Şerif Hüseyin'in daveti üzerine Hicaz'a kadar gittiğini ve orada kralın hilafet makamını kendine devretmesi teklifiyle karşılaşarak büyük bir hayal kırıklığına uğradığını da bu gazetelerden öğrenmişti. Zavallı Osmanlı Sultanı, hilafetin kendine devrini bekleyen Hicaz Kralı'nı kızdırıp hiçbir Müslüman ülkesinden davet alamayınca, İtalya'nın San Remo şehrine yerleşmek zorunda kalmıştı. Ahmet Reşat'ın, Sultan'ın çaresizliği karşısında içi parçalanmıştı (s. 40).

“Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı arifesinde yaklaşık 3 milyon kilometrekarelik toprak parçasının 1.1 milyon kilometrekaresini kaybetmiştir” (Bilecen, 2012: 59-60). Devletin Avrupa kıtasında yer alan toprakları, bu kayıpların önemli bir bölümünü teşkil eder. Osmanlı Devleti bu bölgeleri elde tutabilmek amacıyla asırlar boyunca sürecektir özel bir iskân politikası geliştirmiş, Müslüman tebaayı fethettiği bölgelere sistematik bir şekilde yerleştirmiştir. Osmanlı'nın Balkanlar'dan çekilmesinden sonra bu bölgelere yerleştirilen halk, çok büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Bölgede zulüm, sürgün ve ölüm kıskacında büyük çapta demografik değişimler yaşanmıştır. Balkan Savaşlarının yol açtığı bu zorunlu göçler, Ayla Kutlu'nun *Yedinci Bayrak* adlı romanında Hasret'in Bosna'dan başlayarak İzmir'e değin yaklaşık yarım asır süren göç öyküsü etrafında ele alınmıştır. Çocukluğunu Bosna'nın küçük bir köyünde geçiren Hasret, babasının değirmendeki işlerine yardım eder. Değirmeni çalıştırmak için sabahın erken saatlerinde uyanmak zorunda olduklarından güneşin ilk ışıklarıyla yola koyulurlar. Bu yüzden Hasret de babası gibi güne sevinçle başlamanın gücüne inanır ve sabahın ilk ışıklarının sevincini yaşamayı ihmal etmez:

Çimenlerin üstünde birikmeye başlayan ısıların gecenin şebnemlerini eritip akıtmasını, otların renk değiştirip dikelişlerini bile fark ederlerdi babasıyla. Çevrelerini saran tüm yeşillikler de ışığı beklerdi tazelenmek için. Gökyüzü ağardıkça, ağaç dallarındaki kuş civıltıları azalır, acemi uçuşların sayısı artardı. Asıl görülecek şey, ta ötelerdeki tepenin en yüksek noktasında çakan günün ilk ışığının, aynı anda, erimiş beyaz ya da birikmiş sarı canlılığıyla yanı başlarında yere konmasıydı. O an baba kız gözlerini kapatır, dünyanın güzelliklerini duyumsarlardı. Taşları kararmış eski değirmenin öte yanında, yatağında sekip köpüren suyun uğultusu, kuş seslerine karışan arı vızıltıları, rüzgâr ısıkları, salınan dalların hışırtısı, güneşin saçılışı ve sabahla açan çiçeklerin kokusu birbirine karıştığında, babası gözlerini açmadan hep aynı sözleri mırıldanırdı: 'İşte bu... Vatan, farkında olduğumuz şeylerin toplamı. Bir

toprak parçası değil yalnızca. Sahiplendiğimiz, üstündeki canlı cansız her şeyle, karnında sakladıklarıyla bizi var eden cennet!.. (s. 11).

Babasının her güne başlarken sarf ettiği bu söz, annesi hasta olduğu için okula gidemeyen Hasret'in zihninde önemli bir yer edinmiş; vatan kavramına ilişkin duygularının temelini teşkil etmiştir. Hasret yıllar sonra kocası ve iki çocuğuyla bu topraklardan göç etmek zorunda kalınca babasının söylediklerini daha iyi anlar.

Göçün ilk durağı Üsküp'tür. Hasret, kocası Ali Sabir kızı Sacide ve oğlu Alemdar çileli bir yolculuğa çıkar. Bu, acı ve hüznü dolu bir yolculuktur. Hasret, içini dolduran ağlama isteğiyle dünyada yapayalnız kaldığını düşünür. Bu, insanın içini oyan bir yalnızlıktır. Göç yoluna düşmenin onun için çok ağır veren bir hastalığa tutulmaktan farkı yoktur. Uzun bir süre yol aldıktan sonra ardına dönüp büyüdüğü toprakları son bir kez görmek ister ancak çocukluğunun geçtiği Şar Dağları'nın yoğun bir sisle örtülü olduğunu görür. Hasret o an her ne kadar o dağları göremese de orada olduğunu hisseder. Bitmez sislerin içinde yitmiş olan, memlekettir. Bu aşamadan sonra memleketini bir daha göremeyeceğini hisseder ve gözlerini kapatarak kendini evinde hayal eder. Günün o saatinde yaşadıkları o mutlu anları zihnine kazımak istercesine son bir kez tekrar eder:

Hasret, güneşin çekilmesinden beri üstüne çullanan sıla acısını bastırmaya çalışıyordu. Saraybosna'da akşam olurken gökyüzü koyulaşarak solar, bu sırada ağaçların gölgeleri çevreyi yeşil bir karanlığa dönüştürmeye koyulurdu. Değirmen duvarının dibinden akan derenin sesi daha bir belirginleşirdi o zaman. Değirmen taşları sustuğunda serçeler gece uykusuna dalmadan önceki son uçuşlarını girişin önüne yaparlardı. Bitmeyen bir beslenme kaynağıydı orası: Saçılan tahıllar, onların bereketli sofrasıydı her zaman (s. 79).

Hasret ve ailesini memleketinden söküp atan kötü talih, peşlerini bırakmaz. Aile, vatan olarak benimsemeye çalıştığı her durakta buna benzer sorunlar yaşar. Önce üç sene kaldıkları Üsküp'ten daha sonra bir süre soluklandıkları Manastır'dan ayrılmak zorunda kalan aile, otuz yıl kaldıkları Selanik'i yeni vatanları olarak benimser. Ne var ki "göç tüm büyük fırtınalar gibi küçük dalgalar halinde başlayıp, daha sonraları onlarca yol bulup rüzgâr gibi, doğuya doğru fırtına gibi yüksel(ir). Dağların, ormanların, ovaların, suların ardında bekleyen Dersaadet'e" (s. 339) oradan da İzmir'e uzanır. Böylece "Allahım, insanın evini, işini yok eden, gücünü yutan, ümitlerini tuzla buz eden göçü bana bir daha yaşatma!" (s.86) diye dua eden Hasret, yakasını ilerlemiş yaşına rağmen zorunlu göçlerden kurtaramaz. Yeni bir vatan

umuduyla uğradıkları her durağa yüreğinin en derin köşesinde taşıdığı memleket özlemini de hiç dinmeyen bir sızı olarak beraberinde taşır.

3.3. Kültür, Gelenek ve Hayata Bakış Açısından Kaynaklanan Sorunlar

Göç olgusu, tarih boyunca toplumları farklı bakış açıları, gelenek ve yaşam biçimleriyle zenginleştirerek kültürel alışverişin temel dinamiği olmuştur. Ancak bu, bütün göçler veya bütün toplumlar için geçerli bir durum değildir. Birey, aile ve toplumları olumsuz anlamda etkileyebilecek birçok faktörü taşıma potansiyeline sahip olan göçler; kültür çatışmasından yozlaşmaya, yabancılaşmadan sosyal dışlanmaya, modern yaşam özentisinden kuşak çatışmasına kadar birçok soruna neden olabilmektedir. Çalışmanın bu kısmında romanlarda bu sorunlardan hangilerine yer verildiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3.3.1. Kültür Çatışması

Çatışma konusu, günümüzde antropolojiden sosyolojiye, psikolojiden ekonomiye birçok bilim alanının yoğun bir şekilde incelediği konuların başında gelmektedir. “Genel olarak duygu, düşünce ve davranışlarda içsel ya da dışarıdan gerçekleşen psikolojik ve sosyal engellenme haliyle ilgili olan çatışma kavramı,” (Aydınoğlu, 2010: 189) varlığını sosyal yaşamın pek çok alanında olduğu gibi kültürel bağlamda da gösterebilmektedir. Robbins’ın ifadesiyle “her türlü karşı koyma ve karşılıklı olumsuz ilişki anlamına gel(en); gücün, kaynakların veya toplumsal pozisyonun azlığına ve değişen değer yargılarına dayan(an)” (Karcıoğlu & Alioğulları, 2012: 216) çatışma olgusu, toplumun ahengini bozduğu kadar toplum içinde istenmeyen davranışların sergilenmesine; algı, duygu ve davranışlarda kutuplaşmaya gidilmesine de neden olmaktadır.

Toplum içinde farklı değer ya da algı boyutlarından kaynaklanan anlaşmazlık veya uyuşmazlıklar zaman içerisinde toplumun sosyal ortamını ve duygusal yapısını bozar. Bu nedenle toplumsal yaşamda görülen çatışmaların ivedilikle ortadan kaldırılması veya en az indirilmesi toplumsal bütünlük açısından önem arz etmektedir. Yönetim mekanizmaları başta olmak üzere toplum bilimciler, sosyologlar, psikologlar ve antropologlar çatışma olgusuna karşı alınabilecek önleyici tedbirlerin saptanması ve bunların etkin olarak uygulanmasına yönelik kapsamlı çalışmalar yürütmektedirler.

Bu anlamda yürütülen çalışmalardan biri de kendine özgü bir içerik ve yapıya sahip olan kültürün, kültürel farklılıkların bir çatışma nedeni olarak incelenmesi ve yol açtığı çatışmaların analiz edilmesidir.

İnsanların etkileşim içinde olduğu her ortamda kaçınılmaz olarak ortaya çıkan çatışmanın, toplumu oluşturan grupların tamamında sosyal ilişki biçimlerini etkileme gücüne sahip olması, çatışma olgusunun kültürel bağlamda ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu ekseninde yapılan çalışmalar sonucunda kültürel farklılıklardan kaynaklanan çatışmaların; “birbiriyle uyuşmayan ilgileri, bakış açıları, geçmişi ve amaçları olduğunu fark eden, birbirine bağlı iki grup arasındaki şiddetli görüş ayrılığı süreci” (Asunakutlu & Safran, 2004: 36) olarak tanımlandığı görülmektedir. Çatışma olgusu, kimi toplum bilimciler tarafından yenilenmenin ve toplumsal ilerlemenin anahtarı olarak kabul edilmesine rağmen kültürel çatışma kavramı, şiddetli görüş ayrılıklarını, uyuşmazlığı, farklılaşan amaçları, değişen değer yargılarını ve bozulan ortak geçmiş algısını da kapsadığından toplumsal birlikteliği olumsuz etkilemektedir. Kültürel çatışmanın ortaya çıkmasına neden olan faktörler incelendiğinde bu faktörlerin büyük bir kısmının toplumun kendi doğal akışıyla ilgili olmadığı, kültürün tarihsel süreçteki seyrine dışarıdan yapılan bir müdahale sonucunda ortaya çıktığı görülür. Farklı düşünce sistemlerine bağlı olarak ortaya çıkan farklı gruplar, bireysel farklılıklar ve sosyal çeşitliliğe rağmen doğal/heterojen yapısını yüz yıllar boyunca koruyan toplumsal sistemin ahengini bozan kültürel çatışmaların bilimsel ve teknolojik ilerlemeler, kuşak çatışması, medya ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, savaşlar, göçler sonucunda ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Kültürel farklılaşmadan kaynaklanan çatışmalar, ortaya çıkış şekillerine göre incelendiğinde bu çatışmaların iki farklı bağlamda varlık gösterdiği görülmektedir. Bunlardan birincisi, bir kültürün veya aynı kültürle çevrelenmiş herhangi bir toplumun kendi kültürel dinamiklerine bağlı olarak yaşadığı çatışmalardır. Bir toplumun kendi sınırlarında ortaya çıkan bu çatışmalar irdelendiğinde bunların kendine has özellikler barındırdığı ve çeşitli faktörlere bağlı olarak ortaya çıktıkları söylenebilir. Toplum içerisinde kültürel farklılıkların ortaya çıkmasına ve bu farklılıklara bağlı olarak çatışmaların yaşanmasına neden olan etkenlerin başında ‘gelişim ve değişim olgusu’ gelmektedir.

Son yıllarda bilim ve teknolojiadaki gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan televizyon ve internet gibi modern iletişim araçları günümüz toplumlarını etkileyerek sosyo-kültürel yapıda köklü değişiklikler meydana getirmiştir. “Özellikle ulaşım ve iletişim ağındaki gelişmeler sonucu küçük bir köye dönüşen dünyada bugün, değişimin en önemli niteliği küresel bir karakter kazanmış olmasıdır” (Yazıcı, 2013: 1492). Değişimin küreselleşme kavramıyla paralel olarak küresel çapta bir etki oluşturmaya başlaması, geleneksel bir yapıya sahip olan toplumlarda bile zamanı henüz gelmemiş, var olan toplumsal normlarla uyuşmayan yeni davranışların, yeni duygu ve düşüncelerin ve hatta yeni bir zihniyet yapısının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Modern toplumların kendi kültürel norm ve yapılarına göre hazırladıkları reklamlar, diziler veya filmler dünyanın en ücra yerlerine bile iletişim araçlarıyla taşınırken o bölgelerde yaşayan bireylerin etkilenmemeleri söz konusu olamaz.

Aslında toplumların birbirinden haberdar olmalarında, birbirlerinin yaşam tarzlarını görmelerinde veya anlamalarında hiçbir sakınca yoktur. Ancak çoğunlukla yayılcı bir zihniyetin ürünü olan bu yayımlar, gelişmemiş toplumlarda çatışmalara ve hatta yıkımlara neden olabilmektedir. Örneğin kız çocuklarının reşit olduktan hemen sonra aileden ayrılarak kendilerine ait bir eve çıkmalarını ve diledikleri herhangi bir yaşam tarzını seçebilmelerini bireysel özgürlük olarak değerlendiren bir toplumun değer yargıları ve kültürel normları, geleneksel bir yaşam tarzını benimsemiş olan bir topluluğun kültürel yapısıyla uyuşmayacaktır. Ancak tüm bu uyuşmazlığa rağmen farklı kültürlerle ait değerlere maruz kalan, her türlü kitle iletişim aracıyla kuşatılan bireylerin, zaman içerisinde değişime uğrayarak kendi kültürel özlüklerinden uzaklaştıkları ve kendi toplumsal değerlerine karşı yabancılaştıkları görülmektedir. Özellikle genç kuşakların yaşadıkları bu yabancılaşma/farklılaşma durumu; sosyal bütünleşmeye zarar verdiği kadar bu bireylerin kendi toplumlarıyla kültürel anlamda çatışma yaşamalarına neden olur. Kültürel farklılıklardan kaynaklanan bu tip çatışmalar, ilk defa Emile Durkheim tarafından ortaya atılan sosyal çözülme olgusu veya anomi kavramlarıyla da benzerlik taşımaktadır. Sosyal sistemi oluşturan temel öğeler arasındaki ilişki uyumunu sağlayan basit kuralların yıkılmasına ‘anomi’ adını veren Durkheim’e göre “artan iş bölümü, kötü bir işbirliğiyle, toplumsal dayanışmanın azalmasına ve sosyal sınıflar arasında çatışmaya neden olmaktadır. Bazı kuralların ortadan kalkması, iş bölümünün bir ünitesinde çalışan bireylerle uyum

sağlamayı önler. Bu da bir karmaşa ya da sosyal parçalanmaya neden olabilir” (Türkkahraman & Tutar, 2009: 8).

Bir grup yahut bir toplumda genel kabul gören normların, o grubu veya toplumu oluşturan bireylerin üzerinde etkilerini yitirmeleri sosyal çözülmenin ilk işaretidir. “Sosyal çözülme durumunda, toplumsal yaşamın tamamında ya da bir kısmında eşgüdüm eksikliği ortaya çıkar. İşlevlerin yerine gelmesinde uyumsuzluk baş gösterir ve amaçlara ulaşmada problemler yaşanır ki mevcut davranış kuralları bütünlük sağlamadaki etkisini kaybeder ve dayanışmayı sağlayan güçler zayıflar” (Türkkahraman & Tutar, 2009: 9). Sosyal çözülme ve anomi kavramlarından da hareketle bir toplumun belirli bir bölümünün kültürel anlamda farklılaşmasının ve bunun sonucunda kültürel çatışma yaşamasının toplumsal yaşamı zorlaştırdığı ve toplumsal bütünlüğe zarar verdiği rahatlıkla söylenebilir. Yaşam boyunca devam eden toplumsallaşma süreciyle kurumsallaşmış normlara uyum sağlamayı öğrenen bireylerin yaşadıkları bu çatışma, süreç içerisinde kendi kültüründen edindikleri ve birer davranışa dönüştürdükleri kazanımları kaybetmelerine neden olmaktadır.

Medya ve kitle iletişim araçlarının yanı sıra kuşak çatışmasının da kültürel çatışmaya neden olduğunu söylemek mümkündür. Kuşak çatışmasında da toplumu oluşturan bir kesimin kültürel anlamda farklılaşması ve toplumun geriye kalan kesimiyle uyuşmaması söz konusudur. Kültürel farklılıklardan kaynaklanan çatışmaların ikincisi ve en dramatik sonuçların ortaya çıkmasına neden olanı ise göç sonucunda yaşanan kültürel çatışmalardır. İnsanlık tarihi boyunca kültürel değişim, çeşitlilik ve yeniliğin en etkin araçlarından biri olan göç olgusu, sunduğu olanakların yanı sıra kültürel çatışmalara da kaynaklık eder. Göçün kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkan bu çatışmalar, birçok faktöre bağlı olarak gelişebilir. Göç kaynaklı kültürel çatışmaların temel kaynağı, göç eden topluluklarla ev sahibi toplumlar arasındaki kültürel norm ve değerlerin çatışmasıdır. Göç eden birey ve topluluklar gittikleri yerlere kendi kültürel değerlerini, gelenek ve inançlarını da taşır. Bu durum, ev sahibi toplumla aralarında önemli ölçüde farklılık oluşmasına yol açar. Dilin kullanımından dini uygulamalara, sosyal geleneklerden cinsiyet rollerine kadar çeşitli şekillerde ortaya çıkabilen bu farklılıklar topluluklar arasında gerilim ve çatışmalara neden olur.

Göç kaynaklı kültürel çatışmalar sadece birey veya belli sosyal grupları değil bütün toplumu etkileyebilecek kadar kapsamlı sosyal sorunlara yol açabilir. Sosyal uyum ve entegrasyon sürecini baltalayabileceği gibi gruplar arası gerilim ve kutuplaşmaları; sosyo-ekonomik eşitsizlikleri, yapısal ve kültürel ayrışmayı, marjinalleşme ve dışlanma döngülerini derinleştirebilir. Bununla birlikte özellikle birden fazla kültürel dünyayı bir arada yaşayan ikinci nesil göçmenler için kimlik ve aidiyet duyguları üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir. Bu bireyler hem ebeveynlerinin kültürel mirasına hem de ev sahibi toplumun beklentilerine uyma konusunda baskıyla karşı karşıya kalabilir. Bu da kimlik krizlerine ve yabancılaşma duygularına yol açabilir (Uyar & Ercan, 2021: 2076).

Göçün sebep olduğu kültürel çatışmaların birey ve toplum yaşamında oldukça önemli bir yere sahip olması, roman yazarlarının da bu konuya dikkat kesilmesini sağlamıştır. Yazarlar, kaleme aldıkları romanlarda hem göç kaynaklı kültürel çatışmalara hem de bu çatışmaların beraberinde getirdiği toplumsal sorunlara değinmişlerdir.

Kültür çatışması meselesi, Tanzimat'tan başlayarak Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreç boyunca, uzunca bir süre bir medeniyet krizi, Doğu-Batı çatışması ya da eski-yeni karşıtlığında şekillenmiştir. Halide Edip de “kendi neslinden birçok yazar gibi, Osmanlı'nın çöküş ve cumhuriyetin kuruluş şartları içinde doğmuş ve yaşamıştır; dolayısıyla roman tarihimizin ana paradigmalarından olan doğu-batı çatışmasını” (Şahin, 2018: 179) ele almıştır. Halide Edip, bu çatışmayı sadece iki kavramın oluşturduğu dar bir anlam dünyasına hapsetmek ve iki kavramdan birine taraf olmak yerine eski ile yeni, madde ile mana, aşk ile akıl, duygu ile mantık, hakikat ile rüya gibi birçok zıtlığı kullanarak bir senteze ulaşmayı hedeflemiştir (Bekiroğlu, 1999: 60). Halide Edip Adivar'ın *Zeyno'nun Oğlu* adlı romanında Mesture Hanım etrafında yeni bir terkip denemesine kalkışan yazar, Batılılaşma konusundaki aşırılıkların yol açabileceği potansiyel sorunları göç ve kültür çatışması ekseninde ele alır.

Mesture Hanım, asrileşme hevesine kırk yaşından sonra kapılan, on beş yaşında bir kız oynaklığı ile dans, briç, poker, balo ve alafrangalığın gerektirdiği her türlü eğlenceye aşırı tutkun olan taklitçi ve gösterişçi bir kadındır. Bu nedenle İstanbul'da Batılı tarz eğlence hayatının tanınan simalarından biridir. Diyarbakır'da

kaymakam olan kocasının onu ve kızını yanına çağırması üzerine Mesture Hanım, hareketli yaşamından uzaklaşacağı için bir süreliğine ne yapacağını bilemez. Ancak bir süre sonra kendisini Diyarbakır'a medeniyet götüren öncü bir kadın olarak görmeye başlar. Haydarpaşa İstasyonu'nda kendisini uğurlamaya gelen kendi gibi 'şık' dostlarına bu idealini anlatırken adeta kendinden geçer:

Gider gitmez bir defa “köhne ve örümcekli” düşünceleri kaldıracak, kendi etrafında kadınlı erkekli asrî bir cemiyet toplayacak, çaylar verecek, briç ve poker oynatacak, dansı moda haline sokacak, Diyarbakır'da yeni hayatın bir çeşit kraliçesi olacaktı. Giderken gramofon götürüyordu. Fakat tesis edeceği sosyete kabiliyet gösterirse, İstanbul'dan bir cazband getirteceklerdi. Belki ekâbirden biri Diyarbakır'a gelirse, onun şerefine bir balo ile başlayarak, balo gibi medeniyetin en yüksek nimetini de Diyarbakır'a tattıracaktı (s. 49).

Mesture Hanım, alışkın olduğu yaşam tarzını, eğlence anlayışını, parçası olduğu kültürel değerleri Diyarbakır'a taşımaya oldukça kararlıdır. 'Muhitine uymak (yerine), eski bir muhite yeni bir muhit aşılama' azmi yüzünden alay konusu olur:

Kızı Mazlume, annesiyle her gün alay etmekte devam ediyordu. Zeyno, Muhsin Bey'le yalnız kaldıkça asrileşme illetinin Mesture Hanım'daki alametlerine gülüyordu. Mesture Hanım'ın bütün bu hummalı, mübalağalı Diyarbakır'da sosyete kurmak mücadelesi karargâh zabıtlarına, memur hanımlarına kadar çok mizaha vesile oluyordu. Kocas, esasında sevimli bir İstanbul kadını olan karısının mizacının tabii renkleri üstünde sırttan zoraki Avrupaîlik'ten, tahlil etmeden, niçin olduğunu bilmeden sıkılıyor, azap duyuyordu (s. 160).

Mesture Hanım hem yakın hem de uzak çevresi tarafından kınanmasına karşın bütün mesaisini baloların en güzel şekilde tertip edilmesine harcar. Düzenlediği bu balolar sayesinde vilayetin memur hanımları arasında bir yıldız gibi parlamayı, içtimai hayatın lideri olmayı hayal eden Mesture Hanım ilerlemiş yaşına rağmen bu baloların birinde yakışıklı bir gencin kendisine âşık olma ihtimalini düşünmekten de geri durmaz.

Halide Edip Adıvar'ın *Sonsuz Panayır* adlı romanında savaş ortamının yarattığı boşluktan faydalanan iki binler, bir anda zenginleşerek sosyal piramidin en üst noktasına ulaşmışlardır. Anadolu'nun farklı muhitlerinden önce Şehremini'deki iki odalı evlere oradan Fatih'te küçük bir apartmana, nihayet oradan da Beyoğlu'nun gösterişli lüks apartmanlarından birine sığrayan bu kişiler, o kadar hızlı bir dönüşüm yaşamışlardır ki sosyo-kültürel yönleri ekonomik açıdan yaşadıkları dönüşümün gerisinde kalmıştır. Bu nedenle içine atıldıkları burjuvazinin yaşam tarzına ayak uyduramamışlardır. Bu durum, yeni burjuva sınıfını temsil eden iki binler ile atadan

zenginlerin bir araya geldiği zamanlarda daha da belirginleşir. Bu anlamda iki sınıfın bir araya geldiği, İstanbul sosyetesinin gözde mekânlarından biri olan Şaş-Bak Pavyonu önemli bir mekândır. İki ana bölmeden oluşan bu pavyonun yüksek platformunda “İstanbul’da yerleşmiş, kıyafetleri modaya uygun snop taşralılarla Şişli ve Osmanbey tarafının her akşam frak, smokin giyen zenginleri oturur. Bunların hemen hepsi ya iki binlerden veyahut onların misafirleridir” (s. 41). Aşağıya gelince bu bölümün ekseriyeti taşranın kıyafet değiştirmeyen müşterileriyle doludur. Smokin, frak bir tarafa, içlerinde hiçbirinin yakalığı ve boyunbağı bile yoktur. Üstleri başları Aksaray manav ve bakkallarından pek farklı olmayan bu kişilerin eşleri ya baş örtülüdür ya da yemeni bağlamış vaziyettedir. Kısa kesilmiş bıyığın erkekliğin şanına yakışmadığını düşündüklerinden erkeklerin ekserisi, pala bıyıklıdır. Yakasız gömleklerinin bütün düğmeleri yekpare pırlantadandır. Eşlerini doktora götürdükleri zaman doktorun erkek olması halinde ellerini bellerindeki silahlardan bir an olsun çekmezler. Eşleri erkek çocuğu doğurduğu zaman bellerindeki silahı çekerek hastanenin tavanına boşaltırlar. Bu kişilerin boy göstermekten geri durmadıkları bu mekânlarda yaşanan kültürel çatışma, o kadar bariz bir seviyededir ki bu mekânları işletenler, bu kişilerin isteklerine uygun eğlenceler tertip eder:

Al sana alaturkacıları tatmin edecek bir saz takımı. Fakat alaturkacılar içinde bile şimdi yeni unsurlar var! Caz iptilası bunların arasında klasikten fazla bizim eski yalelerin göbek attıran temposunu sevdirmişti. Onu sezmişler de, bu saz çalanlar yepyeni bir tavır takınmışlar; hatta udlardan biri banço... Hele şu trampet çalanın başı... İçinde makine varmış gibi sağa sola, öne arkaya gidip geliyor. Giydir hırkayı, fesi, Rufai tekkesinde zikrederken vecde gelen bir dervişin hayaleti olabilir! Aynı hayalete smokin giydirir giydirmez, cengelistan evlatlarının Amerika’ya saldırdığı zenci cezbesini hatırlatıyor. Yalnız ortada tef çalan bunların arasına kazayla düşmüş gibi. Bütün bununla beraber bizim eski Bayati faslını pekâlâ çalıyorlar. Kaç kişi anlıyor? (s. 45-46).

Pavyonda şarkı söyleyen kadınlardan birine âşık oldukları vakit, metres hayatı başlamadan veya evlenmeden önce onları “cinsi ahlak ölçüsüne uyan bir doktor muayenesine” (s. 49) götüren bu kişiler kendi akraba ve mahallelilerin baskısını da göz ardı etmez. Anadolu zenginlerinin metres tutacakları veya nikâh edecekleri kadınların hepsinin yalancıkdan ihtiyar bir annesi vardır. “Bu anneler, kızları metreslik kontratı yapıncaya kadar veya nikâh kıyılmaya kadar bir an yalnız bırakmazlar. Apartmana kapak atıldı mı, bayan metres ücretli ananın hissesini verir, savar...” (s. 55).

Pakize Başaran'ın *Köye Dönen Yosma* adlı romanında Ayşe, bütün yaşamını altmış hanelik küçük bir köyde geçirmiştir. Kent yaşamına özenen annesinin onu İstanbul'da pavyonlarda çalışan Müzeyyen ile İstanbul'a göndermesinden sonra Ayşe, adeta sudan çıkmış balığa döner. Ayşe'nin yaşadığı bu zorunlu göç, ona bambaşka bir alemin kapılarını aralar. İstanbul'da geçirdiği ilk gecenin ardından gözlerini açar açmaz uyandığı odanın bir 'gavur odası' olduğunu düşünür:

Sonra divanda doğruldu. Bütün vücudu ağrı içindeydi. 'Nerede benim kabarık yün yatağım' diye söylendi. Ah, ne ettim de geldim anama uyup. Sonra gözlerini duvardaki çıplak kadın resmine ilişti. Birden iki eliyle yüzünü kapadı... 'Tövbe estağfurullah, Tövbe Estağfurullah' diye mırıldanmağa başladı. Gâvur evine getirdiler beni galiba? Elleri yüzünde olduğu halde bağırды (s. 17).

Daha sonra Müzeyyen ile beraberindeki adam (Saffet) onu pavyona götürüp patronla tanıştırmak isteyince aralarındaki ilk çatışma giyim kuşam konusunda yaşanır. Ayşe'nin şalvarını yanına almayı unuttuğunu, ince basma entariyle dışarıya çıkamayacağını söylemesi üzerine Müzeyyen bacaklarının güzelliğini ortaya çıkaracak yeni elbiseler giyinmesi gerektiğini söyler. Saffet de bir yandan Ayşe'nin bacaklarını okşamaya çalışırken bir yandan da artık İstanbul'da bulunduğunu ve 'kent yaşamına uygun' bir şekilde davranması gerektiği söyler: "Burada böyle yabanilik yapılmaz. İstanbul'da yaşamak için her şeye boyun eğmen lâzım.. Güzelliğinden istifade etmen lâzım. Sonra, aynı zamanda senden hoşlanan, senin güzelliğini takdir edenleri de mahrum etmek ayıp olur, değil mi" (s. 19).

Saffet ile Müzeyyen'in İstanbul'da yaşamak için bir gereği olarak sundukları ile Ayşe'nin kitaplarda İstanbul ile ilgili okudukları birbiriyle uyuşmamaktadır. Ayşe buna benzer çatışmaları, pavyona götürüldükten sonra pavyon sahibinin onu kandırmaya çalışırken yaptığı konuşma esnasında yaşar. Patronun güzelliğini cömertçe sergileyerek çok para kazanabileceğini söylemesi üzerine Ayşe, utancından elleriyle yüzünü kapatır. Ayşe'nin konuşmanın devamında her türlü çirkinliğin sahnelendiği bir mekânda namus, edep, haya üzerine söyledikleri pavyon sahibinin uzun bir kahkaha atmasına neden olur.

Sevgi Soysal'ın *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* adlı romanında yaşadığı yabancılaşmayla dikkat çeken Necip Bey aynı zamanda kültür çatışması da yaşamaktadır. Çocukluk yıllarını Selanik'te, üniversite yıllarını Lozan'da yaşamının bir bölümünü de İstanbul'un en gözde semtlerinden birinde geçirdikten sonra

Ankara'ya yerleşmek durumunda kalır. “Köyden şehirlere göçlerin artması ve göç edenlerin şehir hayatına uyum sağlayamamaları, büyük şehirleri yabancılaşmanın yoğun olarak yaşandığı mekanlar haline getirir” (2003: 35). Bu nedenle Necip Bey kendisini yoğun kentleşme sonucunda çehresi günden güne değişen Ankara'ya ait hissetmez. Selanik'i de Avrupa kenti olarak kabul eden Necip Bey yaşamının büyük bir bölümünü Avrupa'da geçirdiğinden edindiği görgünün karşılığını bulamaz. Necip Bey, oldukça lüks bir yaşam yaşayan, giyim kuşamına itina gösteren bir kont edasıyla gezinen bir beyefendidir ancak sokağa her çıktığında adabımuâşeret ile bağdaştıramadığı bir durumla karşı karşıya kalır. Kızılay'da yürüdüğü bir esnada kiracısı olan emekli öğretmen Hatice Hanım'ın selamına karşılık vermemesini oldukça yadırgar. Görgüsüzlük olarak yorumladığı bu durumu bütün bir kente mal eder: “Necip Bey, Hatice Hanım'a bilgili bir incelikle verdiği selamın karşılık görmemesine bozulmuştu. Aydır bunlar, hepsi, eksiksiz dişi ve erkek ayılar. Ekose golf pantolonu, papyon kravatıyla, uzun saplı şemsiyesiyle göze çarpmayacak biri değildi ki” (s. 49). Ona göre onun gibi kibar, şık ve zarif bir beyin fark edilmemesi mümkün değildir. “Necip Bey için sokak, Avrupa'da öğrendiği adab-ı muâşeret kurallarını itinayla uygulamak istediği ve böylece kendi saygınlığını ifade edebileceğine inandığı bir mekândır” (Çağlar, Ultav & Boyacıoğlu, 2013: 69). Gösteriş ve şatafatı seven Necip Bey, sınıfsal statüsünün sağladığı alışkanlıkları sergilemeyi sever. Tenis ve golf oynamaya giderken bu sporlara uygun kıyafetleri giymeyi ihmal etmez. “İsviçre yününden spor çoraplar (...) Üstü armalı, sarı madenden, halis İskoç malı düğmeler” (s. 59), oldukça şık spor pantolonlarla çıktığı zamanlarda henüz bu sporlardan bihaber olanların alaycı bakışlarıyla karşılaşır. “Bu memlekette bu işler olmaz. Bu halk cahil. Bu kafa, bu gidişle hiç adam olmayacak. Sonunda ameleden beter olacak. Olsun...” (s. 61) diyerek daha da hırslanır.

Sevinç Çokum'un *Çırpıntılar* adlı romanında Korhan, ailesiyle birlikte Türkiye'den Avusturalya'ya taşındıktan sonra okul hayatında birçok zorluk yaşar. Okuldaki arkadaşlarının bazen ten rengiyle bazen de başka özelliklerinden ötürü dalga geçtiği Korhan, zeki bir çocuk olmasına rağmen başarısız bir öğrencilik geçirir. Kendisiyle alay eden arkadaşlarıyla kavga ettiğinden sürekli disiplin cezası alır. Bu nedenle sadece arkadaşları değil öğretmen ve veliler de ondan çok şikayetçidir. Yine okulda sorun yaşadığı bir gün annesi (Esra) okula çağrılır. Esra okulun müdürünün

Korhan için ‘problemlı çocuk’ demesine oldukça üzüldür. Çünkü Korhan, evde oldukça sessiz ve sakin bir çocuktur. Konuşmanın devamında müdürün “Evde tatsız bir durum mu yaşanıyor? Geçimsizlik, boşanma kararları gibi...” demesi üzerine Esra, yaşadığı hayal kırıklığından ötürü ancak “ama farklı biri o. Yani farklı bir dünyadan geldi...” (s. 56) diyebilmiştir. Aslında Korhan’ın okul yıllarında yaşadığı bu çatışma, maruz kaldığı dışlanma tarafından körüklenmektedir. Çünkü Korhan kendini gerçek anlamda Avusturalyalı gibi hissetmekte, Türkiye’den çok Avusturalya’nın kültürünü benimsemektedir. Bu durum, ailesinin Türkiye’ye taşınmaya karar vermesinden sonra Korhan’ın Avusturalya’da yaşadığından çok daha derin bir çatışma yaşamasına neden olacaktır. Avusturalya’da iyi anlaşılabildiği öğretmeni Caroline, Türkiye’ye döneceklerini duyunca “Sen tam bir Avusturalyalısın” (s. 155) dediği Korhan’ın Türkiye’de yaşayamayacağını söylemiştir. Aile, Türkiye’ye döndükten sonra öğretmenin ne kadar haklı olduğu ortaya çıkar. Korhan küçük yaşlardan itibaren Avusturalya’da yaşadığı için kültürel anlamda uyum sağlayamaz ve okulda hem arkadaşlarıyla hem de öğretmenleriyle çatışır.

3.3.2. Yozlaşma/ Değer Yitimi

“Toplumun sosyal, kültürel, ekonomik, politik, eğitimsel vb. tüm yapısıyla yakından ilişkili bir olgu olan” (Şahin, 2001: 54) göçün “bireylerin yaşamı üzerinde olumlu ve olumsuz olmak üzere pek çok etkisi vardır” (Yaşar-Ekici, 2015: 179). Göçün yol açtığı olumsuz durumlardan biri de yozlaşmadır. Gündelik yaşamda karşımıza olumsuz bir olgu olarak çıkan yozlaşma, Türkçe Sözlük’te “özündeki iyi nitelikleri birtakım dış etkenlerle zamanla yitirmek, bozulmak, soysuzlaşmak, doğasındaki iyi nitelikleri sonradan yitirmek, tereddi etmek” ve “manevî anlamda değer yargılarını, özelliklerini ve niteliklerini yitirmek, bozulmak, dejenere olmak, özünden uzaklaşmak” (TDK, 2011: 2609) olarak tanımlanmaktadır. ‘Ahlaki çöküntü’ ve ‘toplumsal çürüme’ gibi anlamları da karşılayan bu kavram, “insan davranışları bağlamında değerlendirildiğinde kişilerin insani özden uzaklaşması, ahlaksal çöküntüye uğraması, olumsuz ve doğru olmayan tavırlar göstermesi şeklinde açıklanabilir” (Şimşek, 2021: 284). Diğer bir bakış açısına göre yozlaşma, “insanın mesleki ve ahlaki bakımdan kendisine, değerlerine ve bütün insanlığa yabancılaşmasından kaynaklanan bir problemdir. İnsanın en duyarlı, en soylu yanlarını

tahrip eden, körelten bu problem” (Korkmaz, 2016: 133) sadece bireyleri değil toplumsal kurumları ve sosyal ilişkileri de derinden sarsar.

Bireysel, sosyal ve küresel boyutta etkileri söz konusu olan yozlaşmanın temel etkisi, maddi ve manevi değerler üzerinde gözlemlenir. Bireyden aileye ve aileden topluma doğru genişleyen, genişledikçe bulaştığı bütün müesseseleri içten içe çökerten bu sosyal olgu, temelde bir insan davranışı olarak ortaya çıkmakla birlikte süreç içerisinde sosyal alana da yansımalarıyla toplumsal bir sorun haline gelir. Diğer bir deyişle “bireyden topluma oradan kültüre ve medeniyete uzanan bozulmayı/çözölmeyi içine alır. Bu yönüyle yozlaşma insanın zaman içinde yaşadığı topluma, toplumun değerlerine ve kültürel olgularına yabancılaşması olarak görölebilir” (Şimşek, 2016: 284).

Göç ve modernleşme gibi meseleler etrafında ferdi arzuları uğruna sosyal ve kültürel değerlerinden uzaklaşan, manevi çöküntü yaşayan karakterler, Türk romanının vazgeçilmez kişileri arasında yer alır. Sözelimi Güzide Sabri’nin *Hüsran* adlı romanında babası zabıt olduğı için hayata gözlerini Amasya’da açan Nermin, henüz altı aylıkken annesi tarafından terk edilir. Sekiz yaşında babasını da kaybedince babaannesinin himayesinde büyür. Nermin genç bir kız olduktan sonra Amasya’dan ayrılmak ister ancak babaannesi oğlunun mezarını kimsesiz bırakmak istemediğı için bu fikre hiçbir zaman sıcak bakmaz. Bu nedenle Nermin, Amasya’dan ayrılma emelini ancak ninesi vefat ettikten sonra gerçekleştirebilir.

Nermin, Amasya’dan tanıdıkları iyi bir ailenin yönlendirmesiyle İstanbul’a gider ve Şadan Hanım’ın yanına yerleşir. Şadan Hanım’ın Beyazıt’taki evinde bir odayı kendisine kiralar. Burada bir süre kaldıktan sonra Şadan Hanım’ın ısrarıyla bütün hayatını alt üst edecek köşke gider. Köşke gitmekteki amacı, yakın zamanda evlenecek olan Nazan Hanım’a yardımcı olmak, onun çeyizi için gerekli dikiş nakış gibi işlerini görmektir. Köşke yerleşmesinin üzerinden kısa bir süre geçtikten sonra evin gizli bazı meselelerine dâhil olmaya başlar. Köşkün hanımı Nazima Hanım ile Faruk Bey arasında yaşanan yasak aşk, köşkte büyük bir huzursuzluk ve gerginliğe neden olmaktadır. Şükriye Hanım kardeşinin karısı etrafında teşekköl eden bu dedikodularla ilgili temiz ve masum olduğuna inandığı Nermin’i uyararak dikkatli olmasını tembih eder. Bunun üzerine Nermin, “ben Anadolunun şirin, güzel bir

şehrinde saf ve şefkatli bir büyükannenin kolları arasında büyüdüm, yetiştim. İlk terbiyemi, hayatın kalpleri kirleten birtakım hallerinden beri olarak onun lekesiz ve temiz benliğinden aldım. Belki bu bir görgüsüzlüktür, bilemem. Muhitim şimdiye kadar fikrimi zehirliyecek, hislerimi kirletecek insanlardan beni korumuştur” (s. 29) diyerek bu ve buna benzer hadiselerden uzak bir noktada bulunduğunu belirtir. Bunun üzerine Şükriye Hanım onun gibi genç ve tecrübesiz nice gencin gözü kapalı yürüdükleri için hayatın derin ve korkunç uçurumlarına yuvarlanıverdiklerini ima eder. Şükriye Hanım’ın yaşı ve tecrübesinden ötürü kolayca aldatılabileceğini düşündüğü Nermin’e bu uyarıları yapmakta ne kadar haklı olduğu kısa bir süre sonra anlaşılır. Nermin karşı karşıya kaldığı risklerin farkında olmasına karşın Nazima Hanım’a giderek onun arzularına itaat etmeye hazır olduğunu söyler. Bunun üzerine Nermin, Nazima Hanım ile Faruk Bey arasında yaşanan kirli aşkın adeta muhafızı olur. Nazan’ın nişanının bozulmak üzere olduğunu söylemesi üzerine Nermin, yalan söyleme pahasına Nazima Hanım ile Faruk Bey’i korur:

Nazan düşüncelerinde, teessürlerinde biraz fazlalık var güzelim. Annenizle Faruğun arasında temiz, saf, daha doğrusu derin bir merhametle karışık, büyük bir şefkatten başka bir şey olmadığına ben, çok eminim. Sana bu fikri verenlerin kimler olduğunu ben pekâlâ bilirim. Fakat, bundan ziyade karışmak hakkını kendimde göremediğim için sükût etmeğe katlanmaktan başka çare olmadığını görüyorum (s. 51).

Bir süre sonra bütün okların Nazima Hanım ve Faruk Bey’e döndüğü bir dönemde sükût ederek olacakları izlemek yerine kendini adeta ateşe atar. Nermin, Nazima Hanım’ın etrafında yoğunlaşan şüpheleri bertaraf etmek üzere kurguladığı şeytani plana rıza gösterir. Bu plana göre Faruk ile Nermin arasında göstermelik bir nişan yapılacaktır, bu sayede Nazima Hanım yasak aşkını istediği gibi rahatça sürdürecektir. Nermin’in Faruk’la nişanlanması köşkte büyük bir sevinçle karşılanır. Nazima Hanım etrafında yoğunlaşan şüphe bulutları bir anda dağıldığı için Faruk’la görüşmekte hiçbir beis görmez:

Şimdi Farukla Nazima Hanım daha rahat, daha serbest konuşabiliyorlardı. Her türlü zanlardan beri olarak aşk hayatı yaşıyan bu çiftler, çok akşam Fenerbahçeye kadar bir gezinti yapıyorlar, benim kendileriyle beraber bulunmam, mevkilerinin emniyet ve rahatlarını kuvvetlendiriyordu. Bu başbaşa gezintiler esnasında bir tarafa çekiliyor, onların kolkola dolaştıklarını sükûnet ve sabırla seyrediyordum. Talihin bu istihzası bakalım ne vakte kadar devam edecek? Bu hal içinde kendime karşı bile şikâyetkâr değilim (s. 83-84).

Nermin'in çarpık ilişkilerin yaşandığı bu köşkten ayrılması için herhangi bir engel bulunmadığı gibi içine düştüğü durumdan şikayetçi olmadığı, bu çarpıklığın bir parçası olmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Nermin, kendisini bu role o kadar kaptırmıştır ki gözlerinin önünde cereyan eden ahlaksızlıklara ses çıkarmak yerine zavallı bir kızı (Nazan'ı), annesiyle ilgili dile getirdiği haklı sitemlerden ötürü kötü hissettirmeye çalışmaktan geri durmaz:

Zavallı anneciğinin ona karşı olan şefkat ve merhameti bu evde başka türlü anlaşılmıştır. Hasta bir adama gösterilmesi lazım olan insaniyeti anlamıyanlar, türlü isnatlarla senin de fikrini kirletmişler; buna senin inandığından dolayı teessüf ederim... Annenin yeisini görsen haline acırsın... (s. 72).

Nermin'in 'kendi benliğini kaybederek başkalarının hesabına yaşayan bir budalaya' (s. 69) dönüşmesi, ninesinin hem verdiği terbiyeye hem de yüklediği değerlere tamamen aykırıdır. Bu nedenle ninesinin onu hiçbir zaman yalnız bırakmayan hayali, bu olaylardan sonra ona müstehzi bir surette görünmeye başlar.

Nermin'in 'cansız bir kukla gibi ifa ettiği' (s. 81) bu rol, bir süreden sonra ona ağır gelmeye başlar. Yaptığı hizmetin neticesi fena ve müthiş bir safhaya girmeden, kalbinin zaafıyla aciz ve zelil olmadan köşkten ayrılmanın çaresini düşünür. Bu fikrini Nazima Hanım'a söylemeye karar verir. "Hiç şüphesiz o da buna muvafakat edecekti. Artık vazifem bitmiş demektir. Manasız ve neticesiz olan bu hayatın devamındaki zevkin acılığına tahammül edecek takatim kalmamıştı" (s. 90). Nermin içine düştüğü bu cendereden kurtulmanın hesabını yaparken Faruk Bey'e âşık olduğunu anlar. Bu durum, onun yaptığı fedakârlıklar sayesinde büyüyen, iyice alevlenen yasak bir aşka bir halka olarak eklenmesinden, işlerin daha da karmaşık bir hal almasından başka bir şeye hizmet etmez:

Artık etrafı idare edecek halde değildim. Kendimi hislerimin cereyanına bırakmıştım. Kalbime yeni doğan emellerin saadetine mestolmuştum. Geriye dönmek benim için çetin idi. Son merhaleye varmağa hazır, emellerimin önünde duran her türlü mâniayı yıkıp ezecek kadar cesur olmamı emreden kalbimin kuvvetli arzuları beni gururlu, ihtiraslı, çılgın bir hale koymuştu. Belki ben Nazima Hanımı kendisinden daha fazla kıskanıyordum. Gözümün önünde ona, benden başka kimsenin bir hakkı olduğunu görmek, bilmek istemiyordum. O, şimdiye kadar onun olmuştu. Fakat.. bundan sonra tamamile bana ait olan benliğine yalnız ben sahip olmalıydım... (s. 116-117).

Köşkte bulunduğu süre boyunca gözlerinin önünde yaşanan kirli bir aşkın parçası olmaktan kaçınmayan, kendi zevkleri uğruna aile şerefini beş paralık eden bir kadına delice tutulan bir adamı sevmeye cinnetine tutulan Nermin'in sonu hüsrana olur.

Halide Edip Adıvar'ın *Sonsuz Panayır* adlı romanında gayrimeşru yollarla edindikleri servetler sayesinde bir anda akıl almaz ölçüde zenginleşerek sınıf atlayan iki binlerin bir kısmı, alışkın oldukları geleneksel yaşam tarzlarını kentlerde de sürdürürken bir kısmı da ciddi bir yozlaşma yaşamıştır:

İki binlerin birçoğu vur patlasın çal oynasın tarzında, banka hesaplarını pek düşünmeden günü gününe zevkleri için para harcederek yer arayan adamlardı. Onların zihninde, paranın sonu gelmesi mümkün değildi, değil kendileri, karıları, kızanları, hatta ahçı ve hizmetçileri bile sorumsuz bir israf içinde yaşarlardı. Fakat bütün bu sarfiyat, umumiyetle nefislerinin tatminine veya caka satmaya matuftu. Mamafih, gözü doymayan nefisleri, mütemadiyen tabii veya gayritabii iptilalar icat eder ve bunları tatmin için masraf veya israfları yükseldikçe yükselirdi (s. 89-90).

Tam da bu noktada Şaş-Bak Pavyonu ve Taksim Gazinosu sadece iki binlerin birbirlerine caka sattıkları, gösterişlerini adeta birbirlerinin gözüne soktukları mekânlar olmakla birlikte aynı zamanda birer yozlaşma alanıdır. Bu mekânlarda kudret ve servetin hayatta tek gaye olduğu, bunlara ulaştıran herhangi bir yolun bir vasıta olduğu telkin edilir. Şeytanın 'gayeye ulaştıran her vasıta mubahtır.' şeklindeki öğüdü düstur edinilir. Bu tekerlemenin cemiyetin büyük çoğunluğu tarafından benimsenmesi adeta şeytanlar için muvaffakiyet anlamını taşır. "Çünkü o vakit insanlar her vasıtayı kullanırlar, nesiller boyunca fazilet bilinen, iman edilen, ferdin ve insan neslinin bekası için elzem görülen şeylerin manası değişir, gündelik medeni münasebetler bir anda değişir. (...) Gilzetlerin en hayâsız, hıyanetlerin en miskini, işkencelerin engizisyon devrini aşan orijinaleri artık mubah olan birer vasıta telakki edilir" (s. 97). Bu uğurda her türlü aşırılığı fütursuzca sergileyen bu yeni sınıf, parçası olduğu toplumun değer yargılarını bir kenara bırakarak modernlik ve alafrangalık kisvesi altında her türlü rezaleti sergilemekten geri durmaz.

İki binler arasında kişiliğinde her türlü melaneti barındırmasıyla nam salan, her türlü gayrimeşru yola başvurarak halkın kanını emen, bir haydut olarak nitelenen Samet Şaşırtmacı; Nihat Sertman'ın genç ve güzel karısı Safinaz'a göz diker. Bütün sosyetenin boy gösterdiği; havyarlı, mezeli, şampanya ve viskinin su gibi tüketildiği, sarhoşluk ve kepaşeliğin son haddine yaklaştığı bir baloda Safinaz'ı kendisiyle dans etmeye zorlar. Kocasına buna itiraz etmek yerine karısını dans etmeye adeta mecbur eder.

Safinaz, dans esnasında uygunsuz davranışlarda bulunan Şaşırtmaç'a daha fazla katlanamayıp dansı yarıda keser. Safinaz'ın bu davranışı salondakilerin önemli bir bölümü tarafından çok yadırganır.

İki gözümün namus damarı tutmuş. Bari güleyim. Her kadının takdim edilmek için can attığı böyle büyük bir adamla dansı yarıda bırakıp rezalet çıkarmak için insanın aklı kaçık olmalı... Ne yapmış ki sanki? Belki yanağını okşamış... O da fenalığından değil vallahi... Vay efendim vay! Herifin yüzüne, viskiyi kaldıramadığını, dans edeceği akşamlar içmemesini ve daha bilmem neler söylemiş. Gene de adamcağız kızmamış. Ne de olsa milyonerler meclisinde yetişmiş... Kadının, dansı bırakıp kendini rezil ettiğini görünce arkasından koşmuş, gönlünü almak için, huyunuz da yüzünüz gibi Safinaz, demiş. Ne cevap versin beğenirsiniz? Sizin de yüzünüz gibi huyunuz da suaygırı beyefendi, demiş. Adam hiç bunun altında kalır mı? (s. 83).

Nihat, balodan sonra kocası Şaşırtmaç'a kötü muamele etti diye Safinaz'la tartışır. "Hayatın her şeyini bir karaborsa metası telakki eden müstekreh zihniyet(in)" (s. 147) temsilciliğini üstlenen Nihat, bir taraftan karısının cinsî cazibesini kullanarak kudret ve servet sahiplerini cezbetmesini bekler, bir taraftan da kadından, bütün bu cezbettiği adamları muayyen bir mesafede tutmasını ister:

— 'Şaşırtmaç'a neden bu kötü muameleyi yaptın?' diye yılan gibi hışıldadı.
— 'Söylemeye ne hacet! Bütün ölçüleri aştı, ne yapabiliyordim?'
— O kadar acemi misin yavrum? Ben seni daha sıkışık vaziyetlerde kendine hâkim gördüm.
— Fakat o vaziyetlerde bu herif yoktu ki...
— Bana bak, bu herif babamın dostudur. Belki elinden bir iyilik gelmez amma isterse beni yerimden edebilir, hiç olmazsa ilerlememe mâni olur. Halbuki ben yarın belki başkâtip, öbür gün elçi olacağım. Bu yerlerde insana en çok yardımı dokunan karısıdır. Bazı karılar bunu parayla yaparlar. Ben, senin için nasıl yağlı bir lokma kaçırdım biliyor musun? Ömrümün sonuna kadar beni rahat geçindirecek bir serveti, içtimai mevkiyi ayağımla teptim... Seni sokaktan aldım diyebilirim; arkanda bir basma entariden başka bir şey yoktu... Her neyse, senden beklediğim şey, bir hariciyecî karısına yakışacak surette... (s. 147-148).

O güne kadar aklına esip de yapamadığı, kuvvetle isteyip ulaşamadığı hiçbir şey bulunmayan Şaşırtmaç, Safinaz'ı elde etmeyi kafaya koyduğu için daha önce karanlık işlerine ortak ettiği 'sabık komiser' olarak bilinen baba Sertman'dan oğlu ve gelinini kirli işler çevirdiği stüdyo dairesine göndermesini ister. Sabık komiser, Şaşırtmaç'ın bu isteğini hem kendisi hem de oğlu için bir fırsat olarak görür:

İstediği şey ihtiyar Sertman için bir hiçti. Safinaz, hem de kocasıyla beraber Şaşırtmaç'ın çıkmazındaki daireye misafir olacak. Ona mukabil, bir türlü birkaç ay evvel yanaşmadığı yarım milyonluk bir muamele de sabık komiserin elinden geçecekti. Belki oğlunun başkâtipliği de caba! Gerçi bu başkâtiplik Şaşırtmaç'ın zannettiği kadar kolay temin edebileceği bir iş değildi. Fakat Nihat Sertman'ı avlamak için bu o kadar büyük bir tuzaktı ki... Bir defa bu tuzağa düştükten sonra genç Sertman'ın

burnuna halka takılmış demektir. Fakat aynı zamanda Sertmanlar da Şaşırtmaç'ın burnuna bir halka takmış olacaktı. Bu Safinaz'ın nasıl bir hazine, nasıl bir servet ve ikbal kaynağı olduğunu aptal oğlan acaba takdir ediyor muydu? (s. 154).

Şaşırtmaç'ın Safinaz'ın getirilmesini istediği stüdyo daire afyondan başlayarak her türlü zevkin sınırsızca yaşandığı bir yerdir. Buna rağmen karısının Samet Şaşırtmaç'ın “biraz alafranga flörtten ileri gitmeyen bir hareketine” (s. 156) karşı aşırı tepki verdiğini düşünen Nihat Sertman, karısını o yere götürmekte hiçbir sakınca görmez. Nihat'ın babasına “Bu akşam Safinaz'a bu kabalığı için çıkıştım. Çünkü hadiseden sonra Taksim Gazinosu'ndaki ahbablar bize acayip acayip bakmaya başladılar, hatta hariciyeli bir arkadaşım çıkarken elimizi bile sıkmadı. Eve gelince bu yüzden kavga çıktı. Nihayet bir tokat attım...” (s. 156) deyişi sadece kendisinin değil, parçası olduğu zümrenin de içinde bulunduğu ahlaki çöküntü ve yozlaşmayı gözler önüne serer.

“Hayatı camekânda yaşayan, dünyayı kendi sınıflarının galiz ve açgözlü zevklerinin bir panayırı telakki eden” (s. 167) iki binlere mensup kadınların kumarda ne kadar çok kaybederse o kadar meşhur ve makbul olarak kabul edilmeleri de yozlaşmanın önemli bir göstergesidir. Memur aylığının yüz otuz beş lira olduğu, savaşın sebep olduğu yokluktan ötürü insanların temel ihtiyaçlarını karşılayamadığı bir dönemde gecede bin liradan aşağı kaybedenlerin adı yüksek sosyete de anılmaz. Bu muhitin kumarbaz kadınları arasında gecede sekiz hatta on bin lira kaybedenler dahi bulunur. Bunu artık ne kocaları ne de âşıkalarının hatta birkaçı bir araya gelerek ödeyemediği durumlarda bu borçları, “yalnız ecnebi ajanlar, bu bayanlar vasıtasıyla siyasi esrar elde etmek için” (s. 220) ödediği herkes tarafından bilinmektedir. Kepazeliklerin aleni olarak sergilendiği içkili, danslı partilerde ne yapacağını şaşırان bu kişiler, ispiirtizma seansları yaparak ruhlarla iletişim kurmaya çalışırlar. Oldukça anormal bir şekil alan bu seanslar bir hayli dedikoduya neden olur.

Romanda iki binler sosyetesine mensup kadınlar kadar olmamakla birlikte Ayşe de değer yitimine uğrayan bir karakter olması yönüyle dikkat çeker. İstanbul Cerrahpaşa'da anne ve babasıyla yaşayan Ayşe, oldukça fakir bir aileye mensuptur. Ailesi lise son sınıfa giden kızlarının okulunu tamamlayarak iyi bir işe girebilmesi için her türlü fedakârlığı yapar. Ancak Ayşe'nin modaya meraklı oluşu ailesini oldukça zor duruma düşürür. Özellikle Taksim tarafından gelen zengin kızlara özendiği için

onlarda gördüğü son moda kıyafetleri kendi de giymek ister. Bu uğurda Ayşe sırf ipek çorap giyebilsin diye babası paltosunu satar. Lacivert İngiliz kumaşından bir palto ve mantar tabanlı ayakkabılara kavuşması için ise babasının sigarayı bırakması annesinin de çamaşır ve gündeliğe gitmesi gerekmiştir. Bütün bunlara karşılık Ayşe, anne ve babasının yaptığı fedakârlıklara karşı son derece ilgisizdir. Onun tek gayesi “mutlak, mutlak mensup olduğu fıkara memur sınıfından kurtulmak, para kazanmak, bilhassa şöhret sahibi olmak(tır)” (s. 17-18). Ayşe bu uğurda önüne gelen hiçbir fırsatı kaçırmaz. Bu fırsatlardan biri de okulda düzenlenen bir hikâye yarışmasıdır. Bu yarışmada birinci olması durumunda hem yarışmayı tertip eden ve oldukça geniş bir çevresi bulunan edebiyat öğretmeni Ali Bey’in hem de saygın jüri üyelerinin takdirini kazanacağını, kötü talihini değiştireceğini düşünür. Ayşe, ‘Sigarayı Bırakan Baba’ isimli bir hikâye yazarak sadece birinci olmayı değil Ali Bey’in merhamet duygusunu da harekete geçirerek kendi sınıfının dışına çıkmasını sağlayacak önemli bir fırsat yakalar. Aile kökleri saray bürokrasisine dayanan Ali Bey, oldukça zengin biri olmasına rağmen zamanın gözde semti Taksim’de yaşamak yerine Cerahpasha’da öğretmenlik yapmayı seçmiştir. Bu nedenle Ayşe’nin Ali Bey’den ilk olarak Şişli tarafında tanıdığı, özel ders verebileceği bir aile bulmasını istemesi oldukça manidardır. Ayşe’nin yazdığı hikâyeden çok etkilenen Ali Bey, ailesine yardımı dokunacağını düşünerek bu isteğini geri çevirmez. Onun Şişli’nin en zengin ve soylu ailelerinden birine, Bolluk ailesine girmesini sağlar. ‘Köprünün öteki tarafına’ geçmesini sağlayan bu gelişme, Ayşe’nin hayatını büsbütün değiştirecek olaylar dizisinin ilk aşamasıdır. Ayşe adım attığı bu muhitte Süleyman Bolluk’un kızlarına zenginler arasında yeniden moda olmaya başlayan eski harfleri öğretir. Ayşe, hayalini kurduğu zengin muhitin kapılarını aralamasını sağlayacak bu meziyetleri babasının zoruyla öğrenmiştir:

Bereket versin babam bu şeyleri bana küçükken öğretti. O vakit bile lüzumsuz, bu köhne, bu para etmeyen, üstelik de insana mürteci damgası vurduran bu şeyleri homurdana homurdana öğrenmiştim. Meğer bunlar, insana bir gün gelince, ayda 50 lira aylık, haftada bir gün kaloriferli bir apartmanın misafir yatak odasında yatmak, beyaz ceketli bir erkek hizmetçinin hizmet ettiği Bollukların sofrasında nefis yemekler temin edebiliyormuş (s. 34).

Ayşe’nin ‘cemiyet hayatı’na ilgi duyduğunun anlaşılması üzerine normalde bu tarz yerlere gitmekten kaçınan Bolluk ailesi, yüksek sosyetenin yaşam tarzı ve eğlence anlayışını daha yakından görmesi için Ayşe’yi o dönem sosyetesinin en gözde mekânı

Şaş-Bak Pavyonu'na götürürler. İki binlerin de uğrak yerleri arasında yer alan bu mekâna girişiyle Ayşe, kendini daha önce hiç şahit olmadığı bir dünyada bulur. Gördükleri karşısında zihni allak bullak olur. “Maddi mi, manevi mi olduğunu kestiremediği bir bulantı hissediyordu. Birdenbire, Cerrahpaşa'daki köhne evi ve içindeki iki zavallı ihtiyarın hayali, ona, kalbinin ve gözünün sığınmak istediği bir liman gibi geldi. Bu, ömründe ilk defa vaki olmuştu (...) kendini bir tehlike arifesinde hissediyordu” (s. 52). Ayşe, yüksek sosyeteyle ilişkin bu izlenimleri edinmesine rağmen bu ortamdan uzaklaşmak yerine ilerleyen günlerde İstanbul sosyetesinin diğer gözde eğlence mekânı, Taksim Gazinosu'na gitme teklifini hiç düşünmeden kabul eder. Ayşe, yanındakilerle gazinoya girebilmek için ötekini berikini itip yol açmak zorunda kalmalarına şaşırır. Gazinonun içinden gelen acayip gümbürtü ve böğürtü, Ayşe'ye insan sesinden ziyade boynuzları yaldızlı, tüyleri boyalı bir hayvan sürüsünün bağırışmasını hatırlatır. Bunlar Ayşe'ye harpten evvel, bilhassa çocukluğunda, kurban bayramlarında gördüğü koyun pazarlarını düşündürür. “Bunlar ne kurbanı? Rezalet ve sefahat! Sonra aynı pazarlarda başka sürüler de vardı. Tıpkı Ayşe'nin mahallesindeki insanlar gibi, karınları çökmüş, tüyleri çamurlu, boynuzları kırık, melemeye bile takati olmayan bir sürü... Onlar da sefalet, açlığa kurban edilenler” (s. 66). Zihninde yaptığı bu kıyaslamanın bir ucunda rezalet bir ucunda sefalet bulunmaktadır. Ayşe, sefa ve rahatlık sunan bu yerden soğuk ve sefil evlerinde, ferdası meçhul bir ömür süren anne ve babasını düşününce kalbi sahiden iğnelenmiş gibi sızlar. Ayşe içli, vefalı, fedakâr kız örneğinin hakiki bir timsali olması durumunda onun akıbetinin de tıpkı o iki zavallı ihtiyarın akıbeti gibi olacağını düşünür ve rezalet katlanma pahasına sefaletle geri dönmeye karar verir. Bu aşamadan sonra Ayşe'nin Tramara Şirketi'nde işe girmesi ve şirketin müdürü Uzman Safitürk'ün kızlarına Osmanlıca dersi vermek üzere Safitürklerin lüks apartmanına taşınması, Ayşe için gerçek anlamda bir dönüm noktasıdır. Safitürk “iki binlerden, hayatını camekânda yaşayanlardan, dünyayı kendi sınıfının galiz ve açgözlü zevklerinin bir panayırı telakki edenlerden” (s. 167) biridir. Öte yandan bulunduğu muhit, Ayşe'nin girmeye can attığı, ona bütün yaşamı boyunca hayalini kurduğu dünyanın kapılarını açabilecek bir muhittir.

Oldukça zengin olmasına rağmen Ayşe'nin girmesine vesile olduğu ortamdan olabildiğince uzak kalmaya çalışan Ali Bey'in vicdanı rahat değildir. Ali Bey de kendi kendine “kızı şeytanın pençesine düşürecek vasıtaların hepsini sen temin ettin Ali!

Bilmiyor musun ki bu çocuk bir defa öte tarafa geçerse artık hiçbir manevi kuvveti kalmayacak; kökleri koparılmış otlar gibi, iki binlerin bulanık sularında rasgele çalınacak!” (s. 194) diye düşünür. Bu nedenle Ayşe’yi karşı karşıya kalabilecekleri risklere dair uyarır:

Ayşe, seni şeytanla gerdeğe koymak için telini duvağını temin ettik. Fakat gireceğin yer, şeytanın cehennem meclislerinden beterdir; çünkü koftur, maksatsızdır, kuru gösteriştir. Miskin nefislerin en adi iştihalarını tatmin için bir benlik yarışından ibarettir. Şeytanda hiç olmazsa bir maksat vardır, kötüyü her yerde iyiye hâkim kılmak ister, halbuki bunlar için ne iyi ne kötü vardır (s. 196-197).

Ali Bey’in sözlerini ciddiye almayan Ayşe için asıl cehennem Cerrahpaşa’nın arka sokaklarına takılıp kalmaktır. Dahası okulu bırakmayı göze aldığı bu ışıltılı dünya onu adeta kendinden geçirir. Kafasının içinde hep onu bekleyen hayatın cazip hülyaları vardır.

Ali Bey’in dışında Ayşe’nin girdiği ortamın barındırdığı tehlikelerin farkında olan ve kendisi de bu yollardan geçen Safinaz da onu uyarır: “Ah, bunların nasıl sülükler gibi dünyanın kanını emdiklerini bilseniz. Elinizdeyse... Uzman’dan her halde kendinizi koruyun. Size burada bir daire vermesi, karısının gözünün önünde yaşatması bir oyun. (...) Fakat karısı şüphelenirse... Karısı ve o yırtık, arsız kızları sizi didik didik ederler” (s. 236).

Beyoğlu sosyetesine temas etmeye başlayalı oldukça kısa bir süre geçmesine karşın yaşadığı değişime kendi de şaşırır. Ayşe’nin “daima kendi istikametini kendi bulan iradeli şahsiyeti, herhangi akıntıyla bir tarafa sürüklenen bir ot parçasına dönüşmüştü(r)” (s. 280). Kulaklarını yakın çevresinin uyarılarına tıkayarak kendini yeni muhitin hızlı temposuna kaptıran Ayşe, kendisine yapılan uyarıların ne kadar yerinde olduğunu öğrenir. Önce şirket müdürü Nihat Ok, daha sonra da Uzman Safitürk tarafından taciz edilir. Ayşe karşı karşıya kaldığı bu duruma tepki vermek bir yana Ayşe, Uzman’ın yeğeni Burhan’la nişanlandığını gizlemek ister. Uzman Safitürk’ün kendisinden hoşlandığını, yeğeniyle nişanlandığını öğrendiği zaman onunla işinin biteceğini dolayısıyla da hem apartmandan hem de şirketten kovacağını gayet iyi bilmektedir. Böylece sefaletle geri dönme olasılığına karşı rezaletin bir anlamda devam etmesine göz yummuş olur.

Halide Edip Adivar'ın *Yolpalas Cinayeti* adlı romanında Agâh Efendi'nin kızı Sacide oldukça yoksul bir aileye mensuptur. Ailesiyle birlikte oturduğu Karagümrük'te on yedi yaşına kadar kardeşlerine dadılık yapar. Komşunun bir gün onu Bebek Bahçesi'ne götürmesiyle hayatı değişir. Murat Sallabaş'ın dikkatini çeker ve bir süre sonra da Yolpalas adlı apartmanın hanımı olur. Bu gelişme üzerine bir anda milyoner olan ve cemiyet hayatına atılan Sacide sonradan görme bir tip olduğundan gösteriş meraklısıdır. Sacide evlendikten kısa bir süre sonra yoksulluk günlerini, parçası olduğu toplumu, değer yargılarını ve hatta ailesini unutuverir:

Bu kadar sefil ve güç şerait içinde yetişen ve birdenbire bu kadar baş döndürücü bir hayata atılan genç bir kızın azıcık kendini etrafına göstermek istemesi pek tabidir. O evvela kendini ailesine göstermekle başladı kudretin ilk tadını babasına tahakküm ettiği gün tattı. Esasen Agâh Efendi, yamalı pantolonu, dirseklerinin havı gitmiş ceketiyle beraber eski itikatlarını süprüntülüğe atmış, damadın terzisine yapılan yeni kostümüyle yeni fikirler giymişti. Düğünden bir ay sonra Karagümrük'e ayak basmaz olmuştu. Hatta eski günlerde haftada birkaç defa sille tokat patakladığı Sacide'nin zelil bir dalkavuşu oluvermişti. Fakat ne de olsa bu yeni hayat içinde o yabancı görünüyor; tavırları uymuyordu. Bunu Sacide kocasından evvel sezdi. Derhal Agâh Efendi'yi şımartmamak lazım geldiğini, kibar misafirler arasından çekilmesi elzem olduğunu söyledi (s.16-17).

Sacide sosyete yaşamına ve zenginliğe kendisini o kadar kaptırır ki öz babasını evine kâhya olarak almak istediğini söyler. Bu düşüncesini kocası Murat Sallabaş ile paylaşırken de babasını çok yüz verilmemesi gereken sonradan görme biri olarak niteler: “Ben söylerim. Hem peder filan lazım değil. Sadece Agâh... Onu dairemize kâhya tayin edeceğim. Aylık veririz, burada yatar kalkar. Sen bilmezsin Muratcığım, sonradan görmelere pek yüz vermeye, başa çıkarmaya gelmez” (s.17).

Toplumun değer ve normlarına yabancılaştan Sacide, babasına “en sarıh bir lisanla” (s.17) bu isteklerini anlatır ve ona yapacağı iş sayesinde iyi bir maaş alacağını söyler. Agâh Efendi ise bu hakaret karşısında hissettiği isyanı çarçabuk bastırır çünkü “Yolpalas, Karagümrük'ten sonra ona cennetin yedinci katı gibi gelmişti. Orada kalabilmek için her şeyi kabul etmeye hazırdı” (s.17). Sacide, babasına bu rolü o kadar yakıştırmıştır ki, birisi Agâh Efendi'den bahsederken babanız dediğinde o derhal “bizim Kâhya Agâh demek istiyorsunuz” (s.18) diyerek kendisine söylenen sözü düzeltir.

Sonradan görme Sacide'yle Şişli sosyetesindeki kadınlar da baş edemez hale gelir. Yolpalas'ta verdiği davetler, sadece İstanbul sosyetesini değil pek çok hatırı sayılı

kişiyi Sacide'nin etrafında toplar. Hiçbir masraftan çekinmeden verdiği gösterişli davetler, Avrupa'dan getirttiği kıyafetlerle sosyetenin dikkatini çekmeyi başarır:

Sallabaşların havyarları, şampanyalı davetleri, yüksek poker alemleri vardı. Ve bu davetler, değil İstanbul kibarlarını, hatta ecnebi seyyah ve gazetecileri bile celp ediyordu. İşte bunun için büyükbabası bilmem hangi devrin sadrazamı, dayısı amcası bilmem nerenin vali eskisi olan Şişli asilzade bayanları birer birer Sacide'nin etrafında toplandılar. Yalnız kalınca Sacide'nin yeni öğrendiği Fransızcadaki yanlışlarıyla eğlenir dururlardı. Fakat yine de milyoner kadının Paris'ten gelen tuvaletlerine ağızlarını sulanır dururdu (s.19).

Sacide sosyeteye girdikten sonra Şişli güzeli unvanını kaybeden Bayan Güngördü, Sacide'yle Parkotel'deki çay partisinde Şükriye adında dikiş diken bir kadının her yerde Sacide'nin annesi olduğunu iddia ettiğini söyler: “Geçen gün bir yerde Şükriye adlı bir dikişçi kadının sizin anneniz olduğunu iddia ettiğini söylediler. ‘Ne münasebet!’ dedim. Fakat anladım ki bu kadın bu yalanı her yerde söylüyor ve bazıları da inanıyor. ‘Sacide'nin annesi fakir olabilir fakat dikiş dikmez.’ dedim” (s. 20). Güngördü, yaptığı bu konuşmayla kendisini güzellik tahtından eden Sacide'nin ‘menşesini ve bayağılığını’ hatırlatmak ve onu köşeye sıkıştırmak istemiştir. Sacide sadece babasını değil annesini de yok saydığı için kendisine yöneltilen bu sözleri, “doğru. Bizim kâhya ağasının karısı. Karı hasedinden geberiyor. İki senedir eve sokmuyorum” (s.20) diyerek geçiştirir. Kızı, Şişli'nin en gözde apartmanların birinde oldukça gösterişli bir hayat sürerken Şükriye'nin çamaşır ve dikiş gibi işler yapmasının nedeni, nankörlüğünden ötürü kızını bir anlamda reddetmesidir: “Anasına kâhya kadınlık rütbesini tevcih edeceğini söyleyince kadının aklı çileden çıktı. Sövdü saydı, kapıyı vurdu, çıktı gitti. Ve kadın ondan sonra bütün ailesiyle selamı sabahı kesti. Hatta kocasının tekaüt maaşını bile reddetti. Şükriye Hanım, çamaşırcı, dikişçi Şükriye oldu” (s.28).

Sacide öylesine yozlaşmış bir tiptir ki zenginlik, gösteriş ve şatafattan başka hiçbir şey onun dikkatini celbetmez. Yoksulluk, geçim mücadelesi, hak gibi kavramları, zihninden tamamen silmiştir. Yolpalas'ta verilen şatafatlı davetlerin birinde konuklarla sohbet ederken kocası Murat'ın önemli bir ihaleyi kaybettiğini öğrenmesi üzerine Murat Sallabaş'ın Paris'te hukuk doktorası yapan yeğeni Rıfkı ile münakaşaya girer. Bu münakaşa esnasında işçi sınıfına karşı bakışını şu sözlerle ifade eder:

— Bizim zamanımızda beylik yollar angaryayla yapılırdı. Bu gündelik de yeni çıktı. (...) Hem de ne gündelik... Kırk beş kuruş...

— Siz kırk beş kuruşun iştira kuvvetini biliyor musunuz?

— Nasıl bilmem. Biz Karagümrük'te beş boğaz bazen bir haftada kırk beş kuruş bulup yiyemezdik.

— Daha iyi ya... Fukaranın halinden anlarsınız, acırsınız.

— Acımam ki. Bu asırda acımak kelimesini medeni milletlerin kullanmadığını iştirmediniz mi? Bir de Paris'te tahsil ettiniz (s.25).

Düşük gelirli kesime acıma duygusunu kaybettiğini söyleyen Sacide'nin yeğeniyle arasındaki münakaşanın uzamasını istemeyen Murat Sallabaş konuşmaya dahil olarak Sacide'ye müteahhit olması durumunda neler yapacağını sorar. Bunun üzerine Sacide, bu konudaki oldukça radikal ve acımasız düşüncelerini onlarla paylaşır: “Evvela gündelik meselesini hallederdim. Sizin işçi, köylü değil mi? Tarlasında çalışırsa kaç para alıyor. Hiç değil mi? O halde işçiye günde bir somun, bir soğan, yağmurda sığınmaları için bir kulübe. Sonra da tepe tepe kullanırdım.” (s.25)

Sacide evindeki hizmetçilere de oldukça kötü davranır. Sosyeteye verdiği bir davet esnasında Rıfkı'nın Bülent'e dadılık eden Nadire'nin elini sıkması üzerine karşısına dikildiği Rıfkı'ya çıkışır:

— Dadiyla ne çabuk ahabap oldunuz!

— Nuri'nin evinden beri tanırım, burada olduğunu bilmiyordum.

— Orada hizmetçinin eli mi sıkılırdı?

— Nuri'nin evinde sınıf farkı güdülmez. Refika, kıza kardeş gibi bakardı. Hem okumuş yazmış, hepiniz kadar terbiyeli bir kızdır.

— Orası iyi amma, benim evimde hizmetçi eli sıkılmaz. Hem zannetmem ki Paris'te de

— Şu Paris'i misal getirmekten vazgeçiniz yenge, orada kahve garsonlarının bile eli sıkılır (s.32).

Pakize Başaran'ın *Köye Dönen Yosma* adlı romanında küçük bir köyden İstanbul'a gelen Ayşe'nin ünlü bir dansöz olduktan sonra yaşayış biçimi, hayata bakış açısı ve değer yargılarında ciddi bir değişimin yaşandığı görülür. Bu değişim aynı zamanda onun yaşadığı yozlaşmayı da gözler önüne serer. Ayşe'nin yaşadığı ilk değişim, giyim kuşam konusunda olur. İstanbul'a geldiği ilk zamanlarda dışarıya şalvarı olmadan çıkmak istemeyen Ayşe, kentli kadınlar gibi giyinmesi durumunda günah işleyeceğini, böyle bir tarzın kahpelik olduğunu düşünür:

— Burada böyle yabanilik yapılmaz. İstanbul'da yaşamak için her şeye boyun eğmen lâzım.. Güzelliğinden istifade etmen lâzım. Sonra, aynı zamanda senden hoşlanan, senin güzelliğini takdir edenleri de mahrum etmek ayıp olur, değil mi?

— Fakat amca, ben alışmadım böyle kahpeliklere ki?

— Yok kızım, buna kahpelik denmez. Bu İstanbul'da normal hayattır... Dedim ya İstanbul'da yaşamak istiyorsan, böyle şeylerle güzel gözlerini yaşla doldurmayacak, körpecik kalbini üzmiyeceksin... (s. 19-20).

Kısa bir süre sonra uzun örgülü saçlarına, pembe güllü basma entarisine veda eden Ayşe, vücuduna iyice yapışmış dekolte elbisesi, sol göğsüne kondurulmuş sahici bir gül ve yeni kesilmiş sapsarı saçları ile tam manasıyla bir pavyon artistine benzer. Dansöz olduktan sonra ise seyircilerin karşısına neredeyse çıplak denilecek bir vaziyette çıkmaya başlar. Ayşe, bu durumu kendisine âşık olan Necdet'e "Ağlama Necdet. Ben bir bedbahtım... Ben bir yosmayım Necdet, ben bir dansözüm. Sahneye çıkarak yüzlerce insanı, çıplak vücudumla eğlendiriyor ve ancak vücudumla geçinebilen bir biçareyim. Yazık olur sana, günah olur Necdet... Beni sevme, benden nefret et yavrum" (s. 127) sözleriyle dile getirir.

Ayşe'nin yaşadığı diğer bir değişim alkol tüketimi ile ilgilidir. Ayşe, İstanbul'a geldiği ilk zamanlarda içki içmenin büyük ayıp ve günah olduğunu söyleyerek kendisine yapılan teklifleri şiddetle reddeder ancak dansöz olduktan sonra adeta içkinin müptelası olur. Ayşe'nin yaşadığı asıl değişim ve yozlaşma ise kadın-erkek ilişkilerine dair bakış açısında yaşanmıştır. Ayşe ünlü bir dansöz olduktan sonra eşsiz güzelliği ile birçok erkeğin aklını başından alır. Onun etrafında pervane olan sayısız gençten kimisi canını ortaya koyar, kimisi babasından kalan bütün servetini bağışlar; kimisi kalbini kimisi otomobilini... Fakat o, hiç kimsenin, hiçbirisinin aşkına mukabele etmez, sadece onlara güler; çenelerinden, yanaklarından okşayarak geçer. Bazen hoşlandığı gençler de olur, onlarla sadece bir yemek yer ve elini öpmelerine müsaade eder. Özellikle etrafında dolanan ihtiyar aşıkların sayısı belli değildir. Bir milyoner vardır ki Ayşe için karısını, çocuklarını, evini barkını bırakmaya bütün varını yoğunluğa ona vermeye hazırdır.

Ayşe, gazinoda dansını sergilediği bir gün en önde oturan bir delikanlıya âşık olunca bütün kadınlık gururunu, değer yargılarını bir kenara bırakarak onun peşine takılır. Onun evinde kaldığı bir gece kendisini onun kollarına bırakmak ister ancak delikanlı hiç oralı olmaz. Bunun üzerine Ayşe, çılgına döner adeta cinnet geçirir:

— İyi geceler bayan!. Dedi. Müsaadenizle... Ayşe'nin ağzı bir karış havada açık kaldı. Bu adam muhakkak bir deliydi. Eğer deli olmasa, eğer aklında bir noksanlık bulunmasaydı, böyle emsalsiz bir vücuda sahip, herkesin çılginca âşık olduğu bir dansözünü yalnız bırakıp da başka odaya yatmağa gider miydi? Veyahut başka, bambaşka bir şeydi bu adam..

Genç kız hayretle başını kaldırarak: — Nereye? Dedi. Siz nerede yatacaksınız?

Sinirliydi.. Rengi sapsarı olmuştu. Bu bir nevi hakaret sayılmaz mıydı? Bütün genç kızlığını, bütün masumiyetini, unutarak, şu anda yabancı bir erkeğin yatağında, sevdiği hoşlandığı bir adamın yatağında yatmaktan mütevellit büyük bir saadet bir sarhoşluk içinde çırpındığı bir anda, kendisine iyi geceler temenni ederek, kapıdan sadece başını uzatan şu adama ne denebilirdi ki?

— Siz rahatınıza bakın! Diyerek kapıyı kapadı. Ayşe bir çılgin gibi yatağından fırladı. Bütün vücudu titriyor, bütün âzası asabiyetle hareket ediyordu. (...) Ne yapması lazım geldiğini düşünüyordu.. Kalbi şimdiye kadar duymadığı, hissetmediği bir şekilde çarpıyor, dudakları yarı açık gözleri baygın baygın etrafı seyrediyordu. Ne harikulade bir erkekti yarabbi bu adam? (s. 89).

Sabahleyin kendine geldiği zaman yaşadığı değişime kendi de şaşırır.

Şaşkınlığını şu sözlerle dile getirir:

Sonra bir anda aklına köyü geldi.. Evet, köyü.. Ayşe acaba herkesin bildiği ve tanıdığı sahnede saatlerce alkışlanan dansöz Cihan mı? Bu iki insanı, bu iki kadını birbirine benzetmek öyle tuhaf bir hal olurdu ki! Şalvarlı, örgülü saçlı, elleri kınalı Ayşe ile dekolte elbiseli, uzun manikürlü turnaklı, boyalı yüzlü Cihan!... Her hangi bir erkeğin yüzüne baktıkça yanakları kızaran, köy delikanlılarına başını kaldırıp bakamıyan Ayşe ile işte hiç tanımadığı, kim olduğunu bilmediği bir erkeğin peşine takılarak yatağına giren ve nihayet yanına gelip yatmadığı için sinirlenen Cihan! (s. 91).

Ayşe İstanbul'a ilk geldiği zamanlarda kendisine gazetede gördüğü bir haberi aktaran pavyon sahibine şu sözleri söylemiştir:

— Birçok masal, birçok palavradan sonra, yukarıda çok güzel bir kız resmin sahibini anlatıyordu. Efendim, kız bir gençle sevişiyormuş..

Ayşe sağ eliyle yüzünü kapadı..

— Aman ne ayıp.. Ne utanmaz şeymiş böyle? Patron kızgın gibiydi.

— Ayıp olan sevişmesi değil, yaptığı rezalet.

— Daha ne rezalet olacak amca. Elin oğlanıyla oynamak ayıp değil mi?

(...)

— Yani demek istiyorum ki, adam onu 'seni alacağım diye kandırmış'. Kız da inanmış. Fakat günün birinde sevdiği adamın evli olduğu meydana çıkmaz mı?

Ayşe yüzünü buruşturdu. Heyecanla sordu:

— Vah... Vah.. Zavallı kız? Sonra ne olmuş?

— Ne olacak yalnızca kendisini düşünmüş aptal... İntihar etmiş.

(...)

— Vah zavallı vah... O herifi de ne itmeli itmeli, darağacına asmalı.. Vallah da asmalı, billah da asmalı. Elin kızının kanına girmiş.

— Sen şimdi bunu hoş mu karşıladın?

Ayşe ellerini yüzünden çekerek cevap verdi:

— Kızcağız başka ne edebilirdi ki amca? Namusu elinden gittikten sonra yaşayabilir miydi? (s. 30-31).

Bu sözleri sarf etmesinin üzerinden birkaç yıl geçmesine karşın Ayşe kendini adını dahi bilmediği bir delikanlının kollarına zorla atmış, metresi olmayı kabul etmiştir. Ayşe bu durumu, evinde kaldığı delikanlının üst katında kalan Seza adında bir gazeteci hanıma itiraf etmektedir:

Evet, dedi. Metresiyim. Ve metresi olarak da kalacağım.. Hatta hiç öğrenmek de istemiyorum Seza hanım.. Kim olduğunu bilmeden onu seviyorum. Dediği gibi bu kâfi. Kim olduğunu bilmeden onun peşinden geldim ve onu seviyorum. Çılgınca. Çılgınca seviyorum!. (...) Mazur görün beni, Sahnede çılgınca dans eden Cihan, şimdi böyle tanımadığı bir erkek için göz yaşı döküyor. (...) bir an düşünmeden kendisini, ismini dahi bilmediği yabancı bir erkeğin arzusu hilâfına zorla kollarına bırakıyor (s. 112).

Afet (Muhteremoğlu) Ilgaz'ın *Eşiktekiler* adlı romanında Dilara yetim ve öksüz olduğundan yatılı okula verilmiş genç bir kızdır. Yaz tatili olduğu vakitlerde halasının evinde kalır. Burada bulunduğu vakitlerde en çok keyif aldığı şey kendisinden birkaç yaş büyük olan Fikret'in günlüklerini okumak ve bunları bir yazar edasıyla değerlendirmektir. Dilara'nın Fikret'in hayatından hareketle yaptığı çıkarımlar, onun aşk, kadın-erkek ilişkileri, evlilik, aile kurumu ve toplumla ilgili düşüncelerine dair önemli ipuçları barındırır.

Eserlerini kaleme alırken edep ve ahlak konularında hassasiyet gösterdiğini “Ben edepsizlik yapmamaya çalışırım yani edebe aykırı bir şey yazmamaya çalışırım, dikkat ettiğim şey budur. Yoksa o ne der, bu ne der diye düşünmem; iyi yapmaya çalışırım işimi yani en güzelini bulmaya, yazmaya çalışırım” (Ilgaz, 2011; Akt. Yazbahar, 2011: 175) şeklindeki sözleriyle vurgulayan Ilgaz, *Eşiktekiler*'de Dilara'nın yaşadığı ahlaki çöküntü ve yozlaşma özellikle dikkat çeker.

Oldukça çirkin bir kız olan Dilara, aşkı onu evliliğe götürecek bir aşama olarak değil gönül eğlencesi olarak telakki eder. Bu sebeple “okuldaki sevimsiz ve taze delikanlılarla” (s. 15) değil kendinden yaşça büyük ve çoğunlukla evli erkeklerle gönül ilişkisi yaşar. Üstelik ahlaka mugayir bu durumdan hiçbir surette rahatsızlık duymaz. Ona göre “yaşlı adamlarla sevgi işine başlamak kadar güzeli, hiçbir çeşit sevgide olamaz” (s. 14). Dilara, bu sevgilileriyle buluşmak için hiçbir fırsatı kaçırmaz hatta yalan dahi söyler. Yatılı okulda bulunduğu bir sırada sevgililerinden biriyle görüşmek için okul idaresine halasının hasta olduğu yalanını uydurur. Dilara sevgilileriyle

buluşurken özellikle geceleri buluşur. Dilara'nın onlarla özellikle gece vakti görüşmesinin iki nedeni vardır. Bunlardan ilki çirkinliğini gizlemek ikincisi de yazar edasıyla değerlendirdiği erkeklerin “onun kitabının silik birer karakteri” (s. 23) olmaktan ileri gidemeyişidir. Ahlaki herhangi bir çekincesi olmayan Dilara erkeklere hiç değer vermez hatta onların isimlerini bile zikretme gereği duymaz, onları sadece ilişkilendirdiği kategoriye göre anar: “Ben, aşklarımı birçok şekilde sınıflandırırım. Örnek vermek gerekirse, ‘adlarının sonu a ile bitenler, t ile bitenler.’ Yahut: 1) Sade benim sevdiklerim. Dört beş yaşlı adam. 2) Beni sevenler. Dört beş delikanlı” (s. 14). Dilara'nın isminin son harfi a ile biten birini terk ettikten sonra sarf ettiği sözler, onun sadece aşk, kadın-erkek ilişkisi, aile ve evliliğe dair bakışını yansıtmakla kalmayarak yaşadığı ahlaki yozlaşmayı da gözler önüne serer:

...a Bey'in içinden geçenler umurumda değil. Ondan hoşlanmamam için dünya kadar «çünkü» var. Hem hepsi de bir çırpıda söylenebilecek şeyler. Bir kız arkadaşa, anneye, gazetelerde dert dinleyici sabır kumkumalarına, «Çünkü» âhım, şâhım bir şey değil. Çünkü tanıyabileceğim bir tarafı yok. Çünkü evli. Yâni, aile, namus, şeref meraklısı; bir çirkin kız avcısı. Evet bayım, sizi hemen unutacağım. Bu gece yatarken –her zamanki gibi- okuldaki küçük, geveze kızlara anlatılacak bir hikâyem olmayacak. Evet baygın bakışlı ...a Bey, sizi bir şartla anabilirim: Bana bu gece yolda karınızın melek bakışlarını ve çifte merdivenli ahşap evinizi anlatacaksınız. (...) Sizi nasıl olsa «kollarınız»la anamıyacağım. Beni bağışlayın. Kollarınızın bir özelliği yoktu çünkü. –Ötekiler gibi- size yaklaştığım her seferinde sırtınızın ötelinde göklere asılmış felsefe kitapları aradım. Arkanızda kalan boşluğa bakmak çok sıkıcı oluyordu da (s. 23).

Dilara, pek çok açıdan toplumun genel kabulleriyle ayrışan, geleneksel norm ve değerlere aykırı davranan bir karakterdir. Dilara'nın bu yönünü en fazla sergilediği iki toplumsal kurum aile ve evlilik kurumudur. Aile ve evlilik kurumlarına inancı olmayan Dilara, toplumsal değerlerle de çatışma halindedir. Toplumla yaşadığı çatışmayı da erkek cinsi üzerinden verir. Diğer bir ifadeyle erkek egemen bir toplumun normları tarafından kuşatılan bir kadın olarak verdiği savaşta namlunun ucuna toplumu temsil ettiği gerekçesiyle erkeği koyar. Bu nedenle Dilara bütün ilişkilerinde erkekleri hiçbir gerekçe olmadan herhangi bir nesneyi bir yerde unutuverme kolaylığında bırakır. Bu aşamaya gelene, amacına ulaşana kadar her yolu mübah sayması; ahlakdışı bazı yollara yönelmesine de neden olur.

Sevmediğim; şallarla, tepeye toplanmış saçlarla; kat kat büzgülü, kabarık eteklerle elde ettiğim erkekleri böyle ışıklı vitrinlerin önünde kararsız, bırakıveririm. Özenerek alıp da takmadığım, boncuklar, küpeler, bilezikler gibi. Ya onların, benim yaratılışında bir değişiklik yapacak bir kudrette olmadıklarını –beni

güzelleştiremeyeceklerini- anladığım için; ya da onları büyüklüğüme, kuruntu ettiğim büyüklüğe lâayık bulmadığım için (s. 17).

Ilgaz bu romanında iki farklı kadın grubunun yaşam mücadelesini ele almıştır. “Birinci grupta yer alan kadınlar, toplumsal çürümüşlük karşısında savaş veren ancak attıkları her adım ile büyük bir boşluğa düşerek ağır ağır eriyen kadınlar; ikinci grupta yer alan kadınlar hem ekonomik hem de ruhsal yönden bağımsızlıklarını kazanma yolunda mücadele veren, düzenin çarpıklığı karşısında kurtuluşu toplumcu harekete sığınarak bulan kadınlardır” (Yazbahar, 2011a: 1068). Bu doğrultuda bir değerlendirme yapmak gerekirse Dilara birinci grupta yer alan bir kadındır. Dilara, toplumda yerleşik bir norma dönüşen cinsiyete dayalı eşitsizliğe baş kaldıran bir karakter olmasına karşın attığı her adım onun daha fazla yozlaşmasına, değerlerinden uzaklaşmasına neden olur.

Yoğun bir burjuva eleştirisine yer verildiği Peride Celal’in *Evli Bir Kadının Günlüğünden* adlı romanında Selma, Mehmet’le yaptığı evlilikten sonra burjuva yaşamının hüküm sürdüğü bir muhitin yaşamına dâhil olur. “Kendisi de bir burjuva olan ve kendisini ‘küçük bir burjuvacık’ olarak niteleyen yazar, bu kesimdeki yozlaşmalara eleştiri oklarını çevirir. Sömürü düzeni üzerine kurulu bir yaşam tarzını benimseyen bu sosyal sınıf, girdisi çıktısıyla enikonu bu eserlerde eleştirel; yer yer de ironik bir tutumla irdelenir” (Zorkul, 2006: 218). Kayınvalidesinin düzenlediği yemekli bir davetten izlenimlerini aktaran Selma, içinde bulunduğu topluluğun Batı özentili olduğunu ve tam manasıyla yabancılaşma içerisinde bulunduğunu aktarır:

Kendilerine benzemekten korkan bir topluluktu. Tam bir yabancılaşma içinde! Bıyıklar, uzun saçlar, garip giysiler! Ev bile öyleydi. Jour de France’ın ‘soylu bilmem kimin salonu, yatak odası, banyosu’ diye, antikacılardan toplayıp, içine bilmem hangi kokmuş kontesi oturttuğu renkli resimlerdeki gösterişli evlere benziyordu. Her şey, taklitti biraz. Kadınların durusu, davranışları bile o dergilerdeki resimlerde gördüğüm modellere benziyordu (s. 84-85).

Sunilikleri, riyakârlıkları ve gösteriş özentisi içinde olmalarıyla toplumdan ayrılmak için hiçbir fırsatı tepmeyen bu sınıf, kendilerinden olmayanlara tepeden bakmayı adet edinmişlerdir: “Tasasız görünüşleri, yukarıdan bakışları, süsleri, takıp takıştırılmaları içinde çoğu ayrı bir soydan olduklarını açıklamak ister gibiydi. Su bardağını masadan nazikçe alışları, göz süzüp konuşmaları, iyi bir fotoğrafçıya poz verircesine gerilip kasılarak duruşları, her şeyleri ile, ‘Biz başkayız, yukardayız, en başta, en yukarlarda!’ der gibiydiler” (s. 94).

Kendilerini toplumun seçkin kesimi olarak gören bu sınıfa mensup kişilerin kadın-erkek ilişkilerinde de tam bir çürümüşlük ve yozlaşma görülür. Çiftler birbirlerini alenen aldatmaktan çekinmezler. Hatta “sosyete, kocasını aldatmak su içmek gibi kolaydır). ‘Beğeniliyorum, süksem arttı!’ diye, yalnız gösteriş için yapanlar bile var(dır) bu işi...” (s. 141). Bu topluluğun tanınmış simalarından Melâhat Hanım ile Cemil Bey’in bayağılaşan ilişkilerinden söz edildiğine şahit olan Selma, duydukları karşısında şaşkına döner. Kocasının Ankaralı dul bir kadına âşık olduğunu öğrenen Melâhat Hanım, sırf bu sevdadan vazgeçsin diye kocasına Alman bir manken ayarlamıştır. “Hattâ kızı İstanbul’a çağırır yazın Suadiye’ye. Evinde ağırlar, kul, köle olur ona” (s. 143).

Katıldığı davetlerde insanların yapaylığı ve ikiyüzlülüğünden sıkılan Selma bulunduğu ortamı şu sözlerle tasvir eder: “Çok iyi düzenlenmiş, iyi sahneye konmuş bir oyunun kişilerine benziyorduk hepimiz o büyük yemek salonunda. (...) Mum ışığında herkes biraz güzeldi. Buruşuklar siliniyor, gövdeler inceliyor, yalnız ipekler, elmaslar, masaları donatan gümüş tabaklar, kesme, uzun saplı, kristal bardaklar parlıyordu” (s. 93). Burada karşı karşıya kaldığı yozlaşma, Selma’ya daha önce izlediği bir film sahnesini anımsatır:

Bu sahne, bana çok daha önce gördüğüm Antonionu’nin bir filmini hatırlattı: Büyük Alman burjuvazisinin yıkılışı, Nazizmin doğusuyla, Hitler çağının başlangıcını yansıtan bir film. Orada da bir yemek şöleni vardı. Buradaki şölen biraz benim sayılırdı. Orada büyük babanın yas günü kutlanıyordu, damatlar, gelinler, torunlar hepsi çevirmişlerdi masanın çevresini. Giysilerinden, boyalarından, altın, elmaslarından saray gibi evin göz alıcı görünüşünden başka her şey yalandı o masada. İnsanlar bir dokunuşla dağılmayı bekleyen korkuluklar gibi zar zor ayakta duruyordu. İnsanlar yalandı, gülüşleri, söyleyişleri, birbirlerine kibarca davranışları her şey her şey yalandı. O büyük şölen, korkunç bir çöküşün, evlâttan anaya kadar çürüyüp bozuluşun, bir milletle beraber o milleti soysuzlaştıranların, dağılıp parçalanışını gösteriyordu (s. 93).

Üniversite yıllarında sosyalist gençlerle bir arada bulunan Selma, her şeyi bir tüketim aracına dönüştüren kesimden olmak yerine üreten ülkeye değer katan bir kadın olmak ister. Bu nedenle içinde bulunmasına rağmen parçası olmaktan korktuğu topluluğun yaşam tarzına uzun bir süre boyunca direnir ama parçası olduğu burjuva sınıfı ondan sadece gösterişli bir salon kadını olmasını ister. Birey olabilme yolunda yeterli donanımına sahip olmadığından gerek kendisiyle yaşadığı iç çatışmalardan gerekse de sosyal çevresiyle giriştiği mücadeleden mağlup ayrılır. Selma süreç

içerisinde olduğu kişiden ne kadar farklılaştığını, kendine bile ne kadar yabancılaştığını görünce yaşadığı değişime kendisi bile hayret eder:

Kocam da kıvançlıydı. İncilerim, güzel giysilerim, saçlarım, boyalı yüzüm, takma kirpiklerimle ona bile biraz yabancıydım sanıyorum. Durup durup elimi tutuyor, omzuma sarılıyor, kulağıma eğilip sevdalı konuşuyordu. O gece beni değil, özentili kılığım, davranışlarım içinde daha çok bir yabancıyı sevip sevmediğimi düşündüm! İkimiz de maymunca taklitçiliğimizle yabancı gülüşler, konuşmalarla oradan oraya dolanarak kendimizi göstermekle kişiliğimizden kopuyorduk. Yabancılaşıyorduk! Kendi kendimize, birbirimize karşı yabancılaşıyorduk! (s. 85).

Renan Demirkan'ın *Üç Şekerli Demli Çay*³⁴ adlı romanında Almanya'ya göç eden bir ailenin yaşadıkları, ailenin büyük kızları tarafından aktarılmaktadır. Geçim sıkıntısı yaşayan aile, daha iyi yaşam standartlarına erişmek için Ankara'dan Almanya'ya göç etmiştir. Anne, baba ve iki kız çocuğundan oluşan ailenin Almanya'ya tutunma süreci, büyük sıkıntılarla geçmiştir. Kızlar “evdekilerin umutlarını boşa çıkarmamak için uğraşıyorlar, iyi notlar getiriyorlardı. ‘Düzenli’ ve ‘uslu’ydular. Özellikle büyüğü, şimdiden küçüğün ders çalışmasına yardımcı oluyor, öğle yemeğini hazırlıyordu. Bu yeni ve pahalı yaşam için anne ve babası para kazanırken o kardeşine bakıyordu” (s.15). Ergenlik dönemine kadar aileleriyle herhangi bir çatışma yaşamazlar. Zaten aile de çocukların okulu bitince Türkiye'ye dönmeyi düşünmektedir: “Burada iş vardı, nitekim çocukların okulu bitince ülkelerine dönmek niyetiyle çalışıyorlardı” (s. 15). Ailenin dönmek istemesinde annenin önemli bir payı bulunur. Geleneklerine oldukça bağlı olan anne Almanya'ya geldiğine pişmandır. Çocuklarının geleneksel değerlerinden uzaklaşarak kimliklerini yitirmesinden korkar. Bu nedenle kızlarına hep ‘yabancı’ olduklarını söyleyerek Almanlara özenmelerine engel olmaya çalışır:

Gözlerinin arasındaki o dik çizgili kırışıklık derinleştikçe, “erdemlerimize” o kadar daha ateşli sarılıyordu. “Burada biz yabancıyız” diyerek çocuklara “uslu” olmaları için yükleniyordu. Kızlar ne okul gezilerine, ne de öğrenci şenliklerine katılabiliyorlardı. “Zamanla anlayacaksınız. Bir insan hiçbir zaman kökünü terk etmemeli. Burada hep yabancı olarak kalacağız.” O “yabancı” kelimesinin hüznünlü, aynı zamanda zavallı bir tonu vardır. Bu yalnızca kendini Almanya'da yabancı hissettiğinden değil, yerliler tarafından da yabancı olarak gerçekte onay görmemesinden ve kendi ülkesinde de giderek yabancılaşmasındandır. Hep ayrılış kararının pişmanlığını yaşar. Mekke'ye gitmiş bir adamın, bir hacının bu sofı kızı, her şeyden önce dini çevresini kaybetmiştir. Yalnız dua eder. Oruç tutar ve özellikle Ramazan-Kurban bayramlarını gösteren Arap takvimiyle yaşamakta direnen sadece kendisidir. Bir de asıl isteği kızlarını, kıyamet günü tehdidi altındaki Hipi döneminden

³⁴ Demirkan, R. (1993). *Üç Şekerli Demli Çay*. (Çev. K. Okan). İst.: Real Yay. [İlk Basım 1993].

sapasağlam kurtarıp, lise diplomalarını aldırabilirse, en zorunu atlatmış olacaktır (s. 29-30).

Annenin tek gayesi, Türkiye'ye dönüş zamanları gelene kadar kızlarını 'bozulmadan' koruyabilmektir. Kendi inanç, kültür ve değerlerine yabancılaşmalarına engel olmaktır. Bu nedenle kızları baskı altına alır. Kızlar evden burunlarını çıkaramayacak duruma gelir. Ancak büyük kızlarının ergenlik dönemi gelip çattığından annenin korkuları gerçek olur. Genç kız, Avusturyalı bir gence âşık olduktan sonra evden ayrılıp tek başına yaşamaya başlar. Ailesinin aslına ihanet ettiğine dair sözlerine şiddetle karşı çıkarak ailesini aynı şeyle itham eder: "Neye ihanet etmişim? Aslımıza mı? Öyleyse onlar da ihanet ettiler orayı terk ettiklerinde" (s. 52). Daha sonraki süreçte çocuğunu doğurmak üzere hastanede beklediği esnada karnını okşayarak söyledikleri inanç anlamında da kendisine ailesinin ona aktarmak istediklerinden tamamen uzak bir noktada olduğu, yeni bir din icat ettiği anlaşılır:

İkimiz için de bir sürü Tanrı seçtim. Yalnızca birisinin insanları akıllandırabileceğini sanmıyorum. Bir gün hepsinin beraberce oturup barış çubuğu içeceğinden eminim. Sonra hepsi teker teker, tek gerçek olma isteklerinden vazgeçip bizim için her dinin en iyi yönlerini seçecekler. Tabii ki bu seçimde epey tütün tüketip devamlı çubuk tütürecekler. Ama göreceksin, anlaşacaklar ve sonuçta çok güzel, onurlu bir Tanrılar Birliği oluşacak, öncekine oranla daha az yükümlülük, daha çok haklar getiren yeni bir din. Ve biz de Hristiyan çalışma hevesiyle uyanıp, sevgi dolu Müslüman sakinliği, akıllı Yahudi bilgeliğiyle yaşayıp, akşamları da tekrar doğmak ümidiyle Buda'nın dizlerinde uykuya dalacağız. Bu güzel düşlere ne dersin meleğim (s. 33).

Buket Uzuner'in *İstanbullular* adlı romanında Tijen Derya, varoş bulduğu için oturmaktan utandığı Antalya'nın Bahçearası semtinde yaşar. On üç yaşına geldiğinde o güne kadar öz sandığı babasının üvey olduğunu öğrenince yaşamında büyük bir kırılma yaşar. Tijen annesinin neden daha zengin bir adamla evlenmeyip onları bu yoksulluğa mahkûm ettiğini sorgularken beğenmediği yoksul adamın üvey babası olduğu öğrenmek onu büsbütün yıkar. "Zaten daha iyi bir semtte, mesela Bahçeli'de iyi bir evde ve daha rahat yaşamak, pahalı elbiseler, ayakkabılar giyebilmek, Konyaaltı ve Işıklar'daki pahalı lokantalara gidebilmek, haftasonları Garage'da, Rosemary'de görünebilmek, Mystic Pizza'da doya doya tıkmak, arada kaçamak 'Big Mac' yiyebilmek, Bodrum'a tatile gidebilmek ve elbette İstanbul'u görebilmek isterken, aslında beğenmediği şeylerin bile sahte olduğunu anlamıştı(r)" (s. 392). Bu aşamadan sonra Tijen'in tek gayesi 'dünyanın yücelttiği değerlerden payını almak' ve daha

zengin daha gösterişli bir yaşama sahip olmaktır. Selma Baş’a göre “çağımızın toplumu, her konuda tüketimi esas ölçüt olarak kabul eden bir tüketim toplumu halini almıştır. Tüketim toplumu bir yandan bireyin yabancılaşmasına uygun bir zemin hazırlarken; diğer yandan ‘kitle kültürü’ denilen kendine özgü bir kültür de geliştirmiştir” (Baş, 2003: 35). Bu kültüre bulaşmış bir zavallı olarak Tijen de bu uğurda bedenini araçsallaştırmak da dahil olmak üzere her yola başvurur.

“Modern toplum yapısında kadın bedeni, arzusun nesnesi olmasının yanında başarıya giden yolda kendisinden her türlü istifade edilebilen ruhtan arındırılmış bir et parçasıdır” (Doğan, 2023: 59). Bu noktada belli bir konuma şerefi ve namusuyla gelme düşüncesinin modası geçmiş bir düşünce olarak görülür. Tijen güzelliğini, dişiliğini ve bedenini kullanarak istediği her şeye erişebileceğine inanır. Üstelik bu o kadar güçlü bir inançtır ki yaşadığı ahlaki çürümüşlüğü görmek yerine “yaptın yaptın, ancak otuz, en fazla otuz beş yaşına kadar vaktin var ey kadın milleti” (s. 385) diyerek diğer bütün kadınları uyarır. Yazara göre Tijen ve Tijen gibi kadınlar, bir fahişenin dahi göze alamayacağı şeylere razı olan; iktidar hırsıyla yanan ve bu uğurda her şeyi göze alan kadınlardır:

Bu kadın(lar), ne âşık bir kadındır, ne de profesyonel bir fahişe. Yalnızca istediklerine sahip olmak için zengin ve yaşlı bir erkekle, bir imparator, bir sultan veya bir yönetici ya da zengin bir işadamı ya da ünlü bir sanatçıyla yatan bu kadın türü, dünyanın en eski ticari kanunu olan ‘arz ve talep’in arz ucudur. Göze almanın ve hırsın, meydan okumanın ve riskin zevkini katmerleştirdiği bir Rus ruleti. Hiçbir ahlak ve vicdan yasasının uğramadığı bir karanlık oda. Bir suçu paylaşmanın hazzı. Aykırılık, sapma, bütün etik değerlere başkaldırma, kendini inkâr etmenin yıkıcı zevki, kazanmak ihtirasıyla yok oluş... (s. 79).

Tijen yalnızca istediklerine sahip olabilmek, gösterişli bir evde oturmak, hayalini kurduğu gibi bir yaşam sürdürebilmek uğruna yaşlı patronu Mehmet Entek’in metresi olmayı seçer. Patronunun Nişantaşı’nda ona tahsis ettiği bir evin yanı sıra “bir dizüstü bilgisayar, İtalya’ya üç günlük paket tur, İngilizce ve direksiyon kursları, son model IPOD-elektronik mikro müzik çalar, sık sık kaybettiği, bir yerlerde unuttuğu cep telefonları, faturalarını getirmesi koşuluyla kendi seçtiği marka makyaj ve kadın giyim mağazalarından alışveriş kredisi...” (s. 82) için bedenini araçsallaştıran Tijen, ahlaki değerleri namus olgusunu alaya alır. Dürüstlük, içtenlik ve samimiyet gibi değerlerin günümüzde bir geçerliliğinin olmadığını iddia eder:

İyi kaynaklar'dan aldığım bilgiye göre eski karısını gözünü kırpmadan defalarca aldatmış, işyerine yeni eleman alırken genç kızları mutlaka potansiyel sevgili olarak seçermiş, yarın beni de aldatacakmış, mış, mış... Eeee? Ne olmuş yani be? Sanki dürüstlük, içtenlik, sonra güvenilirlik işe yarıyor da bizim jenerasyon mu kullanmıyor yani! Öyle olsaydı dürüstlük tanrıçası ablamlar bugün sürünmezdi! (s. 65).

3.3.3. Yabancılaşma

“19. yüzyılda aklın ve bilimin önderliğinde ortaya çıkan sanayi devrimi, geleneksel öğretilerin yıkılmasına, insanın ve evrenin yeni bir zihinsel algıyla yorumlanmasına neden olan bir süreci” (İlhan, 2014: 188) tetikler. Siyasi, ekonomik ve kültürel birçok sonucu beraberinde getiren bu paradigma değişimi; birey ve toplum doğasının sınırlarını zorlayan ciddi dönüşümlerin yaşanmasına neden olur. İnsanoğlu tabiatı gereği uyum sağlama yeteneğiyle donatılmış bir varlıktır. Bu süreçte yaşanan değişim ve dönüşüm o kadar ani ve hızlı olmuştur ki buna ayak uydurmakta zorlanan kişiler, yeni bir kimlik arayışına girmişlerdir. Bu arayışın temel dinamiklerinden biri de yabancılaşmadır.

Yabancılaşma, “düşünce tarihinde uzun bir geçmişe sahip olmasına rağmen özellikle son birkaç yüzyıldır felsefeciler, sosyologlar, psikologlar ve ilahiyatçılar/teologlar tarafından yaygın bir şekilde ele alınmaktadır” (Tekin, 2014: 30). G.W. Friedrich Hegel ve Karl Marx tarafından kuramsallaştırılan bu kavram, daha sonra Weber, Sartre, Heidegger, Feuerbach, Simmel, Tönnies, Durkheim gibi birçok bilim insanı tarafından ele alınmıştır. Söz gelimi “Hegel tinin dışsallaşmasının; Marx işçinin, emeğin ve ürünün; Durkheim iş bölümünün, Simmel metropol hayatının, Weber rasyonelleşme ve bürokrasinin, Marcuse endüstri ve kitle iletişim aygıtlarının yabancılaştırıcı yönlerini ele almıştır” (Tekin, 2014: 30). Tarihsel süreç boyunca çeşitli faktörlerle ilişkilendirilen, “gündelik hayat ve kültürel pratiklerde çeşitli şekillerde konumlanan yabancılaşma; sosyal alanlarda ise daha çok güçsüzlük, yalnızlık, kaçış, anlamsızlık, kararsızlık, kültürel yabancılaşma, toplumdan soyutlanma, kendine yabancılaşma gibi bağlamlarla ilişkilendirilmektedir” (Tanrıtanır & Tütak, 2015: 20). Diğer bir ifadeyle yabancılaşmanın gündelik yaşamdan kültürel kültürel alanlara kadar güçlü ve yoğun bir etkisi söz konusudur. Bu nedenle “birçok insanın modern hayatın boşluğu ve anlamsızlığı duygusuna kapılması, insanların dehşetengiz yalnızlığı ve ötekilerden yalıtılmışlığı, insanların aradıkları dostluğu ve aşkı bir türlü

yaşayamamaları gibi olguları” (Çelik, 2001: 148) yabancılaşmanın birer yansıması olarak görmek mümkündür.

“Bireyin duygu, düşünce ve tutum yönünden toplumdan kopması ya da kendi özünden uzaklaşması olarak tanımlanabilecek yabancılaşma, sadece birey odaklı olmayıp ‘ben’ ile ‘ötekiler’ arasındaki ilişkileri de düzenleyen bir paradigma niteliğindedir” (Tanrıtanır & Tütak, 2015: 21).

Yabancılaşmanın kişisel alandan başlayarak bütün toplumu etkileyecek nitelikte sosyal bir fenomen olması, pek çok bilim insanının bu konuya ilgi göstermesine neden olmuştur. Max Weber, “homojen bir toplumun yaratılması amacıyla bürokrasinin ortaya koyduğu sayısız kural ve düzenlemelerin insan ruhunu ezdiğini ve bireyi bir mekanizmanın küçük bir çark dişlisine çevirdiğini, bireyi robotlaştırdığını ve bu nedenle özünü yitirdiğini belirtir” (Şahin, 2013: 36). Diğer bir deyişle sosyalleşme sürecini tamamlayan bireyler, toplumla bir anlamda entegre oldukları andan itibaren kendi özünü yitireceği için kendine yabancılaşacaktır. Üstelik sadece yaşadığı toplumla entegre olmayı tercih eden bireyler değil toplumsal normlara uymayı reddeden kişiler de kendilerini yabancılaşmaktan kurtaramayacaktır. Çünkü “bireyin kendi kişiliği ile içerisinde yaşadığı toplumun norm ve değerleri arasındaki farklılığın varlığı, bireyin yalnızlaşmasını kaçınılmaz kılar” (Şahin, 2013: 36). Günümüzde modern yaşamın bir gerçekliği olarak dikkat çeken bu sorun ile kuşatılan bireyler; “umutlarını, emellerini ve çalışmalarını içinde bulunduğu ortama göre biçimlendirmekte, bu ortamdan kurtulmakta kullanabileceği hiçbir çıkış yolu bulamamakta ve sonunda bu şartlara bağlanmaktadır” (Tekin, 2014: 35). Bunun sonucunda da ortaya kendi dar çevresine kapanan, yalnızlığı içselleştirmiş, huzursuz, güvensiz, tekinsiz, bireyci, anomik davranışlar sergileyen, varoluşsal boşluk içinde debelenen, mekanik bir insan tipi çıkar: “Bireyin gerçekliğin sadece kendini ilgilendiren kısımlarıyla ilgilenip bu gerçekliğin diğer boyutlarına karşı kayıtsız kalması; karşısına çıkan insanları, olayları ya da durumları sadece kendi amacına ulaşmaya yarayan bir araç olarak kullanması kadar, aynı zamanda psikoterapi merkezlerinde yaşama çareleri arayan insanların sayısının her geçen gün artması da yabancılaşmanın tipik örnekleridir” (Tanrıtanır & Tütak, 2015: 21).

Yabancılaşmayı ortaya çıkaran, besleyen veya derinleştiren birçok etmenden söz etmek mümkündür. Bu unsurlardan biri de tartışmasız göç olgusudur. Roger Zetter'e göre (1991) göç, fiziki bir alan değişikliğinden ziyade parçası olunan toplumdan sosyal, iktisadi ve etnik anlamda itilme halinden başka bir şey değildir. Kişinin ait hissettiği fiziki ve sosyal çevreden bu şekilde uzaklaşmak zorunda kalmasının açığa çıkaracağı en temel duygu yalnızlıktır. Ona göre bu durum, ciddi bir travmadır ve bu travmatik durumu ortaya çıkaran asıl etmen, yersizlik ya da koparılmışlık duygusunun kalıcı bir duygu olmasının yanı sıra gidilen coğrafyada daimî olarak yabancı olunacağına dair hissedilen korkudur. Benzer şekilde Hannah Arendt (1994) de göçü mekânsal bir yer değişikliğinden çok sosyo-kültürel yapı ve olgulardan zihinsel bir kopuşla ilişkilendirir. Göçün sebep olduğu bu zihinsel kopuşun zorluğuna dikkat çeken Maurice Blanchot (1999) göçü, bireyin kendi özüne yabancılaşması olarak değerlendirir. Ayrıca sadece göç olgusu değil göçün yol açtığı yabancılaşma da önemli bir sosyal sorun olma özelliğine sahiptir. Bu nedenle romanlarında göç konusuna yer veren yazarların ele aldıkları sorunlardan biri de yabancılaşmadır.

Peride Celal'in *Evli Bir Kadının Günlüğünden* adlı romanında "bireyin kendisine, çevresine/toplumuna ve kültürel değerlerine yabancılaşması konu edilir" (Zorkul, 2006: 197). Romanın aslı kişisi Selma, çocukluk yıllarından itibaren anne ve babasının yoğun baskısı altında yaşadığından kendini gerçekleştirme yolculuğu sekteye uğramış, özgür bir birey olma yolunda çeşitli zorluklarla karşılaşmış bir kadındır. Üniversite yıllarında sosyalist düşüncüyü benimsemesi ve çeşitli arkadaş grupları içinde yer almasından sonra düşünce dünyası şekillenen Selma kadın-erkek eşitliği, sosyal baskı, emek-sömürü, burjuva ve kapitalizm gibi meselelere kafa yormaya başlar. Hayatı boyunca kendini ilk kez düşünen, sorgulayan, fikir beyan eden bir birey gibi hisseder ama bu durum çok uzun sürmez. Selma'nın yaşamına müdahale etmek için hiçbir fırsatı kaçırmayan annesi, sosyete yaşamına yönelik arzusunu Selma üzerinden tatmine çalışır. Selma'nın sosyetenin gözde bekarlarından Mehmet'le evlenebilmesi için bir kaza tertip eder. Selma bu kazadan sonra tıp eğitimini yarıda bırakarak âşık olduğu Mehmet'le evlenir ve burjuva sınıfına dâhil olur. Evliliğinin ilk zamanlarında üniversite yıllarında edindiği fikirler nedeniyle burjuva yaşamının değer yargılarını benimsemez, onlardan olmamak için büyük bir çaba sarf eder. Kocasının

konumundan ötürü katılmak zorunda olduğu yemek, balo veya davetlerde içine girdiği sınıfın kokuşmuşluğunu, yozlaşmışlığını her seferinde dile getiren Selma, bir süre sonra burjuva sınıfıyla bütünleşir. Bu bütünleşmenin gerçekleştiğini hissettiği, kişiliğinde meydana gelen değişimi fark ettiği zaman benliğinde bir parçalanma yaşar. Selma bu aşamada kendine ve çevresine karşı yabancılaştığını hisseder:

Kocam da kıvançlıydı. İncilerim, güzel giysilerim, saçlarım, boyalı yüzüm, takma kirpiklerimle ona bile biraz yabancıydım sanıyorum. Durup durup elimi tutuyor, omzuma sarılıyor, kulağıma eğilip sevdalı konuşuyordu. O gece beni değil, özentili kılığım, davranışlarım içinde daha çok bir yabancıyı sevip sevmediğimi düşündüm! İkimiz de maymunca taklitçiliğimizle yabancı gülüşler, konuşmalarla oradan oraya dolanarak kendimizi göstermekle kişiliğimizden kopuyorduk. Yabancılaşıyorduk! Kendi kendimize, birbirimize karşı yabancılaşıyorduk! (s. 85).

Selma duyumsadığı bu yabancılaşma duygusundan sonra bir süre boyunca kendini daha iyi hisseder. Evlendiği günden itibaren hem kendisiyle hem de çevresiyle sürekli bir çatışma halinde olmanın verdiği yorgunluk sona ermiştir. Dış dünya, kocası ve hatta evinin eşyaları ona daha güzel görünmeye başlar:

Eski bir sevdayı öne sürerek önüne gelenle yatıp avunan bir görümcem var. Solculuk oynayıp, dergi çıkarmaya kalkan paralı güzel bir kocam var. Sıraşıyla herkesi, her şeyi yerli yerine koyuyorum haince. Bir yandan da kadife perdelerime, halılarına, güzel eşyalarına, vitrinlerdeki gümüşlere, kristallere bakıyorum. Garip olan, bu gösterişli eve alıştım, evimi sevmeye başladım! (s. 200).

Mehmet’le evlenirken sıradan, tüketici, akşama kadar evde pinekleyen bir eş olmayacağına dair beylik laflar eden Selma beğenmediği, hor gördüğü, tiksindiği yaşam tarzına ayak uydurduğunu anlayınca hissettiği yabancılaşma duygusu daha da derinleşir: “Bütün gün dört döndüm evin içinde. Pişman mıyım? Bir şey var oturmamış, alışamadığım! Bir yabancıya bakar gibi bakıyorum aynadaki yansıma. Gülüşüm iyi değil, gülüşüm tutkulu, kurnaz, gülüşüm kötü!” (s. 400).

Yenişehir’de Bir Öğle Vakti adlı eserinde “Ankara merkezinde toplumun 1970’lerdeki kültürel, gündelik ve ekonomik değişim sürecini; tüm yeni sakinleri, ilişkileri ve görünümleriyle ‘yeni şehrin’ ortaya çıkışını” (Dicle, 2021: 607) ele alan Sevgi Soysal, bu dönüşüm sürecinde toplumun belirli kesimlerinin yabancılaşmaya giden yolculuklarını da gözler önüne sermektedir. Romanda yaşadığı yabancılaşma ile dikkat çeken karakterlerden biri Ahmet’tir. Ankara’nın kenar mahallelerinden birinden dönemin en gözde semti Kızılay’a tezgâhtarlık yapmak üzere gelen Ahmet, kendi

değer yargılarından, mensubu olduğu sosyal sınıfın yaşam tarzından; aile ve çevresinden edindiği normlardan tamamen ayrılmış bir bireydir.

Ahmet'in burada çalışmaya başladığı yıllarda Kızılay burjuva sınıfının, Batılı yaşamın, moda ve değişimin merkezi olmuştur. Oldukça yoksul bir kesime mensup olan ve kendisini Kızılay'da kökleşmeye başlayan bu yeni yaşamın cazibesine kaptıran Ahmet, sosyo-ekonomik statüsüyle bağdaşmayan bir yaşam tarzı benimser. Mağazada kazandığı paranın tamamını, Kızılay'da gördüğü şık insanlara benzemek için sarf eder çünkü ona göre bir kişinin mensup olduğu sosyal sınıfı kamufle edecek tek şey giyim-kuşamdır. Böylece Ahmet zengin olmasa bile zenginler gibi giyindiği zaman onlarla eşitlendiğini hisseder. Bu nedenle Ahmet'in en büyük zevklerinden biri, işten çıktıktan sonra Kızılay'daki son modaya uygun kıyafetlerin sergilendiği vitrinleri dolaşmak ve zihninde bir sonraki maaşıyla alacağı elbiselerin provasını yapmaktır. "Babasını, önüne çıkan bir engel olarak görür ve onun zamanın gerisinde kalmakla suçlar. Ahmet, böyle bir ailede büyüdüğü için kendini şanssız görür. Çocukluğunun geçtiği Samanpazarı'nı küçümser. Kendini o çevreye ait görmez. Arkadaşlarını önemsemez" (Yüce, 2010: 1417) Ahmet dış görünüşe o kadar çok önem verir ki giyim kuşamı sayesinde sıradan halk kitlelerinden ayrıldığı yanılgısına kapılır:

Artık Samanpazarı'nda bile, düşük kalitede de olsa böyle orijinal şeyler giymeye meraklı delikanlılar türemişti. Ama onların giyimi Ahmet'inkiyle bir mi? Sokağa çıktı mı mahallenin oğlanlarını hasetinden çatlatır...Önemli olan da bu. Adam olan Samanpazarı'nda yadırganmalı. Orda yadırganmayan, kılıksızın, sünepenin biridir. 'Halk'tır halk! Ahmet'e göre giyinip sokağa çıkıldığında en az beş-on kişi şöyle dönüp arkadan bakmalı (s. 20).

Ahmet'in elbise dışında asıl tutkusu arabadır. Burjuva gençlerinin en çok rağbet gösterdiği spor arabalar onun hayalini süsler. Hatta Ahmet bu uğurda her şeyini feda etmeye hazırdır. Ona göre "bankada durup küflenmiş paranın varlığını kim bilecek de sana itibar edecek. Üstelik paranın değeri mi kaldı şimdi? Durup dururken banka defterini göstermedikten sonra. Oysa araba? Araba bambaşka" (s. 16).

Ahmet, kadın-erkek ilişkileri bağlamında da ailesinin ve mensubu olduğu topluluğun değer yargılarından büsbütün ayrılmıştır. Namus kavramının her şeyin üstünde tutulduğu bir semtten çıkmış olmasına karşın sevgilisi Şükran'ı cinsel arzularına alet etmek ister. Kendi de bir kenar mahalle kızı olan Şükran, Ahmet'in bu isteğine şiddetle karşı çıkar. Ahmet'le evlilik hayali kuran Şükran, böyle bir

muameleye maruz kaldığı için çok üzülür. Ahmet ise hiç oralı değildir. O sadece kirlenen kıyafetleri için kaygılanır:

Ahmet Şükran'a bir tokat patlattı. Şükran ağlamaya başladı. Ahmet çok ileri gittiğini anladı ansızın. Canı sıkılmıştı. İşte yine her şeyi berbat ettik. Pantolonum da berbat oldu bu pis yerde. Eşek, eşek ne olacak. Bir ton para harcadım bu şıllığın gözünü boyayacağım diye. Şimdi ağzını havaya aç bakalım. Şu vitrinde gördüğüm mor kazağı alırdım o kadar parayla. Namus numarası yapıyor bize haspam. Daha çocukluğunda mahallesinde kırmadığı ceviz kalmamış. Murat ballandıra ballandıra anlattı o kadar. İnek. Alacağım mı sanıyor ne? Alınacak kız mısın sen ulan? Üç günlük sevgilisiyle Büyük Mağaza bodrumuna inen kızı alacak enayi suratı var mı bende? (s. 34).

Romanda yaşadığı yabancılaşmayla dikkat çeken diğer bir karakter Necip Bey'dir. "Cumhuriyetin kurulmasından sonra mübadele ile gelen aileler, Necip Bey de olduğu gibi Ankara'ya uyum sağlayamazlar. Necip Bey, toplumla kendisi arasında doku uyumsuzluğu yaşar. Eşi ve çocuklarıyla sağlıklı iletişim kuramaz. Ticarî hayatta başarısız olur. Kendini sahipsiz ve yalnız hisseder" (Yüce, 2010: 1431). Ankara aldığı göçlerden sonra farklı sosyo-ekonomik statülere mensup oldukça farklı kesimlerin bir araya geldiği bir kente dönüşür. Necip Bey'in de ailesiyle birlikte Ankara'ya yerleştiği dönem, Ankara'nın büyük bir değişim dönüşüm geçirdiği, kentleşmenin bütün boyutlarını ortaya koyduğu bir dönemdir. Necip Bey'in babası Selanik'in önemli eşraflarındandır. Bu nedenle oldukça varlıklı bir aileye mensuptur. Aile, Balkanlarda yaşanan iç karışıklıklardan sonra Ankara'ya yerleşmek durumunda kalmıştır. Yaşadıkları bütün olumsuzluklara rağmen babaları ileri görüşlü olduğundan çocuklarının eğitimlerini yurt dışında almalarını sağlamıştır. Necip Bey de üniversite eğitimini Lozan'da almıştır. Bu nedenle tam anlamıyla bir Batı hayranıdır. Batılı yaşam özentisini sürdürme konusundaki ısrarından ötürü de serveti günden güne erir. Gösterişli ve lüks bir hayat sürdürmek için hiçbir masraftan kaçınmadığından ödemesi gereken bonolar günden güne birikir, apartmanı ipotek edilir ve nihayetinde bankada bulunan son parasını da çekmek zorunda kalır. Necip Bey'e göre yaşadığı bu durumun tek nedeni zorunlu olarak parçası olduğu toplumdur:

Bu memlekette bu işler olmaz. Bu halk cahil. Bu kafa, bu gidişle hiç adam olmayacak. Sonunda ameleden beter olacak. Olsun... Hırslandı. Hepsini, bütün malıma el koydular, bütün mallarımı sattırdılar. Necip Bey'e karşı, kimin yaptığı bilinmeyen bir ihtilal gerçekleşmişti çoktan. Olur elbet, ağabeyi ve bütün diğer bütün kan emiciler mal bırakmadılar bende. Şimdi o eski miras ortada olsa, bakalım bizim küçük bey, böyle saçma düşünceler yüzünden derslerini ihmal edip, Pişona'daki aile çiftliğinin

Bulgar yarıcılarını hatırlatan bıyıklar bırakır mıydı? Geçen akşam, oğlunun odasına girdiğinde, aralarında geçenleri hatırladı ürpererek (s. 61).

Necip Bey, bu düşünceleri annesinden almıştır. “Necip Bey’in anası, birini beğenmedi mi, ‘Anadolulu ne olacak, yoktur bunların efendiceliği, ayıdır ki bunlar, bakmayacaksın kusurlarına” (s. 50) demeyi alışkanlık haline getirmiştir. Hatta bir keresinde sokakta karşılaştığı Hatice Hanım’ın fark etmediği için selamına karşılık vermemesi üzerine annesinin bu sözlerine benzer sözler sarf eder: “Ayıdır bunlar, hepsi, eksiksiz dişi ve erkek ayılar. Ekose golf pantolonu, papyon kravatıyla, uzun saplı şemsiyesiyle göze çarpmayacak biri değildi ki” (s. 49).

Kendini Batılı görgü kurallarının temsilcisi olarak gören Necip Bey de Ankara’yı bir türlü benimseyemez. Avrupa şehri olarak gördüğü Selanik’e, üniversite yıllarının geçtiği Avrupa başkentine özlem duyar. Daima bulunduğu ortamın en şık ve zarif erkeği olmaya özen gösteren Necip Bey, kendisini herkesten üstün görür, sokaklarda adeta bir kont çalımıyla dolaşır. Onun Ankara’da kendisini yakın hissettiği tek kişi Atatürk’tür. Necip Bey, Atatürk Müzesi’ni gezdiği esnada sergilenen kıyafetlerinin şık oluşunu Atatürk’ün Selanikli oluşuna bağlayarak kendisi ile Atatürk arasında özdeşim kurar: “Bunun bir benzerini, Anıtkabir’in bitişiğindeki Atatürk Müzesi’nde görmüştü. ‘Atatürk’ün seyahat kıyafeti!’ Müzede daha nice, birbirinden şık kıyafetler vardı. İnce, zevkli adam. Belki Selanikli oluşundan geliyor bu. Ne de olsa Avrupa sayılır Selanik” (s. 50).

Adalet Ağaoğlu’nun *Fikrimin İnce Gülü* romanında Bayram, daha iyi çalışma koşulları ve yaşam standardı umuduyla Almanya’ya göç eden bir Türk işçidir. Bayram yıllar boyunca fabrikalarda çalışıp para biriktirir ve hayal ettiği Mercedes’i alır. Bayram bu otomobili alabilmek için o kadar bencil davranır ki çevresinde bulunan herkesin yaşamını olumsuz etkileyecek şeyler yapmaktan geri durmaz. Bayram’ın en büyük hayali bir zamanlar alay edilen, küçümsenen, aşağılanan, kötü lakaplar takılan Bayram imajını yıkıp onun yerine saygın, başarılı yeni bir imaj ikame etmektir.

Varoluş mücadelesine küçük bir köyde yetim ve öksüz bir çocuk olarak başlayan oldukça yoksul ve silik bir amcanın yanında kendini gerçekleştirmiş bir birey olamayan Bayram, bu dezavantajlı durumundan ötürü derin bir aşağılık kompleksi yaşar. “Bayram amcası Raşit’in dizleri dibinden sıyrılıp uzaklaş(r). (...) Hiçbir gün, bakkaldaki boyalı şekerlerden alama(mıştır) çocuklarına ve Bayram’a. Hiçbir gün, bir

kağnıya binip Sivrihisar’a gideme(miştir). Gidip, dönüşte torbasında urbalık, leblebi şekeri ne getirme(miştir). Osman Efendi’nin çocukları evlerinin önünde yoyo oyn(arken) Bayram hiç yoyo oynama(mamıştır)” (s. 83). Bu nedenle Bayram “hem amcasını ‘yetersiz’ biri olarak değerlendirmiş hem de kendisini imkânsızlıklar içinde yoksul bir Anadolu köylüsü olmaktan dolayı yetersiz hissetmiş, bunu aşabilmek için hep iktidarla özdeşleşmiştir. Bu da onun çevresindekilerle empati kurmasını engelleyip daima benmerkezli bir bakış açısına sahip olmasına neden olmuştur” (Aslan Ayar, 2020: 40).

Kendisini yoksul sınıfıyla özdeşleştiren Bayram’ın köye arabayla gelen partilinin büyük bir saygıyla karşılanması, herkesin ayağa kalkarak adamın elini sıkması Bayram’ı derinden etkiler. Bayram’ın küçük bir çocukken yaşadığı bu hadise, bilinçaltına ancak otomobil sahibi olması durumunda saygın bir insan olabileceğini yanılgısını yerleştirir. Bayram’ın yoksulluk ve yoksunlukla dolu çocukluk yıllarının temel oluşturduğu aşağılık duygusu, daha sonraki yıllarda yaşadığı kimi olaylardan ötürü yoğunlaştıkça bilinçaltına yerleşen bu yanılgı da güçlenir ve Bayram’ın bütün benliğini ele geçirir. Böylece Bayram için yabancılaşmaya giden yolun taşları teker teker döşenmiş olur. Bu noktada Bayram’ın köyünden ayrılarak Almanya’ya gidişi, yabancılaşma sürecinde yaşayacağı büyük dönüşümün önemli bir aşamasını oluşturur.

Cenk Tan’a göre (2021: 700) Bayram’ın aşağılık duygusu psikopatolojik aşağılık kompleksinin tipik bir örneğidir. İnsanları daha iyi olmaya iten ve motive eden normal aşağılık duygusundan farklı olarak Bayram’ın aşağılık duygusu, onun kişiliğini ve davranışlarını son derece olumsuz yönde etkileyen patolojik, kronik bir hastalıktır. Bu nedenle Bayram sürekli olarak zayıflıklarını telafi etme zorunluluğu hisseder ve hayatını yalnızca aşağılık kompleksini telafi etme hırsıyla yaşar. Ancak bu bedel günlük rutinini ciddi şekilde bozduğu için normal bir bedel değildir. Bayram’ın Mercedes’i ciddi bir fedakarlığın sonucunda satın alması, aşırı telafinin nihai bir eylemidir. Bütün bu süreç boyunca otomobil tutkusu, bir meta fetişizmine dönüştüğü için Bayram hiçbir şeyin farkında değildir. Bu takıntılı meta fetişizmi Bayramın yabancılaşma sürecinin önemli bir göstergesidir. Bu takıntısından ötürü yakın arkadaşını dolandırarak onun istikbalini çalan, sevdiği kızı başka birine kaptıran, onu yetiştiren amcasını hayal kırıklığına uğratan Bayram, gerçeklikle bağını tamamen kaybetmiş, yaşadığı yabancılaşmadan ötürü kayıp bir karaktere dönüşmüş gibidir.

Merve Esra Polat’a göre satın aldığı otomobil onun adeta zırhıdır. “Arabasına sığındıkça her şeye ve herkese yabancılaşarak yalnız kalır” (2016: 235). Polat ayrıca yabancılaşan bireyin insani yönlerini yitirdiğini, metaların insani değerlerin yerini almasının da nihai bir hayal kırıklığına yol açtığını ifade eder:

Dil, din, ahlaki değer, gelenek uyumsuzlukları kaynaklı kültür sorunları ve ağır çalışma koşulları sebebiyle kendileri ve çevrelerine yabancılaşan anlatı kişileri hâlihazırda kopuk oldukları etik ilkelerden tamamen uzaklaşarak insani yönlerini yitirirler. Yitirilen insani değerlerin yerini metalar almaya başladıkça tam anlamıyla yozlaşan kültür, deforme olan maddi kazanımların telafisi sürecinde etkisiz hale gelerek anlatı kişilerinin hayal kırıklığına uğramalarına sebep olur (2016: 236).

Bayram, çıktığı uzun ve meşakkatli yolculuğun sonunda kendisini karşılayacak kimse kalmadığı için tüm çabalarının anlamsız ve boşuna olduğunu anlar. Bu anda Bayram, öz-bilinç durumuna gelir ve bilinçsiz aşağılık ve yabancılaşmadan, nafile eylemlerinin bilinçli farkındalığına kadar uzun ve sembolik bir yolculuğun döngüsünü tamamlar. Bayram sonunda pragmatik bir insan olmanın sonuçlarıyla yüzleşir. Sonunda hatalarını anlama ve sorgulama noktasına gelir (Tan, 2021: 704). Akli başına gelmesine rağmen Bayram yaşam gayesini yitirmiş, boşlukta kaybolmuş gibidir. Yıllarca bir hedefe ulaşmak için yabancılaşmayı farklı boyutlarda deneyimleyen Bayram artık ne yapacağını bilmez bir vaziyette kendi memleketine de yabancılaşmıştır:

Oralardaki yabancılığından bin beter bir yabancılık korkusu ansızın en çok ürkütüyor Bayram’ı. Sivrihisar önündeki o geniş dörtyol ağzına geldiğinde, kendisini Münih’in Bahnhof’una indiği ilk akşamkinden daha da bitkin, daha da korkular, tedirginlikler içinde buluyor. Köyünün dibinde yalnız ve yabancı. Kendisini bu Mercedes içinde bu Bayram olarak görmekten kıvanç duyacak tek kişi düşünemiyor:

Şimdi ne yana sapmalı?

Yarın ne yapacağım?

Yarın, ondan sonraki yarın, ondan sonraki yarın?..

(...)

Bayram, hangi yönü seçeceğini bilmeden, dörtyol ayrımında bekliyor. Hiçbir yöne sapmayı gözü tutmuyor, canı çekmiyor.

Hiçbir yolun ucunda, kimse Bayram’ı beklemiyor (s. 308).

Latife Tekin’in *Berci Kristin Çöp Masalları* adlı romanında kırsal bölgelerden İstanbul’a gelen ve inşa ettikleri gecekondulu mahallelerinde yaşama tutunmaya çalışan ancak daha çok köy ve kent yaşamı arasında sıkışıp kalan eser kişilerinin yaşamlarına tanık olunur. Eğitim düzeyinin oldukça düşük olduğu gecekondulu bölgesine mensup

kişilerin yaşadıkları yabancılaşmanın temel sebebi de bu arada kalmışlıktır. Kişilerin geleneksel kimlikleri ile kent yaşamının getirdiği her türlü yenilik ciddi çatışmalara neden olur. Gündelik yaşamlarını büyük oranda batıl inanç, geleneksel değer ve normlar çerçevesinde şekillendiren bu kişiler, kent kültürünün getirdiği yeniliklerle başa çıkmakta büyük zorluklar yaşar. “Gecekondu sakinleri karşılaştıkları bu olumsuz durumlara karşı çözüm üretme konusunda ya hiçbir fikir üretememişler ya da ilkel çözüm yöntemleri ile sorunların üstesinden gelmeye çalışmışlardır” (Yitik, 2019: 51). Süreç içerisinde Çiçektepe okul, kumarhane, banka, sinema, gazino ve otel gibi kentsel yapılar sayesinde kentsel bir görünüm kazanmışsa da gecekondu sahipleri yaşanan bu değişim dönüşümlere gerçek anlamda ayak uyduramamıştır. Zira değişim algısı beraberinde çeşitli uyumsuzluk ve çatışmaları getirmiştir. Kırsal kesimden şehre göç ederek sınıf atlayacağı inancına sahip olan köylünün ne şehirleşmeden ne de yeni hayat şeklinden haberi yoktur. Bu nedenle şehre uyum sağlayamadığı gibi köyüne de dönemeyen bireyler yabancılaşmaya mahkûm olmuşlardır (Taş, 2007: 116-117).

Füruzan’ın *Berlin’in Nar Çiçeği*³⁵ romanında Selman, karısı ve iki çocuğuyla birlikte Sivas’ın bir köyünden Almanya’ya daha iyi bir yaşam umuduyla göç ederler. Selman köyünü çok sevdiğinden bu göçe çok sıcak bakmaz ancak karısı Güldane’nin ısrarına da karşı gelemmez. İnsani yönleri çok gelişmiş olan Selman, iyi yürekli, yardımsever ve saygılı bir insandır. Gelenek ve göreneklerine de oldukça bağlıdır. Bu nedenle Almanya’ya küçük yaşta gelen ve ilkokula burada başlayan çocukları Kamber ve Adem’in kendi kültürlerinden uzaklaşmasından endişe eder. Tam anlamıyla köy insanı olan Selman Almancayı öğrenemez. Çocuklarının da kendi dillerini unutmalarını, kültürel değerlerini yitirmelerini istemediği için evde Almanca konuşmalarını istemez. Hatta uyarılarına kulak asmadığı için büyük oğlu Kamber’i döver. Bu esnada Adem’in “Beni vurmak yok. Scheise Deutchen, scheise Türken... Ben sevmiyor ne Almanları ne Türkleri... Hepsi bok, büyükler de bok, çocuklar da bok, Türkler de bok, Almanlar da bok” (s. 156) deyişi çocukların sadece dillerine karşı değil kimliklerine, geleneksel değerlerine ve hatta uluslarına da yabancılaştıklarını ortaya koyar. “Yurt dışına giden ailelerin çocuklarının birçoğunda görülen bu durum

³⁵ Füruzan. (2019). *Berlin’in Nar Çiçeği*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. [İlk Basım 1988].

küçük yaşta ülkelerini terk etmek zorunda kalan kişilerde nereye ait olduklarını bilememelerinden dolayı baş gösterir” (Kılıç & Gürbüz, 2017: 261).

Aslı Erdoğan’ın *Kabuk Adam* adlı romanında kariyer sahibi, yalnız bir kadının yaşamı odağa alınır. Türkiye’den Avrupa’ya oradan da Karayiplere uzanan olay örgüsünün kahramanı yirmi beş yaşındadır ve iki yılı aşkın süredir Avrupa’nın en iyi fizik laboratuvarında çalışmaktadır. Eser kişinin birinci ağızdan anlattığı bu öykü, yalnızlığı olduğu kadar yabancılaşmayı da barındırır.

Avrupa’daki laboratuvarından bir grup fizikçiyle Karayipler’e seminere giden genç kadın burada farklı ülkelere gelen fizikçilerle de aynı ortamı paylaşmaya başlar. Bu durum yalnızlığını ortadan kaldırmak yerine ona kendisini daha da sıkışmış hissettirir. Bu seminere gönüllü olarak katılmasına karşın kendisini farklı uluslardan, farklı kültürlerden bir araya getirilen bu gruba ait hissetmediğini anlaması çok uzun sürmez. Alanında azımsanmayacak başarılarla imza atmış bir kadın olmasına karşın kendisini bulunduğu ortama tamamen yabancı hisseder:

Toplu halde yemek yediğimiz, uzun, tahta masalardan birinin köşesine ilişmiş, derin bir can sıkıntısı içinde, bir sigara yakmışım. Masadaki tartışma pek az anladığım Standart Model Teorisi’nden, hiç anlamadığım Transizyon Radyasyonu Dedektörlerine döndüğünde, zayıf ve kırılmalı ilgim dağılıp gitmişti. Bu adada, bu masada, dünyanın dört bir yanından gelmiş, hırslı, akıllı insanların arasında ne işim olduğunu düşünüyordum. Yabancılaşma duygum ve mutsuzluğum öylesine artmıştı ki, kalkıp gidecek gücüm bile kalmamıştı (s. 18).

Seminere sonrası toplu bir yemek esnasında Amerika’dan gelen fizikçilerden Khrish’in “Ben de Hintliyim” demesi üzerine genç kadının sarf ettiği sözler, sadece içinde bulunduğu gruba bakış açısını yansıtmaması açısından değil kendi gibilerin içinde bulunduğu yabancılaşmaya dikkat çekmesi açısından da önem arz eder:

Sen yıllardır Amerika’da yaşayan, Amerikalılaşmış bir fizikçisin. Ülkendeki acılara sırtını dönüp gittiğin için bunca parayı veriyorlar sana, onların üstüne bulaşmasına izin bile vermezsin. Bir fizikçi olduğun sürece, senden istenen, insanın kendisine de sırt çevirmendir zaten. Çözümleyici bir zekâdan başka değeri yoktur insanın, hedefi de doğayı üç-beş formüle indirip denetim altında tutmaktır (s.35).

Romanın devamında Tony isimli bir Jamaikalı ile tanışan genç kadın, ait olduğu zümreden tamamen kopar. “... seminerlerden, fizikten, kelepçelendiğim seksen fizikçiden hemen hemen kopmuştum. Tony ile tanıştığımdan beri, ayrı bir ruhsal evrendeydim” (s. 77). Tony ile birlikteliğinden sonra “Her geçen gün daha uyumsuz, daha ayrıksı” (s. 141) olmaya başlayan genç kadın artık Tony’nin ona kapı

araladığı bambaşka bir evrene adım atmak üzeredir. Tony sayesinde bu yolculuk genç kadına için bambaşka bir anlam taşımaya başlar. Bu, onun için “tutku ve korku dolu uzun bir yolculuk(tur)” (s.139). Tony ile tanışmak ve onun dingin dünyasını adımlamak eskiden olduğu kişiye daha çok yabancılaşmasına neden olur:

Bense bambaşka bir boyutu, duyumları keşfediyordum. Çok daha gösterişsiz ve iddiasız olan, o vahşi söz geçirilemez duyumları. Okyanusun karşısında, tuz kokulu, sıcak rüzgârlar sürekli yüzümü okşarken ve palmyeler kulaklarımda uğuldarken, her şeyi, bildiğim her şeyi unutuyordum. Geçmişimle bu an arasına dev okyanus dalgaları giriyordu. Rüzgâr bütün sözcüklerden daha güçlüydü burada ve yağmur ilk anılardan bile daha eski (s. 72).

Tony ile hemen her gün buluşan genç kadın ile Tony arasında pek çok konuşma geçer. Bunların bazıları önemsiz gündelik sohbetler olurken bazıları kadını değiştirip dönüştüren sohbetler olarak onda iz bırakır. Ancak kısa bir süre sonra adadan dönüş vakti gelir. Genç kadın, adadan ayrıldıktan sonra Tony’nin açtığı boşluğu şöyle dile getirir: “Kabuk Adam’ı kaybettiğim gibi ve kendi küçük evrenimde, sonsuz bir boşluk, sonsuz derinlikte bir kuyu açılmıştı” (s. 137). Genç kadın Tony ile yaşadığı bu maceranın onu kendi benliğinden kısa bir süreliğine uzaklaştırdığının, kendi iç dünyasına tekrar döneceğinin farkındadır. Ancak beyninin ortasında açılan kapkara, gölgelerle kaplı bir uçurumun onu tamamen farklılaştıracağına da bilincindedir. Amerika aktarmalı dönüş yolculuğu esnasında Amerika’da bir hafta kadar kalır ve bu süre zarfında yaşadığı değişimin derinliğine kendi de şaşırır:

New York’ta geçirdiğim o kısacık haftada, yaşadığım dönüşümün belirtileri ortaya çıkmaya başladı. Farkında olmaksızın, başka biri olup çıkmıştım. Eski benliğimi, kurumuş bir kabuk gibi geride bırakmıştım ama yeni benliğime de bütünüyle sahip çıkamamıştım. Bir geçiş döneminde, iki ayrı varlığı bünyesinde barındıran, hibrid bir yaratık gibiydim (s. 139).

Bir haftalık Amerika macerasının ardından laboratuvara döner. Gitmeden önce bu laboratuvarla hissettiği ne kadar olumsuzluk varsa bunların hepsi artık onun için, tam anlamıyla katlanılmaz olur:

Sonuçta, Amerika yolculuğu da hayatımdan bir kuyruklu yıldız gibi kayıp geçti. ‘Gerçekliğe’ yani fizik laboratuvarına döndüğümde, katlanılmaz oldu her şey. Yeni kimliğimle eski hayatıma uyum sağlamam olanaksızdı (...) Sonuçta, katlanılmaz olan gerçeklikte ve bir bataklıkta yavaş yavaş boğulurcasına, hayal dünyanın derinliklerine batıyordum. İçimdeki bir kukla, fiziği, sosyal ve mesleki ilişkilerimi yürütürken, asıl benliğim, hâlâ o adadaydı. Delirmekten korkmaya başlamıştım (s.140-141).

Yeni kimliğiyle eski hayatına uyum sağlayamayacağını düşünen genç kadının sarf ettiği bu sözler onun kendine ve geçmiş yaşamına ne kadar yabancılaştığını ortaya koyar. Genç kadının “Tropiklerde, o gözden ırak adada öğrendim ki, cennetle cehennem iç içedir, ancak bir katil bir peygamber olabilir ve insan bir başkasına, aynı karabüyü ayinlerindeki gibi, dönüşebilir, çünkü insanın tam zıddı gene kendisidir” (s. 7-8) deyişi yaşadığı değişim dönüşümün onu nasıl ters yüz ettiğini ortaya koyması açısından önemlidir.

Ayşe Kulin’in *Umut* adlı romanında Zeki Salih Bey, Bosna’nın en köklü ailelerinden birine mensuptur. Bosna’daki varlıkları sekiz asır öncesine dayanır. Osmanlılar için Bosna, Balkanların ‘Batı’ya açılan kapısı’ olduğundan bu vilayete tarih boyunca çok önem verilmiştir, Boşnaklara ayrı bir önem verilmiştir. Bu duruma romanda da şu sözlerle yer verilir: “Müslüman Boşnaklar, Bosna topraklarının efendisidiler ve yaşadıkları toplumda örnek teşkil etmeye meraklıydılar. Gururlarına, şereflerine, sözlerine ve dinlerine pek düşkündüler. İslamın ve Sultan’ın sadık kullarıydılar. Osmanlıların aydınlık yüzüydüler” (s. 11). Romanın asli kişilerinden Zeki Salih, atalarından miras aldığı bütün bu vasıfları bünyesinde toplayan, Boşnak toplumunun çok büyük saygı gösterilerinde bulunduğu bir Boşnak beyidir. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde içine düştüğü siyasi, ekonomik ve askeri sorunların etkisiyle Bosna’yı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’na devretmiş, burada asırlar boyunca Devleti Âliyye’nin bayraktarlığını yapan Müslüman halk kaderine terk edilmiştir. Bu gelişmelerden sonra Zeki Salih, ailesiyle birlikte İstanbul’a göç eder. Ancak Zeki Salih’in Bosna halkı nezdinde kıymete mazhar vasıfların İstanbul halkı için bir kıymeti harbiyesi yoktur:

Bütün bu vasıflar Zeki Salih Kulinoviç’in, İstanbul’da hiçbir işine yaramadı. Çalışmayı bilmiyordu. Boşnak beylerinin aralarında yazışırken kullandıkları eski Boşnak alfabesinden başka yazı da bilmiyordu. Zeki Salih, İstanbul’da bir hiçe dönmüştü. Travnik’te, Banya Luka’da ve Saraybosna’da yürüdüğü yollarda herkes kenara çekilip saygıyla önünü iliklerken, İstanbul’da görünmez adam olmuştu. Ağır Rumeli aksanını düzeltemediği için, alışveriş ederken dahi İstanbulluların kendiyile dalga geçmesinden çekiniyor, akrabalarının dışında yeni dostlar edinmiyor, çok az konuşuyor ve daha da içine kapanıyordu (s. 11).

Zeki Salih’in yaşadığı bu derin değişim onun kendine, sosyal çevresine ve dış dünyaya karşı derin bir yabancılaşma yaşamasına yol açar. Oğlunu kucağına alıp “Cenab-ı Hak’tan dileğim odur ki, doğduğun vatani mesken tutasın. Benim gibi

parçalanmayasın, bedenin bir yerdeyken ruhunu başka bir yerde bırakmayasın” (s. 14) deyişi onun yabancılaşma düzeyini göstermesi açısından önemlidir. Onun ruhu, Bosna’nın ve atalarının şanlı tarihinde kalmıştır. Bu nedenle ne İstanbul’a ne de parçası olmaya başladığı sosyal-kültürel yapıya alışabilir. Zeki Salih, Bosna’nın kendine özgü kültür değerlerine, toplumsal düzenine özlem duyar:

Evet, gelmekle doğru yapmışlardı. Evet, kalsalardı savaşa yakalanacak, perişan olacaktı. Gâvurun eline düşüp eziyet çekeceklerdi. Evet, doğacak çocuğunu, Allahına bin şükür, Hilafet Sancağı’nın altında büyütecekti. Bütün bunlar iyiydi ama bir derdi vardı kimselere açamadığı. Zeki Salih doğup büyüdüğü toprakları, içinde yıkandığı ırmakları, at koşturduğu yaylaları özliyordu. Anadilini özliyordu. Gençlik arkadaşlarını, tahta iskemleler üzerinde dostlarıyla sohbet oturduğu kahvehaneleri, Rumeli türkileri çığırıldığı meyhaneleri özliyordu. Bosna’nın yeşilini, Milaç’ın berrak suyunu, mahallesinin cumbalı evlere doğru kıvrıla kıvrıla tırmanan yokuşunu, yeni geliniyle geniş yüküklerinde saklambaç oynadığı konağını, kısacası İstanbul’a gelene kadar onun olan hayatı ve toprağı özliyordu. Özlem yüreğinde giderek bir yangına dönüşüyor; bu yangını Gül’ün kucacı dahi söndüremiyordu (s. 10).

Geçmişe duyduğu özlem nedeniyle yeni yaşamlarına uyum sağlayamayan Zeki Salih’i mutlu eden, hayata bağlayan tek şey eski yaşamına, Bosna’ya özgü gelenek ve alışkanlıklarını sürdürebilmektir. Bu nedenle Ramazan aylarının gelmesini iple çeker. Tıpkı Bosna’da ‘Bey’ olduğu zamanlardaki gibi nerede bir fakir varsa onu doyurmayı kendine görev addeder: “Nerede yaşarsa yaşasın, mübarek ramazanda mahalleliyi doyurmak, onun vazifesiydi. Zeki Salih, bu işten o kadar keyif alıyordu ki, sonunda akrabaları ve karısı, işine hiç karışmamaya karar verdiler” (s. 12). Zeki Salih bayram günü de tıpkı memleketinde yaptığı gibi “evinin önündeki sokağa bir uçtan öteki uca, upuzun bir masa kurduruyor, üzerini envai çeşit yemeklerle, çorbayla, kuzu etiyle, zerdeyle, hoşafı, İstanbulluların pek aşına olmadıkları piruhi, piryan, reşediye ve ille de sevdican baklavayla donatıyor ve zengin fakir, bütün mahalleliye bayram ziyafeti çekiyordu” (s. 11).

Romanda Zeki Salih’in dışında kendine, ailesine ve sosyal çevresine yabancılaşan diğer bir karakter Ahmet Reşat Paşa’dır. Osmanlı Devleti’nin son demlerini yaşadığı bir dönemde nazırlık yapan Ahmet Reşat, Osmanlı gelenek ve yaşam tarzına bağlılığıyla dikkat çeker. “Ahmet Reşat, sadece kılık kıyafetiyle değil düşünceleriyle de ‘geçmiş zaman’da kalmıştır. Onun için dertleşebileceği kimse yoktur. En yakın akrabaları ve arkadaşları bile yeni fikirler edinmişler ve Osmanlı’ya, saltanata iyi gözle bakmazlar. Kendini Osmanlı’nın saltanatın bir hizmetkârı gibi gören

eski nazır Ahmet Reşat, (...) kendisi gibi düşünen kimsenin kalmadığını fark ederek üzüldür” (Erdemci, 2011: 93).

Yüreğini açacak, vehimlerini paylaşacak kimseyi bulamamaktan dert yanan Ahmet Reşat’ın özellikle sürgünde bulunduğu dönem birçok şey değişmiştir. Cumhuriyet’in ilanından hemen sonraki birkaç yılda birçok şey o kadar hızlı bir şekilde değişir ki Ahmet Reşat, tamamen yabancı olduğu bir sosyal çevreye dönmüş olur. Bu nedenle ataerkil zihniyet yaklaşımıyla şekillenen Ahmet Reşat, Batılı tarzda ve yabancı dil ile eğitim veren okullarda okuyan çocuklarını dahi anlamakta zorluk çeker. Evlilik konusunda da o dönemin sosyal yaşayışıyla uyuşmayan, modası geçmiş düşüncelere sahiptir. Babanın tek karar mercii olduğuna inandığından kızının gayrimüslim bir gençle evlenmek istemesini öğrenince bütün dünyası başına yıkılır. Kendini tamamen yabancılaşmış hissettiği bir ortama tutunmaya çalışırken bu hadise ile iyice yıkılan Ahmet Reşat, intihar etmekten başka çare bulamaz.

3.3.4. Sosyal Dışlanma

Birey veya grupların, içinde yaşadıkları topluma katılımının tamamen veya kısmen engellenmesi süreci olarak tanımlanan sosyal dışlanma, oldukça dinamik bir kavramdır (Rawal, 2008: 164). İlk olarak Fransa’da gündeme gelen bu kavram çerçevesinde zihinsel ve fiziksel engelliler, intihara meyilli kişiler, yaşlı ve sakatlar, istismara uğrayan çocuklar, madde bağımlıları, suçlular, bekar ebeveynler, çok sorunlu aileler, marjinal ve asosyal kişiler ve diğer sosyal uyumsuzlar sosyal anlamda dışlanmış olarak kabul edilir (Silver, 1995: 63). Daha sonraki süreçte topluma uyum sağlayamayanlar kervanına işsiz ve yoksulların da dâhil edilmesiyle toplumun önemli bir bölümü sosyal dışlanma olgusu ile ilişkilendirilmiş olur.

Konuyu ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel hayatla ilişkilendiren Birleşmiş Milletler’e göre bireylerin bütün bu süreçlere etkin olarak katılamamalarına neden olan her türlü husus, sosyal dışlanmayla ilişkilidir (2016: 18). Sosyal dışlanmanın yol açtığı yoksunluklara ilişkin bir görüş birliği olmakla birlikte genellikle üç kapsayıcı boyut üzerinde durulur: *Birincisi*, insanlar kimlikleri yerleşik norm ve geleneklerden farklı olduğu için dışlanabilir. Bu kimlikler cinsiyet, yaş, ırk, sosyal sınıf ve etnik özellik ya da dini ve politik tercihler olarak sıralanabilir. *İkincisi*, çatışma, yoksulluk veya toplumsal cinsiyete dayalı şiddet mağduru olmaları nedeniyle yerlerinden

zorunlu olarak ayrılan kişiler; özellikle objektif norm, yasa ya da kurumların bulunmadığı durumlarda dışlanabilir. *Üçüncüsü*, dezavantajlı sosyo-ekonomik alt kesime mensup kişilerin çoğunlukla işsizlik veya yoksulluk ile karşı karşıya olması; sosyal, ekonomik, siyasal haklara erişimi sınırlandırır. Bu da sosyal dışlanmaya maruz kalmalarına neden olur (Cuesta, Noval & Zarazúa, 2022: 3-4). Diğer bir bakış açısına göre ise sosyal dışlanmaya neden olan olgular şu şekilde sıralanmıştır: İşgücü piyasasında yaşanan değişimler, farklı iş kollarına ilişkin arz-talep dengesinde yaşanan eş zamanlı değişiklikler, işsiz veya düşük ücretle çalışanlara sağlanan sosyal yardım desteği konusunda ortaya çıkan bazı gelişmeler; ev, iş ve sosyal çevre üçgeninde gerçekleşen ilişkilerde ortaya çıkan farklılaşmalar, hem ulusal ve ulusötesi sınırlar hem de vatandaşlıkla ilgili yapılan hukuki düzenlemeler, yaygın işsizlik ve istihdam sorununun önemli boyutlara ulaşması, vasıflı çalışan ihtiyacında yaşanan artış, karmaşık teknolojik yeniliklerin yaygınlaşması, artan göç oranları ve göç edenlere karşı gösterilen reaksiyon (Littlewood & Herkommer, 1999: 2-3).

Özellikle göç ekseninde gelişen sosyal dışlanmalar incelendiğinde, göç eden bireylerin çoğunlukla sosyal, ekonomik, kültürel ve yasal bir dizi engel ile karşı karşıya kaldığı, bu durumun pek çok toplumsal sorunu beraberinde getirdiği görülmektedir. Bu sorunlar, sosyolojiden edebiyata birçok disiplin tarafından ele alınmıştır. Güzide Sabri'nin yazıldığı dönemde çok ses getiren *Yabangülü*³⁶ adlı romanında maruz kaldığı sosyal dışlanma yüzünden Leyla'nın hayatı büsbütün alt üst olur. Leyla'nın karşı karşıya kaldığı dışlanmanın temel sebebi, oldukça küçük bir yaşta yaşayken yaşadığı zorunlu göçtür.

Leyla, Bursa'nın ufak bir köyünde çamur sıvalı, toprak damlı, kulübeden bozma bir evde doğar. Doğum esnasında annesini kaybedince babasıyla yapayalnız kalır. Bunun üzerine babası (Ahmet Çavuş) bakımını üstlenmesi için onu komşuları Nefise Nine'ye verir. Bir süre sonra odun toplamaya gittiği esnada yaşadığı bir kaza sonucu Ahmet Çavuş da ölünce Leyla hem yetim hem öksüz kalır. "İstikbâlin korkunç karanlığı, o günden itibaren onun küçük varlığını sarmaya baş(lar)" (s. 4). Babası öldüğü için Leyla'yı kendine büyük bir külfet olarak gören Nefise Nine, annelik şefkatinden büsbütün mahrumdur. İki yaşındaki bir çocuğun 'bütün ruhi ihtiyaçlarıyla

³⁶ Aygün, G. S. (1926). *Yabangülü*. İstanbul: Semih Lûtfi Kitabevi. [İlk Basım 1926].

dilendiği tatlı bir bakışı' bile esirger. Nihayetinde onu vilayete götürdüğü bir gün evlatlık olarak verir. Ne var ki “kader Leyla'yı bir köylüden dünyaya getirmiş fakat karanlık ve fakir bir hayata layık görmemiş(tir)” (s. 6). Leyla hakikaten yaşamının genç bir kız olana kadarki dönemini hiç umulmayacak bir saadet içinde geçirir. Onu evlat edinen Rahmi Bey, oldukça zengin ve nüfuzlu biri olduğundan Leyla'ya evlatlık olduğunu hiçbir zaman hissettirmez. Görev icabı gittikleri Beyrut'un en gözde hocalarını konağa getirterek Leyla'nın en iyi eğitimi almasını sağlar ancak Leyla'nın bu güzel talihi, Rahmi Bey'in evlenmesiyle tersine döner.

Rahmi Bey'in karısı Pakize Hanım, birdenbire büyük bir konağın, yüksek bir mevkinin sahibesi olduğu için yaşam tarzlarında büyük değişiklikler olur. Pakize Hanım, geldikten sonra evlatlık olduğunu öğrenen Leyla için baskı, hakaret ve zulüm içinde geçireceği yıllar başlamış olur. Pakize Hanım'ın a bu şekilde davranmasının nedeni Leyla'yı kıskanmasıdır:

Günler, aylar geçtikçe Pakize Hanımın kahır ve cefası, hiddet ve nefreti daha ziyade artıyordu. Leylayı o kadar kıskanıyor, ona o derece haset ediyordu ki; o sırma gibi parlak saçlarını yolmak, o eşsiz gözlerini çıkarmak, âleme karşı onu çirkin ve menfur göstermek arzusile yanyordu. Ah bu kadar güzel, bu kadar müstesna olmasaydı... Bununla beraber mükemmel bir tahsil, mükemmel bir musiki, esaslı bir terbiye... Evet, Leylânın sahip olduğu meziyetlerin hiçbirisi kendisinde yoktu. Bunu anladığı için daha ziyade üzüliyor, daha ziyade harap oluyordu. Bir evlatlık, âdi bir köylü olduğu halde kendisinden kat kat üstündü. Bu çekememezlik her dakika onu öldürüyordu (s. 15).

Leyla, on yedi yaşına geldiğinde Rahmi Bey'in görevinde bazı değişiklikler olduğu için İstanbul'a yeniden dönülür fakat ailenin İstanbul'a dönüşü, Leyla'nın içinde bulunduğu sosyal koşulları daha da ağırlaştırır. Pakize Hanım'ın ailenin hayatına dâhil olmasından sonra baskı ve hakaret ile tanışan Leyla'nın yaşamında hakir görüleceği, büsbütün dışlanacağı bir dönem başlar. Leyla'nın böyle bir muamele ile karşı karşıya kalmasına Rahmi Bey'in merhum biraderinin eşi Süreyya Hanım'ın kibri neden olur. Hanımefendinin en büyük kusuru ve en çirkin ahlâkı kibirli olmasıdır. “Hemen hemen, kendinden aşağı olanlarla lâkırdıya tenezzül etmiyecek kadar gururu vardı. Asaletini, mevkiini pek yüksek görür ve bundan mahrum olanları hor görürdü. Sözleri pek ağır ve pek vakurdu. Hiçbir kadını, hiçbir kızı oğluna lâıyk göremezdi. Tahakkümü pek sever ve dünyada kendisinden başka kimsenin aklile, sözile hareket etmez, kimsenin fikrini beğenmezdi” (s. 17).

Rahmi Bey ile ailesi İstanbul'a geldikten sonra onları bir süre konağında misafir eden Süreyya Hanım, eltisi Pakize Hanım'ı çok beğenir. Çünkü onun da karşısındakine tepeden bakan, mağrur, mütehakim nazarları vardır. Bu nedenle Süreyya Hanım, nazarında “bir evlatlık, âdi ruhlu bir köy kızı” (s. 19) olan Leyla'yla beş on dakikadan fazla meşgul olmaya lüzum görmez. Leyla'nın bebeklik çağından itibaren Rahmi Bey'in himaye ve terbiyesi ile yetişmesi, oldukça iyi bir görgü ve eğitime sahip olması, piyano ve ud çalabilmesi Süreyya Hanım'ın ona bakışında herhangi bir değişikliğe neden olmaz.

Süreyya Hanım, aradan bir süre geçtikten sonra oğlunun Leyla'yı sevdiğini öğrenince çılgına döner çünkü oğluna kendi asaletine ve mevkisinin şerefine yaraşır bir gelin bulmuştur. Oğlunun geçici bir hevese kapıldığına inandığından Rahmi Bey'in yalısına gider ve Leyla'ya her türlü hakareti eder:

Beni dinleyiniz, dedi. Sözlerim sizi biraz üzecek amma ne yapalım ki, bunları hem oğlunun ve hem de sizin menfaatiniz namına söyleyen annenin ağzından işiteceksiniz. Benim itikadımca gerek erkekler, gerek kadınlar daima küfyü olanlar ile izdivaç etmeli ve derece seviyelerini düşünmeyi hiçbir vakit unutmamalıdır. Zengin ve asıl bir ailenin kızı kendi uşağı derecesinde bir erkekle izdivaç etmediği gibi aynı ailenin oğlu da o derecedeki bir kızla izdivaç edemez. Etse dahi emin olunuz ki pek çabuk geçen bir heves, talaş gibi parlayıp birdenbire sönen bir muhabbetten, iki tarafın ziyanile neticelenen bir felâketten ibaret kalır. Böyle birtakım kızların paşalar ve beyefendilerin oyuncakları olduktan sonra, zevkleri kalmadığı için, eski bir paçavra gibi yüzlerine vurulan kıymetsizliklerle nasıl berbat ve perişan oldukları işte bu düşünememezliğin acı neticesidir (s. 36).

Oğluna asil, kibar ve zengin bir kız bulduğunu söyleyen Süreyya Hanım'a göre dengi olmamasına karşın Leyla'nın oğlunu sevmesi çok büyük bir kabahattir. Bu aşamadan sonra Süreyya Hanım ile Leyla arasında geçen konuşma, Leyla'nın karşı karşıya kaldığı sosyal dışlanmanın boyutunu gözler önüne sermesi açısından önem arz etmektedir:

Kabahat... Zira o sizinle hiçbir vakit evlenemezdi. Bunu neden düşünmediniz?.. Belki güzelliğinize mağrur oldunuz. İnkâr etmem ki güzelsiniz, fakat nihayet, bir gül olarak sevilir ve hatta bir ormanda hudaıyınabit bir “yabangülü” diye koklanırsınız. Süslü ve güzel bir bahçede itina ile yetiştirilen asil bir gül gibi makbul ve mergup olmaktan mahrumiyetinizi, sizi kurduğunuz bu saadetten maatteessüf uzaklaştırıyor ve bunu ihtar etmiye beni mecbur ediyor
(...)

Demek bir yabangülü olduğum için tahkir ediliyorum. Zavallı bir köylünün çocuğu olduğumdan dolayı mes'ut olmak hakkından mahrum olarak yaşamıya mahkûm bulunuyorum. Demek ki cemiyeti beşeriye bunlardan beni mahrum etmeyi emrediyor öyle mi?..

(...)

Evet, dedi. Oğlumun sizinle izdivacı şeref ve haysiyetile münasip olmayacağı için bunu cemiyeti beşeriye namına ben emrediyorum, anlıyor musunuz? Aksi halde onu bir ana kucağından, bir baba ocağından ayırmış olacaksınız... Eğer sözlerim hüsnütelâkki edilmezse, oğlumu nihayet hakkıverasetten mahrum edeceğim. Bu, en kat'î kararımdır (s. 36).

Süreyya Hanım'ın sarf ettiği bu sözlerin dehşetinden ürken, bütün kadınlık haysiyeti yaralanan Leyla gözleri kararmış bir vaziyette şu cevabı verir:

Sizin o muhteşem, o debdebeli hayatınıza ve pek yüksek gördüğünüz asaletinize lâyık olmıyan bu hakir, bu zavallı kız; mert, cesur, temiz vicdanlı bir köylünün çocuğu olduğundan dolayı şu dakikada kendisini daha mağrur, sizden daha yüksek görür... İşte size bütün mukaddesat üzerine yemin ediyorum ki oğlunuzun aşkı kalbimi parçalasa, bütün hayatımı mahvetse, verem ciğerlerimi çürütse, iyileşme ümidim yalnız siz olsanız yine merhamet dilenmem. Siz arzularınızı icra ediniz. Feriduna istediğiniz kızı alınız. Onu mes'ut görmek en muazzez emelimdir. Korkmayınız, hayatım yolunuza engel olmayacaktır. Aşkımı kalbimin en derin bir köşesine gömeceğim. Halimden hiç şikâyet etmiyerek bunun matemini tutacağım, Feridun bunlardan kat'iyen haberdar olmıyarak yaşıyacak, annesinden ve servetinden mahrum olup felâkete duçar olmaktan kurtulacak... (s.36-37).

Leyla, Süreyya Hanım ile yaptığı bu konuşmadan kısa bir süre sonra yan yalıda oturan bir kolu ve bir bacağı olmayan Celal Bey'le evlenir. Leyla'nın bu izdivacı hiç düşünmeyerek bir felakete, bir ateşe atılır gibi gerçekleştirmesinin tek nedeni, karşı karşıya kaldığı aşağılanma ve sosyal dışlanmadır. Leyla'nın evlendiğini öğrenen Feridun "kendisini, salâh ve selâmet ümidi olmayan bir sefahat âlemine at(ar)" (s. 67). Kendini kumar, işret ve kadın sarmalında israfa o kadar kaptırır ki her şeyini kaybeder. Böylece Süreyya Hanım, iki gencin hayatını alt üst etmekle kalmaz kendi de derin bir sefaletin içine düşer.

Güzide Sabri'nin *Hüsran* adlı romanında Nazima Hanım ikinci kocası Ziya Bey'le yaptığı evlilik sayesinde sosyo-ekonomik statüsünü önemli ölçüde yükseltmiş, oldukça zengin bir kadındır. Yaşadığı gösterişli hayatı kocasına borçlu olduğu halde şehvi arzularının peşinde koşmaktan geri durmaz. Gelininin erkek kardeşi Faruk'la yasak aşk yaşayan Nazima Hanım, dedikoduların yayılması üzerine şeytani bir planı hayata geçirir. Köşklerinde çalışmaya başlayan Nermin'i avuçlarının içine alarak Faruk'la nişanlar. Bu göstermelik nişan sayesinde aşığıyla istediği gibi hareket eder ancak ilerleyen süreçte hesaba katmadığı bazı gelişmeler yaşanır. Faruk ile Nermin birbirlerine âşık olur. Nazima Hanım genç âşığının Nermin'le evleneceğini öğrenince soluğu Nermin'in yanında alarak türlü hakaretler eder ve onu aşağılar. Ona göre

Nermin “hayatının sefaletlerini arkasında bırakıp içtimaî mevkii yüksek bir genci iğfal eden kahpe bir serseri(dir)” (s. 126).

Nazima Hanım’ın Nermin ile Faruk arasında yapılacak göstermelik nişanı planlarken Nermin’in sosyal mevkisinden ötürü evlenme olasılıklarını düşünmeye gerek bile duymadığı anlaşılmaktadır:

Seni hiçbir vakit kıskanmağa tenezzül göstermiyecek kadar mağrur olduğumu bilirsin zannederim. Yalnız ailemizin şerefine büyük bir leke olan senin gibi meçhul bir diyardan gelen sefihe bir kızla Faruğun evlenmesine mâni olmak için herşeyi yapmağa kadir olduğumu bilmen lazımdır. Senin ne derece ahlâkan sukut etmiş bir şeytan olduğunu neden anlıyamamıştım acaba! Yüzündeki maske bütün hüviyetini gizliyor, herkesi aldatıyordu. Sana gösterdiğim emniyet ve itimada karşı beni en hassas yerimden yaralarken vicdanında hiçbir ıstırap duymadın mı, nankör kız!.. (...) Rezil mahlûk... Kendinden yükseklere el uzatacak kadar hakkı hayata malik olmak salâhiyetini nereden buldun? (s. 126-127).

Halide Edip Adivar’ın *Zeyno’nun Oğlu* adlı romanında Zeyno, oldukça güzel bir kadındır. Askeri karargâhta hizmetçi olarak çalıştığı esnada Yüzbaşı Hasan’a âşık olur ve ondan gebe kalır. Bu durumdan habersiz olan Yüzbaşı Hasan, Çanakkale cephesine gider. Karnında taşıdığı gayri meşru çocukla ortada kalan Zeyno, başka çaresi olmadığı için uzak akrabalarından Ramazan (Haso Çavuş) ile evlenmeye rıza gösterir. Evlendikten sonra Zeyno’yu K. Köyü’ne götüren Ramazan, ticaret için Erzurum’a gittiği bir esnada Ruslara esir düşer. Ramazan’ın esareti esnasında Zeyno bir erkek çocuk doğurur. Zeyno’nun annesi her ne kadar çocuğun erken doğum sonucu doğduğunu söylemişse de köylüler buna inanmamıştır. Zeyno, annesi ve oğlu Haso Çocuk ile köy yaşamının zorlukları ile başa çıkmaya çalışırken K. Köyü halkı onlara oldukça kötü davranır. Köylülerden olabildiğince uzak durmaya çalışan Zeyno bilhassa çeşme başında hayli zor durumda kalır. Onu daima sırada en sona bırakan kadınlar, onu aşağılamaya ve küçük düşürmeye çalışır. “Fakat, zamanla onun makine gibi çalışan, mutî ve sessiz bir mahlûk olduğunu, gürültüden çekindiğini anlamışlardı. Bu zayıf noktasını anlar anlamaz, bütün insanlarda müşterek olan zaafa hücum hasletleriyle Zeyno’yu müşkül bir vaziyete sokmuşlardı. Hatta, analarının dedikodusunu işiten bir iki çocuk, ona تنها bir yolda taş atmış, ‘Kahpe!’ diye arkasından haykırmıştı” (s. 69-70).

Karşı karşıya kaldığı bütün bu kötü muamelelere karşı sesiz kalan Zeyno’nun en hassas olduğu konu, Haso Çocuk’tur. Oğlunun diğer çocuklar tarafından

dışlandığını, oyunlara alınmadığını, dövüldüğünü gördükçe içi parçalanır. Zeyno ve Haso Çocuk'un maruz kaldığı bu durum, Ramazan'ın esaretten kurtulup köye dönmesinden sonra daha da kötüleşir. Çocuğun kendisine benzemediğini gören Ramazan, onlara cehennem hayatı yaşatır. Zeyno, akşamları çeşmeden su taşırken Ramazan'ın köyün çocuklarıyla birlik olup el kadar Haso'sunu avlamaya çalıştıklarını; taşlarla, sopalarla çocuğu kovaladıklarını, vahşi seslerle bağırarak koşuşturduklarını görür. Kolları, dizleri kesilir ne yapacağını bilemeden öylece kalakalır. Haso'nun yakalanacağını anladığı vakit, bazen araya girer ancak bu sefer de Ramazan'ın bütün hiddetini kendi üstüne çeker. Köy meydanında öldüresiye dayak yer. Ramazan'ın yaptığı bu işkenceleri seyreden köy halkı, en başından beri kendinden görmediği, dışladığı bu iki varlığa duyarsız kalır; onlara yardım etme gereği duymaz.

Mükerrem Kâmil Su'nun *Ateşten Damla* adlı romanında Osman Müfit ve Serap sosyal dışlanmaya maruz kalan iki karakterdir. Osman Müfit, İstanbul'da mülkiye talebesiyken anne ve babasını az bir arayla kaybeder. Oturduğu evden başka geliri olmadığı için de mülkiye memurluğu hayaline veda ederek Darülmualimin'e geçer. Diplomasını alır almaz Balıkesir'in bir köyüne öğretmen olarak atanır. Köye gittikten sonra görevini özveriyle yapmasına karşın 'ağırbaşlı olduğu ve daima düşündüğü için köy halkı ondan pek hoşlanmaz' (s. 27). Osman Müfit, idealist bir öğretmen olduğundan bu durumdan olumsuz etkilenmeyerek kendisini öğrencilerinin eğitimine adan ancak Serap'ı evlatlık edindikten sonra işler çığırından çıkar.

Osman Müfit, köyde oldukça ilginç bir hadisenin yaşanması üzerine Serap'ı sahiplenmek durumunda kalmıştır. Serap'ın annesi Emine, kimi kimsesi olmadığı için köyün biraz dışında kalan bir kulübede, tek başına yaşayan; köyün çobanlığını yapan genç ve güzel bir kızdır. Kimsesiz olduğu için de köyün gençleri tarafından sürekli rahatsız edilir. Sonra bir gün Emine ortadan kaybolur. Her yere bakılır ama ondan hiçbir iz bulunamaz. Bir gün köyden biri, "Emine için kötü yola saptı diye bir dedikodu çıkar(ır) ve artık Emine köylünün dilinde düşkün bir kadın olarak lanetle anılmaya başl(ar)" (s. 18). Aradan uzun bir süre geçtikten sonra Emine'nin kulübesinden bir bebek sesi gelir. Köylüler büyük bir merakla toplanıp kulübeye girince bebeğin Emine'ye ait olduğu anlaşılır. Bebeğine köylülerin bakacağını düşünerek kulübeye bırakan Emine, dere kenarındaki söğütlerin birine kendini asmıştır. Köylüler büyük bir

günahın meyvesi olduğunu düşündükleri Serap’a sahip çıkmak bir yana süt bile vermek istemez. Bunun üzerine Serap’ın bakımını Osman Müfit üstlenir.

Serap’ı evlatlık edindikten sonra köy halkının ona davranışlarının büsbütün değiştiğini, ondan yüz çevirdiklerini gören Osman Müfit, işin iç yüzünü öğrenince adeta dehşete düşer. Köylülere göre Emine’nin hayatını alt üst eden, ölümüne sebep olan ırz düşmanı Osman Müfit’tir. “Çünkü böyle olmasaydı elin piçini ne diye evine alacaktı, bin türlü eziyete katlanarak, masrafa girerek onu büyötmeye çalışacaktı” (s. 31). Bu iftirayı duyan Osman Müfit, dokuz yıl hizmet verdiği köyden ayrılmaya karar verir: “Nereye gidiyoruz babacığım? Diye kollarıma atıldın. Seninle gurbet yolları göründü Serap diyemezdim tabii. Gülümsemeye çalışarak: ‘Göç var küçük, dedim. Göç!’ Sen bu sözömden bir şey anlamadığın halde koşa koşa bebeklerinin yanına gittin. ‘Göç var, diye sözümü tekrarladsın. Yavrularım göç var!’” (s. 34-35).

Osman Müfit sırf zavallı, kimsesiz bir yavrucağa kucak açtı diye böyle bir muameleye maruz kalırken Serap büsbütün yok sayılır, her fırsatta en kötü sıfatlarla aşağılanır. Serap küçük bir çocukken maruz kaldığı bu muameleyi yıllar sonra babasının ona yazdığı defterden öğrenir:

Böylece yıllar geçti... Fakat köy çocukları seni sevmiyorlardı. Görmeyeceğimi sezdikleri zaman seni köşeye bucağa sıkıştırarak döğmekten, piç piç diye arkandan taş atmaktan zevk alıyorlardı. Doğru söylemek lazım gelirse köyde iki kişiden başka candan sevenin yoktu. Ne idiği belirsiz bir adamın, soysuz bir kadının piçi diye sana yan bakıyorlardı; yüzünü okşar, tatlı sözlerle gönlünü alacak olurlarsa günaha gireceklerini sanıyorlardı. Kaç kere onlarla anlaşmak, kalblerini biraz yumuşatmak istedim. Fakat ne yazık ki sözümü geçiremiyordum. Onlar bildiklerini yapmaktan geri kalmıyorlardı. (...) Köylünün manasız inanışlarını duydukça sinirleniyordum. Piçin bastığı yerde ot bitmez. Bu kız köye uğursuzluk getirecek... Biz şimdiye kadar yüzünün akile yaşamış insanlarız diye seni aşağılamaktan geri kalmıyorlardı (s. 28-29).

Halide Edip Adivar’ın *Sonsuz Panayır* adlı romanında Emine Şaşırtmaç, Bolu civarındaki bir köyde görev yapan bir imamın kızı olduğundan geleneklerinden kopmamış, köklü karakterini muhafaza edebilmiştir. Kocası Samet Şaşırtmaç, iki binlerin en kudretli figürüdür. Bu nedenle yüksek sosyete, Emine Hanım’ı sırf Şaşırtmaç’ın karısı diye hoş görür. Emine de kocasının konumunu gözeterek modern hayatta verilmesi gereken bazı kokteyl partileri verir, briç ve poker toplantıları yapar ancak İstanbul sosyetesinin, bilhassa iki binlerin partilerindeki zevk ve eğlence ölçüsünü hiçbir zaman kabul etmez. Bu nedenle verdiği mütevazi partiler, lüks ve ölçüsüz zümre tarafından alay konusu edilir. “Her nevi iştihasını tatminde rekor kıran

Şaşırtmacı'nın bu nevi bir kadınla evlenmiş olması, kendi zümresine bir paradoks tesiri yapar, karısını, Şaşırtmacı'nın icat ettiği bir şaka diye kabul ederlerdi. Hiç kimse, iki binler sultanının bu ölçülü ve orta sınıf taşralı mahlukla birleşmesindeki saiki bir türlü anlayamazlardı" (s. 121).

Emine Şaşırtmacı ne giyim kuşamı ne yaşam tarzı ne de konuşmasıyla 'Yeni Dünya'nın lüks sosyete sınıfına mensup kadınlarına benzer. Bu nedenle iki binler olarak nitelenen yeni milyonerlerin en zengini Samet Şaşırtmacı'nın "böyle hüngürtü, böyle battal, böyle hödük, böyle Bolu aşçı kılıklı bir kadınla evlenmesi(ne)" (s. 138) anlam veremezler. "Hayatın her şeyini bir karaborsa metası telakki eden müstekreh zihniyet" (s. 147) Emine'nin son moda lüks mekânlarda bulunuşunu yadırgar, giyim kuşamından şiveli konuşmasına birçok yönünü alay konusu eder.

Peride Celal'in *Evli Bir Kadının Günlüğünden* adlı romanında Selma, çocukluk yıllarından itibaren anne ve babasının baskısı altında büyümüş, birey olma çabası sürekli olarak engellenmiş bir kadındır. Selma'nın yaşamını ilgilendiren bütün meseleler, anne ve babasının verdiği kararlar ile şekillenir. Selma'nın evliliği de bu şekilde gerçekleşir. Selma, lüks yaşama özenen annesinin tertip ettiği bir kaza sonucunda burjuva sınıfına mensup Mehmet ile tanışır ve evlenir. Selma üniversite yıllarında sosyalist gençlerle takıldığı için hiçbir zaman burjuva sınıfına ve onların yaşam tarzına uyacağını düşünmemiştir. Bu noktada burjuva sınıfından biriyle evlenmesi, Selma'nın yoğun iç çatışmaları yaşamasına neden olur. Mutlu olmak, iyi ve yalansız bir dünyaya çocuklar doğurmak; kocasıyla yan yana yürüyen özgür bir insan olmak isteyen Selma'nın birçok açıdan tamamen yozlaşmış bir burjuva sınıfının bütün dayatmalarına karşı durması gerekmiştir. Selma'nın mücadele etmek zorunda kaldığı ilk olumsuzluk, kendine özgü norm ve değer yargıları bulunan bu çevreye kendini kabul ettirmek olur. Paranın tek değer ölçütü olduğu, her şeyin bir metaya indirgendiği bu ortamda kişilerin sosyal statüleri de bu ölçütlere göre belirlenir. Bu nedenle sosyete mensup kişilerin kendileri gibi zengin olmayanları küçümsemeyip dışlamaları, oldukça sıradan bir davranış olarak kabul edilir. Burjuva sınıfının boy gösterdiği bir davete katılan Selma, bu duruma ilişkin izlenimlerini şu şekilde aktarır:

Tasasız görünüüşleri, yukarıdan bakışları, süsleri, takıp takıştırmaları içinde çoğu ayrı bir soydan olduklarını açıklamak ister gibiydi. Su bardağını masadan nazikçe alışları, göz süzüp konuşmaları, iyi bir fotoğrafçıya poz verircesine gerilip

kasılarak duruşları, her şeyleri ile, 'Biz başkayız, yukardayız, en başta, en yukarlarda!' der gibiydiler (s. 94).

Burjuva sınıfından ve onların kokuşmuş değer yargılarından tiksinen Selma, içinde bulunduğu ortamdan uzaklaşma eğilimindedir. Kendini gerçekleştirme arzusuyla hareket ettiğinden yoğun iç çatışmalar yaşar. Bir yandan evliliğini sürdürebilmek için dışlandığı bir sosyal ortama karşı mücadele verir bir yandan da idealist, kendi ayakları üzerinde durabilen, üreten bir Cumhuriyet kadını olmak ister. Ancak çocukluk yıllarından itibaren ebeveynleri tarafından baskıyla büyütüldüğü ve sindirildiği için Selma boyunu aşan bu mücadeleden galip çıkmasını sağlayacak donanımlara sahip değildir. Bu nedenle zamanla siner ve kaçınmaya çalıştığı burjuva yaşamının bir parçası olur: “Eski bir sevdayı öne sürerek önüne gelenle yatıp kalkmayı avunan bir görümcem var. Solculuk oynayıp, dergi çıkarmaya kalkan paralı güzel bir kocam var. Sırasıyla herkesi, her şeyi yerli yerine koyuyorum haince. Bir yandan da kadife perdelerime, halılarıma, güzel eşyalarıma, vitrinlerdeki gümüşlere, kristallere bakıyorum. Garip olan, bu gösterişli eve alıştım, evimi sevmeye başladım!” (s. 200).

Halide Edip Adivar’ın *Kerim Usta’nın Oğlu*³⁷ adlı romanında Kasım Derman, ‘çeteci’ Kerim Usta’nın tek oğludur. Vatan savunması için cepheye giden Kerim Usta, oğlu ve eşi Memduha’yı Eskişehir’den İstanbul’a, güvendiği bir akrabalarının yanına gönderir. Hayata yeni bir şehirde tutunmaya çalışan anne-oğul; yoksulluk ve yalnızlık gibi sorunların yanı sıra sosyal dışlanmaya da maruz kalırlar. Kasım, Eskişehir’de geçirdiği çocukluk yıllarını hayal meyal hatırlar:

İşte benim dünyadan haberdar olduğum ilk devrin sahnesi bu dükkân ve dükkânın önündeki karışık kalabalığın yeridir. Kaç yaşındaydım bilmem, herhalde üç yaşından pek fazla değil, belki de biraz eksik, çünkü çocuk hafızasına hayat sahneleri çok erken yerleşir. İşte ‘ben’ diye idrak ettiğim canlı parça, orayı dolduran, oralarda dolaşan, mütemadiyen değişen iki ayaklı mahlûklardan biridir; fakat kendimi bu anlayış, o kadar iptidai ki, kendimi henüz dört ayaklı mahlûkattan, bilhassa köpek yavrularından pek başka hissetmiyordum (s.26-27).

Kasım sadece çocukluk yıllarında değil İstanbul’a zorunlu olarak gittikleri zaman da hayatı ve kendi öz benini anlamlandırabilecek bilgi ve beceriden yoksundur. Henüz okul çağına erişmemiş bir çocuk için çocukluk yıllarını geçirdiği sokakları, sahte bir kimlikle terk etmek zorunda kalmak, babadan ayrılmak anlamlandırılması zor

³⁷ Adivar, H. E. (2006). *Kerim Usta’nın Oğlu*. İstanbul: Özgür Yayınları. [İlk Basım 1974].

şeylerdir. Bu nedenle Kasım o yılları anımsadığında o yıllarda anlamlandıramadığı hissin ağırlığını duyumsamaya devam eder. Yabancılığın, dışlanıp ötekileştirilmenin çocuk dimağında bıraktığı acı tortular, yıllar sonra yapılan anlamlandırma çabalarıyla yeniden gün yüzüne çıkar: “Bu his belki de oradaki yolcu çocuklarının, hatta serseri ve satıcı çocukların bana yukarıdan bakmalarından, itip dürtmelerinden ileri geliyordu” (s.27). Okul hayatı boyunca öğretmenleri ve arkadaşları tarafından tam olarak kabul edilmediğinin ve dışlandığının farkındadır. Bu his üzerinde düşünür. Nedenlerini tespit etmeye çalışır:

Fakat paradan fazla kalabalığa tahakküm beni âdeta sarhoş ediyordu. Bu, aşağıda tahlil edeceğim aşağılık duygusu ve yabancılık hissimi biraz gideriyordu... Acaba yabancılık benim uzak durmamdan mı ileri geliyordu? Bunu bilemem, çünkü hiçbir zaman sokulganlık etmiş değildim. Fakat kimse ile dil dalaşı yapmaz, kavga etmezdim. Bazen kendi aralarında olduğu gibi bana yumruk atsalar içimden gelen bu uzaklık kadar beni rencide etmeyecekti (s.79).

İstanbul’da gittiği mahalle mektebinde kim olduğu bilinmese de emniyetin tahkikatında olması, Kasım’ın ruh dünyası üzerinde derin izler bırakır. Bu durum, Kasım’ın kendi iç dünyasına yönelmesine neden olurken etrafındakilerin ona bakışını da etkiler. Çevresinde babasıyla ilgili dolaşan olumsuz yaftaları işiten Kasım, sosyal anlamda damgalanmış olmanın verdiği bütün olumsuz duyguları yaşar:

Bu ve diğer mekteplerde etrafıma lakayt görünmemin, çekingenliğimin, kendimi sadece yapmak istediğim şeye vermek istememin başlıca sebebi, biraz da babama vurulan çeteci damgasının yarattığı aşağılık duygusu olmuştu. İşte bundan dolayı, belki arkadaşlık etmek isteyen birkaç çocukla teklifsiz (samimi) olamamıştım. İnsiyaki bir anlayışla böyle bir teklifsizlikten kaçınmamın sebebi, arkadaşların birbirine husus ve ev hayatlarını anlatması olmuştu. Halbuki ben ne kendimden ne de babamdan veyahut Eskişehir’de geçen hayattan hiç bahsetmiyordum (s. 51).

İlk mektep döneminde, kendisi gibi sosyal anlamda damgalanan Şinasi’den bahsederken Şinasi’nin yaşadığı dışlanmanın üstesinden şirretlik ve hırçınlıkla gelmeye çalıştığını anımsar. Şinasi’nin aksine sakin ve uyumlu olamaya çalışan Kasım, Şinasi’nin bile dikkatini çekmiştir. Süreç içerisinde dışlanmanın, ötekileştirilmenin yol açtığı kader birliği, Kasım ve Şinasi’yi birbirine yaklaştırır:

Şinasi’nin piç olduğunu bütün o muhit bilirmiş. Şinasi, kendinin mesul olamayacağı bu vaziyeti bütün o civar halkı bildiği için, büyük bir konağa intisabıyla iftihar değil, hacalet (utanç) duymuş. Şirret olmak yolunu tutmuş, şirretlik bir nevi nefsin müdafaa silahı olmuş. Bilmem nasıl bir serzenişle benim de içimde dışarıya vurmadığım bir talihsizlik olduğunu anlamış; fakat, ona rağmen etrafıma karşı vaziyetimi muhafaza etmem onu cezbetmiş, tek arkadaşlık edebileceğim bir mahluk diye bana sokulmuştu (s. 52-53).

Romanda vatan için canını ortaya koyan bir babanın ‘derman olma’ vasiyetini yerine getiren Kasım Derman’ın yaşadıkları ele alınmıştır. Kerim usta vasiyetini oğluna kendi iletemediği için eşi ve Kasım’ı yanına gönderdiği akrabasına hem vasiyetini hem de oğlu için hazırladığı sahte kimlikte adını neden Kasım Derman olarak yazdığını anlatır:

Kerim bunları söylerken gözlerinden yaşlar boşandı. Şaşıtm. Ağlamaya başladım. Dedi ki:

-Ağlama, teyze. Şimdi sana bizim oğlan için söyleyeceğim var. Belki ben de iki gün içinde bir şehit olacağım. Fakat çeteci oğlu namı üstünde kalmasın. Kasım’a söyle, çalışsın, vatan vazifesini yapsın fakat hiçbir zaman benim girdiğim işe girmesin. Çünkü, insan olarak her ne olursa olsun çeteciliğin fena tarafları var. Kasım doktor olsun isterdim. Adını onun için tezkerede Kasım Derman koydurdum.

-Kasım, Beşiktaş’ta ilk tahsilini yapsın. Kasım’a söyle büyüdüğü vakit babasının çeteci olduğundan utanmasın sakın... Ben vatan uğrunda her şeyi feda ettim. Şimdi ölürsem ben de bir arslan olacağım... (s. 60-61).

Kasım da annesiyle birçok zorluğa göğüs germek zorunda kalır. Zorlu yıllar, Kasım’ı yaşam mücadelesinden galip çıkarır. Kasım, babasının vasiyet ettiği gibi okur ve doktor olmak için Tıbbiye’ye gitmeye hak kazanır. Bu başarısına rağmen yalnızlık ve dışlanmışlık duygusu, Kasım’ın yakasını bir türlü bırakmaz: “Tıbbiye’nin birinci sınıfında talebe ve hocalarla münasebetim liseden, hatta rüştiyeden başka olmadı. Hepsi terbiyeli ve medenî gençlerdi. Fakat benimle ne kadar konuşur ve ders münakaşa ederlerse etsinler kendi aralarındaki içten gelen yakınlık ve birlik olmadı. Burada da, bu asla fakir bir aileden gelmemden dolayı değildi. Tıbbiye’de talebe, arkadaşlarıyla sadece ders değil, günün meselelerini de konuşturlardı. Fakat ben bir türlü onların içten yakını olamadım” (s.91). Başarılı bir öğrenci olmasına rağmen hocalarıyla yakınlık derecesi oldukça zayıftır. “Hocalarım benim ders vaziyetinden memnun görünüyorlardı. Fakat hiçbirleriyle öteki arkadaşlar gibi konuşmaya muvaffak olamadım” (s.91) diyen Kasım, bu durumu tahlil ederken sebebini şöyle özetler: “Ben Çerkez Kerim Usta’nın oğlu olduğumu unutmuyor ve unutamıyordum” (s.92).

Füruzan’ın *Berlin’in Nar Çiçeği* adlı romanında Korkmaz ailesi, Sivas’tan Almanya’ya çalışmak üzere göç etmiştir. Taşındıkları bina gözden düşmüş çoğunlukla göçmenlerin yaşadığı bir bölgededir. Binaları da alt katlardan üst katlara doğru göçmenlerle dolmaya başlamıştır. Binada bulunan Almanlar, bu durumdan rahatsızlık duymaktadır. Frau Lemmer de diğer pek çok Alman vatandaşı gibi ülkelerine yönelen

yoğun göçmen akınından rahatsızdır: “Kendi katlarına ulaşamamış güneyli yabancılara rastlamamaya özen gösteriyordu. Bir ikisinin alt katlarda onu gördükleri zaman yanlış sesler çıkararak konuştukları Almancalarıyla selamlamaya davranmalarını da görmezlikte diretiyordu. Pistiler yabancılar. Konuşmaları bağırıma denkti. Şaşılacak kadar çocukları vardı. Kadınları erkeklerden kaçıyordu” (s. 66-67). Bir süre sonra Frau Lemmer’in oturduğu katta bir daire boşalınca oraya Korkmaz ailesi yerleşir. Frau Lemmer, göçmen bir ailenin kendi katına taşındığını öğrenince bu durumdan oldukça rahatsız olur: “Yüreği çarpıyordu. Değişiklikler onu epeydir hasta ediyordu, hele böylesi. İşte sonunda oturanların hepsinin Alman olduğu, onların korunaklı katlarına da çıkmışlardı göçmenler” (s. 13).

Frau Lemmer, Korkmaz ailesini uzunca bir süre görmezden gelir. Onlarla karşılaşmamak için yoğun bir çaba sarf eder. Evinden çıkmamaya özen gösterir. Ancak can yoldaşı olan kuşu Sarah’ın öldüğünü zannedince yardım bulabilme umuduyla dışarı çıkar ve bu esnada Selman Korkmaz’la karşılaşır. Selman, telaşlı ve üzgün haline acıdığı için ona yardım eder. Köyde kuşlarla ilgilendiği için Sarah’ı tedavi eder. Bunun üzerine Frau Lemmer’in onlara karşı katı tavırlarında biraz yumuşama olur. Ancak oturduğu kattaki Almanların onun Türklerle görüştüğüne şahit olmalarını istemez: “Öteki dairelerin Almanlarından birine rastlayıp, onun Türklere konuk gittiğini gördükleri andaki tutumlarına tanıklık etmemek için ardına bakmıyordu” (s. 7). Yaşlı kadın bu olaydan sonra aileye nasıl davranması gerektiğiyle ilgili yoğun bir iç çatışma yaşar. Bu konuda bir sonuca ulaşamamışken ağır bir hastalık geçirir. Selman ile karısı Güldane kimi kimsesi olmadığı için yaşlı kadın iyileşene kadar günlerce başından ayrılmazlar. Bu hadiseden sonra Frau Lemmer aile ile ilgili bütün önyargılarını bir kenara bırakır, bebeklerine kendi torunu gibi bakmaya başlar.

Korkmaz ailesi her ne kadar yaşlı komşuları ile aralarındaki buzları eritmişlerse de okula giden çocukları Alman çocuklar tarafından dışlanır. Küçük yaştan itibaren Almanya’da bulundukları için Almancayı anadilleri gibi konuşmalarına rağmen ağır hakaret ve küfür içeren sözlerle karşı karşıya kalırlar. Bu durumla karşılaştıkları için Kamber dayanamayıp karşılık verir. Bunun üzerine bir grup tarafından sopayla dövülür. Eve kanlar içinde gelen Kamber, kendisine kızan babasına “Türkler çekin arabanızı Almanya’dan. Gidin pis kokulu memleketinize deyip bize küfür yağıdırırken itişiyor, katıla katıla gülüyorlardı” (s. 160) diyerek kendini savunur. Selman

çocuklarının böyle bir saldırı ile karşılaşmasına oldukça üzüldü. Frau Lemmer’e “zor iş sevgili anacağım, demişti Selman Korkmaz, el kavuşturmak, hor görülmek. Madem çocuklarımız oldu veballeri boynumuzdadır dedik, çektik geldik. Bahtları ömürlerini berelemesin, bizim gibi iki üç yıl okumuşlukla bu ayrılı gayrılı dünyanın acılarını sırtlarına yıktırmasınlar, karşı koysunlar istedik. Yanlış eyledik görünüyor” (s. 163). Çocuklarına iyi bir gelecek temin etmek için bu kadar sıkıntıya katlandıklarını söyleyen Selman, onları Sivas’a göndermeye karar verir.

Renan Demirkan, otobiyografik unsurlar barındıran romanı *Üç Şekerli Demli Çay*’da Almanya’ya göç etmiş bir ailenin maruz kaldığı sosyal dışlanmaya dikkat çeker. “1962 yılında henüz 7 yaşındayken annesi, babası ve kız kardeşi ile birlikte Türkiye’den Almanya’nın Hannover kentine göç eden Renan Demirkan, Almanya’da öğrenim görmüş ve Nürnberg, Dortmund, Köln ve Bonn’da Alman devlet tiyatrolarında oyuncu olarak görev yapmıştır” (Şahin Yılmaz, 2023: 1094). Demirkan, kendisine göçmen edebiyatının ikinci kuşak yazarları arasında önemli bir yer edinmiştir.

İkinci kuşak Türk yazarlarda durum daha farklıydı. İlk kuşağın çocukları olan bu yazarlar için Almanca başka bir nitelik kazanmıştır. Onlar Almancayla iç içe büyümüşlerdir; çünkü doğdukları andan itibaren Almancayla karşılaştılar. Almancayı artık anadili gibi konuşuyorlardı ve Türkçe evde aileyle sınırlı kalıyordu. Dolayısıyla Almancaya çok iyi hâkim olan bu kuşakta yeni bir duyarlılık kendini hissettirir. Bir sızlanma edebiyatının yerini, kimlik sorunsalının, bireyselliğin, yabancı düşmanlığının ve insan olmadan kaynaklanan sorunların ele alındığı eserler yer alır. Mecazlar, imajlar ve dil oyunları, bu yazarların hem Almancaya olan hâkimiyetlerini ve hem de edebî düzeylerini ortaya koymaktadır (Zengin, 2000: 104).

Üç Şekerli Demli Çay romanını Almanca yazan Demirkan da yabancılaşma, ötekileştirilme, kimlik, aidiyet, kültür çatışması ve sosyal dışlanma gibi önemli sosyal sorunları cesaretle irdelemiştir. Romanda ailenin hem göç hikâyesi hem de göç sonrası yaşadıkları, ailenin bebeğini doğurmak üzere olan büyük kızları aracılığıyla verilir. Anlatıcının okul yıllarına dair zihninde biriktirdikleri, hiç hoş anılar değildir. Kardeşiyle gittikleri okulda Türklere çeşitli olumsuz sıfatlar yakıştıran Almanlar tarafından kabul görmezler: “Diğer kızlar gibi görünmek istemişti, değişik değil, beraber olmak istediği kızlar gibi hoplayıp-zıplamak, kıkırdamak istemişti. Ama hiçbir gruba alınmamıştı. Onların sırlarını paylaşamamaktı en çok acı veren de. ‘Sana güvenmiyorlar’ diye düşünürdü. Alman atasözlerini anımsardı: İnsanın en yakını yine kendisidir. İnsanın çevresi kendisinin aynasıdır” (s. 11-12). Kızların karşı karşıya

kaldığı bu tutum sadece Alman çocukları tarafından sergilenmez, okuldaki öğretmenlerin de dışlayıcı ve adaletsiz bazı tavırları olur. Özellikle anlatıcının öğretmeni oldukça anlayışsız ve katı biridir. Ona soru sorduğu zaman genç kız öğretmeninden çekindiği için cevap veremez. Bunun üzerine öğretmeni kafasına tokat atarak onu aşağılar. Küçük kız ise okula ilk başladığında öğretmenin tavırları oldukça olumludur. Ancak nerede oturduğunu ve nereli olduğunu öğrendikten sonra öğretmenin tavırları büsbütün değişir. Çalışkan bir öğrenci olmasına rağmen onu görmezden gelmeye başlar, parmak kaldırdığında söz hakkı vermez.

Aslı Erdoğan'ın *Kabuk Adam* adlı romanında yalnızlığı, bunalımı, tükenmişliği bir arada yaşayan fizik dehası geç kadın, seminer için gittiği Karayipler'de Tony adlı bir yerli ile tanışır. Tanıştıkları esnada “sen hayatım boyunca benimle konuşan ilk beyaz kadınsın” (s. 29) diyen Tony'nin yaşamının acı, yoksulluk, ötekileştirilme ve yok sayılma ile dolu olduğu anlaşılır. Tony California'da doğar doğmaz annesi tarafından terk edilmiştir. Bu nedenle altı aylıkken babası tarafından Jamaika'daki bir gettoya getirilmiştir. Tony, burada okula hiç gidememiş, yaşamının büyük bir bölümünü gettoda açlık ve sefalet içinde geçirmiştir. Genç kadın, onunla sohbet ederken “katledilmiş Kızılderililerin, yurtlarından çalınmış kara derililerin acısını ve yaşam sevgisini sırtlanmış bir kültür(ün)” (s. 56) tam da ortasına doğan Tony'nin oldukça zor bir yaşamının olduğunu anlar:

Tony, dedim sözünü keserek, hiç kızgınlık duymuyor musun? Onlar (otel müşterileri) bu kadar zengin ve sen bu kadar yoksulsun! Yüzü öylesine değişti ki, aşılması gereken bir sınırı aştığımı, onu en zayıf, savunmasız yerinden vurduğumu anladım. Ben, birkaç aydır süren parasızlık, evsizlik ve güvencesizlikle doğru dürüst baş edemezken; o ömrü boyunca açlık çekmiş, itilip kakılmış, horlanmış. Karayipler'in kan ve suç ormanında, kara bir çocuk olarak doğmuştu, yazgısını belirleyen kara derisiyle, gettoda, tek başına büyümüştü. Yoksuldu, eğitimsizdi, beyaz adamın bitmez tükenmez hırsının ve sözde uygarlığının bir kurbanıydı (s. 55-56).

Buket Uzuner'in *İstanbulullar* adlı romanında Belgin, bir diplomat kızıdır. Babasının görevinden ötürü sürekli yer değiştirmek zorunda olduklarından hiçbir kente kalıcı olarak yerleşememişlerdir. Küçük yaştan itibaren çok sevdiği babasından ayrı kalan Belgin ilkokul çağına geldiğinde Danimarka'ya taşınırlar. Kendini yalnız hissettirmesine karşın İstanbul'u seven Belgin, ilk kez gittikleri Kopenhag'ı oldukça ruhsuz ve korkutucu bulur:

Beni derinden etkileyen ilk şey, orada her şeyin dümdüz olmasıydı, dümdüz! Hiç tepe yoktu, dağ yoktu, yokuş bile yoktu Kopenhag'da. Tepesiz, göğüssüz, dar kalçalı bir kentti. Soyunmuş, çırılçıplak, hiçbir gizemi olmamış, olmayacak düz bir kent. Çıplak bir yer. Oysa temiz, düzenli, sakın ve zengindi, ama sıcak, çıtır çıtır, incir kokan bir İstanbul yazından sonra تنها Kopenhag sonbaharı beni çok korkutmuştu (s.116).

Belgin okula başladıktan sonra başka bir sorunla yüzleşmek zorunda kalır. Sosyal çevrelerinde dışlandıklarını hisseder. Belgin bu durumu, bir diplomat kızı dahi olsa Avrupa'nın en medeni şehirlerinden biri olan Kopenhag'da yaşamanın bir bedeli gibi hisseder:

Kopenhag'da Türk olduğumuzu duyunca bize Afrikalıymışız gibi davranıyorlardı. Annemin Mozart'ı tanuması ve çalabilmesi, babamın André Gide'i lisedeyken okumuş olması, İstanbul'da plajdan denize girip mayoyla yüzebiliyor oluşumuza şaşırtıyor, hiç inanmıyorlardı. Biz de şaşırtıyorduk, annem de, ben de, dadım Kete'de... Kimdik biz, neden uzaydan gelmiş gibi seyrediliyorduk? Boşlukta, bomboşlukta kalmıştım. Sokakta oyun oynayan çocuk da yoktu orada. Ah, babama kavuşmanın bedeli ağırdı, tahmin ettiğimden de ağırdı. (...) (s. 116-117).

Romanda kendini dışlanmış olarak hisseden diğer bir karakter Ayhan'dır. Adana'da yoksullukla mücadele eden kalabalık bir aileye mensup olduğundan hayallerini gerçekleştirmek için öğretmeni tarafından Darüşşafaka'ya kaydettirilir. İstanbul gibi bir metropole çocuk denecek yaşta gelen Ayhan'ın bütün yaşamı taşrada geçtiğinden metropol yaşamına ayak uydurmakta oldukça zorlanır, derin çatışmalar yaşar. Kendini yalnız, yabancı ve dışlanmış hisseder:

Ah, o büyük şehrin dinsiz imansız yalnızlık ağrısı, ah zalim İstanbul'un nazlı, şımarık kibri ve hiçbir şekilde taşralılığı affetmeyişi... Ne çok gizlemeye çalışsan da eline koluna, çorabına pabucuna, bakışlarına ve ağız kenarlarına sinmiş olan taşralılık ve taşralı olmanın itilmişliği... Taşranın İstanbul'la her çatışmasında, İstanbul'u ezerek galip gelme hırsının biçare yalnızlığı ve taşranın ıssız iç sıkıntısı... Ama sonunda İstanbul'un kurallarına uymadan İstanbullu olunamayacağı gerçeğini kanayarak öğrenmek durumu... Acı gerçeği, acı ve çok acıtan gerçeği... Yalnızlığa, hasretliğe teslim olmak gerçeği... (s. 139).

Ah Mana Mu adlı roman, Türkiye ve Yunanistan arasında 1923'te imzalanan "Türk ve Yunan Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol Antlaşması" gereği gerçekleştirilen zorunlu göç hareketini konu etmektedir. "Lozan'da imzalanan bu mübadele sözleşmesine göre Türk topraklarında yerleşik bulunan Rum Ortodoks olan Türk uyruklular ile Yunan topraklarında yerleşik bulunan Türk-Müslüman olan Yunan uyrukluların Mayıs 1923'ten itibaren 'Zorunlu Mübadelesi' kararlaştırılmıştır" (Naz, 2023: 96). Yaklaşık olarak iki milyon insanın yer değiştirmesiyle sonuçlanan bu

mübadele, birçok sanatçıyı da derinden etkilemiştir. Özellikle kişisel tarihlerinde mübadele gerçeği bulunan yazarlar, mübadele ve mübadelenin yol açtığı sosyal, kültürel, tarihsel, psikolojik sorunlara ilişkin ciddi bir literatür oluşturmuşlardır. Mübadele gereceğiyle yüzleşen ve Yanya'dan Mersin'e göç etmek zorunda kalan bir neslin üçüncü kuşak torunu olan Handan Gökçek de *Ah Mana Mu* adlı romanında kendi kişisel tarihini kaleme almıştır. Gökçek, bu durumu romanın son sayfasında şu sözlerle belirtir:

Bu hikâye büyükbabam Sakuş ve büyükannem Rena'nın gerçek yaşamından yola çıkılarak anlatılmıştır; diğer karakterlerin birçoğu ve olaylar kurgudur. Belki hâlâ bir yerlerde gerçek ailesini hiç tanımamış yaşlı bir kadın yaşamaktadır ya da onları hiç tanıma fırsatı bulamadan ölmüştür. Bu roman Alkioni olduğunu hiç bilmeden yaşamış olan kadına adanmıştır (s. 282).

Gökçek, bu romanında sadece mübadele esnasında yaşananlara değil mübadele öncesi ve sonrasında yaşanan sorunlara da dikkat çeker. Yazarın üzerinde en çok durduğu sorunlardan biri de sosyal dışlanmadır. Türk ve Rumlar Balkan coğrafyasında asırlar boyunca iç içe, bir arada, kardeşçe yaşamayı başarmıştır ancak Balkanlarda iç karışıklıkların başlamasından sonra nifak tohumları filizlenmeye başlamış, birlik ve beraberlik ruhu dağılmıştır. Romanda bu duruma Sakuş ve Rena'nın aşkları etrafında yaşanan derin çatışma ile dikkat çekilir. Türk-Yunan çatışması başlamadan önce Sakuş'un (Fatma Hanım ve Gafil Efendi) ve Rena'nın (Alkioni ve Vasili) ebeveynlerinin çok eskiye dayanan güzel bir dostlukları vardır. Ne var ki çocuklarının birbirlerine âşık olduklarını öğrenmeleri, aileler arasında çatışmaya yol açar. Aileler çocuklarını ikna etmek, birbirinden vazgeçirmek için her yolu dener. Yaşanan iç karışıklıklar toplumun huzurunu bozmuş, taraflar arasında beliren gerginlik gün geçtikçe daha da yoğunlaşmaktadır. Bu nedenle sosyal baskıdan çekinen aileler, karşı taraftan yapılacak bir evlilik yüzünden kendi soydaşları tarafından dışlanmaktan çekinir. Rena'nın annesi kızının ölümü göze alma pahasına yapmak istediği evliliğin doğurabileceği sonuçlara ilişkin kaygılarını dile getirir: "Ah yavri mu ne vardı bizden biri ile evlenseydin de yüreğimiz ağzımıza gelip durmasaydı, konu komşu, eş dost, hepsi düşman oldu bize" (s. 121). Rena ile Sakuş'un evlilikleri gerçekleştikten sonra Alkioni'nin ne kadar haklı olduğu ortaya çıkar. Aileler bu evliliğe onay verdikleri için kendi soydaşlarının dışlanmaya varan olumsuz tavırlarına maruz kalırlar. Taraflar arasında yaşanan sosyal sorunlar, mübadelenin başlamasından sonra daha da derinleşir.

Vasili çarşıya, pazara çıkamayacak duruma gelir. Dışarı her çıktığında kendi soydaşlarının dışlayıcı tacizleriyle karşı karşıya kalır:

Vasili aklında birçok soru evden çıkış, çarşıya inmiş, Rena için alışveriş yapmaya çalışıyordu. Rumlar ona da tepkiliydi. Gün geçtikçe insanlardaki acıma hissi de kayboluyor içlerindeki o ilkel vahşet ortaya çıkıyordu sanki. Fırıncı Kostas'ın dükkanına doğru yaklaşıyordu ki arkasından gelen Yorgo'nun sesiyle irkildi: Ooo yüklenmişsin yine erzakları, damadına taşıyorsun değil mi? Onlarla birlikte seni de sürecekler buralardan, dikkatli ol (...) Kızın Müslüman nüfusunu arttırıyor durmadan bu kaçınıcı torun Vasili (s. 151-152).

Mübadelenin ilk dalgası gerçekleşektikten sonra ortalık iyice karışır, her iki tarafa mensup kişiler için de kaotik bir sosyal ortam oluşur. Orada asırlardır yerleşik bulunan Türklere “görürsünüz siz, tohumunuzu bile kurutacağız, topunuzu süreceğiz bu topraklardan” denirken Türkiye’den gönderilen Rumlar da ‘Türk artığı’, ‘Müslüman yordakçısı’ (s. 224) gibi olumsuz sıfatlarla dışlanır: “Türkiye’den kaçan yunanlar yatacak yer bulamıyor, çok ucuza çalışıyorlar, herkes yanındaki işçiyi kovup göçmenlere iş veriyor, karın tokluğuna çalışıyor onlar. İşlerinden olanlar da göçmenlere, burada yaşayan Türklere sataşılıyor. Çeteler kurup yol kesiyor. Her yerde kavga dövüş var. Yol kesip haraç alıyorlar” (s. 178-179).

“İsteğe bağılı olmayan her türlü göç olayı, çoğu zaman göç eden kitleler için, psikolojik yönden büyük bir yıkım olarak algılanır. (...) Ekonomik ve toplumsal boyutta, bir dizi yeni sorun gündeme gelir. Bunun sıkıntılarını yalnızca göçmenler değil, göç edilen ortamın yerli insanları da yaşamaktadır” (Arı, 2000: 164). Bu nedenle yaşanan bu zorunlu göçler, herkesin hayatına dokunur, herkesin huzurunu kaçırır. Yanya’daki Türkler için de durum gittikçe kötüleşmektedir. Hasan Efendi karşı karşıya kaldıkları tablodan ötürü iyice bunalmıştır. Buralardan taşınmak için evini barkını satmak ister ancak nasıl olsa buradan gittiklerinde malları onlara kalacak diye kimse Müslümanlardan bir şey almak istemez:

Artık yeter Gafil Efendi. Kimse bize iş vermiyor, evi almak için her gün kapıma dayanıyorlar, kahveyi almak için ne numaralar çevirdiler. Direndim hep, baktım olmuyor Yannis’e sattım. Zaten doğru dürüst gelen de olmuyordu artık. Sokağa çıkamaz hale geldik. Biraz paramız var, ama o parayla yiyecek bile alamıyoruz, satmıyorlar bize. Niye kalayım ki buralarda? Olan paramla bir gemiye binip oğlumun yanına gideceğim, orada da bir iş bulur kurarım düzenimi, en azından kendi topraklarımız. Burada bize ekmek yok artık (s. 180).

Hasan’ın bu sözlerine öfkelenen Gafil Efendi “Belki haklısın, ama benim gitmeye hiç niyetim yok. Hem asıl bu topraklar bizim. Burada doğdum. Burada

kalacağım. Hiç kimse beni evimden atamayacak. Bu topraklarda da öleceğim” (s. 181) der ancak kısa bir süre sonra bu öngörüsünün yanlış olduğu ortaya çıkar. Mübadele sözleşmesi gereği sadece Türkiye’de bulunan Rumlar değil Yunanistan’da bulunan Türkler de zorunlu yer değişikliğine tabi tutulur.

Yunanistan’dan ayrılan Türk kabileleri, oldukça zorlu koşullardan sonra Türkiye’ye ulaştıklarında anavatanı ulaşıp olmanın sevincini yaşayamazlar. Yunanistan’da karşı karşıya kaldıkları muamelenin bir benzerini kendi öz vatanlarında da yaşarlar.

Mübadele zamanında özellikle Milli Mücadele zamanında yoğun çatışmaların yaşandığı Yunanistan’dan gelen mübadillere karşı daha fazla önyargılı yaklaşılmış, yerli halk savaş döneminde hiçbir bedel ödemeyen mübadillere yapılan yardımları hoş görmemişlerdir. Vatanlarını canları pahasına koruyan yerli halkın gözünde mübadiller, tek bir anlaşıma gereğince vatanlarını terk etmiş bireylerdir (Arı, 2000: 166-167) Bu bakış açısından ötürü “tango, yaban, muhacir, macur, bitli macur, bitli macır, gavur tohumu, yarım gavur” (Özsoy, 2014: 169) gibi olumsuz sıfatlarla nitelenen mübadillerin iskân politikasıyla yerleştirildikleri bölge halkı tarafından benimsenmesi, oldukça uzun zaman almıştır. Romanda da buna benzer bir tablo gerçekleşir. Mersin’e yerleştirilen Rena ve Şakuş’un hayata tutunup her şeye sıfırdan başlaması, oldukça zor olur. Sadece yokluk ve sefaletle değil sosyal çevreye karşı da büyük bir mücadele vermek durumunda kalırlar:

Sokağa çıkmaya korkuyordum çünkü herkes bir garip bakıyordu bize. Burada insanların bizi kabul etmeleri uzun yıllar sürdü,’ dedi.

Ervehe, ‘Biraz büyüdüğümüzde sokağa çıkardık diğerler çocuklarla oynamak için; ama kaçarlardı bizden. Oynamaya kalksalar anneleri koşar çekiştirerek götürürlerdi eve. Bir türlü anlayamazdım nedenini. İçten içe hep annem yüzünden, o komşularla hiç konuşmuyor, onlar da çocukları ile oynamamıza izin vermiyorlar, derdim,’ dedi.

Yusuf ablasının elini tutarak, ‘Bir keresinde bakkal Nuri Amca’nın oğlu, siz yabancısınız, gâvurdan gelmişsiniz demişti. Babama sormuştum ne demek istediğini. Biz onların hiç görmediği çok uzak bir yerden geldik oğlum, demişti. O yıllardan en çok hatırladığım babamın İstanbul dönüşüydü,’ dedi (s. 178).

Ayla Kutlu’nun *Yedinci Bayrak* adlı romanında Bosna’nın işgal edilmesinden sonra Hasret, doğup büyüdüğü topraklardan ayrılır ve yarım asra yakın sürecek zorunlu bir göç yolculuğuna başlar. Ailenin vatan olarak gördüğü ilk durak Üsküp’te

Hasret, büyük bir darbe alır. Burada hayat arkadaşını Arnavut bir serserinin kurşununa kurban veren Hasret, “Osmanlı tuğunun altını vatan bilin. Onun dalgalanmadığı yerde yaşamak size haramdır. Benim için tek uğraşınız, kemiklerimi yâd ellerde bırakmamak olsun” (s. 246) diyen kocasının vasiyetini yerine getirememenin acısını hayatı boyunca yüreğinde taşır. Balkanlarda başlayan isyan dalgası, gün geçtikçe daha da genişlediğinden kocasının mezarına ikinci bir tas su dökmeden tekrar göç etmek, yeni bir vatan aramak zorunda kalır. Kocasının mezarını yad ellerde bırakmak durumunda kalan Hasret, en azından vasiyetinin kalan kısmını yerine getirmek için Üsküp’ten Manastır’a oradan Selanik’e gider. Selanik’te otuz yıla yakın kaldıktan, torunu ile gelinini koleradan kaybettikten sonra isyanların burayı da kasıp kavurmaya başlamasıyla Edirne’ye doğru yola koyulurlar. Edirne’ye geldiklerinde büyük bir hayal kırıklığı yaşarlar. Osmanlı’nın ikinci başkentinin Bulgar kuşatması altında açlık ve sefaletten kırılmakta olduğunu gören aile, Osmanlı başkentine sığınmaktan başka çarelerinin kalmadığını anlar. Kendi kuşağı, bütün bir ömrü düşmanlıkların ortasında geçirmek gibi bir talihsizliği yaşamak durumunda bırakılan Hasret, altmışını çoktan geçtiği için bu yolculuğun koşullarını kaldıramayacağını düşünür. Ancak kocasının vasiyetini yerine getirebilmek, torunlarını güvenli topraklara eriştirebilmek için son bir ümitle İstanbul’a yönelen insan seline katılır. İstanbul’a yönelen bu kalabalık kitle, oldukça ağır şartlarda ilerlemektedir:

Yola çıktıklarından beri ne yıkanmışlar, ne çamaşır değiştirmişlerdi. Hele yolculuğun son kısımlarında yüz, el yıkayacak su bile bulamadılar. Soğuktu hava. Her şey donmuş. Kış akşamlarının karanlığıyla erkenden yayılmaya başlayan gariplik duygusu artık bıkkınlık veriyordu. Bit kaynıyordu başlarında ve gövdelerinde. Erkekler akşamları çamaşırlarını çıkarıp tersini çevirerek silkeliyor, çırpıyor; başkalarının da yaptıkları gibi, bir ateş gördüklerinde koşup çamaşırlarını ateşin üstünde silkeliyorlardı. Kesin bir sonuç alacaklarından değil, kaşınmalarını biraz azaltmak için. Açlık ve yorgunluktan kendileri zayıfladıkça kanlarını emen bitler şişmanlıyor, kaygısızca çoğalıyorlardı. Bu pisliğin, bakımsızlığın, yorgunluğun ortasında bit demek, tifüs demekti aynı zamanda. Güçsüz bedenler bitlerin taşıdığı bu korkunç hastalığa tutulunca, kurtuluş umudu kalmıyordu. Hasret’in aklı çıkıyordu korkudan. Neredeyse dua eder gibi, aklına geldiğinde gökyüzüne bakıyor, bütün içtenliğiyle... ‘Önce kendisini alması’ için niyaz ediyordu (s. 361-362).

İstanbul’a yığınlar halinde giren göçmenler, çektikleri onca acı ve sıkıntının biteceğini düşündükleri için sevinç gösterilerine başlar ama sevinçleri çok uzun sürmez. Şehir halkı dalgalar halinde gelen bu göçmen kabilelerinden rahatsız olur: “Göçmen kabilelerinin ve savaş artığı askerlerin taşıdıkları hastalıklar ve acı içindeki

kaçışların sona erdiği düşünöldüğü sırada, şehirdekilerin gözünde onlar anlayış ve yardım bekleyen mazlumlara değil; kolera ve tifüs taşıyıcıları insan döküntüleriymiş. Onlardan uzak durmalı, dokunmaktan kaçınmalı imişler. O yüzden miydi yardım edenlerin azlığı?” (s. 361). Bu nedenle kocasının vasiyetini bir anlamda yerine getirmesine rağmen Hasret’in gönlü İstanbul’a bir türlü ısınmaz. Sayılamayacak kadar çok şeylerini yitiren aileye müşfik kollarını açmayan bu kent, Hasret’i üşütür. Oysa İstanbul halkının ‘döküntü ve ardıl’ olarak nitelediği bu göçmenler, Osmanlı’nın Rumeli ve Trakya topraklarının hallaç pamuğu gibi atıldığı, top mermileriyle uçurulduğu günleri yaşamışlardır. Yaşadıkları onca acı yetmezmiş gibi karşı karşıya kaldıkları kötü muamele, kırık gönüllerini daha da yaralamaktan başka bir şeye hizmet etmez:

Çok şey yeniden yapılır, onarılırdı ama göçmenlerin gönülleri, hayata sarılan kanatları kırıldı. Devlete duydukları bağılılık da saygı da, yüz binlerce genç pisi pisine heba olunca yerini küskünlüğe bıraktı. Şimdi yemek dağıtıyorlar. Sağ olsunlar. Ama dağıtım sırasında görevlilerin kullandıkları sözler yok mu? Lütuf ve tahammöl havasına girmiş, her vesileyle azarlıyorlar. Gün görmüş insanlar, dört elle sarılmak için anavatana geldiklerinde zaten yorgun ve kırgındılar. Bazı görevlilerce, felaketlerini buralara taşıyan dilenciler gibi karşılanmaları kalplerini kırıyordu. Onların gözünde Osmanlı bir koca dağdı. Göçmenleri sarar, korurdu. İnsanını bu kadar kolayca heba eden dağ parçalanır, kale çöker. Osmanlı’nın istediği vergilerini mi vermediler? Vatanın savunmasına mı katılmadılar? Devletin mallarını mı çaldılar? Düşmanla birleşip ihanet mi ettiler? (s. 376).

Hasret, kendi ailesi de dâhil olmak üzere göçmenlerin karşı karşıya kaldığı bu dışlayıcı, küçümseyici tavırlardan ötürü çok üzölür.

3.3.5. Modern Yaşam Özentisi

“20. yüzyıla damga vuran ekonomik, kültürel, teknolojik ve sosyal gelişim ve değişimler toplumsal hayatın her alanına nüfuz ederek köklü birtakım değişiklikleri de beraberinde getirmiştir” (Doğan, 2018: 1). Bu değişikliklerin ortaya çıkmasını sağlayan unsurlardan biri de modernleşme eğilimleridir. *Türkçe Sözlük*’te “geri kalmış toplumların ekonomi, bilim, teknik toplumsal düzenleniş... Alanlarında günümüz bilim ve uygulayımının olanak verdiği en gelişkin aşamaya gelme çaba ve özelemlerini anlatan geniş kapsamlı toplumsal akım” (2011: 1693) olarak ifade edilen modernleşme, aynı zamanda “bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret ede(r)” (Giddens, 2010: 9). Diğer bir görüşe göre modernleşme, “büyük insan gruplarının eski toplumsal, ekonomik ve psikolojik

bağlantılarının aşıldığı ve kırıldığı bir süreç ile insanların yeni tür toplumsallaşması ve davranış modelleri için elverişli hale gelmesi(dir)” (Eisenstadt, 2007: 13).

Modernleşme, son iki asrı aşkın bir süre boyunca Türk toplumunun sosyo-ekonomik yaşamını meşgul eden kavramların başında gelmiştir. Modernleşme bu süreçte “en çok da yaşam alanlarını, yaşam şekillerini, mekân ve zamanla olan ilişkileri dolayısıyla da gündelik hayatı değiştirmiştir” (Touraine, 2002: 13-14). Ne var ki modernleşme ve modernleşme sonucunda yaşanan sosyal, ekonomik ve kültürel değişim-dönüşüm her yerde aynı oranda gerçekleşmemiştir. “Kentlerde modernleşme süreci kentsel mekânı, sosyal yaşamı, geleneksel aile yapısını, gündelik yaşamı ve ailenin gündelik yaşamının önemli bir bölümünü geçirdiği konut mekanını etkilerken” (Kuru, 2015: xvii) geleneksel yaşam tarzının hâkim konumda olduğu kırsal bölgelerde değişimin hızı oldukça yavaştır. Modernleşmenin yanı sıra endüstrileşme dinamikleri ile yeni bir düzen anlayışıyla yeniden inşa edilen kentler, “kırdan göç eden yığınların modernite deneyimini yaşadıkları” (Düzgün, 2007: 14) alanlara dönüşür. Tam da bu noktada özellikle kentle bütünleşemeyen; geleneksel yaşam tarzını, örf ve adetlerini sürdürme eğilimine sahip ailelere mensup gençlerin modern yaşama özenmeleri ciddi çatışmalara yol açar. Birçok boyutu bünyesinde barındıran bu çatışma durumu hem geleneksel ve kültürel köklerinden kopmuş bireyin hem de modern yaşam ve kent değerlerini yadırgayan kuşağın kendi iç dünyasında yaşadığı çatışmalardan beslenir.

Modern ve geleneksel yaşam, kentleşme, kent kültürü ekseninde gelişen bu sorun, sosyal meseleleri odağa alan romanların ana temaları arasında yer alır. Güzide Sabri’nin *Hüsran* adlı romanında bütün yaşamı taşrada geçen Nermin’in İstanbul’a geldikten sonra yaşadıkları bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Nermin, önce babasını daha sonra babaannesini kaybettikten sonra Amasya’dan İstanbul’a taşınır. İstanbul’da bir süre Şadan Hanım’ın evinde kalır. Daha sonra Şadan Hanım’ın dadılık ettiği Nazan’ın evlilik işlerine yardım etmek üzere köşke gider. Evlilik telaşıyla iyice bunalan Nazan, Nermin’i çok sevdiği için köşkte kalmaya ikna eder. Nermin, köşke yerleştikten birkaç gün sonra Nazan’ın nişanlısı Macit Bey onuruna bir balo verilir. Nazan, Nermin’in de bu baloda bulunması için ısrar eder ve ona çok şık bir elbise verir. Bütün yaşamını taşrada geçiren Nermin, kendini bir an için içinde bulunduğu ortamın cazibesine kaptırır:

Salon büyük bir ziya içinde dalgalanıyordu. Pişano ve keman çalınırken ipek halılar üzerinde dönen çiftler ve onların şen çehreleri benden, geçen günlerin kasvetli hatıralarını silip atıyor; bende de onlar gibi yaşamak, onlar gibi sevilip mes'ut olmak arzuları canlanıyordu. Yavaş yavaş aynanın önüne doğru yürüdüm. Kalbimde yeni bir sevinç, şimdiye kadar duymadığım bir gurur vardı. Oh... Yarabbi, bu ben miydim? Pembe elbisemin rengi çehreme ne kadar yaraşmış, çıplak omuzlarım üzerinde yükselen başım ne kadar biçimli ve cazibeli duruyor; gözlerimde sanki bir alev yanıyor; ömrümde ilk defa kendimi aynada böyle takdirle seyrettiğimi düşünüyorum. Neden o kadar hayattan bezmiş, neden dünyaya küsmüş olduğuma nedamet ediyorum. Hayatımı istihkar edecek kadar ümitsizliğime sebep neydi? Gencim, güzelim; herkes gibi benim de hissim var, duygum var, gayem var... Niçin ruhumu ihtiyar bir hasta gibi azap altına sokuyorum? (s. 23-24).

Salonda birkaç adım attıktan sonra Nermin'in küçük dünyasını süsleyen bu hayaller, sükûta uğrar. Evin hanımı onu tam da bu hayallerle kendinden geçmişken yanına çağırır ve Faruk Bey'le kendisine çay getirmesini emreder. Ona bulunduğu mevkiyi ihtar eden bu emrin altında bir süre önceki hislerinin müthiş uçurumlarına yuvarlanmış gibi ezgin, düşkün, mecalsiz ve hayatın hakikatine dönmüş olmanın verdiği kırgınlıkla büfeye gider. 'Talihinden vahşi bir intikam zevki almak' için hazırlanan çay tepsisini garsonlara bırakmayarak kendi götürür.

Halide Edip Adıvar'ın *Sonsuz Panayır* adlı romanında Anadolu'nun muhtelif yerlerinden gelen ve gayrimeşru yollarla elde ettikleri büyük servetler sayesinde bir anda zenginleşen iki binlerin İstanbul sosyetesine egemen oluşu ele alınır. Bir anda ortaya çıkan bu yeni burjuva sınıfı için modernlik, edindikleri yeni sosyo-ekonomik statülerini göstermek için önemli ve etkin bir aygıttan ibarettir. Bu noktada Şaş-Bak Pavyonu'nun modern yaşam özentisi içinde olan yeni milyonerler için simgesel bir işlev üstlendiği anlaşılır. "İstanbul'un eğlence ve sefahat yerlerini görmek için taşradan gelenler, modernlik diplomasını buradan alır" (s. 38). Birbirinden pahalı, gösterişli elmasların, kürklerin, Beyoğlu kuaförlerinin elinden çıkmış saçların birbirine çalım sattığı bu yerde "ekseriyet şakak şakağa, kadınlar kavalyelerinin yüzüne, bilmem hangi sinema yıldızının baktığı gibi bakıyor; bir kısım da dansı, asrilik icabı telakki ediyor, ileriye geriye yürüyorlardı. Bazı çiftlerin omuzları eski köçeklerin daha ağır bir titreyişini hatırlatıyor; tepeleri saçsız, karınları çıkık, şişman yaşlı erkeklerin, beyaz dişlerini mütemadiyen göstermek için tebessüm maskesi geçirmiş gibi suratları donmuş kalmış körpe eşleri, hülâsa her türlü vardı" (s. 79).

Batı ve Batılı yaşam özentisini ifrat derecesinde yaşayan iki binlerin birçoğunun Abdülhamid devrinin asilzade küçük beylerini anımsatan çocuklarına dini

terbiye vermelerinin nedeni de İngiliz harsının tesiriyledir. “İngiliz çocukları adeta İncili hatmederlermiş” (s. 37) sözüne kapılan kadınlar, çocuklarına sadece dini eğitim vermekle yetinmez, Klasik edebiyatı da öğrenmeleri için özel hocalar tutar.

Oldukça zengin olmalarına karşın iki binlerden olmayan Süleyman Bolluk ve Ali Bey ile Şaş-Bak Pavyonu’na giden Ayşe Balkar, pavyonda gördüğü bazı kişilerin kim olduğunu sorar. Bu esnada bu kişiler hakkında verilen malumatlar, onların modern yaşam özentilerini de ortaya koyar:

— *İşte o palabıyığın yakasız gömleğinin düğmesi yekpare bir pırlantadır. Onların kıymet ölçüleri bizimkine uymaz. Bizim gibi bez parçasına para vermezler. Altın ve elmas alırlar. Şimdi de emlak almaya başladılar. Şuradaki çatık kaşlıyı görüyor musunuz? Yanında başı kırmızı mendilli bayanı var. Ha işte o... Bu adam karısını doktora götürdüğü vakit ellilik banknotla dolu portföyünü açar ve ‘İstedüğünü al tohtor bey’ der. Bunu bana bir doktor arkadaş anlattı. Fakat karısını doğurutan, doktorun arkasında elinde tabanca beklemiş...*

— *Şu palabıyık kim?’*

— *Ayıntaplı meşhur bir şakinin oğlu. Babası asılmıştır. Kendisi sonradan okumak öğrenmiştir, hatta imzasını bile güçlkle atar fakat en aşağı üç milyonluktur. Dikkat edin, bu adam platformdaki taşrahılara tenezzül edip bakmaz bile... İstanbullular ona göre mukallit ama bu taşrahılar mukallidin mukallidi, yani iki defa maymun. Bakın arkamızdaki fraklıya... Biraz da bizim platforma dikkat edin. O da...*

— *Ben onu Frenk sandımdı.*

— *Görünüşü öyledir. On senedir İstanbul’da. Apartmanı tıklım tıklım Psalty eşyası doludur. Fakat şimdi antikaya merak etmiş. Misafirlerini aklına esince sofradan kaldırıp yukarıdaki antikaları göstermeye götürür. Kılık kıyafet birinci derecede terziden... Bunlar bütün manasıyla alafranga taşrahılar. Kızı piyanoda ‘Bir Bakirenin Duası’ nı çalar, karısı Fransızca şarkı söyler; evlerine bir hayli tanınmış genç muharrir davet ederler. Fakat bunlar biraz hasis cinsinden milyonerdirler. Doktorla pazarlık ederler, mimarla pazarlık ederler, kararlaşan parayı vermemek için şantaj yaparlar, hülasa, aşağıdakilere nispeten bence çok bayağı ve türedidirler. Bence aşağıdakiler bin defa daha samimi, daha şahsiyet sahibi adamlardır, hatta şakizadeleri bile!*

— *Evet amma yakasız kılıksız bu yerlere gelmek bana şahsiyetten ziyade gösteriş gibi geliyor! (s. 43-44).*

Şaş-Bak Pavyonu’nun dışında İstanbul’un ‘kibar sosyete eğlencelerine’ ev sahipliği yapan diğer bir mekân Taksim Gazinosu’dur. Bu mekânda da “elmaslar, ışıklar kadar göz alıcı; küpeler, göğse, başa gelişigüzel takılan broşlar, altını ve pırlantayı bol bulmuş, düşünmeden kullanmış kuyumcuların eserleri. (...) Hülasa kürkten kürke selam... Elmaştan elmasa parıltı yarışı, caka maçı... (...) Erkeklerin çoğu smokinli, caz, alabildiğine çingırdıyor, gümbürdüyor, garsonlar sağa sola seyiriyor” (s. 128). O esnada gazinoda bulunan ressam Ferdi Uysal’ın Paris’ten geldiği anlaşılınca etrafı sarılır, iki binlerin Batı ve gösteriş meraklısı züppeleri, moda olduğu için portre

yaptırma yarışına girer. Etrafını saran gürültü özellikle bir kadın, Ferdi Uysal'ın dikkatini daha fazla çeker. Uysal'ın içinden “zavallı kadın... Kıyafet bazen insanın içini ifade eder; ruhunun dışarıya aksetmiş bir hayalidir; fakat bazen de deliklerinin arkasından asıl ruhu gösteren elden düşme bir maskedir... Senin mantıllan, İspanyol kıyafetin işte böyle bıçare ve partial bir maske...” (s. 131) demesine neden olan bu kadının hariciye muhitlerinde vaktiyle hayli tanınmış bir kadın olduğu anlaşılır. “Fakat harbin acı ve çıplak realitesi ortasında kah İngiliz leydisi kah bir film yıldızı, kah bir İspanyol sinyoritasına benzemek için yaptırdığı tuvaletler, takındığı tavırlar hariciyeli yaşlı erkeklerin içinde uyandırdığı köhne hovardalık havası artık bir alay konusu olmaya başlamıştı(r)” (s. 131-132).

3.3.6. Geleneksel Yaşama Aşırı Bağlılık

Toplum nesnel bir gerçeklik olarak var olsa da statik olmaktan uzaktır. Toplum, onu oluşturan unsurlar arasındaki etkileşimler aracılığıyla sürekli olarak yeniden şekillenir, yenilenir ve gelişir. Komşuluk ilişkisinden kurumlar arası karmaşık müzakerelere kadar uzanan bu etkileşimler, toplumsal norm, değer ve yapıların dinamik evrimine katkıda bulunur. Her etkileşim, toplumun dokusunu kademeli olarak şekillendiren, aynı zamanda mevcut sosyal kalıpları yansıtan ve güçlendiren bir yapı taşı görevi görür. Toplamların bu dinamik doğasına etkide bulunan faktörlerden biri de göçtür (Newman, 2013: 23). Göç sürecinde bireyler parçası oldukları, doğup büyüdüğü çevrelerden yeni ve yabancı bölgelere geçiş yaparken bilinmezliklere dolu bir yola girerler. İster bireysel, sosyal, ekonomik, siyasi ister daha iyi bir yaşam arzusuyla gerçekleşsin göç eyleminin sonunda göçmenler kendilerini, ev sahibi toplumun normlarına uymak ile kültürel kimliklerini ve geleneksel bağlarını korumak arasında hassas bir dengede bulur. “Göçmenler göç hareketi ile sadece bedensel varlıklarını değil aynı zamanda geldikleri yerleşim biriminin sosyo-kültürel etkilerini de, göç ettikleri yeni yerleşim birimine taşımakta ve kültürel etkileşim yaratmaktadırlar” (Tümtaş & Ergin, 2016: 1352). Çünkü “göç, kültürel ve coğrafi olarak birbirinden kopuk kişiler arasında temas sağlanmasına ve iletişim kurulmasına yol açar. Davranış örüntülerini değiş-tokuş ettirir, yeni fikirler oluşturur, kültürü zenginleştirir ve yaygınlaştırır” (Doğan, 2012: 202). Ancak kaynak ülke ile hedef ülke

toplumları arasındaki sosyal ve kültürel farklılığın boyutu, uyum ve entegrasyon durumu üzerinde önemli bir belirleyiciliğe sahip olur.

Kişiler göç ettikleri yerin sosyo-kültürel dokusuna entegre olmaya çalışırken çok sayıda zorlukla karşılaşır. Yeni bir dil öğrenmekten gündelik yaşam pratiklerine, istihdamdan barınmaya kadar uyum süreci dayanıklılık, beceriklilik ve çoğu zaman engellerle yüzleşme ve bunları aşma çabası gerektiren oldukça zorlu bir süreçtir. Bu nedenle göç eden insanlar çoğunlukla “göç ettikleri yerlerde kendi yaşantılarını sürdürmeye devam etmiş ve kültürlerinden kopamamışlardır” (Koçak ve Terzi, 2012: 182). Hedef topluma mensup bireyler tarafından ötekileştirilmeye, dışlanmaya, yok sayılmaya, kültürel çatışmaya yol açan bu durum, Türkiye özelinde değerlendirildiğinde ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır. Ülkemizde 1950’lerden sonra kırsal bölgelerden büyük kentlere çok yoğun ve hızlı bir göç hareketi yaşamıştır. Bunun sonucunda da çarpık, alt yapısı dahi olmayan devasa gecekondu semtleri, getto, varoş ve çöküntü alanlar ortaya çıkmıştır. Buralarda yaşayan kişi ve gruplar çoğunlukla kırsaldan getirdikleri alışkanlık, gelenek ve görenekleri sürdürme çabası içinde olmuşlardır (Işık & Erol, 2002: 75).

Göç sürecinde aynı coğrafi alanlardan göç eden kişiler, aynı bölgelere yönelerek kendilerine özgü, izole, mikro kültürel alanlar tesis etme yoluna başvurmuşlardır. “Herhangi bir mahalle ya da semt ölçeğinde olan bu odacıklar, o insanların terk ettikleri yörelerin küçük bir modeli olmaktadır. Kentlerdeki hemşeriler yalnızca aynı köyden olanlar değil, aynı kazadan, aynı vilayetten hatta bazen aynı mezhepten olanlardır. Görünürde kentlerde ama gerçekte her biri kendi memleketlerinde yaşamaktadırlar” (Kaştan, 2016: 698). Geleneksel yaşam tarzının sürdürülmesinin başlıca sebeplerinden biri olan bu durum, aynı zamanda göç eden bireylerin uyum ve entegrasyon sürecini de engellemektedir. Toplumsal boyutları nedeniyle önemli bir sosyal sorun teşkil eden bu konu, romanlarda da sıklıkla ele alınmıştır.

Halide Edip Adıvar’ın *Sonsuz Panayır* adlı romanında Anadolu burjuvasını temsil eden iki binlerin İstanbul sosyetesine egemen oluşları ele alınmıştır. Yeni zengin tipini temsil eden bu kişilerin yaşadığı iktisadi dönüşüm, o kadar ani ve hızlı olmuştur ki bunların çoğu, bu değişime ayak uyduramamış; sosyo-kültürel açıdan aynı ölçüde

ilerleyememişlerdir. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden İstanbul'un en gözde muhitlerine sıçrayan bu yeni kentliler, eski yaşam alışkanlıklarını sürdürme ve geleneksel yaşam tarzına bağlılıklarıyla dikkat çekmişlerdir. Kentsel ve sosyal yaşama uyum sağlama konusunda büyük engel teşkil eden bu durum, beraberinde birçok çatışmayı da getirmiştir. Romanda geleneksel yaşama aşırı bağlılığıyla dikkat çekenlerin başında iki binlerin kralı olarak kabul edilen Samet Şaşırtmaç'ın karısı, Emine Şaşırtmaç gelir.

Bolu civarında bir köy imamının kızı olan Emine, geleneksel kimliğinden kopmamış ve köklü karakterini muhafaza edebilmiştir. Yüksek sosyete Emine Hanım'ı hem Şaşırtmaç'ın karısı hem de Şaşırtmaç'ın üzerinde tesiri olduğu için hoş görür. Kadın da kocasının mevkisini gözeterek modern hayatın bir gereği olarak verilmesi gereken bazı kokteyl partileri verir, briç ve poker toplantıları yapar. Briçte ve pokerde İstanbulluları şaşırtan bir kabiliyet gösteren, hemen hiç parasını ve kafasını kaybetmeyen bu kadın, İstanbul sosyetesinin, bilhassa iki binlerin partilerindeki zevk ve eğlence ölçüsünü hiçbir zaman kabul etmemiştir. "Onun partileri olsa olsa orta sınıfa ve daima ihtiyatla kalan orta sınıfa, güya harikulade bir hovardalık yapmış oldukları hissini verebilirdi" (s. 120). Bunun için lüks ve ölçüsüz zümre, Bayan Şaşırtmaç'ın partilerini bir alay mevzusu telakki eder.

Yüksek sosyetenin iştirak ettiği toplantı ve eğlencelerde oldukça rahat tavırlarıyla dikkat çeken Emine için talihin kendini içine attığı bu parlak âlem, vazife gördüğü bir mutfaktan başka bir şey değildir:

Bütün alakası iskambil kâğıtlarının üstünde toplanmış, etrafındakilerin varlığına tamamen lakayt görünüyordu. Garip olan şey, bu son moda lüks salonda, bir nice genç ve yaşlı bayanlar arasında, hususi bir şahsiyete sahip görünen bir bu alay edilen kadın vardı. Ötekilerin hepsi camekânda, camekâna ait tavırlarını, vaziyetlerini birer robot gibi muhafaza ediyorlardı. Halbuki o, camekâna muayyen saatlerde gelip vazife gördükten sonra, dükkânının arkasına çekilen, soyunup dökünüp dilediği gibi yaşayan bir insana benziyordu. Şimdiden kâğıtları rahat kullanmak için yüzüklerini masanın üstüne bırakmış, yüksek ökçeli iskarpinlerini fırlatmış, çoraplı şişman ayaklarının parmaklarını bir tabure üstünde hareket ettirip duruyordu (s. 211-212).

Taksim civarındaki geniş sokakların birinde Refah Palas adını taşıyan, oldukça lüks ve gösterişli bir apartmanda yaşamasına karşın daireleri oldukça sade döşenmiştir. Kendi sınıfından daha düşük konumda bulunan kadınlar dahi evlerini pahalı İngiliz antikalarıyla dayayıp Fransız hizmetçileri çalıştırırken Emine, evinde hizmetçi olarak

köylü kadınlara yer verir. Emine'nin odası, "İstanbul tarafına yerleşmiş herhangi ortalama Anadolu bir aile kadınının olabilirdi. Perdeler basma, minder örtüsü basma, masada bir muşamba... Birkaç sandalye, işte bu kadar..." (s. 253). Kocasının mevkisinden ötürü modern yaşamın gereklerine ayak uydurmaya çalışırken köylü kimliğini daima muhafaza eden Emine, ait hissettiği köy yaşantısından ve eski alışkanlıklarından vazgeçmez.

Şaşırtmaçların dairesinde birbirine kapalı iki âlem, iki mesken vardı. Biri sade misafirlere, sade camekân hayatı yaşadıkları zamana ve camekân zümresine ait! Öteki Emine'nin köşesi, dört odaya ayrılmış dünyası. Burası Emine'nin Anadolu'dan getirdiği ruhun mahrem köşesi, buraya hep Anadolu hasreti çekebilen Anadolu dostlar alınır. Fakat Emine, onların birçoğunun İstanbul'un mukallit maymunları olduklarını söylüyordu (s. 254).

Emine Şaşırtmaç'ın geleneklere bağlılığı, dili kullanma biçimine de yansır. Bu durum, bulunduğu yüksek muhitlerde zaman zaman alay konusu olur. Sosyeteden kadınlar "dünya piyasasının as'ı bir adamın böyle hüngürtü, böyle battal, böyle hödük, böyle Bolulu aşçı kılıklı bir kadınla evlenmesi(ne)" (s. 138) bir türlü anlam veremez.

Yenişehir'de Bir Öğle Vakti adlı romanda yoğun kentleşme sürecine dikkat çeken Sevgi Soysal, kent kimliğinde ve kentsel yaşantısında yaşanan ani değişimleri, toplumsal yozlaşmayı çürüten bir kavak ağacı metaforunu kullanarak eleştirel bir bakış açısıyla irdeler. Ankara'da yaşanan bu gelişmeler, en çok geleneksel yaşam tarzına sahip; eski kent kültürü ile yetişmiş kişileri zor durumda bırakır. Bu karakterlerden biri de Hatice Hanım'dır. Yaşanan yoğun göçler nedeniyle Ankara'nın kent kimliğini yitirdiğini düşünen Hatice Hanım, kentin kalabalıklaşmasına, değişen değer yargılarına ayak uyduramayan emekli bir öğretmendir. Hatice Hanım, Büyük Mağaza'dan çıkarken Ahmet'in kendisine omuz atmasıyla olay örgüsün dâhil olur. Kendisi gibi yaşlı bir kadına saygısızlık edip hiçbir şey olmamış gibi davranan Ahmet onun için tek bir birey değil son dönemde gelişen, kentin tamamını sarmaşık gibi saran bir zihniyetin temsilcidir: "Hatice Hanım da aslında Ahmet'e sövmüyordu yalnızca. Ahmet, onun için bir yığın edepsizliği, bozgunculuğu, haddini ve yolunu yordamını bilmezliği iki ayak üzerinde gezdiren, her türlü anlama ve tanımlama sınırının dışına taşan gençlerden sadece biriydi" (s. 37).

Kanun ve yasalara, toplumsal norm ve değer yargılarına sonuna kadar bağlılığıyla dikkat çeken Hatice Hanım, aşırı titiz bir kadındır. Toplumun her yönüyle

disiplin altında tutulması, herkesin kurallara riayet etmesi gerektiğini düşündüğünden son zamanlarda yaşanan kuralsızlık, başıboşluk ve yozlaşmadan oldukça rahatsızdır. Bu nedenle “Hatice Hanım, her sokağa çıkışında bu kanun bozucularını tespit eder, onları kendince cezalandırırdı; şimdi de bu satıcının sabun tozu fiyatını artırırlardan biri olduğunu biliyor, onun cezasını sonraya saklıyordu. Utanmazdı Hatice Hanım; suçlular unutulmaz, cezalar hiç unutulmaz, unutkanlık düzeltici, yapıcı değildir (s. 43).” Sokağı adeta bir zabıta gibi teftiş etmekten gocunmayan Hatice Hanım, geçmişin alışkanlıklarıyla gezindikçe kentte yaşanan değişim ve bozulma daha fazla dikkatini çeker:

Büyük Mağaza’da beyaz peynirin iyisi bulunmuyordu artık. Şoförler, aynı bunlar gibi edepsizleşmişlerdi. Gündelikçi kadınlar gündeliklerini arttırıyorlardı. Kapıcı her işe koşturmuyor, bir sabah bir akşam bin nazla uğruyordu... Balkonlara yağıyordu kurum, ev işleri bitmiyordu hiç ve bunlar bir de utanmadan yaptıkları yetmiyormuşçasına adama çarpıp çarpıp özür bile dilemeden geçiyorlardı... İşte bu cezalandırılmaları gereken suçluların tümüne sadece ‘Allah canlarını alsın!’ demekle yetinerek hışımla daldı kalabalığa. En öne geçmeye hakkı olduğundan emin itekledi herkesi. Hep acelesi vardı Hatice Hanım’ın, çünkü hep yapacak önemli bir işi vardı. Bulaşığın bir an önce yıkanıp kalkması gibi... Ev bir an önce temizlenmeliydi, çünkü sokağa çıkıp pazardan en iyi portakalları en ucuza almalıydı herkesten önce (s. 38).

Kentin eski düzeninden oldukça uzak olduğunu gördükçe de hem üzülr hem de sinirlenir. Ankara sokaklarında gezindiği esnada sürekli geçmiş ile bugünkü durumu kıyaslar ve her seferinde her şeyin ne kadar değişmiş olduğunu anlar. Geçmiş zamana duyduğu özlem, her geçen gün daha da artar. Hatice Hanım yine alışverişe çıktığı bir gün sokaklarda dilenciler görür. Bunun üzerine sarf ettiği sözlerden hem kentte ortaya çıkan bu tabloya duyduğu öfkeyi hem de geçmişe duyduğu özlemi görmek mümkündür:

Hatice Hanım mağazanın merdivenlerini çıktı. Evine gidecekti. Evdekiler arasında evde en çok bulunması gerekenin kendisi olduğu inancındaydı. Kim en çok evdeyse onundur ev. Kim şatosunu çevresini silahlı adamlarla çevirir, kim şatosunun köprüsünü kaldırırsa onundur şato. Trafik lambasının orada beklemeye başladı. Lamba kırmızı yanıyordu. Yeşili beklemeden fırlayan çocuğun ardından söylendi, çocuğu görüp de cezalandırmayan trafik polisine... O bildiği tanıdığı kızılık yayıldı yine Hatice Hanımın yüzüne. Sokağa çıkılmaz oldu artık. Her yerde haksızlık. Her yerde edepsizlik. Yeşil yanınca hışımla ilerledi... Hatice Hanım delici bakışlar fırlattı dilenciye. Bunlar artık Kızılay’ın göbeğine bile yerleştiler. Bu şehir iyice zıvanadan çıkmıştı artık. ‘Ankara caddelerinde pırtıl insan görünmezdi bir zamanlar’ dedi kendi kendine; düzen vardı eskiden, otorite vardı, asayiş vardı... (s. 45-46).

Latife Tekin'in *Sevgili Arsız Ölüm*³⁸ adlı romanında Atiye, geleneksel yaşama aşırı bağlılığıyla dikkat çeker. Huvat'ın şehirde çalışırken Atiye'yi görüp beğenmiş, köye getirmiştir. İlk etapta köylüler tarafından dışlandığı için zorluk yaşamışsa da kendisi de köy kökenli olduğu için köyün yaşam tarzına kısa sürede uyum sağlar. Köy halkının batıl ve geleneksel inanışlara sıkı sıkıya bağlı olması, Atiye'nin de bunları benimsemesine ve zaman zaman bu tip uygulamalarda aşırıya kaçmasına neden olur. Atiye, günlük yaşamını, aile ve evlilik hayatını yorgan içlerine, eşik altlarına, giysilere koyduğu muskalar ve okunup üflenmiş sularla şekillendirmeye çalışır. Kısmetinin açılması için falcı bir kadının sözünü dinleyerek kızı Nuğber'i üç haftada bahçede oturtur. Sonraki süreçte gelen damat adaylarını beğenmeyen kocasının ağzını bağlamak için çeşitli uygulamalara başvurur: "Mendilin dört ucunu kördüğüm etti. Usulca Huvat'ın koynuna soktu. O gece sabaha kadar, mendilin dört ucu gibi kocasının ağzının kördüğüm olması, bu iş bitinceye kadar ağzının oğlana kötü diyeceği zaman açılmaması için dua okudu. O geceden sonra Huvat'ın dili tutuldu" (s. 172). Oğlu Halit'in karısıyla yeteri kadar ilgilenmediğini öğrenince önce kırk karabiber tanesini okuyup üfler ve bunları tütsü olarak kullanır. Daha sonra eşek dilini haşlayıp oğluna yedirir. Bunlarla da yetinmeyerek üzerlik tohumlarının her birine birer Yasin okuduğu kırk çörek otuyla karıştırır, kendi ördüğü bir keseye doldurur ve kapı üstüne asar. Nazara da inanan Atiye özellikle aile bireylerini nazardan koruması için birçok ritüele başvurur. Köyde bulundukları süre boyunca geleneksel inanışları uygulayan ve hatta bunların güçlü bir savunucusu haline gelen Atiye, bu durumu ailesiyle birlikte kente göç ettikten sonra da sürdürür. Özellikle göç sürecinden en çok etkilenen Dirmit'in peşini bir an olsun bırakmaz. Onun farklı davranış ve hareketlerinden farklı anlamlar çıkardıkça "gözüne görünüyorlar" (s. 70) diyerek tesbihine sarılır. Dirmit'in şiir yamaya başlamasını kendine dert eder. Kızının defterine ulaşmak için çeşitli dualar eder. "Son son ruhunu teslim aldıkları gün gözleri açık kalırsa getirip defteri karnına koyması için Dirmit'e vasiyet üstüne vasiyet etmeye başla(r)" (s. 165). Aslında Atiye'nin tek amacı, ailesini bir arada tutmaktır. Kocasını Huvat'ın hem köyde bulundukları esnada hem de kente göç ettikten sonra aile sorumluluğunu Atiye'nin omuzları yüklemesi, Atiye'nin bu şekilde korumacı bir tavır geliştirmesine neden olur. Ancak Atiye, kent yaşamı ve bu yaşamın neden olduğu zorluklarla tek başına mücadele

³⁸ Tekin, L. (2020). *Sevgili Arsız Ölüm*. İstanbul: Can Yayınları. [İlk Basım 1983].

edebilecek, onları alt edebilecek bir donanıma sahip değildir. Bu nedenle en iyi bildiği yöntemlere başvurur.

Renan Demirkan'ın *Üç Şekerli Demli Çay* adlı romanında Almanya'ya göç eden ailesini bir arada tutmaya, kızlarının kendi kültürel değerlerinden uzaklaşmasını engellemeye çalışan anne, geleneksel değerlerine aşırı bağlılığıyla dikkat çeker. Alman felsefesi, modern dans ve operayla ilgilenen kocasının aksine namaz kılan, Kuran okuyan, oruç tutan anne, çocuklarını da kendi gibi yetiştirmek ister:

Annesi, Mekke'ye gitmiş bir adamın, bir hacının bu sofı kızı, her şeyden önce dini çevresini kaybetmişti burada. Yalnız dua ediyordu. Oruç tutuyor, Ramazan ve Kurban bayramlarını yaşatmaya çalışıyor, Kuran'dan sureler okuyor. Tüm gücüyle bugüne karşı direniyor... "Biz namusumuzu korduk. Geri döndüğümüzde kimse bizi parmağıyla gösteremesin." Bu serbest, "günahkâr" yaşam tarzından, dokunulmamış şekilde, geri dönüşte sıfırdan başlamak istiyordu (s.30).

Beş kardeşin en büyüğü olan anne, dine ve geleneklere olan bağlılığını ailesinden devralmıştır. "Daha çocukken babanın yemeğini tarlaya taşımayı, kuyudan su çekmeyi, eliyle çamaşırları yıkamayı, inekleri sağmayı, ahırını temizlemeyi" (s.28) kutsal bir görev olarak addetmiş, bütün bu işleri sofı babasının teşvik edici ayetleri sayesinde öbür dünyada daha mutlu bir yaşama kavuşmanın anahtarı olarak görmüştür. Bu nedenle kızlarını sempati duymanın dahi günahkarlık olduğunu düşündüğü Alman yaşam tarzından korumak için her türlü tedbire başvurur. Onların dışarıya çıkmalarına, okul gezilerine katılmalarına, erkeklerle arkadaşlık etmelerine müsaade etmez. Kızlar biraz büyüdüğünde "komşu çocukluklarıyla hoplayıp zıplayamıyorlar, banyo yaparken kapıyı kapatmaları gerekiyor, kısa etekler uzatılıyor ve şimdiki kadar alıştıkları gibi, artık çekinmeden babanın kolları arasına atılamıyorlardı. Gittikçe daha kapalı ve utangaç oluyorlardı" (s.36).

Ayşe Kulin'in *Umut* adlı romanında Zeki Salih ve karısı Gül Hanım "11. yüzyıl başlarında, kısa bir süre için dahi olsa, Bosna'nın ilk krallığını kuran çok eski iki aileden geliyordu" (s. 11). Bosna'nın Osmanlı idaresine geçişinden sonra da bu aileler, Bosna'nın yönetiminde söz sahibi olmaya devam etmiştir. Bütün yaşamları Rumeli coğrafyasında geçen çift, Rumeli kültürü ile yoğrulmakla kalmamış bu kültürün kök salmasına aracılık etmişlerdir. Bu nedenle Bosna'nın Osmanlı kontrolünden çıkmasından sonra İstanbul'a göç eden aile, özellikle de Zeki Salih kendi geleneksel

yaşamlarını sürdürmeye çalışmış, Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra gelişen yeni yaşam tarzına da ayak uydurmakta büyük zorluk çekmişlerdir:

Zeki Salih'in yeni vatanında gelişen bazı hallere intibakı hiç kolay olmamıştı. Bosna'da kadınlarla erkeklerin bir arada aynı mecliste bulunmalarına alışık olduğu için, Rami'deki komşularının kaçgöçünü hayretle karşılamış, vatanını bir imza ile gözden çıkaran makamın feshine de pek üzülmemişti fakat sıra başındaki festen ayrılmaya geldiğinde, dostları tutmuştu. Bir süre sokağa fessiz çıkmayı reddetmiş, ilelebet eve kapanması mümkün olmadığından, sonunda pes etmişti, kafasına asla bir gâvur şapkası geçirmeyeceğine yemin billah ederek. Kış gelince, başı üşümüştü. Bir iki kere kar altında üşütüp yatağa düşen babasına bir fötr şapka hediye etmişti Nusret. Salih Bey, şapkayı ilk giydiği gün, sokağa sanki çıplak çıkmış gibi utanç içinde, yüzü yerde, etraftan gözlerini kaçırarak yürümüştü yolda. Zaman içinde, sadece şapkaya değil, kısa kollu elbiseler giyen başı açık kadınlara da alışmıştı. Gözü, etekleri hemen diz altında biten kadınların bacaklarına, çıplak kollarına sık sık takılıyor; içinden tövbe diyerek, bakışlarını hemen değilse bile, birkaç saniye sonra geçiriyordu. Allahtan Gül Hanım, Bosna'daki alışkanlığından vazgeçmemiş, başörtüsünü çıkarmamıştı. Ya maazallah, o da asri giyinmek istese ne yapardı? (s. 102).

Romanın diğer önemli karakterlerinden Ahmet Reşat Paşa da benzer şekilde geleneksel yaşama olan bağlılığından ötürü çeşitli sorunlar yaşar. Osmanlı Devleti'nin son nazırlarından biri olduğundan hem hilafet ve saltanata hem de bunların temsil ettiği değerlere aşırı bağlıdır. Kızların babalarının seçtiği erkekle itiraz etmeksizin evlenmesi gerektiğine inanan Ahmet Reşat Paşa, kızının karşısına dikilip evlenmek istediğini, üstelik evlenmek istediği kişinin gayrimüslim olduğunu söylemesi üzerine kızına oldukça sert bir karşılık verir. Kızını dövmekle ve hatta evlatlıktan reddetmekle tehdit eder:

'Beni mahvettin kızım,' dedi Reşat Bey. 'Eline bir balta alıp kafama indirseydin ya da ucu keskin bir bıçakla yüreğimi oysaydın bu kadar acı veremezdin. Benim haysiyetimi, şerefimi, tertemiz tutmaya çalıştığım adımları beş paralık ettin. Asırlara dayanan geleneğimi paramparça ettin. Çık dışarı, gözüm görmesin seni.'

Sabahat ayağa kalktı, Reşat Bey'in karşısında durdu. Babasının 'bal gözlüm' dediği yumuşak bakışlı gözlerinde şimşekler çakıyordu:

'Bu söylediklerinizin çoğunu hak etmiyorum efendim. Haysiyetinize, şerefinize asla halel getirmedim. Aram'ın eli, elimden başka bir yerime değmiş değildir. Geleneklerinizi parçalamış olabilirim ama o geleneklerin parçalanma zamanı bence gelmiştir. Birbirini en temiz duygularla seven iki insan, dinleri ayrı olduğu için evlenemiyorlarsa, bırakın o gelenek parçalsın.'

'Sabahat, sana bugüne kadar el kaldırmadım. Yapmak istemediğimi yaptırma bana.'

'Beni dövün, yerden yere çalın isterseniz. Dayak canımı acıtmaz. Beni anlayışsızlığınız mahvediyor baba. Aram'ın ne kötülüğünü gördünüz? Annemin evlenmem için can attığı Ekmel Bey'den ne eksikliği var? Aradaki tek fark, öldüklerinde birinin cenazesi camiden, ötekiniinki kiliseden kalkacak.'

‘SUS DEDİM SANA!’

‘Mantığınıza hitap ediyorum diye bana kızıyorsunuz. Bence düşünün babacığım ve doğruyu söylediğimi görün, ne olur. Çünkü ben, sevdiğim adamla evleneceğim. Sizin rızanızla olması için, her şeyi yapmaya hazırım.’

‘Benim kızım, benim rızam dışında bir başka dine mensup biriyle evlilik yapmaya kalkarsa, ben onu evlatlıktan reddederim. Bu evden çıkar gidersin ve cenazeme dahi gelmezsin.’

‘Son sözünüz bu mu?’

‘Bu!’ (s. 267-268).

Kızının bu isteğini büyük bir kabahat olarak gören Ahmet Reşat Paşa, Cumhuriyet’le birlikte içtimai hayatın her alanına nüfuz etmeye başlayan yeni yaşam tarzına ayak uyduramayacağını düşünür ve canına kıymaya çalışır.

3.3.7. Yalnızlık/Yabancılık

Göç, “bireylerin yalnızca bir bölgeden diğer bir bölgeye yer değiştirme hareketi değil aynı zamanda toplumların fiziksel, demografik, sosyal, kültürel, ekonomik yapısını da değiştiren sosyal ve dinamik bir süreç” (Ateş ve Yavuz, 2017: 1287) olarak tanımlanabilir. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın her göç, yeni bir mekâna taşınmayı ve çoğu zaman her şeye yeniden başlamayı gerektirir. Bu nedenle göç, “bir sosyal çevreden diğerine, bir kültürden diğerine geçişi ifade eden karmaşık bir olgudur” (Özdemir & Budak, 2017: 212). Göç eden bireylerin karşı karşıya kaldıkları en büyük zorluklardan biri, göç ettikleri güne kadar tesis ettikleri veya parçası oldukları sosyal ve kültürel çevrenin büsbütün değişmesidir.

Birçok açıdan başlı başına travmatik bir olay olan göç ile başa çıkmak, güçlü bir dayanışma duygusuna sahip olmayı gerektirir (Tuncel & Ekici, 2019: 52). Göçün yol açtığı travma ile başa çıkmasını sağlayacak sosyal bir ortama sahip olmaması, göç eden kişilerin durumunu daha da kötüleştirebilir. “Kişinin, tanımadığı yeni bir ortama girmesi ve bu değişime uyum sağlama çabası onu birçok ruhsal sıkıntı karşısında riskli duruma sokabilir” (Acartürk, 2016: 138). Yeni yaşam tarzına uyum süreci, “bireyin yalnızlık, sosyal izolasyon, yabancılık, damgalanma, ötekileştirilme, dil bilmemeye bağlı olarak iletişim problemi yaşama, pişmanlık ve kendini değersiz hissetme gibi ruhsal sıkıntıların yaşanmasına ve bunun sonucunda stresin daha yoğun yaşanmasına neden olabilmektedir” (Solgun & Durat, 2017, 137; Tuzcu & Bademli, 2014: 1290).

Göç eden bir bireyin yaşı, cinsiyeti, göç etme nedeni, mensup olduğu sosyal sınıf, eğitim düzeyi ve kültürel geçmişi ne olursa olsun göçmenlik durumu onun iç dünyasında bazı değişiklikler meydana getirir (Göhler 1990:68; Akt. Şahin, 2001: 64). Bu duyguların başında yalnızlık ve yabancılık gelmektedir. Yalnızlık ister gönüllü ister zorunlu nedenlerle gerçekleşmiş olsun, göç eden bir kişinin sosyal bir çevre ve ilişkilerden, destekten yoksun olma durumu ile karakterize edilen bir duygu durumudur. Kişinin kendini dışlanmış ve izole edilmiş hissetmesine neden olan yalnızlık duygusu, bireyin ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkilere yol açar. Çoğu zaman yalnızlık duygusuna eşlik eden yabancılık ise göç eden bir kişinin kendini bulunduğu yeni ortama ait hissetmemesinden kaynaklanır. Parçası olduğu sosyal çevreden ayrılan kişiler, kendilerini genellikle dışlanmış ve yalnız hissederler. Bulundukları yeni ortamın iklimi, coğrafyası, sosyal yaşantısı, dili ve hatta yeme içme alışkanlıkları büsbütün farklı gelir. Çoğunlukla sosyal, kültürel ve duygusal çatışmaya yol açan kişilerin uyum sağlama sürecini zorlaştıran bu duruma, göç konulu romanlarda da değilmştir.

Romanlarında eser kişilerini çoğunlukla göç deneyimi yaşamış kişilerden seçen Güzide Sabri, *Hüsran* adlı romanında göçün yol açtığı yalnızlık ve yabancılık duygusunu Nermin aracılığıyla işler. Romanda annesini hiç tanımayan, babasını sekiz yaşındayken kaybeden Nermin, yirmi yaşına gelene kadar Amasya’da babaannesinin himayesinde yaşar. Babaannesi de ölünce Nermin, İstanbul’a gider. Nermin’in İstanbul’da hiç akrabası olmadığı için Amasya’daki tanıdıklarının tavsiyesi üzerine Şadan Hanım adında bir kadının yanında kalır.

Nermin İstanbul’a gittikten sonra kendisini tamamen yabancı olduğu bir ortamda bulduğu için hem yabancılık hem de yalnızlık çeker:

Bir haftadan beri İstanbuldayım. Bu yabancı muhitte, yalnızlığın acıları, ruhumu bütün bütün sardı. Beyazıtta küçük bir evin bir odasına yerleştim. Bilmem, buraya ne yapmağa geldim?.. Bu kimsesiz, yurtsuz hayat bana çok ağır gelmeğe başladı. Ruhumda vahşi bir küskünlük var. Buranın insanları ne kadar kibirli? Kimse kimseyi tanımıyor (s. 6).

Nermin, Şadan Hanım’la ilk defa dışarı çıktığında şehrin kalabalığından ötürü adeta sersemler, ne yapacağını şaşırır. Caddede karşı karşıya kaldığı tabloyu “Dün beraber Şehzadebaşına indik. Caddenin kalabalığı ile sersemleşen başımın içinde, bir şeyler dönüyordu. Şaşkın şaşkın etrafıma bakışımdan, sanki benim aciz bir taşra kızı

olduğumu anlıyan insanların dudak bükmelerine maruz kalmış gibi sıkılıyordum” (s. 7) diyerek aktarır. Şadan Hanım, yabancılık çektiğini anladığı için onu yalnız bırakmak istemez ancak bir süre sonra dadılık yaptığı köşkten çağrılır. O da köşke giderken beraberinde Nermin’in yaptığı bazı el işi işlemleri götürür. Nazan’ın evlilik hazırlıkları yapıldığından evin hanımı Nazima Hanım, bu işleri çok beğenir ve Nermin’i de köşke getirmesini ister. Nermin ilk etapta gitmek istemez ancak Şadan Hanım ısrarına karşı gelemmez. Nermin’in yeni insanlar tanımaya; bilmediği, yabancı olduğu ortamlara karşımaya kendini hazır hissetmediği anlaşılmaktadır: “İki gündenbergi yalnızdım. Şadan Hanımın o kadar ısrarına karşı, tanımadığım birtakım yabancı simalar arasına karışmak istemedim. Hayatımın bu sessiz ve ıssız hududunu aşan yollarında ışıklı ve debdebeli âlemlerin renk ve zıyasına alışık olmıyan gözlerimin birdenbire kamaşmasından korkuyorum. Bununla beraber yalnızlıktan sıkılmağa da başladım” (s. 13).

Nazan Hanım, Nermin’i çok sevdiğinden köşkte çalışmasını ister. Bu aşamada Şadan Hanım tekrar devreye girerek “Nazan’ı gördün, ne kadar nazik ve kibirsiz olduğunu anlamışsındır elbet... Birbirinize kardeş olursunuz” (s. 14) deyince Nermin köşke yerleşmeye ikna olur. Nermin, köşke gidişine ilişkin ne düşüneceğini bilemez. Zihni, oldukça karmaşık hislerin etkisi altındadır: “Kalbimde korkuya, helecana, endişeye benzer birbirine zıt hisler vardı. Buraya niçin ve ne yapmağa gelmiş olduğumu düşünüyordum. Ahlâklarını, âdetlerini bilmediğim bu yabancı muhitin insanları arasında ne işim vardı, bilmem ki?..” (s. 15).

Nermin’in bir anne ve babanın himayesinden yoksun olması, köşkte bulunduğu beş aylık süre boyunca birçok sorun yaşamasına neden olur. Evin bazı gizli meselelerine müdahil olan Nermin, evin hanımı Nazima Hanım’ın adeta kuklası olur.

Halide Edip Adivar’ın *Zeyno’nun Oğlu* adlı romanında yasak bir aşkın meyvesi olarak dünyaya gelen Haso Çocuk, bu durumun bedelini bütün hayatı boyunca çok ağır bir şekilde ödemek zorunda kalır. Hamileliğini gizlediği halde Ramazan’la evlenen annesi Zeyno, K. Köyü’ne yerleşmiş; Haso Çocuk’u da kocası Erzurum’da Rus esareti altındayken doğurmuştur. Zeyno’nun annesi her ne kadar bunun erken bir doğum olduğunu söylemişse de köylüler buna inanmamıştır.

Haso Çocuk, benzerine az rastlanır güzellikte bir çocuktur. Köyün düz, uzun kirpikli, çapaklı gözlü çocuklarına mukabil, Haso Çocuk'un kıvrıcık siyah kirpikleri arasında bal renginde şeffaf, iki güzel gözü vardır. Zeyno köyde herkesten çok çalışmasına rağmen, çocuğuna Diyarbakır'da gördüğü İstanbullu ailelerin çocukları kadar temiz bakar, gururla, şefkatle en küçük hizmetine itina eder (s. 72). Ancak bu çocuk, köylülerin nezdinde bir günahın meyvesidir. Bu nedenle 'piç' olarak damgalandığı bir köyde Haso için çocukluk dönemi; yalnızlık, dışlanmışlık, aşağılanma ve ötekileştirilmeden başka bir şey ifade etmez. Henüz beş yaşında olmasına rağmen çocuk dimağında geçmişe dair biriktirdikleri ona acıdan başka bir şey hissettirmez:

Bu güneşli günlerin bulutları, sokağa kaçtığı, çocuklarla oynamak istediği zamanlarda uğradığı acı muamelelerdi. Çocuk âleminin sihirli hususiyetine, cemiyetine girmek istediği ilk anlarda kapılar yüzüne kapanmış, yapayalnız kalmıştı. Niçin onu kovuyorlar, niçin onu istemiyorlardı? Ne zaman çocukların arasına girmek için tabii bir hevesle koşsa, büyükler hain gözlerle bakıyorlar; küçükler kovalıyorlardı. Kendi haliyle nerede bir çocuk kümesi görse, oradan yuvarlana yuvarlana uzaklaşıyor, fakat gülmesi, keyfi tabii olan güzel gözleri kararıyor, dudakları bükülüyordu. Daha sonraları yalnız olarak ne zaman çocukların yanından geçse, tezyîfkâr bir gülüşme duyuyor; galiz bir küfürle savrulan, "kahpenin piçi"ni, belki de suratına atılan toprak, taş takip ediyordu. Evlerine misafir olarak gelen Perihan Nine'nin ihtiyar ahbabları bile onu sokakta yalnız görseler, yan gözle bakıyorlar, hiç yüz vermiyorlardı. Anlayamadığı bir sebep, bir sır onu bu köyde öteki çocuklardan ayırıyor, kabahatli bir mahlûk, dolaşmaya utanan bir mücrim yapıyordu (s. 74-75).

Muhitinin bu anlayamadığı haksızlığından oldukça derin ve tarif edilemez bir ıstırap duyan Haso Çocuk, kalbinin bu acısından korunmak için annesinin yanından ayrılmak istemez. Perihan Nine'nin de kendisi için kuvvetli bir hâmi olduğunu hissetmekle beraber, onun buruşuk yüzünden, dişsiz ağzından, sabit ve bebekleri beyaz gözlerinden ürker. Bu nedenle Haso'nun yegâne sığınağı, sahip olduğu tek varlık annesidir. Ancak beş yılın ardından esareti sona eren Ramazan'ın köye dönmesiyle Haso, bu sığınağından da olur. Kendisine benzemediği için kuvvetli bir şüphe altında kıvranan Ramazan, dünyayı Haso'ya dar eder:

Ramazan nefes nefese taş atarak, sopa sallayarak çocuğun arkasından koşarken, her zaman, en belîğ ve galiz üslûbuyla söver, tıpkı vaktiyle köyün dediği gibi, "Kahpenin piçi!" diye haykırırdı. Ramazan geldikten sonra bir zaman, köyde itibarı artmış olan Haso Çocuk, bu alenî dayaklardan, takiplerden sonra tamamen köyde insanların dînunda sefil ve acayip bir mahlûk vaziyetine düştü. Ona tesadîf edince sövmek, taş atmak, "Piç!" diye bağırarak çocuklar arasında bir itiyat halini aldı. Bilhassa çocuklar, av ardından koşanların zalim ve gayri şuurî heyecanı ve

eğlencesiyle Haso Çocuk'u tutmak için hep beraber Ramazan'a yardım ediyorlar, köşe başlarını tutuyorlar, nereye kaçtığını gözetliyorlar ve kovalıyorlardı (s. 87).

Bu süreçte Ramazan'ın bitmez tükenmez eziyetlerinden kurtulmak için eve adım dahi atamayan Haso, annesinin müşfik kollarından da mahrum kalmış bir vaziyette büsbütün yalnız kalır. Bunun üzerinde Haso, uzunca bir süre tarla ve ahırlarda sabahlar. Haso'nun bu durumunu gören Şaban, oldukça üzülür ve onu kendi yanına almak ister. Şaban, köyde annesinin dışında Haso'ya sevgi besleyen tek kişidir. Ancak köy halkıyla aynı zihniyete sahip olan karısı için Haso, 'elin piçidir' ve evlerinde böyle bir çocuğa yer yoktur. Bu nedenle Haso, evde değil ahırda kalmak zorunda kalır. Şaban, çiftliğin işlerini küçük yaşına rağmen kısa bir sürede kavrayan Haso'nun binicilik yeteneğini fark edince onu Diyarbakır'da düzenlenen at yarışına sokar. Haso, birçok seçkin süvarinin katıldığı bu yarışı birincilikle bitirir. Bunun üzerine hükümete karşı isyan çıkarma hazırlığında yapan Şeyh M., Haso'yu bazı gizli emelleri için yanına aldırır. Şeyhin huzurunda bulunduğu esnada konuştukları dili dahi anlamayan Haso, büsbütün yabancı olduğu bir ortamda yabancılığını ve yalnızlığını olanca şiddetiyle hisseder:

Küçük rekabetler, ihtiraslar, birbirlerini öldürmeden bırakmayacaklarını zannettiren boğazlaşmalar ve bu boğazlaşmaların nasıl ve niçin olduğu anlaşılmadan canciğer oluşlara inkılap eden tecellileri oluveriyor; siyasiyat, at ve çocuğun saf gözlerini bulutlandıran bir şekilde kadından bahsedişler oluyordu. Umumiyetle nargile içiliyor. Bazan da kapıyı iyice kapadıktan sonra bazılarının gözlerini kan çanağına döndüren, dillerini dolaştıran beyaz bir su içiliyordu. Haso Çocuk en çok bu sudan ona içirmek istedikleri zaman korkuyor; bir vesile bulup kaçıyordu (s. 135).

Mükerrem Kâmil Su'nun *Ateşten Damla* adlı romanında Serap, yalnızlığı ailesinden adeta genetik bir miras olarak devralmıştır. Serap'ın annesi Emine, savaşa giden babasını bir daha görmemiş; annesini de veremden kaybetmiş kimsesiz bir kadındır. Yaşamını köyün dışında, derme çatma bir kulübede çobanlık yaparak sürdürür. Genç kız olduğu zaman, köyün erkeleri onu rahat bırakmadığından bir gün aniden ortadan kaybolur. Aradan bir süre geçtikten sonra köye tekrar dönerek yeni doğurduğu Serap'ı kulübesine bırakır ve intihar eder. Köylüler onun kötü yola düştüğünü düşündükleri için Serap'a vebalıymış gibi davranırlar çünkü onlara göre Serap, "ne idiği belirsiz bir adamın, soysuz bir kadının piçi(dir)" (s. 28). Onun yüzünü okşayıp tatlı sözlerle gönlünü alacak olurlarsa günaha gireceklerine, piçin bastığı yerde ot bitmeyeceğine, köye uğursuzluk getireceğine inanırlar. Bu nedenle köyde Serap'ın

onu evlat edinen Osman Müfit ve kendisiyle yaşıt olan Ahmet'ten başka iletişim kurabildiği kimse yoktur.

Beş yaşına kadar itilip kakılan, dayak yiyen; her türlü aşağılanmaya maruz kalan Serap'ın etrafında cereyan eden her göç hadisesi; yalnızlığını, kimsesizliğini daha da arttırır. Osman Müfit'e iftira atılmasından sonra köyden zorunlu olarak ayrıldıkları zaman Serap, çocukluğunun tek kahramanı, Ahmet'i yitirir. Osman Müfit, Serap'ın çocukluğu ile ilgili gerçekleri öğrenmesi için yazdığı defterde Ahmet'in ona olan yaklaşımını şu sözlerle aktarmıştır:

Sana benim ve Ahmedin sevgisi kâfi gelseydi mutlak mes'ut olmak için hayattan daha başka şeyler pek istemiyecektin. Seni seven, ağladıkça güldürmeğe çalışan, düştüğün zaman bir yerin incinip incinmediğini araştıran, elindeki yemişleri sensiz yemiyen bir tek çocuk vardı: Ahmet... Bütün ötekilere karşı seni koruyan tek kuvvet... (...) Köy çocukları seni taşladıkları, piç diye ağılattıkları zaman Ahmet, yaralı gönlünü almak için ne kadar uğraşırdı. Güneşe karşı sırma gibi parlıyan saçlarını düzeltir, üstünde çiğ damlaları titriyen menekşe yaprakları gibi canlı gözlerini silerken ne kadar şefkatli görünürdü. Elinden gelse seni kendi çiftliğine götürecekti, kız kardeşi gibi sevip benimsiyecikti; kimsenin hor görmesine müsaade etmiyecekti (s. 29-30).

Köyden Balıkesir'e taşındıktan yıllar sonra Osman Müfit'in Kuvayi Milliye saflarına katılmak üzere Ayvalık'a gitmesiyle Serap onu koruyup kollayan tek sığınağından da olur. Serap babasının bu uğurda öldüğünü öğrenince büsbütün yapayalnız kaldığını, gidebileceği hiçbir yerin kalmadığını şu sözlerle belirtir:

Genç kız, titredi. Gidecek kimsesi var mıydı? Savaşın, kendisinden alıp gittiği babasını bir daha yana yana düşündü. Hayatta yapayalnızdı. O kadar kimsesizdi ki, bu kocaman dünya içinde, gönlünün ve hayatının yalnızlığını barındıracak, susturacak bir tek yer düşünemiyordu. Buna rağmen gidecek, buralardan uzaklaşacak, kırılan kalbinin acılarını onlara göstermiyecek, gururunun öcünü almak için birçok şeyler yapacaktı (s. 138).

Serap her ne yaşarsa yaşasın "hayatını yapayalnız kurmaya ve kazanmaya mahkûm bir kız" (s. 139) olduğunun bilincindedir. Yıllar sonra tesadüf eseri karşılaştığı ve bütün kalbiyle sevdiği Ahmet'in ona karşılık vermediğini zannettiğinde 'her şeyi unutmak... Mazisini, varlığını oyuncak eden kötü bahtını unutmak ister' (s. 141). Ona göre onun bu kadar hırpalanıp yaralanmasına neden olan şey; yalnızlığı, kimsesizliği ve ona zor zamanlarında yaşam tecrübesiyle yol gösterecek bir hamisinin bulunmamasından kaynaklanır:

Ben, hayatta belki çok şey öğrenmiş değilim. Toy bir kıyım. Mektepten çıkar çıkmaz karışık işlere katıldım. Memleketim buhran içindeydi. Beni insanların tuzaklarına, çirkin manevralarına karşı koruyacak babamı kaybettim. Yalnızlığım,

herkese beni yere vurmak, ezmek hakkını bahşediyordu. Muhitim korkunç silahlarla dolmuştu. Bir tesadüf beni evinize sürükledi. Hayatımı kurtardınız. Çok sevdiğim anneniz sıcak kucağını bana da açtı. Mes'ut olduğumu sandım. Ümit ve emellerle dolu bir kalbim vardı. Onun, çılgın bir kuş gibi önce ürke, ürke bir dala yaklaşmasına, sonra da deli gibi bir başka dalda karar kılmasına mâni olamadım. Fakat zaman herşeyi ispat etti. O boş beyinli kızın konmak istediği dal da, tutunduğu, bağlandığı da yalandı, çürüktü, esassızdı (s. 140).

Halide Edip Adıvar'ın *Sonsuz Panayır* adlı romanında Safinaz, annesi öldükten sonra diğer kız kardeşiyle birlikte büyükbabasının yanında büyür. Yaşamının bu döneminde hiçbir sıkıntı yaşamadığı gibi büyükbabasının tuttuğu özel hocalarla İngilizcenin yanı sıra Fransızca'yı da iyi düzeyde öğrenir. Büyükbabası öldükten sonra Safinaz'ın yaşamı alt üst olur. Vali müteakidi olan babası, büyükbabanın ölümünün üzerinden bir yıl geçmeden bütün servetini tüketir. Kumar ve işret alemine dalan babası, kendisini büsbütün kaybederek afyon müptelası olur. Babası bu illet yüzünden sadece elbiselerini değil üzerinde uyudukları şilteleri bile satar. Aile, evsiz barksız kaldığından medrese köşelerinde sefalet içinde sürünür. Sefaletin en kesif halini yaşayan Safinaz, tek kurtuluşun 'köprünün öte tarafına' geçmek olduğunu bildiğinden eline geçen ilk fırsatta baba ve kardeşinden ayrılır. Şişli taraflarında bulunan Tramara şirketinde işe girer. Burada çalışmaya başlamasından sonra İstanbul sosyetesine egemen olmaya başlayan iki binlerin kapsama alanına girmiş olur. Bu süreçte dış işlerinde çalışan Nihat Sertman'la evlenmesi, yaşamını büsbütün değiştirir. Nihat Sertman'ın 'sabık komiser' diye anılan babası, birçok tehlikeli ve murdar işlerde iki binler tarafından bir maşa olarak kullanılmaktadır. Üstelik "yalnız afyon ve ilaç kaçakçılığı gibi karaborsa muamelatında ve gizli afyon imalathaneleri kurmakta değil, daha kerih işlerde de eşi emsali olmayan bir ajandır" (s. 145). Bu nedenle Safinaz ister istemez iki binlerin "doymayan nefislerinin tatminine ve caka satmaya matuf" (s. 90) yaşamlarına müdahil olur ancak kendisini hiçbir zaman tamamen yabancısı olduğu bu gösterişli yaşama ait hissetmez. "İki binlerin birçoğu vur patlasın çal oynasın tarzında, banka hesaplarını pek düşünmeden günü gününe zevkleri için para harç ederek yer arayan adamlardı. Onların zihninde, paranın sonu gelmesi mümkün değildi, değil kendileri, karıları, kızanları, hatta ahçı ve hizmetçileri bile sorumsuz bir israf içinde yaşarlardı" (s. 89). Kocasıyla bütün yüksek sosyetenin akın ettiği Taksim Gazinosu'na gittiği bir gün çevresine adeta "etrafındaki kurtlardan kaçan bir geyik yavrusu" (s. 161) izlenimi verir. O esnada ailesiyle gazinoda bulunan Behire Bolluk, kendisini

bulunduğu ortamın bir parçası olarak hissetmediği her halinden anlaşılan Safnaz için şunu söyler: “Zavallı, zavallı kız! Ne kadar sıkılgan, ne kadar ürkek! Bu yeni zengin muhiti, kadını da, erkeği de paçavraya çeviriyor. Kızcağız acaba bu mütecaviz muhitte kendini koruyabilecek mi? Ben bu kızı eski, kibar muhitlere, edepli insanların arasına sokmak isterdim” (s. 74). Bunun üzerine Ali Bey de “ne garip! Benim tanıdığım kadınların hemen hepsi, erkeklerin kendilerine hayranlığından haz duyarlar. Hatta böyle bir hayranlık olmadığı zaman da güya varmış gibi böbürlenir, şuna buna nasıl filan sosyete erkeklerin akıllarını başlarından aldıklarını anlatarak böbürlenirler. Halbuki bu genç kadın, uyandırdığı alakadan ürkmüş gibi, adeta kaçacak delik arar gibi etrafına bakınıyor” (s. 76) diyerek Behire Hanım’ın düşüncelerini onaylar.

Yolpalas Cinayet’i adlı romanda önce babasını daha sonra da annesini kaybeden Nadire, kimi kimsesi olmadığından zengin ailelerin yanında çalışmaya başlar. Önce Bursa’ya giderek beslemelik yapar. Daha sonra ise İstanbul’un tanınmış ailelerinden Sallabaşların evine giderek çocukları Bülent’e dadılık eder. Yerleştiği Yolpalas Apartmanı köylü, saf ve cahil bir kız olan Nadire’nin tamamen yabancı olduğu bir ortamdır. Sosyetenin tanınmış simalarından olan Sallabaşlar, evlerinde sürekli olarak davetler verir. Nadire’nin böyle zamanlarda yaşadığı yabancılık duygusu Murat Sallabaş’ın yeğeni ve aynı zamanda Nadire’nin avukatlığını üstlenen Rıfki tarafından aktarılır. Rıfki da tıpkı Nadire gibi sosyete ortamından hoşlanmamaktadır. Rıfki, değer yitimi yaşayan ve yozlaşma timsali olan Bayan Sallabaşların evinde, Nadire’yi gördüğü o anla ilgili aklından şunları geçirir:

Belki de doğru. Belki de insanlar birbirlerine kanla, sınıfla değil inandıkları şeyde iştirakle bağlanıyorlar. Nasıl o ziyafet akşamı Rıfki, dayısının karısına ve misafirlerine kendini yabancı hissederken birdenbire, bu senelerce görmediği köylü kızı odaya girince yalnızlığını unutmuş, sevinmişti! Evet, bu kıza mutlak beraat kazandırılmazsa hiç olmazsa idamdan kurtaracaktı (s.37).

Pakize Başaran’ın *Köye Dönen Yosma* adlı romanında Ayşe, köyünden koparılıp sefahat ve işret aleminin içine atılmak istendiğinde henüz on beş yaşındadır. Annesi tarafından pavyonlarda çalışıp para kazanması için İstanbul’a gönderilen Ayşe oldukça saf ve toydur. Tertemiz kalbiyle kurtlar sofrasına atılan bu savunmasız kız hem büyük şehrin hem de sokulmak istenen alemin büsbütün yabancıdır.

Ayşe, köyünde her sabah horozların ötüşüyle uyanmaya alışkındır. Bu nedenle gözlerini açtığı zaman kendisini ilk defa yabancı bir yerde bulunca ürker çünkü burası

tuhaf bir yerdir. Gördüklerinin kötü bir rüya olmasını ister ancak bunun bir rüya olmadığını derhal anlar. O, köyünden ayrılmış İstanbul diye dillerde dolaşan bir memlekete gelmiştir. Fakat öyle yorgun, öyle üzgündür ki köyünden ayrıldığı için buraya geldiğinin farkında bile değil gibidir. İçi kan ağlamaktadır. Gözleri hiçbir şeyi görmez. Kendi kendine ‘ne ettim de anamın sözünü dinledim, benim köyümün güzelliği İstanbul’da ne arar ki?’ diye hayıflanır. Daha sonra ‘eğer İstanbul da bu oda gibi ise bir gün durmam dönerim köyüme’ diye söylenir. “Neydi bu oda böyle, İstanbul evleri böyle karanlık mıydı? Ah, onun ne aydınlık bir odası vardı köyünde... Hiçbir zaman toprak çanak içinde çiçekleri eksik olmazdı. Beyaz patiskadan örtülü minderliklerinin dantellerini kendi elleriyle örmüştü...” (s. 15).

Ayşe, kendini İstanbul’da sadece giyim kuşamı ve konuşmasıyla değil her açıdan yabancı hisseder. Yeni girdiği bu muhitin yaşam tarzı ve değer yargıları da Ayşe’ninkinden büsbütün farklıdır. Bu nedenle İstanbul’da bir gün daha durmak istemez. Mümkün olan en kısa sürede köyüne dönmek ister. İstanbul’da kalması durumunda birçok şeyden feragat etmesi gerektiğini oldukça kısa bir sürede anlamıştır. Bu süreçte karşı karşıya kaldığı zorluklara rağmen köyüne dönebilme umudunu daima muhafaza eder. Bu ihtimal, ona güç veren yegâne şeydir. Ayşe pavyonda tanımadığı erkeklerin önüne bir meta gibi atıldığı zaman bile köyünün hayalini kurarak kendini teselli eder. Köye dönmesi için gereken parayı biriktirebilmesi için bir haftalığına bütün zorluklara göğüs germesi gerektiğini bilir. Ancak annesinin köyde sergilediği ahlaksız davranışlar yüzünden öldürüldüğünü öğrenince büsbütün yıkılır, bu dünyada yapayalnız kaldığını anlar: “Ayşe derin derin içini çekti. Uzun uzun düşündü. Gözleri uzaklara çok uzaklara dalmış öylece duruyordu. Artık köy yolu kapanmış, sığınacak hiçbir yeri mevcut değildi” (s. 63). Bu aşamadan sonra kimi kimsesi olmadan bütün zorlukların üstesinden tek başına gelmesi gerektiğini anlar. Bir süre çalışabileceği bir iş arar ancak her seferinde birilerinin taciziyle karşı karşıya kalır. Ayşe en son, dansöz olmaya karar verir. Dansöz olduktan kısa bir süre sonra İstanbul’un en gözde mekânlarında çıkmaya başlar. Ayşe, ülke çapında tanınan ünlü bir dansöz olmuştur ama kendini hâlâ yalnız ve kimsesiz hisseder. Seza adında bir gazeteciyle yaptığı bir konuşma esnasında duygularına hâkim olamayarak “bilmiyorum dedi. Dertleşecek, içimi açacak bir dosta o kadar ihtiyacım var ki, Seza Hanım, yalvarırım size, bana yardım edin... Elinizi verin bana, kimsesizim, kimsesiz...” (s. 109) der. Daha sonra

tekrar hıçkırır. Bu defaki hıçkırık, daha öncekilere benzemez. Bu, Ayşe'nin kalbindeki bütün yaraları deşerek açığa çıkaran bir hıçkırıktır. Kimsesizliği, koca İstanbul'da yapayalnız oluşu, onu büsbütün perişan bir hale sokmuştur: “Evet, diye sözüne devam etti. Derdimi açacak, halimi anlatacak bir dost arıyorum kendime... Yalvarırım size beni dinleyin... Derdime bir çare bulun... (s. 110).

Selma'nın tuttuğu günlüklerden meydana gelen *Evli Bir Kadın'ın Günlüğünden* adlı romanda Selma çocukluk yıllarından itibaren yalnızdır. Selma, bu durumu, “ilkokulda çok mutsuzdum. Hiç arkadaşım olmadı. Her yanı duvarlarla çevrili, kocamış rahibelerin doldurduğu Fransız lisesinde birkaç arkadaşım oldu” (s. 8) sözleriyle aktarır.

Ebeveynleriyle oldukça sınırlı bir iletişimi bulunan Selma, çevresine hiçbir zaman güven duygusu ile bağlanamamıştır. Hafızasını çocukluk yıllarına dair iyi bir şey hatırlamak için her zorladığında karşısına çıkan tek şey, belli belirsiz olay veya durumlarla ilişkilendirilmiş katışıksız bir korku olur. Üstelik Selma'nın “çocukluğumu düşünüyorum: Gerçeklerden değil, rüyalarından bile korkan bir çocuktum” (s. 59) deyişine neden olan korkunun tek bir kaynağı yoktur. Selma; anne baba, toplum, eleştirilme, beğenilmeme, takdir görmeme korkusunun körüklediği ruh hali altında ezildikçe daha az iletişim kurma yoluna başvurur. İletişim düzeyini azalttıkça daha çok yalnızlaşır. Bu, Selma'nın kendini korumak için bilinçli olarak tercih ettiği bir davranıştır. Yetişkin bir kız olduğu zaman korku ve yalnızlık duygusu, Selma'nın kişiliğinin önemli bir parçası haline gelir.

Selma aklından çok duygularıyla hareket eder. Kendisiyle barışık olmadığı için de çoğunlukla çatışmacı bir ruh haline sahiptir. Ancak güçlü bir iradeye sahip olmadığı için yaşadığı çatışmalar, ona bir şeyler dayatan dış dünyaya karşı değil kendi iç dünyasında cereyan eder. Selma kendi iradesi dışında teşekkül eden olay veya durumları değiştirebilecek güce veya özgüvene sahip değildir. Bunun en temel sebebi de onun küçük yaşlardan itibaren aile baskısı altında kalması ve ebeveynleri tarafından sindirilmesidir. Diğer bir ifade ile birey olabilmeyi başaramamasıdır. Hayatının hiçbir döneminde kendi kararlarını alamamış, bir şeylerin sorumluluğunu baştan sonra üstlenememiştir. En basit olaydan en hayati meseleye kadar bütün karar alma aşamalarında anne ve babasının kesin hükmü söz konusu olmuştur. Bu nedenle de

Selma “hayatı boyunca kendisini gerçekleştiremez ve aşağılık kompleksinin bir sonucu olarak, dışa kapalı, içe dönük bir şahsiyet olur” (Zorkul, 2006: 289).

Bütün bunlara karşın Selma, farkındalık düzeyi yüksek bir kadındır. Özellikle kendi yaşamına dönüp baktığında onu olduğu kişiye dönüştüren süreçleri doğru bir şekilde tespit ve tayin eder: “Oldukça aydın bir çevrede yetişmiş genç bir kadın. Orta varlıklı. Orta yaşantıda burjuva bir aileden. Çocukluğundan beri her yanı yasaklarla çevrilmiş. Hiçbir zaman, istediğini, istediği anda yapamamış. Ressam olmak istemiş olamamış. Doktorluğu yarım bırakıp, evlenmiş. Kendini kolayca sevdaya bırakmış bir eşek!” (s. 257-258). Yaşamını bu şekilde, birkaç cümlede özetleyen Selma için evlilik bütün bu bağlardan, yasak ve kısıtlanmışlıklardan kurtuluş ile eşdeğerdir. Ne var ki Selma yaptığı evlilikte de umduğunu bulamaz. Selma’nın evlendiği Mehmet, “kaymak takımı” olarak nitelenen burjuva bir aileye mensuptur. Böylece Selma kendini bir anda kumar, eğlence, zevk, eğlence, gösteriş ve paranın tek ölçü olarak kabul edildiği, ahlaki değerlerden uzak, yozlaşmış bir dünyada buluverir. Bu durum, Selma’nın kişiliğinin önemli bir parçası haline gelen yalnızlık duygusunun yanına yabancılık duygusunun da eklenmesine neden olur. “Salon kuklası” olarak nitelenen burjuva kadınlarının ötekileştirici tavırları nedeniyle Selma’nın yaşadığı yabancılık duygusu uzunca bir süre devam eder. Hatta evliliğinin ilk yıllarında hem kendini bulunduğu çevreye kabul ettirmek hem de evliliğini sürdürebilmek için büyük sıkıntılar çeker.

Halide Edip Adıvar’ın *Kerim Usta’nın Oğlu* adlı romanı, “bütün Türkiye’de tedavisindeki muvaffakiyeti Amerikan tıp mecmualarına kadar geçen Doktor Kasım Derman’ın hayat romanı”dır (s.23). Romanda Millî Mücadele yıllarında İstiklâl mücadelesi için çetelere katılan, vatan için can veren Kerim Usta’nın oğlu Kasım’ın hikâyesini anlatılır. Kasım’ın babası Kerim Usta, Adapazarlı bir Çerkez’dir. Orada arazisi vardır, fakat kendisi toprakla pek uğraşmış değildir. O, daha fazla at alım satımı piyasasında tanınır. Fakat Adapazarı günlerinde dahi hayatını bir muhallebici dükkânı sayesinde temin eder. Böyle bir dükkânın Eskişehir’de daha verimli olacağını tahmin eder, buraya gelir. Annesi Memduha Hanım ise aslen İstanbulludur. O da oldukça badireli ve acı bir hayat geçirir. Emekli bir binbaşının kızı olan Memduha, çok genç yaşta bir mülazımla evlendirilir fakat bütün varlığı ile bağlandığı bu subay Balkan Harbi’nde şehit düşer. Çok geçmeden babasını da kaybettikten sonra hayli sıkıntı çeker. Nihayet o zaman Eskişehir’de bir mahallede yaşayan teyzesi Emine Hanım’ın

yanına yerleşir. Memduha, Teyzesi Emine Hanım aracılığıyla Kerim Usta ile tanıştıktan bir süre sonra evlenirler. Kerim Usta ile evlendikten sonra beraber muhallebici dükkânını işletirler. Çiftin tek çocukları, Kasım dünyaya gelir. Muhallebici dükkânından kazandıkları, evlerinin ihtiyaçlarını karşılamak ve üç boğazı doyurmak için yeterlidir. Ancak bu durum çok uzun sürmez. Kerim Usta, yurdun dört bir yanını saran işgal dalgasına karşı çıkmak için örgütlenen Kuvayi Milliye birliklerine katılmaya karar verir:

Bir makine intizamıyla sürüp giden bu hayat sahnesi ne kadar devam etti bilemem. Dükkânda, evde az hissedilen bir huzursuzluk hissedilmeye başlamıştı. Şimdi dükkânın mutfâğa açılan duvar deliğinin altındaki masada Kerim Usta'nın Adapazarlı müşterileri sık sık görüldüyor. O masa umumiyetle Kerim Usta'nın yeridir; pek az konuşan usta şimdi arkadaşlarına mütemadiyen bir şeyler fısıldıyor. Sahne yavaş yavaş değişiyor. Geceleri yatakta Memduha Hanım'la kocası mütemadiyen konuşuyorlar. Bazan münakaşa ediyorlar, bazan kadın ağlıyor (s.32).

Kerim Usta'nın Kurtuluş Savaşı'na katılması, eşi Memduha ve tek oğlu Kasım'ı sahte kimliklerle Eskişehir'den İstanbul'a, bir tanıdıklarının yanına göndermesi ailenin hayatını büsbütün değiştiren gelişmelerdir. Kasım Derman'ın "Ah sevgili baba, kahramanlık ustası Kerim Usta! Vatan yolunda çeteciliğe kadar atılan, çoluğunu çocuğunu feda eden eski biçim vatansever!" (s.56) diyerek söz ettiği babasını son kez gördüğü an zihninden hiç silinmez: "Üç gün sonra annemle beraber beni, babam trene bindiriyor. İki sandık, bir yatak bağı... Babam Adapazarlı arkadaşlarıyla ayakta, bize uzaktan bakıyor" (s.33). Kasım ve annesini derin bir yalnızlığa sürükleyen bu yolculuk, Kasım'da ayrılık ve korkudan başka bir his uyandırmaz: "Zihnim o kadar karışmıştı ki, hiçbir istasyon içimdeki korkuyu dağıtabilecek bir alâka uyandırmadı (...) İşte bu, hayatımın ilk korkulu günlerinde içime yerleşen birinci sahne idi" (s. 35, 47). Bu göç Kasım için korkulu günlerin başlangıcıdır. Kasım babasından geriye kalan boşluk ve yalnızlığı "İlk defa babamın bizi Eskişehir'den, daha doğrusu yanından ayırması bende sadece tahlil edemeyeceğim değil, isim veremeyeceğim bir felaket hissi bırakmıştı" (s.38)" sözleriyle tarif eder.

Sevgi Soysal'ın *Şafak* adlı romanında Oya, evli ve iki çocuk annesidir. Karıştığı bazı siyasi olaylardan ötürü önce Ankara'da bir süre cezaevinde kalmış daha sonra da Adana'ya sürgüne gönderilmiştir. Sürgün edilmiş bir kadın olarak bulunduğu Adana'da kimseyi tanımayan Oya oldukça yalnızdır, otel odalarında adeta sürünür. Üstelik sürekli gözetim altında tutulduğu için kendisini güvende hissetmez. Emniyet

mensupları tarafından sürekli didiklenmekten oldukça rahatsızdır. Odasının perdesini her araladığında otelin tam karşısındaki inşaatta gece gündüz bekleyen iki sivil polisle göz göze gelmek sinirlerini iyiden iyiye yıpratır:

Gecenin geç saatinde canı sıkılan nöbetçi polis oteli arayıveriyordu. Neymiş? Oya Ertem kaçmış mı, öğrenecek. Ve uykusundan telefon sesiyle uyandırılan Oya'yı sabahlara kadar uyku tutmuyordu. Oysa, hücre hapsine dönüşen otel yalnızlığında, telefon zili, kapı tıkırtısı, ayak sesi gibi sesler yeni, dost boyutlar kazanmışlardı. Çay ya da kahve getiren garson, seyrek de olsa mektup getiren ayak sesleri, yüreğini sıcaklıkla sarabiliyordu (s. 40).

Akşamları hiçbir yere çıkmayan, dört sularında karakola imza atıp döndükten sonra odasına kapanan Oya'nın içinde insan sıcaklığına, dostluğuna karşı duyduğu özlem durmamacasına artar. Odasını usanmadan gözleyen iki çift gözün beklediği bir şeyin olmasından korkar. Yabancılığını, tekinsizliğini ve hareketsizliğini büsbütün arttıran bu korku, Oya'nın orada geçirdiği her günü daha da katlanılmaz hale getirir. “O günlerde Adana’da, gece yarıları evlerin basılıp insanların bir yerlere götürülmesi belediye hizmeti gibi olağanlaşmıştı. Belayı daha da kolaylaştırmak istemiyordu” (s. 40). Güvenlik endişesi ile yalnızlığı arasında uzunca bir süre ezilen Oya, duygularına yenik düşer. Oya, adliyede tanıştığı avukat Hüseyin’in dayısının evinde verilecek akşam yemeği davetini kabul eder. Çünkü bu davete “hayatının bu amansız tükenişine oyalayıcı tek değişiklik olarak sarılmış” (s. 41) hayata yeniden bağlandığını hissetmiştir. Ancak bu sosyalleşme çabasının bedeli oldukça ağır olur. Yemek faslı başlar başlamaz ev polisler tarafından basılır, Oya ve evde bulunan bütün erkekler gözaltına alır. Adana’ya geldiğinden beri ufak bir hata yapmasını bekleyen emniyet güçleri tarafından tepelenmiştir. Gözaltında bulunduğu esnada her türlü hakarete uğrayan, aşağılanan ve hatta dayak yiyen Oya, yalnızlığının sürgünde bulunduğu sürece sonlanmayacağından emin olur.

Bayram'ın Almanya'dan Balkız adını verdiği Mercedes marka otomobiliyle yurda dönüş serüveninin ele alındığı *Fikrimin İnce Gülü* adlı romanda Bayram, müzmin bir yalnızdır. Almanya'ya işçi olarak gitmeden önce Ballıhisar'da fakir ve kimsesiz biri olduğundan kimse onu sevmez. Öksüz ve yetim olan Bayram, amcası tarafından büyütülmüştür. Bu nedenle çevresinde amcası ve amca oğlundan başka kimse olmaz. Ona ‘bokböceği’, ‘incegül’ ve ‘deloğlan’ gibi aşağılayıcı lakaplar takan köy halkı, Bayram’la her fırsatta dalga geçer. Bayram, bir gün köy halkının arabayla

gelen bir parti mensubuna ne kadar saygı gösterdiklerini görünce araba sahibi olması gerektiğini düşünür ve bu düşünce, yaşamının tek gayesi haline gelir. Bayram bu emelini gerçekleştirebilmek için her yolu dener. Önce şehre göç eder daha sonra da hile yoluyla da olsa Almanya'ya işçi olarak gitmeye hak kazanır. Ancak bütün bu aşamalarda Bayram için değişmeyen şey, yalnızlığıdır. Bayram, köyde ve şehirde olduğu gibi Almanya'ya gittikten sonra da yalnız olmaya devam eder. Araba sahibi olmaya o kadar odaklanmıştı ki evlenip yalnızlığını sonlandırmayı bir an için olsun düşünmez. Evli olmadığı için de çalıştığı fabrikadaki Türklerle iletişim kurmayı, onların arasına girmeyi başaramaz: “Şurda ya da burada. Münih camisinde özellikle. İşçi bürosuna da gitti Bayram. Herkesi görmek istedi. Akşama doğru kimse ona: ‘Gel sen de bizimle şuraya’ demediği için yine yalnızdı: Bekarım ya, aralarına almak istemiyorlar” (s. 187).

Aşağılık duygusundan kurtulma ve kendini köy halkına ispat etme dürtüsüyle hareket eden Bayram araba sahibi olmayı öyle bir takıntı haline getirir ki sosyal ilişkiler kurmayı hep ikinci plana iter. Bu, bir süreden sonra kişiliğinin bir parçası haline gelir. Arabasını aldıktan sonra ona insanmış gibi muamele eder. Ona ‘Balkız’ adını verir. Onu sever, okşayıp öper; hatta onunla sohbet eder. Kornasının bir kadın sesinden güzel olduğunu söyler. Gümrükte tartıştığı adama “o senin nikâhlınsa bu da benim Mercedes'im!” (s. 26) diyerek arabasını adamın karısıyla bir tutar. Ciddi bir patolojik eğilimin ürünü olan bu tip davranışlar, Bayram'ın ruh sağlığı ile ilgili şüphe oluşturur. Bu patolojik durum, onun yalnızlığının daha da artmasına çevresinde bulunan üç beş insanın da ondan büsbütün uzaklaşmasına yol açar:

Bayram'ın insanî özelliklerini kademeli bir biçimde yitirmesinin de tarihi olan araba sahibi olma süreci, benliğini o denli etkisi altına almıştır ki, o, kendisini bu yoldan ayıracak olan her engeli, en gaddar biçimde etkisizleştirmekte tereddüt etmez. En yakın akrabalarını, kendisini seven kızı, kendisine büyük emek vermiş kimseleri, iş arkadaşlarını, işverenini, askerlik arkadaşını vs. bu hedef uğruna bir bir harcar. Ancak Mercedes'e kavuştuğunda, çevresinde bu 'başarı'sını takdir edecek ya da kendisine itibar edecek tek kişi kalmamıştır (Uğurlu, 2009: 1443-1444).

Güçlü ve üstün olma çabasının bir göstergesi olan arabayla köye dönmesi halinde herkesin onunla gurur duyacağını düşünen Bayram, yapayalnız kaldığını, çevresinde kalan bir avuç insanı da küstürdüğünü anlar ancak iş işten geçmiştir. Bunun üzerine Bayram, büyük bir hayal kırıklığına uğrar ve nereye gideceğini bilemez. Romanın son cümlesinin “Hiçbir yolun ucunda kimse Bayram'ı beklemiyor” (s. 308)

şeklinde olması da Bayram'ın yalnızlığını ve kimsesizliğini vurgulaması açısından da oldukça önemlidir.

Aslı Erdoğan'ın *Kabuk Adam* adlı romanında, olayın merkezinde kadın bir fizikçi bulunur. Kendi hikâyesini aktaran bu kadın, Avrupa'nın en büyük nükleer fizik laboratuvarında çalışmaktadır. Meslektaşları ve akrabalarına kıyasla oldukça övünülecek bir konumdadır. En iyi okulların diplomalarını, kâğıt peçeteler gibi üst üste yığmış, henüz yirmi beş yaşında olmasına karşın dev bir laboratuvarda tez olanağı elde etmiştir. Üstelik bu alandaki kadın fizikçilerin oranı yüzde beşi bile zar zor bulmaktadır. İstanbul'dan Avrupa'ya uzanan bu başarı öyküsü, aslında genç kadın için beraberinde pek çok zorluğu, ötekileştirilmeyi ve en çok da yalnızlığı getirmiştir. Tüm başarılarına ve gıpta edilen kariyerine rağmen o içinde bulunduğu durumu şu sözlerle özetler: “Daha bu yaşta, sinirli insanların, ömürlerinin ortasında edindikleri kolit, ülser, astım gibi hastalıkların tümüne sahiptim. Hepsinden önemlisi, ölüme hazırlanan yaşlı bir kadın kadar umutsuz ve kırgındım” (s. 9). Genç kadının bu şekilde hissetmesinin temel sebeplerinden biri çalıştığı ortamın zorlayıcı şartlara sahip olmasıdır: “Bu araştırma merkezi beni çökerten son darbe olmuştu, içten içe çürümüş bir ağacı deviren fırtına gibi. Böyle bir yere kabul edilmenin boş gururu kısa zamanda aşınmış, kaskatı gerçeklikle yüzleşmek zorunda kalmıştım” (s. 9) Ona göre böyle bir yerde yıllarca tutunabilmek için insanın herhangi bir tutkusunun, bağlılığının olmaması; kendi benliğini gözden çıkarmayı, bedenini dışlamayı, duygularının çoğunu bastırmayı öğrenmesi gerekir.

Laboratuvardaki tek arkadaşı, Maya'dır. Zaman zaman onunla yaptığı gündelik paylaşımlar dışında kendisini ait hissedebileceği veya paylaşımda bulunabileceği bir ortamı veya bir dostu yoktur. Hatta bu paylaşımların birini şöyle aktarır: “Tek arkadaşım olan Maya, şöyle özetlerdi koşulları: ‘Burası, en yakın dostunuz, kafasına bir silah dayadığında, başınızı çevirip bakacak zamanı, hatta isteği bile bulamayacağınız bir yerdir.’ Ben de şöyle eklerdim: ‘Zaten dostunuz da yoktur.’ (s. 10).

Yalnızlığı ve tükenmişliği iliklerine kadar hisseden genç kadın, arkadaşı Maya'nın da aralarında olduğu bir grup fizikçiyle bir seminere katılamaya karar verir. “Karayipler'de, St. Croix adındaki küçük adada -Amerika'ya ait Virgin Adalarından

biridir bu- yapılacak Yüksek Enerji Fiziği seminerlerine, Maya kabul edilmemiş olsaydı başvurmazdım herhalde. NATO'nun finanse ettiği bu yaz okulunda, fizik dünyasının önde gelenlerinin ders vermesi umurunda bile değildi. Karayipler'e bedava uçak bileti ve bedava otele tav olmuşum daha çok, benim gibi yoksul bir Türk'ün eline, böyle bir fırsat hayatta bir kez geçerdi.” (s.12) diyerek anlattığı bu seminerin tüm hayatını değiştireceğini aklına bile getirmez. O sadece Karayipler'in kusursuz kumsallarını, özgür ruhunun kulaç atacağı okyanusu düşler. Ancak günde sekiz saat seminer ve fizikten başka konuşacak bir şeyleri olmayan bir grup bilim insanı arasında sıkışıp kalır. Bu sıkışmışlık Kabuk Adam Tony ile tanışana kadar da devam eder.

Genç kadın onunla tanışma hikâyesine “size Kabuk Adam'ın öyküsünü anlatacağım, tropik bir adayı, cinayet ve işkencenin, şiddetin bataklığında filizlenen aşkı, içinde yetiştirdiği toprak kadar acı dolu bir aşkı anlatacağım.” (s.7) diyerek başlar. Denizden topladığı deniz kabuklarını satarak geçimini sağlayan Tony, Jamaikalıdır. İlk karşılaşmalarında da Tony'nin elinde sattığı deniz kabukları vardır. Tony ona adını ve sattığı deniz kabukları yüzünden herkesin onu Kabuk Adam olarak tanıdığını söyler. Genç kadın Tony'nin yüzüne dikkatle bakmayı sürdürürken Tony “Ama, dedi, birdenbire, bir kitabın kapağına bakarak içindekileri anlayamazsın... Bir insanı da sadece yüzüne bakarak anlayamadığın gibi” (s.30) der. Genç kadın Tony'nin bu sözünden çok etkilenir. Böylece Tony ile yalnızlığın, sıkı ilişkilerin, tükenmişliğin üçgeninde kıvranan genç kadın arasında bir aşk filizlenir.

Tony ile tanışması, yaşamında yeni bir aşamanın başlamasını sağlasa da genç kadın için “yalnızlık içsel bir şeydir” (s. 36). Kendini bunun etkilerinden hiçbir zaman tam manasıyla kurtaramaz. Bu nedenle Tony ile tanışması, yalnızlığı kanıksamış olan genç kadın için sarsıcı sonuçlar doğurur. İki haftalık seminerin bitmesiyle Tony'den ayrılmak zorunda kalır. Bu durum, onun için yalnızlık karşısında hissettiklerini de değiştirir: “Kuytu köşelerde yetişen mantarlar gibi bir araya toplanmış da olsak, aslında hepimiz kendine özgü, yalnız insanlardık ve ben, Tony'yi yitirdiğimden beri yalnızlığıma dayanamaz olmuşum.” (s.142)

Buket Uzuner'in *İstanbullular* adlı romanında yaşam öyküsü yalnızlık ve yabancılıkla şekillenen karakterlerden biri Belgin Gümüş'tür. Babası diplomat olan

Belgin, yalnızlık duygusunu küçük yaşlardan itibaren deneyimlemiştir. Belgin babasına tutku derecesinde bağlı olduğu için babasının görev gereği bir yerlere her gidişi, Belgin'in küçük dünyasında büyük yaralara neden olur. Bu nedenle kendini her yalnız hissettiğinde içten içe annesine kızar, babasını kent içinde çalışmaya ikna edemeyişine bir türlü anlam veremez: “Anneme kızmak için neden bulmakta hiçbir zaman sıkıntı çekmedim, ama en çok başvurduğum bana kent içinde görevi olan bir baba seçmeyişi ya da babamı kent içinde çalışmaya ikna edemeyişiydi” (s. 112). Belgin, babasının Danimarka görevine uzun süreli olarak atanmasına oldukça sevinir. Çünkü Kopenhag’a ailecek gidip yerleşeceklerdir. Belgin, babasının yanında olmaktan ötürü çok mutludur ancak bu sefer de kendini kente karşı yaşadığı yabancılıktan ötürü yalnız hisseder:

İlkokula Kopenhag’da başladım. Bir Amerikan okuluna gönderilmiştim. Dört yıl okulda İngilizce, sokakta Danca, evde Türkçe ve yirmi yaşına kadar bana annemden daha yakın olan Cici Ketemle -Türkçemin bozulacağından korkan annemlerden gizlice- Kürtçe konuşarak, içinde babamın da bulunduğu sahici bir aileye sahip olmaktan mutlu ama o kente yabancı kalarak... Bir kente yabancı kalarak orada yaşamamanın insanın ruhuna nasıl acı verdiğini taa o zamanlarda hissetmiştim. İnsan, içinde yaşadığı kenti sevmiyorsa veya kent onu kabul etmiyorsa, -ki çoğunlukla ikisi bir arada yaşanır- bunun ne kadar büyük bir sıkıntı, ne yoğun bir ruh ağrısı yaratacağını iyi bilirim (s.117).

Yaşadığı yabancılık duygusuna rağmen babasının kanatlarının altında olmasından ötürü Kopenhag’daki yaşamlarından memnundur. Ancak bu durum, çok uzun sürmez. Kopenhag’da dört yıl kalan aile, babasının yeni görev yerinin belli olmasıyla yeniden yollara düşer. Belgin, sürekli yer değiştirmek zorunda olmalarından çok rahatsızdır. Hatta sevgi ve güven duygusu geliştirememesini de buna bağlar ancak annesi onun bu düşüncesine karşı çıkar:

Dört yıl Kopenhag’da yaşadım ve bir daha da oraya hiç gitmedim! Sonra yine babamın ‘görevi gereği’ birkaç bavul eşyayla başka bir kıtaya; Güney Amerika’ya göçtük. Babamın bir diplomat olduğunu artık biliyordum. Ben bir diplomat kızıydım ve hayatım yabancı ülkelerde, tam okuluma, arkadaşlarıma alışmışken yeniden yollara düşerek, sevdiklerimden uzak geçecekti. - Annesi ona için iyi yanlarından bahsedip sevinmesi gerektiğini söylerdi fakat Belgin hiç de sevinçli değildi- Bir çocuk için sevgi ve güven her şeyden değerliydi ve bunlar için de sabit bir düzen ve çevre gerekiyordu. Kendimi hayatım boyunca güvensiz hissedişimde biraz da ‘diplomat çocuğu sendromu’nun payı olduğunu düşünmem hep anneme abartılı gelmişti. Ona göre ‘diplomat çocuğu’ olmak dünyanın en ideal çocukluğuymuştu, ama aslında bunun nasıl kopuk, yalnız ve tutunma açlığı yaratan bir çocukluk olduğunu o nereden bilecekti... (s.118).

Güney Amerika'daki üçüncü yıllarında babası, siyasi bir suikastla yaşamını yitirince İstanbul'a dönmek zorunda kalırlar. Belgin için asıl yalnızlık yılları, babasını kaybettikten sonra başlar. Henüz on üç yaşındayken öksüz kalan Belgin, küçük yaştan itibaren sorunlu bir ilişkisi olduğu annesiyle anlaşmakta zorluk çeker. Annesinin varlığı, yaşadıkları bu zamansız kayıptan ötürü iyice silikleşir. Belgin bir süre sonra annesini de “Bebek’te tam evlerinin karşısında bir trafik kazasında” (s. 332) kaybeder. “Halide Hanım’ın intihar ettiğine dair bir şüpheyi de barındıran bu kazanın sonunda Belgin iyice yalnızlaşır ve annesinden ona ‘annelik’le ilgili cevabını çok düşündüğü sorular kalır” (Doğan, 2023: 212). Bu aşamadan sonra hayatın zorluklarını tek başına göğüs germek zorunda kalan Belgin, ‘zehir zemberek bir yalnızlığı’ (s. 117) deneyimler. İçinde bulunduğu derin yalnızlık yanlış bir evlilik yapmasına neden olur. Kendisinden on yaş büyük, kadınları cinsel bir obje olarak gören Mehmet Emin Entek’le yaptığı evlilik, onun ruhunda derin yaralar açarak kendi iç dünyasına daha çok dönmesine neden olur. Evli kaldıkları süre boyunca onu durmadan aşağılayan kocası tarafından aldatıldığını da öğrenince ondan boşanır ve Amerika’ya gider. Amerika’da tek başına on üç yıl kalan Belgin, anne ve babasını kaybettikten sonraki dönemde yaşadığı yalnızlığı hayatının hiçbir döneminde yaşamadığını şu sözlerle anlatır:

Benim ilk kent korkum Kopenhag’dır ama sonra İstanbul, ah o İstanbul yalnızlığını öğrendikten, o büyük, o muhteşem ve çok acımasız İstanbul’un insana yalnızlığı nasıl yaşattığını anladıktan sonra başka hiçbir kent, ama hiçbir kent beni yalnızlıkla tehdit edemez oldu. İstanbul’un rengarenk, cıvıl cıvıl kaosu ve büyüleyici neşesinin içinde insanı yapayalnız, küçücük, kimsesiz bıraktığı iliklerime kadar işleyen yalnızlık acısı, ne New York’la ne Kopenhag’la kıyaslanabilir, yan yana düşünülebilir... İstanbul’da yaşadığım acı, ihanet ve yalnızlık... (s.117).

Romanda yaşadığı yalnızlık ve yabancılık duygusu ile dikkat çeken diğer bir karakter Ayhan Pozaner’dır. Küçük yaşta babasını kaybettikten sonra annesi ve yedi kardeşiyle yaşama tutunmaya çalışır. Okul çağına geldiğinde heykeltıraş olmak istediğini anlar. Bunun üzerinde öğretmeni ekmek parasını sevdiği işten kazanmak istiyorsa önce okuması, adam olması gerektiğini söyler. Bunun üzerinde Ayhan okumak, öğretmenin tabiriyle adam olmak ve hayalini kurduğu mesleğe sahip olabilmek için Adana’dan ayrılarak İstanbul’a gider. Ayhan’ın hem bu ayrılıktan hem de daha sonraki süreçte yaşadıklarından çok etkilendiği, büyük zorluklar yaşadığı anlaşılır: “Önce anamdan, evimden, sevdiğim her şeyden ayrılmak zorundaydım.

Ayrılmak, ayrı düşmek, hasret kalmak ve yalnızlık. Ah, o lanet yalnızlık, ah o sekiz-on milyonun arasında yalnız kalmak, görünmezliğe yazgılı olmak, insanın kendisinden başka herkesin mutlu, başarılı ve kalabalık olduğunu sanmak acısı...” (s.138). Büyük bir kente bir taşralı olarak tutunmaya çalışan Ayhan, varoluş mücadelesini verirken aşması gereken birçok sorunla karşılaşır. Bu sorunlardan biri yalnızlık duygusudur:

Hasretlik ve gurbet garibin kanseridir; metropol, göçmenin AIDS'idir! İstanbul, koynuna sığınan garibanları hiç acımadan en zayıf noktasından: yalnızlık boşluğundan vurur, devirir. Yeniden ayağa kalktığında daha güçlü vurur yalnızlık boşluğuna, vurur insafsızca. İnsanın doğarken göğsünün tam ortasına konmuş ama gurbette daha da büyüyen, incelen, zayıflayan yalnızlık boşluğuna vurur (s. 139).

Romanda birey olma mücadelesi ve kendini gerçekleştirme arayışına sahne olan metropol yaşamının bütün zorlukları, Ayhan karakteri üzerinden verilir. Tam da bu noktada gurbetlik, özlem, hasret, yalnızlık ve yabancılık duygusu Ayhan için uyarıcı, zorlayıcı ve dönüştürücü bir faktöre dönüşür. Ayhan, mücadelecı bir yapıya sahip olduğu için bu zorlukların üstesinden gelerek hayalini gerçekleştirir ve heykeltıraş olmayı başarır.

Umut adlı roman, Ayşe Kulin'in kendi kişisel tarihini ele aldığı romanlardan biridir. Kulin, bu romanında Osmanlı Devleti'nin son yıllarından başlayarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu da kapsayan bir dönemde yaşanan sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel değişimlere bütünsel bir bakış açısıyla ayna tutar. Kulin, bu romanı kaleme alma gerekçesini şöyle ifade eder: “Kitapta yapmak istediğim, benim de yakından tanıdığım üç ailenin üzerinden Cumhuriyet'in kuruluş yıllarını anlatmak. Biri, Bosna'dan göçmüş, köklerine bağlı Müslüman bir aile, diğeri Veda'daki Osmanlı ailesi, Merzifon'dan o kargaşa sırasında İstanbul'da savrulmuş bir Ermeni ailesi. Fakat bir ortak paydada buluşuyorlar. O, benim için çok önemliydi” (2009: 79). Oldukça geniş bir kişi kadrosunun bulunduğu bu romanda köklü bir geçmişe sahip olan aile bireylerini tek tek irdeler. Onların aşk, umut, sevinç, sevgi, hayal kırıklıklarının yanı sıra korku, endişe, hüzn, yalnızlık ve yabancılıklarına da geniş ölçüde yer verir. Romanda yaşadığı yalnızlık ve yabancılık duygusuyla dikkat çeken karakterlerin başında Zeki Salih gelir.

Zeki Salih, Bosna'nın kurucu ailelerinden Kulinoviç ailesine mensup bir beydir. Osmanlı'nın son dönemlerinde Balkanlarda işler iyice kötüye gitmeye başlar. Müslüman halk, sistematik bir şekilde uygulanan ve dozu her geçen gün biraz daha

artan baskı, zulüm, işkence ve cinayetlerle günden güne kırılır. Bosna’da durum iyiye gitmemektedir. Osmanlı Devleti, Bosna’yı gözden çıkarmış, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’na devretmiştir. “Koskoca Bosna vilayeti, Osmanlı’nın şanlı Rumeli sancağı, tek kurşun atılmadan, savaşılmadan, uğruna kan dökülüp şehit olunmadan, masa başında alınan kararlarla, atılan imzalarla gâvura bırakıl(ması)” (Kulin, 2018: 18) çok büyük bir huzursuzluğa yol açmıştır. İstikbalin Müslüman Boşnaklar için acı, zulüm, sürgün ve ölümden başka bir şey getirmeyeceğini sezen aileler, Bosna’dan ivedilikle ayrılmanın yollarını aramışlardır. Zeki Salih de karısının yoğun ısrarı üzerine ‘gavurun idaresi altında yaşamaktansa’ ailesinden göç eden birçok kişi gibi Müslüman topraklara göç etmenin daha uygun olacağını düşünür. Ancak böyle bir kararı hayata geçirmek onun için hiç kolay almaz. “Müslüman Boşnaklar, Bosna topraklarının efendisiydiler ve yaşadıkları toplumda örnek teşkil etmeye meraklıydılar. Gururlarına, şereflerine, sözlerine ve dinlerine pek düşküydüler. İslamın ve Sultan’ın sadık kullarıydılar. Osmanlıların aydınlık yüzüydüler” (s. 11). Bu nedenle Müslüman toprakları dahi olsa bilmediği, tanımadığı bir yere gitmek; orada yeni bir hayata başlamak Zeki Salih’e oldukça korkutucu gelmektedir: “Çocukluğunu, gençliğini geçirdiği konak, bağları, bostanları, Gül’ü üzerinde ilk kez görüp ona sevdalandığı köprü, anasının babasının, mezarları, neyi var neyi yoksa hepsi, birer anı olmak üzereydiler. Aniden yüreğine bir korku düşmüştü. Köklerinden sökülmenin korkusu!” (s. 8).

Zeki Salih, İstanbul’a göç ettikten sonra Bosna’dan gelen acı haberleri duydukça karısını dinleyip erken davrandıkları için Allah’a şükreder. Doğumunu dört gözle bekledikleri “oğlunu kucağına alıp kulağına dua ile Ahmet Nusret adını fısıldadıktan sonra, ona adının yanı sıra bir şey daha söyledi. ‘Oğlum,’ dedi, ‘Cenab-ı Hak’tan dileğim odur ki, doğduğun vatani mesken tutasın. Benim gibi parçalanmayasın, bedeninin bir yerdeyken ruhunu başka bir yerde bırakmayasın” (s. 14) der. Zeki Salih’in ettiği bu dua aslında onun İstanbul’a göç ettikten sonraki ruh halini ortaya koyar. Ruhunu ata topraklarında bırakan Zeki Salih, gerçek hayata dönmekte, İstanbul’a uyum sağlamakta zorlanır. “Zeki Salih İstanbul’da bir hiçe dönmüştü. Banya Luka’da Saraybosna’da yürüdüğü yollarda herkes kenara çekilip saygıyla önünü iliklerken, İstanbul’da görünmez adam olmuştu (...) Ağır Rumeli aksanını düzeltmediği için alışveriş ederken dahi İstanbulluların kendisiyle dalga geçmesinden

çekiniyor. Akrabalarının dışında yeni dostlar edinmiyor, çok az konuşuyor ve daha da içine kapanıyordu!” (s. 11).

Zeki Salih, topraklarından sökülürken duyduğu acıyı sindirmişti ama korkusunu kendine bile itiraf etmemişti. “Oysa şimdi, aşına olduğu semtten yeni bir ortama taşınırken yine korkuyordu ve bu sefer bal gibi biliyordu korktuğunu. Yeni odalara, yeni sokaklara, yeni komşulara, yeni kahvelere gidiyordu. Kendini yeniden ispat edecek, yeniden alışacaktı” (s. 7). Üstelik yeni komşuları, Zeki Salih’in topraklarından sökülmüş herhangi bir muhacir değil, bir soylu olduğunu hiç bilmeyecek, bir türlü düzeltemediği şivesine gülecek, bir yerde çalışmıyor olmasını kınayacak, Osmanlıca yazıyı bilmemesini cahilliğine yoracak ve onu boş gezenin boş kalfası zannedeceklerdir:

Onun bir Boşnak beyi olduğunu, beylerin iş tutmayıp arazilerinden gelen iratla geçindiklerini ve tarlalarını süren yüzlerce köylüyü de ayrıca geçindirdiklerini, Boşnak beylerinin sadece aralarında kullandıkları alfabeyle okuyup yazdıklarını, bu yazıyla Balkanların en güzel şiirlerini ve en mükemmel tarihini okuduklarını, cahil olmadıklarını hiç bilemeyeceklerdi. Zaman içinde en azından iyi bir insan olduğunu öğreneceklerdi belki, ama bu yeterli miydi? Saraybosna’daki evini boşaltırken, memleketinde gördüğü saygıyı, yeni vatanında göremeyeceğini tahmin ediyor ama önemsemiyordu. Çünkü o ailesiyle İstanbul’a doğru yola çıkarken, hâlâ Balkanların efendisiydi Osmanlılar (s. 7).

Zaman zaman karısı Gül Hanım’a “Hanım, soyu layıkıyla yürütmek kolay değildir. Bak, ne senin servetin; ne de benim sekiz asırlık ismim bir işe yaramadı şu şehir-i İstanbul’da. Bahçe kapımız dışında adımızı akrabaların dışında sanımızı bilen yok...” (s.3) dese de içinde bulunduğu yalnızlığı, İstanbul’a karşı hissettiği yabancılaşma duygusunu anlatmaktan çekinir. Karısı ise “Nusret üç yaşına bastığı yıl, Saadet adını verdikleri evlerinin neşesi kızını doğurdu. Eteğinde bir küçük oğlan, kollarında bir küçük kız ve karnında üçüncü bebeğiyle kendi meşgalesine öylesine dalmıştı ki kocasının iç dünyasındaki fırtınaları, sıra özlemini ve her geçen gün rakıyı biraz daha fazla içtiğini fark etmedi” (s.13).

Balkan coğrafyasında bir nesil boyunca yaşanan kaos ortamında ağır bedeller ödeyerek “canını kurtarmak için can havliyle Anadolu’ya kaçan ‘suyun öteki yanı’ yani Rumeli’den gelenler” yaşadıkları onca acı ve kayıptan sonra “bir millete dönüşmenin zarureti” (s. 26) gayet iyi anlamışlardır. Bu nedenle vatansız kalmanın tarifsiz acısını en kesif biçimiyle hisseden Zeki Salih, ona yalnızlık ve yabancılaşmaktan

başka bir şey hissettirmemişse de yeni vatanlarına dört elle sarılmalarını ister: “Şimdi size söyleyeceklerimi can kulağıyla dinleyin çocuklarım. Annenizle, benim iki vatanımız oldu. Birinde doğduk diğesinde öleceğiz. Sizin tek bir vatanınız var. Bu vatani çok sevin, dağını, tasını, her şeyden, hatta kendinizden de çok sevin ki kimse gelip elinizden almasın. İlerde ihtiyar olduğunuzda inşallah, emrihak doğduğunuz toprakta nasip olsun sizlere” (s. 5).

Romanda Zeki Salih’in yanı sıra Osmanlı’nın son Maliye Nazırı olan, bütün yaşamını hilafet ve saltanata bağlılık ve sadakatle geçiren Ahmet Reşat Paşa da değişen koşullara ayak uydurmayıp yalnızlaşan karakterlerdendir. Cumhuriyet’in ilanı ile sürgüne gönderilen Ahmet Reşat, döndüğünde kendini sosyal, siyasi, kültürel yapının büyük oranda değiştiği, kendi değer ve inançlarının yerine yenilerinin ikame edildiği yeni bir dünyada bulur. Her geçen gün başka bir değişim ve yenilikle karşılaşan Ahmet Reşat kendi devrinin geçtiğini gördükçe içine daha çok kapanır. Kızının onu ve aile değerlerini görmezden gelerek gayrimüslim bir çocukla evlenmek istemesi, onun için bardağı taşıran son damla olur. Bu olayı hazmedemeyen Ahmet Reşat Paşa, intihar teşebbüsünde bulunur.

Romanda yalnızlık çeken diğeri bir karakteri Halim’dir. Milli Mücadele saflarında şehit olan babasını hiç görmediğinden bütün dünyası dedesi Ahmet Reşat Paşa, annesi Mehpare ve sütkardeşi Sabahat’ten ibarettir. Annesi onu kocasından kalan tek emanet olarak gördüğünden üzerine çok düşer. Bu nedenle halim bir süre sonra annesinden de uzaklaşır. Dedesi de özellikle kızının bir gayrimüslimle evlenmek istediğini öğrendikten sonra kendi iç dünyasına çekilince Halim’in etrafında konuşabileceği, bir şeyler paylaşabileceği bir tek Sabahat kalır. Sabahat’ın ilkokulu tamamladıktan sonra Beyoğlu’ndaki Fransız mektebine gönderilmesi üzerine Halim büsbütün yalnız kalır: “Sabahat’ın sosyal hayatı genişleyip renklenirken, Halim’in yalnızlığı giderek artıyordu” (s. 52).

3.3.8. Kuşak Çatışması

Kuşak kavramının tarihi süreci, yazılı kaynaklar bağlamında incelendiğinde “bazı bilim dallarında konunun Antik Yunan’a, bazılarında ise Eski Mısır Uygarlığı’na kadar uzandığı görülmektedir” (Adıgüzel, Batur & Ekşili, 2014: 167). Ancak bu kavramın toplumsal boyutta bir etki yaratacak niteliğe ulaşması ve bilimsel bir

çerçevede ele alınması modern zamanın başlangıcı olarak kabul ettiğimiz 19. yüzyıla tekabül etmektedir. 19. yüzyılın sonlarından günümüze kadar siyaset bilimi, psikoloji ve sosyoloji gibi bilim dallarının esas inceleme konularından biri olan ‘kuşak’ kavramıyla ilgili kesin bir tanım ve görüş birliği olmamakla birlikte araştırmacıların üzerinde uzlaştığı husus kuşak kavramının nicel yönüdür. Yani bir kuşağın yaklaşık olarak 25-30 yıllık bir zaman diliminden oluştuğu gerçeğidir. Buna göre “aşağı yukarı aynı zaman diliminde doğmuş ve aynı kültürel ortamda yaşamış” (Anıl, 2011: 18) olan insanları ifade etmek için kullanılan kuşak kavramı, anne ve baba ile çocukları arasındaki yaş ve yaşanılan zaman dilimindeki kültür farkını ifade etmek amacıyla da kullanılır.

Toplumbilim terimleri sözlüğünde nesil ve jenerasyon gibi kelimelerle ifade edilen kuşak kavramı; TDK *Felsefe Terimleri Sözlüğü*’nde “aşağı yukarı benzer yıllarda doğmuş olup aynı çağın koşullarını sahip olan, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, yazgıları yaşamış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişiler topluluğu” olarak tanımlamaktadır. Ayrıca tarih felsefesi ve kültür tarihine göre “yeni bir anlayışta ve yeni bir yaşama duygusunda, yeni biçimlerde birleşen, eskiden belirgin çizgilerle ayrılan kişiler topluluğu” olarak ifade edilmektedir. Bu açıklamalardan da yola çıkarak kuşak kavramının büyük oranda zaman içerisinde ortaya çıkan yeniliklerle ilgili olduğu, benzerlik veya farklılıklardan beslendiği söylenebilir.

İnsanlık tarihi boyunca süregelen değişim olgusunun, varlığını belirgin olarak hissettirdiği alanların başında toplumsal yaşam gelmektedir. Ekonomi, bilim, sanat ve teknolojideki gelişmelere paralel olarak yenilenen/değişen düşünce ve yaşam tarzları aynı zamanda birey-toplum ilişkisinin de değişmesine; yeni standartların ortaya çıkmasına öncülük eder. Her nesil, bir öncekine göre pek çok açıdan daha ileri ve gelişmiş bir konuma erişir. Bir neslin tamamının aynı duyuş ve düşünüşe sahip olmasını, benzer algı ve kabuller edinmesini, ortak tutum ve davranış geliştirmesini sağlayan bu yenileşme; bir anlamda önceki nesille uyuşmaması ve çatışmasına da neden olur. Değişen ve dönüşen şartlara bağlı olarak kendinden önceki nesle göre bir adım daha önde olan her kuşak, kendisinden bir önceki nesli hayat felsefesi bakımından çağın gerisinde görerek geri kafalı, statükocu veya tutucu olmakla suçlarlar. Bunun yanı sıra kendileri de ait oldukları değerlere karşı sorumsuz, saygısız veya aykırı birer birey olarak değerlendirilirler. Her yeni kuşağın yetişmesiyle

yinelenen bu durum, döngüsel bir özelliğe sahip olmakla birlikte yeniliğin ve toplumsal gelişimin de anahtarıdır. Toplumsal işleyişin sağlanabilmesi ve toplumsal dinamiklerin çağın gereklerine göre dönüşebilmesi için uyum sağlama yoluna giden her kuşak, elbette belli bir oranda değişerek kendinden önceki kuşaktan farklılaşacaktır. Yaşanabilecek çatışmaların gelişen toplumlar için önemli bir dinamik olduğunu düşünen toplum bilimcilerin üstünde önemle durdukları husus, kuşaklar arasında meydana gelen çatışmanın boyutu ve toplumsal devamlılık için hayati öneme sahip olan değerler sisteminde bir kopuşun olup olmadığıdır.

“Toplumun devam etmesi için değerlerin sosyalleşme sürecinde kuşaktan kuşağa aktarılacak korunması gerekir” (Canatan, 2008: 65). Ancak kuşak çatışmalarına bağlı olarak farklı şekillerde yaşanan sosyalleşme süreçleri; bazen düşünce, inanç ve eylem bakımından oldukça farklılaşmış bireylerin ortaya çıkmalarına neden olur. Toplumsal uyum ve devamlılık için tehdit arz eden bu tarz değişimleri de tetikleyebilen kuşak çatışmalarında değer yitiminin ve onarılamayacak bir farklılaşmanın önüne geçmek için yeni kuşakların dışlanmaması, yeni kuşaklara geleneksel kültür unsurlarının daha etkili bir şekilde tanıtılacağı olanakların yaratılması ve kuşaklar arasındaki etkileşimin artırılması oldukça önemlidir. Ayrıca yaşlıların toplumsal ve kültürel değişimin yaşamın doğal bir döngüsü olduğunu kabul etmesi, gençlerdeki değişme eğilimlerini anlayışla karşılamaları ve birikimlerini genç kuşaklara aktarmada istekli olması; kültürel birikim ve değerlerin kaybolmasına engel olabileceği gibi kuşaklar arası çatışmanın azalmasını da sağlayabilir.

Bilindiği üzere toplumsallaşma sürecinde büyük bir öneme sahip olan gençlik dönemi; bireylerin biyolojik, psikolojik ve toplumsal gelişimi açısından oldukça sancılı geçen bir süreçtir. Kendi dönemlerine ait gelenek ve göreneklere yaşatmak isteyen yaşlı kuşağın aksine yeniliklere daha açık bir tutum sergileyen genç kuşakların yaşadıkları zorlukların yanında sosyal ve kültürel anlamda boşluğa düşmemeleri, kendilerini yaşadıkları toplumun bir parçası olarak hissetmeleri ve bundan güç almaları gençlerin sağlıklı birer birey olarak topluma katılmaları açısından oldukça önemlidir. Bu anlamda bir toplumda kuşak ekseninde yaşanan çatışmaların faturasını gençlere çıkarmak, onları suçlamak veya dışlamak, ilerlemenin seyrini anlamadan yapılmış sığ ve anlamsız bir davranıştan öteye gidemeyecektir. Her toplumda, “her kuşak içinde, gerçeklikle ilgili birbirleriyle çatışan ve kısmen cinsiyet, etnik köken ve

toplumsal sınıf gibi başka özelliklerden kaynaklanan görüşlerin olması” (Anıl, 2011: 33) son derece doğaldır. Üstelik kuşaklar arası çatışma kavramı, gençlerin yeniliklere gösterdikleri tutkuya indirgenmeyecek ölçüde karmaşık nedenlere dayanmaktadır. Bu nedenler “teknolojide meydana gelen gelişmeler başta olmak üzere, aile yapısı, eğitim ve meslek gibi sosyo-kültürel nedenler; din, örf ve âdet, gelenek ve görenek gibi kültürel nedenler ile yaş ve cinsiyet gibi demografik nedenler şeklinde sıralanabilir” (Anıl, 2011: 33). Burada sıralanan nedenlerden farklı olarak gençlerin yaşadığı çatışmayı, çeşitli konulara göre irdeleyen sosyologların oldukça ilginç sonuçlara ulaştıkları görülmektedir. Örneğin Nihat Nirun, genç kuşakların ebeveynleri veya yaşlı kuşaklarla yaşadıkları çatışmaları şöyle sıralamıştır:

- *Disiplin ve denetim konusunda,*
- *Gençlerin toplum değişmelerine, yeni değerler karşısında uyum sağlama çabalarına karşılık, yaşlıların daha tutucu, daha baskılı ve otoriter, emredici davranış göstermeleri,*
- *Arkadaş seçiminde daha bağımsız olmak isteyen gençler, sosyal etkinliklerin etkisi altında hür davranış içine girmek istemeleri,*
- *Para ve harcamalar ile ilgili konularda yani ekonomik konularda gençlerin aileleri ile ana babaları karşısında isyankâr davranış göstermeleri, yaşlıların ise tasarrufa gençlerden daha çok önem vermeleri,*
- *Eğlence sanayinin oluşması ile doğan büyük şehirlerin eğlence merkezleri gençleri çeken cazibe yerleri, gençleri ailelerinden koparmaktadır. Yaşlıların bu yerlere daha dikkatli bakmaları,*
- *Aile büyüklerinin eleştirilerine ve doğru yolları gençlere göstermelerine karşı gençlerin tahammül, sabır ve anlayışla hareket edemez durumları,*
- *Gençlerin fazlasıyla bağımsız, özgür olmak istemelerine karşın ailelerin gençlerin bağımsızlıklarına karşı koymaları, gençlerin ise büyüklerin bu tutumunu kabul etmemeleri (Nirun, 1994: 110).*

Nirun’un yaptığı bu sıralamadan başka gençlerin yaşadığı çatışmalar; genç-yaşlı, genç-anne, genç-baba; kız/erkek çocuğu-anne, kız/erkek çocuğu-baba ilişkisi ekseninde ve kapsamlı bir şekilde irdelenmiştir. Örneğin Oskay, kız ve erkek çocuklarının anne ve babalarıyla yaşadıkları çatışmaları ayrı ayrı ele alarak şu şekilde sıralamıştır:

- *Kızların anneleriyle yaşadıkları çatışmalar: Kızların erkeklerle arkadaşlık etmelerine izin vermemeleri, meslek seçiminde annelerinin kendi düşüncelerini kabul ettirmeye çalışmaları, giyecekleri elbiselerin seçimine karışmaları*
- *Erkeklerin anneleriyle yaşadıkları çatışmalar: Annelerin aynı cinsten arkadaşlarıyla geziye gitmeleri ya da seyahat etmelerine karşı çıkmaları, ders*

çalışmaları için kendilerini devamlı kontrol etmeleri, siyasi yönden kendilerinden farklı düşünmelerini hoş karşılamamaları

•*Kızların babalarıyla yaşadıkları çatışmalar: Kızların sigara içmelerine karşı çıkmaları, makyaj yapmalarını engellemeleri, seçecekleri biri ile kendilerini evlendirmek istemeleri*

•*Erkeklerin babalarıyla yaşadıkları çatışmalar: Kızlarla arkadaşlık etmelerine izin vermemeleri, saç sakalı uzatmalarına izin vermemeleri, siyasi eylemlere katılmalarına engel olmaları (1991: 189).*

Göç ile ortaya çıkan kuşak çatışmaları, ortaya dramatik sonuçlar çıkarır. “Her milletin bir diğerinden farklı bir kültür birikiminin olduğu muhakkaktır. Bu birikim, bir toplumun zaman içerisinde ürettiği ve nesilden nesile aktardığı maddi ve manevi değerler manzumesidir. Belli bir etkileşim hâlinde olan maddi kültür öğeleri, genellikle benzerlik gösterse de manevi kültür unsurları her toplumda özgünlüğünü korumaya devam eder” (Erol, 2011: 391). Göç nedeniyle kendi kültürlerinden uzaklaşarak yeni bir kültürel çevreye yerleşenler, yerleştikleri yerin hâkim kültür unsurları tarafından etkilenirler. Bu etkiye maruz kalan yaşlılar her ne kadar kendi kültürel değerlerini yaşatmaya, devam ettirmeye gayret etseler de gençler, yerleştikleri yerin kültürünü almakta daha istekli davranarak kendi özünden, manevi değerlerinden uzaklaşır. Gençlerin kendi kültürel varlık ve değerlerine karşı yaşadıkları bu yabancılaşma, beraberinde kuşaklar arası bir anlaşmazlık ve çatışmaya yol açtığı kadar aile ilişkilerinin bozulmasına, göç eden kişilerin asimile olmasına da neden olur.

Önemli bir sosyal sorun olan kuşak çatışması, romanlarda da üzerinde durulan temaların başında gelmektedir. Örneğin bu konu, Cumhuriyet’in ilk yıllarında Halide Edip Adivar tarafından kaleme alınan *Zeyno’nun Oğlu* adlı romanda kültür, medeniyet, asrileşme ve alafrangalık paradigmaları etrafında geniş bir biçimde ele alınmıştır. Romanın asli karakterlerinden Mesture Hanım, Batılılaşma uğruna kendi değerlerini küçümseyen; giyim-kuşam, yaşayış ve zihniyetiyle zaman zaman kendini komik durumlara düşüren, yozlaşmış bir kadındır. Batı’nın bütün değerlerini asrileşme uğruna sorgusuz sualsiz kabul eder. Dans, briç, poker, balo gibi alafrangalığın gerektirdiği her türlü eğlenceye aşırı tutkun; gösterişi seven bir kadındır. Bu nedenle geleneksel yaşam ile ilgili her türlü kültürel unsuru, norm ve değerleri; yaşayış biçimini “köhne örümcekli” (s.32) olarak niteler. Avrupalı görünmek uğruna zamanının büyük bir bölümünü alafranga kuaför salonlarında, moda evlerinde geçiren; Avrupa’dan getirttiği kıyafetlere avuç dolusu paralar akıtan Mesture Hanım,

çağdaşlaşmayı yanlış anlamış bir tiptir. Ona göre yeni yaşamın anahtarı zevk, eğlence ve modadır. Bu nedenle yerine ve zamanına göre değil gösteriş ve modaya göre giyinir: “Diz kapaklarına kadar açık kahverengi bir manto giymiş, sıcak bir bahar günü olmasına rağmen, dünya modasına uyarak omuzlarına uzun tüylü, mükellef samurlar koymuş ve bu zengin kürkler arasında kısa olan boynu tamamen kayboluvermişti” (s.29). Kırkını çoktan geçmesine rağmen gittiği partilerde kendisinden oldukça küçük erkeklerle flört eder ve bütün erkeklerin de ondan hoşlandığını zanneder. Kocasının görevi dolayısıyla Diyarbakır’a gitmeleri söz konusu olunca kendini oraya medeniyet götüren bir kadın olarak görmeye başlar:

Hülasa Şişli’de baloları, briçleri ve tedansaları ile gıpta ederek bıraktığı aleme iptidâî bir maharet ve zekâ ile kendi vaziyetini şâyânî gıpta göstermeye muvaffak oldu. Fazla olarak kendisini Diyarbakır’a medeniyet götüren müteceddit ruhlu bir kadın gibi gösteriyordu. Gider gitmez bir defa “köhne ve örümcekli” düşünceleri kaldıracak, kendi etrafında kadınlı erkekli asrî bir cemiyet toplayacak, çaylar verecek, briç ve poker oynatacak, dansı moda haline sokacak, Diyarbakır’da yeni hayatın bir çeşit kraliçesi olacaktı. Giderken gramofon götürüyordu. Fakat tesis edeceği sosyete kabiliyet gösterirse, İstanbul’dan bir cazband getireceklerdi. Belki ekâbirden biri Diyarbakır’a gelirse, onun şerefine bir balo ile başlayarak, balo gibi medeniyetin en yüksek nimetini de Diyarbakır’a tattıracaktı (s. 49).

Batılı görünme uğruna kendi kökleriyle bütün bağlarını koparan Mesture Hanım, kızı ve kocasının da kendisi gibi olmasını ister. Kocasını kendi değerlerine bağlı olduğu ve dans etmeyi bilmediği için hor görür. En büyük hayali kızını zengin bir sefirle evlendirerek Batılı yaşam tarzını yerinde deneyimlemektir. Bu noktada en büyük çatışmayı kızıyla yaşar. Mazlume’nin kişiliği üzerinde annesinden ziyade köklerine olan bağlılığıyla dikkat çeken büyükannesinin tesiri daha büyüktür: “Onun şimdiye kadar sessiz, ciddi, belki de zekâsı durgun, annesinin dediği gibi, büyükannesinin tesiri altında telakki ediyordu... Büyükannenin tesiri, onu sun’î olmaktan muhata etmiştir.” (s.33).

Torununu Batı’nın köhne uygarlığına karşı korumayı, ona milli bir bilinç aşılamayı görev edinen büyükanne, bunu büyük oranda başarır. Mazlume, annesinin Batılı değerlere körü körüne sahip çıkmasına, kendi köklerini aşağılamasına karşı çıkar. Onun alafrangalaşma uğruna içine düştüğü komik durumları yüzüne vurur. Giyim-kuşam, müzik ve eğlence anlayışıyla dalga geçer. Batı müziğine özgü enstrümanlar yerine Türk kültürünün ve müziğinin zenginliğini yansıtan unsurlara yöneldiğini ifade eder:

Büyükannem, yeni dansları eski kabakçı Arapların oyunu kadar bile güzel bulmuyor. Hem bu danslar, ya Amerikan vahşilerinden, ya da Amerika zencilerinden geliyormuş, hele cazbant, bütün bütün aşağı bir şey. Büyük annem, ben gramofondan fokstrot çalarken saksafonu fena çalınmış zurnaya benzetiyor. Zurna ile çalınırsa çok güzel olurmuş. Biz Darülfünun'da artık zeybek danslarını tercihe karar verdik (s.32).

Mazlume'nin annesiyle çatışma yaşammasının önemli nedenlerinden biri de tıp eğitimi aldığı Darülfünun'da milli değerlere sahip çıkan bir grubun parçası olmasıdır. Asrileşme adı altında Doğu'nun bütün değerlerini yok sayanlara savaş açan, milli bir bilinçle Şark'ın da manevi değerlerini sahiplenilen bu nesil; kültürel belleğin, toplumsal hafızanın, gelenek ve normların istikbale ulaşmasını sağlayacaktır. Bu anlamda asrileşme sorunu romanda kuşaklar arasında derin bir çatışmaya yol açan bir unsura dönüşür:

Romanda asrileşme sorunu, Batılı yaşam biçimi zannedilen ve kendi değerlerinin öteki gören sığ bilinçlerle, kendilik değerlerini gerçek anlamda kavramış "yeni hayat" arzusunu kendi köklerinden alarak kurmaya çalışan kişiler arasında meydana gelir. Yazar, İstanbul'dan Doğu Anadolu'ya giden memurlar, asker ve eşlerinin, sınıfsal bir üstünlük olarak gördüğü yanlış bir taklitten ibaret asrileşme arzusunu, asrileşmeyi medeniyet değişimi olarak değil de yeni hayat kurma arzusuyla bütünleştiren kişiler arasında bir çatışma hali olarak verir (Şahin, 2010: 363).

Safiye Erol'un arka planda Türkiye'nin kuruluş yıllarını, seçkin tabakanın yaşam tarzlarını, kadın-erkek ilişkilerini ve hatta tasavvufu ele aldığı *Ülker Fırtınası*³⁹ adlı romanında Doğu ve Batı kültürlerinin gizli mücadelesi etrafında şekillenen bir kuşak çatışması söz konusudur. Yazara göre "*Ülker Fırtınası*"nın eğitilmiş, aydın ve coşkun kahramanları Nuran, Turan ve Selçuk, Batı'da yaşamış, orada eğitim görmüş; kendi ülkelerinden uzun bir süre ayrı kaldıkları için daha önce millî kültürlerini yeterince tanıma fırsatını bulamamış gençlerdir" (Erol, 2011: 399). Eğitimlerinin ardından ülkeye dönen bu gençler, geleneksel yaşam ve bu yaşamın kaynaklık ettiği, işlevsel olmayan düşünce biçimlerine uyum sağlayamadıkları için sosyal çevreleriyle çatışma yaşarlar. Bu çatışmayı en derin biçimde yaşayan karakter Nuran'dır. Asker bir babanın kızı olan Nuran, küçük yaşlarda annesini yitirdiği için Teyzesi Dilruba Hanım ve eniştesi Numan Bey'in gözetiminde büyümüştür. Müziğe ilgisi olduğundan müzik eğitimi almak üzere Viyana'ya gider. Nuran, Viyana'da altı yıl kaldıktan sonra İstanbul'a tamamen değişmiş bir birey olarak döner. Alaturka mûsikînin icra edildiği bir fasılda ud çalan Sermet'e âşık olunca yaşamı büsbütün değişir. Sermet'le bir süre

³⁹ Erol, S. (2001). *Ülker Fırtınası*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı. [İlk Basım 2001].

birlikte olur. Bu dönem, Nuran'ın en mutlu olduğu zamanlardır. Ancak Sermet'in evli olduğunu öğrenmesi üzerine Nuran büyük bir hayal kırıklığı yaşar. Aslında Nuran'ın böyle bir sorun yaşamasının nedeni, ilk başlarda yaşadığı aşk ilişkisini kimseyle paylaşmamasıdır. Aşk, sevgi ve kadın-erkek ilişkileri konusunda geleneksel bir bakışa sahip olan Dilruba Hanım, Nuran'ın kendisine her şeyi anlatacağını düşünür. Ancak “şahsî saadetimin ve ıztırâbımın üzerinde fazla durmayacak kadar asrın terbiyesini aldım, bunlardan bahsetmek bile bana abes gelir” (s.6) düşüncesiyle hareket eden Nuran, yaşayacağı her şeyin sorumluluğunu kendi üstüne alır. Onun kimseden özellikle de eski kuşaktan akıl almak gibi bir düşüncesi yoktur. Sonraki süreçte ayrı bir eve çıkmak ve tek başına yaşamak istediğini söylemesi, aile içerisinde büyük gerilime sebep olur. Teyzesine göre Nuran'ın bu isteği, toplumun gelenek ve göreneklerine aykırı, sosyal değerlere ters düşen bir istektir. Geleneksel norm ve değerlere uymak gibi bir kaygı taşımayan Nuran, bu düşüncesini hayata geçirme konusunda oldukça kararlıdır:

Ayıp mayıp dinlemeyeceğim. Kışın ben ayrı çıkmak niyetindeyim. Teyzem baklayı ağzından çıkaramadı ama ben anladım. İstanbul'da genç bir kızın müstakil oturması henüz hoş görülüyor galiba. (...) Ayıp mayıp dinlemeyeceğim. Süreyya Bey 'Vay' diyordu. Mamefih Nuran'ı yatıştırdı. Artık İstanbul'da genç bir kız müstakil hayatını yaşayabilirdi. Çalışan ve kazanan kadın kendi yuvasına neden kendi sahip olmasın? Haşa, bunu bugün kimse ayıplamaz. Bu hususta bazı yaşlı kimselerin eski görenekte ısrar etmelerini hoş görmeli (s.16-17).

Süreyya Bey'in ifadelerinden toplumun tamamının Dilruba Hanım'la aynı fikirde olmadığı, bazı kesimlerin geleneksel bakış açısının dışına çıkabildiği anlaşılmaktadır. Bu noktada Dilruba Hanım ve onun temsil ettiği geleneksel zihniyet önemli bir çatışma kaynağıdır. Dilruba Hanım'ın çocukları da Nuran gibi yurt dışında eğitim gördüklerinden kişilikleri modern değerlerle şekillenmiştir. Bu nedenle geleneksel değerlerin savunuculuğunu yapan anneleriyle çatışma yaşarlar. İlk çatışma, konağın dayanıp döşenmesi esnasında yaşanır. Çocuklar, geleneksel zevk ve anlayışa göre döşenen konağı modaya uygun, modern bir tarza uygun olacak şekilde elden geçirirler ancak anneleri, konağın oturmuş düzeninin bozulduğunu düşünür. Dilruba Hanım'ın çocuklarıyla yaşadığı tek çatışma bununla da sınırlı değildir. Kişiliği Alman kültürü ile şekillenen kızı Turan'ın misafirlere karşı adetlere uygun davranmamasına, büyüklerin yanında sigara içmesine, ayıp kavramına omuz silkmesine anlam veremeyen Dilruba Hanım, bu konuda kızıyla sürekli çatışır. Turan, annesinin

kendisine baskı kurma çabasını ve geleneksel kalıpları dayatmasını anlamsız bulur: “Böyle olacak olduktan sonra anası babası onu niye birçok paralar dökerek pahalı bir üniversitede okutuyordu? On yedi yaşında gelin edeydiler. O da şimdi sürmeli gözlü, tombul bir hanım olurdu, çocuk yetiştirirdi. Bu da fena bir iş değil. Fakat mademki modern bir meslek kadını olmaya çalışıyor, kendisinden bu köhne hanımnine âdetlerine uyması beklenemez. O, iş başarmak isterdi, iş!” (s.27). Köhneleşmiş adet ve geleneklere uymak bir tarafa, Turan’ın evlilik ve aile kurumuna ilişkin yaşadığı dönemle uyuşmayan düşünceleri bulunmaktadır. Turan, Batılı eğitim ile yetişen kimi çağdaşları gibi evliliğe tamamen karşı olmamakla birlikte “hiçbir zaman göreneği takip etmiş olmak için kocaya varmayacak” ancak belli bir yaşa kadar evlenememesi durumunda çocuk sahibi olma konusunda annesinin yüreğine indirecek, oldukça radikal bir planı vardır:

— *Yalnız şu kadar söyleyebilirim ki, yirmi beş yaşında hâlâ evlenmemiş bulunursam artık beklemem ve bir çocuk doğururum. İhtiyar hanım biraz düşündü, duyduğu sözlerin pek içinden çıkamadı.*

— *Ne gibi çocuk? Nasıl çocuk? Evlâtlık mı?*

Turan sigaradan halkalar savurdu, güldü:

— *Hayır efendim, doğururum dedim size. Gelişigüzel hoşlandığım bir adamdan; yeter ki, aptal ve hastalıklı olmasın.*

— *E... Çocuğun babası ne olur? (...)*

— *Babasından bana ne? dedi. Ana da ben, baba da ben. Kocadan pekâlâ vazgeçebilirim ama bir veya birkaç evlât isterim. Kadın kısmı anne olmalıdır. Dilrûba Hanım’la misafirleri oldukları yerde vurulmuşa döndüler (s.28)*

Turan bu düşüncesinden ilk bahsettiğinde anlattıklarının Dilrûba Hanım’ın düşünce dünyasında en ufak bir karşılığı dahi yoktur, kızının ilk etapta neyden bahsettiğini bile idrak edemez ancak kızının düşüncesini detaylandırmasından sonra adeta beyninden vurulmuşa döner.

Peride Celal’in *Evli Bir Kadının Günlüğünden* adlı romanında benzer bir çatışma, Selma ile annesi arasında yaşanır. Selma, çocukluk yılları boyunca anne ve babasının yoğun baskısına maruz kalır. Doktor olan babasının umursadığı tek şey hastalarıdır. Oldukça disiplinli ve otoriter bir insandır. Bu nedenle Selma, babasından ziyade annesine yakın olmak ister ancak annesinden hiçbir zaman istediği destek ve yakınlığı göremez. Selma nihayet üniversite eğitimi almak üzere Ankara’ya gittiğinde ilk defa özgür bir birey gibi hissetmeye başlar. Özellikle sol düşünceye sahip bir gruba

dâhil olmasından sonra kişiliği ve yaşamı ile ilgili bazı sorgulamalar yapmaya başlar. Birey olma ve kendini gerçekleştirme sürecine dair yaşadığı başarısızlıkların en büyük failinin annesi olduğunu anlar. Bu keşif, zaten çatışmalı olan anne-kız ilişkilerinde ciddi bir kopuşun yaşanmasına neden olur. Selma, toplumsal değer ve normları hiç sorgulamadan kendisine aktarmaya çalışan annesini parazit olarak niteler: “Ne geride kalmış kadın annem! Düşünceleri, konuşması, davranışları her şeyiyle yüz yıl öteden sesleniyor bana. Onu sevmiyorum, acıyorum daha çok. O kadar birbirimizden ayrıyız ki! (...) Annem kendi takımından birçokları gibi parazit bir kadın” (s. 11). Bu düşüncesiyle annesiyle arasındaki çatışmanın derinliğine dikkat çeken Selma, annesiyle aynı devrin insanları olmadığını hisseder. Annesinin evliliğiyle ilgili tasarısını duyunca onunla ilgili yaşadığı derin hayal kırıklığını yüzüne haykırır:

Çocukluğumdan beri kaşık kaşık verdiği bütün nimetleri kusmak geldi içimden önüne. Kaçıp odama kilitlenmek? Ama bu kez, o benim evimdeydi. Kendi evimde kaçıp saklanmak gülünç olurdu. Yavaş ve öfkeli: Kokmuş şeyler bunlar! dedim. Sınırlar koydunuz önüme bir sürü, birini atlasam öbürü çıkıyordu. Durmadan ayağım takılıyordu sizin eskimiş kurallarınız, yargılarınız yüzünden... Resim yapmak istersin, doktor olacaksın derler; Üniversite'ye gidersin, kuşku baslar kötü arkadaşlar kötü huylar edindi diye... Hiç mutlu olmadım sizinle... (s. 67).

Selma'nın annesiyle yaşadığı çatışma o kadar derindir ki çocuklarla anneleri arasındaki biyolojik bağı ortadan kaldırılabilecek bir geleceğin hayalini kurar: “İçimden, ‘insanları ana karnından dışarıda, kavanozda büyütecekleri zaman yaklaşıyor, çok şükür yaklaşıyor!’ diye, düşünüyordum. Benimki bile öyle bir kavanoz çocuğu olmalıydı. Boyun eğmemek, bir gün karşısındakilere borçlu çıkmamak için! Göbeğinden bana bağlanmasın çocuğum, aman bağlanmasın!” (s. 70).

Sevgi Soysal'ın *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* adlı romanında Mevhibe Hanım, Halk Partisi milletvekillerinden Doğan Bey'in kızıdır. Doğan Bey, milletvekili seçildikten sonra kızı Mevhibe'yi de yanına alarak Ankara'ya yerleşmiş, köylü ve eğitimsiz olduğu için karısını Trabzon'da bırakmıştır. Bu nedenle kişiliği, oldukça sert ve otoriter bir babanın sıkı kontrolü altında gelişip şekillenir.

Mevhibe Hanım oldukça kuralcı, değişmez prensipleri olan, geleneklere sıkı sıkıya bağlı bir kadındır. Sosyal ilişkilerini, aile yaşamını ve çocuk yetiştirme tarzını da bu anlayışla sürdürdüğü için çocuklarıyla birçok konuda çatışma yaşar. Özellikle de kızı Olcay'la ciddi sorunlar yaşar. Bir bürokrat kızı olmasının yanı sıra kendisi de uzun yıllar boyunca bürokrasinin içinde yer aldığından sınıf ayırımına dikkat eder ve

çocuklarının da kendi sınıflarına mensup olmayan kişilerle temasa geçmesini istemez. Bu nedenle Olcay'ın mahalledeki çocuklarla oynamasına asla izin vermez. Hatta bir keresinde kapıcı Rüstem'le oynadığı için Olcay'ı yarım gün boyunca sandık odasında kilitli tutar. Okul yıllarında da sosyal ilişkilerinde belirli kuralları ihlal etmemesi için Olcay'ı yakından takip etmiştir: “Anası hep sevdiği ve hoşlandığı şeylerle arasına girmişti(r). Sevgiyle arasına. Sevdiği bir kitapsa, kitapla arasına. Renkli balonlarla arasına...” (s. 109). Mevhibe Hanım, Olcay'ın kendi belirlediği sınırların dışına çıkmasından, kendi benimsemediği bir şeyi benimsemesinden çok korkar. Bu nedenle Olcay'ı her konuda baskı altında tutar. Mevhibe Hanım'ın, Olcay üzerinde kurduğu bu baskı ve kontrol mekanizması uzunca bir süre işe yarar.

Olcay kendi sınıfından olmayanlarla arkadaşlık kurmaz, yoksullara yardım etmeye çalışmaz, kendi kabuğuna olabildiğinde çekilir. Bu süre zarfında o kadar çok kitap okur ki okuduğu kitaplardan çok etkilenir, kişiliğinde büyük değişiklikler meydana gelir. Birey olma yolunda önemli adımlar atan Olcay, hayatında ilk defa annesinden farklı düşündüğünü hisseder. Annesinin etrafına ördüğü korku duvarlarını yıkan Olcay, yeni arkadaşlar edinmeye, çevresine daha duyarlı hale gelmeye başlar. Böylece kendi babasının sözünü kanun sayan, onu sorgulamayı aklının ucundan bile geçirmeyen Mevhibe Hanım, günü geldiğinde kendi kızının da bu şekilde davranacağını kendi çizdiği çerçevenin dışına çıkma girişiminde bulunmayacağını düşünür fakat yanılır. Kızıyla farklı kuşaklara mensup olduğunu, farklı değer yargılarıyla şekillendiklerini hesaba katmayan Mevhibe Hanım bu gerçeklik karşısında hayal kırıklığı yaşar. “Doğan ile Olcay'ın anne babasından farklı olmasının en büyük nedeni içlerinde bulundukları küçük burjuva toplumunun sorgusuz-sualsiz bir üyesi olmaktan ziyade düşünerek adım atmalarıdır. Bulundukları konumdan yüzde yüz sıyrılmasalar da insanî değerlerle yaşayan, özgürlüklerinin peşinde olan bireylerdir” (Süphandağ, 2017: 68).

3.4. Ekonomik ve Sınıfsal Sorunlar

Göçün hem kaynak hem de hedef toplumlar üzerinde geniş çaplı ekonomik sonuçları söz konusudur. Göçler, yeni iş ve istihdam olanakları, iş gücü piyasalarının etkin bir biçimde işlemlerini sağlarken yoksulluk, çocuk işçiliği, güvencesizlik, ağır çalışma koşulları, uzun çalışma saatleri, zorlu iş ve çalışma koşulları, düşük ücret, gelir

adaletsizliği gibi çeşitli sorunlara da neden olur. Çalışmanın bu kısmında romanlarda yer verilen göçle bağlantılı ekonomik ve sınıfsal sorunlar tespit edilmeye çalışılacaktır.

3.4.1. Yoksulluk

Bireyin temel ihtiyaçlarına erişimini kısıtlayan duruma yoksulluk denir. Yoksulluk farklı biçim ve derecelerde gözlemlenebilir. Yoksulluk, gelir düzeyi miktarı dışında bireyin yetersiz beslenmesi, barınma sorunları yaşaması, eğitim ve sağlık imkânlarına erişiminin kısıtlanması, sosyal hayata katılımının azalması ya da ortadan kalkması gibi farklı alanlarda etkisini gösterir. Bireyin hayatta kalabilmek için zorlu yaşam mücadelesine girişmesinin yanında sosyal hayata katılımının ekonomik olarak kısıtlanması da yoksulluğun kapsamındadır. Yoksulluk, bireysel koşullardan kaynaklanabileceği gibi ekonomik yapı ve sosyal politikalardan da doğabilir.

Yoksulluk, bireylerin hayatlarını idame ettirebilmek için ihtiyaç duyduğu gıda, giyim, barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumda olmasıdır. Ancak “yoksulluğu sadece temel ihtiyaçları karşılayamama durumu olarak tarif etmek, eksik ve dar bir tanımdır. Daha geniş anlamda yoksulluk, eğitim, sağlık ve yaşam beklentisi gibi alanlardaki yoksunlukları da içeren bir kavramdır. Ayrıca, toplumla bütünleşememe, toplumdan dışlanma, ayrımcılığa uğramak da yoksullukla doğrudan ilintili konulardır” (Açıkgöz & Yusufoglu, 2012: 80).

Günümüzde küresel bir soruna dönüşen yoksulluk, çeşitli faktörlerden etkilenen çok boyutlu ve karmaşık bir olgudur. Türkiye’de yoksulluğun genel nedenleri arasında işsizlik, çalışmaya engel olabilecek nitelikteki hastalıklar, nüfus fazlalığı, iş ve istihdam olanaklarının yetersizliği ve eğitimsizlik gibi faktörler sıralanabilir. Bunların dışında göç olgusu da yoksulluğa neden olan önemli bir etkidir. Bireylerin çoğunlukla daha iyi yaşam koşullarına erişmek amacıyla gerçekleştirdiği göçlerin yoksulluğu tetikleyen bir faktör olması, dikkat çekicidir. Bu durum, bir çelişki gibi görünse de kişilerin daha iyi şartlara ulaşmak için yeni bir yaşam inşa etmek durumunda kalması veya her şeye yeniden başlaması bireyi öncelikle yoksullaştıran zorlu bir süreçtir. Hem yoksulluk hem de yoksulluğa neden olan faktörler, birçok bilim dalının yanı sıra edebiyatın da ilgisini çekmiş, romanlarda bu hususlar sıklıkla ele alınmıştır.

Halide Edip Adivar'ın *Kerim Usta'nın Oğlu* adlı romanında yoksulluk, Kerim Usta ve ailesinin ailenin yaşamının önemli bir parçasını teşkil eder. Memduha'nın teyzesi vasıtasıyla tanışıp evlenen Kerim Usta ve Memduha Hanım uzunca bir süre muhallebi dükkânı işletirler. Kasım Derman dünyaya gelene kadar başlarını sokacakları bir evleri dahi olmayan çift, teyzeleri Emine Hanım'ın evinde yaşarlar. Çocukları olduktan sonra muhallebi dükkânının üst katında yer alan bir göz odaya taşınırlar. Aile oldukça kısıtlı imkânlarla sahip olduğu için Memduha Hanım, kocasının dükkânında çalışmak zorunda kalır: “Onun güzel bir kadın olduğundan hiç şüphe yoktu. Gerçi sabahdan akşama hatta gece yarısına kadar çalışmak yüzüne bariz bir yorgunluk ifadesi vermiş, gözlerinin altını simsiyah yapmış, yüzünün bütün hatlarını gevşetmişti, fakat gene de, bilhassa gözlerinin güzelliğini söndürememişti” (s. 27-28). Bu durum, savaşın başlaması ve cepheye giden Kerim Usta'nın, oğlu Kasım ve eşi Memduha'yı İstanbul'a göndermesiyle daha da kötüleşir. Tek gelir kaynaklarını da yitirmiş bir vaziyette İstanbul'a teyzelerinin yanına sığınan anne-oğul bir göz odada ve sahte kimliklerle yaşamaya başlar. Yanlarına gittikleri akrabaları dışında kimse onların Kerim Usta'nın ailesi olduğunu bilmez. Ailenin bu dönemde yaşadıkları sonraki yıllarda Kasım Derman'ın zihninde “Âdeta acıklı bir roman okur gibi (...) tekrar eder” (s. 68). Oldukça kısıtlı imkânlarla yaşamaya çalışan anne oğul bu zor şartlara birlikte göğüs gerer. Kasım, babasının yokluğunda oldukça küçük yaşta olmasına rağmen ailenin sorumluluklarının bilincindedir: “Bana annemin daima birisine hizmet etmesi kötü geliyordu. Evvelâ şuuraltı fakat çok kudretli bir azimle onu başkalarına hizmet etmekten kurtaracak, bilâkis ona hizmet ettirecek bir vaziyet teminine ahdetmiş bulunuyordum” (s.75). Tüm bu zorluklara rağmen düzen kurma çabaları da devam eder. Kasım'ın okula başlama zamanı geldiğinde okul ihtiyaçlarını dahi karşılayacak durumları yoktur:

Ertesi sabah gelince beni Hüseyin Amca götürdü. Hoca Efendi kapı önünde bir hayli sualler soruyordu. Tabii benim işitemeyeceğim bir şeyler konuşuyorlardı; galiba, o da benim hakkımda emniyet memurlarının tahkikat yaptıklarını duymuştu. Nihayet beni sınıfa götürdü. Evet, resmi mekteplerdeki sıraların burada yok olduğunu bir gün önce görmüştüm. Beni kendine bitişik bir yere oturttu. Dolabını karıştırarak eski bir elifba cüzünü elime verdi. Rahlem yoktu. Mektebe yazılmış değildim ve rahlemi alacak halimiz de yoktu. O bir hafta içindeki misafirlik kabilindeki Ömer Hoca mektebinde harfleri tanımaya başladım. Çok sessiz ve elimdeki kitaba olanca varlığımla gözlerimi dikmiş olmam Hoca Efendi'nin hoşuna gitti (s.48)

Şartları onu hem okula gitmeye hem de okul sonrasında çalışmaya zorlar. Etrafta onun gibi çalışan işportacıları görür ve annesine kendisinin de bu işi yapmak istediğini söyler. “Bu aralık hep birkaç çocuğun elinde işportalar, fındık fıstık kestane gibi şeyler sattıklarına, göğüslerinde asılı keselerine epeyce para indiğine dikkat ettim. Bunun karlı bir iş olduğunu sezmiş olacağım ki anneme, azattan (okuldan çıktıktan) sonra bir iki saat benim de bunu yapmak istediğimi, ikinci akşam söyledim” (s. 54). Çalışmaya başlayan Kasım kazandığı günlük yevmiyesini annesine götürür. Küçük yaşta ailenin geçim sorumluluğunu üstlenen Kasım, gece yarısına kadar derslerine çalışırken okuldan çıkar çıkmaz annesine beş on para getirebilmek için işportacılık yapar. “Gerçi gece uykularından -çalışmak için- birkaç saat daha kaybetmek ihtimalim vardı. Fakat, ben buna alıştım” (s.77) diyen Kasım, yoksulluğun onları içine attığı şartların ve zorlukların da farkındadır. Kasım, okulu tamamladıktan sonra da satıcılığa devam eder: “Mektepten sonra sokakta satıcılık etmekten de vazgeçmedim. Bu, hayatımız için zaruretti” (s.63).

Latife Tekin’in yaşamından izler taşıyan *Sevgili Arsız Ölüm* adlı romanda yoksulluğa büyük ölçüde yer verilir. Esasen Tekin’in romanlarında yoksulluk, paraya, iktidara merkeze ulaşmak için çabalayan, kenarda kalmış, ötekileştirilmiş insanların bilincinden aktarılır (Balık, 2011: 86). *Sevgili Arsız Ölüm*’de de köyden kente göç eden Aktaş ailesinin göçle başlayan ve süreç içerisinde ağırlaşan yoksullukları ön plandadır. Huvat başta olmak üzere aile bireylerinin köyde yaşadıkları süre boyunca düzenli bir işleri bulunmadığından yaşadıkları geçim sıkıntısı kente özgü değildir ancak ailenin yaşadığı yoksulluk kente taşınmalarından sonra iyice derinleşir. Ailenin köyde geçinememesinin temel sebeplerinden biri, Huvat’ın sorumsuz bir birey olmasından kaynaklanır. Köyü her fırsatta terk ederek evin sorumluluklarını karısı Atiye’nin üzerine yıkan Huvat, köye her döndüğünde yeni bir aletle döner. Köylülerin soba, radyo ve otobüs ile tanışmasını sağlamışsa da ailesine çok faydası olmaz. Köyde bulunduğu zaman da çocuksu bir ruha sahip olduğundan kendini Atiye’nin tasvip etmediği işlere kaptırır. Önce avcılığa merak salan Huvat daha sonra güvercin ve keklik beslemeye başlar. Bu uğraşlara kendini kaybedercesine daldığı için karısı, her seferinde onu vazgeçirmek için muskalar yapar. Huvat, avcılık ve kuşçuluk sevdasından uzaklaşır ancak bir süre sonra köyün delikanlıları ile oynadığı yumurta oyununun müptelası olur. Saplantılı bir kişiliğe sahip olan Huvat, aile kente göç

ettikten sonra da düzelmez. Önce kara sakallı bir hocanın peşine büyülenmişçesine takılır. Hocanın dizlerinin dibinden ayrılmaz. Bir olaydan ötürü hocayla yollarını ayrıldıktan sonra kendini suya kaptırır.

Ama Huvat'ı su tuttu. Huvat suya bakmadan yaşayamaz hale geldi. Atiye kocasını su sevdasından kurtarmak için yine tesbihine sarıldı. Okuyup üfledi. Aklını bozup delirmemesi için Tanrı'ya yalvarıp yakardı. Ama okuyup üflediği tersine döndü. Huvat suya bakmadan duramadığı için akşamları deniz suyuyla doldurduğu şişelerle eve gelmeye başladı. Şişeler odanın duvarlarına asıldı. Huvat şişelere baka baka uykuya daldı. Uykudan uyanır uyanmaz şişeleri aradı. Atiye'nin tüm yalvarmalarına rağmen su Huvat'ın aklını aldı (s. 159-160).

Bütün bunlar yaşanırken ailenin ekonomik durumu günden güne kötüleşir. Tek odalı bir gecekonduya yerleşmek zorunda kalan aile, oldukça zor zamanlar yaşar. Uzun süre iş bulamadıklarından önce Nuğber'in daha sonra Zekiye'nin altınları bozdurulur ancak bu yolla elde edilen para da ailenin durumunda herhangi bir iyileşme sağlamayınca evdeki eşyalar tek tek satılmaya başlanır. İçine düştükleri bu durumdan kurtulmak için Mahmut, tesisatçılık, terzi ve kuaför çıraklığı, tombalacılık yaparken Nuğber, komşu terzinin yanında çalışmaya başlar. Ancak bunların hiçbiri kalıcı işler olmadığı için ailenin yaşadığı geçim sıkıntısını gidermez. Ailede bir tek Seyit'in düzenli bir işi vardır. Aileyi geçindirme sorumluluğunu üstlenen Seyit oldukça ağır işlerde çalışır:

Camı çerçevesi takılmamış inşaatlarda eli bıçaklı rüzgârla, ingilizanahtarıyla, çekiçle, murçla vuruştur. Borulara kelepçe taktı, birbirine bağladı. Pencere önlerine başını rüzgârdan sakına sakına dilim dilim radyatör koydu. Bağladığı borulara, radyatörlere bakıp gurur duydu. Elini şişip büyüyen ciğerinin üstünde tıtır tıtır oynatarak sevindi. Rüzgâra inat boş bir kireç tenekesine meşe kömürü doldurdu. Kömürü kızarttı. Tenekeyi arkası sıra gezdire gezdire dış açtı, duvar deldi (s. 97).

Seyit, uzun süre boyunca ağır işlerde çalıştığı için hastalanır. Seyit hastalandıktan sonra ailenin tek düzenli gelir kaynağı da kesilir. Bunun üzerine aile Seyit'in inşaatta kullandığı takımları satmak zorunda kalır. Bunu öğrenen Seyit, çok üzülür ateşler içinde yandığı halde yeniden iş aramaya başlar ancak iş bulamaz. Aile bu süreçte o kadar derin bir yoksulluk yaşar ki tek göz gecekondularının içi dışardan görünmesin diye perdeler gece-gündüz sıkı sıkıya örtülüdür. Ailenin küçük kızları Dirmit, yaşadıkları yoksullaşmanın bilincindedir. Şehirdeki çoğu evin perdelerinin açık olmasına karşılık, kendi evlerinin perdelerinin hep kapalı olmasını, yoksulluktan duydukları utanca bağlar.

Sevgi Soysal'ın *Şafak* adlı romanında Adana'ya geldikleri anlaşılan Ziynet ve Zekeriya yeni evlenmişlerdir. Ekonomik açıdan zor durumda olan çift, Ziynet'in ablasının evine sığınır. Bacanağının evine iç güveyi olarak sığınmak zorunda kalan Zekeriya, “her şeyden bihaber kendi yetiştiği toplumda kendisine ne öğretiliyse onu uygulayan, özgürlüğünden, insan olmanın koşullarından habersiz bir bireydir” (Süphandağ, 2017: 91). Zekeriya içinde bulunduğu koşulları düzeltebilecek bir işe sahip değildir. Bu nedenle çiçeği burnunda gelin Ziynet'in doğru dürüst bir çeyizi bile yoktur.

Adana'da sadece zenginler değil çevre köylerde toprağı olanlar, dükkân sahipleri, en azından ev tarla sahipleri kızlarının çeyizini mahalle mahalle gezdirirler. Gösterişsiz, sade bir hayat süren bu insanlar; Adana zenginleri yanında yoksul sayılsalar bile düğün, dernek, sünnet denince geleneklerin hakkını verebilecek kadar paraya sahiptirler. İnsanlarını doyurmamış bereketsiz bölgelerden Adana'ya akan emekçi halkın böyle bir imkânı bulunmadığı için bu geleneklere uymazlar.

Ziynet'in çeyizi ne kamyona yüklendi ne de caddelerde tur attı: Öyle kamyonlara yüklenecek çeyizi de yoktu. Abla kız kardeş, Gülşah'ın iki odalı evinin bir yerlerinde yıllarca sakladığı bir top patiskayla birkaç çarşaf, yastık yüzü, yorgan çarşafı falan biçmişlerdi. Birkaç da yatak girlandı. Tığla işlediği dantelleri geçirmişti kenarlarına Ziynet. Çeyizin bundan ötesi, Maraşlı akrabaların ısmarlama armağanlarıydı. Biri yorgan parası vermiş, öteki somya masraflarına katılmıştı (s. 53).

Ziynet, gerekli olanla yetinmek zorunda kalır ancak yine de sahip olamadıklarının hayalini kurmaktan da geri durmaz. Akli nelerde kalmamıştır ki Zekeriya'nın yakışıklılığı bunlardan vazgeçmesine yetmez. Özellikle de “Kuruköprü Meydanı'ndaki yorgancının vitrininde gördüğü, sarı satenden, her baklavası üstüne ayrı boncuklar işlenmiş yorgan! Yapma çiçeklerle, incilerle süslü cibinlik! Naylon tül den! Ağır işlemeli, kapitone yatak örtüsü! (...) Yeni gelin yatağını bunlarla süsleyebilmek için neler vermez Ziynet! Ama verecek bir şeyi yok işte” (s.53-54).

İçinde bulunduğu yoksulluktan ötürü sahip olamadıklarının hayalini kuran tek kişi Ziynet değildir. Ziynet'e “paçavrayı ne yapacaksın kız? Aklin varsa buzdolabı düşle” (s. 54) diyen Gülşah'ın tek hayali bir buzdolabıdır. Ev işlerine, temizliğe çamaşıra koşuşturmadan yorgun düşen Gülşah, bir buzdolabı olmadığı artan yemeklerini muhafaza edemediğini ve her gün yemek yapmak zorunda kaldığını

söyler. Gülşah, bir buzdolabı olması durumunda artan yemeklerini dolapta saklayabilecek böylece her gün yemek yapmak zorunda kalmayacaktır. Gülşah'ın bu isteğine kavuşamamasının nedeni kocası Ali'nin oldukça fakir olmasıdır. Maraşlı olduğunu her fırsatta dile getiren ve hemşericiliğe oldukça önem veren Ali, yirmi yılı aşkın bir süredir aynı fabrikada işçi olarak çalışır. Ailenin tek gelir kaynağı fabrikadan aldığı mütevazî ücrettir. Yanlışlıkla gözaltına alındığı gün, karakolda feci şekilde dayak yemesine rağmen düşündüğü tek şey, işi olur. Ali'nin, okutmak zorunda olduğu oğlu ve bakmakla yükümlü olduğu bir ailesi vardır. Bu nedenle gözaltında bulunduğu sürede fabrikaya gidemediği için işini kaybedeceğinden korkan Ali, salıverilir verilmez fabrikaya gider. Yediği dayağın etkisiyle başı dönen, ayakta dahi durmakta zorlanan Ali, kapitalist sistemin bütün özelliklerini kişiliğinde barındıran patrona derdini anlatmakta zorlanır. Patronu komünistlik iddiasıyla gözaltına Ali'nin içinde bulunduğu durumu fırsata çevirmek ister ve Ali'nin üç günlük yevmiyesini keser.

Handan Gökçek'in *Ah Mana Mu* adlı romanı, 1924 tarihinden itibaren gerçekleşen Türkiye-Yunanistan nüfus mübadelesini konu alır. Romanın son sayfasında “Bu hikâye büyükbabam Sakuş ve büyükannem Rena'nın gerçek yaşamından yola çıkılarak anlatılmıştır” (s. 282) şeklindeki ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla romanda anlatılanlar yazarın kendi kişisel tarihinden alınmıştır. Romanın merkezinde Sakuş ve Rena yer almaktadır. Onların yaşam öyküleri, Yanya'dan başlanarak verilmiştir. Balkanlarda yaşanan iç karışıklığın günden güne yoğunlaştığı, toplumsal barış ve huzurun gölgelenmeye başladığı bir dönemde birbirlerine âşık olan Sakuş ve Rena biri Rum biri Türk olduğu için yaşamlarını sosyal, tarihsel, kültürel, dinsel ve siyasal birçok zorluğun üstesinden gelerek birleştirebilmişlerdir. Sakuş da günden güne büyüyen ailesiyle yüz yıllardır bu topraklara kök salan atalarının izinden gitmek, sahip oldukları toprakları kendisinden sonraki kuşağa miras olarak bırakmak ister. Bu sırada Balkan coğrafyası adeta kaynayan kazan durumundadır. Sevr'i fırsat bilerek Anadolu'nun bağrına doğru ilerleyen Yunan orduları bozguna uğramış, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla İtilaf Devletleri ile yeniden müzakere masasına oturulmuştur. Sevr'i geçersiz kılan Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak Türk ve Yunan heyetleri arasında yapılan sözleşme gereği, iki ülkenin yurttaşları karşılıklı olarak yer değiştirecektir. Sakuş ve ailesi de alınan bu karar gereği çok sevdikleri Yanya'dan ayrılmak durumunda kalır. Nüfus mübadelesi başlamadan çok önce bu

mübadelenin gerçekleşeceğine dair haberler yayıldığı için mübadillerden şanslı olanlar, atalarından miras olarak aldıkları bağ, bahçe, tarla, arsa, ev ve dükkanları yok pahasına elden çıkarabilmiştir. “Türkiye’den yığınla insan geliyordu, onların gelişine misilleme olarak da Türkler evlerini terk etmek zorunda bırakılıyordu. Gelen Rumlar acele ve telaş içinde kaçıp bütün varlıklarını geride bırakmak zorunda kalmışlardı. Bunun verdiği öfke ve üzüntüyle geldikleri yerlerde çok büyük sorunlar çıkarıyorlardı” (s. 180). Kısa bir süre sonra ayrılmak zorunda kalacaklarını bilen Rumlar, Müslüman halka ait taşınmazları satın almaz. Bu nedenle aile, Yanya’dan sersefil bir vaziyette ayrılır. Kızı Rena’nın gitmemesi için bir çözüm arayan Vasili, limanları gezerken “gelenlerin ve gidenlerin perişan hallerini gördükçe içi paramparça oluyor, buralarda ve birçok Yunan şehrinde açlık ve sefalet kol geziyordu” (s. 192).

Sakuş ve ailesi oldukça zorlu bir yolculuktan sonra önce Mersin Limanı’na oradan da onlara tahsis edilen eve giderler ancak ev demeye bin şahit ister. Mübadele nedeniyle Yunanistan’a giden Rumlardan kalan bu ev, defineciler tarafından tarumar edilmiştir:

Bu eve geldiğimiz ilk günü hatırlıyorum. Camları kırılmış, sıvaları dökülmüş, içeride ne varsa yağmalanmış, her yer kazılmış. Gidenlerin bahçeye altın gömdüğünü duymuşlar, bizimki de dâhil bütün evlerin bahçelerini kazarak döşemelerini sökerek derin çukurlar açmışlardı. Hükümet biraz derleyip toplamış, çukurları kapatmış, çatıyı aktarmıştı. Büyükbabanız, canla başla çalıştı (s. 278).

Mübadillerin yoksulluklarını körükleyen diğer bir husus da devletin yaptığı yardımlara karşılık mübadilleri borçlandırmasıdır. Sahip oldukları her şeyi kaybeden mübadillere, iki sene sonra taksitle ödeme karşılığında senetler verilmiştir. Sakuş, ailesinin geçimini sağlayabilmek için kendine bir fırında iş bulur. Rena ise ördüğü kazak ve yelekleri satar ancak çok az para kazanabildikleri için geçinmekte zorlanırlar:

Alkioni’yi bulmak için ayırdığımız o iki altını bozdurup bir kısmını sizlere yiyecek ve giyecek almak için harcamıştık, kalanı da evin tadilatı, ağaçların bakımı için harcadık. Evimizin tapusunu yıllarca alamadık, portakal bahçelerinin de tabii. Devlet bize evi vermişti; ama onlara borçlanmıştık. Ben yeniden para biriktirebilmek için, kazak, yelek örüp satmaya başladım. İlk zamanlar almak istemediler, zamanla kötü insanlar olmadığımızı anladılar. Dilsiz kadının, örgüsü güzel diye konuşurlardı yanımda. Belki ben onlarla konuşsaydım, evlerine gitseydim daha çabuk kabulleneceklerdi, yapamadım... Eve gelirler, yün getirip bırakırlar, sonra da almaya gelirlerdi, verdikleri parayı hiç harcamadan bir kenara koyar biriktirirdim. Büyükbabanız evin masraflarını yapar, artanı bana verirdi. O para birikti; ama büyükbaba işten çıkarılınca harcadık, sonra yeniden biriktirdik Ervehe hastalandı, hastaneye yattı yine harcamak zorunda kaldık. Aradan dört koca yıl geçti (s. 279).

Ayla Kutlu'nun *Yedinci Bayrak* adlı romanında Hasret'in Saraybosna'dan başlayarak İzmir'e kadar uzanan yarım asırlık zorunlu göç hikâyesi konu edilir. Hasret, evin tek çocuğudur. Annesi hasta olduğundan babasına değirmen işlerinde yardım etmek zorunda kalır. Bu nedenle okula gidemez. Hasret'in dış dünya ile tek teması, değirmene civar köylerden gelen köylülerdir. Hasret, gelenlerin anlattıklarından hareketle Bosna'da anlam veremediği, her geçen gün katlanarak artan bir gerginliğin yaşandığını sezer. Hasret'in çocukluk yılları boyunca büyük huzursuzluk yaşamasına neden olan bu durum, Ali Sabir'le evlenmesinden yıllar sonra da devam eder. Üstelik kocasının anlattıklarından hareketle Hasret, olayların dozunun iyice arttığını anlar ancak çocukluğundan beri değişmeyen bu durum ile ilgilenmek istemez. Onun farkı kaygıları vardır:

Hasret. Büyük şeyler beklemeyen bir aciz kuldu kendisi. Üç-beş yıl içinde kızını evlendirmesi gereken bir anneydi. Bunu yaşamının merkezine yerleştirmek istiyordu. Ona neydi Hersekli ırgatların isyanından? Kızının ardından gelen en büyük beklentisi, oğluna iyi bir eğitim sağlamaktı. Her iki sorun da çözüldüğünde, aile kaçınılmaz biçimde rahatladığında bu kez ayrılıkları yaşayacak, ara sıra bir araya geldiklerinde bu durumu ödül sayacaklardı (s. 55).

Hasret, bu küçük kaygılarla çocuklarının istikbali için neler yapabileceğini düşünürken bir gün Saraybosna ansızın işgal edilir. “Tuğun yerine Nemçe bayrağı çekilmiş, Osmanlı Müslümanlarının hakları ve toplumdaki yerleri bir anda değişmiştir” (s. 94). Bunun üzerine aile, varını yoğunu geride bırakıp Bosna'dan Üsküp'e göç eder. Çok geçmeden Üsküp de Arnavutlar tarafından ele geçirilir. Şehir sokaklarında tam anlamıyla kaos hâkimdir. Serseri, Arnavut gençlerinden biri kızlarına göz koyduğu için aile burada büyük bir tehlike ile karşı karşıya kalır. Kentin bütün giriş çıkışları kapatıldığı için buradan ayrılmak da çok zordur. Üsküp'ten kaçış planları yaptıkları esnada kızlarına musallat olan bu genç, Ali Sabir'i öldür. Kocasını kaybettiği için büyük bir yıkım yaşayan Hasret, kızını kurtarabilmek ümidiyle kocasının en yakın arkadaşından yardım ister. Bir gece ansızın kocasının mezarına ikinci kez su dökmeden Üsküp'ten ayrılırlar. Aile, Manastır'a göç eder. Manastır diğer kentlere oranla daha sakin olduğundan aile burada uzunca bir süre kalır ancak önceki duraklarda her şeylerini yitirdiklerinden burada bir düzen kurmakta zorlanırlar. “Zorunlu göç isteyerek yapılan göç ile kıyaslandığında, insanın sosyal uyum, hayat beklentileri, kişinin dünya üzerine olan temel varsayımları gibi yaşamsal kavramlarını çok daha derinden etkiler. Bir diğer deyişle, zorunlu göç hem sebepleri, hem de

sonuçları açısından isteyerek yapılan göçten ve siyasi mülteci olmaktan çok farklıdır” (Aker vd., 2002: 99). Hasret ve ailesi de zorunlu olarak yaşadıkları bu göçlerden ötürü sahip oldukları her şeyi yitirdiklerinden oldukça derin bir yoksulluğa mahkûm olurlar. Peş peşe yaptıkları zorunlu göçlerin ilkinde baba yadigarı ev ve değirmeni, daha sonraki göç durakları olan Üsküp’te güçlüklerle sahip oldukları ev ve dükkânı öylece bırakıp kaçtıkları için Hasret’in kefen parası olarak sakladığı tek altından başka hiçbir şeyleri kalmaz. Ailenin içinde bulunduğu sefaletin boyutu, Hasret’in torununun evliliği söz konusu olunca daha net bir şekilde ortaya çıkar. Düğün için Manastır’a gidip yatıya kalınması durumunda damatlarına karşı mahcup duruma düşmek istemezler. Oğlu da dâhil olmak üzere birer delikanlı olan üç torununun çamaşırları üst üste atılan onlarca yamaya rağmen üstlerinde zar zor durmaktadır. Bu nedenle Hasret, torununun düğününe gidemez. Aileyi temsilen dayı sıfatıyla oğlu Alemdar gider:

Aile arasında hiç önemli olmasa da, işe yabancılar karıştı mı, biçimsel gösterilerin anlamı olduğu bir gerçektir. Ondan daha gerçek olan şey ise, yoksulluktur. İki büyük göç, yakılan işyeri, ellerinde kalan dayalı döşeli haliyle yok pahasına satılan küçük eski bir ev. Bu günlerde ele geçen para günden güne azalmakta. Yoksa Alemdar ağır ustalık işinin üstüne haftanın iki gecesini tekçilik yaparak uykusuz geçirecek yaşta mıydı? (s. 291).

Kutlu’ya göre yoksulluğun derinliği vardır. Dışarıdan bakan göz onun yalnızca enini boyunu görür. Asıl olan onun derinliğidir. Bir meci diye büyüklüğünde kalmış sabun parçasını bile hane halkına kullandırmayıp, gelebilir olduğu düşünülen konuğa saklamak yoksulluk demektir. Bu durum, Hasret ve ailesinin üstesinden gelemediği, zorunlu göçlerle geçen yaşamlarının önemli bir parçasıdır.

3.4.2. Çocuk İşçiliği

Çocuk işçiliği, birden çok etkenin nedeni veya sonucu olarak ortaya çıkan ve toplumların vicdanını en çok yaralayan toplumsal sorunların başında gelmektedir. Yaşının kaldıramayacağı sorumluluğun altına giren çocuğun fiziksel, zihinsel ve duygusal gelişimi olumsuz etkilenir. Günümüzde kapitalist sömürünün ortaya çıkardığı küresel yoksulluk ve diğer sosyal sorunlar, çocuk işçiliğini belli toplumlara özgü bir sorun olmaktan çıkararak küresel çapta büyük bir soruna dönüştürmüştür. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve UNICEF’in yürüttüğü çalışmalara göre dünya genelinde 160 milyon çocuk işçi bulunmaktadır. Bu durum, çocuk haklarının yasalarla yeteri kadar korunamadığı göstermektedir. Kapitalist düzenin sömürü çarkları arasında

ezilen çocuk işçilerin yaşadığı en büyük sorun ise eğitime erişim haklarının ellerinden alınmış olması ya da bu hakka hiç erişememiş olmamalarıdır.

Başlı başına bir sorun olan çocuk işçiliğini körükleyen faktörlerin başında göç gelmektedir. Göç ve çocuk işçiliği, küresel kalkınma ve insan hakları açısından önemli sonuçları olan, birbiriyle bağlantılı iki olgudur. Göç, daha iyi ekonomik olanaklar arayan ailelere çeşitli fırsatlar sunarken beraberinde çocuk işçiliği riski de dâhil olmak üzere çeşitli olumsuz durumlar getirebilen bir olgudur. Özellikle ekonomik nedenlerle göç eden ailelerin istihdam olanaklarına erişememesi, düşük gelir sağlayan işlerde çalışmak zorunda kalması, çocukların da aile gelirini desteklemek için çalışmaya gönderilmesine neden olabilir. Çocuk işçiliği sorunu, edebiyatta da çoğunlukla göç, yoksulluk ve işsizlik temalarıyla birlikte ele alınan bir temadır.

Halide Edip'in *Zeyno'nun Oğlu* adlı romanının önemli kişilerinden olan Haso, çocuk işçi olmasıyla dikkat çeker. Üvey babasının şiddetine maruz kalan Haso, eve gidemediği için uzunca bir süre tarlalarda, ahırda uyumak zorunda kalır. Karşı karşıya kaldığı bu zulmün bir türlü bitmemesi üzerine babasının ortağı olan Şaban Ağa'nın çiftliğinde çalışmaya başlar. Ancak oldukça küçük olduğu için çiftliğin ağır işlerini yapmakta oldukça zorlanır. Üvey babası ise Haso'nun ona para kazandıracak olmasından epey memnun kalır.

Samiha Ayverdi'nin *İnsan ve Şeytan* adlı romanında Şevket, köyde annesi ve kardeşleriyle birlikte yaşar. Babası Şaban Ağa, İstanbul'da Halim Paşa konağında aşçı olarak çalışmaktadır. Şevket yedi yaşına geldiğinde annesi "itme ağam; uşak daha kepçe vuramaz" (s. 45) demişse de babası onu yamaklık etmesi için beraberinde konağa götürür. Annesini çok seven Şevket, bu ayrılıktan ötürü oldukça üzülür. Şaban Ağa, Şevket'i konakta ilkin uşak koğuşuna götürür. Orada bulunan Arap uşaklardan biri Şevket'i görünce şaşkınlıkla Şaban Ağa'ya "A, a... Şaban Ağa, yamaklık etsin diye süt kuzusunu ne getirdin O senin işine yaramaz ki oya..." (s. 46) diye serzenişte bulunur. Arap uşağın sesini duyan diğer uşaklardan da benzer sesler yükselir: "Çok küçük Şaban Ağa, başına dert olur bu senin. Sen onu hemen katırcıya teslim et de anasına gönder" (s. 46). Bunun üzerine Şaban Ağa "ağaç yaşken eğilir, bakın ben onu nasıl adam edeceğim" (s. 46) diyerek uşakları susturmaya çalışır.

Şevket, ilk şaşkınlığını üzerinden atıp uşak koğuşunun işleyişini kavradıktan sonra kendisine verilen tablaları silkip temizlemek, koğuşun misafirlerine kahveyi dökmeden götürmek, sıcak su ibriğini üstü eksildikçe doldurmak, misafirlerin sigaralarını yakmak gibi ufak tefek işleri yapmaya başlar. Günler geçip giderken Şevket'in annesine duyduğu hasret daha da artar. Hem annesine duyduğu özleme hem de ona kötü ve kaba şakalar yapan uşaklara alışmaya çalışan Şevket, konağın arabacısını görünce bütün dikkatini ona verir.

Kadir Ağa'nın gösterişli kıyafetlerini gördükçe bir konak arabacısı olma hayalini kurar, yaptığı işleri hiç sıkılmadan, zevk duyarak izler. Bazen de Kadir Ağa'nın gözüne girebilmek için araba hazırlanacağı zaman gidip seyislere yardım etmeyi; koşumları silip parlatmak, kamçıyı yerine takmak gibi küçük işlerle uğraşmayı ihmal etmez. Ancak uşaklar arasında hem kıskançlık hem de çekişme olduğu için o işlerle ilgilenen uşağın tepkisiyle neye uğradığını şaşırır:

Bir defa idi, arabanın hazırlanışına gösterdiğim alakadan az çok muğber olan bir uşak, parlattığı ağır pirinç feneri önüme sürerek:

— Sâde at uşaklığı ile iş öğrenilmez, sen de yarın öbür gün bizim sıramıza geçeceksin, al bakalım şu feneri temizle! Diye elime, yarı boyumdaki koskoca feneri vermişti. Ben ise geceleri Paşaya veya Hanımlara refâkat eden uşakların taşıdıkları bu üç mumlu oymalı, süslü feneri içim sıkılarak, fakat korkudan sesim çıkmadan saatlerce silmiş, ovmuştum. Bir yandan da uşağın 'yarın öbür gün sen de bizim sıramıza geçeceksin' diyen sesini, çocuk dimâğımın kısa görüşü ile düşünüyor ve adamı haklı buluyordum. Buraya ya babam gibi ahçı yahut uşak olmaya gelmiştim; fakat çok küçük olduğum için belli başlı bir yola sevk edilmiyordum; lâkin herhalde bu iş gecikmeyecek, herkesin açık gözlü dediği ben de, az sonra bir vazifenin yükü altına girecektim (s. 51).

Şevket bahsettiği bu yeni vazifeyi, babasının bir gün onu mutfağa çağırarak en ciddi ve korkutucu sesiyle “Şevket seni haremden istediler; taliin varmış bundan sonra hep orada kalacaksın... göreyim seni terbiyenden şikâyet ettireyim deme, yoksa pars gibi kafanı koparırım” (s. 51) demesi üzerine öğrenir.

Konağın harem kısmına alınmasıyla uşaklıktan efendiliğe doğru giden yolda önemli bir adım atmış olduğunun farkında olmadan yeni görevine başlar. Haremdeki işlerle uğraşan Nasib Hanım tarafından Halim Paşa ve Hanımefendi'ye takdim edilir. Gireceği ortamdan ötürü tedirgin olan Şevket, Hanımefendi'nin “ne şipşirin çocuk bu ... Nasib Hanım'ın methetmekte hakkı varmış, sahiden de koğuşa layık değilmiş” (s. 53) demesi üzerine korkulacak bir şey olmadığını anlayarak rahatlar. Günlerini

haremdede geçiren Ŗevket, burada çok sıkılır ama sıkıldığını kimseye belli etmek istemez çünkü tekrar babasının yanına, uşaklar koğuşuna gitmekten korkar. Bu yüzden canını dışına takarak kendisine verilen bütün işleri layıkıyla yerine getirmeye çalışır.

3.4.3. İş ve alışma Koşulları/İşçi Sorunları

Sanayi Devrimi sırasında kırsal alanlardan kentlere doğru iç göç hareketlerinin ivme kazanmasıyla birlikte göç, sanayileşmiş toplumların tanımlayıcı bir özelliğİ haline gelmiştir. Nüfus dağılımındaki bu tarihi değışim, dünya genelindeki toplumların yapısını değıştiren ekonomik, sosyal ve teknolojik faktörlerin birleşiminden kaynaklanmıştır. 18. yüzyılın sonlarında başlayan Sanayi Devrimi, insanlık tarihinde hızlı sanayileşme, kentleşme ve teknolojik ilerlemelerle karakterize edilen çok önemli bir döneme işaret eder. Üretimde makinelerin kullanılmaya başlandığı bu dönemde fabrika ve imalathanelerin günden güne artmasıyla daha iyi iş, istihdam ve yaşam olanakları vadeden kent merkezleri birer cazibe merkezine dönüşmüştür. Geleneksel tarım ekonomileri yerini endüstriyel kapitalizme bıraktıkça kırsal kesimde yaşayanlar, endüstriyel kuruluşların yoğunlaştığı gelişmiş kentlerde daha iyi fırsatlar aramaya başlamıştır. Sanayi Devrimi sonrasında kırsal kesimden kentlere doğru yaşanan göç dalgaları, toplumların demografik yapısını yeniden şekillendirmiş, kent nüfusunun artmasına, yeni sosyal ve ekonomik yapıların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Böylece tarımsal ekonomilerden endüstriyel ekonomilere geçiş sürecinin hem kent hem de kırsal bölgelerde yaşayan toplumlar üzerinde oldukça derin sonuçları olmuştur (Massey, 1988: 383).

Etkilerini 1950’li yıllardan itibaren hissetmeye başladığımız sanayileşme ve kentleşme hareketlerinin ülkemizin sosyal, ekonomik ve kültürel dokusuna etkileri olmuştur. “Sanayileşme hareketleri sonucunda, çok önemli oranda nüfus önce en yakın yerleşim merkezlerine, daha sonra ise gerek iletişim ve ulaşım araçlarının gelişmesi ve gerekse de toplumun sosyo-ekonomik ve siyasal açıdan gelişme kaydetmesi sonucunda belli başlı metropol alanlara yığılmıştır” (Öztürk & Altuntepe, 2008: 1589). Bu yığılmanın sonucunda kentlerin nüfusu hızla artmış, yeni iş imkanları ve yaşam biçimleri ortaya çıkmıştır. Ancak, bu süreç beraberinde kentsel yoksulluk, altyapı sorunları ve çevre kirliliğİ gibi çeşitli zorluklar da getirmiştir. Sonuç olarak, sanayileşme ve kentleşme hareketleri ülkemizin modernleşme sürecini hızlandırmış ve

dönüştürmüş, ancak aynı zamanda yeni sosyal ve ekonomik dinamiklerin ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Bu dinamik sürecin ortaya çıkardığı önemli sorunlardan biri de iş ve çalışma koşullarında yaşanan adaletsizliklerdir.

Sanayileşme ve kentleşmenin yoğunlaşmasından sonra iş gücü ihtiyacı artmış ve yeni iş alanları oluşmuştur. Ancak bu süreçte iş ve çalışma koşulları aynı oranda gelişme göstermemiş; çalışanlar düşük ücret, uzun çalışma saatleri, güvencesiz iş ortamları, iş sağlığı ve güvenliği gibi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle sanayi sektöründe çalışan işçiler, düşük ücrete karşılık ağır ve kötü çalışma koşullarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır.

1960'tan sonra Türkiye'den Almanya başta olmak üzere Avrupa ülkelerine yoğun işçi göçünün başlamasıyla iş ve çalışma koşulları ve işçi sorunları gibi konular yeniden gündeme gelmiştir. "II. Dünya Savaşı sırasında önemli sayıda iş gücünü yitiren Almanya ve bütün Avrupa ülkelerinin savaş sonrasında iş hacimlerinin gelişmesi karşısında sanayi sektöründe makineleşmeden yararlanmalarına rağmen büyük bir işçi ihtiyacı belirmişti. Buna bağlı olarak işçi açığını kapatmak adına Avrupa ülkeleri dışarıdan işçi alımı için girişimlere başlamışlardı. Söz konusu teşebbüslere cevap veren ülkelerin arasında Türkiye de yer almıştı" (Acar, 2023: 39). O dönemde imzalanan protokoller gereği işçiler, her çeşit ağır hizmeti görmek durumunda kalmıştır. Ayrıca "anlaşma hükümleri gereğince bir işe giren işçi(nin) daha iyi imkanlara sahip yeni bir iş bulduğunda işini değiştirmesi(ne)" müsaade edilmemiş; verilen ücretler de "20 yıllık kalifiye bir Türk işçisinin alacağı ücret, kalifiye olmayan acemi bir Alman işçisinin ücretine denk olacak şekilde" ayarlanmıştır (Akdoğan, 1962; akt. Acar, 2023: 42). İşçilerin haklarını korumaktan oldukça uzak olan bu protokoller iş sağlığı ve güvenliği, çalışma saatleri, sosyal haklar, güvencesizlik, çalışma süresi, ikramiye, hafta tatili, yıllık izin, fazla mesai gibi konularda birçok soruna yol açmıştır. Bu nedenle gerek iç göç gerek dış göç sonucunda ortaya çıkan bu sorunlar, göç konulu romanlarda da ele alınmıştır. Özellikle ülke sınırları dışına yapılan işçi göçleri ile ilgili ciddi bir literatür oluşmuştur. Bu romanlardan en bilineni, Adalet Ağaoğlu'nun *Fikrimin İnce Gülü* adlı romanıdır. Bu romanda "işçilerin Almanya'ya işçi olma sürecinde yaşadıkları, Almanya'daki ilişkileri, izin ve kesin dönüş yolculukları, gümrük kontrolleri Bayram'ın üzerinden yansıtılır" (Koçak, 2019: 83).

Ballıhisar köyünde yaşayan Bayram hem yetim hem de öksüz olduğu için amcası tarafından büyütülmüştür. Köyde çok fazla sevilmediğinden köy halkının alay ettiği biridir. Büyük adam olmak, saygı görmek için araba sahibi olması gerektiğine inanan Bayram'ın tek hayali, araba sahibi olmaktır. Bunun için de önce köyden kente göçerek çeşitli işlerde çalışıp para biriktirmeye çalışır: “Sivrihisar'da araba lastiği yamama, oto tamir çıraklığı, Polatlı'da minibüsçülük, Temelli'nin oralarda iki-üç ay benzin pompacılığı, iki-üç aylık da dolmuş sürücülüğü başkentte. Başkentte Temizel Oto Tamir'de Rıfat Usta'nın yanında dağınık iki-üç yıl. Birazı askere gitmeden önce. Birazı askerden döndükten sonra” (s. 56). Yaptığı bu işler sayesinde epey para biriktirir ancak yaşadığı bir iş kazası nedeniyle aylarca hastanede kalınca biriktirdiği parayı hastane masrafları için kullanmak zorunda kalır. Bunun üzerine Bayram hayalini gerçekleştirmek için Almanya'ya gitmeye karar verir. İş ve İşçi Bulma Kurumuna başvurur ancak sıranın kendisine gelmeyeceğini anlar. Bunun üzerine rüşvet vererek gitme sırası gelen köylüsünün raporunu çürüğe çıkarır ve onun sırasını alır: “Ben o laboranta üç yüz lira.. O zamanlar etim ne budum ne? Ha bir kolumu koparıp almışın, ha açıktan üç yüz lira yedirmişin. O adam İbrahim'i çürük çıkardı. Sırasını ben almasam, başkası alacak. Yerine ben girmiş oldum girmesine ya, İbrahim çürük çıktıysa ben de eksildim” (s. 229).

Yaptığı hile sayesinde Almanya'ya işçi olarak giden Bayram, Türkiye'de otomotiv işinde tecrübe kazandığı için araç parçaları üreten bir yerde işe başlar. Bayram burada saatte 3,5 mark kazanır. Ayrıca çalıştığı bu yer, fabrika statüsünde olmadığı için işçilerin kalabilecekleri yerleri de yoktur. Bu nedenle Bayram kiralık evde oturur. Bayram bu koşullarda araba sahibi olabilmesi için en az yedi yıl çalışması gerektiğini anlayınca yine rüşvet sayesinde kendini saat ücretinin daha yüksek olduğu bir fabrikanın montaj hattına aldırır:

İlk yıl parça yapımında çalıştı. Salt direksiyon mili yapan bir kuruluştı bu. İş gücü değildi ama parası azdı. Daha çok kazanmak için bir fabrikanın montaj hattında çalışmak gerekiyordu. Direksiyon mili yapımında saati üç buçuk marka çalışırken parça naklinde saati altı-yedi mark ödedikleri oluyordu. Böyle bir fabrikanın böyle bir hattına atlayabilse Bayram Heim'lardan da yararlanabilecek üstelik. Ev kirası vermeyecek akşamları da kantinden daha ucuza yiyebilecek. Atladın mı akşamları da çalış fazla saat yap. Ön cam taktırmaya verirlerse ne ala! Onun işi kolay diyorlar. Yok, şasiye motor yerleştirmeye daha da beteri el yordamıyla cıvata taktırmaya verirlerse? Eh, verirler verirler. Sıkacaksın dişini. Sabır (s. 49-50).

Adalet Ağaoğlu kendisiyle yapılan bir söyleşide *Fikrimin İnce Gülü* adlı romanı yazma gerekçesini şöyle ifade eder:

Almanya işçisi olmadım, orada yaşamadım, araba bile kullanmıyorum. Ama Münih-Sivrihisar arası, bir köylü işçinin arabasıyla, bir günde akan yol romanını yazdım. Bu noktada şunu da özellikle vurgulamalıyım: Fikrimin İnce Gülü'nü bir Almanya işçimiz Münih'ten, köyü Ballıhisar'a yolculuğunu yazmak için yazmadım. 'Tüketim ekonomisinin, kapitalizmin paramparça edip, fırlatıp attığı bir insanı' yazdım: 'Görün ey ahalî!' çığlığıdır o (Andaç, 2005: 72, 144).

Bayram lüks tüketim aracı olan ve o yıllarda ülkemizde ancak belli sosyal sınıflara mensup kişilerin sahip olabildiği otomobil hayaline erişmek için gurbet elde insan üstü bir çaba sarf eder. Bayram otomobiline ancak beslenme, barınma, giyim gibi temel ihtiyaçlarından kısararak, dışından tırnağından arttırarak sahip olabilir.

Latife Tekin'in *Berci Kristin Çöp Masalları* adlı romanında gecekondü bölgesinde yaşayan halkın bir kısmı, geçimlerini çöp ayıklayarak sağlarken geriye kalan kesim fabrikalarda çalışır. Romanda endüstrileşme ve kapitalist sistemin çalışanları, üretim sürecinin birer elemanı haline getirdiği vurgulanır. İnsani değerlerin askıya alındığı bu alanlarda rekabetin had safhada tutulduğuna, işçilerin çeşitli marşlarla daha çok üretmeye teşvik edildiğine, daha çok üreten işçilerin daha çok kazandığına dikkat çekilir. İşçiler, bu bağlamda işverenler tarafından ortaya atılan 'muntaz işçi' sıfatına erişmek için canla başla çalışır:

Bay İzak'ın yeni müdürünün okumak için gittiği uzak ülkeden öğrenip geldiği 'Daha Hızlı' şarkısı buzdolabı fabrikasında çalışan işçilerin kulaklarını sabah akşam cırnakladı. Muntaz seçilen en işçi diğer işçilerden daha fazla saat ücreti almaya başladı. Muntazlar güle söyleşe, muntaz olmayanlar söve egleşe yoğurt kaplarının üstüne eğildi. Muntaz işçilerin de çok muntaz olanı, az muntaz olanı vardı. Çok muntaz olanlar az muntaz olanlardan daha fazla saat ücreti alıyordu (s. 69).

Yazarın burada dikkat çektiği fabrika 'kapitalist dünyanın' önemli bir göstergesi olduğu gibi çalışanlar da bu dünyanın içinde metalaşmış birer üretim elemanıdır. Kapitalist düşüncenin temsilcisi konumunda olan Bay İzak'ın işçilerine dinlettiği 'Daha Hızlı' adlı şarkı da kapitalizm ile gündeme gelen daha çok çalışmak, daha hızlı olmak vurgusunu işçilere uyarlar. Bunun yanı sıra, işçilerin içerisinde belli kişilerin seçilmesi, onlara daha fazla ücret verilmesi, yine kurulan yeni dünyanın önemli bir tezahürüdür (Sürüklü, 2007: 222).

Ucuz işgücü arayışında olan üreticiler, gecekondü bölgelerine kısa sürede birçok fabrika açar. Gecekondü ahalisi açılan fabrikalar sayesinde çöp toplamak

zorunda kalmayacakları için sevinir ancak çalışma ortamındaki sağlıksız koşullar, işçilerin hasta olmasına neden olur:

Çöp Yolu'ndaki fabrikaların işçiler arasında ikinci adları vardı. Kimi ciğer söndürür; kimi göz kurutur; kimi kadını kısır eder; kimi işçisini sağır koyardı. Çöp Yolu'nda, davul dengi dengine lafını 'Kanı kurşunlu yiğide, ciğeri tozlu gelin' lafı karşılardı. Bu laf akü işçisi gençlerin peş peşe iplik işçisi kız almasından sonra ortaya çıkmıştı. Akü fabrikasında iki-üç yıl çalışan erkeklerin kanına kurşun işler; kanı kurşunlu yiğit iktidarsızlığa düşer; evlenip Çöp Yolu'na çıkamazdı. Bu işçilere bir tek sar soluk iplik işçisi kızlar varırdı (s. 48).

Çalışma koşullarının oldukça ağır olduğu bu fabrikalarda bir süre çalışan ve birçok sorunla karşı karşıya kalan işçilerin grev ve sendika gibi haklara başvurmaya başlaması, eser kişileri açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Önceleri bu iki kavramın ne olduğuna dair hiçbir fikirleri olamayan çalışanlar, mahallenin en bilgili adamı olarak gördükleri Güllü Baba'ya danışırlar. Ancak daha sonraki süreçte sendikalı olmanın kendi yararlarına olduğunu öğrenmeleri üzerine bu haktan sonuna kadar yararlanırlar. Hatta sendikalı olamayan işçiler kahvehanelerde alay konusu edilir: "İlaç işçileri gece evlerde, gece Çöp Yolu'ndaki kahvede toplanıp durdularsa da ilaçta sendikalaşma uzun zaman askıda kalmıştı. Sendikasız oldukları için ilaç işçilerine 'Tırnaksız' diye ad yakıştırılmıştı. Karısına döl tutturamayan erkeğe benzetilmek ilaç işçilerinin gücüne gitmişti" (s. 39). Sendikal faaliyetlerin artmasından sonra birçok fabrikada grev başlarken işverenlerin her türlü baskıya başvurduğu, grevden vazgeçmeyen çalışanları işten çıkardığı da görülür: "Grevden sonra çadır tutan işçiler işten çıkarıldı. Akü fabrikasına 'kanı temiz' işçiler alındı. Kanı kurşunlu grevci akü işçileri arkalarına baka baka Çöp Yolu'ndan yürüyüp kayboldu" (s. 48).

Romanda işçi kadınların karşı karşıya kaldığı sorunlar da ele alınmıştır. Gecekondu bölgesine art arda fabrikaların açılmasından sonra sadece erkekler değil kadınlar da çalışma fırsatı bulur. Ne var ki işverenlerin bekar ve hamile olmayan kadınları tercih etmesi, kadınların hem aile hem de evlilik hayatlarını olumsuz etkiler. Kadınlar çalışabilmek umuduyla evlilik ve çocuk sahibi olma düşüncesini ötelemek zorunda kalır. Aile ekonomisine katkıda bulunmak için yaptıkları bu fedakarlıklar, kadınların mutsuz olmasına ve çeşitli aile facialarının yaşanmasına neden olur:

Çiçektepelili kadınların kulağına erkek işçilerin yerine kadın işçilerin alınacağı çalındı. Fabrikaların kapısında toplaşan Çiçektepelili kızlara nişanlanıp nişanlanmayacakları, kadınlara doğurup doğurmayacakları soruldu. Nişanlanmayacak ve doğurmayacaklar seçilip işe alındı. Fabrikalarda iş bulmak

umuduyla nişan atanlar, karnında yuvalanan bebeklerini aldirmek için ebeye koşanlar çıktı. (...) Kadınların çoğu Vakıf Çiçektepe’de, erkeklerin çoğu da Birlik Çiçektepe’de işe dalınca aile faciası diye bir şey ortaya başını çıkardı (s. 124).

Türk ve Alman kültürünün aile ve komşuluk ilişkileri, çocuk yetiştirme tarzı, misafirperverlik, büyüklere saygı gibi konular etrafında kıyaslandığı *Berlin’in Nar Çiçeği* adlı romanda Korkmaz ailesinin Almanya’ya tutunma çabaları ele alınmıştır. Selman Korkmaz, eşi Güldane, çocukları Kamber ve Adem’le Sivas’tan Almanya’ya çalışmak üzere göç etmiştir. Altı aylık Ümmühan ise ailenin Almanya’da doğan üçüncü çocuklarıdır. Selman’ın ifadelerinden Almanya’dan hoşlanmadığı ve buraya eşi Güldane’nin zorlamasıyla geldikleri anlaşılmaktadır: “Bu kadın var ya, canımızı ziyadesiyle yaktı bilesin. Sürdü geldi buralara. Bu yıl gelişimiz beşinci hasadını devretti” (s. 70). Selman’ın ifadesinden de anlaşıldığı üzere aile, Almanya’daki beşinci yılını tamamlamıştır. Buna rağmen Selman, Almancayı doğru dürüst öğrenememiştir. Karısı Güldane ise oldukça iyi düzeyde, akıcı bir biçimde konuşabilmektedir. Okula giden iki çocuk ve yeni doğmuş bir bebekle Almanya’ya kök salmaya çalıştıklarından karı-koca çalışmak zorunda kalır. Ancak çalışma izni biten Selman’ın işten çıkarılması, ailede ekonomik sıkıntıların yaşanmasına neden olur. Bu nedenle Selman bir yandan çalışma iznini yenilemeye çalışır bir yandan da kaçak çalışabilmenin yollarını arar. Selman’ın Alman komşuları Frau Lemmer’e söylediklerinden hareketle iş ve çalışma koşullarının oldukça ağır olduğu anlaşılmaktadır: “İş mi dediniz madam, demişti Selman Korkmaz. Bu sözü her dilde bilirim ben. Bütün gün çalış, akşamı bulunca da devresi günün gücünü toplamak için ye, uyu. Bana iş demeyin anacığım. Ne ettiğimiz var ki ondan başka?” (s. 128). Hatta ailenin bu kadınla tanışıp kaynaşmadan önce çocuklarının da okula gittiği günlerde altı aylık bebeklerini evde yapayalnız bırakmak zorunda kalacak kadar yoğun çalıştıkları anlaşılır: “İyi ki tez döndük Selman, acıkmış. Biz yok iken uyanaydı geçenki gibi uzun ağlayacaktı yavruca.” (s. 71).

Renan Demirkan’ın *Üç Şekerli Demli Çay* adlı romanında Almanya’ya çalışmak için göç eden bir ailenin yaşadığı sorunlar ele alınmıştır. Ailenin göç serüveni, doğum yapmak üzere hastanede bulunan büyük kızlarının iç konuşmaları ve geriye yaptığı dönüşler aracılığıyla verilir. Buna göre mühendis olan babaları maddi kaygılardan ötürü Almanya’ya göç etmiştir: “Baba, bir devlet işletmesinde iyi bir konumda bir mühendis olmasına karşın aileyi geçindiremiyordu artık. Yiyici devlet

sorumlularının kötü yönetimi, yüksek enflasyon, ödenemeyecek kadar yükselen un, yağ, et, ayakkabı ve giysi fiyatları onu, karısı ve yakında okula başlama yaşları gelen çocukları için daha iyi bir yaşam aramaya zorluyordu” (s. 12-13). Babaları Almanya’ya geldikten sonra bir yıl burada tek başına kalır daha sonra eşi ve iki kızını da yanına alır. Aile, kızlarının iyi bir eğitim almasını istediğinden Almanya’ya gelişlerinden sonra anne de terzi olarak çalışmaya başlar. Terzihaneye gelen en karmaşık işleri yapmasına karşın arkadaşlarıyla aynı ücreti alamaz. Bu nedenle “ilk kez Almanya’da kendisini yetersiz hisseder. Diğer iş arkadaşlarının saat ücretleri 8.50 DM olarak ödenirken, kendisi okuldan terzi olmadığından aynı iş için 5.05 DM almıştır” (s. 28). Anne, diğer arkadaşlarıyla aynı ücreti alabilmek için on iki yıl boyunca çalışır. Emekli olmaya hak kazanmak için sekiz yıl daha çalışır ancak önceki dönemde düşük ücretle çalıştırıldığı için emeklilik aylığı ancak yedi yüz mark olur: “Ustanın smokin veya gömlek düzeltmeleri gibi zor işlerini sadece onun masasına koyuyor olmasına rağmen ancak on iki yıl sonra diğer iş arkadaşlarıyla aynı kategoriye konulmuştu firma tarafından. Ama o zaman da emekliliğinin yükseltilme olanağı yoktu artık. Bugün yirmi yıllık küçük yorucu çalışmaları için 700 mark emekli ücreti veriliyor” (s. 29).

Göçmen edebiyatının en önemli temsilcilerinden biri olan Emine Sevgi Özdamar, *Haliçli Köprü*⁴⁰ adlı eserinde göçü, aile baskısından kaçış fırsatı olarak gören genç bir kızın 1960’lı yılların sonunda radikal bir kararla Berlin’e gidişini ele almaktadır. Romanda ‘isimsiz karakter’ olarak anılan genç kız, on altı yaşında Shakespeare’in *Bir Yaz Gecesi Rüyası* oyununda aldığı rolden sonra tiyatrocu olmaya karar verir ve okulunu yarıda bırakır. Ailesi kızlarının aldığı bu karardan ötürü üzülür. Annesi onu ikna etmek için her yolu dener:

Okulu bırakmak zorunda kaldım. Annem ağladı. ‘Şimdi sana Shakespeare’in ya da Moliere’in yararı olacak mı? Tiyatro hayatını mahvetti. (...) Başaramazsan mutsuz olursun. Açlıktan ölürsün. Okulunu bitir, yoksa baban sana para vermez. Avukat olabilirsin istersen, konuşmayı seviyorsun. Avukatlar da oyuncular gibidir; ama açlıktan ölmezler (s.16-17).

Annesi babasının ona para göndermeyeceğini söyleyerek üstü kapalı tehdit etmesine rağmen genç kız aldığı karardan oldukça emindir. Bu nedenle gazetede

⁴⁰ Özdamar, E. S. (2015). *Haliçli Köprü*. (Çev. İ. Özdemir). İstanbul: İletişim Yay. [İlk Basım 2015].

Almanya'nın işçi alacağını bildiren ilanı görünce başvurmaya karar verir. Başvuru aşamasını başarıyla tamamladıktan iki hafta sonra Telefunken Radyo Fabrikası'nda işçi olarak çalışmak üzere kabul alır: "İstanbul'daki İrtibat Bürosuna gittim. 'Kaç yaşındasın?' 'On sekiz.' Sağlıklıydım, iki hafta sonra pasaportum hazırды, Berlin'deki Telefunken fabrikasıyla bir yıllık sözleşmem de" (s. 18). Böylece henüz on sekiz yaşında olmasına rağmen tiyatrocı olma hayalinin peşinde, tek başına hiç bilmediği bir ülkeye gider. Almanya'da işe başladıktan sonra niyeti burada bir yıl çalışıp kazandığı parayla tiyatro okuluna gitmektir.

Gençlik yıllarında Almanya'da işçi olarak çalışan Özdamar, otobiyografik unsurlar barından bu romanında işçilik deneyimlerini, iş ve çalışma koşullarını detaylı bir şekilde betimler:

Hepimiz radyo fabrikasında çalışıyorduk, çalışırken de sağ gözümüze bir büyüteç takıyorduk. Akşamları yurda döndüğümüzde de birbirimize ya da soyduğumuz patateslere sağ gözümüzle bakıyorduk. Bir düğme koptuğunda kadınlar onu da sağ gözlerini iyice açarak dikeyordlardı. Sol gözümüz hep kısılır, yarı kapalı kalırdı. Uyumken de aynısı olurdu, sol gözümüz hep biraz kısılırdı, öteki kadınların da sabahleyin saat beşte, yarı karanlıkta etekliklerini ya da pantolonlarını tıpkı benim gibi sadece sağ gözleriyle aradıklarını görürdüm. Radyo lambası fabrikasında çalıştığımızdan beri sağ gözümüze sol gözümüzden daha çok güveniyorduk (s.20).

Genç kız, fabrikada çalışan diğer kadınlarla beraber kadınlar yurdunda kalır. Altı kişilik odalardan oluşan bu yurttan, mutfak ve banyolar ortaktır. Genç kız burada bir süre kaldıktan sonra yurttan tanıştığı Melek ile Kreuzberg'de bir oda kiralayıp orada kalmaya karar verir. Ancak kaldıkları ilk gece çok korktuklarından ağlayarak yurda geri dönerler.

Mert Bahadır Reisoğlu'na göre Almanya'daki işçilerin sorunlarına eğilen yazarlar arasında Özdemir Emine Sevgi, "Güney Dal'ın hikâyelerindeki grotesk öğelerde görülebilecek deneysellğe" yaklaşabilen ender yazarlardandır. Özdemir'in olayları aktarırken kullandığı mizahi-betimleyici anlatım "okuyucuda acıma duygusu uyandırmak yerine işçi deneyiminin dünyayı algılamada nasıl bir değişime yol açtığını gözler önüne sermektedir" (2019: 182). Bu sayede Özdemir'in eserlerinde işçilerin kendi varoluşlarına yabancılaşmadığı canlı tasvirlerle sıklıkla rastlanmaktadır:

Çalışırken her şey bir tek çerçevenin içine girerdi: Parmaklarımız, floresan ışığı, cimbız, küçük radyo lambaları ve onların örümcek bacakları. O çerçevedeki resmin kendi sesleri vardı, insan dünyadaki seslerden ve kendi bedeninden kopuyordu. Belkemiğimiz kayboluyordu, göğüslerimiz kayboluyordu, saçlarımız kayboluyordu.

Bazen burnumuzu çekiyorduk. İçinde yer aldığımız büyütülmüş resmi bozabilecekmiş gibi, bu burun çekme işini erteleyip duruyorduk. Tercüman gelip gölgesini bu resme düşürünce, resim bir zar gibi yırtılıyor, ses kayboluyor, bir delik açılıyordu. Sonra ben tercüman kadının yüzüne baktığımda yine gökyüzünü bir yerindeki uçakların seslerini işitiyordum ya da fabrikanın zeminine metal bir nesne düşüp yankı yapıyordu. İşleri yarılacakları bu anda kadınların omuzlarına kepek döküldüğünü görüyordum (s. 20-21).

Göç sonrasında iş ve çalışma koşulları bağlamında yaşanan sorunlar, sadece göçmen edebiyatı temsilcileri tarafından irdelenmediği gibi bu sorunlar sadece yurt dışına yapılan göçlere özgü değildir. İç göç hareketlilikleri de işçi ve çalışanlar için benzer koşullar üreterek kişilerin benzer sorunlarla karşı karşıya kalmalarına yol açmıştır Köyden kente göç sonucunda ortaya çıkan işçi sorunlarının ele aldığı romanlara Sevgi Soysal'ın *Şafak* adlı romanı, iyi bir örnek olarak gösterilebilir. Romanda Ali, yıllar önce Maraş'tan Adana'ya göç etmiş, yoksullukla boğuşan bir fabrika işçisidir. Ailesiyle kenar mahallede oturan Ali, evlerini yeni evlendikleri ve kendileri gibi yoksul oldukları için baldızı Ziyet ve kocası Zekeriya ile paylaşmaktadır. Ali, ataerkil toplum yapısının bir gereği olarak erkek yeğenini okutmak zorunda kaldığı zaman kendi çocuğunun okul ihtiyaçlarını karşılayamamış ve onu ortaokula gönderememiştir: “Mustafa'nın düşüncesizce okulda yitirdiği kalemler, silgiler kim bilir ne pahasına satın alınmıştı? Bunu soranları çok düşündü Mustafa. Ali hiçbir şeyi vurmamıştı yüzüne. Evde okuyan var diye, büyük kızını ortaokula göndermemişti” (s. 29).

Ali, yirmi yılı aşkın bir süredir fabrikada çalışmasına karşın karısının en büyük hayali olan bir buzdolabı dahi alamamıştır. Karısı Gülşah, kız kardeşinin yorgancının vitrininde gördüğü çeyizlik yorgan, cibinlik ve yatak örtüsü için iç geçirdiğini görünce “paçavrayı ne yapacaksın kız? Aklın varsa buzdolabı düşle” (s. 54) der. Geçim sıkıntısı yaşayan Ali'nin fabrikadan aldığı ücret dışında bir geliri yoktur. Bu nedenle yanlışlıkla göz altına alındığı zaman yediği dayağı değil fabrikaya gidemediği için işinden olup olmayacağını düşünür. Salıverildikten hemen sonra yediği dayağın etkisiyle ayakta duramayacak durumda olmasına karşın ilkin fabrikaya gider. Patronun karşısına çıkarılınca patronu, komünistlik iddiasıyla gözaltına alındığı için Ali'ye hakaret eder onu aşağılar. Aklını başına alması için üç günlük yevmiyesini keser.

Gülten Dayıoğlu'nun *Yurdumu özledim*⁴¹ adlı romanında Zehra ve Osman çifti, köyde geçinemedikleri için küçük çocuklarını babaannelerinin yanında bırakarak Almanya'ya işçi olarak gider. Almanya'da bir süre çalıştıktan sonra çocuk yardımından faydalanmak için çocuklarından Atıl'ı beraberlerinde götürürler. Ancak buna pişman olurlar. Karı-koca o kadar ağır şartlar altında çalışırlar ki çocuklarıyla ilgilenecek ne zamanları ne de güçleri kalır. Osman, traktör fabrikasında; karısı Zehra da tekstil sanayinde işçi olarak çalışır. Yaşam tarzlarını tasarruf etme ve para biriktirme üzerine inşa ettikleri için diğer yabancı işçilerin yaptığı gibi eski bir evde oda kiralamışlardır: "Atılların oturduğu ev kentin kenar semtlerinden birinde, yıkık dökük eski bir yapıydı. Türk, Yugoslav, Yunanlı, İtalyan, İspanyol işçiler oda oda kiralamışlardı evi. Atılların odası bir fabrikanın arka bahçesine bakıyordu. Hurda demir yığınlarıyla tahta sandıklardan başka bir şey görünmüyordu pencereden" (s. 61). Evde yalnız kalan çocukları, ısıtmak için ocağı koyduğu yemeğı unutunca odada yangın çıkar ve aile bu evden kovulur. Bu evden sonra gittikleri ev de çoğunlukla göçmen işçilerin kaldığı bir binadır: "İki gün sonra öteki semte, göğeyi yükselen yeni yapılardan birindeki, iki odalı küçük bir kata taşındılar. Odaları giriş katındaydı, pencereleri çevredeki yeşilliklere açılıyordu. Yapının tümünde İtalyan, Yugoslav, Yunanlı, İspanyol işçiler oturuyorlardı." (s. 67). Büyük umutlarla geldikleri Almanya'nın zorlayıcı koşulları aileyi mutsuz etmeye başlar. Küçük kızlarını kreş masraflarından ötürü yanlarına hiç alamazlar. Atıl'ın da Almanya'ya bir türlü alışmaması üzerine aile radikal bir kararla köylerine dönmeye karar verir. Bu süreçte Osman'ın sigorta, banka ve vergi işleri gibi yasal işleri sıkı bir şekilde takip etmesi, çevirmenle detaylı görüşmeler yapması; işçilerin hak kaybına uğramama konusunda belli bir mesafe kat ettiklerini ortaya koyar: "Yarıdan tezi yok yolculuğına hazırlan. Ben de para işlerimizi düzenlemeye girişeceğim. Son bir kez daha çevirmen adama başvuracağım. Yanlış işler etmekten korkarım. Sigorta, vergi ve banka işlerimizi bitirir bitirmez yola çıkarız" (s. 168).

3.4.4. Düşük Ücretli İş Kollarında Çalışma

İş olanaklarının kısıtlı; işsizlik ve yoksulluk düzeyinin yüksek olduğu az gelişmiş bölgelerden kentlere daha iyi yaşam koşullarına erişmek amacıyla göç eden

⁴¹ Dayıoğlu, G. (2017). *Yurdumu zledim*. İstanbul: Altın Kitaplar. [İlk Basım 2017].

kişiler, gittikleri yerlerde sosyal, ekonomik, kültürel, hukuki ve politik alanda çeşitli engel ve zorlukla karşılaşır. Çoğunlukla düşük sosyo-ekonomik kesime mensup olan bu kişilerin ellerinde herhangi bir mesleki vasıf bulunmaz. Bu nedenle bu kişiler; gündelikçilik, kapıcılık, hizmetçilik, beslemelik, dadılık, hamallık, işportacılık, inşaat işçiliği, bekçilik, çöpçülük gibi düşük vasıflı ve düşük ücretli iş kollarında çalışmak durumunda kalır. Gecekondu, çöküntü mahalleleri, kapıcı daireleri ya da köşkerin müstemilatlarına sıkışan yaşamlarıyla ne köylü ne de kentli olabilen bu kişiler, “kayıt dışı çalışma, emek sömürüsü, düşük ücret, uzun mesai saatleri, geçicilik, belirsizlik, güvencesizlik, hak gaspı, meslek dışı çalışma, iş sağlığı ve güvenliği açısından en riskli ve tehlikeli işler, ayrımcılık, dışlanma, izole yaşam, yoksulluk, istismar” (Yıldırım, Hatunoğlu & Geyik-Yıldırım, 2023: 221) başta olmak üzere birçok sorun yaşar. Kamusal yaşama katılım, yeni ve farklı bir çevreye uyum, aidiyet ve kimlik algısı üzerinde olumsuz etki yaratan bu durum, göç kaynaklı önemli bir sosyal sorundur.

Göç eden kişilerin düşük ücretli işlerde çalışmaya mahkûm edilmesi, ekonomik ve sosyal yoksunluklarını daha da körükler. Bu işlerde çalışan göçmenler, genellikle düşük gelirli bölgelerde yaşamak zorunda kaldıklarından sağlık hizmetlerine, eğitime ve diğer sosyal hizmetlere erişimde zorluklarla karşılaşır. Göçmenlerin ekonomik ve sosyal açıdan daha da savunmasız olmalarına ve toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesine neden olan bu durum, göç konulu romanlarda sıklıkla ele alınan temalar arasında yer alır.

Güzide Sabri’nin *Hüsran* adlı romanında Nermin yakınlarını kaybettikten sonra Amasya’dan İstanbul’a gider. Burada tanıdıklarının tavsiyesi üzerine Şadan Hanım’ın evinde kalır. Elinin altında bir miktar para vardır ancak bu parayla uzun bir süre boyunca idare edemeyeceğini bilir. Bu nedenle iş bulmak için birkaç kuruma başvuruda bulunur. Nermin’in orta halli bir tahsili vardır. Amasya’da bulunduğu vakit babasının mutasarrıf olan bir arkadaşının kızlarıyla dört beş sene kadar Fransızca dersi almıştır. Bu sebeple bir bankada veya başka bir resmi kurumda çalışabileceğini düşünür. Nermin, yaptığı başvuruların neticesini beklerken boş vakitlerinde dikiş nakış işleriyle uğraşır. Bunu fark eden Şadan Hanım yaptığı işlerden bazılarını, dadılık yaptığı ve evlilik arifesinde olan Nazan’a götürür. Nazan’ın bunları beğenmesi üzerine Şadan Hanım “mademki elinden güzel dikiş ve iş geliyor, bu düğün aralığında istifadene bakarsın. Onlar zengin insanlar, aza çoğa ehemmiyet vermezler” (s. 14)

diyerek Nermin'i köşke götürmeye ikna eder. Köşke gittikten sonra Nermin her işe koşar. Bir yandan evlilik hazırlığı yapan Nazan'a yardım eder bir yandan da verem hastalığının pençesinde kıvranan Faruk Bey'e bakıcılık yapar. Nermin köşkte geçirdiği beş aylık süre zarfında her türlü fedakârlığı yaptıktan sonra evin hanımı Nazima Hanım, ona adi bir hizmetçi muamelesi yapar:

- Sizin yığılmış maaşınızın bende durduğunu unuttunuz galiba, bunu çeyizinize sarfedersiniz.. diye söylendi.

Başımda sıcak bir alev yanmıştı:-Buraya bir hizmetçi sıfatile gelmediğimi hatırlarsınız zannederim.. diye cevap verdim.

Hakaretli bir bakışla beni yukarıdan aşağı süzdü: Sizi başka türlü göremezdim. Çünkü nereden geldiği belli olmıyan bir kız hakkında fikrim bundan başka bir şey olamazdı.. dedi.

Bu çok ağır hakaretin altında ezilmiş olduğum halde: - Öyle mi hanımefendi? Öyle mi?.. diyebildim. Sesim boğazımda kurumuştı. O, elindeki kâğıt parçalarını bana uzatıyordu. Kapıya doğru yürürken durdum ve başımı çevirerek bir kere yüzüne baktım. O acı hakarete büyük bir darbe ile mukabele etmek istediğim bu dakika Nazan gözlerim önüne geldi. Ah! Bu sevgili çocuk... (s. 119).

Nermin maruz kaldığı bu aşağılanmadan ötürü çok üzülür ancak çok sevdiği Nazan Hanım'ın hatırına bir şey söylemez. Ancak köşkte daha fazla kalamayacağını da anlar. Nermin, köşkü terk ederek Şadan Hanım'ın Beyazıt'taki evine, aylardan beri ayrıldığı küçük odasına geri döner.

Halide Edip Adivar'ın *Yolpalas Cinayeti* adlı romanında babasını küçük yaşta kaybeden Nadire, annesiyle birlikte Sivrihisar'da yaşar. Annesi tek başına evin geçimini sağlar ve iki öküz alabilmek için para biriktirir. Annesi zaman zaman eve emmioğlu dediği adamlar getirir. Köylüler bu yüzden Nadire ve annesine pek iyi bakmazlar. Bu emmioğullarından biri de Nadire'ye oldukça kötü davranan Mükerrerem'dir. Yine evlerine geldiği bir gün annesinin öküz almak için biriktirdiği parayı çalan Mükerrerem, Nadire'nin 'Sırma' adını verdiği kazını öldürür. Uzun zamandır biriktirdiği parasının çalındığını anlayan anne, adeta aklını yitirir. Bu nedenle Nadire, Mükerrerem'e annesine ve Sırma'ya yaptıkların ötürü kinlenir. Annesi öldükten sonra köy muhtarı Abidin, Nadire'yi yanına alır, gece gündüz çalıştırır. Bu sırada Sivrihisar'da öğretmenlik yapan Nuri ve karısı Refika, köye sık sık gezmeye gelir. Yine köye geldikleri bir gün Nadire ile tanışır. Öksüz olduğunu öğrenince de besleme olarak yanlarına almaya karar verirler. Nadire, bu sırada 12-13 yaşlarındadır. Yaklaşık 20 yaşına kadar Nuri Beylerle kalan Nadire, o vakitten sonra Sallabaşların

evine dadılığa gider. Nadire, bu evde Murat ve Sacide Sallabaş'ın oğulları Bülent'e dadılık yapar. Beklenmedik bazı olaylardan ötürü Mükerrerem'i öldürdüğü için tutuklanır. Nadire, mahkeme salonunda ifade verirken önce beslemelik ve daha sonra dadılık ettiği süreci şu sözlerle aktarır:

— *Anam ölünce Abidinler beni yanlarına aldılar. Gece gündüz çalıştırdılar. Verdikleri bir lokma ekmeği başıma kakarlardı. Bir gün Sivrihisar'dan bir alay şehirli oralarda atla dolaşırken bizim köyü de gezdiler. Aralarında Nuri ile karısı vardı. Refika beni gördü, Abidin'in karısıyla biraz konuştu. Bir besleme istiyormuş. Beni yanına aldı. Biraz sonra da Sivrihisar'dan Bursa'ya gittiler, beni de yanlarında götürdüler. Yanlarında çok rahat ettim.*

— *Niçin onların evini terk ettin?*

— *Sallabaşlar, bir yaz Bursa'ya banyolara geldiler. Refika da romatizması için her gün banyoya gidiyor, beni de götürüyordu. Bülent iki yaşındaydı. Bir Alman dadısı vardı fakat çocuk cılız, hasta ve bir düziye ağlıyordu. Bana ısındı. Ben de çok sevdim. Çünkü Sırma'nın tüyleri gibi sarı ince saçları vardı. Hem de bir ayağı aksiyordu. Bir düziye güneşte bile üşürdü. Tıpkı Sırma gibi omuzlarını kaldırır, kafasını sokacak yer arardı. Bayan Sallabaş, bizim Bayan Refika'yla ahbap olmuştu. Beni dadı almak istedi. Ben de (İstanbul'a) gittim (s.47).*

Sevgi Soysal'ın *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* adlı romanında Mevlüt, Ankara'nın Yenişehir semtinde, bahçesindeki kavak ağacının devrilmek üzere olduğu bir apartmanda kapıcılık yapmaktadır. “Tarihi, cumhuriyetinkiyle özdeş olan Yenişehir, her sınıftan insanın kaynaştığı, bütün yolların gelip birleştiği bir merkez oluşuyla Ankara'nın kalbi konumundadır” (Bilir 1998: 19). Mevlüt de yaptığı kapıcılık mesleği sayesinde ailesini geçindirmeye, kent yaşamına tutunmaya çalışır. Mevlüt'ün çalıştığı apartman, Mevhibe Hanım'a aittir. Mevhibe Hanım, zengin, bürokrat bir babanın kızı olduğu için oldukça kuralcı; temizlik ve düzen meraklısı bir kadındır. Bu nedenle Mevlüt, Mevhibe Hanım'dan çok çekinmekte onun bir dediğini iki etmemeye gayret etmektedir. Mevhibe Hanım'ın Mevlüt'e karısını çamaşırları bahçeye asmaması konusunda uyarmasını söyler: “Karısı yine çamaşırları ön bahçeye asmıştı. Kavak ağacının gövdesiyle, bahçenin yan tarafındaki kapıcı müştemilatı arasına ip germiş, çocuk bezlerini, havluları, çarşafı sıra sıra asmıştı. Mevhibe Hanım kaç kez tembihlemişti oysa, ‘Söyle karına, ön bahçeye çamaşır asmasın!’ diye” (s. 264).

Karısının Mevhibe Hanım'ın uyarılarını dikkate almayışına oldukça hiddetlenir ve onu döver. Döverken de “Kızılay bu Kızılay! Ama senin gibi köy ayısı, Kızılay ne, Cebeci ne, Yenimahalle ne, ne bilecek? Sen sade kapı önüne çömelip ağzını

faraş gibi açarak gelen gideni seyret. Şuradan beni bir atsınlar, seni doğramayan namussuz!” (s. 268) diyerek ağır hakaretler yağdırır.

Mevlüt işini kaybetmekten o kadar çok korkar ki bahçedeki kavak ağacının yana yattığı gün karısının yine ağaca çamaşır ipi astığını fark eder. Mevhibe Hanım’ın vereceği tepkiden çekindiği için etrafta gerekli tedbirleri almakta olan itfaiyecilerin bütün uyarılarına rağmen kendisini bahçeye atarak ipi çekiştirmeye başlar. Bu esnada kavak ağacı aniden yıkılır. Ağacın altında kalan Mevlüt, yaşamını yitirir. Yazarın bir metafor olarak kullandığı kavak ağacının kentin yoksullarını temsil eden Mevlüt’ün üzerine yıkılması da oldukça anlamlıdır. Yazar bu durumu, şu sözlerle ortaya koymaktadır:

Elbet, varlığını kendisi kullananlara kapıkulluğu etmekle sürdürebileceğini sanan ve o andaki gerçeği de böyle olan kapıcı Mevlüt gibileri, ipleri asıl değiştirilmesi gerekenlerce çekilen kavakların devrilisinde, önde gelen bilinçsiz kurbanlardır. Romanda köklü değişimleri özleyenler, örneğin Ali gibileri, ipleri ellerine alamamışlardır henüz; gerçek devrilme olmadığı gibi, böylesi bir devrilmenin gerçek sahipleri de ortada yoktur. Yeterince başarılı Aliler gözüküyor henüz. Bu bakımdan Ali’yi bile yüzde yüz olumlu bir tip sayamayız. Romanda Mevlütlerin başına patlayan, ama yine de faydalı başarısızlıklar vardır (Duru, 1973: 3; akt. Yüce, 2010: 1426).

3.4.5. Suç ve Gayrı Meşru Yollara Yönelme

Jerome Hall’a göre (1960) sadece bireylerin değil toplumun genel çıkarlarını olumsuz etkileyen ya da suç niyeti taşıyan; yasal olarak belli bir müeyyideye bağlanmış her türlü kasıtlı davranış, suç olarak değerlendirilir. Suç olgusu, sosyo-ekonomik yapıdan kültürel kodlara, sosyal çevreden aile ortamına birçok faktörden etkilenmektedir. Suçun oluşumunda önemli bir etkiye sahip olan diğer bir olgu, göçtür. Nitekim göç, coğrafi ve demografik bir hareket olmasının yanında uyumsuzluk, çatışma, ayrışma, gerginlik, sosyal çözülme, marjinalleşme, yoksulluk, işsizlik, çaresizlik, yalnızlık, yabancılık ve ötekilik üreten süreçlerle de yakından ilgilidir. Göçle birlikte gelen bütün bu olumsuzluklar, bireylerde suç işleme eğilimini arttıran birer etmendir (Ata, 2003: 7249).

Göç ve suç ilişkisini ele alan ekolojik teoriye göre farklı kültür ve toplumlardan gelerek belirli bölgelerde toplanan göçmenlerin zayıf sosyal ağlara sahip olması, sosyal düzensizliğe neden olur. Bu da ‘sıcak nokta’ olarak nitelenen bu tip bölgelerde suç oranlarının yükselmesine yol açar (Sokullu-Akıncı, 2011: 145-146). Benzer

şekilde Louis Wirth de farklı kültürlere mensup göçmenlerin yoğun akınının kentsel dokuya zarar verdiğini, kentsel karmaşaya yol açarak gerilim sığasını yükselttiğini ifade eder (1938: 2). Suç konusunu eşitlik ilkesi ekseninde ele alan gerilim teorisine göre ise iktisadi yönden avantajlı olmayan ya da alt kesime mensup olanların, zengin veya sosyal statüsü yüksek kesimlerle eşit olanaklara sahip olamadıkları toplumlarda, yükselme çabaları, büyük oranda gayrimeşru yollar üzerinden gerçekleşir (Merton, 1938). Roger Hopkins Burk ise kitlesel göçlerin çoğunlukla kentlerin yoksulluk ve suç oranlarının yüksek oranlarda seyrettiği, sosyal kontrol mekanizmaların zayıf olduğu periferi bölgelerine yöneldiğini; bu nedenle de göçmenlerin ilk olarak yoksul ve suçlularla temasa geçtiğini iddia eder. Ona göre potansiyel suç alanı olan bu bölgeler, sosyal çözölmeyi hızlandırdığı gibi sosyal uyum ve entegrasyonu tesis edecek kurum ve kültürden de yoksundur. Üstelik bu bölgelerde yaşayan bireylerin sadece yasalara karşı değil kent kültürüne, toplumsal norm ve değerlere karşı da ilgisiz olduklarını vurgular (Burke, 2002: 116).

Sosyal karışıklık teorisine göre suç oranlarındaki artış ile çevre arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Yerleşim alanlarda yaşanan sosyal, ekonomik, kültürel ya da fiziksel herhangi bir tahribat, suç oranlarının yükselmesine yol açar. Çünkü nüfus dağılımında ortaya çıkan her düzensizlik sosyal bağları zayıflattığından sosyal kontrol mekanizmalarını da sekteye uğratar. Bu mekanizmadan yoksun olan topluluklarda da suça eğilim artmaktadır (Kubrin, 2013). Fırsat yapı teorisine göre bu durum, özellikle kentlerde yasadışı yollara başvurulmasının temel sebepleri arasında yer alır.

Kentlerdeki nüfus yoğunluğu ile göç kaynaklı sorunlar, suç eylemine zemin hazırlayan faktörlerin başında gelir (Yıldırım, 2004: 149-150). Diğer bir deyişle göçün bir bölgede nüfus yoğunluğunun artmasına neden olacak boyutlarda olması, insanları kişisel, sosyal, ekonomik ya da kültürel anlamda gereksinim duydukları asgari alanlardan yoksun bırakır. “Bunun yanında sosyal hareketlerin hızlanması ile sosyal kontrol mekanizmalarının çözölməsi, insanların tutum ve tavırlarında kontrol edici güçlerin yıkılması, nüfus yoğunluğu içinde sıkışan bireyleri saldırganlaştırır. Tüm bunların birleşmesi suçu ortaya çıkarmaktadır” (Dönmezer, 1981: 225).

Birey ve toplum yaşamının önemli bir parçasını teşkil eden göç ve göçün yol açtığı suçlar, sadece sosyologların değil yazarların da ilgi duyduğu konuların başında

gelir. Nitekim göç sonucunda suça bulaşmış ya da gayrimeşru yollara sapmış karakterlerin yaşamları, göç konusuna odaklanan romanların ana temaları arasında yer alır.

Alafranga züppe tipinin yerini “alafranga hain tipine” (Moran, 2013: 268) bıraktığı romanlardan biri olan *Sonsuz Panayır*’da Halide Edip II. Dünya Savaşı’nın yarattığı kaotik ortamdan yararlanarak gayrimeşru yollardan elde ettikleri servetler sayesinde ortaya çıkan yeni bir burjuva sınıfına dikkat çeker. Yazar, Anadolu’nun muhtelif yerlerinden gelerek İstanbul sosyetesine egemen olmaya başlayan bu yeni kentli sınıfı iki binler olarak niteler. Ülkede ortaya çıkan yeni milyonerlerin sayısını ifade eden iki binlere mensup kişilerin ortak özelliği, çok kısa sürede zenginleşmeleridir. Bu nedenle yeni zenginlerin geçmişini bilenler çoktur, özellikle fakir akrabalarının içi hasetten yanar, tutuşur. Her yerde onların israf ve sefahatleri hakkında mübalağalı haberler yayarlar. İki binlerin yaşadığı sefahat sahneleri, vaktiyle yaşamış oldukları arka sokaklarda, mahalle kahvelerinde, gazetelerin ilk sayfalarından, radyo yayınlarından daha fazla münakaşa edilir.

Daha dün Sülüklü’nün çamurları içinde takunyasız dolaşan herifi geçen gün hususi bir otomobilde gördüm, asfalt caddeleri ben yarattım diye kurum satıyor, beni görmemezliğe geldi... (...) Ya bakkalın sümüklü torununa ne dersin? Herif çiraklıktan milyonerliğe geçmiş, hem de iki binlerdenmiş Karısı sütle banyo yapıyormuş, anası kocakarı ölü yıkayıcılık ettiğini unutmuş, kel başında lokma tepsisi kadar şapka, sırtında kürkle Beyoğlu Caddesi’nde dolaşıyormuş... (...) Atillaların yengesi geçen gün bizimkilere geldi, hani vaktiyle işportada makara, tire satan herif. Geçen gün Kristal’i kapatmış, vur patlasın çal oynasın âlemi yapmış. Sırf keyif için... A be birader.. (s. 25-26).

Gayrimeşru yollardan elde ettikleri kazançlar sayesinde bir anda yükselen bu kişilerden biri de “halkın kanını emen karaborsa kralı” (s. 81) Samet Şaşırtmaç’tır. Mensup olduğu zümrenin kusur ve faziletlerinin binlerce defa büyütülmüş hususiyetlerini bünyesinde toplayan Şaşırtmaç’ı “yakından tanıyanlar ve hareketlerini dedikodu konusu yapan muhitler ona ‘aygır’ lakabını daha çok yakıştırır” (s. 119). “Halkın en son damlasına kadar kanını emmek için iki ayaklı sülüklerin başında gelen” (s. 132) Şaşırtmaç, küçük yaşlardan itibaren kendinden küçük ve zayıf; gücünün yettiği her varlığa işkence etmekten zevk almış ancak bu yolla içindeki hevesi tatmin edebilmiştir. Babası ve hatta annesi ona bir ucube, okşamaktan çekinilen; varlığından utanılan bir çocuk muamelesi yapmıştır.

Samet'in ilk kötü temayülü, babasının Bolu mutasarrıflığı esnasında su yüzüne çıkar. Annesinin beslediği kedisinin başına kaynar su dökerek öldürmüş, babasının köpeğinin bacağını taşla topal etmiş, kümesteki tavukları kimse görmediği zaman yakalayıp sansar gibi boğmaktan büyük bir haz duymuştur. İlk ve orta okulda, mutasarrıfın oğlu diye çekindikleri bu çocuğa karşı öncelikle memur ve yerli çocukların içinde bir nefret ve korku uyanmıştır. Öğretmenleri bile, derste ona hitap ederken gözlerini gayriihtiyari başka tarafa çevirir. “Kendini sevdirmek, hiç olmazsa girdiği yerde arkadaşlık hissi uyandırmak, gökten yıldızları devşirmek kadar hayale sığmaz bir şey olduğunu sezen Samet, sadece korkutmak suretiyle kendi yaşındakilerle münasebet tesis edebilmişti(r)” (s. 259).

Memurlar, Samet'in bulunduğu okuldan çocuklarını birer birer çekmeye başlamış, yerlilerden herhangisinin çocuğu gecikse anne ve babaları telaşa kapılarak sokaklara, hatta kırlara koşturmuştur. Günün birinde küçük bir çocuğa zarar vermesi üzerine Şaşırtmaç'ın babası, namuslu bir memurun bütün ömründe biriktirebileceği bütün parayı tazminat olarak vermek zorunda kalmış ve Bolu'dan göç etmiştir. Bu olaydan üç ay sonra da bir kalp krizinden ölmüştür. Şaşırtmaç'ın bundan sonraki hayatı Kumkapı'da, eski bir evde sıkıntı ve mahrumiyetle geçer. Samet de hiçbir resmî okulda dikiş tutturamaz. Annesi, Çamlıca'daki babadan kalma harap bir köşkü yok pahasına satarak özel bir lisede Samet'e bir diploma temin eder.

Samet Şaşırtmaç'ın on sekizle yirmi arasındaki hayatı daha sonraları edindiği kötü şöhretin bir nevi başlangıcını teşkil eder. Kumkapı'dan Samatya'ya kadar sahil mahallelerde, gene Kumkapı'dan Fazlıpaşa Yokuşu'nun tepesine kadar bütün arka mahallelerde, azgın bir külhanbeyi zümresinin başında ‘Ali kıran başkesen’ rolünü tarihe geçebilecek bir başarıyla icra eder. “Sarhoşluk, rezalet, taarruz, tedhiş hepsinin en yakası açılmadık nevilerini icat ve tatbik koymakta onu geçen yoktu(r)” (s. 260). Bu süreçte annesinden para istemeyen Samet, anlaşılması zor birtakım vasıtalarla para kazanmaya başlar. “Mamafih, Samet'in kazanç membaları arasında afyon satışı, bir nevi yerli ve mahdut ‘beyaz esir’ ticareti ve bunlara dayanarak ‘şantaj’ usulleri de kulaktan kulağa zikredili(r)” (s. 261).

Samet, Kumkapı meyhanelerini mesken tutan genç ve gözü kara kabadayılık zamanlarından itibaren harp ihtilal ve inkılapları, iç ve dış durumları satış ve kazanç

fırsatına dönüştürür. “Her melanetin ve gılgizetin herhangi gayeye erişmek için mubah olduğuna inanması, en küçük bir vicdan azabı geçirmemesi sayesinde” (s. 261) kalantor bir karaborsa kralına dönüşmüştür.

Uyuşturucu ticareti, her türlü kaçakçılık ve karaborsanın yanı sıra iki binlerin ‘apartman beyleri’ olarak bilinen bir kesimi, arsa ve gayrimenkul piyasasını manipüle etmeleri sayesinde büyük servetler edinmişlerdir. Çoğunlukla köylerden öncelikle Şehremini’deki iki odalı bir eve, oradan “Fatih’te küçük bir apartmana, nihayet oradan Ayazpaşa’nın gösterişli lüks apartmanlarından birine” geçen bu kişiler, İstanbul’un en gözde muhitlerine “yürüye yürüye değil sıçraya sıçraya vasıl olurlar” (s. 40).

Bunlar, doğrudan doğruya iki binlerin bir kolu yahut emlak sahibi milyonerlerdir. Bunların asıl kazançları kira faslından değildir. Bunlar, gerçi lüks apartmanlar kadar şehrin bir başından öbür tarafına emlak ve arsa satın almak, bunların fiyatlarını indirip çıkartmakla meşguldürler ve kimsenin çivi çaktırmadığı harp yıllarında, derme çatma birtakım binalar kurup dülger içinden çıkmadan iki, hatta üç misline satarlar, yani emlaktan kazandıkları bir nevi borsa oyunudur (s. 114).

“Bu mahalle derebeyleri, emlak karaborsası tufeylileri, Kira Kanunu çıkmadan evvel, mutlakiyetle idare edilen yerlerin müstebit hükümdarları kadar çalım satarlar” (s. 115). Kiracıları, kanuna dayanmayan keyfi muamelelere tabidir. “Onların gözünde kiracıları, Ortaçağ derebeylerinin topraklarında öküz, eşek gibi daimi bir emek ve meşakkatle yaşayan birtakım serflerden ibarettir” (s. 115). Bu nedenle kiralar, beylerin arzusuyla çıkar, iner ve siyasi sahada her nedense pek yer alamamanın nefislerinde hasıl ettiği acıyı hep kiracılarından ve bilhassa memur sınıfından çıkarırlar.

Halide Edip Adıvar’ın *Yolpalas Cinayeti* adlı romanında İstanbul’daki Yolpalas Apartmanı’nda Sallabaşların oğlu Bülent’e dadılık etmeye başlayan Nadire kısa bir süre sonra annesinin biriktirdiği tüm parayı çalan ve kaçarken ördeği Sırma’yı öldüren Mükerrerem ile karşılaşır. Mükerrerem, köyden İstanbul’a göç etmiş kötü bir karakterdir. İstanbul’a göç ettikten sonra Yolpalas Apartmanı’nda şoför olarak çalışmaya başlar. Hayatını kendinden yaşça büyük zengin kadınlarla düşüp kalkarak zevk, sefa ve eğlence ile geçirmektedir. Mükerrerem, bu kadınlarla birlikte olurken onlardan maddi menfaat sağlamak için her türlü oyunun içine girer. Mükerrerem’in Nadire’ye ahlaksız teklifte bulunurken “bak zengin kadınlar bana bayılıyor, para veriyor...” (s.48) şeklindeki sözleri bu durumu gözler önüne serer.

Dış görünüşüyle insan güven vermekten oldukça uzak olduğu belirtilen Mükerrerem'in Yolpalas'a gelişi şu şekilde anlatılır:

Elinde kasketi, arkasında şoför üniforması, ayakta duran adam kadınların derhal nazar-ı dikkatini celp etti. Çene kemikleri Sinyor Mussolini kadar kudretli, çelik gibi kavi, uzun ve yakışıklı bir erkekti. Bir cins yarış atı adı yük beygirlerini ne kadar gölgede bırakırsa o da oradaki fraklı, monoklu, çeneli ve karınlı erkekleri o kadar gölgede bırakmıştı. Bununla beraber hiç de sevimli bir adam değildi. Rengi ne olduğu belli olmayan açık renk gözleri doğrudan doğruya kimsenin gözüne bakamıyor; bundan dolayı insana hiç itimat hissi vermiyor. Yanağında da bir yara izi var (s.28).

Nadire, Mükerrerem'i görür görmez tanır ve ondan uzak durur. Tanıdığını da açık etmez: "Altı ay evvel Mükerrerem şoför diye geldi. Hemen tanıdım. Ellerim buz gibi oldu. Fakat belli etmedim. O beni tanımadı. Gözüm görmesin diye nerede görsem kaçıyordum" (s.48). Nadire'nin mahkemede anlattıklarından hareketle Mükerrerem'in Şakire adındaki bir kızı kandırarak kötü yola sürüklenmesine neden olduğu anlaşılmaktadır: "Yanılıyorsunuz, diye bağıryordu. Ben deli değilim. Ben bilerek öldürdüm. Can alan canını vermeli, ben öldürdüm. Ben anama, ben Sırma'ya gitmek istiyorum. Burada kalırsam yemin ediyorum, Sırma'nın bağırsaklarını deşeni, topal Bülent'e el uzatanı, Şakire'yi ana kucağından kahpeliğe salanı yine öldürürüm. Va...val...lahi..." (s. 66).

Latife Tekin'in *Sevgili Arsız Ölüm* romanında Aktaş ailesi, köyden kente göç ettikten sonra derin bir geçim sıkıntısı içine sürüklenir. Aile bireyleri uzunca bir süre iş bulamadığı için önce Nuğber ve Zekiye'nin altınları bozulur daha sonra da evin eşyaları tek tek satılır. Bu süreçte evin geçim sorumluluğunu üstüne alan Seyit, oldukça ağır işlerde çalıştığı için çeşitli sağlık sorunları yaşar. Bu hadiseden sonra ailenin tek düzenli gelir kaynağı da kesilince Seyit'in iş ortamında kullandığı takımları da satılır. Bu duruma çok üzülen Seyit, iyileşmediği halde yeniden iş arar ancak iş bulamaz. Bunun üzerine içinde bulundukları kötü koşullara daha fazla tahammül etmek istemez. Çamur Hasan adlı bir kabadayının yanına sığınarak kısa bir süre sonra kendi de tanınan bir kabadayı olur. Seyit, Nallı Panter lakabıyla gayri meşru işlere dalar. Daha sonra kardeşleriyle kurduğu şirkette kabadayılıkta edindiği nam sayesinde köylülerinin elinden zorla iş kapmaya çalışır. Bu süreçte lakabı Kapan Seyit olur. Takındığı bu tavırlardan ötürü köylüleri onunla selamı keser. Aile bu süreçte ekonomik açıdan biraz rahatlar ancak Seyit'in hısımları tarafından vurulması üzerine aile eski yoksulluğuna döner.

3.5. Kentleşmenin Getirdiği Sorunlar

Louis Wirth kent olgusunu, “toplumsal açıdan bir örnek olmayan insanların göreceli olarak geniş bir alanda, yoğun bir biçimde ve sürekli olarak birlikte bir yere yerleşmiş bulunması” (2002: 84-85) olarak niteler. Wirth, yaptığı bu tanımlamada sadece kentin barındırdığı sosyal, kültürel ve ekonomik çeşitliliğe dikkat çekmez aynı zamanda kentin dinamik ve devingen yapısına rağmen kenti oluşturan bileşenlerin bir arada bulunabilme yetisine de vurgu yapar. Kent olgusu, birey ve toplum yaşamında oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle tarih boyunca farklı disiplinlere mensup pek çok bilim insanı, kent kavramının ihtiva ettiği farklı anlam dizgelerine; kentlerin yapısına, oluşumuna, kimliğine, birey ve toplum yaşamındaki önemine dair çeşitli çıkarımlarda bulunmuşlardır. Örneğin Karl Marx ve Frederich Engels, “kenti bir araştırma nesnesi olarak incelemekten ziyade feodalizmden kapitalizme geçişteki önemine vurgu yaparak ekonomi-politik yaklaşımın temellerini oluşturmuştur. Marx ve Engels’in sınıf çatışması ve sınıf bilinci temelindeki analizleri, (...) kenti sınıfsal ayrışmanın odağına konumlandırmıştır” (Turut & Özgür, 2018: 3).

Önde gelen sosyologlardan olan Max Weber, kentlerin yapılarını ve bileşenlerini sosyal, ekonomik, politik, dini ve hukuki yönleri de dahil olmak üzere çeşitli boyutlarda analiz ederek incelemiştir. Weber, kentleri yalnızca fiziksel varlıklar olarak değil daha geniş sosyal ve politik düzenin ayrılmaz parçaları olarak görür. Bununla birlikte kentlerin birbirleriyle ve toplumun farklı kesimleriyle karmaşık yollarla etkileşime girdiğini; ekonomik, politik ve kültürel güçlerle karşılıklı bir etkileşim içerisinde olduğunu iddia etmiştir. Kentleri bu bütünsel perspektiften inceleyen Weber, onların daha büyük sosyal sistemler içindeki rollerini ve işlevlerini anlamayı ve kentsel yaşamın dinamiklerini daha geniş toplumsal yapılar ve süreçler bağlamında analiz etmeyi amaçlamıştır (Ahmed, 2004:34).

Alman sosyolojisinin kurucularından Georg Simmel yalnızca kentsel büyüme ve gelişme gibi politik olaylara odaklanmaktan ziyade kent yaşamının kent sakinleri üzerinde yarattığı psikolojik etkilere odaklanmıştır. Bunun sonucunda kentlerin modern yaşam üzerinde çok önemli bir rol oynadığını ve bireylerin davranış ve etkileşimlerini şekillendiren sosyal güçleri etkili bir şekilde kullandığını belirtmiştir. Temelde Simmel, kent yaşamının psikolojik, kültürel ve sosyal boyutlarına vurgu

yaparak kent sakinleri üzerindeki çok yönlü etkisini vurgulamaktadır. Ona göre kentler bir yandan sosyal ilişkilerin geliştirilebileceği kültürel ortamlar sunarken bir yandan da bireylerin toplumsal değişimlere uyum sağlama ile benlik duygusunu koruma arasındaki gerilimle boğuşmalarına yol açar (Koyuncu, 2011:34).

İnsan ekolojisi çalışmalarına yaptığı katkılarla tanınan sosyolog Robert Ezra Park, kentsel mekânlar ile canlı organizmalar arasında bağlantı kurarak kent sosyolojisine oldukça farklı bir bakış açısı getirir. Park'ın ekolojik yaklaşımında kentler ekosistemin bileşenleri gibi birbiriyle etkileşim halindeki çeşitli unsurlardan oluşan dinamik sistemler olarak görülür. Bu yaklaşım sayesinde farklı sosyal grup, kurum ve bileşenlerin kentsel alanlarda birbirini nasıl etkilediği, kentin genel yapısını nasıl şekillendirdiği analiz edilmeye; kentsel büyüme, gelişme ve değişim süreçleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Park geliştirdiği bu ekolojik yaklaşım çerçevesinde kenti şu şekilde tanımlar:

Şehir, münferit olarak yığınlarından ve sosyal koşulların uygunluğundan sokaklar, binalar, elektrik ışıkları, tramvaylar, telefonlar vb.- daha fazlasıdır. Benzer şekilde sadece kurumların ve idari aygıtların mahkemeler, hastaneler, okullar, polis ve farklı alanlardaki memurlar- oluşturdıkları gruptan da daha fazlasıdır. Şehir, daha ziyade bir ruh hâline, birtakım gelenek ve âdetlere ve bu âdetlerin özünde yer alan düzenlenmiş davranışlara ve duyarlılığa karşılık gelir. Başka bir deyişle şehir, yalnızca bir fiziki mekanizma ya da sonradan üretilmiş bir yapı değildir. Onu oluşturan insanların içinden geçtikleri hayati süreci de kapsar; doğanın ve özellikle insan doğasının bir ürünüdür (2015: 37).

William G. Flanagan ise kentleri, doğduğu çevrenin sosyal, kültürel ve coğrafi koşullarının bir tezahürü olarak ele alır. Ona göre bir kent yapısı ortaya çıktığı zaman sadece kendisini değil çevresinde yer alan diğer alanları etkileyen ve geliştiren merkezi bir rol üstlenir. Özünde Flanagan, kentsel gelişimi daha geniş sosyal, kültürel ve çevresel bağlamlarla iç içe geçmiş bir süreç olarak görerek kentler ve onları çevreleyen bölgeler arasındaki dinamik ve simbiyotik ilişkinin altını çizmektedir (2010: 122). Flanagan'ın burada dikkat ettiği genişlemenin sadece coğrafi bir alanla sınırlı olmadığı kent olgusunun gelişim göstermeye başlamasıyla birlikte beraberinde kavramsal bir açılım sağladığı; çeşitli disiplinlerle ilişkilendirilebilecek yeni kavramlar ürettiği görülmektedir. Bu doğrultuda ortaya çıkan kavramlardan biri kentleşmedir.

Ruşen Keleş'e göre kentleşme “sanayileşme ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran,

toplum yapısında artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir birikim sürecidir” (2000: 128). Kentleşme daha iyi yaşam standartlarına erişim arayışı içinde bulunan insanların daha iyi olanaklar sunan kent merkezlerine hareket etmeleriyle karakterize edilir. Kentler yoğunlukla ticaret, sanayi, hizmet, eğitim, sağlık ve teknoloji merkezleri olduklarından kentleşme de genellikle ekonomik kalkınma, sanayileşme ve teknolojik ilerlemelerle ilişkilendirilir. Bu nedenle birer cazibe merkezi olan kentler, kırsal alanlara kıyasla daha yüksek nüfus yoğunluğuna, daha fazla çeşitliliğe ve daha karmaşık sosyal yapılara sahip olma eğilimindedir (Erdem & Özkan Erdem, 2016: 268).

Kemal Kartal’a göre kentleşme süreci; bir ucu çözülme, öteki ucu yoğunlaşma ve akımdan oluşan bir olgular bütünüdür. Çözülmenin söz konusu olduğu uçta kır, yoğunlaşmanın gerçekleştiği uçta da kent yer almaktadır. Kırdan, kentlere doğru oluşan akımın yarattığı yoğunlaşma da kentleşmenin şeklini, boyutunu ve düzeyini belirlemektedir (1983: 33). Bu nedenle kentleşmenin göçlerin doğal bir sonucu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kırsal kesimin itici ve kentsel kesimin çekici yanları göç olgusunun önemli nedenleri arasındadır. Bu itme ve çekme süreci ekonomiden kültüre, sağlıktan eğitime ve çağdaş hizmetlerden yararlanmaya kadar pek çok alanı kapsamaktadır (Öner & Kaçmazoğlu, 1997: 371).

Tarımsal üretimin yapıldığı yerler olan kır yerleşim alanlarında tarımda makineleşme, ürün türlerinin değişmesi ve entansif tarıma geçiş, toprak kullanımında ve tarımsal üretimin örgütleniş biçiminde değişime neden olmakta ve nüfusun büyük bir bölümü topraktan kopmaktadır. Bu durumda kırdaki çözülme denilen olayı başlatır. Kırdaki çözülme, kentlerde iş olanakları yaratan sanayi ve hizmet kuruluşlarının olmasının yanında barınma, eğitim, sağlık, ulaşım ve diğer kentsel olanaklardan dolayı kentte yoğunlaşma denilen olaya neden olur. (...) Bu olay da kır ve kent arasındaki akımı oluşturur (Türk, 2016: 26).

Meral Sağır’a göre kişiler bulundukları yerlerden daha iyi yaşam koşulları, iş fırsatları, eğitim, sağlık hizmetleri, kültürel olanaklara erişme umuduyla göç eder. Göçler kır ve kent olmak üzere iki temel yerleşim birimi arasında cereyan eder. Toplumlarda tarihsel süreç içerisinde gerçekleşen bu akımın yönü, aynı zamanda o toplumun sosyal değişim düzeyini de ortaya koyar. Diğer bir ifadeyle göçlerin kırdan kente mi yoksa kentten kıra mı gerçekleştiği toplumsal yapının özelliklerinin anlaşılmasına, kentleşme düzeyinin belirlenmesine olanak tanır. Bu doğrultuda, göç ve

kentleşmenin toplumsal değişme sürecinin iç içe geçmiş kavramları olduğu söylenebilir (1997: 380).

Kentleşme yüzyıllar boyunca insanlık tarihini şekillendiren temel olgulardan biridir. Sanayi Devrimi'yle birlikte dramatik bir şekilde hızlanmış ve modern dünyayı şekillendirmeye devam etmiştir. İstihdam ve iş yaşamına katılım, daha iyi eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim, sosyal ve kültürel faaliyetlere katılım gibi konularda fırsatlar sunan kentleşme; beraberinde birçok sosyal, psikolojik, kültürel, ekonomik sorunu da getirebilecek potansiyele sahiptir.

Kentleşme konusunu *Mukaddime* adlı eserinde ele alan İbn Haldun, kentleşmenin basit bir yer değişikliğinden çok daha fazla anlam barındıran bir olgu olduğunu belirtir. Yaşam biçiminde yaşanan köklü değişime dikkat çekerek kentleşme sürecinin kentlileşmeyi de beraberinde getirdiğini iddia eder. Haldun'un kentlileşmeye bakışı oldukça olumsuzdur. Ona göre “kentlileşme, ahlaki çözülme ve çürümeye neden olmaktadır; şehir ahalisi her çeşit lezzetler, bolluk ve genişlik içinde yaşamaya alıştıkları, dünyanın ve kendi arzu ve hislerinin düşkünü oldukları için şehirlilerin fena ve birçok huy ve kötülükleriyle nefislerini lekelerler. Bundan dolayı iyilik yollarından o nispetle uzaklaşırlar” (Canatan, 2009: 189).

Kentleşmeyi ilerleme ve sosyo-kültürel değişimi sağlayan dinamik bir süreç olarak gören İbn Haldun, kentleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan kentlileşmenin toplum ve ahlak üzerindeki olumsuz sonuçlarına da dikkat çekmiştir.

Kentleşme, tarih boyunca insan uygarlığının değişim ve dönüşümünde belirleyici bir faktör olmuştur. İnsanlar ekonomik fırsatlar, daha iyi yaşam standartları ve olanaklara erişim arayışıyla şehirlere akın ederken kentleşme, iki ucu keskin bir bıçak haline gelmiş ve olumlu yönlerinin yanı sıra birçok zorluğu da beraberinde getirmiştir. Kentleşmenin neden olduğu sorunların başında işsizlik, yoksulluk, eşitsizlik, suç, aşırı kalabalık, konut sıkıntısı ve gecekondulaşma, çarpık kentleşme, yoğun trafik; hava, su ve çevre kirliliği, altyapı yetersizliği, stres gelmektedir. Kentleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan bu sorunlar, roman yazarlarının da sıklıkla ele aldıkları konular arasında yer alır. Bu bölümde çalışmamıza konu olan romanlarda kentleşme kaynaklı hangi sorunlara ağırlık verildiğine, bunların ne şekilde işlendiğine bakılacaktır.

3.5.1. Gecekondulaşma ve Çarpık Kentleşme

Ülkemizde özellikle 1950'lerden sonra sosyal, ekonomik, politik ve kültürel sebeplerden ötürü artan göç hareketleri, yoğun bir kentleşme sürecini başlatmıştır. Bu süreçte yoğunlaşan kentleşmenin ortaya çıkardığı en temel sorunlardan biri çarpık kentleşme ve gecekondulaşmadır. “Kendine özgü yaşam tarzı, geçim olanakları, kültürü, sosyal yaşantısı, dayanışması tüketim alışkanlığı üretim usulü, alışveriş vb. özellikleri olan ve 1950'lerden sonra ülkemizde yaşanan hızlı kentleşmenin etkisiyle artan bir seyir izleyen ‘gecekondu’ her şeyden önce bir göç olayı neticesinde meydana gelmiştir” (Yıldırım, 2004: 54). Türkiye’de imar ve yapı konulu 775 sayılı yasada “imar ve yapı işlerini düzenleyen mevzuata ve genel hükümlere bağlı kalmaksızın, kendisine ait olmayan arazi veya arsalar üzerinde sahibinin rızası alınmadan yapılan izinsiz binalar” (Tatlıdil, 1989: 16) olarak nitelenen gecekondu, kentlere yönelen yoğun nüfus akımının ilk durakları olarak işlev görmüştür.

Ruşen Keleş’e göre “gecekonduların ortaya çıkmasının ve hızla artmasının başlıca nedenleri, köylerden şehirlere olan nüfus akınları, yani şehirleşmedir. Sorunun, özellikle az gelişmiş ülkelerde görülmesi, şehirleşmenin bu ülkelerdeki hızı ile açıklanabilir. Şehirleşme yanında, sosyal konut arzındaki eksikliğin de şehirlere göçmüş bulunan insanları, gecekondu yapmaya yönelttiği ileri sürülebilir” (1972: 177). Gecekondulaşmanın ülkemizde tam da sanayileşmenin geliştiği bir dönemde artış kaydetmesi rastlantı ya da ülkemize özgü bir durum değildir. Dünyanın pek çok yerinde sanayileşme ile gecekondulaşma arasında ciddi bir paralelliğin olduğu görülür. Gecekondulaşmanın sanayileşme ile bağlantısını ortaya koyan Orhan Türkdoğan bu olgunun tarihi seyrine de dikkat çeker. Ona göre gecekondulaşma “1800’lerden itibaren Batı Avrupa, Latin Amerika ve Birleşik Devletlerde de görülmeye başlamıştır... Uzun tarihi süreç içinde önemli bir nüfus artışı gözlenmeyen, İngiltere gibi sanayileşmesini hızlı bir biçimde geliştiren yörelerde tanık olduğumuz bu ani tırmanışlar, büyük kentlerin yakın çevrelerinde sefalet yuvalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. İşte ‘slum’ veya ‘ghetto’ diye bilinen yan kuruluşlar bu sürecin bir ürünüdür” (2015: 33).

Gecekondu alanlarının Türkdoğan’ın nitelemesiyle ‘birer sefalet yuvası’ olarak görülmesi, sadece bu bölgelere değil burada yaşayan kişilere de uzun bir süre boyunca

olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşılmasına neden olmuştur. Bu duruma dikkat çeken Mike Davis, gecekondü bölgelerinin 19. asır boyunca “her şeyden önce yola gelmez, vahşi bir toplumsal tortunun ahlaksızlık içinde, çoğunlukla da müthiş bir isyankârlık içinde çürüdüğü bir yer olarak” (2007: 37) nitelendiğini ifade eder. Gecekondü bölgelerinin birer dışlanma alanına dönüşmesi, kentsel diğer bir ifadeyle mekânsal ayrışma sorununu da beraberinde getirmiştir.

Mekânsal ayrışma, bir topluluk veya toplum içindeki farklı grupların ırk, etnik köken, sosyo-ekonomik durum veya diğer demografik faktörler gibi belirli özelliklere dayalı olarak fiziksel olarak ayrılmasını ifade eder. Bu, genellikle belirli grupların ağırlıklı olarak ikamet ettiği farklı mahallelerde veya bölgelerde kendini gösterir ve kaynaklara, hizmetlere ve fırsatlara erişimde eşitsizliklere yol açar.

Kentsel ayrışma temelde bir eşitlik/eşitsizlik ve adalet meselesidir. Kentteki ayrışma her dönemde gelir, güç ve saygınlığa göre biçimlenmektedir. Kentsel ayrışmanın en açık göstergelerinden biri kuşkusuz toplumsal eşitsizliklerdir. Öteden beri kentler toplumsal eşitsizlikler ve mekânsal ayrışmaları barındıran yerleşmeler olmuşlardır. Binlerce yıl öncesinin şehirleriyle günümüz kentlerinin belki de en çarpıcı ortak yanı toplumsal eşitsizliklere dayalı mekânsal ayrışmaların varlığıdır (Alver, 2010: 47).

Toplumsal ve tarihsel ayrımcılık kalıpları, ekonomik eşitsizlikler, konut politikaları ve kültürel tercihler dahil olmak üzere çeşitli nedenlerle ortaya çıkan mekânsal ayrışmalar, bir topluluktaki sosyal uyum, sosyal hareketlilik ve genel yaşam kalitesi üzerinde olumsuz etkilere neden olan bir faktördür. Bütün zorluk ve marjinal koşullarına rağmen gecekondü alanlarının uyum, entegrasyon ve kentlileşme için birer ‘sıçrama tahtası’ olma niteliğine sahip olduğu da göz ardı edilmemektedir. “Kente yeni göç etmiş kitle insanını bir süre barındıran gecekondü bölgeleri kente alışma, kent yaşantısını benimsetme açısından bir staj dönemi yaşatmaktadır” (Dönmezer, 1974: 65). Bu sayede “toprağını, evini, akrabalarını değer ve normlarını, yaşama alışkanlığını göç ettiği yerde bırakan kente yeni gelmiş birey gecekondüde kendinden önce buralara yerleşmiş, kendi gibi konuşan, yaşayan, davranan gecekondü insanlarında ve gecekondü da kendine ait birtakım şeyleri bulabilmekte ve kendine benzeyen insanlarla birlikte kente, yeni mekâna alışmaktadır” (Yıldırım, 2004: 62).

Gecekondüde yaşayanların kente olumlu eklemelendikleri görüşüne karşılık; gecekondü yerleşiminin, yabancılaşmaya ve alt-kültür alanı olarak karşıt-kültür

alanlarının oluşmasına neden olduğunu belirten, Türkdogan (1974: 1988) gecekondu yerleşimlerinin gecekondu kolonileşmeleri şeklinde ‘yoksulluk kültürü’ oluşturduğunu ifade etmektedir. Bu, gecekondu alanlarının gettolaşma riskini daha da arttıran bir faktördür. “Gettolar hem mekânsal hem de kültürel açıdan kentten soyutlanmış bölgelerdir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kırsal kesimden kent merkezlerine olan hızlı nüfus göçü ve sağlıklı kentleşme bazı kentlerin kenarlarında gettolara benzer bir gecekondu olgusunu ortaya çıkarmıştır” (Kızılcelik & Erjem, 1992: 184).

Gecekondu bölgelerinin diğer bir özelliği dinamik bir yapıya sahip olmalarıdır. Kentlerin periferisine kurulan bu alanlar, zamanla değişim ve dönüşüme uğrayarak yeniden biçimlenmektedir. Gecekondu bölgelerinin zaman içerisindeki değişimlerine değinen Erol Demir, şu olasılıklara dikkat çeker:

(a) Daha önce banliyö niteliğindeki gecekondu yerleşmeleri, kırdan kente göçün devam etmesi nedeniyle banliyö niteliklerini yitirebilir. Kırdan kente göçün devam etmesi, kentin çevresinde yer alan gecekondu yerleşmelerini yeni gecekondu yerleşmelerinin çevrelemesine yol açmakta; böylece, birkaç kuşak gecekondu yerleşmeleri art arda dizilmektedir. İlk kuşak gecekondu bölgesinin apartman bölgesine dönüşebilme olasılığı yüksektir. Böylece kentin sınırları genişlemekte; ilk gecekondu kent merkezine daha yakın olurken ve kentsel hizmetlerden yararlanma potansiyeli artarken, bu kez son kuşak gecekondu bölgesi banliyö niteliğine dönüşmektedir. (b) Kentlerin kenarlarında, kır nüfusu tarafından beslenen yeni yerleşim bölgelerinin bir kısmı artık klasik gecekondu tanımına sığmaz. Kent merkezine uzak, kentin uç alanlarında, düzensiz, yeterli altyapıdan yoksun, ama modern malzemelerle yapılmış, korunaklı, birkaç kata kadar yükselebilen betonarme binalardan mürekkep yeni yerleşmeler ortaya çıkmıştır ve bunlar da bir tür banliyö olarak nitelendirilebilir. (c) Büyük kentlerin yakınında çok önceden kurulmuş olan kasaba ve köy benzeri küçük yerleşim yerleri de zamanla dışarıdan ve şehir içinden aldığı göçlerle büyümekte ve ana kente bağımlı banliyö niteliğine bürünebilmektedir. Bu yerleşmelerde yukarıda saydığımız konut yerleşmeleri yanında toplu konut dahil her tür konut çevrelerine rastlanabilmektedir (1997: 167).

Gecekondulaşma, çarpık kentleşme ve bunların yol açtığı sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik sorunlar, göç konulu romanlarda sıklıkla ele alınan konulardır. Sevgi Soysal’ın kaleme aldığı ve 12 Mart dönemine değindiği *Şafak* adlı romanın arka planında kırsal bölgelerden Adana’ya göç ederek kentin kenar mahallelerinde yaşayan insanların yaşam mücadeleleri yer alır. Kırdan kente göçün yoğunlaştığı gecekondu mahalleleri eşitsizliğin yaygın olarak görüldüğü ortamlardır. Bu doğrultuda romanda fabrika işçisi olan ve kent yaşamına tutunma mücadelesi veren Ali, sahip olacağı bir

buzdolabının hayalini kuran karısı Gülşah, ekonomik sıkıntılardan ötürü evlenirken çeyizini düzemeyen Ziyet, kentsel yoksulluğun ve eşitsizliğin pençesinde kıvranırlar.

“Kırdan kente büyük beklentilerle gelen yığınların, beklentilerine cevap verecek hizmeti bulamaması ya da -eğitim, sağlık, iş ve güvenlik gibi- bu hizmetlerin yetersizliği, bu insanları, özellikle gençleri yani ikinci kuşağı yasal olmayan örgütlerle karşı karşıya getirir” (Bayhan, 1997: 188). Romanda Ali’nin yeğeni Mustafa, yasadışı örgütlerle birlikte hareket eder. Evinde örgüte mensup kişilerle sürekli toplantılar düzenleyen Mustafa, sonunda tutuklanır. Mustafa, kendini büyük davaların adamı olarak addeder. Selimiye’deki hücresinde düşüncelere daldığı esnada onu okutan dayısına karşı verdiği sözü yerine getirememenin vicdan azabını yaşar. Ancak bu durumun davasının büyüklüğü karşısında bir önem ifade etmediğini düşünerek kendini rahatlatır:

Selimiye’nin loş hücresinde, çok erken bastıran gecelerde en sevmediği düşüncelerinden biriydi Ali. Ali’nin çoktan okul çağına girmiş oğlu. Hasan’ı Ali okutuyor, bin zahmet okutuyor ya hani Mustafa’nın sözü? Ödenmemiş borç, karabasanlaşır, ardı ardına içtiği sigaralarla tutmazdı uyku. Tutuklanmadan önce böyle değildi bu. O sıralar Ali’ye hatta öteki Maraşlılara olan borçları bir yana koyabiliyordu. Buna bir yana koymak denirse. O umutlu, inançlı günlerde. O zamanlar Mustafa sadece Ali’ye, Maraşlılara karşı değil, kalabalıklara borçlu olduğunu düşünüyordu. Yığınları kapsayan bir ödeşmeyi. Böylesine yaygınlaşmış bir sorumluluk, Ali’nin oğlunun okutulması gibi, kişisel bir çözümle sınırlanamazdı. Hasan’ın okuması neyi değiştirir ki tek başına? Ali’nin sırtındaki ağır taşlardan biri eksilir yalnızca. Ama sorun Ali’nin sırtına taş yükletilmemesiydi. Bütün sırtlara... (s. 29-30).

İç göç ve gecekondu konusunda yapılan araştırmalar, gecekondu bölgelerinin kendine özgü sosyal yapıları inşa ettiğini ortaya koymaktadır. Hemşehricilik etrafında teşekkül eden bu yapılar sayesinde özellikle sonradan gelen kişilere her türlü yardım ve destek sağlanır (Gökçe vd., 1993:344-345). Romanda gerek Ali ve ailesi gerek Mustafa, Hüseyin, Ziyet ve Zekeriya her fırsatta Maraşlı olduklarını dile getirmiş, kendileri gibi Maraşlı olduğunu öğrendikleri hemşehrileriyle yakın bir ilişki içerisinde olmaya çalışmıştır. Hatta polis memuru olan Abdullah, Ali’nin evini basmasını, onu tutuklamasını ve karakolda sorgu esnasında ona fiziksel şiddet uygulamasını kendisine verilen emir gereği yaptığını düşünerek vicdanını rahatlatır. Ona göre bastıkları bu evin bir Maraşlıya ait olması kötü bir tesadüften başka bir şey değildir:

Abdullah niçin yaklaşıyor Ali’ye? Aslında belirli bir hesabı yok. Ali az sonra salıverilecek, biliyor bunu. Ona iyi ya da kötü davranmasının önemi yok artık. Şimdi

Maraşlılık önem kazanıyor Abdullah'ın gözünde. Kendisini boşlukta hissettiği, dayanıksız bulduğu şu anda. Dün gece baskın yaptığı evin bir Maraşlı'ya ait oluşu kötü bir rastlantı. Çiçeksiz, sevgisiz çıplak ve çirkinlik dolu yaşamında hemşerilik sığınabilecek çok az şeyden biri. Tutunulabilecek, övünç ve sevinç kaynağı olunabilecek her şeye dört elle sarılması gerekli Abdullah'ın. Maraşlılık'a da. Genellikle yapar da bunu. Emniyete düşen hemşerilerine ayrıcalık tanır. Cumhuriyet bayramlarında, malul gaziler geçerken gözleri yaşarır gururdan (s. 186-187).

Gecekondu bölgelerde kırsal kesimden kente gelen ailelerin çok küçük bir kısmı kendisinin sahip olduğu bir konutta oturur. Ailelerin önemli bir bölümü kiralık evlere yerleşirken geriye kalan kısım çoğunlukla akraba veya tanıdıklarının evlerine yerleşirler. Bu durum, “kente daha önce göç edenlerin daha sonradan gelen yakınlarını konutlarını ortak kullanma konusunda destek verdiklerini göstermektedir. Bu nedenle gecekondu bölgelerinde aynı konut içerisinde birden fazla aile bir arada yaşayabilmektedir. (...) Özellikle göçün ilk yıllarında, barınacak konutun elde edilmiş olması, köyden kente göçe eden ailelerin işini kolaylaştırmaktadır” (Aydoğan, 1997: 550). Romanda Ziyet ile kocası Zekeriya'nın bu tarz bir yaşam tarzı sürdürdükleri görülmektedir. Yeni evli çift, ekonomik durumları iyi olmadığından Ziyet'in ablası Gülşah'ın evinde kalmaktadır. Bacanağına iç güveysi olmayı kabul etmekten başka çaresi olamayan Zekeriya, bu durumu tersine döndürebilecek ekonomik olanaklardan yoksundur.

Anadolu'nun farklı bölgelerinden İstanbul'a büyük bir umutla göç eden ve yaşama tutunmaya çalışan insanların varoluş mücadelelerinin anlatıldığı *Berci Kristin Çöp Masalları*, çarpık kentleşme, gecekondulaşma ve gecekondu yaşamının derin ve etkili anlatısıdır. Latife Tekin bu romanında gecekondulaşma sürecinin bütün aşamalarına Çiçektepe'nin 'yıkılma-yeniden yapılma' döngüsü etrafında dikkat çeker. Çiçektepe, yoksulluğun pençesinde kıvranan insanların şehrin çöplerinin oluşturduğu bir tepenin kıyısında bir gecede el birliği ile bütün imkansızlıklara rağmen yoktan var ettikleri bir yerdir:

Bir kış gecesinde, gündüzleri kocaman tenekelerin şehrin çöpünü getirip boşalttıkları bir tepenin üstüne, çöp yığınlarından az uzağa, fener ışığında, sekiz konu kuruldu. Sabah konduların üstüne yılın ilk karı düştü. Borca alınmış zifli kâğıtlardan, inşaat tahtalarından, at arabalarıyla harmanlardan taşınan briketlerden kurulan bu sekiz konuyu, ilkin çöp ayıklamaya gelen insanlar gördü. Sepetlerini, torbalarını sırtlarından indirmeden, topluca, konduların yanına koştular. Kondularının başında bekçilik eden kurucularla lafa tutuştular. Sert, zorlu bir rüzgâr sesleri orta yerinden bölüp durdu. Bir ara konduları alıp gidecek oldu. Çöp ayıklayıcılar, konduların eğri duvarlarının, iğreti çatılarının rüzgâra

dayanamayacağını söylediler. Kurucular da çatılara ip bağlayıp tutmaya, duvarlara destek çakmaya karar verdiler (s. 9-10).

Derme çatma ilk evlerin yapıldığı haberinin yayılmasından oldukça kısa bir süre sonra başka kişiler de akın etmeye başlar. Günün sonunda kentin çeperinde yüz hanelik bir gecekondu mahallesi inşa edilir:

Öğlen olmadan tepeye kar gibi insan yağmaya başladı. Odacılar, tablacılar, simitçiler ellerine birer kazma alıp geldiler. Köylerinden gelip akrabalarının yanına yerleşen, kondu kurmak için şehrin arka tepelerinde gezinenler onların arkalarından seğirttiler. Kadın erkek, çağ çocuk dört bir yana dağıldı. Önce ayaklarıyla, kollarıyla biz diz çöküp bir dinlenerek ölçü aldılar. Sonra kazmayla toprağı çiziktirip tek gözlü, eğri büğrü planlar yaptılar. (...) Sabah naylon leğenden çatıları, eski kilimlerden kapıları, muşambadan camları, ıslak briketlerden duvarlarıyla çöp yığınlarının çevresinde, ampul ve ilaç fabrikalarının alt yanında, tabak fabrikasının karşısında, ilaç artıklarının ve çamurun kucağına bir mahalle doğdu. O gün evlerin içini döşeyecek eşyalar, mahallenin öteki çocukları ve kadınları da sırtlarında torbalar, kucaklarında bebeklerle gelip evlerin içine girdiler. Yatak denklere açıldı. Evlerin toprak tabanlarına kilimler yayıldı. Islak duvarlara süpürge çöpünden mavi boncuklu uğurlar, sararmış resimler asıldı. Çatılara beşikler bağlandı. Her kondunun yan duvarından bir soba borusu çıkarıldı (s.11-12).

Mahallenin bu kadar kısa bir sürede kurulmasından sonra mahalleliler ile kolluk kuvvetleri arasında varoluşsal bir mücadele başlar. Devlet yetkililerinin gündüz vakti yerle bir ettikleri derme çatma evler, geceleyin yeniden yapılır. Bu döngü art arda tam otuz yedi gün sürer. Sonunda yetkililer, pes ederek yeni kurulan bu yerleşim yerine bir isim bulur, tabela asılmasına müsaade eder. Romanda kuruluşundan bahsedilen bu yerleşim yerine çöp yığınları arasına kurulmasına karşın ‘Çiçektepe’ isminin verilmesi, oldukça ironik bir durumdur.

Yıkım faaliyetlerinin sona erdiği haberinin yayılmasından sonra bölgeye ikinci akın başlar. Sekiz evin yapılmasıyla başlayan bu sürecin sonunda bu bölge, yüzlerce ailenin ikamet etmeye başladığı bir yaşam alanına dönüşür:

Çiçektepe adı verildikten sonra adının güzelliğine kanan, yıkımın durduğunu duyan yüzlerce insan bu tepeye geldi. İnsan akımını durdurabilmek için çöp yoluna derin çukurlar kazıldı. Kocaman kamyonlarla taşınıp kum çakıl yığıldı. Tepeye akan insanlar küreklere yapışıp kumu, çakıllı çukurlara doldurdular. Yolu aşıp tepeye çıktılar. Bir gecede Çiçektepe’ye fener ışığında yüz kondu daha kuruldu. Sabah konduların çevresindeki boş yerler paylaşıldı. Paylaşılan yerler ufak ufak taşlarla, tellerle çevrildi. Çevrilen yerlerin sahipleri birer ikişer köylerinden eşyalarını yükleyip geldiler. Kondularını kurup içine girdiler. Çiçektepe’de çiçekler açılmadan kimi sırt sırta küs gibi duran kimi yüz yüze bakan kondulardan üç ayrı mahalle oluştu. Üçünün adını da çocuklar buldu. Birini adı Fabrikadibi, birinin adı Çöpaltı, birinin adı da Dereagzı oldu (s. 19-20)

Romanda gecekondü mahallelerinin kuruluşuna yer veren yazar, bu bölgelerde yaşayan insanların en temel alt yapı hizmetlerinden sağlık ve eğitim ihtiyaçlarına kadar birçok farklı alanda dezavantajlı bir durumda olduklarına dikkat çeker. Söz gelimi bu bölgelerde yaşayan insanlar şehir merkezine oldukça uzak olduklarından ciddi bir ulaşım sorunu yaşar. Bölge halkı bu sorunun üstesinden gelebilmek için çeşitli girişimlerde bulunur ancak girişimleri olumlu sonuç vermez: “Durumlarına çare aradılar. Ama ne deseler dönüp dolanıp bir çıkmaza vardılar. Yine de tartışmalar uzayıp gitti. Çare otobüs gelmesindedir diyenler çıktı. Kömür deposuna dilekçeler yazdılar. İmza atıp parmak bastılar. Dilekçelerle eğri eğri yürüyerek resmî bir binanın kapısına varıp dayandılar. Ama otobüs gelmedi” (s. 29-30). Belediyenin hizmet götürmediği bölge halkı, temiz suya erişimde sorunlar yaşar. Bölgede kanalizasyon sisteminin bulunmayışı, çevredeki fabrikalardan akan kirli sular, halk sağlığını ciddi anlamda tehdit eden faktörlerdir. Bu durum “Çiçektepe’de içme suyundan görülmedik bir hastalı(ğın)” (s. 51) yayılmasına neden olur. Bölgede herhangi bir sağlık kuruluşunun bulunmayışı, sorunları daha da derinleştirir. Mahalle sakinleri, hastalarını ulaşım sorunu olduğu için şehir merkezine götürmek yerine Güllü Baba ve Kibriye Ana gibi şifacılara götürür. Halkın bu şekilde davranmasının temel sebeplerinden biri de cehalet ve düşük eğitim düzeyidir. Çoğu köylerden gelen bu kişiler, eğitimsiz olduklarından batıl inanışlarını sürdürme eğilimindedir. Romanda gecekondü bölgeleri için ciddi bir sorun olan bu durumun düzelebilmesi için yetkilerin de herhangi bir tedbir almadığına dikkat çekilir. Ulaşım sorunu olduğu ve bölgeye okul yapılmadığı için çocuklar eğitim faaliyetlerine erişememektedir.

3.5.2. Kentleşmeye Bağlı Sorunlar

Yoğun nüfus, gelişmiş altyapı, kültürel ve ekonomik faaliyetlerle karakterize edilen kentler, çağdaş toplumların birincil yerleşim türü olma özelliğine sahiptir. Günümüz dünyasının en yaygın yerleşim biçimi olan kent ve kent yaşamı, insan uygarlığının tekamülünün önemli bir göstergesi olarak görülür (Es ve Ateş, 2004: 211). İnsanoğlu tarih boyunca uygun yaşam alanları arayışını sürdürürken aynı zamanda birçok dönüşümü de yaşamıştır. İlk göçebe kabilelerden günümüz modern toplumlarına değin insanoğlunun yerleşim serüveni, çeşitli faktörlerin etkisiyle şekillenmiş ve birçok değişikliğe uğramıştır.

Antik çağda yerleşim alanları, genellikle verimli topraklar, su kaynakları veya stratejik ticaret yolları gibi hayati kaynakların etrafında gelişmiştir. Bu ilk insan grupları, tarım ve ticaret toplumlarının temelini oluşturan ilkel köyler ve kasabalar kurmuştur. Zamanla medeniyetler geliştikçe ve toplumlar karmaşıklaştıkça şehir kavramı ilerleme ve refahın bir simgesi haline dönüşmüştür. Antik Yunan’da temel siyasi bir birim olan kentler; ortak hak, çeşitli sorumluluk ve yükümlülüklerle birbirine bağlanan vatandaşların oluşturduğu; siyasi, dini ve sosyal geleneklerin paylaşıldığı kolektif bir topluluk olarak görülmüştür. Şehirler; düzeni, hukuku ve kültürü bünyesinde barındırdığı için medeniyetin simgesi olarak kabul edilmiştir (Owens, 2000: 1). Süreç içerisinde antik merkezlerden görkemli şehir devletlerine kadar kent merkezleri, insan faaliyetinin canlı merkez üsleri; alışveriş, sosyal ve kültürel etkileşim, karar alma süreçlerinin odak noktası haline gelmiştir (Huot vd., 2000: 14).

Kentler kendi bağlamlarına, tarihlerine ve özelliklerine göre şekillenen sosyal, kültürel ve ekonomik normlar geliştirir ve bu normlar zamanla kentlerin dokusuna yerleşerek orada yaşayan kişilerin sosyal ve kültürel kimlerinin şekillenmesine büyük etki eder (Tankut vd., 2002: 5). Genel anlamda kent, sadece “tarım dışı üretimin yapıldığı, tüm üretim sürecinin kontrol edildiği, ürün dağıtımın koordine edildiği, belirli teknolojilerin kullanıldığı, nüfusun belli bir büyüklük ve yoğunluğa ulaştığı, heterojik bir bütünleşmenin sağlandığı yerleşim alanı” (Erkan, 2010: 18) olarak değil belli bir uygarlığın tarih boyunca oluşturduğu bütün norm, değer, kimlik ve diğer sosyo-tarihsel unsurların somut bir yansıması olarak değerlendirilir (Yılmaz ve Çiftçi, 2011: 255). Bu bütünselliğe rağmen kentlerin en temel özelliklerinden biri farklılıkları da içinde barındıran bir yapıya sahip olmalarıdır (Yılmaz ve Çiftçi, 2011: 252). Eğitim, ekoloji, ekonomi, göç, imar, iletişim, güvenlik, kalkınma, katılım, küreselleşme, sağlık, tarım, tarih, teknoloji, turizm gibi alanlarla yakın ilişki içerisinde olan kent olgusu, disiplinler arası çalışmaların odağında yer alır. Bu çalışmalarda kent ile birlikte ele alınan konulardan biri de kentleşmedir.

Temel olarak kentte ikamet eden kişi sayısındaki artış olarak kabul edilen kentleşme, salt bir nüfus hareketi olmaktan ziyade sosyal, ekonomik, kültürel ve hatta sosyo-tarihsel boyutları olan oldukça karmaşık bir süreci ifade eder. Bu nedenle kentleşme kavramı ele alınırken kentte yerleşik olan nüfusun, kentleşme süreci boyunca yaşadığı değişimlerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu

çerçevede “kentleşme, sanayileşme ve ekonomik ilerlemeye koşut olarak, kent sayısının artması bu günkü kentlerin büyümesi neticesini doğuran toplum yapısında artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü farklılıklara yol açan nüfus artışı olarak tanımlanabilir” (Başaran, 2008: 19). Birey ve toplum yaşamının her alanına temas ettiği için kentleşme konulu çalışmaların kapsamı oldukça geniştir. “Kırdan kente göç, kentlerin demografik yapıları, kentlerin mekânsal büyümeleri, sosyal, ekonomik, kültürel ve davranışsal yaşam biçimlerinde görülen değişimler” (Yılmaz ve Çiftçi, 2011: 255); yoksulluk, yabancılaşma, ötekilik, sosyal uyum, sosyal dışlanma, aidiyet, kültürel kimlik gibi konular kentleşme olgusunun kapsamında değerlendirilir.

Kentler yalnızca gösterişli beton yapıların sıralandığı alanlar veya güçlü ticaret merkezleri değildir toplumu derinden şekillendiren dinamik varlıklardır. Yüksek gökdelenleri ve hareketli sokakları ekonomik refahı simgelese de şehirler, aynı zamanda davranış ve düşünceleri etkileyen yeni bir toplumsal düzeni de bünyesinde barındırır. Diğer bir deyişle kentler fiziksel görünümünün ötesinde sosyal ve kültürel alışverişin merkezi olarak da hizmet vermektedir. Kentlerin gelişimine paralel olarak gündelik yaşam pratiklerinin yanı sıra sosyal dinamikler ve kültürel normlar da gelişip değişime uğrar. En önemlisi de bu gelişim ve değişim süreci; kent sakinlerinin tutum, algı, düşünce ve davranışlarını da etkileyerek yeniden şekillendirir (Sezal, 1992: 23). İşte bu kente özgü değişim ve yeniden şekillenme sürecine ‘kentlileşme’ denilmektedir (Yıldırım, 2004: 17).

Kentlileşmeyi kısaca “kentleşme neticesinde toplumsal değişimin insanların davranış ve ilişkilerinde, değer yargılarında, maddî ve manevi yaşam biçimlerinde değişiklikler yaratma süreci” (Keleş, 1998: 80) olarak tanımlamak mümkündür. Aslında kentleşme çoğu zaman bireylerin kentin yaşam biçimlerine uyum sağlamasına ve entegre olmasına yol açmaktadır. Bu süreç, kentsel yaşamın karakteristik ritim, gelenek ve davranışlarını özümsemeyi içerir. Böylece bireyler, zamanla kentsel ortamlarda yaygın olan tempoya, rutinlere ve sosyal dinamiklere uyum sağlar. Kentli olmak, bir şehirde yaşamaktan çok daha fazlasını gerektirir. Belli bir sürecin sonunda gerçekleşen kentlileşme, kentsel normları benimsemek ve kent yaşamının özünü bir bağlantı kurmakla ilgilidir. Sonuçta kentli olmak, bireysel kimliğin şehrin kolektif ruhuyla kaynaşmasıyla belirginleşen son derece kişisel ve dönüştürücü bir deneyimdir.

Benzer şekilde çağdaş kent yaşamının bireyi kendine alıştırdığını, kendi boyasıyla boyadığını ifade eden Köksal Alver’e göre kentlileşme, hangi açıdan bakılırsa bakılsın bir kültür değişimi sürecidir. Dahası “bir bütünleşme, uyum, bağlanma, çatışma, dönüşüm ortamına işaret eden kentlileşme, insanı yeni bir kültür ve yaşam tarzına kâh zorla kâh tabii bir şekilde davet etmektedir. Kentlileşme, kentin değer dünyasıyla, yeni bir bakış, düşünme, eylem edinmeyi gerektirir. Bu anlamda kent-kültür ilişkisinin verimli bir tartışma alanıdır” (Alver, 2009:432-433).

Kentlileşmeyi, kentlere yerleşen nüfusun kırsal yaşamın belirgin özelliklerinden uzaklaşması ve kentin özelliklerini edinme süreci olarak niteleyen Kartal’a (1983: 21-23) göre bu sürecin iki temel yönü öne çıkar. Bunlardan ilki “ekonomik bakımdan kentlileşme”dir. Bu, göç eden bireylerin geçimini bütün yönleriyle kent yaşamına özgü işlerle sağladığı durumları ifade eder. “Sosyal bakımdan kentlileşme” ise kırsal alanlardan gelen kişilerin kentsel yaşamın karakteristik özelliklerini, norm ve değerlerini benimsemelerinden sonra gerçekleşir. Kartal’a göre kent ile bütünleşme sonucu ortaya çıkan bu ortak değerler, kent kültürünü oluşturmaktadır.

Kırsal ve kentsel yaşam arasındaki sürekliliği vurgulayan Wirth çağdaş kentsel deneyimleri şekillendirmede geçmiş sosyal yapı ve uygulamaların oluşturduğu mirasına dikkat çeker. Wirth, kentin evriminin eski toplulukların, tarım toplumlarının ve kırsal geleneklerin mirasıyla iç içe geçmiş aşamalı bir süreç olduğunu öne sürer. Ona göre bireyler kırsal alanlardan kentlere göç ederken beraberlerinde sadece kendi kişisel geçmişlerini değil kökleşmiş kültürel norm ve değerlerini de getirirler. Bu durum, kentsel yaşamın dokusunu belli oranda etkileyerek kentsel yaşam tarzlarının çeşitlenmesine katkı sağlar ancak bu, tek yönlü bir etkileşim değildir. Wirth, kırsal yaşamdan kentsel yaşama geçişin akışkanlık, karşılıklı bağımlılık, adaptasyon ve bütünleşme süreçlerinin sonunda gerçekleştiğini iddia eder. Böyle bir sürecin başlamasında da kentlerin sahip olduğu ‘çekici faktörler’ oldukça önemli bir rol üstlenir:

Kentlileşmeyi, sadece kentin fiziksel varlığı veya katı bir biçimde mekânla sınırlandığımızda bir yaşam biçimi olan kentlileşmeye uygun bir kavram geliştirmek zordur. Teknolojik gelişmeler kentlerin rolünü, arttırarak kentsel yaşam biçimini kentin kendi sınırları dışına taşımıştır. Kentlerin özellikle de büyük kentlerin baskınlığının sanayi, ticaret, ulaşım ve iletişim ağları, gazeteler, radyo istasyonları,

tiyatrolar, operalar, kütüphaneler, müzeler, hastaneler, üniversiteler, araştırma ve yayın merkezleri, iş kurumları, din ve hayır kurumları gibi kültürel ya da dinlenme ve eğlenceye dönük donanımların kentlerde yoğunlaşmasından kaynaklandığı kabul edilebilir. Bu araçlar sayesinde kent, bir çekim merkezi haline bürünüp kırsal bölgeler üzerinde etkisini arttırdıkça kentsel ve kırsal yaşam biçimleri arasındaki farklar artacaktır. Kentleşme artık, sadece insanların kent denilen yere çekme süreci olarak kalmamakta, insanların kentin yaşam biçimini benimsemesi anlamına da gelmektedir. Kentleşme aynı zamanda kentlerin büyümesiyle birlikte yaşam biçiminin niteliğindeki değişiklikleri de vurgulamaktadır (2002: 79-82).

Kentlileşme; kültürel değişimin, sosyal dinamiklerin ve bireysel deneyimlerin çeşitli boyutlarını kapsayan çok yönlü bir süreçtir. Uyum, bağlanma, çatışma ve dönüşüm gibi farklı dinamiklerin bir arada bulunduğu organik bir ortamda farklı geçmişlere sahip bireyleri bir araya getirerek kent kültürünün gelişimine katkıda bulunan etkileşimleri ve alışverişleri teşvik eder. Bireyler kent yaşamına uyum sağladıkça çoğu zaman dünya görüşleri, değerleri ve davranışları da dönüşüme uğramaktadır. Bu değişim sadece şehrin fiziksel yönlerine uyum sağlamayı değil aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik dinamiklerini benimsemeyi; kent yaşamının zorluklarını fırsata çevirmek için teknolojinin, sosyal ağların veya diğer bağlantı araçlarının kullanımını da içerir. Kentlileşmeyi kentsel alanda etkileşimin bir neticesi olarak ortaya çıkan bir kültür ve davranış değişmesi olarak gören Çınar'a göre kentleşmenin gerçekleşmesi, belli koşullara bağlıdır: "Kentlileşme için gereken etkileşimin var olan kentten, kentsel yaşamdan yana sonuç vermesi, kent kültürünü geliştirmesi ve kentte yaşayanların hem fiziksel hem de davranış olarak uyum içinde bulunması, bir dizi toplumsal, ekonomik ve fiziksel ögenin bir araya gelmesine, toplumun örgütlenmiş ve bilinçlenmiş olmasına bağlıdır" (Çınar, 2013: 26). Kemal H. Karpat bu duruma daha sistematik bir bakış açısıyla yaklaşarak dört temel evreye işaret eder. Buna göre ilk evre, kent yaşamına geçiş için bir hazırlık aşaması olarak görülür. Bu süreçte kent yaşamına özgü kıyafetlerin giyilmeye, kentin gündelik yaşam pratiklerine göre davranılmaya ve bu doğrultuda belli başlı alışkanlıkların edinilmeye başlandığı görülür. Taklide dayalı olsa da bu geçiş, göçmenler ve düşük sosyo-ekonomik kökenden gelen bireylerin yukarı yönlü sosyal hareketlilik ve kent toplumuna entegrasyon isteğini sembolize eder. Göçmenlerin kent yaşamına entegrasyonunun ikinci evresi, elektrik, su, ulaşım gibi temel alt yapı hizmetlerine erişmesi ve bunları kullanmaya başlamasını içerir. Göçmenlerin yeni çevrelerinde istikrar ve güvenlik duygusu oluşturmaları için kentsel hizmetlere erişebilmesi oldukça

önemli bir aşamadır. Alt yapı sorununun giderilmesi, konut ve barınma sorununun aşılmasını kolaylaştırdığı gibi bireylerin kentsel peyzaj içerisinde istihdama, eğitime ve sosyal faaliyetlere katılmasının da yolunu açar. Bu iki evrenin başarılı bir şekilde tamamlanması, bireylerin kentin sosyal, ekonomik ve fiziksel dokusuna daha derinlemesine yerleşmesini sağlar. Ayrıca kentle bütünleşme düzeyi üzerinde olumlu etki gösterir. Göçmenlerin kent yaşamına entegrasyonunun üçüncü evresi, kişiler arası iletişime, kentsel norm ve değerlerin şekillendirdiği yeni kimliklerin oluşumuna odaklanmaktadır. Bu aşamanın merkezinde göçmenin kentte yaşayan diğer bireylerle etkileşim kurma ve kentsel sosyal ağlara katılma isteği yer almaktadır. Bu etkileşimler sayesinde göçmenler, fikir alışverişinde bulunma, deneyimlerini paylaşma ve çok çeşitli insanlarla bağlantılar kurma fırsatına sahip olur. Bu süreç, yalnızca toplumsal entegrasyonu kolaylaştırmakla kalmaz, aynı zamanda göçmenlerin kentsel etkilerle şekillenen yeni bakış açıları ve kimlikler geliştirmelerine de olanak sağlar. Son evre ise önceki aşamaları başarıyla geçiren göçmenlerin kent ile özdeşleştikleri, kendilerini kent yaşamının bir parçası olarak hissettikleri evredir. Bu evrede bulunan göçmenler, kendilerini köylü olarak değil kentli olarak hisseder (2019: 215-217).

Kent, kent yaşamı, kentlileşme ve bütün bu kavramlar etrafında teşekkül eden çeşitli sorunlar, roman için zengin bir ilham kaynağı olmuş ve modern edebiyat ortamının şekillenmesinde merkezi bir rol oynamıştır. Bir edebi tür olarak kentleşme, sanayileşme ve modernitenin büyümesiyle gelişen roman, toplumun önemli bir kesimini oluşturan kentlilerin yaşamında meydana gelen derin dönüşümleri yansıtır. Modern kentler, roman için çeşitlilik, karmaşıklık ve çelişkilerle dolu dinamik bir ortam sağlar. Yazarlar genellikle yabancılaşma, kimlik, sosyal eşitsizlik gibi temaları keşfetmek için kentsel çevreyi bir tuval olarak kullanır. Kentler sadece fiziki bir ortam olmanın ötesine geçerek modern yaşamın hedeflerini, kaygılarını ve özlemlerini yansıtan metaforik bir mekân haline gelir. Adalet Ağaoğlu bu durumu, “bir kentin insan ruhundaki izleri asıl sanat izlerinde görülür. Bir romanın, şiirin ya da bir öykünün sayfalarına kentin ışığını tuttuğumuzda, kentin insan kılığına bürünmüş fligranı (şekli) da görülür” (Sağlık, 2009: 312) sözleriyle özetlemektedir. Alver’e göre roman türünün kente olan ilgisinin temel sebebi, romanın kendi kimliğine ulaşma ve kendi öz varlığını anlamlandırma çabasıdır:

Yeni/modern bir edebi tür olan romanın kente ilgisi, kendisiyle ilgilidir bir bakıma. İddiası modern kentle birlikte kendi kimliğini bulduğu yönündedir. Aynı zamanda yeni bir toplumsal tabaka olan burjuvazi ile ilgisinden ötürü de roman kentle örtüşmektedir. Bu yüzden romandan söz etmek bir anlamda kent ve kent ilişkilerinden söz etmektir. Yüzü kente dönüktür romanın çoğunlukla. Roman kente uğrar ve sanki bunun kendini gerçekleştirme adına zorunlu olduğunu bilir. Kente uğramadan romanın süreklilik kazanması, hayatın değişik uçlarını yakalayabilmesi pek mümkün değildir. Bu yüzden roman, sürekli kentte dolaşır durur. Kentle örtüşür, kentle örtünür. Kenti, kendisinin kaderi ve ana yatağı bilmesi bundandır (Alver, 2009: 67).

Roman yazarlarının kentlileşme konusuna olan ilgilerini de Alver'in dikkat çektiği hususlarla ilişkilendirmek mümkündür. Roman çoğu zaman okuyucuların kentsel mekânlardaki insan yaşamının inceliklerini keşfetmelerine olanak sağlayan bir mercek görevi görür. Şehrin fiziksel ortamı hikâye anlatımı için zengin bir zemin sağlarken anlatıyı ileriye taşıyan şey sonuçta bu mekânlarda yaşayan karakterlerdir. Romanın bakışı şehrin sokaklarında, mahallelerinde ve simgesel yapılarında gezinirken asıl ilgi bu ortamlardaki insan deneyiminin özünü yakalamaya yönelir. Yaşam serüvenleri, mücadeleleri ve etkileşimleri kent yaşamının karmaşıklığını aydınlatığı için karakterler, romanın odak noktası haline gelir.

Halide Edip Adıvar'ın *Sonsuz Panayır* adlı romanında Anadolu burjuvasını temsil eden ve iki binler olarak nitelenen yeni burjuva sınıfının kentle bütünleşme ve kentlileşme düzeyleri ele alınmıştır. “Kentli birey, geniş ölçüde, ekonomik, siyasal, eğitimsel, dinsel ya da kültürel alanlardaki gönüllü örgütlerin etkinlikleri sayesinde, kişiliğini ifade eder, geliştirir, statü kazanır ve uğraş alanını oluşturan eylemleri sürdürebilir” (Kaya, 2004: 19) Bu doğrultuda romanda da Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelen ve yasadışı yollarla elde ettikleri büyük servetler sayesinde yüksek statülere erişen iki binlerin kentlileşme serüvenlerine dikkat çekilmiştir. Bir anda ortaya çıkan bu yeni burjuva sınıfı için kentlilik, elde ettikleri yeni sosyo-ekonomik statülerini göstermek için önemli bir araçtır. Tam da bu noktada iki binlere mensup kişilerin Karpat'ın dikkat çektiği kentlileşme evrelerinden ilkinde -kent yaşamına özgü giyim-kuşam gibi gündelik yaşam pratiklerine- oldukça dikkat ettikleri hatta abartılı ölçülerde yaşadıkları görülmektedir. Kent yaşamının önemli mekânlarından biri olan Şaş-Bak Pavyonu'na gitmeyi ve burada caka satmayı bir görev bilen bu kişiler; birbirinden pahalı, gösterişli elmaslar, kürkler, Beyoğlu kuaförlerinin elinden çıkmış saçlarla kentli olduklarını hatta kentlilerden daha fiyakalı olduklarını göstermeye çalışır. Bu mekânda “ekseriyet şakak şakağa, kadınlar kavalyelerinin yüzüne, bilmem

hangi sinema yıldızının baktığı gibi bakıyor; bir kısım da dansı, asrılık icabı telakki ediyor, ileriye geriye yürüyorlardı. Bazı çiftlerin omuzları eski köçeklerin daha ağır bir titreyişini hatırlatıyor; tepeleri saçsız, karınları çıkık, şişman yaşlı erkeklerin, beyaz dişlerini mütemadiyen göstermek için tebessüm maskesi geçirmiş gibi suratları donmuş kalmış körpe eşleri, hülasa her türlü vardı” (s. 79).

İki binler oldukça zengin oldukları için kentlileşme ile ilgili yaşadıkları sorunları da bu yolla çözmeye çalışırlar. Paranın her kapıyı açabileceğini düşündükleri için köylü kimliklerinden ve geleneksel yaşam tarzlarından ödün vermek zorunda hissetmezler. Şaş-Bak Pavyonu’nda bulundukları bir esnada tasvir edilen bu kişilerin sadece kent yaşamına yönelik özentilerine değil arada kalmışlıklarına da dikkat çekilir:

— *İşte o palabıyığın yakasız gömleğinin düğmesi yekpare bir pırlantadır. Onların kıymet ölçüleri bizimkine uymaz. Bizim gibi bez parçasına para vermezler. Altın ve elmas alırlar. Şimdi de emlak almaya başladılar. Şuradaki çatık kaşlıyı görüyor musunuz? Yanında başı kırmızı mendilli bayanı var. Ha işte o... Bu adam karısını doktora götürdüğü vakit ellilik banknotla dolu portföyünü açar ve ‘İstedüğünü al tohtor bey’ der. Bunu bana bir doktor arkadaş anlattı. Fakat karısını doğurtan, doktorun arkasında elinde tabanca beklemiş...*

— *Şu palabıyık kim?’*

— *Ayıntaplı meşhur bir şakinin oğlu. Babası asılmıştır. Kendisi sonradan okumak öğrenmiştir, hatta imzasını bile güçlkle atar fakat en aşağı üç milyonluktur. Dikkat edin, bu adam platformdaki taşralılara tenezzül edip bakmaz bile... İstanbullular ona göre mukallit ama bu taşralılar mukallidin mukallidi, yani iki defa maymun. Bakın arkamızdaki fraklıya... Biraz da bizim platforma dikkat edin. O da...*

— *Ben onu Frenk sandımdı.*

— *Görüntüğü öyledir. On senedir İstanbul’da. Apartmanı tıklım tıklım Psalty eşyası doludur. Fakat şimdi antikaya merak etmiş. Misafirlerini aklına esince sofradan kaldırıp yukarıdaki antikaları göstermeye götürür. Kılık kıyafet birinci derecede terziden... Bunlar bütün manasıyla alafranga taşralılar. Kızı piyanoda ‘Bir Bakirenin Duası’ nı çalar, karısı Fransızca şarkı söyler; evlerine bir hayli tanınmış genç muharrir davet ederler. Fakat bunlar biraz hasis cinsinden milyonerdirler. Doktorla pazarlık ederler, mimarla pazarlık ederler, kararlaştıran parayı vermemek için şantaj yaparlar, hülasa, aşağıdakilere nispeten bence çok bayağı ve türedidirler. Bence aşağıdakiler bin defa daha samimi, daha şahsiyet sahibi adamlardır, hatta şakizadeleri bile!*

— *Evet amma yakasız kılıksız bu yerlere gelmek bana şahsiyetten ziyade gösteriş gibi geliyor! (s. 43-44).*

İki binler, gösterişli yaşamlar, pahalı arabalar ve kentlerin en gözde yerlerinde satın aldıkları oldukça lüks evlerle bu çatışmalı durumun üstesinden gelmeye, kent yaşamına eklemlenmeye, kentli gibi görünmeye çalışırlar. İstanbul’un ‘kibar sosyete eğlencelerinde boy gösterdiklerinde kadınlar “elmaslar, ışıklar kadar göz alıcı; küpeler, göğse, başa gelişigüzel takılan broşlar, altını ve pırlantayı bol bulmuş, düşünmeden

kullanmış kuyumcuların eserleri. (...) Hülâsa kürkten kürke selam... Elmastan elmasa parıltı yarışı, caka maçı... (...) Erkeklerin çoğu smokinli(dir)” (s. 128). Hızlı bir şekilde zenginleştikleri için bir anda sınıf atlayan iki binlerin birçoğu vur patlasın çal oynasın tarzındadır. Banka hesaplarını pek düşünmeden günü gününe zevkleri için para harç ederek yer arayan adamlardır. “Onların zihninde, paranın sonu gelmesi mümkün değildir, değil kendileri, karıları, kızanları, hatta ahçı ve hizmetçileri bile sorumsuz bir israf içinde yaşarlar. Fakat bütün bu sarfiyat, umumiyetle nefislerinin tatminine veya caka satmaya matuftu. Mamafih, gözü doymayan nefisleri, mütemadiyen tabii veya gayritabii iptilalar icat eder ve bunları tatmin için masraf veya israfları yükseldikçe yükselirdi” (s. 89-90).

Coşkun’a göre “modernleşme süreci şehir hayatının bütünlüklü toplumsal dokusunu uzun süredir ayırtırmakta (...) toplumsal yapıda piramitleşmeye yol açmaktadır” (2009: 332). Tam da bu noktada romanda üzerinde durulan iki binler, bu yeni tabakalanma içerisindeki konumlarıyla sadece toplumun değişen değer yargılarını değil köyden kente göç sonucunda oluşan yeni kentli insan tipini de simgeler. Netice itibariyle “kent, türlü işlevlerini geliştirmek için değişik nitelikleri kendi bünyesine çekerek ve eşsizliği perçinlemek için, yarışmayı, sıra dışılığı, yeniliği, verimliliği ve yaratıcılığı özendirerek oldukça farklılaştırılmış bir nüfusun ortaya çıkmasına neden olur” (Wirth, 2002: 97).

Kentlileşme sorunsalına dikkat çeken diğer bir roman *Yenişehir’de Bir Öğle Vakti*’dir. Sevgi Soysal bu romanında “Yenişehir’in hepsi birbirinden farklı, hepsi de hayatta kendisi olarak var olmak isteyen insanların hayatlarından çeşitli kesitler sunarken, özellikle yaşlı karakterlerin üzerinden Ankara’nın değişen yüzüne de ince eleştiriler getirir” (Doğan, 2015: 218). Ülkenin değişik bölgelerinden Ankara’ya yönelen kitlesel akınların neticesinde kentin coğrafi özellikleri, sosyo-kültürel dokusu, mimari yapısı, yaşayış biçimi, gelenek ve normlarında ciddi bir değişim ve dönüşüm yaşanır. Bu değişim her kesimde aynı şekilde hissedilmez. Geleneksel kent kültürü ile yetişen bireyler, yenilik ve modernlik olarak nitelenen bu değişime ayak uyduramaz. Kentlileşme sürecinin sancılarına dikkat çeken Soysal, yaşanan bozulmayı eski Ankara’yı dolayısıyla eski kent kültürünü bilen, onunla yoğrulan emekli öğretmen Hatice Hanım vasıtasıyla dile getirir. Hatice Hanım, yeni yaşam tarzını en çok temsil eden Ahmet üzerinden yeni toplum ve birey tipinin tamamını hedef alır:

Hatice Hanım da, aslında Ahmet'e sövmüyordu yalnızca. Ahmet, onun için, bir yığın edepsizliği, bozgunculuğu, haddini ve yolunu ve yordamını bilmezliği iki ayak üzerinde gezdiren, her türlü anlama ve tanımlama sınırının dışına taşan gençlerden sadece biriydi. İşte hep bu, yolda adama çarpıp özür bile dilemeden geçip gidenler, bu dolmuşta sigara içenler, büyüklerin karşısında bacak bacak üstüne atanlar, uluorta yerde el ele yürüyüp fuhuş yapanlar, gavur oğlanlar gibi saç uzatıp hamal gibi bıyık bırakanlar, her yanlarını gösteren dar pantolon giyenler, işte hep bu kendileri başıbozuk oldukları için her bir şeyin de başını sonunu bozmaya kalkan, sözde gençlerdi bütün bu sıkıntıların başı ve sonu (s.37-38).

Hatice Hanım'ın eleştirisine konu olan kentlileşme sürecinde ekonomik ve sosyo-kültürel pek çok dinamikte köklü değişimler yaşanmıştır. Batı kültürüne özenen Batılı tarzda giyinmeye başlayan gençler, konuştukları yarım yamalak İngilizceleri ile sınıf atladıklarını düşünür. Özellikle belirli markalardan giyinmeye başladıkları için toplumun alışkın olmadığı bir moda akımı baş gösterir: “Modaya uygun, alışılmamış, orijinal şeyler satılıyordu orda. Ahmet, kimler, hangi gençler gibi olmak istiyorsa, işte onların giydiklerinden satıyordu o mağaza. Ahmet bunlarla, ailece oturdukları Samanpazarı'nda, istediği kadar yadırganmamaya başlamıştı. Artık Samanpazarı'nda bile, düşük kalite de olsa böyle orijinal şeyler giymeye meraklı delikanlılar türemişti” (s. 20). Bu süreçte kentte yeni cazibe merkezleri oluşur. Geleneksel kent kültürü ve yaşayışına sahip olan Ulus gibi semtler gözden düşerken Kızılay hem sosyetenin hem de yeni yaşam tarzını benimseyenlerin modayı takip ettikleri gözde semte dönüşür:

Ahmet şaşı. Bu tür işportacılar Ulus'ta bulunur. Bunlar da Kızılay'a aktılar artık. Eskiden Tezkan Mağazası da Ulus'taydı. Yokuşun orada. Artık kendini bilen Ankaralılar alışverişi Kızılay'da yapıyorlar. Ucuz ev nevalesi düzmeye meraklı memurlar bile, hale değil, Gima'ya gidiyorlar artık. Ahmet için Ulus'tan alınmış bir malın hiçbir değeri yoktur. Aldığı her şey için 'Kızılay'dan alındı' cümlesini eklemek isterdi daha çocukken. Bu belki anasının, bütün çocukluğunda, Kızılay'dan alışveriş etmenin kazıklanmak olduğu konusundaki ısrarlı telkinlerinin sonucuydu. Bu telkinler onda Kızılay'dan alışveriş etmenin bir ayrıcalık, üstünlük olduğu düşüncesini yaratmış, o da kendi para kazanmaya başlar başlamaz, her şeyi Kızılay'dan almaya özenmişti, hem de en pahalı mağazalardan. Ulus, Hal denince aklına hep babasının büyük bir meydan savaşı veren kumandan tavrıyla, kış başında eve yığıldığı, can sıkıcı soğan, patates çuvalları, pis peynir, zeytinyağı tenekeleri gelir; hiç bu düşünceler sık giyimle bağdaşabilir mi? Neyle bağdaşır peki? Hasislikle, yoksullukla, hasislik ederek yoksulluğu yeneceğini sanmak gafletiyle (s. 21).

Kendileri gibi giyinmeyen, modayı takip etmeyenleri küçümseyen Ahmet gibi gençlerin değer yargıları da değişir. Gelenek ve normların modasının geçtiğine, geçerliliğini yitirdiğine dair düşünce, toplumun önemli bir kesimi tarafından kabul görmeye başladığı için aile bağları, komşuluk ilişkileri, yardımlaşma ve dayanışma ruhu iyiden iyiye zayıflar.

Ankara’da sanayi, ticaret ve hizmet sektörü geliştikçe, yeni iş kolları ve istihdam alanları açıldıkça köyden kente göç edenlerin sayısında ciddi artışlar yaşanır. Her yeni göç dalgası, yeni gecekondu mahallerinin ortaya çıkmasına neden olur. Geleneksel yaşam biçiminin hâkim olduğu bu alanlarda, kır-kent yaşamı arasında ciddi çatışmalar yaşanır. Gecekondu bölgelerinde yaşayanlar, düşük ücretli iş kollarında çalıştıkları için yoksulluk ve geçim sıkıntısı çekerken ortaya çıkan ekonomik gelişmelerle yeni zengin sınıfı yükselir. Yeni sosyeteyi teşkil eden bu sınıfın mensupları çoğunlukla eğitimsiz ve sonradan görmedir. Tek değer verdikleri şey, para olan bu kişilerin sosyal çevrelerinde ciddi bir yozlaşma yaşanır. Söz gelimi ailesiyle Ankara’nın Meşrutiyet Caddesi’nde, bir apartmanın bodrum katında yaşayan Güngör, tesadüf eseri Amerikalılarla ticari ilişkiler kurmaya başlayınca Çankaya’nın en gözde caddesinde bir apartman yaptırır ve burada Batılı ürünler satan bir mağaza açar. Yeni zengin sınıfı temsil eden Güngör, toplumsal normlara değer vermez. Babasının memur olduğu yılları anlatırken yaptığı hırsızlığın oldukça normal bir davranış olduğunu söyler: “Zimmetine para geçirmek, bir memurun alacağı en doğru tavidir. Devlet, sürekli olarak biz vatandaşların parasını zimmetine geçirmiyor mu? Bunu sezen ve gören biri, devletten, şundan bundan gasp etmiş olduğu paranın pek ufak bir kısmını, aslında hakkını, kendi hakkı olmasa bile birçok insanın hakkını geri almış fena mı?” (s. 80).

Zengin kesim etrafında yaşanan yozlaşma, zamanla daha alt kesimlerde de görülmeye başlanır. Kadın-erkek ilişkileri de farklılaşır. Çoğunlukla samimiyetten yoksun menfaate dayalı ilişkiler söz konusudur. Kenar mahallelerin birinden oturan ve Kızılay’da tezgâhtarlık yapan Ahmet, sevgilisi Şükran’ı cinsel arzularına alet etmek amacıyla çalıştığı işyerinin bodrumuna götürmek ister. Şükran ise kendisiyle gönül eğlendirmek istediğini bilmesine rağmen moda uygun giyindiği, onu moda mekânlara götürdüğü için Ahmet’ten ayrılmaz.

Romanda dikkat çekilen bir diğer kentlileşme unsuru, yeme içme alışkanlıklarında yaşanan değişimdir. Fast food kültürünün yayılmaya başladığı bu süreçte bu tip mekânların özellikle gençler tarafından çokça rağbet gördüğü vurgulanmıştır:

Sandviççi tıklım tıklımdı. Hardallı, sosisli, peynirli, sucuklu tost, ayran; bütün bu alışılmış her sandviççide hiçbir yenilik, değişik gereği duyulmadan sunulan

gıdaları yemekten usanmıyordu kimse. Sandviç yemek kendi başına bir değişiklik, yenilikti çoklarınca. Ucuz oluşu, çok ucuza tencere kaynatmaya alışık olanlar için inandırıcı sayılmasa da saatlerce ocaklarda kaynayan, bol soğanlı, az kıymalı patates yemeklerinden usanmış insanlar için bir yenilik, değişiklikti insanlar için (...) Artık sinekli, tozlu bakkal dükkânının bir köşesine paslı, kirden kararmış bir tost makinesi uyduran, tirit ekmeğin içine zar gibi peynir koyup üstüne de sana yağıyla yağlayarak tost satmaya başladı. Bu sandviçler, tostlar ne denli kötüleşirse kötüleşsinler alıcı buldular. Analarının soğan kokan ellerine, kış ve yaz aylarında hep aynı tatta pişen, hep ucuza çıkmasına çalışılan, ev kadınlarının kocalarından gizli gittikleri sinema parasının, saklı aldıkları naylon çorapların mutfak masrafından çıkarılması yüzünden tatları iyice yitirilen yemeklere bir isyandı belki bu. Mevsim başlarında evlerde kurulan un, patates, soğan çuvaları düzenini, sadece bu düzeni yıkabilmektir. Ahmet’le Şükran birer “Goralı” ısmarladılar. Sandviççiye girip kendisine ziyafet çektiğini sanmaya meraklılar için düşünülmüş, içine öteki sandviçlere tek tek konan katıkların topluca doldurduğu, yani belirli bir tadı olmayan, insanda her şeyi birlikte yediği izlenimi bırakan bir sandviçti bu (s. 24-25).

Kentin önemli kesimlerinde bu gelişmeler yaşanırken gecekondu mahallelerinde sosyal dayanışmanın devam ettiği, geleneksel yaşam tarzının sürdürüldüğü; giyim kuşam ve alışveriş kültürünün henüz değişime uğramadığı görülür: “Mahalle erzağını bakkaldan almayı affedilmez bir müsriflik, akılsızlık sayardı. Onlar mevsimlik erzağını toptan, halden alırlardı. Birçoğunun da akraba köylerden gelirdi erzağı. Samanpazarı’nın bu dar sokağının halkı, her şeyin en ucuza nasıl sağlanacağını bilimini yapmıştı Ev kadınları bu alanda yarışlırdı birbirleriyle. Yaz günleri, sırayla birinin evinde toplanıp erişte keserler, tarhana yaparlar, pestil kuruturlardı” (s. 92).

Sevgi Soysal, otobiyografik unsurlar barından bu romanında kentleşme ve modernleşme bağlamında yaşanan sosyal, kültürel ve ekonomik değişimleri kent ölçeğine uyarlayarak vermiştir. Kentsel yaşamı ön plana alırken sadece mekân boyutu ile sınırlı kalmaz. Yaşanan değişim ve dönüşümü sadece mekân boyutuna indirgemeyerek sosyal yaşantılara yer vermesi “kentsel mekânların farklı toplum katmanları tarafından algısına, tercih ve kullanımına ilişkin alt okumalara olanak sağlamaktadır. Bazı kentsel mekânların çöküntüye uğraması, yoksullaşması; diğerlerinin ise değer kazanmasının karakterler tarafından aktarılan öyküsü metinde zengin ve çarpıcı bir biçimde okuyucunun yorumuna sunulmakta ve kentin modern tarihi belgelenmektedir” (Çağlar, Tuna Ultav & Boyacıoğlu, 2013: 77).

3.6. Dil ve Eğitim Sorunları

Göç, kişilerin doğup büyüdüğü, parçası oldukları coğrafyadan ayrılarak başka bir yerde yeni bir yaşam kurmalarını gerektiren zorlu bir süreçtir. Bu zorlu sürecin gerçekleşmesine neden olabilecek birçok faktör bulunmakla birlikte temel sebepler çoğunlukla ekonomik, sosyal, politik veya çevresel olmaktadır (Raleigh, 2011: 82). Diğer bir ifadeyle göçü, en basit anlamıyla salt bir fiziksel hareketlilik olarak değil; ekonomik, sosyal ve psikolojik değişimleri de beraberinde taşıyan çok yönlü bir yapılanma ve farklılaşma süreci olarak değerlendirmek gerekir (Atmaca, 2020: 65). Bu süreçte öncelikli olarak beslenme, barınma, güvenlik gibi ihtiyaçlarını karşılamaya odaklanan bireyler daha sonra temel ihtiyaçlardan daha karmaşık boyutları olan eğitim, istihdam, kimlik, aidiyet ve entegrasyon gibi sosyal, ekonomik ve kültürel gereksinimlerini karşılamaya yönelir (Ersoy & Turan, 2019: 829). Ancak sonradan gündeme gelen bu hususlar, önemli ölçüde göç edenler ile ev sahibi toplum arasında oluşan etkileşime bağlıdır. “Çok kültürlü ve çok dilli toplumlarda karşılıklı uyumun sağlanabilmesi, birey ve grupların birbirini tanıması, hassasiyetlerini öğrenmesi ve kültürler arası diyalogun gelişmesi zaman almaktadır. Göçmenlerin yeni yerleştikleri toplumlarda ciddi sorunlar ile karşılaştıkları bilinmektedir. Bu sorunların başında dil problemi vardır” (Yücedağ, 2022: 126).

Göçün yol açabileceği potansiyel sorunların ortadan kaldırılması ve entegrasyon sürecinin sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi için doğru bir iletişimin kanalının tesis edilmesi gerekmektedir. Bu da göç eden bireyler ile hedef toplum arasındaki dil engelinin aşılması ile sağlanabilir. Bu nedenle dil öğrenimi sadece etkili bir iletişim için değil sosyal uyum açısından da büyük önem arz eder. “Ev sahibi toplum ve göçmenler arasındaki iletişim ve etkileşimin sağlanabilmesinin yolu ancak göçmenlerin ev sahibi toplumun ulusal dilini öğrenmelerinden geçer. Göçmen toplumun, hedef ülkenin dilinin yanı sıra o ülkenin kültürünü, değerlerini ve tarihini öğrenmesi de elzemdir” (Yaprak, 2021:63). Dil engelinin neden olduğu zorluklar göç eden kişiler için “iş bulmayı zorlaştırmakta, iş bulamama yoksulluğu beraberinde getirmekte, yoksulluk sosyal dışlanmayı ve çocuklar için okullaşamama sorununu beraberinde getirir” (Ersoy & Turan, 2019: 830). Dille ilgili sorunların bir başka boyutu da dil sorunlarının önemli bir yönünü teşkil eden eğitimidir.

Dil engeli, göç eden bireylerin hem gündelik yaşam deneyimlerini hem de okul yaşantılarını olumsuz etkiler. Hedef toplumun dilini konuşamamanın yol açtığı bu çatışma, sosyal uyumun önündeki en büyük engellerden birini oluşturmaktadır. Dil edinimi gerçekleşene kadar devam eden bu durum, beraberinde birçok başka sorunu da getirmektedir. Bunlar kısaca “iletişim yetersizliğinden kaynaklı motivasyon yetersizliği, kültürel algılama noktasında yetersiz kalınması, ihtiyaç duyulan rehberlik ve danışmanlık hizmetlerinin dil kaynaklı alınamaması, ifade yetersizliğinin yarattığı öz güven kaybı ve maruz kalınabilen dışlanma ve akran zorbalıkları, eğitim açısından olmazsa olmaz kriterlerden olan hazırbulunmuşluk düzeyinin temel ilkesi olan dil becerisinin henüz kazanılmamış olması, ders materyal ve kaynaklarının bilmedikleri bir dilde hazırlanmış olması, eğitim açısından mihenk taşı olan öğretmenle yeterli iletişim kurulamaması” (Chuang, Rasmi, & Friesen, 2011:155) şeklinde ifade edilebilir.

Göç ve göç kaynaklı sosyal sorunları ele alan yazarlar, romanlarında dil ve eğitim kaynaklı sorunlara da değinmişlerdir. Halide Edip Adıvar’ın *Sonsuz Panayır* adlı romanında Emine Şaşırtmaç, ağız farklılığı ve yöresel ifadelerden ötürü sonradan dâhil olduğu ortamda bazı sorunlar yaşar. Emine, Bolu civarında bir köy imamının kızıdır. Yedi yaşında yetim kalınca mutasarrıfın hayır işleriyle tanınan karısına evlatlık olarak verilir. Genç bir kız olduğu vakit Samet Şaşırtmaç ile evlenir. Samet, iki binler olarak nitelenen ve servetlerini gayrimeşru yollardan kazanan yeni milyonerlerin en kudretli figürüdür. Mal varlığı ile dudak uçuklatan Şaşırtmaç, İstanbul’un en gözde semtlerinden birine taşınınca Emine kendini bir anda yüksek sosyetenin içinde buluverir. Emine’nin geleneksel yaşam tarzına sıkı sıkıya bağlı olması sıklıkla alay konusu edilir. Özellikle Batı hayranı, en azından bir yabancı dil bilen sosyetenin çitkırıldım hanımları arasında köylü ağızyla konuşması, Emine ile alay edilmesine neden olur. Samet Şaşırtmaç’a yakınlığıyla bilinen Üftade Hanım, Samet’in “böyle hüngürtü, böyle battal, böyle hödük, böyle Bolu aşçı kılıklı bir kadınla evlenmesi(ne)” (s. 138) anlam veremediği söyleyerek Emine’nin konuşmasıyla dalga geçer: “Geçen gün tavşana hâlâ ‘davşan!’ dediğini kulağımla işittim. Briç oynarken kızarsa kendini unutuyor, ‘Gafanı gırarım!’ diyor. Böyle bir şey *imaginer* edebilir misiniz, maşer?” (s. 139). Emine Şaşırtmaç’ın bu durumu, sadece Üftade Hanım’ın değil bütün cemiyet hayatının dilindedir. İstanbul sosyetesinin tanınan simalarından Safitürk ailesinin

Suadiye'deki eski derebeylerin şatolarına taş çıkartacak kadar gösterişli köşklerinde tertip edilen bir partiye, Şaşırtmaç çifti de katılır. Bu partide ruh çağırma seansının başlaması üzerine heyecanlanan Bayan Şaşırtmaç kalkmak üzere bir yandan masanın altına fırlattığı ayakkabılarını bulmak için eğilir, bir yandan da “U”ruhları davet başladı mı, sen ondan haber ver!” der. Emine “normal zamanlarda Anadolu telaffuzunu ne kadar belli etmemeye muvaffak olursa olsun, r ile başlayan kelimelerde dilinin ve gırtlığının itiyadını bozmaya muvaffak olamamıştı. Onun ağzında ‘rahmet’, ‘irahmet’, ‘ruh’ daima ‘uruh’ olarak kalacaktı” (s. 214).

İş gücü göçleri nedeniyle Almanya'ya giden göçmenler de dil engeli nedeniyle çeşitli zorluklar yaşamışlardır. Füzruzan'ın *Berlin'in Nar Çiçeği* adlı romanında Selman Korkmaz, Almanca öğrenemediği için hem sosyal uyum sorunu yaşar hem de çalışma koşullarının ağır olduğu işlerde çalışmak zorunda kalır.

3.7. Diğer Sorunlar

Çalışmanın bu kısmında önceki alt başlıklarda yapılan tematik tasniflere dâhil edilemeyen sorunlar ele alınacaktır.

3.7.1. Kötü Alışkanlıklar

Göçler gerçekleşme nedenlerinden bağımsız olarak sadece birey üzerinde değil toplum üzerinde fiziksel, sosyal ve kültürel anlamda etkili olan bir süreçtir. (Gümüş & Bilgili: 2015: 63). Göç eden bireyler istihdam, eğitim, sağlık, barınma ve güvenlik gibi hususlarda birçok sorun yaşarken ev sahibi topluma oranlarla dezavantajlı bir duruma düşmektedirler (Adhikari, Jampaklay & Chamrathirong, 2011: 2). Bu noktada göçmenlerin aile bireyleriyle yeterince ilgilenmemesi, sosyal ve ekonomik yetersizlikler aile bireylerinin beslenme, barınma, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim gibi temel ihtiyaçlardan yoksun kalmalarına neden olur. İşsizlik, yoksulluk, yalnızlık, dışlanma, ötekileştirilme gibi sosyal olgular tarafından daha da tetiklenen bu durumun sonucunda göç yaşayan bireylerde şiddet ve suça yönelme, sigara, uyuşturucu ve alkol gibi zararlı alışkanlıklar edinme eğilimi artmaktadır (Aydın, Şahin & Akay: 2017: 10). Göçün neden olduğu toplumsal sorunlardan biri olan kötü alışkanlıklar, göç konusunu odağa alan romanlarda da ele alınmıştır. Söz gelimi Pakize Başaran'ın *Köye Dönen Yosma* adlı romanında Ayşe, bu yönüyle dikkat çeken bir karakterdir. Ayşe, yaşadığı

küçük köyden İstanbul'a pavyonda çalışmak üzere koparıldığında on beş yaşına yeni girmiştir. Üstelik Ayşe'nin bu duruma düşmesine ahlaki sorunları olan, İstanbul'da istediği gibi bir yaşam sürdürebilmek uğruna kocasını dahi zehirleyerek öldüren annesi sebep olmuştur. İstanbul'a götürüldüğü güne kadar yaşadığı köyün dışına çıkmayan Ayşe, oldukça saf, toy ve temiz kalpli bir kızıdır. Bu nedenle etrafında dönen dolapları anlamaya çaba sarf etme gereği bile duymaz. İstanbul'a gittikleri günün ertesi çalışması için pavyonun sahibi tarafından kolaylıkla kandırılır. Müşterilerin masasına gönderilirken içki içmesi gerektiğini öğrendiğinde ellerini yüzüne kapayıp ağlamaya başlar. Çünkü Ayşe sarhoş olmanın hem ayıp hem de günah olduğuna inanır:

— *Kolay şekerim, dedi. Çok kolay yapacağım İhtiyarın yanma oturup, onunla şakalaşacaksın. (...) Mesela ona: Ne güzel bayıkların var? Yakışıklı ihtiyarsın... Falan filan diyeceksin. (...) Canım bol istiyor, bana bir bol ısmarlasana dersin. (...) Bol veya votka. Şarap. Bira. Viski. Rakı ne bileyim ben aklına gelen içkilerden isteyeceksin.*
— *Nedir bunlar amca? Dedi. Ne içkisi? Sarhoşlarım içtikleri şeyler mi?*
— *Evet... Fakat burada en pahalısı Votka ve Boldür. Hepsisi iyidir ya. Artık sen idare edeceksin.*
— *Ben ne yapacağım onları? Ben mi içeceğim*
— *Elbette sen içeceksin. (Ayşe tir tir titriyor, nefesi daralacakmış gibi oluyordu)*
— *Yapamam!. Yapamam bunları ben; yapamam..*
— *Çok kolay, yapılmayacak bir şey yok ki!.*
— *Nasıl yok? Ben onları içersem sonra sarhoş olmaz mıyım? Günah değil mi? Ayıp değil mi? (s. 37-38).*

Bunun üzerine patron ona sarhoş olmayacağını, ona gönderilen içeceklerin limonata, şerbet suyu veya başka türlü meyve suları olacağını söyler. Ancak masaya gönderilen içeceklerden içer içmez sarhoş olur. Ayşe, bu ilk tecrübesinden sonra uzunca bir süre içkiden uzak durur. Dansöz olarak ünlendikten sonra ise içki içmeyi büsbütün alışkanlık haline getirir.

3.7.2. Hayal Kırıklığı

Göçün yol açtığı toplumsal sorunlardan biri de hayal kırıklığıdır. Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü* adlı romanda “merkeze yerleştirdiği Bayram’dan hareketle yurt dışına göç sorununu, köyünü, vatanını bırakıp Almanya’ya giden bireyin ümitlerini, arzularını, hayal kırıklıklarını işlemektedir” (Dikmen, 2008: 26). Bu noktada araba sahibi olmayı takıntı haline getiren Bayram’ın bu uğurda yaptıkları, eser kişilerinin hayal kırıklığını körükleyen bir unsura dönüşür. Bayram’ın hayal kırıklığına uğrattığı ilk kişi, arkadaşı İbrahim’dir. Hayalini kurduğu arabaya sahip olabilmek için

Almanya'ya gitmesi gerektiğini anlayan Bayram, rüşvet vererek İbrahim'in sağlık raporunu çürüğe çıkarır. Böylece açılan bir kişilik kontenjandan kendisi faydalanır. İbrahim yıllar sonra bu gerçeği öğrenince büyük hayal kırıklığı yaşar. Bayram onun istikbaliyle oynamış, geleceğini çalmıştır. Bayram'ın hayal kırıklığına uğrattığı diğer bir kişi ise sevdiği kız Kezban'dır. Kezban yıllarca Bayram'ın gelip onu istemesini bekler. Kezban evlilik hayalleri kurarken Bayram yapacağı evliliğin araba sahibi olmasını zorlaştıracaklarını düşünür ve evliliği sürekli erteler. Bayram'ın İbrahim'e yaptığı hainliğin duyulması üzerine Kezban ondan umudunu keser ve başka biriyle evlenmek zorunda kalır. Bayram'ın yaptıklarından ötürü hayal kırıklığı yaşayan diğer karakter Bayram'ın amcasıdır. Bayram yetim ve öksüz olduğu için onu oğlundan ayırmayan, içinde bulunduğu yokluk ve sefaletle rağmen hiçbir şeyini eksik etmeyen amcası, Bayram'ın yaptıklarını kabullenemez. Amcasının hasta olduğunu öğrenen Bayram onu son bir kez görmek istemiş ancak köye geldiği vakit amcasının çoktan öldüğünü öğrenir: “Şimdi artık tam olmuşken, yapmayın bunu bana. Sonunu getireyim. Şu Mercedes'imle doğduğum yerlere bir varayım. Amcamın gözü kapanmadan yetişeyim” (s. 39).

Bayram çevresinde bulunan herkesi hayal kırıklığına uğratmıştır ancak en büyük hayal kırıklığını kendisi yaşar. Bayram'ın arkadaşını dolandırma pahasına Almanya'ya gitmek istemesinin temel sebebi, “köylüsüne, arabasını, Avrupa marka gömlekli bedenini göstermek, zengin ve güçlü olduğunu hissettirmektir. Hiçbir zaman suçlarını açıkça kabul etmese de içten içe duyduğu vicdan azabıyla zengin olmak için ezip geçtiği insanlara kendisini böyle affettirmeyi düşünmektedir” (Polat, 2016: 235). Bayram'ın kurduğu bu hayal “köye varana dek gerçeğin sert yüzüne çarparak tuz buz olacaktır. Bayram'ın bir dört yol ağzında tek başına bırakılması; düşüşün, tüm düşlerinin iflasının çarpıcı bir anlatımıdır. Roman, nihayetinde bir hayata mal olan düş bozumunun serüvenidir” (Dikmen, 2008: 28).

Berlin'in Nar Çiçeği romanında Almanya'ya giden Türk işçilerin yaşadığı sorunları ele alan Füzûzan, gurbette bulunma durumunu ana rahminden ayrılma ile eşdeğer tutar: “Anavatanından koparılıp -bir döl yatağı sayılabilir orası insanoğlu için- ikinci kez dünyanın hayhuyuna terk edilen insan, üstelik bir anlamda her açıdan anadan doğma çıplak gibidir bu yeni konumuyla; işte bu yollanışın trajik ve komik öğelerini uzun süre birkaç kuşağı da kapsayacak denli derin yaşayacağı da bir

gerçekdir” (2010: 27). Füzûzan, *Berlin’in Nar Çiçeği* romanında bu yollanışın ağır ve derin sancılarını Korkmaz ailesi aracılığıyla yansıtır. Sivas’ın bir köyünde yaşayan ve daha önce köylerinden dışarı adım dahi atmayan Korkmaz ailesi, göç kararını yoksulluk nedeniyle almıştır. Aslında Selman köyünü çok sever ve göç etmeyi düşünmez ancak karısı Güldane, bir şekilde onu ikna etmeyi başarır. Ancak göç süreci başladıktan sonra Güldane de giriştikleri işin düşündüğü, hayal ettiği kadar kolay olmayacağını anlar:

Ben dayattım Frau Lemmer. Ahla vahla çürümeyelim Selman’ım, diye akıllar verdim... Gönülsüzken “peki gidelim Güldane” deyiverdi. Sabahın ıssızlığında bindik otobüse, uzun uzun yol gittik. Pişman oluverdimdi, yüreğimin başı dağlanırdı. Yoksulluktan kurtulmak ne de çetinmiş. İstanbul’a vardık... Aylarca didindik Bayan Friede, kendimizi kısırağa çekilecek aygır misali ele beğendirmeye çalıştık (s. 179).

Selman ve Güldane uzunca bir süre kaçak işçi statüsünde çalıştıkları için umut ettikleri kazancı temin edemezler. Bu nedenle göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı bir semtte yine daha çok göçmenlerin kaldığı bir binada kalırlar. Karı-koca çocuklarına daha iyi bir gelecek temin edebilme ümidiyle bu maceraya atılmışlardır. Ancak çocukları hem gittikleri okulda hem de kaldıkları semtte dışlanıp çeşitli hakaretlere maruz kalırlar. Büyük oğlu Kamber, bu hakaretlere daha fazla dayanamayıp karşılık verince feci şekilde dövülür. Çocuğunun bu durumunu gören Selman, büyük hayal kırıklığı yaşar. Yoksulluk ile sosyal dışlanma arasında kalan Selman, bu çatışmalı durumdan memleketine dönerek kurtulabileceğini düşünür. Komşuları Frau Lemmer’e memlekete birlikte dönmeyi teklif eder: “Sevgili anacığım, buralardan gitmeli. Sen de bizimle gel. Yine yoksulluk olacak ama, ağaçlı, sulu, dağlı, tepeli yoksulluğun hayli daha mı çekilir bilmem, sınamalı. Sen de gel. Topraklara otur, çimenlere yürü, tarlaları dolaş ağaç altında gölgelen” (s. 143).

Renan Demirkan’ın *Üç Şekerli Demli Çay* adlı romanında Almanya’ya ekonomik nedenlerle göç eden aile, kızların okulu biter bitmez Türkiye’ye dönmeyi planlar. Geleneksel yaşam tarzına bağlılığı ve dindar olmasıyla dikkat çeken anne, bu süreçte kızlarının gelenek, örf ve adetlerinden uzaklaşmaması için çok büyük çaba sarf eder. Ancak büyük kızları on sekiz yaşına geldiğinde Avusturyalı bir gence âşık olup evden ayrılınca anne ve babası çok büyük bir hayal kırıklığı yaşar. Aile şerefini ayaklar altına aldığı için kızlarını reddeden anne ve baba yaşadıkları bu hadiseden ötürü hastalanır:

İlk âşık oluş ona, gitmek için tahmin edemediği gücü vermişti. Almasına izin verilen az bir şeyle, elbiseleri, ayakkabıları, kitapları ve gitarıyla, küçük bir tavan arası odaya taşınıverdi. Kapı kapanmış, sanki ayaklarının altındaki toprak göçtüvermişti. Sessiz kalmıştı her şey. Dilsiz. Gücsüz. Yüreksiz. Aileyle tüm ilişkiler o andan itibaren yasaktı, doğum günlerinde veya annenin riayet edilmesine çok büyük değer verdiği dini bayramlarda bile. Büyük kızın gidişi utançtan, tanıdık ve akrabalarından örtbas edilmişti. Kız kardeşle güçlükle ayarlanan gizli bir buluşmada, anne ve babanın hasta olduğunu, babanın bir kalp spazmı geçirdiğini, annenin de mide ülseriyle hastanede yattığını öğrenmişti (s.42).

Aslı Erdoğan'ın *Kabuk Adam* adlı romanının aslı karakteri, iki hafta sürecek bilimsel bir seminer için Karayiplere gitmeye karar verir. Bu egzotik seyahate çıkmak istemesinin temel nedeni genç kadının yalnız, huzursuz ve mutsuz olmasıdır. Bu nedenle yapacağı bu yolculuk, genç kadın için Avrupa'nın en önemli fizik laboratuvarında çalışırken hissettiği yalnızlık duygusundan, kendinden kaçışın bir anlamda zincirlerinden kopuşun simgesi olacaktır. Genç kadın bu seyahate çıkmadan önceki durumunu, kendi kişisel tarihini hayal kırıklığı olarak niteler:

Sonuçta, insanlara pazarlayabileceğim birkaç özelliği, birkaç kurumsal başarıyı, gene kâğıt peçeteler gibi diyeceğim, üst üste koymuştum. Oysa gerçekte, ben, bunalımdan bir türlü kurtulamayan, hiçbir düşünceye, inanca ya da insana bağlanamayan, sürekli huzursuz, karamsar ve yapayalnız biriydim. Yaşama coşkumu çoktan kaybetmiş, belki de hiç kazanamamıştım. Bana kalırsa kişisel tarihimin tek bir teması vardı; hayal kırıklığı (s. 8-9).

Genç kadının büyük beklentilerle çıktığı bu seyahatte Tony adında bir yerliyle tanışması ve adada bulunduğu süre boyunca onunla birlikte olması genç kadını derinden etkiler. Kendinden, huzursuzluğundan, yalnızlığından bir süreliğine uzaklaşmasını sağlayacağını umut ettiği bu seyahat onu içinden çıkamayacağı yeni bir duruma sürüklemiştir. Genç kadın adadan döndükten sonra yaşadığı bu çatışmalı durumu şöyle niteler: “Yaşadığım dönüşümün belirtileri ortaya çıkmaya başladı. Farkında olmaksızın, başka biri olup çıkmıştım. Eski benliğimi, kurumuş bir kabuk gibi geride bırakmıştım ama yeni benliğime de bütünüyle sahip çıkamamıştım. Bir geçiş döneminde iki ayrı varlığı bünyesinde barındıran, melez bir yaratık gibiydim” (s. 139).

Ayla Kutlu'nun *Yedinci Bayrak* adlı romanı Balkanlarda yaşanan iç karışıklıklardan sonra yüz binlerce insanın maruz kaldığı zorunlu göçleri konu alır. Romanın aslı karakteri Hasret'in yaşamının büyük bir bölümünü göç yollarında geçtiği için bütün yaşamı hayal kırıklıkları ile doludur. Ancak Hasret'in yaşadığı en büyük

hayal kırıklığı, Bosna'dan başlayan ve İzmir'de son bulan bu göç hadisesine yol açan siyasi, ekonomik ve askeri başarısızlıklardır. “Onların gözünde Osmanlı bir koca dağdı. Göçmenleri sarar, korurdu. İnsanın bu kadar kolayca heba e(tmez), dağ parçalan(maz), kale çök(mezdi). (s. 376). Hasret üzerinden ifade edilen bu hayal kırıklığı, Balkanlarda yaşayan bütün Müslüman halkın ortak duygularını yansıtır:

Tuğunun dalgalanacağı vatan toprağı giderek küçülse de zavallı Rumeli ve Anadolu insanının acılarına karşı kayıtsız gibi duruyor, yükseklerde taşınan ‘Osmanlı Tuğı’, hiçbir imdat çığığına yetişemiyordu. Oysa o tuğ! Onları bu güzel, verimli topraklara diken eski büyük sultanlar olsa da, bugüne kadar ayakta tutan, şimdi çaresiz kalmış olan halktı. Tuğ, kaç milyon insanın hayatları sona erdiğinde altında yatmayı umdukları ve cennet saydıkları vatan toprağıının cismi idi. Kemiklerinin bile ihtiyaç duyduğu şeydi o. Başını kaldırdığında üstünde gördüğü bayrak, varlıklarının kutsanmış olduğunun deliliydi (s. 213).

Hasret ve ailesi başta olmak üzere Balkan göçmenlerin yaşadığı diğer büyük bir hayal kırıklığı, İstanbul’a ulaşmalarından sonra yaşanır. Sadece vatanlarını değil sahip oldukları her şeyi kaybeden göçmenler, İstanbul’a ulaştıklarında devletin ve İstanbul halkının müşfik kolları sayesinde yaşadıkları onca acı ve ızdırabın biteceğini düşünmüşlerdir. Ancak başkente yığınlar halinde girdikleri an, şehirdekilerin onları yardım bekleyen birer mazlum olarak değil uzak durulması, kaçılması gereken “kolera ve tifüs taşıyıcıları insan döküntüleri” (s. 361) olarak gördüklerini anlarlar. Hasret maruz kaldıkları bu muamele karşısında göçmenlerin duygularına şu sözlerle aracılık eder:

Çok şey yeniden yapılır, onarılırdı ama göçmenlerin gönülleri, hayata sarılan kanatları kırıldı. Devlete duydukları bağlılık da saygı da, yüz binlerce genç pisi pisine heba olunca yerini küskünlüğe bıraktı. Şimdi yemek dağıtıyorlar. Sağ olsunlar. Ama dağıtım sırasında görevlilerin kullandıkları sözler yok mu? Lütuf ve tahammül havasına girmiş, her vesileyle azarlıyorlar. Gün görmüş insanlar, dört elle sarılmak için anavatana geldiklerinde zaten yorgun ve kırgındılar. Bazı görevlilerce, felaketlerini buralara taşıyan dilenciler gibi karşılanmaları kalplerini kırıyordu. Onların gözünde Osmanlı bir koca dağdı. Göçmenleri sarar, korurdu. İnsanın bu kadar kolayca heba eden dağ parçalanır, kale çöker. Osmanlı’nın istediği vergilerini mi vermediler? Vatanın savunmasına mı katılmadılar? Devletin mallarını mı çaldılar? Düşmanla birleşip ihanet mi ettiler? (s. 376).

Osmanlı bayrağı, vatanın bağrından gönderilen Müslüman tebaa sayesinde Balkan coğrafyasında asırlar boyunca dalgalanmış, yere inmemiştir. Ancak bu halk, devletin güçlü varlığına en fazla ihtiyaç duyduğu anda yanında kimseyi bulamamış; asırlar boyunca vatan olarak bildiği toprakları acı, zulüm, işkence ve ölüm kıskacında terk etmek zorunda bırakılmıştır.

SONUÇ

‘Göç Çağı’ olarak nitelenen günümüz dünyasında göçler, insan yaşamını tarihte eşi benzeri görülmemiş bir düzeyde etkiler hale gelmiştir. Toplumları, ekonomileri ve kültürleri küresel ölçekte şekillendiren göçler, tek bir faktör tarafından değil ekonomik, politik, sosyal ve kültürel faktörlerin karmaşık etkileşimi tarafından yönlendirilmektedir. Ekonomik fırsatlar, siyasi istikrarsızlık, sosyal ağlar ve kültürel bağların tümü, göç kararlarını etkilemede önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle göçü anlamının yolu, geleneksel yaklaşımların ötesine geçerek disiplinler arası bir yaklaşımla göçün ekonomik, politik, sosyal ve kültürel boyutlarını bütünlükçü bir bakış açısıyla irdelemekten geçmektedir.

Demografik hareketleri yalnızca göç sistemlerini destekleyen yapısal koşullar üzerinde değil göç deneyimine dahil olan bütün unsurlar üzerinde derin etkileri söz konusudur. Diğer bir ifadeyle göçün etkileri, sadece göç eden birey veya topluluklarla sınırlı değildir. Göçler, kaynak ve hedef ülkelerin ve hatta geçiş güzergâhı olan ülkelerin sosyal, ekonomik, kültürel ve politik dokusu üzerinde kalıcı izler bırakır. Göç ve göçün ortaya çıkardığı sonuçlar, göç sürecine dâhil olan hemen herkesin yaşamına az veya çok etki eder.

Göç, yalnızca fiziksel mekânları değil insanların kimliklerini, zihniyetlerini ve kültürel ifade biçimlerini de şekillendiren, dönüştüren bir süreçtir. Farklı geçmişlere ve dünya görüşlerine sahip olan; farklı sosyo-ekonomik ve kültürel ortamlarda yetişen bireylerin göç nedeniyle aynı mekânlarda bir araya gelmesi, ortaya yeni kimlik sentezleri çıkarır. Mikro ölçüde bireyler, makro ölçüde de toplumlar değişim-dönüşüm geçirir. Bu kültürel alışveriş ve kaynaşmanın somut temsilleri, kendini daha çok giyim tarzları, yemek kültürleri, tüketim alışkanlıkları, müzik ve sanat anlayışı, edebi üretim biçimlerinde gösterir. Bu noktada sadece edebi eserlerin değil göç çalışmalarının da iki farklı yaklaşım etrafında şekillendiği görülmektedir. Bu yaklaşımların ilkinde bireysel göç deneyimleri ön plandadır. Araştırmacılar bu göçlere otobiyografi, anı ve günlük başta olmak üzere her türlü yazılı belgenin yanı sıra sözlü tarih çalışmalarıyla ışık tutarken yazarlar göçün duygusal, psikolojik ve sosyal boyutlarını kendi kişisel tarihlerinden hareketle işler.

İkinci yaklaşımda, göç çalışmaları bireysel deneyimlerin ötesine geçerek demografik hareketlere verilen toplumsal veya ulusal tepkileri merkeze alır. Bu çalışmalarda toplumların göçlere hem tarihsel, sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda nasıl tepkiler verdiği hem de göçlerin sosyal, politik ve kültürel dinamikleri nasıl şekillendirdiği araştırılır. Ayrıca iş gücü piyasaları, iş gücüne katılım oranları, sosyal uyum, ulusal kimlik, kültürel çeşitlilik, kolektif hafıza gibi sosyal olgular üzerindeki etkileri; sosyal gerilimlere, çatışma ve eşitsizliklere, yoksulluk, işsizlik, sosyal dışlanma, ötekileştirme gibi sorunlara yol açıp açmadığı ortaya konmaya çalışılır. Bu yaklaşıma göre hareket eden yazarlar ise göçü, kendi kişisel deneyimleri üzerinden değil toplumun genel dinamikleri üzerinden; psikolojik, sosyal, ekonomik, kültürel ve tarihsel bir gerçeklik olarak ele alırlar. Bu yazarlar, göç olgusunun toplumda yarattığı etkileri kişisel deneyimlerle sınırlamak yerine, daha geniş bir perspektiften değerlendirmeyi amaçlar.

Bu çalışmada her iki yaklaşımı benimseyen yazarların olduğu görülmüştür. Ancak romanlarında otobiyografik unsurları öne alan, göç olgusunu kendi kişisel tarihinden aldığı ilhamla kaleme alan yazarların çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Birinci yaklaşıma bağlı olarak romanlarında otobiyografik unsurlara yer veren yazarlar Sevgi Soysal, Latife Tekin, Aslı Erdoğan, Safiye Erol, Nermin Bezmen, Ayşe Kulin, Ayla Kutlu, Handan Gökçek, Yade Kara, Renan Demirkan, Menekşe Toprak ve Emine Sevgi Özdamar'dır. Bu yazarların bir bölümü (Sevgi Soysal, Safiye Erol, Nermin Bezmen, Ayşe Kulin, Ayla Kutlu, Handan Gökçek) Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan gelen göçmen, muhacir veya mübadillerin ikinci ve üçüncü kuşak torunlarıdır. Bu nedenle bu yazarların kendi ailelerinin göç tarihlerini ele aldıkları, roman karakterlerinin isimlerinden başlayarak yaşanan olayların büyük oranda gerçek hikâyelere dayandığı, romanların bir kısmında ise ailenin göç tarihini yansıtan mektup, fotoğraf veya günlüklere yer verildiği görülmektedir. Söz gelimi Ayşe Kulin *Umut* romanının başında göç öyküsünü aktardığı ailesinin soyağacına yer verirken Handan Gökçek büyükbabasının kardeşine yazdığı mektubu, romanda kapak resmi olarak kullanmayı tercih etmiştir. Nermin Bezmen ise *Mengene Göçmenleri* romanına başlamadan önce anneannesine romanlaştırdığı göç hikâyesini kendisine aktardığı için bir teşekkür yazısı kaleme almış ve romanın sonuna ailenin fotoğraf arşivinden ortaya çıkan bazı kareleri paylaşmıştır. Ailelerinin maruz kaldığı zorunlu göçleri odağa alan

bu romanlarda doğal olarak sosyal dışlanma, yoksulluk, ailenin parçalanması, memlekete ve geride kalanlara duyulan özlem gibi sorunlar öne çıkmıştır. Bu yaklaşımı benimseyen Yade Kara, Renan Demirkan, Menekşe Toprak ve Emine Sevgi Özdamar ise Almanya'ya iş gücü göçleri ile giden birinci, ikinci ve üçüncü kuşak Türk yazarları arasında yer alır. Bu nedenle bu yazarlar kendi yaşam öykülerinden hareketle Almanya'da yaşayan diğer Türklerin duygularına aracılık etmişlerdir. Bu romanlar sosyal dışlanma, yozlaşma, değer yitimi, geleneksel yaşama aşırı bağlılık, hayal kırıklığı, ailenin bölünmesi, aldatılma, iş ve çalışma koşullarında karşı karşıya kalınan sorunlar ağırlıktadır. Burada sıralanan her iki gruba da dâhil edilemeyecek yazarlar; Sevgi Soysal, Aslı Erdoğan ve Safiye Erol'dur. Sevgi Soysal, karıştığı bazı siyasi olaylardan ötürü Adana'ya sürgün edilir. *Şafak* romanının temelini Soysal'ın hem 12 Mart döneminde hem de Adana'da sürgünde bulunduğu sürede yaşadıkları oluşturur. Latife Tekin, *Sevgili Arsız Ölüm* adlı romanında sadece çocukluk yıllarına değil ailesiyle kente göç ettikleri sürece de ışık tutar. *Kabuk Adam* adlı romanda anlatılanlar ile Aslı Erdoğan'ın yaşamı arasında büyük benzerlikler bulunur. Benzer şekilde *Ülker Fırtınası* ile Safiye Erol'un yaşamından izler görmek mümkündür.

Romanlarını ikinci yaklaşıma bağlı olarak kaleme alarak yaşadıkları dönemin tanıklığını yapan yazarlar ise Güzide Sabri, Halide Edip Adıvar, Mükerrrem Kâmil Su, Samiha Ayverdi, Pakize Başaran, Afet Ilgaz, Peride Celal, Füzuran ve Buket Uzuner olarak belirlenmiştir. Yaşadıkları toplumun bir parçası olarak toplumun ve dönemin hâkim zihniyetini; sosyal, ekonomik, siyasî yapısını, sanat anlayışını yansıtan bu yazarlar, göçün yol açtığı sorunlara da duyarsız kalmamıştır. Füzuran ve Buket Uzuner dışındaki yazarların romanlarının 1926-1975 yılları arasında basıldığı ve (Güzide Sabri'nin *Mesihpaşa İmamı* haricinde) iç göçleri ele aldıkları görülür. Yazarların sergilediği bu yaklaşım, Türkiye göç tarihinde yaşanan gelişmelerle de yakından ilişkilidir. Bilindiği üzere 1950'lere kadar nüfusun önemli bir bölümü kırsal bölgelerde yaşamıştır. Bu nedenle 1923-1950 yılları arasında göç oranları oldukça düşük düzeylerde seyretmiş, iç göç hareketleri büyük oranda evlilik, eğitim ve memur tayinleri nedeniyle gerçekleşmiştir. Buna karşılık 1950-1975 yılları arasını kapsayan döneme Türkiye'de gerçekleşen iç göç hareketleri damga vurmuştur. Bu dönemde hızlı nüfus artışı, ekilebilir tarım arazilerinin miras yoluyla parçalanması, tarımsal üretimde makineleşmenin başlaması, büyük kentlerde sanayi ve hizmet sektörlerinde görülen

gelişmeler bu göçleri tetikleyen faktörler arasında yer alır. Çalışmaya konu olan romanlarda ele alınan göçlerin bu gelişmelere paralel olarak şekillendiği görülmektedir. 1923-1950 yılları arasında yazılan romanlardan *Yaban Gülü*'nde olay örgüsü, Leyla'nın küçük yaşta anne ve babasını kaybetmesi, kimsesi olmadığı için şehirdeki büyük bir konağa evlatlık olarak verilmesi üzerine inşa edilmiştir. *Hüsrân*'da yaşanan bütün çatışmalar, genç bir kadının asker olan kocasının tayini nedeniyle İstanbul'daki yaşamını bırakarak Anadolu'nun ücra bir köşesine gitmek zorunda kalmasıyla ilişkilendirilmiştir. Benzer şekilde *Zeyno'nun Oğlu*'nda da temel çatışma dinamiğini, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Diyarbakır'a tayin edilen Türk subayları ve eşlerinin yaşadıkları oluşturur. Halide Edip Adıvar'ın *Yolpalas Cinayeti* adlı romanında kimsesi olmadığı için önce Bursa'ya oradan da İstanbul'a dadılık yapmak üzere göç eden Nadire'nin başından geçen olaylar üzerine kurgulanır. Tarihi bir roman niteliğinde olan *Ateşten Damla*, Cumhuriyetin kuruluşundan önceki göç gerçekliğine temas eder. Romanda bu dönemin aydınlarının ülke topraklarının düşman işgalinden kurtulması için Milli Mücadele'ye katılmak üzere yaşadıkları göç konu edilir. Samiha Ayverdi'nin *İnsan ve Şeytan* adlı romanında, romanın asli karakteri Şevket'in henüz yedi yaşındayken babası tarafından köyden İstanbul'a, Halim Paşa konağına aşçı yamağı olması için götürülmesinden sonra yaşananlar üzerine kurulur. *Sonsuz Panayır*'da Anadolu'nun muhtelif yerlerinden gelen iki binlerin gayrimeşru yollarla elde ettikleri servetler sayesinde İstanbul sosyetesine egemen oluşu ele alınır.

1960'lı yıllardan itibaren Almanya başta olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerine iş gücü göçleri başlamasına rağmen bu göçlerin 1923-1975 yılları arasında basılan romanlarda baskın bir tema olarak ele alınmadığı görülmektedir. Bu durum, 'iş gücü göçlerinden kaynaklanan sorunların bu dönem itibarıyla toplumsal sorun olarak addedilecek boyuta ulaşmaması' ve 'birinci kuşak göçmenler arasında iş gücü göçlerini ve bu göçlerin neden olduğu sorunları ele alacak kadroların henüz yetişmemiş olması' olmak üzere iki nedene bağlanabilir.

Benzer şekilde Kırım, Kafkas, Balkan ve mübadele göçlerini ele alan romanların da 1975 sonrası dönemde yoğunlaştığı görülmektedir. Cumhuriyet öncesi dönemden başlayarak uzun yıllar boyunca devam etmesine karşın bu göçlerin 1923-1975 yılları arasında çokça rağbet görmemesinin ya da 1970'lerden sonra daha sık işlenmeye başlamasının temel nedeni, bu göçleri yaşayan göçmen, muhacir veya

mübadillerin ikinci ve üçüncü kuşak torunlarının bu yıllar itibariyle kendi ailelerinin göç deneyimlerini kaleme almaya başlamalarıdır.

Göçler ister bireysel ve gönüllü ister kitlesel ve zorunlu olsun kişiler, farklı bir toplumla ve farklı bir kültürle karşılaşır. Bu karşılaşma, çoğunlukla kişilerin daha önceki kendilik algı ve imajlarına meydan okuyan, kimliklerini yeniden değerlendirmelerine yol açan bir süreci başlatır. Bu süreç boyunca göçmenler kendilerini çoğunlukla aidiyet, kimlik ve kültür üçlüsünün kısıkacında bulur. Bu aşamada kültür, dil, din ve milliyet önemli birer sosyal damgaya/etikete dönüşür. Kalıplara dayalı bir 'ötekilik' ile etiketlenme ve sınırlandırılma deneyimi, sosyal ve ekonomik katılımı engellemekle kalmayarak yalnızlık ve yabancılık duygusunu daha da derinleştirir. Bu bağlamda 1923-1975 yılları arasında yazılan romanlarda eser kişilerinin yaşadığı yalnızlık ve yabancılık duygusunun temel sebeplerinden birinin sahipsizlik ve kimsesizlikten kaynaklandığı tespit edilmiştir. Nermin (*Hüsran*), Haso (*Zeyno'nun Oğlu*), Serap (*Ateşten Damla*), Safinaz (*Sonsuz Panayır*), Nadire (*Yolpalas Cinayet*), Ayşe (*Köye Dönen Yosma*) ve Kasım (*Kerim Usta'nın Oğlu*)'ın ortak kaderi yetim veya öksüz olmalarıdır. Bu çocuklar, bir nedenden ötürü göç ettikleri yerlerde onları koruyup kollayacak bir hamiden mahrum olduklarından yalnızlık ve yabancılıkla karşı karşıya kalmışlardır. Sahipsizlik ve kimsesizliğin dışında *Evli Bir Kadın'ın Günlüğünden* adlı romanda Selma bu duyguları, anne ve babasının sorunlu ilişkilerinden ve maruz kaldığı aile içi baskıdan ötürü hisseder. *Şafak*'ta Oya sürgün nedeniyle izole bir yaşama sürüklendiği için yalnızdır. İlk kez geldiği ve yabancısı olduğu Adana'da tek başına yaşamak zorunda bırakılır. *Kabuk Adam*'ın baş kişisi, eğitim ve kariyerine ağırlık verdiği için bütün yaşamı araştırma yaptığı laboratuvarından ibarettir. Kendisini ait hissedebileceği veya paylaşımında bulunabileceği bir ortamı veya bir dostu bulunmamaktadır. *İstanbulullar* romanında babasının görev gereği sürekli seyahat etmesi, annesinin ilgisiz bir kadın olması nedeniyle Belgin, yalnızlık duygusunu küçük yaşlardan itibaren yoğun bir biçimde yaşar. *Umut* adlı romanda Bosna'nın kurucu ailelerinden birine mensup olan Zeki Salih, yaşadıkları zorunlu göçten sonra kendisini tamamen yabancısı hissettiği bir ortamda bulur. Yaşadığı yabancılık ve yalnızlık duygusuyla başa çıkmakta zorlanır. Romanda Zeki Salih'in yanı sıra Osmanlı'nın son Maliye Nazırı olan Ahmet Reşat

Paşa da değişen koşullara ayak uydurmayıp yalnızlaşan, yabancılık çeken karakterlerdendir.

İnsanlık tarihinin ve uygarlığın temel dinamiklerinden biri olan göç, tarih boyunca insanoğlunun doğuştan getirdiği keşif, uyum sağlama ve daha iyi fırsatlar arama dürtüsünün etkin bir tezahürüdür. Çoğunlukla ‘Göç Çağı’ olarak da bilinen bu modern çağda, göçün edebi bir tema olarak öne çıkmasının ve çokça rağbet görmesinin edebi bir gerekçesi de bulunur.

İçinde bulunduğumuz çağda küreselleşme; uluslar, ekonomiler ve kültürler arasındaki bağlantıları güçlendirerek sınır ötesi hareketliliği artırırken ekonomik eşitsizlikler, siyasi huzursuzluk, çatışmalar ve çevresel faktörler bu hareketliliği daha çok körükleyerek göçün küresel bir soruna dönüşmesine neden olmuştur. Ancak edebi bir pencereden bakıldığında bütün bu gelişmeler, yazarlara insan deneyimini çeşitli boyutlarıyla tasvir etmek; kimlik, aidiyet, sosyal uyum, yabancılaşıma, ayrımcılık, ötekileştirilme, kültürel değişim, değer yitimi ve kültür çatışması gibi önemli temalara temas etmek için organik bir ortam ve zengin bir malzemeye dönüşür. Bu durum, modernizmden postmodernizme geçilmesiyle de değişmemiştir. Diğer bir ifadeyle edebiyat tarihinde edebi tarz ve tekniklerdeki köklü değişime rağmen, göçle ilgili temalar edebi dikkatin mihveri olmaya devam etmiştir. Hem modernist hem de postmodernist eserlerde, göç ve bunun sonuçlarıyla ilgili temalara ağırlıklı olarak yer verilmiştir.

Kimlik, parçalanma, yer değiştirme ötekilik ve yabancılaşıma modern insanın ‘sorunlu’ doğasına yönelen modernist ve postmodernist yazında oldukça yaygın temalardır. Her ne kadar belirli grup ve toplumlarda göç, gündelik yaşamın bir parçası olsa da genel olarak yerinden olmuş bireyin hem eski normlarda hem de yeni bağlamlarda potansiyel olarak yabancılaşımasıyla ilişkilendirilmektedir. Bu, yabancılaşımayla olduğu kadar ‘kültürel evrim’ ve kimlikle de ilgilidir. Bunlar, Göç Çağı’nda doğrudan veya dolaylı olarak herkesi etkileyen temalardır. Bu durum göçün çoğu zaman yıkıcı bir rol üstlenmesine ve gündelik etkilerin ön sıralarına yerleşmesine neden olur.

Peride Celal’in *Evli Bir Kadının Günlüğünden* adlı romanında maruz kaldığı baskıdan ötürü birey olma ve kendini gerçekleştirme bilincine ulaşamayan Selma,

annesinin sosyete hayatına olan merakından ötürü tamamen yabancı olduğu, yozlaşmış bir sınıfa mensup Mehmet'le evlenir ve kısa bir süre sonra benliğinde derin bir parçalanma yaşar. Kentleşmenin getirdiği sosyal, ekonomik ve kültürel değişim sürecine dikkat çeken *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* adlı romanda bu sürece ayak uyduramayan Ahmet ve Necip Bey yaşadıkları yabancılaşmayla dikkat çeken karakterlerdir. Çalışmaya konu olan romanlar arasında yabancılaşmayı en derin şekilde yaşayan eser kişisi, Bayram'dır. Bayram kendini gerçekleştirememiş, sosyal ilişkilerinde başarısız, bencil, pragmatik ve aşağılık kompleksi olan bir karakterdir. Bütün bu olumsuzlukların temel oluşturduğu patolojinin araba özelinde bir meta fetişizmine dönüşmesi, Bayram'ın yabancılaşmanın derin dehlizlerinde kaybolmasına neden olur. *Berlin'in Nar Çiçeği*'nde küçük yaşlardan itibaren Almanya'da yaşamaya başlayan Kamber ve Adem, dillerine, kültürel kimliklerine, geleneksel değerlerine yabancılaşmışlardır. *Kabuk Adam*'da fizik alanında önemli başarılarla imza atan kadın karakterin Karayiplere yaptığı seyahat, kendine ve geçmiş yaşamına yabancılaşmasına neden olur.

Kültür, dil, din ve milliyete bağlı olarak geliştirilen göçmen algısı, ev sahibi toplumlarda bazı eşitsizlik ve ötekileştirmeleri güçlendirebilir, etnik veya kültürel farklılıklara dayalı önyargıların sürdürülmesine neden olabilir. Bu durum, çalışmaya temel teşkil eden romanlarda ayrımcılık ve sosyal dışlanma temaları etrafında yoğun bir şekilde ele alınmıştır.

Romanlarda eser kişilerini maruz kaldıkları sosyal dışlanmanın en önemli nedenlerinden biri sosyal statü ve sınıf farklılıklarıdır. *Yaban Gülü*'ünde Süreyya Hanım, taşra kökenli olan Leyla'yı kendi statüsüne eş görmediği için oğluyla evlenmesine müsaade etmez. Maruz kaldığı sosyal dışlanma yüzünden sevdiği adamla evlenemeyen Leyla, hiç kimsenin beklemediği bir evlilik yaparak adeta kendini ateşe atar. Benzer şekilde *Hüsran*'da da Nazima Hanım, Nermin'in yoksul olduğu için sosyal mevkisi yüksek olan Faruk'la evlenmesine izin vermez. *Sonsuz Panayır*'da Emine Şaşırtmaç, Ayşe ve Safınaz; *Evli Bir Kadının Günlüğünden* adlı romanda Selma sonradan dâhil oldukları İstanbul sosyetesini tarafından aşağılanıp küçümsenirler.

Kırsal bölgelerde yaşanan sosyal dışlanmalarda namus algısı ve namusa olan duyarlılık etkili olur. *Zeyno'nun Oğlu*'nda köy halkı Haso'nun gayrimeşru bir çocuk

olduğuna inandığından hem Haso'ya hem de annesi Zeyno'ya oldukça kötü davranırlar. Haso hiçbir ocuk oyununa dâhil edilmezken köylüler Zeyno ile konuşmaz. *Ateşten Damla*'da da köylüler gayrimeşru bir ocuk olan Serap'a ve hatta onu evlatlık edinen Osman Müfit'e rahat vermezler. Osman Müfit yaşadıkları dışlanma yüzünden köyden taşınmak zorunda kalır.

Sosyal dışlanmanın diğer önemli bir nedeni de ayrımcılık, olumsuz genelleme ve yakıştırmalarla damgalanmalardır. Bu etkene bağlı yaşanan sosyal dışlanmalar, Almanya'ya yapılan iş gücü glerinin yanı sıra Kırım, Kafkas, Balkan ve mübadele glerini ele alan romanlarda daha çok dikkat çeker. *Berlin'in Nar ieği* adlı romanda Korkmaz ailesi, * şekerli Demli ay*'da ailenin iki kız çocukları, *İstanbulular*'da Belgin sosyal çevreleri tarafından göçmen oldukları için dışlanırlar. *Ah Mana Mu*'da Sakuş ve ailesi, mübadele öncesinde Yanya'da mübadeleden sonra da Mersin'de bitli macır ve gavur tohumu gibi nitelemelerle karşı karşıya kalırlar. Benzer şekilde *Yedinci Bayrak*'ta da Hasret ve ailesi, Bosna'dan İstanbul'a ulaşana kadar her g durağında derin dışlanmaya maruz kalırlar. İstanbul'a ulaştıklarında İstanbul halkının 'döküntü ve ardıl' gibi olumsuz nitelemeleri ile karşılaşırlar.

Göçmenler karşı karşıya kaldıkları ayrımcılık, ötekileştirme veya kalıplaşmış anlatılar karşısında  davranış türü sergiler. Buna göre göçmenlerin bir kısmı kendi faillik ve kimliklerini ne sürmeyi, kendi kültürel kimliklerine daha sıkı sarılmayı tercih ederken bir kısmı kendi kültürel norm ve değerleri ile içinde bulunduğu toplumun kültürü arasında kalarak derin bir kültür atışması yaşar. Diğer bir kesim ise sosyal ve kültürel değerlerinden uzaklaşarak manevi/ahlaki çöküntü yaşar. Çalışmayı oluşturan romanlarda her üç davranış türüne de örnek oluşturan göçmen tipine rastlanır. Bu göçmen tiplerinin sergiledikleri davranışlar, aynı zamanda birer toplumsal sorun olarak ele alınmıştır. Buna göre birinci tip göçmenler, geleneksel yaşama aşır bağlılıklarıyla dikkat çeker. *Sonsuz Panayır*'da İstanbul sosyetesine girmelerine rağmen köylü kimliğini muhafaza eden Emine şaşırtmaç, *Yenişehir'de Bir ğle Vakti*'nde kent kimliğinde ve kentsel yaşantında yaşanan ani değişimlere karşılık eski kent kültürünü sürdürmeye alışan Hatice Hanım, *Sevgili Arsız lm*'de kişiliği batıl ve geleneksel inançlarla şekillenen Atiye, * şekerli Demli ay*'da Almanya'ya göç eden; ailesini bir arada tutmaya, kızlarının kendi kültürel değerlerinden uzaklaşmasını engellemeye çalışan anne, *Umut* romanında biri eski Bosna beyi, teki Osmanlı'nın

son nazırlarından olan Zeki Salih ve Ahmet Reşat Paşa sosyal ve kültürel hayata ayak uydurmak yerine kendi geleneksel yaşamlarını sürdürmeye çalışmışlardır. İkinci tip göçmenler, yaşadıkları kültür çatışmasıyla öne çıkar. *Zeyno'nun Oğlu*'nda alışkın olduğu yaşam tarzını, eğlence anlayışını, parçası olduğu kültürel değerleri Diyarbakır'a taşımaya çalışan ve kendini medeniyet götüren müteceddit ruhlu bir kadın olarak gören Mesture Hanım, *Sonsuz Panayır*'da Anadolu'dan gelerek yeni bir burjuva sınıfı oluşturan iki binler, *Köye Dönen Yosma*'da altmış hanelik küçük bir köyden koparılıp İstanbul'un gece alemine düşürülen Ayşe, *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti*'nde çocukluk yıllarını Selanik'te, üniversite yıllarını Lozan'da, yaşamının bir bölümünü de İstanbul'un en gözde semtlerinden birinde geçirdikten sonra Ankara'ya yerleşmek durumunda kalan Necip Bey bu göçmen tipine örnek oluşturur. Değer yitimi ve yozlaşma yaşayan üçüncü tip göçmen tipine ise *Hüsran*'da çalışmak için İstanbul'da bir köşkte çalışmaya başladıktan sonra Nazima Hanım ile Faruk Bey arasında yaşanan kirli aşkın adeta muhafızı olan Nermin, *Sonsuz Panayır*'da gayrimeşru yollardan sahip oldukları servetler sayesinde sınıf atlayan, toplumsal değerleri yok sayan iki binler ve sosyete yaşamının cezbisine kapılan Ayşe, *Yolpalas Cinayeti*'nde cemiyet hayatına atıldıktan sonra toplumun bütün değer ve normlarına yabancılaşan Sacide, *Eşiktekiler*'de edep ve ahlak konularında hiçbir hassasiyeti olmayan; evlilik, sadakat ve aile kurumuyla alay eden Dilara, *Evli Bir Kadının Günlüğünden* romanında üniversite yıllarında sosyalist bir kimliğe sahip olmasına karşın burjuvanın gözde bekarlarından biriyle evlendikten sonra bu sınıfın parçası olan Selma, *Üç Şekerli Demli Çay*'da aile değerlerini hiçe sayarak erkek arkadaşıyla yaşamak üzere evden ayrılan genç kız, *İstanbulullar* romanında rahat yaşamak, pahalı elbise ve ayakkabılara sahip olabilmek için yaşlı ve zengin adamlara metreslik yapan Tijen Derya örnek olarak gösterilebilir.

Göç olgusu coğrafi bir yer değiştirme olmanın ötesinde bireysel, grup veya toplumsal kimliğin çeşitli yönlerini derinden etkileyebilir. Bu boyutlardan biri, göçün bir sonucu olarak önemli bir dönüşüme uğrayabilen toplumsal cinsiyet rolleridir. Birey veya gruplar göç ettiklerinde genellikle geleneksel toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili iki durum söz konusu olur. Bunlardan birincisi göç sonucunda yeni sosyal bağlam ve normlarla karşılaşan, sosyo-ekonomik düzeyleri değişen birey veya grupların toplumsal cinsiyet algılarında da önemli değişiklikler olur. Esneklik olarak

değerlendirilebilecek bu değişim, göç eden bireylerin içine girdikleri farklı sosyal, ekonomik ve kültürel ortamlara uyum sağlama zorunluluğundan kaynaklanır. Göç sonrasında hedeflenen sosyo-ekonomik düzeye ulaşamaması durumunda ikinci olasılık söz konusu olur. Bu aşamada işsizlik ve yoksulluğun körüklediği sosyal sorunlar, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin daha da derinleşmesine özellikle kadınların eşit olmayan koşullar altında daha çok ezilmesine neden olur. Kadın-erkek eşitsizliği konusu *Eşiktekiler*, *Evli Bir Kadının Günlüğünden*, *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti*, *Şafak*, *İstanbulcular*, *Umut* adlı romanlarda kadının eğitim, aile, evlilik ve sosyal yaşamda karşı karşıya kaldıkları eşitsizlikler; ataerkil toplumsal yapı, toplumsal cinsiyet rolleri ve eşitsizliği, mahrumiyet ve kısıtlamaya dair kalıplaşmış sosyal normlar etrafında bütün boyutlarıyla ele alınmıştır.

Göçün neden olduğu önemli sorunlardan biri de aile yapısında yaşanan geçici veya daha kalıcı parçalanmalardır. Aile üyelerinin çoğunlukla daha iyi iş olanaklarına erişim, eğitim, sağlık veya güvenlik gibi nedenlerden ötürü farklı yerlere göç etmesi aile bütünlüğünün bozulmasına neden olur. Yaşanan ayrılıklar, göçün niteliğine ve kapsamına bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Bu bağlamda ülke sınırları içinde gerçekleşen hareketlilikler gibi ulusötesine uzanan göçler de ailelerin bölünmesine yol açar. İş, eğitim, sağlık gibi nedenlerle yaşanan bölünmeler, genellikle kısa süreli olurken çatışma, zulüm ve sürgün gibi zorunlu sebeplerle gerçekleşen ayrılıklar daha uzun veya kalıcı olmaktadır. Göç kaynaklı bu önemli soruna *Zeyno'nun Oğlu*, *Ateşten Damla*, *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti*, *Şafak*, *Fikrimin İnce Gülü*, *Mengene Göçmenleri*, *Selam Berlin*, *Ah Mana Mu* ve *Temmuz Çocukları* adlı romanlarda yer verilerek bu sorunun psikolojik, sosyal ve ekonomik boyutlarına dikkat çekilmiştir.

Göç çalışmalarında göçlerin önemli bir bölümünün ekonomik temelli olduğuna dair yerleşik bir kabul bulunmaktadır. Göç eden birey veya grupların istihdam durumu, gelir düzeyi ve tüketim kalıplarında çoğunlukla önemli değişikliklerin olması, bu iddiayı kanıtlar niteliktedir. Daha yüksek ücret veya daha kalıcı istihdam arayışı içinde göç eden bireyler, beklentilerini karşılayacak iş fırsatları yakaladıkça hane halkının refah düzeyi artar. Bu artışa bağlı olarak hem tüketim alışkanlıkları hem de yaşam tarzları değişime uğrar. Ancak ekonomik temelli göçlerde umduğu gibi bir iş bulamayan çoğu kişi ya güvencesiz işler ve işsizlikten oluşan kısır bir döngüye yakalanır ya da düşük ücretli iş kollarında gündelikçilik, kapıcılık, hizmetçilik,

hamallık, işportacılık, inşaat işçiliği, bekçilik, çöpçülük, beslemelik, dadılık gibi işler yapmak zorunda kalır. Ayrıca ekonomik nedenlerle yapılan iş gücü göçlerinin kendine özgü zorlukları da bulunmaktadır. Bu zorlukların başında iş gücü piyasasında yaşanan ayrımcılık, sömürü ve ağır çalışma koşulları gelmektedir. Çalışmada yazarların ekonomik temelli sorunlara oldukça önem verdiği ve bu sorunları birçok boyutuyla irdeledikleri tespit edilmiştir. *Kerim Usta'nın Oğlu, Şafak, Ah Mana Mu, Yedinci Bayrak, İnsan ve Şeytan, Fikrimin İnce Gülü, Yurdumu Özledim, Berlin'in Nar Çiçeği, Üç Şekerli Demli Çay, Haliçli Köprü, Hüsrân, Yolpalas Cinayeti ve Yenişehir'de Bir Öğle Vakti, Sevgili Arsız Ölüm, Berci Kristin Çöp Masalları* romanlarından bu sorunlara ilişkin tespit edilen hususlar, 'yoksulluk', 'çocuk işçiliği', 'iş ve çalışma koşulları/işçi sorunları' ve 'düşük ücretli iş kollarında çalışma' adlı alt başlıklarda detaylandırılmıştır.

Birey veya gruplar yeni bir ülkeye veya bölgeye göç ettiklerinde sıklıkla farklı dilsel ortamlara maruz kalırlar. Bu durum, dil ve iletişim temelli bazı sorunların yaşanmasına neden olur. Bu çerçevede yaşanabilecek sorunlardan biri, göçmenlerin dilini konuşmadığı için hedef ülke toplumu tarafından ötekileştirilmesi ve ayrımcılığa uğramasıdır. Diğer bir sorun ise eğitim, istihdam, sosyal ortam ve gündelik yaşamda iletişim kurma ihtiyacına bağlı olarak ev sahibi toplumun dilinin kullanılmaya başlanmasıyla ana dilin unutulmasıdır. Dil edinimi, kültürel uyum ve sosyal entegrasyon için önemli bir adım olmakla birlikte sonraki kuşakların ana kültürün etkisiyle asimile olması riskini de beraberinde taşır. Göç ve göç kaynaklı sosyal sorunları ele alan yazarlar, romanlarında dil ve eğitim kaynaklı sorunlara da değinmişlerdir. *Sonsuz Panayır*'da Emine Şaşırtmacı'nın konuşurken yöresel ifadeler kullanması sonradan dâhil olduğu sosyete ortamında aşağılanmasına neden olur. Öte yandan iş gücü göçleri ile Almanya'ya giden eser kişileri de yerel halkın dilini konuşamadıkları için çalışma ve sosyal hayatlarında çeşitli zorluklar yaşarlar. *Berlin'in Nar Çiçeği*'nde Almanya'ya çalışmak için giden Selman Korkmaz, Almancayı bir türlü öğrenemediği için uyum sorunu yaşarken çocukları anadilleri olan Türkçe'yi unutmaya başlar.

Birçok göçmenin ve göç deneyiminin ortak özelliği, belirsizlik ve ikilemdir. Göç eden bireyler için bu duygu durumunu ortaya çıkaran pek çok faktör söz konusudur. Geçmişe ve içinde bulunulan ana yönelik müphemlik, her şeyin 'o zaman'

mı yoksa ‘şimdi’ mi daha iyi olduğu konusunda yaşanır. Geleceğe yönelik ikircilik; idealize edilmiş bir geçmişe, geri dönüş umuduna tutunmak ile yeni fırsatlar yaratmaya odaklanmak arasında yaşanan çelişkiden kaynaklanır. Benzer bir çatışma, ev sahibi toplumla olan ilişkiler konusunda da yaşanır. Göçmenler, bir yandan kendi ülkelerinde mevcut olmayan olanak ve kaynakları sağladığı için ev sahibi topluma karşı olumlu duygular beslerken zaman zaman karşı karşıya kaldığı ayrımcılık veya yaşadığı kültür çatışmasından ötürü hoşnutsuzluk veya öfke besleyebilir. Göçün karmaşıklığı ve kişinin kendi kültürel kimliğini koruma çabasına karşılık yeni bir kültürel bağlama uyum sağlamak zorunda olmasının yarattığı zorluklar göz önüne alındığında bu kararsızlık anlaşılabilir bir durumdur. Bütün bu belirsizlik veya ikilem göç eden kişilerin uyum ve entegrasyon konusunda ciddi sorunlar yaşamasına neden olur. Bu tarz sorunlarla karşı karşıya kalan kişiler çoğunlukla hayal kırıklığı yaşadıkları için geçmiş yaşamlarına büyük özlem duyarlar. *Yabangülü*’nde Mısır’a zorunlu sebeplerden ötürü göç eden Leyla, *Köye Dönen Yosma*’da bütün yaşamı boyunca köyüne dönüş hayali kuran ve köyüne defnedilmeyi vasiyet eden Ayşe, *Umut* ve *Yedinci Bayrak*’ta köklerinden sökülmiş olmanın verdiği üzüntü ile doğup büyüdüğü topraklara özlem duyan Zeki Salih ve Hasret geride bıraktıkları memleketlerine duydukları özlemle dikkat çeken karakterlerdir.

Göç eylemi; birey, toplum, coğrafi mekânlarla ilgili olduğu kadar zamanla da ilgilidir. Gittikleri yerin sosyal ve kültürel yaşamıyla ilgili çok az bilgiye sahip olmalarına rağmen büyük bir belirsizliğe doğru yol alan birinci kuşak göçmenler, göç kaynaklı pek çok sorunla baş etmek zorunda kalır. Daha sonraki süreçlerde öncülerin açtığı yolu takip eden kişiler, kendilerini birinci kuşağın karşılaştığından oldukça farklı bir ortamda bulur. Bunda öncü göçmenlerin deneyimleri kadar değişen koşulların da önemli bir etkisi bulunmaktadır. Benzer şekilde göçmenlerin çeşitli sebeplerle ayrıldıkları yerlerde de koşullar değişir. Göçmenler çoğunlukla göç deneyimini yaşarken ayrıldıkları yeri, ‘sıla’ metaforu çerçevesinde zihinlerinde değişmez bir olgu olarak muhafaza etme eğilimi sergiler. Ancak ayrıldıkları yerlerin de sosyal ve kültürel yaşamında önemli değişim dönüşümler yaşandığını, insan ilişkilerinin farklılaştığını zaman zaman yaptıkları geri dönüşlerle anlamaları uzun sürmez. Uzun yıllar boyunca nostaljik bir duyarlılıkla bezedikleri metaforun kendi zihinlerinin bir ürünü olduğunu görmek göçmenler için çoğunlukla derin hayal kırıklıklarına neden olur. *Fikrimin İnce*

*Gülü'*nde hayal ettiği arabaya sahip olmak için Almanya'ya işçi olarak giden ve ağır bedeller ödeyen Bayram'ın satın aldığı arabayla köye döndüğünde herkesin ona saygı duyacağını, bütün köy halkının onu takdir edeceğini düşünür. Ancak meşakkatli yolculuğun sonunda kendisini karşılayacak kimsenin kalmadığını gören Bayram'ın bütün çabalarının anlamsız ve boşuna olduğunu anlamasından sonra derin bir boşluğa düşmesi; nereye gideceğini, ne yapacağını bilememesi, bu duruma verilebilecek en güzel örnektir.

Göç süreci boyunca bireylerin kimlikleri, hayata karşı duruşları, sosyal çevreye karşı algıları da değişir. Kimileri kendi kimlik değerlerini muhafaza ederek hâkim toplumla tam bir entegrasyon yaşar ve sosyo-ekonomik statüsünü güçlendirmeyi başarır. Kimileri de çok dilli ve kültürlü sosyal ortamlarla başa çıkamayarak sosyo-kültürel anlamda kopukluk yaşar. Bu tip göçmenler, parçalanmış kimlikleri ve ikiye bölünmüş yaşamlarıyla marjinalleşirler. Bu süreç, göçmenlerde kötü alışkanlıklar edinme veya suça karışma eğilimi ve gayrimeşru yollara yönelme gibi davranışlar ortaya çıkarabilir. *Sonsuz Panayır'*da yeni kentli sınıfı temsil eden iki binler, uyuşturucu ticareti, kaçakçılık ve karaborsanın yanı sıra arsa ve gayrimenkul piyasasını manipüle etme gibi gayrimeşru işler sayesinde büyük servetler edinmişlerdir. *Yolpalas Cinayeti'*nde hayatını kendinden yaşça büyük zengin kadınlarla düşüp kalkarak geçiren Mükerrerem'in Şakire adındaki bir kızı kandırarak kötü yola sürüklenmesine neden olduğu anlaşılmaktadır. *Köye Dönen Yosma'*da Ayşe, yaşadığı küçük köyden İstanbul'a ilk gittiğinde sarhoş olmanın, vücudunu göstermenin hem ayıp hem de büyük günah olduğunu söyler ancak aradan birkaç yıl geçtikten ve İstanbul'un en ünlü dansözü olduktan sonra içki içmeyi alışkanlık haline getirir.

Çalışmada dikkat çeken diğer bir husus, kadın yazarların göç kaynaklı birçok kadın sorununa yer vermiş olmasıdır. Yazarların üzerinde en çok durdukları sorun, kadın-erkek eşitsizliği sorundur. Bu sorun *Eşikteki*, *Evli Bir Kadının Günlüğünden*, *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti*, *Şafak*, *İstanbullular*, *Umut* adlı romanlarda bütün boyutlarıyla irdelenmiştir. Yazarların ele aldıkları diğer sorunlardan biri, bireysel ve toplumsal baskıdır. *Yaban Gülü'*nde Leyla, *Zeyno'nun Oğlu'*nda Zeyno, *Sonsuz Panayır'*da Safnaz, *Evli Bir Kadının Günlüğünden* romanında Selma, *Kabuk Adam'*da genç fizikçi kadın aracılığıyla bir nedenden ötürü göç eden kadınların maruz kaldıkları

bireysel ve toplumsal baskıya dikkat çekilmiştir. Yazarların odağa aldığı diğer toplumsal sorun göç eden kadınların tekinsiz, huzursuz ve güvensiz ortamlarda uğradıkları tacizlerdir. *Sonsuz Panayır*'da Safinaz ve Ayşe hem sosyal hem de fiziksel anlamda tacize uğrayan iki kadın karakterdir. Ayrıca *Yolpalas Cinayeti*'nde Nadire, *Köye Dönen Yosma*'da Ayşe, *Yedinci Bayrak*'ta Sacide benzer kaderi yaşamış kadınlardır. Romanlarda kadın sorunları açısından öne çıkarılan diğer konu, göç eden ve görece savunmasız konumda bulunan Ayşe (*Köye Dönen Yosma*) ve Güllü (*Şafak*) gibi kadın karakterlerin kötü yola sürüklenmeleridir. Yazarların bu sorunların yanı sıra değindikleri diğer iki sorun intihar ve cinayettir.

Kadınların aile yaşamına da kayıtsız kalamayan değinen yazarlar, özellikle evlilik hayatında karşı karşıya kalınan toplumsal sorunlara ağırlık vermişlerdir. Bu konu başlığı altında en çok aldatma/aldatılma ve boşanma sorunu öne çıkmıştır.

Sonuç olarak *Türk Kadın Roman Yazarlarında Göç Kaynaklı Toplumsal Sorunlar* adlı bu çalışma için şu hususlar özellikle vurgulanabilir. Bunlardan birinci, kadın yazarların göç olgusunu bütünlükçü bir bakış açısıyla ele aldıkları ancak kadın ve aile ekseninde gelişen bireysel ve toplumsal baskı, rahatsız edilme ve tacize uğrama, kadın-erkek eşitsizliği, geride bırakılmışlık, aldatma/aldatılma, boşanma, çokeşlilik-kuma, aile içi baskı ve şiddet, memlekete veya geride kalanlara duyulan özlem gibi toplumsal sorunlara öncelik verdikleri görülmektedir. İkincisi, kadın yazarların önemli bir kısmının kendi yaşam öykülerinden esinlendikleri ve bu nedenle de çoğunlukla kadın karakterlerin göç deneyimlerini ön planda tuttukları tespit edilmiştir. Bu hususta yer verdikleri toplumsal sorunlar da daha çok kadınların aile ve evlilik yaşamları veya sosyal hayatları etrafında gelişen göç kaynaklı sorunlardır. Bu iki husus dışında dikkat çeken diğer bir özellik de yazarların kültür, gelenek, ekonomi, kentleşme, dil ve eğitim temelli sorunları ele alırken de kadın karakterlerin deneyimlerine ağırlık verdikleri görülmektedir. Bu bağlamda kültür çatışması, yozlaşma, yabancılaşıma, sosyal dışlanma, modern yaşam özentisi, geleneksel yaşama aşırı bağlılık, yalnızlık, yabancılık, kuşak çatışması, yoksulluk, iş ve çalışma koşulları, düşük ücretli iş kollarında çalışma, gecekondulaşma, çarpık kentleşme gibi sorunlar özellikle ön plana çıkmaktadır. Ayrıca kadın yazarların bütün bu toplumsal sorunlar arasında bireysel-toplumsal baskı ve kadın-erkek eşitsizliğini daha çok irdeledikleri, dikkate değer diğer bir tespit olarak sıralanabilir.

KAYNAKÇA

A) İncelemeye Dâhil Olan Eserler

- Adivar, H. E. (2006). *Kerim Usta'nın Oğlu*. İstanbul: Özgür Yayınları. [1974]
- Adivar, H. E. (2016). *Sonsuz Panayır*. İstanbul: Can Yayınları. [1946]
- Adivar, H. E. (2019). *Zeyno'nun Oğlu*. İstanbul: Can Yayınları. [1928]
- Adivar, H. E. (2020). *Yolpalas Cinayeti*. İstanbul: Can Yayınları. [1937]
- Ağaoğlu, A. (2020). *Fikrimin İnce Gülü*. İstanbul: Everest Yayınları. [1976]
- Aygün, G. S. (1926). *Yabangülü*. İstanbul: Semih Lûtfi Kitabevi. [1926]
- Aygün, G. S. (1928). *Hüsran*. İstanbul: Semih Lûtfi Kitabevi. [1928]
- Ayverdi, S. (2019). *İnsan ve Şeytan*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat. [1942]
- Ayverdi, S. (2019). *Mesihpaşa İmamı*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat. [1948]
- Başaran, P. (1955). *Köye Dönen Yosma*. İstanbul: Yeni Matbaa. [1955]
- Bezmen, N. (2008). *Mengene Göçmenleri*. İstanbul: PMR Yayınları. [1995]
- Celâl, P. (1971). *Evli Bir Kadının Günlüğünden*. İstanbul: Milliyet Yayınları. [1971]
- Çokum, S. (2015). *Çırpıntılar*. İstanbul: Kapı Yayınları. [1989]
- Dayıoğlu, G. (2017). *Yurdumu Özledim*. İstanbul: Altın Kitaplar. [2017]
- Demirkan, R. (1993). *Üç Şekerli Demli Çay*. (Çev. K. Okan). İst.: Real Yay. [1993]
- Erdoğan, A. (1999). *Kabuk Adam*. İstanbul: Adam Yayınları. [1994]
- Erol, S. (2001). *Ülker Fırtınası*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı. [2001]
- Füruzan. (2019). *Berlin'in Nar Çiçeği*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. [1988]
- Gökçek, H. (2019). *Ah Mana Mu*. İzmir: Yakın Kitabevi. [2010]
- Kara, Y. (2004). *Selam Berlin*. (Çev. Nafer Ermiş). İstanbul: İnkılap Kitabevi. [2004]
- Kulin, A. (2020). *Umut*. İstanbul: Everest Yayınları. [2008]
- Kulin, A. (2020). *Bir Gün*. İstanbul: Everest Yayınları. [2005]
- Kutlu, A. (2017). *Yedinci Bayrak*. Ankara: Bilgi Yayınevi. [2016]
- Muhteremoğlu, A. (1960). *Eşikteki*. İstanbul: Hatipoğlu Yayınları. [1960]
- Özdamar, E. S. (2015). *Haliçli Köprü*. (Çev. İ. Özdemir). İstanbul: İletişim Yay. [2015]
- Sosyal. S. (2006). *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti*. İstanbul: İletişim Yayınları. [1973]
- Sosyal. S. (2018). *Şafak*. İstanbul: İletişim Yayınları. [1975]
- Su, M. K. (1942). *Ateşten Damla*. İstanbul: Semih Lûtfi Kitabevi. [1942]

- Tekin, L. (2020). *Sevgili Arsız Ölüm*. İstanbul: Can Yayınları. [1983]
- Tekin, L. (2018). *Berci Kristin Çöp Masalları*. Can Yayınları. [1984]
- Toprak, M. (2011). *Temmuz Çocukları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. [2011]
- Uzuner, B. (2007). *İstanbullular*. İstanbul: Everest Yayınları. [2007]

B) Yararlanılan Kaynaklar

- Abadan-Unat, N. (2002). *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Acar, C. (2022). Göç Eden ve Yoksul Kadınların Boşanma Sonrası Hayatta Kalma Stratejilerinin Niteliksel Analiz ile Değerlendirilmesi. *Advances in Women's Studies*, 4 (1), 1-10.
- Acar, E. (2023). 1960-1965 Döneminde Türkiye'den Almanya'ya İşçi Göçleri. *Troyacademy*, 8 (1), 38-69.
- Acar-Savran, G. (2004). *Beden Emek Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin*. İstanbul: Kanat Yayınları.
- Acartürk, C. (2016). Göç ve Ruh Sağlığı İlişkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (25), 137-150.
- Açıkgöz, R. & Yusufoglu, Ö. Ş. (2012). Türkiye'de Yoksulluk Olgusu ve Toplumsal Yansımaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 80-117.
- Adhikari, R., Jampaklay, A. & Chamrathirong, A. (2011). Impact of children's migration on health and health care-seeking behavior of elderly left behind. *BMC Public Health*, 11 (143), 1-8.
- Adıgüzel, O., Batur, H. Z. & Ekşili, N. (2014). Kuşakların Değişen Yüzü ve Y Kuşağı ile Ortaya Çıkan Yeni Çalışma Tarzı: Mobil Yakalılar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 165-182.
- Ağırtmış, F. K. (2023). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İnternet Haber Sitelerinin Haber Oluşturma Pratikleri. *Uluslararası Eşitlik Politikası Dergisi*, 3 (1), 45-77.
- Ahmed, M. U. 2004. Weber's perspective on the city and culture, contemporary urbanization and Bangladesh. *Bangladesh e-Journal of Sociology*, 1(1), 34-43.
- Akça, N. C. (2015). Menekşe Toprak'ın Öykülerinde Almanya'ya Göç'ün Farklı Yüzleri. Güven Şeker, Ali Tilbe, Mustafa Ökmen, Pınar Yazgan Hepgül, Deniz Eroğlu, İbrahim Sirkeci (Ed.), *Turkish Migration Conference* içinde (577-587). London: Transnational Press.
- Aker, T., Ayata, B., Özeren, M., Buran, B. & Bay, A. (2002). Zorunlu İç Göç: Ruhsal ve Toplumsal Sonuçları. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*. (3), 97-103.
- Akıntürk, T. (1996). *Aile Hukuku*. Ankara: Beta Yayın Basım.
- Aktaş, M. T. (2015). Ücret Odaklı Uluslararası İşgücü Hareketliliğinin İşgücü Piyasalarına Etkileri. *Tesam Akademi Dergisi*, 2 (2), 197-219.

- Akyıldız, İ. E. (2016). Göç Teorilerinin Karşılaştırmalı Analizi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32 (2), 127-176.
- Akyıldız, İ. E., (2022). Dış ve İç Göçler Bağlamında Türkiye'nin Dinamik Göç Yapısının Değerlendirilmesi. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, Göç ve Mültecilik Özel Sayısı, 1-15.
- Alioğlu Çakmak, G. (2018). Bir 'Avrupa' Azınlığı Olarak Batı Trakya Türkleri. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 149-168.
- Alper, Y. (2018). *Sâmiha Ayverdi'nin Kurgu Evreninde İnsanın İçsel Gelişimi ve Dönüşümü*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alptekin, D. (2006). *Üçüncü Dünya Ülkelerinde Kadın Hakları Bağlamında Feminizm*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alver, K. (2009). Kent ve Kültür Üzerine Notlar. *Hece Dergisi*, (150/151/152), 428-434.
- Alver, K. (2010). *Siteril Hayatlar*. Ankara: Hece Yayınları.
- Andaç, F. (2005). *Adalet Ağaoğlu Kitabı* (Söyleşi). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Anıl, H. A. (2011). *Kültürel Değişme Açısından Kuşaklar Arası Çatışma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arabacı, H. M. (2007). *1783'ten II. Dünya Savaşı'na Kadar Kırım'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler (Sebepleri ve Sonuçları)*. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 227-241.
- Arango, J. (2000). Explaining migration: A critical view. *International Social Science Journal*, 52 (165), 283- 296.
- Arendt, H. (1994). *Imperialism: Part two of the origins of Totalitarianism*. New York: A Harvest Book Harcourt Brace & Company.
- Arı, K. (2000). *Büyük Mücadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Aslan Ayar, P. (2020). Adalet Ağaoğlu'nun "Fikrimin İnce Gülü" Romanında İnsanı Yapılandıran Sistemin Eleştirisi. *Türkiyat Mecmuası*, 30 (1), 25-49.
- Asunakutlu, T. & Safran, B. (2004). Kültürel Farklılıklardan Kaynaklanan Çatışmalara Yönelik Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (1), 26-49.
- Ata, Z. (2023). Göç ve Suç İlişkisi Çerçevesinde Suç Korkusunun Toplumsal Etkileri. *International Social Sciences Studies Journal*, 9 (112), 7244-7252.
- Ateş, H. & Yavuz, Ö. (2017). (G)öçmen (Ö)tekileştirme ve (Ç)okkültürlülük. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (22), Göç Özel Sayısı, 1287-1301.

- Atmaca, Y. (2020). Esenyurt ve Göç Yönetimi Politikaları Üzerine Bir İnceleme. Vedat Yılmaz ve Yıldız Atmaca (Ed.), *Türkiye’de Göçün Kentler Üzerindeki Etkileri ve Yönetimi* içinde (65-87). Ankara: Ekin Yayınevi.
- Ayata, Y. (2015). Türk Romanında Nüfus Mübadelesi Sorunu ve Bir Mübadele Romanı Olarak Mor Kaftanlı Selanik. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 39 (1), 21-56.
- Aydemir, M. A. (2011). *Toplumsal İlişkilerin Sosyal Sermaye Değeri (Topluluk Duygusu ve Sosyal Sermaye Üzerine Bir Araştırma)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, D., Şahin, N. & Akay, B. (2017). Göç Olayının Çocuk Sağlığı Üzerine Etkileri. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hast. Dergisi*, 7 (1), 8-14.
- Aydın, M. (2004). 19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (15), 107-122.
- Aydınlı, H. (2010). Sosyal Çatışma ve Din. *U. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 187-215.
- Aydoğan, F. (1997). Köyden Kente Göçün Ailenin Akrabalık ve Komşuluk İlişkileri Üzerindeki Etkisi. *Toplum ve Göç*. II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 20-22 Kasım 1996, (546-563), Ankara: Başbakanlık DİE Yayınları.
- Ayhan, A. & Yaman, Ö. M. (2021). Sosyal Bir Olgusu Olarak “Kumalık”. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (39), 158-184.
- Balık, M. (2011). *Latife Tekin’in Romancılığı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bakırtaş, T. (2012). Küresel Gelişme Modelinde Uluslararası Göç Olgusu ve Yansımaları. *Alternatif Politika*, 4 (2), 232-261.
- Baş, S. (2003). *Türk Hikâyeciliğinde Yabancılaşma (1950-1980)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başaran Alkan, N. (2001). *Anadolu’da Çokeşlilik ve Kuma Olgusu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kadın Çalışmaları Bilim Dalı.
- Başaran, İ. (2008). *Kent ve Yerel Yönetim*. İstanbul: Okutan Yayıncılık.
- Bayhan, V. (1997). Türkiye’de İç Göçler ve Anomik Kentleşme. [Bildiri]. *Toplum ve Göç*. II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 20-22 Kasım 1996, (178-193), Ankara: Başbakanlık DİE Yayınları.
- Bayraklı, C. (2007). *Dış Göçün Sosyo-Ekonomik Etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayraktar, S. (2015). İntihar Kavramının Çocuklar ve Ergenler Açısından Ele Alınması. *Mediterranean Journal of Humanities*, 5 (1), 139-159.
- Baytekin, B. (2011). “Temmuz Çocukları” Romanında Türkiye Almanya Arası Dağılmış Aile ve Gençlik Sorunlarına Eklektik Eleştirel Yaklaşım. İlyas Öztürk, Filiz Şan, Elif Akkan, S. Kürşad Koca, Şaban Köktürk (Ed.) **XI**.

**Uluslararası Dil-Yazın-Deyişbilim Sempozyumu (Gönüllülük ve Hoşgörü)
I içinde (130-137). Sakarya Üniversitesi Yayını.**

- Berber, F. (2011). 19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler. **Karadeniz Araştırmaları**, (31), 17-49.
- Biçim, H. (2012). Zorunlu Göç, Göçebelik ve Kentte Tutunma Tarzları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilecen, T. (2012). Balkan Savaşı Sonrasında Ortaya Çıkan Göç Hareketleri ve Muhacirlere Yapılan Sosyo-Ekonomik Yardımlar. Balkan Savaşlarının 100. Yılında Büyük Göç ve Muhaceret Edebiyatı. **TYB Akademi**, (6) 59-73.
- Bilir, D. (1998). Sevgi Soysal'ın Romanlarında İnsan ve Toplum İlişkisi. **Çağdaş Türk Dili**, (122), 15-19.
- Bilir, M. (2014). **Avrupa Birliği İstihdam Politikaları ve Niteliksiz İşgücü Göçü**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bingöl, T. (2020). **Göçün psikolojik Etkileri**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü yıl Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Birsen, G., Acar, F., Ayata, A., Kasapoğlu, A., Özer, İ., Uygun H. (1993): **Gecekonduarda Ailelerarası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü**. Ankara: T. C. Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Yayınları.
- Blanchard, R. (1925) The exchange of populations between Greece and Turkey. **Geographical Review**, 15 (3), 449-456.
- Blanchot, M. (1999). **Sonradan Sonsuz Yineleme**. (Çev. Serdar Rıfat Kırkoğlu). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Bozdağ, E. & Atan, M. (2009). Avrupa'ya Göç Eden Türk İşçilerin İktisadi Etkinliğe Katkısı. **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 11 (1), 159-180.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2014). Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları. **Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 18 (3), 9-32.
- Bozok, M. (2011). **Soru ve Cevaplarla Erkeklikler**. İstanbul: Sosyal Kalkınma ve Cinsiyet Eşitliği Politikaları Merkezi Derneği (SOGEP).
- Brown, G. S. (2004). Coping with long-distance nationalism: inter-ethnic conflict in a diaspora context. The University of Texas at Austin.
- Burke, R. H. (2002). **An introduction to criminological theory**. Willan Publishing.
- Bülbül, S. & Köse, A. (2010). Türkiye'de Bölgelerarası İç Göç Hareketlerinin Çok Boyutlu Ölçekleme Yöntemi ile İncelenmesi. **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, 39(1): 75-94.
- Cadwallader, M. (1992). **Migration and residential mobility: Macro and microapproaches**. London: The University of Wisconsin Press.

- Canatan, A. (2008). Toplumsal Değerler ve Yaşlılar. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, s. 62-71.
- Canatan, K. (2009). İbn Haldun Sosyolojisinde Kent ve Kentleşme. *Hece Dergisi*, (150/151/152), 188-195.
- Castles, S. (2000). *International migration at the beginning of twenty-first century: Global trends and issues*. (269-281). UNESCO: Blackwell Publishers.
- Castles, S. ve Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cesur Yaşar, D. (2019). *Türk Kökenli Yazarların Alman Edebiyatına Katkıları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Chuang, S. S., Rasmi, S. & Friesen, C. (2011). Service providers' perspectives on the pathways of adjustment for newcomer children and youth in Canada. In Susan S. Chuang & Robert P. Moreno (Eds.). *Immigrant children: Change, adaptation, and cultural transformation* (149-170). Lanham: Lexington Books.
- Colucci, E. & Montesinos, A. H. (2013). Violence against women and suicide in the context of migration: A review of the literature and a call for action. *Suicidology Online*, (4), 81-91.
- Coşkun, İ. (2009). İstanbul: Edebiyatın Başkenti. *Hece Dergisi*, (150/151/152), 327-333.
- Crisp, J. (2006). *Policy challenges of the new diasporas: Migrant networks and their impact on asylum flows and regimes*. Geneva: UNHCR Policy Research Unit Press.
- Cuesta, J., Noval, B. L. & Zarazúa, M. N. (2022). Social Exclusion: Concepts, Measurement, and a Global Estimate. *The Policy Research Working Paper*. World Bank.
- Çağlar, N., Tuna Ultav, Z. & Boyacıoğlu, E. (2013). Sevgi Soysal ve Yenişehir'de Bir Öğle Vakti Romanından Mimari/Kentsel Mekâna İlişkin Çıkarımlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (3), 61-80.
- Çağlar, N., Ultav, Z.T. & Boyacıoğlu, E. (2013). Sevgi Soysal ve Yenişehir'de Bir Öğle Vakti Romanından Mimari/Kentsel Mekâna İlişkin Çıkarımlar. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (3), 61-80.
- Çağlayan, S. (2006). Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 67-91.
- Çağlıyan İçener, Z. (2016). Tarihî Emanetin Taşıyıcısının İzinde: Sâmîha Ayverdi ve Modernleşme-Gelenek Ekseninde Kadın. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 12 (47), 139-157.
- Çavuşoğlu, H. (2006). Uluslararası Göç: Nedenleri, Tipleri, Türleri ve Göçmenler. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 12 (48), 1-7.
- Çavuşoğlu, H. (2007). Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri. *Bilig*, (41), 123-154.

- Çayan, O. (2018). *Uluslararası İşgücü Göçü ve İşsizlik Üzerine Etkisi: 2009-2015 Yılları Arası Türkiye İncelemesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, G. (1999). Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası. *Divan*, (6), 49-110.
- Çelik, Ö. (2021). *Ayşe Kulin'in Romanlarında Balkanlar ve Tarih*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tekirdağ: Trakya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, S. K. (2001). Yabancılaşmadan Ötekileşmeye: Kültürel Bir Hegemonyanın Kuruluş Biçimleri. *Praksis*, (4), 144-184.
- Çevik, A. (1999). Avrupa'daki Göçmen Türklerde Kimlik Sorunlarının Reaktivasyonu ve Bunun Kliniğe Yansıması: Yas, Kimlik Sorunları ve Somatizasyon. *Türkiye Klinikleri Journal of Psychiatry*, 1(1), 55-61.
- Çınar, E. (2013). *Türkiye'de Kentleşme ve Kentsel Yoksulluk Üzerine: Ankara Örneği*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çolak, F. (2013). Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951). *Tarih Okulu*, (14), 135-145.
- Danış, D. (2009). Irak'tan Uzağa: 1991 Sonrası Dışarı Göç. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 1 (6), 16-22.
- Davis, M. (2007). *Gecekondu Gezegeni*. (Çev. Gürol Koca). İstanbul: Metis Yayınları. (Eserin orijinali 2006'da yayımlanmıştır).
- Declercq, E. (2011). 'Écriture migrante', 'littérature (im)migrante', 'migration literature': réflexions sur un concept aux contours imprécis. *Revue de littérature comparée*, (3), 301-310.
- Demir, E. (1997). Banliyöleşme ve Kent İçi Göç: Ankara'nın İki Toplu Konut Banliyösünün Karşılaştırılması [Bildiri]. *Toplum ve Göç*. II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 20-22 Kasım 1996, (163-177), Ankara: Başbakanlık DİE Yayınları.
- Demir, E. (2023). Uluslararası göç teorileri üzerine sosyoekonomik bir değerlendirme. *Turkish Academic Research Review*, 8 (4), 1407-1428.
- Demirgöz Bal, M. (2016). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğine Genel Bakış. *Kadın Sağlığı Hemşireliği Dergisi*, 1(1), 15-28.
- Deniz, O. (2011). 1990 Sonrasında Türkiye'ye Yönelen Sığınma Hareketleri ve Etkileri, TÜCAUM VI. *Ulusal Coğrafya Sempozyumu* Bildiriler Kitabı içinde (93-102). Ankara.
- Dicle, E. (2021). Sevgi Soysal'ın Yenişehir'de Bir Öğle Vakti ve Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu Metinlerinde Anlatıcının İronik Tutumu. *TUDED*, 61 (2), 607-29.
- Dikici, M. (1998). *Anadolu'da Türkler, Anadolu'ya Türk Göçleri*. İstanbul: Burak Yayınları.
- Dikmen, Ö. (2008). *Adalet Ağaoğlu'nun Romanlarında Sosyal Yapı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Doğan, E. (2015). *Sevgi Sosyal Yaşasaydı Aşık Olurdum*. İstanbul: Elhamra Yayınları.
- Doğan, F. B. (2018). *Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno'da Modern İnsan Düşüncesi ve Tüketim Toplumu Analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yozgat: Yozgat Bozok Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, İ. (2012). *Sosyolojik Kavramlar ve Sorunlar*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Doğan, Y. (2023). *Buket Uzuner'in Romanlarında ve Hikâyelerinde Aşk, Kadın ve Toplumsal Cinsiyetin Temsili*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Douglas S. Massey, D. S. (1988). Economic development and international migration in comparative perspective. *Population and Development Review*, 14 (3), 383-413.
- Dovidio, J. F., Glick, P., & Rudman, L. A. (Eds.). (2008). *On the nature of prejudice: Fifty years after Allport*. New Jersey: JohnWiley and Sons.
- Dönmezer, S. (1974). Hızlı Şehirleşme ile Suç ve Adalet Sistemi İlişkileri. *Şehirleşmenin Doğurduğu Ceza Adaleti Sorunları Sempozyumu*, 17-19 Aralık 1973, (53-76), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Ceza Hukuku ve Kriminoloji Enstitüsü Yayınları.
- Dönmezer, S. (1981). *Kriminoloji*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Durugönül, E. (1997). Sosyal Değişme, Göç ve Sosyal Hareketler. *Toplum ve Göç*, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı (95-100). Ankara: DİE ve Sosyoloji Derneği Ortak Yayını.
- Düzgün, Ş. (2007). Suç Olgusuna Teorik Yaklaşımlar ve Disiplinlerarasılık. *TMMOB Mimarlar Odası Bülteni*. Kent ve Suç Dosyası, (55), 4-10.
- Eisenstadt, N. S. (2007). *Modernleşme, Başkaldırı ve Değişim*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Erdal, İ. (2006). *Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Erdem, A. (2019). *1950 Sonrası Türkiye'den Almanya'ya Dış Göçler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdem, B. & Özkan Erdem, T. (2016). Burdur İli Örneğinde Bazı Sosyo-Demografik Özelliklerin Kentlilik Bilinci Açısından Değerlendirilmesi. Gül Atanur v.d. (Ed.). *Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Bursa: Bursa Kent Konseyi Bilimsel Yayınlar Dizisi.
- Erdemci, A. (2011). *Ayşe Kulin'in Romanlarının Tematik Açidan İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Erkan, R. (2010). *Kentleşme ve Sosyal Değişme*. 3. Baskı. Ankara: Bilimadamı Yayınları.

- Erol, K. (2011). Kültür Değişmesi ve Safiye Erol'un 'Kadıköy' n n Romanı' ve ' lker Fırtınası' Adlı Romanlarında Kuşak  atışması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), 387-406.
- Ersoy, A. F. & Turan, N. (2019). Sığınmacı ve Göçmen  ğrencilerde Sosyal Dışlanma ve çeteleşme. *   nc  Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54 (2), 828-840.
- Ersoy, M. (1985). *Güç ve Kentsel Bütünleşme*. Ankara: Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayını.
- Es, M. & Ateş, H. (2004). Kent Yönetimi, Kentlileşme ve G ç: Sorunlar ve çözüm  nerileri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (48), 206-246.
- Fichter, J. (1994). *Sosyoloji Nedir?*. ( ev. Nilgün Çelebi). Ankara: Atilla Kitabevi.
- Flanagan, W. G. (2010). *Urban sociology: Images and structure*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Frank, S. (2008). *Migration and literature: Günter Grass, Milan Kundera, Salman Rushdie, and Jan Kj rstad*. New York: Palgrave Macmillan.
- Füruzan. (2010). *Evsahipleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Geçkil, E., Aldem, M. & Kaleci, E. (2017). Göçün  ocuk Sağlığına Etkisi. *Journal of Human Sciences*, 14 (1), 171-186.
- Genel, M. G. (2014). Almanya'ya Giden İlk Türk  ş i Göçünün Türk Basınındaki  zd ş m  'Sirkeci Garı'ndan Munchen Hauptbahnhof'a'. *Selçuk İletişim*, 8 (3), 301-338.
- Giddens, A. (2010). *Modernliğin Sonuçları*. (4. bs.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- G ç Terimleri Sözlüğü* (2009). İsviçre: Uluslararası G ç  rg t .
- Gök, ř. & Ersoy, A. F. (2021). şiddet Türlerini Deneyimleyen Kadınlarla Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Bağlamında Nitel Bir  alışma. *   nc  Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 56 (1), 531-559.
- Gökbayrak, ř. (2008). Uluslararası G ç ve Kalkınma Tartışmaları: Beyin Göçü  zerine Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63 (3), 65-82.
- Gül, S. (2013). *Aile İçi şiddet ve Polis*. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Gülerce, H. & Demir, E. (2021). Zorunlu Göç Sürecinde Sosyal Ağlar; şanlıurfa'daki Suriyeli Sığınmacılar. *Journal of Social Policy Conferences*, 81, 185-211.
- Güllüpınar, F. (2012). Güç Olgusunun Ekonomi-Politiği ve Uluslararası Göç Kuramları  zerine Bir Değerlendirme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (4), 53-85.
- Gümüş, Y. & Bilgili, N. (2015). Göçün Sağlık  zerindeki Etkileri. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, (18), 63-67.
- Günay,  . (2011). Türkiye'de Modernleşme ve Din. *Türk Yurdu*, (292), 24-34.
- Günday,  . (2001). şafak'ta Kadın Olmak. *Varlık*, (1131), 14-17.

- Güneş, M. E. (2012). *İç Göç Terörizm İlişkisinde Mersin Örneği*. Ankara: Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Uluslararası Güvenlik Anabilim Dalı Uluslararası Terörizm ve Sınırşan Suçlar Programı.
- Gürbüz, A. (2016). Baskı (Zor) ve Özgürlüğün (İrade) Bireysel ve Toplumsal Yaşamdaki Temel Belirleyiciliği Üzerine. *Güncel Hukuk*, (41), 61-63.
- Güreşçi, E. (2012). Türkiye’de Kırsal Göçün Aile Üzerine Etkisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (17), 149-161.
- Güreşçi, E. (2016). Ortak ve Farklı Yönleriyle İç ve Dış Göçler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (43), 1058-1064.
- Gürler, Z. (2017). *2000 Yılı Sonrası Türkiye’ye Gelen Göçmenlerin Sosyo-Kültürel Özellikleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güvenç, B. (2010). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Boyut Yayınları
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Merkezi. (2006). *Türkiye’de Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması*. Ankara.
- Hagerstrand, T. (1992). Mobility and transportation are economics and technology the only limits?. *Facta and Futura*, (2), 35-8.
- Hall, J. (1960). *General principles of criminal law* (2d Ed.). Indianapolis, Ind.: Bobbs-Merrill. [İlk yayınlanma 1947].
- Hess, B. B., Markson, E. W. & Stein, P. J. (1988). *Sociology*. New York: MacMillan Publishing Company.
- Huot, J. L., Thalmann, J. P. & Valbelle, D. (2000). *Kentlerin Doğuşu*. (Çev. Ali Bektaş Girgin). Ankara: İmge Kitabevi.
- Işık, C. & Erol, N. (2002). *Arabeskin Anlam Dünyası*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- İçduygu, A. & Sirkeci, İ. (1999). Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri. Oya Baydar (Ed.), *75 Yılda Köylerden Şehirlere* içinde (249-268). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- İktisadi Rapor*. (1975). Ankara: Türkiye Ticaret, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği.
- İlhan, N. (2014). Üstün İnsan Kavramı Merkezinde Açık Deniz Kenarında ve Yabancı Romanları Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (51), 187-209.
- İnaç, H. & Yazıcı, B. (2018). Bulgaristan’dan Türkiye’ye Göçler, Bulgaristan Diasporası ve Uluslaşma. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (4), 77-93.
- İyilikçi, N. (2015). *Boşanma Aşamasındaki Bireylerin Yaşam Doyum Düzeylerini Yordayan Bazı Değişkenlerin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Jackson, P. (1998). Marco Polo and his ‘travels’. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 61 (1), 82-101.

- Jansen, C. J. (1970). *Migration: A social problem, readings in the sociology of migration*. New York: Pergamon Press.
- Kaçar, G. (2016). *Türkiye’de Beyin Göçü ve Tersine Beyin Göçü Olgularının Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kalkıncı, S. (2021). *Baskı ve Ayrımcılık Karşıtı Sosyal Hizmet Çerçevesinde Sosyal Hizmet Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi: Ankara Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi/ Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Kantarcı, D. (2009). *Evli Bireylerin Bağlanma Stilllerine Göre Aldatma Eğilimleri ve Çatışma Yönetim Biçimlerinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karacoşkun, M. D. ve Yıldırım, M. A. (2020). Kırım Savaşı’ndan Sonra Meydana Gelen Göçlerin Sosyopsikolojik Etkilerine Dair Gözlemler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 9 (3), 1322-1336.
- Karagöz, M. S. (2020). *Sâmiha Ayverdi’nin Romanlarında İnsan*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karcıoğlu, F. & Alioğulları, Z. D. (2012). Çatışmanın Nedenleri ve Çatışma Yönetim Tarzları İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26 (3-4), 215-237.
- Karpat, K. H. (2013). *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*. (Çev. Bahar Tırnakçı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2019). *Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm: Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kartal, S. K. (1983). *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye’de Kentleşme*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Kaştan. Y. (2016). Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi İç Göç Hareketleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (42), 692-700.
- Kavaklı, F. (2022). *Tasavvufi Bakış Açısıyla Sâmiha Ayverdi’nin İnsan ve Şeytan Romanında İnsanın Hürriyeti Kavramı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Üsküdar Üniversitesi/Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü.
- Kaya, E. (2004). *Kentleşme ve Kentlileşme*. 2. Baskı. İstanbul: İlke Yayınları.
- Kayam, H. C. (1993). Lozan Barış Antlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun T.B.M.M’de Görüşülmesi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 9 (27), 581-608.
- Kaygalak, S. (2009). *Kentin Mültecileri: Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kaynak, M. (1992). *Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye 1988-1991*. Ankara: Tanmak Yayınları.
- Kazım, Y. (2009). Göçün Aile Üzerindeki Etkisi [Bildiri]. Zeki Dilek vd. (Ed.). *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongre Bildirileri*, 10-15

Eylül 2007, (965-978), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı.

Kearney, M. (1996). From the invisible feet: Anthropological studies of migration and development. In Robin Cohen (Ed.), *Theories of migration* (pp. 374-404). England: Edward Elgar Publishing Limited.

Keflioğlu, E. (2022). Mesihpaşa İmamı ve Handan Romanlarındaki Tiplerin Kadın Kimliği Bakımından Karşılaştırılması. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (9), 440-445.

Keleş, R. (1972). *100 Soruda Türkiye’de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*. 2.Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.

Keleş, R. (2006). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.

Kılıç, A. F. & Gürbüz, H. (2017). Füzûzan’ın Romanlarında Kültürel Yozlaşma. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 259-266.

Kılıçaslan, E. (2005). *Almanya’daki Türklerin Türk-Alman İlişkileri Açısından Önemi ve Türk Nüfusunun Etkinliğinin Artırılmasına Yönelik Alınabilecek Tedbirler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Atılım Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kıray, M. B. (1982). Restructuring of agricultural enterprises affected by emigration in Turkey. *Toplumbilim Yazıları*. Ankara: Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.

Kızılcıkelik, S. & Erjem, Y. (1992). *Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü*. Konya: Göksu Matbaası.

Kliwer, E. (1991). Immigrant suicide in Australia, Canada, England and Wales, and the United States. *Journal of the Australian Population Association*, 8 (2), 111.

Koçak, A. (2019). *Türk Romanında Almanya’ya İşçi Göçü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yozgat: Yozgat Bozok Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koçak, Y. & Terzi, E. (2012). Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3 (3), 163-185.

Koçancı, M. & Namal, M. K. (2017). Kitleli Göç Hareketleri ve Türkiye. *Journal of Sustainable Agriculture*, 2 (7), 229-248.

Korkmaz, R. (2016a). *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Korkmaz, R. (2016). *Sabahattin Ali İnsan ve Eser*. Ankara: Kesit Yayınları.

Koyuncu, A. (2011). Sosyoloji Kuramlarında Kent. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (25), 31-56.

Koyuncu, A. (2015). *Kentleşme ve Göç*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları.

Köknal, Ö. (1983). *Alkolden Eroine Kişilikten Kaçış*. İstanbul: Altın Kitap Yayınları.

- Köksal, Ü. (2004). *Yugoslavya'dan Ülkemize Göçler (1923-1960)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kubrin, C. E. (2013). Immigration and crime. In F. T. Cullen, & P. Wilcox (Ed.). *The Oxford handbook of criminological theory* (pp. 440-455). New York: Oxford University Press.
- Kulin, A. (2018). *Sevdalinka*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Kulin, A., Alatlı, A. Nurşen, M. & Behmearos, L. (2009). *Yalnız Değilsin*. Ankara: Destek Yayınları.
- Kurtkan, A. (1988). *Köy Sosyolojisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Kuru, R. (2015). *İstanbul'da Toplu Konut Alanlarında Gündelik Yaşamın Mekân Üzerinden Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Lane, A. (1990). *To Heraland and Beyond The Life and Works of Charlotte Perkins Gilman*. New York: Pantheon Books.
- Lee, E. S. (1996): A theory of migration. In Robin Cohen (Ed.), *Theories of migration* (pp. 14-24). England: Edward Elgar Publishing Limited.
- Liang, Z. (2007). The sociology of migration. In Clifton D. Bryant & Dennis L. Peck (Eds.). *21st century sociology 1-2* (pp. 487-495). Thousand Oaks, CA: Sage Publication.
- Littlewood, P. & Herkommer, S. (1999). Identifying social exclusion-Some problems of meaning. In Paul Littlewood, Ignace Glorieux, Sebastian Herkommer & Ingrid Jönsson (Eds.) *Social exclusion in Europe-Problems and paradigms* (pp. 1-23). London and New York: Routledge.
- Lundberg, G. A., Schrang, C., & Larsen, O. N. (1970). *Sosyoloji II*. Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını.
- Marcuse, H. (1998). *Eros and civilization: A philosophical inquiry into Freud*. London: Routledge.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaci, A., Pellegrino, A. & Taylor, J. E. (1993). Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review*, 19 (3), 431-466.
- Merter, F. (1990). *1950-1988 Yılları Arasında Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişmeler*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Merton, R. K. (1938). Social structure and anomie. *American Sociological Review*, 3, 672-682.
- Metin, H. & Lamba, M. (2016). Hititler'den Roma İmparatorluğu'na kadar Anadolu Uygarlıklarında Yönetim Yapısı. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12 (27), 155-174.
- Metin, Ö. (2011). *Atatürk Dönemi Türkiye Romanya İlişkileri (1923-1938)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Mills, C. Wright. (1959). *The sociological imagination*. New York: Oxford University Press.
- Moran, B. (2013). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moslund, S. P. (2010). *Migration literature and hybridity*. London: Palgrave Macmillan.
- Moslund, S. P. (2011). *The acceleration of migration and movement-migration literature and hybridity: The different Speeds of transcultural change*. London: Palgrave Macmillan.
- Mumcu, C. (2017). Kavimler Göçünden Bugüne Göçün Sosyo-Kültürel Etkileri ‘Göç Eden Toplum-Göç Alan Toplum: Değişim Nerede?’[Bildiri]. *I. Uluslararası Kahramanmaraş Yönetim, Ekonomi ve Siyaset Kongresi Bildirileri*, 12-13-14 Ekim 2017, (279-320). Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Murdock, P.G. (1965). *Social Structure*. New York: The Macmillian Company.
- Narbat, N. (2023). Environmental changes and its impact on the pastoral nomadism: A study of Dhangar community. *International Journal in Management and Social Science*, 11 (12), 32-49.
- Naz, Y. (2015). *Türkiye’nin Uluslararası Göç Politikası ve Uluslararası Göçün Türkiye’deki Güncel Sorunları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Naz, Y. (2023). 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Sosyal ve Psikolojik İzleri. *Akademik İzdüşüm*, 8 (1): 95-119.
- Newman, D.M. (2013). *Sosyoloji*. (Çev. Ali Arslan). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. (Eserin orijinali 1995’te yayımlanmıştır).
- Nirun, N. (1994). *Sistematiik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Oğuz, A. (2019). Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Anadolu’ya Gelen Muhacirlerin ve Muhacirlerin Göç Ettiği Bazı Şehirlerdeki İskân Politikaları. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13 (19), 2709-2728.
- Onuncu Kalkınma Planı. (2014). *Göç Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: Kalkınma Bakanlığı.
- Oskay, G. (1991). Değer Yargıları Yönünden Ana- Baba Ergen Çatışması. *Aile Yazıları III* içinde (189-196). İkinci Baskı. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Owens, J. E. (2000). *Yunan ve Roma Dünyasında Kent*. (Çev. Cana Birsell). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Öksüz, H. (2000). İkili İlişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye’ye Göçler ve Göç Sonrası İskân Meselesi (1923-1938). *Atatürk Dergisi*, 3 (1), 169-188.
- Ökten, Ş. (2012). Zorunlu Göç Zor(un)lu Kabul: Ceylanpınar Afgan Göçmenleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (28), 171-186.

- Öner, S. & Kaçmazoğlu, B. (1997). Göç Olgusu ve Doğu Anadolu [Bildiri]. *Toplum ve Göç*. II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 20-22 Kasım 1996, (371-379), Ankara: Başbakanlık DİE Yayınları.
- Özcan, E. S. (2013). Bilinen En Eski Harita Türkiye. *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi*, (546), 54-59.
- Özcan, H. (2017). Lozan Konferansı Tutanakları ve Arnavutluk'un Atina Büyükelçiliği Raporları Temelinde Mübadelede Yunanistan'daki Müslüman Arnavutların Durumu. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (25), 50-79.
- Özdemir, A. & Budak, F. (2017). Göçün Çocuk Ruh Sağlığı Üzerine Etkileri. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 212-223.
- Özdemir, H. (2012). Türkiye'de İç Göçler Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Akademik Bakış Dergisi*, 30, 1-18.
- Özer, İ. (2004). *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Dağılım*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Özgüler, V. C. (2018). Kitleli Göçlerin Emek Piyasalarına Etkisi: Türkiye'deki Suriyeliler. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (74), 77-102.
- Özgan, M. (2019). *Selim Özdoğan Demircinin Kızı ile Yade Kara'nın Selam Berlin Adli Eserlerinde Türk ve Alman Kadınına Bakış*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkaplan N. (2010). Türkiye İşgücü Piyasasının Dönüşümü (1980-2007). Ufuk Serdaroğlu (Ed.). *İktisat ve Toplumsal Cinsiyet* içinde (8-48). Ankara: Efil Yayınevi.
- Özkırımlı, A. (1994). *Romanların Dünyasında*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Özsoy, İ. (2014). *İki Vatan Yorgunları-Mübadele Açısını Yaşayanlar Anlatıyor*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Öztürk, M. & Altuntepe, N. (2008). Türkiye'de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması. *Journal of Yasar University*, 3 (11), 1587-1625.
- Park, R. E. & Burgess, E. W. (2015). *Şehir*. (Çev. Pınar Karababa Kayagil). Ankara: Heretik Yayınları. (Eserin orijinali 1925'te yayımlanmıştır).
- Park, R. E. (1964). *Race and culture*. New York: The Free Press of Glencoe.
- Petersen, William. (1958). A General Typology Of Migration. *American Sociological Review*, 23(3), 256-266.
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Reviews Psychology*, (49), 65-85.
- Piore, M. J. (1972). Notes for a theory of labor market stratification. Working papers 95, Massachusetts Institute of Technology (MIT).
- Piore, M. J. (1979). Qualitative research techniques in economics. *Administrative Science Quarterly*. 24 (4), 560-569.
- Polat, D. (2006). *Evli Bireylerin Evlilik Uyumluları, Aldatma Eğilimleri ve Çatışma Eğilimleri Arasındaki İlişkilerin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*.

- (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Polat, M. E. (2016). Adalet Ağaoğlu'nun Bir Göç Romanı: Fikrimin İnce Gülü. *Göç Dergisi*, 3 (2), 225-238.
- Pospelov, G. (2014). *Edebiyat Bilimi*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Quillian, L. (2006). New approaches to understanding racial prejudice and discrimination. *Annual Reviews Psychology*, (32), 299-328.
- Raleigh, C. (2011). The search for safety: The effects of conflict, poverty and ecological influences on 93 migration in the developing World. Richard Black, Nigel Arnell, Stefan Dercon (Eds.), *Global Environmental Change*, 21 (1), 82-93.
- Ratkowska K. A. & De Leo, D. (2013). Suicide in immigrants: An overview. *Open Journal of Medical Psychology*, (2), 124-133.
- Rawal, N. (2008). Social Inclusion and Exclusion: A Review. *Dhaulagiri Journal of Sociology and Anthropology*, (2), 161-180.
- Reisoğlu, M. B. (2019). Emine Sevgi Özdamar'ın Haliçli Köprü Romanında Kültürel Bellek. *Monograf Edebiyat Eleştirisi Dergisi*, (12), 174-188.
- Rushdie, S. (2002). *Step across this line: Collected non-fiction 1992- 2002*. London: Vintage.
- Sağır, A. & Aktaş, Z. (2019). Romanya'dan Türkiye'ye Gelen Göçmenlerle Türk Toplumunu Arasındaki İlişkinin Sosyolojik Çözümlemesi: Türk Yazılı Basınında 1934-1938 Dönemi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (99), 141-214.
- Sağır, M. (1997). Sivas'ta Kentleşme İşsizlik ve Göç [Bildiri]. *Toplum ve Göç*. II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 20-22 Kasım 1996, (379-393), Ankara: Başbakanlık DİE Yayınları.
- Sağlık, Ş. (2009). Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Şehir. *Hece Dergisi*, (150/151/152), 308-327.
- Said, E. W. (1993). *Culture and imperialism*. New York: Vintage.
- Samuel, J. & George, S. (2002). Globalization, migration and development. *Special Issue on Migration and Globalization*, 29 (1), 31-52.
- Saraç, S. (2013). Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet. L. Gültekin, G. Güneş, C. Ertung & A. Şimşek (Ed.). *Toplumsal Cinsiyet ve Yansımaları* içinde (27-33). Ankara: Atılım Üniversitesi.
- Sarı, G. (2017). Nuri Bilge Ceylan Sinemasında İstanbul Temsilleri. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2 (3), 57-66.
- Sarınay, Y. (2011). Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler (1923-1990). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27 (80), 351-388.
- Sayar, Ü. (2015). *Kadın Cinayetleri: Eşini Öldüren Erkekler Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Sayıl, I., Berksun, E. O., Palabıyıkoglu, R., Özgüven, H. D., Soykan, Ç. & Haran, S. (2000). *Kriz ve Krize Müdahale*. Ankara: Ankara Üniversitesi Psikiyatrik Kriz Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sever, G. (2022). Göç ve Yalnızlık: Psiko-Sosyal ve Ekonomik Sonuçları. *Göç Dergisi*, 9 (2), 225-245.
- Sezal, İ. (1992). *Şehirleşme*. İstanbul: Ağaç Yayınları.
- Sezer, S. (2012). *Lozan ve Mübadele*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Sievers, W. (2013). "Literature and migration". In Immanuel Ness (Ed.). *The Encyclopedia of Global Human Migration* (IV- 2081–2087). New York: Blackwell Publishing Ltd.
- Silver, H. (1995). Reconceptualizing Social Disadvantage: Three Paradigms of Social Exclusion. In Gerry Rodgers, Charles Gore, and Jose Figueiredo. (Eds.), *Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses*. Geneva: International Institute for Labour Studies.
- Sirkeci, İ. & Cohen, J. H. (2015). Hareketlilik, Göç, Güvensizlik. *İdealkent*, (15), 8-21.
- Sirkeci, İ. (2009). Transnational mobility and conflict. *Migration Letters*, 6 (1), 3-14.
- Sirkeci, İ., Utku, D. & Yücesahin, M. M. (2019). Göç Çatışma Modelinin Katılım, Kalkınma ve Kitle Açıkları Üzerinden Bir Değerlendirmesi. *Journal of Economy Culture and Society*, 59 (1), 199-226.
- Sjaastad, L. A. (1962). The costs and returns of human migration. *The Journal of Political Economy*, 70 (5), 80-93.
- Solgun, C. & Durat, G. (2017). Göç ve Ruh Sağlığı. *Derleme/Review Article*, 3 (3), 137-144.
- Stan, C. (2018). A life without a shoreline: Tropes of refugee literature in Jenny Erpenbeck's Go, Went, Gone. *Journal of Postcolonial Writing*, 54 (6), 795-808.
- Stark, O. & Bloom, D. E. (1985). The New Economics of Labor Migration. *The American Economic Review*, 75 (2), 173-178.
- Stark, O. (1991). *The Migration of Labor*. Cambridge: Basil Blackwell.
- Steinberg, L. & Silverberg, S. B. (1986). The vicissitudes of autonomy in early adolescence. *Child Dev*, (57) 841-851.
- Stouffer, A. S. (1940). Intervening opportunities: A theory relating mobility and distance. *American Sociological Review*, 5 (6), 830-846.
- Sunata, U. (2013). Göçmen İşçinin Sıla Hasreti: Bir Yabancılaşma Hikâyesi. *Sosyoloji Dergisi*, (27), 197-218.
- Süphandağ, G. Z. (2017). *Sevgi Soysal'ın Romanları Üzerine Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü

- Sürüklü, M. (2007). Gecekondundan Modern Hayata Uzanan Yolda Kadın Tezahürü. *monograf*, (8), 213-227.
- Şahin, C. (2001). Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2): 57-67.
- Şahin, İ. (2018). Rüyâsız Edebiyat: *Kalp Ağrısı ve Zeyno'nun Oğlu*. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 10 (19), 171-184.
- Şahin, M. (2013). Yalnızlık Adlı Şarkının Queer Yabancılaşma Bağlamında İncelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17 (2), 33-48.
- Şahin, V. (2010). *Halide Edip Adivar'ın Romanlarında Yapı ve İzlek*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Şantaş, G. (2019). Türkiye'de İç Göçün Dağılımı. *Sosyal Politikalar Çalışmaları Dergisi*, (45),893-918.
- Şeker, D. & Uçan, G. (2016). Göç Sürecinde Kadın. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (1), 199-214.
- Şen, H. & Gümüş, K. (2020). Türkiye'de Kuma Evliliklerinin Nedenleri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz: Hatay-Samandağ Örneği. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 3 (2), 213-232.
- Şenol, D. & Yıldız, S. (2013). *Kadına Yönelik Şiddet Algısı: Kadın ve Erkek Bakış Açılılarıyla*. Ankara: Mutlu Çocuklar Derneği Yayınları.
- Şimşek, Y. (2021). Mustafa Kutlu'nun Chef Hikâyesinde Yozlaşma ve Değer Yitimi. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, (15), 282-302.
- Şimşir, B. (1986). *Bulgaristan Türkleri*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tankut, G., Çalışkan, O., Levent, T. ve Zorlu, F. (2002). Yeni Ufuklar, Kentler. Ankara: *TÜBİTAK Bilim Teknik Dergisi*.
- Tanrıtanır, B. C. & Tütak, B. (2015). J.D. Salinger'ın Çavdar Tarlasında Çocuklar ve Cemil Kavukçu'nun Gamba Adlı Romanlarının Yabancılaşma Kavramı Ekseninde İncelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (38), 19-35.
- Tanyol, T. (2000). Mağara Resimlerini Okumak. *Sanat Dünyamız*, (80), 129-135.
- Taş, L. (2007). *Yabancılaşma ve Kimlik*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taştan, Z., Tütak, B. & Tütak, M. (2019). *Göç Bibliyografyası Göç Hakkında Başvurulabilecek Kaynaklar ve Bu Kaynaklara İlişkin Genel Bir Değerlendirme 1*. İstanbul: Hiper Yayın.
- Taştan, Z. (Ed.) (2019). *Van'da Göç Hareketleri*. İstanbul: Hiper Yayınları.
- Taştan, Z., Tütak, B. & Tütak, M. (2021). *Göç Bibliyografyası Göç Hakkında Başvurulabilecek Kaynaklar ve Bu Kaynaklara İlişkin Genel Bir Değerlendirme 2*. İstanbul: Hiper Yayın.

- Tatlı, M. (2019). Kadın Sorunları Bağlamında Sevgi Soysal'ın "Şafak" Romanı. Dr. Kadir Aydın & Zhuldyz Sakhi (Eds.). IKSAD 4. *International Congress of Social Sciences* (372-380). IKSAD Yayınları.
- Tatlıdil, E. (1989). *Kentleşme ve Gecekondu*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Tatlıoğlu K. & Demirel, N. (2016). Sosyal Bir Gerçeklik Olarak Boşanma Olgusu: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 22, 59-73.
- Taycan, O., Uygun, E. & Karabulut, E. (2020). Göç ve Toplum Ruh Sağlığı: Arafta Kalan Yaşamlar. *Toplum ve Hekim*, 35 (3), 188-204.
- Tekin, F. (2014). Peter L. Berger'in Yabancılaşma Anlayışı: Diyalektik Bilincin Kaybı. *Beytulhikme*, 4 (2), 29-48.
- Tepealtı, F. (2019). Lozan Nüfus Mübadelesi Göçleri ve Türk Mübadillerin İskânı. *Coğrafya Dergisi*, (39), 89-98.
- Tepekaya, M. (2006). 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırım ve Kafkasya'dan Göç Hareketleri ve Saruhan (Manisa) Sancağı'na Göçler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 4 (2), 463-480.
- Tilbe, A. & Khalil, R. M. R. (Eds.). (2019). *Culture, literature and migration*. London: Transnational Press.
- Tilbe, A. (2015). Göç-Göçer Yazını İncelemelerinde Çatışma ve Göç Kültürü Modeli. Ali Tilbe vd. (Ed.). *3rd Turkish Migration Conference* (458-466). London: Transnational Press London.
- Tilbe, A., & Sirkeci, İ. (2015). Göç ve Göçmen Yazını Üzerine. *Göç Dergisi*, 2 (1), 1-4.
- Tolbert, S. P. & Zucker, L. G. (1999). The Institutionalization of institutional Theory. In S. R. Clegg & C. Hardy (Eds.), *Studying Organization Theory & Method*, (169-184). Sage Publications.
- Topak, E. & Çamur, G. (2022). Göçün Kadına Etkileri ve Sosyal Hizmet. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7 (1), 75-88.
- Toprak, S. V. (2015). I. Dünya Savaşından Sonra Nüfus Mübadelesi Kapsamında Türkiye'ye Göçenlere Karşı Yunanistan'ın Tutumunun İstanbul Basınına Yansıması. *Türkiyat Mecmuası*, 25 (1), 253-273.
- Toros, A. (2008). *Sorunlu Bölgelerde Göç*. Ankara: Global Strateji Enstitüsü.
- Tortamış, M. (2014). *Evli Bireylerde Romantik Kıskançlık Düzeyi ve Aldatma Eğiliminin Şema Terapi Modeli Çerçevesinde Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Touraine, A. (2002). *Modernliğin Eleştirisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tuncel, G. & Ekici, S. (2019). Göçün Siyasal Etkisi: Suriyeli Göçmenlerin Türkiye Siyasetine Etkisi. *Birey ve Toplum*, 9 (18), 49-72.

- Tunç, H. B. (2018). *Türkiye’de İç Göçlerin Shift Share Analizi ile İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turani, Ö. (2003). *Balkan Türkleri: Balkanlar’da Türk Varlığı*. Ankara: ASAM Yayınları.
- Turhanoglu, A. K., Gökalp, E., Güneş, F., Çetin, O. B., Güllüpinar, F., & Şavran Gönç, Temmuz (2011). *İnsan ve Toplum*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Turut, H. & Özgür, E. M. (2018). Klasik Kent Kuramlarından Eleştirel Kent Kuramlarına Geçiş Bağlamında Kentleri Yeniden Okumak. *Ege Coğrafya Dergisi*, 26 (2), 1-19.
- Tuzcu, A & Bademli, K. (2014). Göçün Psikososyal Boyutu. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 6 (1), 56-66.
- Tümertekin, E. (1973). *Türkiye’de Şehirleşme ve Şehirsel Fonksiyonlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.
- Tümtaş, M. S & Çelikkaleli Ö. (2014) Kente Göç Sosyal Dışlanmışlık ve Ergenlerdeki Psikolojik Belirtileri. Arif Keçeli, Şaban Çelikoğlu (Ed.). *Kent Çalışmaları I* içinde (41-66). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Tümtaş, M. S. & Ergun, C. (2016). Göçün Toplumsal ve Mekânsal Yapı Üzerindeki Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (4), 1347-1359.
- Tümtaş, M. S. (2009). Yoksulluktan Yoksunluğa Göç: Marmaris ve Mersin Örnekleri. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 5: 111-134.
- Türbedar, E. (2003). *Balkan Türkleri: Balkanlar’da Türk Varlığı*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük* (11. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk, E. (2016). *Hızlı Kentleşme Sürecinin Toplumsal Yapıya Etkileri: Batman Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkdoğan, O. (1974). *Yoksulluk Kültürü; Gecekonduların Toplumsal Yapısı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Türkdoğan, O. (2015). *Gecekondu ve İnsan - İstanbul Varoş Kültürü*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Türkkahraman, M. & Tutar, H. (2009). Sosyal Değişme, Bütünleşme Bağlamında Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi. *A. İ. Fakültesi Dergisi*, (1), 1-16.
- Tütengil, C. O. (1985). Sosyal Bir Yapı Olarak Türkiye’de Köy Meseleleri. *Köy Sosyolojisi Okuma Kitabı* (Der. Oğuz Arı), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayını.
- Uğurlu, S. B. (2009). Otomobil ve Benlik: Türk Edebiyatında Araba Olgusu. *Turkish Studies*, 4 (1), 1427-1462.

- Uğuz, Ş., Bilgen, İ., Yerlikaya, E. E. & Evlice, Y. E., (2004). Göç ve Göçün Ruhsal Sonuçları. *Çukurova Üniversitesi Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, (13), 283-394.
- Ulucak, Z. (2017). Avrupa'daki Türklerin Karşılaştıkları Sorunların Çatışma Kuramı Çerçevesinde İncelenmesi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, (7), 5-19.
- United Nations. (2016). "Leaving No One Behind: The Imperative of Inclusive Development." *Report on the World Social Situation*. New York: United Nations.
- Uyar, G. & Ercan, R. (2021). Göç ve Göçmen Davranışlarında Gözlemlenen Sosyal Psikolojik Boyutlar. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7 (45), 2071-2085.
- Wallerstein, I. (1976). *Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: New York Academic Press.
- Wilkes, R. & Wu, C. (2019). Immigration, discrimination, and trust: A simply complex relationship. *Frontiers in Sociology*, 4 (32), 1-13.
- Wilpert, C. (1992). The use of social networks in Turkish migration to Germany. In J. Rex, D. Joly, & C. Wilpert (Eds.), *Immigrant associations in Europe* (pp. 177-189). Aldershot, UK: Gower Publishing Company.
- Wirth, L. (2002). Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme. (Der. ve Çev. Ayten Alkan & Bülent Duru). *20. Yüzyıl Kenti* içinde (77-106). Ankara: İmge Yayınevi.
- Woolley, A. (2014). *Contemporary asylum narratives: Representing refugees in the twenty-first century*. London: Palgrave Macmillan.
- Yağlı, D. (2022). *Sâmiha Ayverdi'nin İnsan ve Şeytan Eserinde İnsan -Şeytan İlişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Üsküdar Üniversitesi/Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü.
- Yalçın, C. (2004). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yalçın, C. (2010). Türkiye'de Kentlileşme Sorunları Üzerine Bir Tartışma. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28 (1), 225-245.
- Yaprak, A. (2021). *Göç ve Entegrasyon Almanya'nın Göç Politikaları*. Konya: Palet Yayınları.
- Yaşar-Ekici, F. (2015). Çocukların Göçle Birlikte Yaşadıkları Eğitim Sorunları Üzerine Bir İnceleme. *Disiplinlerarası Göç ve Göç Politikaları Sempozyumu*, 29-30 Mayıs 2015, İstanbul.
- Yazbahar, Z. (2011). Afet (Muhteremoğlu) Ilgaz'ın Romanlarında "Aşk". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (30), 151-177.
- Yazbahar, Z. (2011a). Afet (Muhteremoğlu) Ilgaz'ın Romanlarında Kadın Sorunsalı. *Turkish Studies*, 6 (2), 1063-1082.
- Yazıcı, M. (2013). Toplumsal Değişim ve Sosyal Değerler. *Turkish Studies*, (8), 1489-1501.

- Yıldırım, A. (2004). *Kentleşme ve Kentleşme Sürecinde Göçün Suç Üzerindeki Etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, İ., Özcan-Elçi, D. & Akman, F. (2022). İdil’de Son Dönemlerde Gerçekleşen Kuma Evliliklerinin Nedenleri. Davut Karaman (Ed.). *Sosyal Beşerî ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar X* içinde (213-246). İstanbul: Eğitim yayınevi.
- Yıldırım, O., Hatunoğlu, M. K. & Geyik-Yıldırım, S. (2023). Suriyeli Göçmen İşçilerin İş Sağlığı ve Güvenliğini Etkileyen Faktörler. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 267-287.
- Yıldırımoglu, H. (2005). Uluslararası Emek Göçü, Almanya’ya Türk Emek Göçü. *Kamu-İş*, 8 (1), 129-153.
- Yılmaz, E. & Çitçi, S. (2011). Kentlerin Ortaya Çıkışı ve Sosyo-Politik Açidan Türkiye’de Kentleşme Dönemleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (35), 252-267.
- Yılmaz, S. (2019) Anadolu’da neler oldu?, 1-37. <https://www.academia.edu/38930218>
- Yitik, H. (2019). *Latife Tekin’in Romanlarında Yabancılaşma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uşak: Uşak Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yumru, D. (2016). *Ayşe Kulin’in Yapıtlarında Toplumsal Sorunlar ve Eğitim*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yüce, S. (2010). Yenişehir’de Bir Öğle Vakti. *Turkish Studies*, 5 (2), 1405-1433.
- Yücedağ, E. K. (2022). Göç ve Uyum Sürecinde Dilin Önemi ve Etkisi. Erol Turan & Savaş Çevik (Ed.) *Küresel Boyutlarıyla Göç Politik, Ekonomik ve Sosyal Etkileri* içinde (123-138). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Zengin, E., (2010). Türk- Alman Edebiyatına Tarihsel Bir Bakış ve Bu Edebiyata İlişkin Kavramlar. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (12), 329-349.
- Zetter, R. (1991). Labelling refugees: Forming and transforming a bureaucratic identity. *Journal of Refugee Studies*, 1 (1), 39-62.
- Zeytin, Ş. M. (2018). *Sevgi Soysal’ın Romanlarında Kadın Sorunları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Zorkul, T. (2006). *Peride Celal’in Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zürcher, E.J. (2003). Greek and Turkish refugees and deportees 1912-1924. *Turkology update Leiden project working papers archive department of Turkish studies*. Holland: Universiteit Leiden.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı: Tütak, Burcu

Uyruğu: T.C.

ORCID:

Eğitim:

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Doktora:	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı	12/06/2024
Yüksek Lisans:	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı	11/01/2018
Lisans:	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı	27/06/2022
Lisans:	Atatürk Üniversitesi, Yabancı Diller Eğitimi	30/05/2012

İş Deneyimleri

- 2012-2017 Milli Eğitim Bakanlığı Yabancı Diller Öğretmenliği
- 2022'den itibaren Bitlis Eren Üniversitesi, Dış İlişkiler Koordinatörlüğü, Öğretim Görevlisi

Yabancı Dil: İngilizce, Fransızca

Yayınlar:

Kitap:

- Yabancılarla Türkçe Öğretimi Eğitim Seti* (A1, A2, B1, B2, C1, C2- Hiper Yayınları) (2018-2019), İstanbul.
- Göç Bibliyografyası Göç Hakkında Başvurulabilecek Kaynaklar ve Bu Kaynaklara İlişkin Genel Bir Değerlendirme I Tezler*, Hiper Yayın, 2020, İstanbul.
- Göç Bibliyografyası Göç Hakkında Başvurulabilecek Kaynaklar ve Bu Kaynaklara İlişkin Genel Bir Değerlendirme II Makaleler*, Hiper Yayın, 2021, İstanbul.

Kitap Bölümü:

- “Savaş ve Gerçeklik Bağlamında Tarık Buğra ile Ernest Hemingway: *Küçük Ağa* ile *Silahlara Veda* Romanlarının Karşılaştırılması”, *Prof. Dr. Kazım Yetiş Armağanı*, Hiper Yayın, İstanbul, 2019, s.409-426.

2. “Türkçe Eğitimi Anabilim Dalında Türk Edebiyatı ile İlgili Yapılan Doktora Tezleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Türk Dili ve Edebiyatı Alanında Hazırlanan Doktora Tezlerinin Dünyü-Bugünü*, Hiper Yayın, İst., 2019, s.359-370.

3. “Göç Kavramına Genel Bir Bakış”, *Van’da Göç Hareketleri*, Hiper Yayın, İstanbul, 2019, s. 11-36.

4. “Osman Bayraktar’ın Denemeciliği ve Denemeleri”, *Türk Edebiyatında Deneme*, Hece Deneme Özel Sayısı 40, İstanbul 2020, S.282-283-284, s.805-809.

5. “Göç-Edebiyat İlişkisini Konu Alan Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Türk Edebiyatı Araştırmaları II*, Hiper Yayınları, İstanbul, 2020, s.205-220.

6. “Zülfıye İsrailova-Çağdaş Özbek Şiirinin Öncülerinden”, *100 Kadın Kaleminden 100 Öncü Kadın, Toplumsal Dönüşüm Yayınları*, İst.2023, s.241-245.

Makale:

1. “Yol Metaforunun Cemil Kavukçu’nun Gamba ve Beat Kuşağı Yazarı Jack Kerouac’ın Yolda Adlı Romanlarına Yansıması”, 2016, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Summer II, 211-227.

2. “Henri Bergson’un Süre Felsefesinin William Faulkner ve Ahmet Hamdi Tanpınar’da Yansımaları”, 2015, *The Journal of Academic Social Science Studies*, (40), 33-44.

3. “J.D. Salinger’in Çavdar Tarlasında Çocuklar ve Cemil Kavukçu’nun Gamba Adlı Romanlarının Yabancılaşma Kavramı Ekseninde İncelenmesi”, 2015, *The Journal of Academic Social Science Studies*, (38), 19-35.

4. “Amy Tan’ın Talih Kuşu Romanında Kadın Ekseninde Görülen Kültürel Çatışmalar”, 2015, *The Journal of Academic Social Science Studies*, (36), 9-18.

5. “Ian McEwan’ın *Solar* ve Rachel Carson’ın *Sessiz Bahar* Romanlarının Ekoeleştirel Bir Bakış Açısıyla İncelenmesi”, 2018, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (39), 51-76.

Bildiri:

1. “İsmail Bilgin’in Elveda Balkanlar Adlı Romanında Balkan Savaşı”, (Ahtamara Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi, 25-26 Ağustos 2018, Gevaş-Van, s.1118-1129).

2. “Ülker Köksal’ın Tiyatrolarında Köyden Kente Göç”, (Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), 6 (7), 266-280).

3. *Kafamda Bir Tuhaflık* Romanının İlişkiler Ağı (Network) Teorisi Bağlamında Analizi: Göç ve Mekânsal Ayırışma”, (Taras Shevchenko 4th International Congress on Social Sciences, Tam Metin Kitabı, s.72-84).

4. “Yaşanmış Bir Travmanın Öyküsü: *Kanatsız Melekler*”, (Taras Shevchenko 4th International Congress on Social Sciences, Tam Metin Kitabı, s.475-481).

5. “Balkan Göçüne Romancı Gözüyle Bakmak: Yedinci Bayrak”, (Uluslararası JILSES Kongresi Tam Metin Kitabı, s. 189-201, Asos Yayınevi: Elazığ).

Diğer

1. Yaşar Üniversitesi-AB Jean Monnet Kürsüsü, “Türkiye-AB İlişkilerinde Göç”, 2020 Yaz Akademisi Sertifikası (AB Erasmus Programı Desteği)

2. Atatürk Üniversitesi Sürekli Eğitim Uygulama Merkezi Yabancı Dil Olarak Türkçe Eğitimi Sertifikası

3. Göç Sertifikası [Konrad-Adenauer-Stiftung (KAS) Türkiye, Türk-Alman Üniversitesi Göç ve Uyum Araştırmaları Merkezi (TAGU) ortaklığı ve Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi’nin ev sahipliği ile 22-26 Mart 2021 tarihleri arasında düzenlenen online Göç Sertifika Programı.]

4. Avrupa Birliği Eğitim Sertifikası [Konrad-Adenauer-Stiftung (KAS) Türkiye, TANDEM (Türk-Alman Dayanışma ve Entegrasyon Derneği), Yaşar Üniversitesi Jean Monnet Kürsüsü ve AB Araştırma Uygulama Merkezi ortaklığıyla 29 Mart-02 Nisan 2021 tarihleri arasında düzenlenen online AB Eğitimi Sertifika Programı.

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Burcu Tütak
Öğrenci No	179201086
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
Programı	Yeni Türk Edebiyatı
Statüsü	☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora

Tez Bilgileri	
Başlığı/Konusu	Türk Kadın Roman Yazarlarında Göç Kaynaklı Toplumsal Sorunlar

Tez Orijinallik Raporu Bilgileri*	
Sayfa Sayısı (Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümleri)	384
İntihal Tespit Programı	Turnitin
Benzerlik Oranı (%)	3
Tarih	17/05/2024

* Orijinallik raporu, aşağıdaki filtreler kullanılarak oluşturulmuştur:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimizi ve yukarıda vermiş olduğumuz bilgilerin doğru olduğunu beyan ederiz.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

Danışman		Öğrenci
Adı Soyadı	Prof. Dr. Zeki TAŞTAN	Burcu TÜTAK
İmza		
		Tarih 12/06/2024